

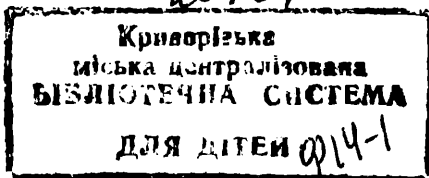
СТ 84.4УКР
П29

ВІТАЛІЙ ПЕТЬОВАНІЙ

2

В романе
«Девушка из предместья»
и повести
«Антонов огонь»,
вошедших во второй том
избранных произведений
украинского
советского писателя,
поднята проблема
воспитания молодежи.
Автор акцентирует внимание
на морально-этических аспектах
человеческих взаимоотношений.

20464

ДІВЧИНА З ПЕРЕДМІСТЯ

Роман

МЕТЕЛИК НАД ВОГНИЩЕМ

1

Варвара Миколаївна сказала, що хоче поговорити з секретарем райкому. Чубатий юнак у приймальні з цікавістю подивився на неї, — очевидно, відвідувачі такого віку не часто сюди заходили, — і відповів:

— Бачите, скільки в нас народу. Товаришка Булавенко саме видає комсомольські квитки...

— Ну що ж... я почекаю.

У просторій кімнаті сиділи й стояли підлітки, одягнені у форму учнів ремісничого училища. Вони поведились тихо, чемно і зачаровано поглядали на оббиті коричневим дермантином двері.

Згодом ті двері відчинилися і з кабінету вийшов хлопчина з круглою, низько остриженою головою.

— Твоя черга, — кивнув він білявенькій дівчині.

Та тріпнула кісками, заклопоталася.

— По політиці запитують? Скажи правду, запитують?

— Іди вже, не затримуй... — підштовхнули її до дверей.

Варвара Миколаївна нишком спостерігала за учнями. Схвильовані, тихі, входили вони одне за одним до кабінету секретаря райкому, а виходили звідти якісь натхненні, збуджені урочистістю щойно пережитих хвилин.

«Ровесники моєї Калі...» — подумала Варвара Миколаївна...

Глянула якимось у вікно і застигла: на протилежному боці вулиці майнуло знайоме сине в білий горошок плаття.

«Каля! Отже, вона, виходить, слідкувала за мною...»

Ладна була зараз же піти звідси, не поговоривши з секретарем райкому, але спогад про вчорашню сутичку з дочкою утримав її.

...Кімната, в якій лежав покійник, ще зберігала сліди скорботи: тут пахло сосною і одеколоном; стіл стояв у кутку, і на ньому біліло березове поліно, яке підкладалося під труну, щоб всім було видно лице покійника. Мати й вибрала цю кімнату для розмови з дочкою, неначе кликала собі на допомогу того, хто був для Калі богом. Одначе Каля ігнорувала все: і батькову пам'ять, і материну щирість. У її словах, як і в її сльозах, чулося нерозумне самолюбство, роздратованість; вона не хотіла навіть вислухати свою матір. «Що ж, сама я винна», — зізналася Варвара Миколаївна, і в її гіркому зізнанні була, звичайно, велика частка правди. Хіба раніш — рік, два, а то й п'ять років тому — вона не бачила, що батько займається вихованням дочки досить своєрідно. «Каля — найперша в класі. Каля — талант». І це твердив батько — директор школи, а за ним і вчителі, на жаль, майже всі Калині вчителі... Дівчина вчилася без напруження, легко переходила з класу в клас, легко, безтурботно жила на світі. Інколи мати продивлялася її зошити — у них не все виглядало так добре, як на словах. Бувало, що й батьки Калиних однокласників, зустрічаючись з Варварою Миколаївною, натякали про те, що до Калі ставляться не так вимогливо, як до інших. Тоді до материного серця вкрадалися сумніви, вона ділилася ними з Калею, з чоловіком... Каля хвалькувато сміялася.

— А яке їм діло до мене?

Батько ж і слухати нічого поганого не хотів про свою улюбленицю.

— Ти, Варваро, не розумієш, в чому тут справа, — говорив він, переконаний, що знає істину. — Заздять нам, їй-богу, заздять. Наша Калерія — гордість школи.

Сперечатися з чоловіком Варвара Миколаївна не намірювалася, так уже склалося їхнє спільне життя. Певно, тут мало значення і те, що Павло Гнатович був педагогом із вищою освітою, тоді як Варвара Миколаївна скінчила лише сім класів і до одруження працювала звичайною робітницею на заводі.

Усе в них робилося не так, як хотіла вона. Мала намір назвати дочку Ольгою, а чоловік сказав: «Калерія оригінальніше». І назвали Калерією. Хотіла записати дочку не в ту школу, де чоловік був директором, він висміяв її: «Дурниці!» І так щоразу. З кожним роком вона все більше відчувала себе ущемленою у материн-

ських правах. А Калерія росла собі та й росла — прихлива, пещена одиначка, «татова доця», якій усе можна. Без матері, тільки з батьком ходила вона в театр, подорожувала щоліта, а минулого року їздила навіть на курорт. Без матері вибирала собі у ясноградських, київських і московських магазинах плаття, черевики, капелюшки...

...Батько... Хто знає, чим керувався він, залишивши на ім'я дочки вклад в ощадній касі? Можливо, збирався передати їй гроші згодом, коли Калерія починатиме самостійне життя. Та, бач, як зле вийшло...

Барвара Миколаївна здригнулася навіть, згадавши, в якій категоричній формі заявила їй учора дочка про свій від'їзд. Куди, навіщо? Хто та людина в театральному світі, якій сімнадцятирічна Каля хоче довірити свою долю?

...Жінка дивилася у вікно на синє в горошинку плаття, і серце в неї стискалося від болючих думок.

Чубатий працівник райкому помітив її хвилювання і стурбований пішов до кабінету. За хвилину він з'явився.

— Вас, громадянко, просять. Заходьте, будь ласка.

— Мене? — схопилася Барвара Миколаївна.

За столом сидить дівчина у військовому кітелі без погонів. Над лівою кишенею — орденська планка... Барвара Миколаївна знає її — це і є Марія Булавенко. Але вони не знайомі.

— Прийшла порадитися з вами. Дочка в мене... комсомолка Калерія Сніжко...

— Ви дружина Павла Гнатовича? Я знаю, у вас велике горе...

Вони помовчали трохи. Нарешті, зібравшись з думками, жінка знову заговорила:

— Я багато чула про вас. Тому й прийшла...

Марія Булавенко налила в склянку води, підсунула жінці.

— Випийте трохи... Пробачте, не знаю, як вас звати...

— Мене? Варвара Миколаївна... Спасибі. Ні, я не хвилююся. Я хочу розповісти вам дещо... тоді ви зрозумієте... Так-от... Для Калі авторитетів взагалі не існує... І не існувало. Крім хіба тата... Не знаю, чи ви догадуєтесь, як матері тяжко признаватися в цьому...

Оповідала про свого чоловіка, про Калю, про себе. Оповідала уривчасто, перестрибуючи від днів Калиного

дитинства до подій зовсім недавніх, свіжих. Потім знову поверталася до вже досить далекого минулого. Це були нехитрі спогади матері, яка завжди жила інтесами своєї маленької сім'ї...

Варвара Миколаївна, ніби забувши, що саме примусило її прийти в райком, з теплою ніжністю говорила про Калю-першокласницю, про те, як вона швидко завчила багато казахських слів (вони жили там під час війни), як і досі замість «добре» вона говорить частенько «яхші».

Раптом жінка отямилася.

— Навіщо я все це розповідаю? На вас же чекають, правда? А я... Я ще нічого не сказала про головне...

Марія Булавенко заспокоїла Варвару Миколаївну. Квитків не одержали лише троє. Зараз вона доручить цю справу членові бюро, і тоді вже ніхто їм не заважатиме.

Залишившись одна, Варвара Миколаївна жадібно випила поставлену перед нею склянку води. Погляд її знову шукав за вікном плаття в горошок.

Нарешті Марія Булавенко повернулася. Щільно причинила за собою двері.

— Мене, повірте, дуже все це хвилює. І не лише тому, що Калерія наша комсомолка,— лице Марії зворушливо освітілося.— Я, Варваро Миколаївно, теж мати... Молода, правда, але мати!

— Ви?! А я не знала цього...

Вулиця вже ховалася в сутінках, хоч дерева видно було добре. Коли під одним із них хтось зупинився, Варвара Миколаївна здригнулася.

— Он вона... стоїть. Бачите, може, я зробила й нерозумно. Та іншого виходу не було. Я...— Варвара Миколаївна зробила рух рукою, ніби хотіла притамувати біль у грудях.— Я забрала у неї паспорт і комсомольський квиток. Мусила. От вона й переслідує мене. Бачите, чекає. А віддам — поїде...

— Куди вона збирається їхати?— спитала Марія Булавенко.

— В Ясноград. Хтось їй забив голову театром... І ось вона все кидає... Рік залишився, розумієте, один рік. Як же можна кидати школу!— Жінка дістала з сумочки документи і поклала перед Марією Булавенко,— Нічого іншого я не змогла придумати. Забрала в неї... А тепер скажу, що вони у вас.

Булавенко взяла комсомольський квиток. Перегорнула в ньому кілька сторінок. Замислилася. Потім спитала:

— Ви хочете, щоб я зараз поговорила з нею?

— Ні! Ні в якому разі!— Варвара Миколаївна знову взялася за груди.— Ви... без мене... Може, завтра...

На обличчі Варвари Миколаївни лежала печать важкої втоми. Руки в неї були великі, з опуклими синіми жилами. «Скільки їй років — сорок, сорок п'ять?» — подумала Марія Булавенко, все більше проймаючись симпатією до жінки, в житті якої було, очевидно, дуже мало щасливих днів.

— Ви знаєте, звичайно, другу школу? А ми живемо поруч, в тридцять сьомому номері. Викличте Калю... Я дуже боюся за неї...

Марія Булавенко дала слово зробити все можливе.

«Проста. І з м'яким, сердечним характером... Таку б мені дочку!» — зітхнула Варвара Миколаївна, помалу спускаючись з другого поверху.

Каля метнулася їй назустріч.

— Ну, де твоя совість? Цілих три години я мусила стовбичити, як дурна, серед вулиці.— Голос Калерії бринів злими нотками. Вона йшла поруч, навіть трохи випереджаючи матір. По кількох хвилинах іронічно спитала:— Заспокоїли тебе?

— Облиць, Калю. Ми не дома.

— От і не облиць! Не облиць, поки не віддаси мені документів. Так я твого райкому й злякалася!

— Мого райкому?.. А я думала, Калю, що він твій. Тому й ходила туди.

— І виходила що-небудь?— Каля налетіла з розгону на молоде деревце й чортихнулася.— Наговорила там на мене сорок бочок. А що з того? Райком, коли хочеш знати, на те й існує, щоб мої права захищати. От я напишу заяву, як ти мої документи...

— Калю!— Варвара Миколаївна швидко завершила у глухий провулок. Та Каля відгадала її намір.

— Ага, совісно! Люди чують? А я навмисне на всю вулицю кричатиму — віддай! Віддай документи.

Мати зупинилася.

— Калю,— глухо сказала вона.— З мене досить, чуєш, досить! Якби документи не в райкомі...

— Ти віднесла їх?— жажнулася Калерія.— Ну спасибі, мамочко! Яхші! Не сподівалася, що ти здібна на таку... підлість,— Каля стисла кулачки, немов збиралася

когось бити.— Удружила, нічого не скажеш! Так знай же: все одно буде, як я схочу. Ніхто мене не злякає, ніхто! І дня не залишуся більше...

Дівчина круто повернулася і пішла, дрібно цокаючи підборами модельних туфельок.

2

Вона сидить на тому самому стільці, де вчора сиділа її мати. Вродлива, з ніжними рисами обличчя, з маленькими повними губами.

— А я тебе, Калеріє, добре пам'ятаю,— говорить задумливо Марія Булавенко.— Ти була в коричневому платті, з великою квіткою у волоссі. І пальці в тебе були чорні від горіхів... Пригадуєш? А сьогодні мені доводиться вдруге вручати тобі комсомольський квиток... Ще й паспорт!

— Я... Я все вам поясню,— блідість розлилася по Каляному обличчю.

— А ми для цього й викликали тебе. В чому справа?

Каля ще більше знітилася, очевидно, відповіді було не так уже й просто.

— У нас із мамою дуже різні інтереси... Вона не розуміє мене. І... здається, ніколи не розуміла,— помітивши іронічну посмішку Марії Булавенко, Каля змовкла. Потім враз ніби щось осінило її, підняла голову.— Моя мати відстала від життя... Навіть говорити совісно, але вона.. вірить у бога. От ви знову смієтеся, але це так. У неї в комоді досі зберігається ікона і хрестик, їй-богу!

Останнє Каля повідомила як сенсацію, та це зовсім, здається, не вплинуло на Марію Булавенко. Вона тільки пильніше придивлялася до Калі строгими, докірливими очима.

— Отже, ти не поважаєш матері тому, що вона відстала від життя? І ти, звичайно, як передова людина, комсомолка, з усіх сил борешся проти матиної відсталості. А як борешся? Ігноруєш все, що б вона не говорила. Ображаєш матір на кожному кроці! А це вже зовсім вирішила, що можеш обійтися без матері, що тобі самій краще, вільніше буде? А чи не помиляєшся ти, Калеріє?

— Якби я... якби вона... рахувалася хоч трохи...

— З твоїми примхами?

— З моїми бажаннями,— виправдовувалася Каля і, зиркнувши спідлоба на Булавенку, сховала, нарешті, паспорт і квиток, які досі тримала в руці.

Неважко було догадатися, про що вона зараз подумала. І Марія, проникнувши в Калину таємницю, зрозуміла — з цього моменту навіть найгостріші слова не досягнуть мети. Каля чекатиме лише кінця розмови, а потім піде, переконана, що правда на її боці.

«Ні, тут потрібен інший підхід. Треба самій бути спокійнішою»,— вирішила Марія.

— Отже, ти збираєшся їхати в Ясноград? Хочеш стати артисткою?

— Дуже хочу!— зітхнула Каля.

— А ти певна, що зможеш влаштуватися? Може, там уже чекають на тебе?

— Ще й як чекають!— Калині очі радісно заблищали. Вона подивилася на Марію Булавенку, зважуючи, чи можна довіритися їй.

— Я там декого знаю в театральних колах. Франчука, наприклад,— згадала Марія Булавенку.

— Франчука?!

— Чого дивуєшся? Ми з ним часто зустрічаємося. І не тільки в Яснограді. Разом навіть у минулому році на республіканську олімпіаду їздили.

— А, то ви старого Франчука знаєте?..

— Є хіба і молодий? Ага, Северин Леонтіївич казав мені... В нього дорослий син.— Марія Булавенку помітила, як дівчина враз зашарілася.— А звідки ти... знаєш Франчука?

— Ми... на курорті познайомилися,— ховаючи очі, призналася Каля. І тут же хутенько додала:— А допомогти мені пообіцяв його батько. Не вірите? Я навіть листа маю...

— А мамі ти показувала листа?

Каля стривожилася.

— Ні, мама листів не читала... Я не встигла... Та, власне, вона б і не захотіла читати. Мама категорично проти,— і, осідлавши знайомого «коника», Каля знову почала скаржитися...

Протиставлення батька матері тільки підтверджувало думку, висловлену вчора Варварою Миколаївною. Так, батько не відмовляв їй ні в чому, все для неї робилося від батькового імені. А мати? Матері залишалася

роль своєрідного «хатнього міліціонера», який повинен безнастанно нагадувати не про права дітей, а про їх обов'язки, роль служниці, що дбає не про дитячі свята, а про звичайні дитячі будні: вони для матерів клопітливі, а для дітей непомітні. На маму нарікала Каля за те, що вона хотіла зробити з неї куховарку, прачку, кого завгодно. «Подумаєш, багато треба розуму, щоб зварити галушки. Хто тепер серйозно думає присвячувати своє життя кухні?!»

О, в Калі були великі й блискучі плани щодо свого майбутнього! Зустріч в Сочі... Так, саме з того моменту, коли в ній «відкрили талант», Каля твердо вирішила тікати з Березова. Хай їй пробачать, але в їхньому райцентрі для дівчат після закінчення школи одна дорога: в секретарки або заміж... І вона наводила приклади...

— А скільки з тих, що залишилися в Березові, знайшли собі роботу до вподоби? Скільки стало чудовими майстрами на консервному заводі, на залізниці? Та й у райцентрівському колгоспі є де руки прикласти... — не згоджувалася з Калею Марія Булавенко.

— А ті, що мали талант, залишилися?— наступала Каля.— Ольга Радованська аж у Ленінград поїхала, в консерваторію. А Павлюк... той у Києві.

— Вони принаймні закінчили десятирічку. І саме цього, здається, вимагає мати й від тебе...

Каля заперечливо похитала головою.

— До театральної студії приймають і без атестата зрілості...

— Що ж, твоя справа,— стримано промовила Булавенко.— Ти уже не маленька. Але поки що ми не зніmemo тебе з обліку. Влаштуєшся, тоді буде видно... Ну, а з мамою треба помиритися, вона не ворог тобі... І знаєш що? Я зайду до вас сьогодні увечері. Втрюх порадимся. Покажи матері листа Северина Леонтійовича, це її заспокоїть...

«А може, листи не від Северина Леонтійовича, а від молодого Франчука»,— подумала Марія, помітивши, як раптом засмутилася Каля при згадці про них. Калі сімнадцять років. Марія добре знає, що це за роки... Перші залицяння, перші побачення. Марія жила з батьками в Ленінграді, і десятикласник Володя Чекалін, якого всі називали Чапаєвим, одного разу навіть признався їй, учениці восьмого класу, в коханні... Марія так і не ска-

зала про це ні матері, яку вона дуже любила, ні найближчій подрузі Вірі Фоміній. То, мабуть, була її перша недитяча таємниця...

«Ні, не один тільки театр кличе Калерію Сніжко в Ясноград», — вирішила Марія.

Каля вийшла, і Марія Булавенко крізь вікно бачила, як вона, на ходу підстрибнувши, зломилася каштанову гілку. Ні, це вже не школярка, якою уявляє її мати. Струнка, вродлива дівчина крокувала вулицею. І ця вулиця, очевидно, здавалася їй занадто вузькою.

Каля, між іншим, оглянулася на райком. Багато з того, що говорила їй Марія Булавенко, вилетіло з голови. Одне вона знала твердо — здобуто першу перемогу! «Ніколи не треба наперед боятися!» — говорила вона собі, притискаючи до грудей сумочку. Тепер все в порядку. Документи є. Гроші Каля встигла забрати з ощадкаси ще вчора. Квиток на поїзд їй пообіцяли... Отже, ніщо її не затримає. Завтра о шістнадцятій сорок — прощай, Березів! А післязавтра... Ой подумати — і то серце мліє! Післязавтра в Яснограді її зустрічатиме найщиріший друг... Збудеться нарешті те, про що обоє вони мріяли на золотому Чорноморському узбережжі!

Каля завернула в скверик і від повноти почуттів притулилася гарячим лицем до молодої берізки. Потім сіла на лавочку. Біля її ніг стелилися пухнаті килимки айстр. Поруч цвіли ще жоржини і канни, але айстри помалу відвойовували все більший простір. Каля нахилилася, зірвала білу, як сніг, квітку. «Хто сказав, що айстра не пахне?» — подумала Каля, вдихаючи тонкий аромат, який нагадував ранню осінь...

Переконавшись, що за нею ніхто не стежить, Каля відкрила сумочку. Дістала лист і дивилася на нього, на знайомі, завчені напам'ять слова: «Калинка, Калинка, Калинка моя!» Так «хтось» наспівував Калі в Сочі. І, бач, не забув...

Людина в плащі наближалася з глибини скверика. Їй здалося, що це Петро Степанович — математик. «От і попрощаюся з ним», — вирішила Каля, ховаючи листа. Але вона помилилася. Це був не Петро Степанович, а зовсім не знайома їй особа.

З ким прощатися в Березові? Ну, з школою найперше... Як не кажи, кілька років училася в ній. Всі її знають, і вона всіх... Тільки трохи совісно... Ні, краще листа

надішле у свій клас, вказавши зворотну адресу: «Ясноград, обласний музично-драматичний театр ім. Гулака-Артемівського!» Ото буде розмов, як побачать, що лист від Калерії Павлівни Сніжко! А може, і з листом почекає трохи... Нехай з газет дізнаються про її дебют. Правда, тоді вона вже буде, мабуть, не Сніжко, а Франчук. Калерія Франчук...

Але як вони догадаються, що Калерія Франчук — це вона? Ага: в неї буде подвійне прізвище — Сніжко-Франчук або Франчук-Сніжко, це вже як Борис захоче...

З ким же все-таки перекинутися останнім словом перед від'їздом? Хіба навідатися до Наді П'ятниці? З Надею вони найдовше дружили. Надя навіть про Бориса дещо знає...

Мерщій до Криничок! Те, що вона два місяці не заглядала туди, тепер легко можна пояснити: скільки боїв витримала, скільки пережила!

«А я й справді чимало пережила», — тривожиться Каля і швиденько виймає дзеркальце. Пильно придивляється до своїх очей, шукає під ними слідів утоми. Але немає їх, нічого немає! Очі горять, щоки персикового кольору. Борисові дуже подобається такий колір. Губи... ну, губи трохи пошерхли, але це ж від сонця, від щедрого сонця!

...Легко, як коник-стрибунець, спускається Каля крутою стежкою в Кринички. Вони лежать за колишнім яром, перетвореним тепер у міський Парк культури і відпочинку. Тут є і Калині дерева: друга школа кілька разів організовано виходила на суботники. Он біля схилу біліє сцена... За нею — майданчик з гоїдалками, каруселями. Всюди пишно цвітуть айстри. «Коли-небудь, — думас Каля, — я спеціально приїду в Березів, щоб виступити у цьому парку. Конферансьє скаже глядачам: «Тут наша шановна Калерія Павлівна бігала ще дівчинкою...»

Каля мліє від зворушення і всім серцем бажає, аби швидше летів час...

Ось уже й будинок Наді П'ятниці. Сірий песик вибігає їй назустріч і, не пізнаючи, голосно гавкає. Виходить Надина мама.

— А, Каля? Заходь, люба. Сьогодні маємо вістку від Надюші. Краще їй, слава богу. Ось я зараз винесу тобі її вісточку. Посидь.

«Лист від Наді. Значить, її нема дома. І як це я не знала?»

Каля бере принесеного листа. Уважно прочитує на конверті зворотну адресу: «Ясноград, Карла Маркса, 40...»

— Вона в Яснограді?! Так і я ж туди збираюся. От несподіванка буде для Наді, як побачить мене. Тільки приїду — зараз же зайду до неї.

— І ти в Ясноград?

— Еге ж! Вчитися їду. До Ясноградського драматичного театру викликають,— хвалиться Каля і зітхає.— Не знаю, коли повернуся до цих місць... Навчання, вистави, гастролі — самі подумайте... Так Надина адреса, кажете, Карла Маркса, сорок? Ні, записувати не буду і так запам'ятаю. А тепер прощайте...— Каля затримує на хвилину Надин лист, пробігає перші рядки...— Значить, після операції Наді покращало? Молодець Надійка, видужає. А я її поцілую за вас сто разів!

— Поцілуй, дочко. І заходь до неї частіше. Нудьгує, мабуть, вона там сама. Словечка теплого ні від кого почути. Мати далеко...— жінка стисла лівою рукою гостре підборіддя і зажурено хитала головою. Потім запитала:— Варвара Миколаївна теж із тобою їде?

— Ні, що ви,— заперечила Каля. Та, помітивши, яке враження справили на жінку її слова, додала:— Влаштуюся, тоді і маму заберу. А зараз... куди і чого вона поїде?

Надина мама якось особливо уважно придивляється до Калі, вона не зовсім довіряє їй.

— Значить, ти в гуртожитку житимеш?

— Звичайно. Спершу в гуртожитку, а там — квартиру дадуть.

«От причепилася,— думає.— Все їй треба знати».

І більше не затримується.

На гору іти важче, тому, мабуть, і думки інші.

«Дійсно, де я житиму... в перші дні? Що, як театр не має гуртожитку? Хіба в готелі?»

Прикидає, скільки в неї залишиться грошей після того, як візьме квиток. Виходить, чимало — понад дев'ятсот карбованців. Для початку вистачить. А там — Борис...

Згадка про Бориса, задля якого, власне, вона й вирішила стати артисткою, щоб «всюди бути разом», швидко вивітриє всі і всякі сумніви. Їй знову робиться

весело, хочеться співати. І Каля, вибираючись на круту гору, таки співає:

— Калинко, Калинко, Калинко моя...

3

Те, що Бориса Франчука не було серед зустрічаючих, трохи збентежило Калю. Та вона продовжувала шукати його очима. «Ось зараз... зараз він з'явиться...» Вже кілька носильників пропонували їй свої послуги, а Каля казала, що їй нікого не треба, і стояла з чемоданом і клунком на пероні.

Схлинула перша хвиля пасажирів. Продзвеніла навантажена пакунками автокара. «А може, Борис у вокзалі чекає?»

Де ж вокзал? Вздовж перону тяглися низенькі, схожі на вагони, пакгаузи, ларки. Далеко попереду виднівся кам'яний одноповерховий будинок, над яким густою сіткою нависали дроти. Очевидно, і їй треба йти в той бік. Але як же донести речі? Каля брала клунок то під ліву, то під праву руку, робила два-три кроки і знову зупинялася. А тут, ніби навмисне, волосся вибилося з-під кубанки і закрило їй очі...

Раптом Каля здригнулася: хтось наздогнав її. «Борис!» — майнула в неї думка. Але, обернувшись, дівчина розчарувалася: перед нею стояв молоденький сержант з голубими погонами. Очі лукаві, насмішкуваті, сам чорноволосий. На щоки спускаються довгасті бакенбарди...

— Чому сама?— звернувся до неї сержант.— Ай-я-яй! Бачу, молода дівчина, а сто пудів на собі несе. Збожеволіти!— сержант вимовляв слова з якимсь кумедним акцентом.

— Мені зовсім неважко,— запротестувала Каля.

— Недобре! В мене руки пусті, а дівчина страждає...— він пішов поруч з Калею і таки взяв у неї чемодан. Ніс легко, як пир'їну.

Вони звернули у хвіртку, позначену табличкою з написом: «Вихід до міста», і спинилися на широкому бруку, де стояло кілька вантажних автомашин, новенькі таксі «Победа», парокінна бричка на високих ресорах. Біля брички сміливо прогулювалися сизі голуби.

— Камера схову там,— показав сержант на проти-
лежний бік вулиці. І, ніби вибачаючись за таку незруч-
ність, додав:— Красиве місто, культурне, а вокзалу не-
ма. Третій рік будують, збожеволіти..

Калерія робила вигляд, що уважно слухає сержан-
та, хоч її зовсім не цікавило — є в Яснограді вокзал чи
немає. Думки були зайняті іншим: «Де Борис? Чому
він не зустрічає мене?»

Каля сама собі не вірила. А що, як Борис на перо-
ні? Ні, цього не може бути!.. Вона одразу побачила б,
пізнала б його. Він і у вагоні снівся їй. Голубоокий,
в шовковій косоворотці.. Борисова голова лежала у неї
на колінах, як тоді, в самшитовому гайку під горою
Ахун.

— Приїхали!— промовив сержант, зупиняючись пе-
ред дерев'яним павільйончиком. І гукнув у широко від-
крите вікно:— Друже, генерали поза чергою!

В ту ж мить з'явився дідок в клейончатому фартусі,
з пляшкою молока в руці. Молоко стікало із жовтуватої
бороди.

— Приймай чемодан, діду. Фізкультуру встигнеш
зробити.

Каля мимоволі посміхнулася, бачачи, як комірник
висунувся з павільйону; він хотів, очевидно, хоч одним
оком позирнути на генерала.

— Де ж твій генерал?— строго запитав дідок.

— А що? В камеру думаєш його взяти? Збожеволі-
ти..

Старий зрозумів: з ним жартують. Подивився з до-
кором на сержанта, похитав головою. Зате оформлення
багажних квитанцій розтяг хвилин на десять: знай на-
ших.

Та ось руки у Калі вільні. Сержант показав їй, де
зупиняється автобус. Глянувши на годинник, цокнув
язиком:

— Жаль, часу нема... Ну, до нової зустрічі, дівчино!—
і, відкозирявши, швидко пішов у напрямку міських
кварталів.

«Смішний»,— подумала про нього Каля.

Привокзальна вулиця Яснограда скоріше нагадувала
село, ніж місто. Навіть у Березові деякі будинки ви-
глядали солідніше. Каля дивувалася: два роки тому
вона приїжджала сюди з батьком і не помітила тоді ні
цих маленьких двориків, ні городів, які підступають до

самих вулиць. Ага, он і пошта. Чи не запитати їй, як довго іде сюди телеграма з Березова? Невже він не встиг одержати? Чи, може, телеграма лежить у театрі, а Борисові про неї ще не сказали? І чому не надіслала термінову, як їй радили?

Поки вона стояла, роздумуючи, біля зупинки зібралась велика черга. Калі ледве вдалося потрапити в автобус.

За вікнами побігли назад будинки, сади... Проїхали повз високі кам'яні корпуси якогось заводу. Ще два-три квартали, і почався міський парк. Окремі дерева вже стояли голі, на інших листя зробилося золотисто-червоним.

Зупинка. Каля виходить.

Чим ближче сірий прямокутний будинок театру, тим повільніше іде Каля. Біля афіші дівчина стоїть кілька хвилин: сині, червоні, зелені написи миготять і зливаються в багатобарвну райдугу. Каля не вдумується в те, що читає, вона шукає... шукає знайомого прізвища. Та ні, його нема. Каля входить у вестибюль. Проти дверей ясніє віконце каси.

— Мені треба Бориса Севериновича Франчука.

— А він хіба в театрі?— повновида дама неквапно бере рожевими пальцями телефонну трубку.— Службовий вхід,— просить вона. І після паузи.— Хто це? Яшенько, скажи, будь ласка, ти Франчука молодого не бачив? Що? Це я знаю, Яшенько, але тут до нього прийшли і стверджують... Нема? Чусте? — це вже до Калі.— Нема... Та, власне, чого б йому тут бути... Ви, певно, за контрамарочкою?

— Як ви сказали? Мені потрібен Борис Франчук... в службовій справі.

— В службовій?!— дивується дама.— Так Франчуки ж у нас не працюють.

Якби підлога, на якій вона стоїть, раптом з невідомої причини захиталася, і то, мабуть, Каля не відчула б себе так, як тепер. Франчуки не працюють... Бути такого не може. Місяць тому, ну хай півтора, Каля одержала останнього листа, він і зараз був у сумочці... І раптом — «Франчуки не працюють». Навіщо цій шикарній касирці знадобилося так нерозумно жартувати?!

Касирка дивилася тепер на Калю з більшою цікавістю.

— Ви, я бачу, в Яснограді недавно. Бо інакше...

— Я тільки-но з поїзда,— простогнала Каля.

— Артистка?

— Ні... Ще ні. Вчитися приїхала,— і озирнулася.

— Значить, вчитися... А Франчуки — ваші знайомі? — співчутливо дивилася дама на Калю.

— Трохи... Я маю листа до... Северина Леонтійовича,— згадала Каля. Дійсно, у сумочці було два листи, написані на всякий випадок Марією Булавенко,— один С. Л. Франчуку, другий — секретареві Ясноградського міськкому ЛКСМУ.

— Боюся, що Северина Леонтійовича вже і в місті немає. Говорили, ніби він одержав призначення в Одесу чи Миколаїв. А Раїсу Трохимівну ви знаєте? Чудова артистка! Одверто скажу, наш театр не вмів цінити кадри... Ні, не вмів. Борис, бач, не сподобався! Нехай і так, Борис — бездара. Але ж... Дівчино, що це з вами? Ой, що з нею? — касирка підхопилася, вискочила у вестибюль. Глянула, на що б посадовити цю молоденьку особу, якій зробилося зле. Та у вестибюлі, як навмисне, не було ніяких меблів. Тоді вона повела Калю до себе, в касу.

— Малярія? — спитала співчутливо касирка, коли Каля отямилася. Можливо, колір Калиного обличчя наштотхнув її на таку думку.

— Голова запаморочилася... Та нічого... вже пройшло.

— Випийте води.

— О, пройшло. Зі мною таке і раніш інколи траплялося. Так чому ж Франчуки пішли з театру?

— Чому? Через Бориса ж! Не вмють у нас шанувати кадри. Як на мене, то я задля Северина Леонтійовича і Раїси Трохимівни на все б пішла. Жартуєте? Він — народний, вона — заслужена! І відпустити? Та чорт з ним, з Борисом, нехай і він би залишався, як така історія!..

Каля встала.

— До побачення! — ледве володіючи собою, сказала Каля.

І вже в вестибюлі згадала, що не спитала, на якій вулиці живуть Франчуки.

Над містом пропливали клочкуваті хмарини. Пахло дощем. Пориви вітру підхоплювали опале листя і гнали його вздовж вулиці. Каля не знала точно, де довідкове бюро, тільки догадувалася, що, мабуть, десь у центрі.

Прочитавши на одному з будинків: «Готель», згадала про ночівлю. «Треба спершу влаштуватися, забрати речі з вокзалу і переодягтися. Не підеш же до Франчуків у пом'ятій сукні...»

На вимогу адміністратора готелю подала паспорт, а про відрядження сказала, що немає. Чого приїхала? Вона поступає вчитися. Так, у готелі житиме недовго...

Калі запропонували місце в номері. Плата — десять карбованців на добу. «Недорого», — подумала Каля. Адже в неї було понад дев'ятсот карбованців!

Чергова відвела її до кімнати на третьому поверсі, показала ліжко.

Лишившись одна, Каля зажурено дивилася у вікно. Просто перед нею був червоний гостроробрий дах суцільного будинку, а далі — димарі, димарі і нагірна частина міста, над якою висіла темна дощова хмара. Ось у полі зору з'явився літак. Він, як гагара в морі, то пірнав у хмару, то виринав із неї, несучи на собі пасма диму. Каля пошкодувала, що поруч немає смішного сержанта з голубими погонами. Як вона сама впорається з клунком і чемоданом? Може, взяти таксі?

Вона вийшла на площу, в центрі якої височіла оздоблена прапорцями вітрина з портретами. Якесь молоде обличчя нагадувало їй Бориса. Але ні, підпис свідчив, що це токар-новатор заводу сільськогосподарського машинобудування... «Хто? Хто? Пилип Сніжко?!» — здивувалася Каля. Може, родич? Адже батьки її звідси, з ясноградського передмістя. Лише вона, Каля, березівська, в Березові народилася.

І Каля згадала материне прохання. Як буде у Калі вільний час, — у неділю, чи що, — навідатися в Мокру Балку, де проживає баба Текля. Один лише раз бачилася баба з онучкою, і то було дуже давно, до війни... У Калі зберігся спогад: вона купалася тоді в річці і ледве не втопилася.

На стоянці Каля взяла «Москвича». Коли сідала, відчула на руці холодну краплю.

— На вокзал...

Знову перед очима вітрина і токар-новатор Пилип Сніжко, схожий на Бориса...

— Скажіть, до Мокрої Балки ходять автобуси?

Шофер відповів:

— Приміський поїзд. Майже через кожну годину...

— Дякую... Зупиніться біля камери для схову багажу.

Півгодини — і Каля вже знову в готелі. Розпакувала чемодан. Замислилася над тим, що одягти? Якби не дощ, одягла б в'язану з кролячого пуху кофточку, а поверх — червону розлітайку. Так вона була одягнена тоді, коли познайомилася з Борисом Франчуком. А втім, нічого з кофточкою не станеться.

На вмивання і переодягання пішло не більше двадцяти хвилин. І ось Каля вже готова. Високий в'язаний комірець, білий як сніг, робить її зовсім юною школяркою.

Одягає плащ, на голову — свою улюблену кубанку. Перевіряє ще раз, чи не забула покласти в сумочку листа Марії Булавенко до Северина Леонтіївича Франчука. Вона зробить вигляд, ніби нічого не знає про події в Ясноградському театрі. Нехай старий думає, що Каля прийшла до нього, а не до Бориса, — так пристойніше.

В коридорі готелю на очі їй потрапив телефон, і Каля пригадала: колись у Києві вони знайшли батькових знайомих за допомогою телефонного дзвінка. Не може бути, щоб Франчуки не мали телефону... Каля взяла на столику тоненьку книжку. Ага, ось прізвища на літеру «Ф». Фоменко... Фомін... Далі, ще далі... Фрадкін... Франчук! С. Л. Франчук, номер телефону 15-42. Адреса: Київська, 7, кв. 4.

«Везе тобі, Калю», — заспокоює себе, відчуваючи, що саме тепер, коли є вже в неї адреса, наближається головне. Її трясє лихоманка. Щоб зігритися, Каля не йде, біжить сходами вниз. «Київська, сім, квартира чотири, — повторює вона в думці. — Київська, сім... сім... чотири».

Лотошниця з цигарками охоче показує, як потрапити на Київську.

Дрібний дощкульний дощ переслідує Калю аж до будинку. В під'їзді вона обтрушує шапку, витирає носовою хусточкою лице, руки... Ось і двері з цифрою «4». Біліє кнопка електричного дзвінка... Серце у Калі б'ється шалено, її кидає то в холод, то в жар.

Якісь нудні звуки за дверима. Каля прислухається. Там хтось грає на роялі.

Поверхом вище грюкнуло. Це ніби підштовхнуло Калю: «Дзвони». Дійсно, неприємно буде, коли сторонні люди побачать її тут, біля закритих дверей. Неслухня-

ний палець посковзнувся по кнопці. Коротке «дзінь» — і Каля завмерла. Але кроків не чути. Тільки знайома мелодія долітає з кімнат. Каля ще дзвонить, тричі підряд.

Змовкає рояль. Хтось іде, вже цокає ключ...

На порозі він, Борис! Обличчя в нього якесь сонне.

— Вам кого?

Каля мовчить, їй аж дух перехопило. В очах — збен-теження. «Зараз, зараз, — думає вона. — Борис упізнає її». Звичайно, він не одержав телеграми, інакше поява Калі не була б для нього несподіванкою.

— Що вам потрібно, шановна? — Борис Франчук безцеремонно розглядає дівчину, і в голубих очах його раптом спалахують живі вогники.

«Пізнав!»

Але Каля помиляється, і їй робиться соромно за нього, за себе.

— Боря... — промовила нарешті.

Він червоніє і щось лепече.

— Слово честі, нічого не розумію... Хто ви, шановна? Я прийшов із світлої кімнати, а тут... Вас не видно, тобто я хотів сказати — погано видно. Однак, дійсно, риси обличчя знайомі. Ну, не мучте мене, хто ви? — І раптом сяйнула згадка, він упізнав її чорні променисті очі і цей красивий маленький ротик.

— Боже мій! Калю... Ти? Рідна, золота! Пробач, ну, пробач... Ти так підросла, змужніла. Ну, винен, признаюся. Заходь же, заходь, любя...

Його слова теплим дощем падали на Калине серце, і воно чутливо озивалося на кожну нову краплю. Захотілося плакати. І Каля заплакала, голосно, ревно. Сльози текли струмками, і скоро все лице зробилося мокрим... А Борис допомагав роздягатися і голубив її, цілував руки, якими Каля захищалася від нього, цілував голову...

Вони опинилися в просторій кімнаті. Каля поправила волосся, вологими очима дивилася круг себе.

— Ти — сам?..

— Сам, сам, любя моя!.. Сам! — І знову пригорнув дівчину, посадив її на канапу.

— Іди... Нехороший... — відштовхнула його Каля. Але це були слабі, нерішучі рухи.

Борис важко дихав і шукав її губи своїми, настирливий, сильний...

— Боря!

Здається, він зрозумів, що надто багато дозволив собі. Глянув на Калю і якимось загадково усміхнувся.

— Пробач, рідна... Я так довго був без тебе...

— ...і зовсім зіпсувався...

Він змовчав. Встав і одійшов до вікна, усіяного дощовими крапельками.

Каля сиділа так, що Борис не міг бачити її обличчя, зате вона стежила за ним у дзеркалі, яке займало протилежний куток. Погляд Калі сковзнув по кімнаті. Це була, очевидно, вітальня. Посередині стояв великий овальний стіл, навколо нього — точені крісла, оббиті зеленим оксамитом. Такого ж кольору і важкі хвилясті порт'єри. На невисокому полірованому буфеті стоять всякі дрібнички з фарфору. Зацікавившись ними, Каля підійшла до буфету. Ось мініатюрна статуетка дівчини, яка впустила з рук глечик. Біля босих ніг лежать черепки, і дівчина збентежено дивиться на них... Ця статуетка примусила Калю зітхнути... А поруч — інша, жартівлива: чорний, бородатий піп чи монах несе за плечима сніп; з нього виглядають босі ніжки і маленька голівка красуні... Он балерина, схожа на світлокрилого лебедя... І знов кілька облич; одне сповнене гордості, з металево блискучими рисами, друге ніби чимсь зачароване: широкі вилиці, великі вуха, надмірно кирпатий ніс, йоршиста голова з високим чолом. Очі ховаються за скельця окулярів, губи тонкі, міцно стулені, здається, ще мить — і почувеш, як людина закумкає... А ось іще надзвичайно тонкої роботи річ: гола до пояса жінка поливає з глечика голову... Каля і раніше бачила, звичайно, подібні твори скульптури, виставлені в музеях Києва, Яснограда. Але сьогодні гола жінка, що мие голову, примушує її почервоніти.

На стіні два портрети — Северина Леонтійовича в ролі красивого сільського парубка з якоїсь української п'єси і Раїси Трохимівни у вінчальному платті. Каля мимоволі згадує Березів, своїх батьків.

— Я не писала тобі... — говорить Каля засмучено, обернувшись до Бориса. — Батько мій... помер. Сьогодні тиждень, як його не стало...

— Справді? — Борис насторожився, пройшовся по кімнаті. Потім сів на диван і покликав до себе Калю.

— Ну, будемо розумненькими, — сказав Борис, злегка горнучись до дівчини. — Розкажи про себе, серденько,

все, все. Які в тебе плани. Ти вже скінчила десятирічку?

— Коли б це я встигла... — почервоніла дівчина. — Місяць у десятій походила... А тут батько помер...

— Будеш кінчати?

— Не знаю... А ти, як твої успіхи?

— Що я! Бачиш, музичу... — показав він на відкритий рояль. — Від нудьги... Та про мене встигнемо ще.

«Ні, він не дуже боляче сприйняв увільнення з театру, — чомусь подумала Каля. — Добре це чи зле?»

— Нам треба поговорити, Борисе. Не знаю, чи ти догадуєшся, але я приїхала в Ясноград назовсім... Ти писав, і не один раз... твої листи завжди кликали мене. Тепер я не знаю... Не хочу критися. Я сьогодні була в театрі і чула все...

— О, наші люблять всілякі плітки розпускати! — похмуро зауважив Борис.

— Пам'ятаєш, ти писав мені про театральну студію... Ти хотів, щоб у нас були однакові спеціальності. І я теж цього дуже хотіла. А тепер... тепер як нам бути?

Голубі очі Бориса потемніли.

— Дійсно, в ясноградській студії тобі нічого робити, як і мені в цьому театрі...

— Але ж іншого тут нема. Значить, ти поїдеш з Яснограда?

— Я?.. Невідомо ще. Батька з матір'ю запросили до Одеси. Та вони ж корифеї українського театру! — останнє Борис вимовив якимсь не зрозумілим для Калі тоном — не то заздрих, не то іронізував. — А куди мене призначать — хтозна. Заженуть, мабуть, в пересувний... — Борис скривився, наче в нього боліли зуби. — Проти нас дехто давно інтригував. Ти, Калю, навряд чи зрозумієш... У світі мистецтва свої порядки і свої хвороби. Але що з того? Чого ти ніби в лихоманці? Дуренька, не бери близько до серця всі ці непорозуміння... Ну, заспокойся. Все буде добре, у мене вже й тепер пропозицій скільки завгодно, — похвалився він. — І зарплата, між іншим, не менша...

— Справді? — не повірила Каля.

Борис підкріпив свої слова новими аргументами: йому й сьогодні дзвонили, запрошували.

— Згоджуйся, Борисе, — попросила Каля неспішно. — А я таки спробую в студію влаштуватися, як ми планували. — Каля трохи пожвавішала. — У мене є лист

в міськком комсомолу, вони допоможуть. Ось побачиш, нам і в Яснограді може бути добре.

Калина рука сковзнула по його голові, тепла, ніжна, зупинилася на шиї. Очі її з надією дивилися на Бориса.

Становище Бориса Франчука було досить пікантне. Молоденька провінціалка, як він у душі називав Калю, подобалася йому. Він вважав би себе круглим дурнем, коли б отак і обірвалися їхні відносини. Йому пішов двадцять п'ятий рік, і Борис давно вже серед своїх ровесників здобув почесне, як на його думку, звання «серцеїда». Роман із старшокласницею Калерією Сніжко, який так весело зав'язався на курорті і підтримувався протягом цілого року через листування, наблизився до кульмінаційного моменту. Каля приїхала! Варто тепер вміло повести справу, і він доб'ється свого... «Ну, а далі? — запитав він себе. — На які кошти вона житиме в Яснограді? Студентська стипендія? Марні надії! Хіба йому дали стипендію? Йому! Два роки відвідував Борис студію, а далі обіцянок діло не посувалося. І це тоді, коли батько — народний артист, художній керівник театру?»

Отже, про стипендію нічого й думати. Значить, залишається одне джерело існування — він, Борис Франчук. А це вже зовсім погано. Боже, скільки гарненьких дівчат є на світі! Так хіба ж він всім опікуном повинен бути?

Її слова, що «міськком комсомолу допоможе», теж прозвучали для Бориса пересторогою. «Міськком комсомолу. Не вистачало ще, щоб вона пішла туди і розплакалася... Ні, дякую, шановна. Спокій і честь мені дорожчі...»

Він думав і поглядав на Калю, на гарненьку сімнадцятирічну дівчину, яка сиділа поруч і не забирала свої гарячі руки, яка всім своїм еством обіцяла йому так багато...

— Ну, Борисе... Дорогий! Що нам робити? — вона вже боялася його мовчання.

— Сподіваюся, у тебе є трохи грошей? — спитав обережно, щоб не образити її.

— Батько поклав на моє ім'я до ощадної каси тисячу карбованців. Вони — у мене... За винятком витрат на дорогу.

— Ти просто багачка, — пожартував Борис, йому трохи відлягло від серця. За хвилину співчутливо

продовжував:— Ти, мабуть, і не обідала ще? Ні? А хочеш такі діла вирішувати? Так от що, ходімо разом. Я знаю, де можна добре посидіти, навіть оркестр не гірший, як там, на курорті... Пам'ятаєш?

— Ой, не до музики мені сьогодні, Борисе... Повір. Стільки несподіванок... стільки переживань. Ти так оригінально зустрів мене...

— Забудь... Прошу тебе... Слово честі, ніякої телеграми не було. Так ти не хочеш піти зі мною?

— З тобою... З тобою, Борисе, я... куди скажеш... Дівчачка я, правда? — Каля притулилася до нього і примливо посміхнулася.

Він не знав, що їй відповісти. Та й навряд чи треба було відповідати словами. Борис нахилився до Калі, і губи їхні зустрілися.

«От бісеня!» — подумав Борис, мліючи, як справжній закоханий.

4

Вона чує обережні кроки, скрип підлоги, чує, як десь булькоче і шипить вода. Але це не означає, що Каля прокинулася остаточно. Зовсім ні. Каля ще перебуває у тій ранковій приємній дрімоті, коли дійсність межує із снами, коли бажане легко сприймається, як реально існуюче. Під ковдрою — а Каля завжди укривається з головою — тепло. Та вона знає, що давно настав ранок. Чула, як мама відкривала вікно, а вона робить це тільки на світанні. Навіть під ковдру вливається свіже повітря і пахощі осіннього саду. Мама ступає по кімнаті легко, як кішечка, щоб не розбудити Калю... Не розуміє, — хоч скільки разів Каля їй говорила, — що шерхит гірше впливає на нерви, ніж удари грому. А цей скрип — Каля догадується, що і двері мама знову відкриває помалу... Ну от, і молоко принесли в кімнату, начебто не можна було переливати в коридорі. Ні, їй таки сьогодні не дадуть спокійно полежати!

Але чому так довго переливають молоко? Чи, може, то Миця хлебче його з каструлі? Де ж мама, що вона собі думає?!

Дуже не хочеться Калі вилазити з-під ковдри, але треба. Каля потягається, розплющує очі.

І перше, що вона бачить, — це незнайома картина на стіні. Поле... Комбайн... Дівчата у квітчастих хусточках.

Каля нічого не розуміє. Де вона? Як потрапила в цю кімнату?

Ага, вона не сама. Якась жінка схилилася біля руко-
мийника. Там і булькоче...

— Пора... День сьогодні як весняний! — говорить їй жінка.

Каля дивиться на жінку й пригадує. Так це ж вони познайомились уночі, жінка відчиняла їй двері.

Отже, то був не сон: поїзд і дощ, зустріч з Борисом, вечеря в ресторані...

— Котра година? — цікавиться Каля.

— Скоро сім. Заспали ми з вами.

Справді, заспали Каля умовилася з Борисом зустрі-
тися о пів на дев'яту

Згадка про Бориса радісно хвилює серце. Він — хоро-
ший. І так любить її. Навіть у ресторані не міг спокійно
сидіти, цілував їй... пальці. При всіх трохи соромно, але
приємно... А скільки в Бориса знайомих! І всі — люди
поважні: артисти, музиканти... З поетом Борис і Калю
познайомив. Жан Перепелиця! Вона трохи потанцювала
з ним, Борис навіть приревнував.

Коли вони з Борисом будуть укупі, Каля подбає про
хорошу компанію. Ясноград не Березів. Є з кого ви-
брати.

Дівчина визирнула у вікно. День, дійсно, погожий.
Можна одягти щось легеньке. А жакет Каля візьме з
собою.

Вчора вони не тільки танцювали. В ресторані, а по-
тім і по дорозі, Каля й Борис радилися. І ось що вони
надумали.

Поки приїде з Одеси Северин Леонтійович, Калі ні-
чого робити в Яснограді. Готель, ресторан — на все по-
трібні гроші. На одну вечерю пішло майже сімдесят
карбованців. Жан Перепелиця сказав, що всі витрати
сплатить Калі, як тільки одержить гроші за нові вірші.
І все ж сумочка потоншала. Так-от сьогодні Каля з Бо-
рисом зроблять розвідку до баби Теклі. Калі вигідніше
пожити там деякий час...

...Борис вже чекав на неї, прогулюючись біля готе-
лю. В коричневому дорогому костюмі, в лакових туф-
лях, з фотоапаратом через плече він виглядав особливо
елегантно. Побачивши його таким, Каля пошкодувала,
що вийшла в простенькому синьому платті. Звичайно,
для подорожі з Борисом треба було одягтися інакше.

Він поцілував їй руку, запитав співчутливо:

— Не замерзнеш?

— А жакетик навіщо?

— Ну, дивися. Ти, мабуть, і не поснідала?

— А ти встиг?

— Дещо на ходу перехопив. Я ж дома. Бачиш, як вигідно жити дома, — не то серйозно, не то жартуючи сказав Борис. — А в бабусі, мабуть, молочко своє, яблучка. У Мокрій Балці добре живуть, я знаю. Місто під боком — сюди мішок зелені, звідси мішок грошей. Ми колись давали концерт у мокробалчанському колгоспі.

— Може, купимо чогось із собою? — запропонувала Каля, коли вони проходили повз гастроном.

— Хіба що кілька бутербродів на всякий випадок прихопити.

— А може, там діти є?.. Візьмемо трохи цукерок, — радилася з ним Каля.

— Як знаєш...

Поки Калі не було, Борис встиг позалицятися до буфетниці, яка з вікна на розі продавала мінеральну воду і пиріжки. Молоденька, з рум'янцем на цілу щоку, вона спершу ніяк не реагувала на те, що Борис націляється на неї фотоапаратом. Та тільки-но він взявся пальцями за спуск, дівчина завмерла, позуючи йому.

— Для газети? — спитала сміливо.

— Ні, для себе. На спогад.

Дівчина знову напустила на себе байдужість.

— Хочете, щоб я взяв книгу скарг?

— З якої це речі?

— Треба ж вас провчити. Щоб не відбивали своєю холодністю покупців... — жартував він, «стріляючи» голубими очима.

— Натє... Пишіть, — дівчина демонстративно поклала перед ним шкільний зошит, очі в неї сміялися.

І він таки написав би їй щось, можливо, навіть пригадав би рядки з сонета свого друга Жана Перепелиці, якими вже не раз користувався у таких випадках, та... з магазину вийшла Каля.

— От що... напишу іншим разом. А фотографію чекайте.

Буфетниця трохи розчаровано проводжала його очима.

— І де вони воду тримають, — скаржився він Калі. — Надворі осінь, а в них вода тепла, ніби чай...

— На, цукеркою закуси. Я купила «Південної ночі».

В ці ранні години автобус був майже порожній. Та й у вагоні приміського поїзда їхало всього з десяток пасажирів, здебільшого жінки, які поверталися з ринку. Борис і Каля сиділи біля відкритого вікна.

— Бабуся мене не впізнає, от побачиш! — сказала Каля. — Я була у неї ще зовсім малою. Хіба що фотографія допоможе.

— А ти посилала?

— Мама посилала. Я невдало якось виходжу на знімках... Тому, між іншим, і твое прохання не виконала. Разів двадцять фотографувалася і все не так.

Він посміхнувся.

— А може, ти забобонна, га? Кажуть, у дівчат є прикмета: даси хлопцеві карточку — обов'язково розлучишся з ним.

— Справді? Добре, що я не дарувала тобі.

...За вікном лежали безкраї степи. Тільки вздовж колії, як сторожа, виструнчилися молоді дерева та стовпи з дротами. Он вдалині з'явилося кілька білих красивих будинків, оточених новеньким парканом. Високо в небо пішла радіощогла... І знову — гола стерня, отари, вузькі смуги молодих насаджень.

Блиснула й загубилася срібна стрічка ріки. Потяглися луки...

— Мабуть, скоро Мокра Балка, — Каля обережно забрала свою руку від Бориса. — Нам треба домовитися... Адже бабуся питає, хто ти... для мене?..

Він подивився на чорні блискучі очі, у яких відбивалися, здається, всі думки і бажання Калі, і зрозумів: відповідь може бути одна. Інакше багато втратиш...

— Думаю, критися нема рації. Однаково сьогодні чи завтра, а треба зізнаватись. Чи, може, ти соромишся?..

— Трохи... — спалахнула Каля. — Трохи соромлюся... А ти?

— А я? Я, моя дівчинко, гордий нашою дружбою, нашим коханням. Мені хочеться всім говорити, що ти моя наречена... — І Борис до болю стиснув її руку.

— А батькам? Своїм батькам не побоїшся сказати?

— Моїм батькам?! Х-ха... Та батьки для мене тільки й живуть... Ось побачиш: моє слово для них — закон. Я приведу тебе і скажу...

— Т-с-с... Не так голосно, любий... Нас можуть почути... Значить, перед бабусею не критись?

Борису згадалися слова із п'єси, у якій грав роль коханця, і він продекламував:

Коли ти нарешті кохання пізнаєш,
від ока людського його не ховаєш!

Лице Калі освітілося вдячністю.

Ось і Мокра Балка! Маленький будиночок станції, крита платформа для пасажирів, серед квітника — артезіанська колонка. Відразу за пристанційним майданом, обсадженим тополями, починаються луки. Кілька доріжок ведуть до села.

— Глянь, яка чудова понад заростями стежка! Підемо нею, добре? — пропонує Борис, гаряче стискаючи їй руку.

Каля згоджується.

Хвилини через п'ятнадцять зупинилися.

— Дай я сфотографую тебе. Ось тут стань. І тримай своє плаття, бо полетиш у небо!

Він робить кілька кроків і неквапно налагоджує апарат. Дивиться на граціозну фігурку дівчини, яку степовий вітер сповиває у синє в горошок плаття, і хмільні бажання непокоять його. Хочеться покинути всю цю гру, розшукування якоїсь бабусі, сказати Калі, що він більше не хоче чекати. Або й просто нічого не говорити, а силою підкорити її. Чорт забери, невже вона потім зможе поскаржитися на нього?!

Борис цокає фотоапаратом. Потім просить Калю почекати і знову цокає. Руки в Бориса якісь неслухняні.

— Ти ніби змерз,— говорить Каля і мацає його щоки.

Борис обіймає дівчину. Оглядається довкола. Ні, нікого немає.

— Калю!.. Рідна...— шепоче він, ніби п'яніючи.— Я хочу мати право уже сьогодні назвати тебе... дружиною... Ти розумієш мене, Калю?..

Чому ж ні, вона саме думала про це. Хто може їм заборонити розписатися?.. Якщо Борис згодний... вони підуть завтра до загсу. Каля не боїться нікого і нічого. Для неї, власне, було все вирішене ще тоді, в Сочі... Хіба не заради Бориса приїхала вона, кинувши рідний дім?..

Він жадібно впився губами в її уста.

— Он там... чудово, правда? — сказав приглушено, показуючи на галявину між кущами. — Давай трохи посидимо...

Ось уже піджак лежить на траві. Борис опускається на нього.

— Присядь поруч... Ну, не бійся, рідна... — Він обіймає її ноги... цілує коліна... І вже важко зрозуміти Калі, чи це Борис продовжує шепотіти до неї, чи шелестить над головою трава.

Потім завмерли всі звуки, і не стало степу, зелених кущів, глибокого неба. А його очі, голубі, закохані очі, дивилися їй в душу. Тільки їм, очам, повним любові, а не силі Бориса скорилася Каля.

...Борис пішов у степ, здається, збирає квіти. А Калі так хочеться зараз же вернути його, говорити з ним, дивитися на нього, на свого мужа! Та що з її голосом? Каля гукає, а слів майже не чути. Невже від хвилювання? Фігура Бориса стає все меншою і ніби двоїться. Ага, це крізь сльози так ввижається. Але звідки сльози?.. Чого вона боїться? Мати не має права поприкнуту Калю. Їх з Борисом з'єднала любов...

Борис приносить цілий сніп м'яти. Він весь пахне м'ятою. Навіть губи. «О рідний мій, яка я щаслива!»

Тепер уже Каля сама шепоче до нього і тулиться всім своїм тілом.

— Рідний... Ти не розлюбиш Калю?.. Не розлюбиш за те, що вона... Ні, я не те хотіла сказати... Ти читав, звичайно, Гончарова. Пам'ятаєш, «хто не вірить — той не любить». Так, здається, говорила Віра в «Обриві». І я ось повірила тобі... повірила до кінця... Не осуджуй мене...

«Віра?» Він дуже невиразно пам'ятав «Обрив». І все ж кивнув головою, мовляв, пригадую.

— Маленька моя, я дуже щасливий! Ти ще погано знаєш свого Бориса, коли запитуєш...

Згодом вони почали збиратися. Каля подивилася у дзеркальце, спробувала розправити плаття і засмутилася.

— Совісно... з'являтися до рідні у такому вигляді.

Борис в ту ж мить запропонував:

— А може, вернемося?

— Дійсно, так буде краще... — Каля зітхнула полегшено.

...На станції їм довелося чекати більше години. Борис розшукав буфет і повів туди Калю. Розгорнули бутерброди. Борис замовив вина. Каля не хотіла пити, але він нахилився до неї і сказав тихо: «За нашу таємницю».

Каля почервоніла.

«Ніби на весіллі», — подумала вона і випила свій фужер до дна. Вино було солодке і тепле.

5

Коли уранці Каля виходила з готелю, адміністратор нагадав, що за нею борг.

— Не може бути... Я вносила наперед...

— Тоді зайдіть перевіriamo. Ось дивіться: двадцять сьомого — десять. Потім відразу внесено тридцять, з двадцять восьмого по тридцять перше. Вірно? Більше ви не платили? А сьогодні, товаришко Сніжко, вже третє листопада.

«Третє... третє листопада...» — повторила у думці Каля. Вона дістала з сумочки сто карбованців.

— Візьміть борг, і ще за дві доби...

Як швидко летить час... Вже листопад. Третє число. На вулицях купи опалого листя, а в парку, куди Каля заходить майже щодня, його набралось хтозна-скільки. Здається, ніколи за свої сімнадцять років вона не відчувала так неблаганно ходу осені, як тепер. Хіба давно вони з Борисом їздили зовсім легко одягнені у Мокру Балку, сиділи на траві, збирали квіти... А спробуй нині! На тротуарах ще с'як-так, а тільки заглянеш у парк або потрапиш на небруквану вулицю — ноги грузнуть у роз'юшеному дощами ґрунті, кожна гілка струшує на тебе холодні краплі.

Листопад... Вчора вона стояла на площі Кірова і дивилась, як марширують солдати, готуючись до демонстрації. Це нагадало Березів і школу. Скільки турбот було у них, особливо в старшокласників, у перші листопадові дні! Репетиції в хорі, малювання плакатів, випуск святкових номерів стінних газет... А готування прикрас для школи і підшефного дитячого садка — прапорців, гірлянд, ілюмінацій! Хто, цікаво, виступатиме з привітанням від десятого класу? Надя П'ятниця чи...

Зупинилася, вражена згадкою — адже Надя П'ятниця десь у Яснограді, в лікарні. Як це можна було забути? Ну, нехай вона не мала змоги вибратися вдруге до Мокрої Балки — то Борис не пускав, то заважали дощі, але тут, на місці?.. Ні, сьогодні ж треба знайти лікарню. Здається, на Карла Маркса...

Каля за звичкою глянула на свій годинник і тут же згадала, що він зіпсований. Зітхнула — доведеться іти на площу Кірова, там є електричний. З Борисом вони умовилися зустрітися біля поштамту об одинадцятій. Отже, після сніданку можна буде взятися за розшуки Наді.

Останні два-три дні Каля снідала у дієтичній їдальні. Брала булочку, кефір, часом манну кашу. Тут все коштувало значно дешевше, ніж у ресторані. А для Калі економія мала тепер значення, бо грошей залишалось менше половини і невідомо, скільки ще доведеться чекати приїзду Борисових батьків.

Всі її надії були на той приїзд. Десятки планів мав Борис щодо їхнього майбутнього, і жоден не міг бути реалізований, поки не приїдуть Северин Леонтійович і Раїса Трохимівна. Так говорив Борис. При кожній зустрічі він радив чекати. А з Одеси ні телеграм, ні листів. Здавалося, батьки зовсім забули про Ясноград і про свого сина.

Одного разу, коли вона залишилася ночувати у Бориса, їх обох дуже налякав телефонний дзвінок. Борис навіть електрику не включив, так навпомацки й добрався до телефону і все повторював якимсь не своїм голосом: «Це батько... батько». Але тривога виявилася даремною — хтось помилково набрав їхній номер.

Згадуючи ту ніч, Каля ніяк не могла зрозуміти, чого Борис так налякався? Вона, правда, дуже мало знала Северина Леонтійовича, можливо, він строгий. Але тремтіти перед телефоном?..

«Він такий нерішучий тому, що не працює,— думала Каля. — Дивна річ, син залишився без копійки в кишені, а батькам і за вухом не свербить».

Калі боляче було за Бориса. Її гнітило питання: на які гроші Борис харчується? Сто карбованців, які вона позичила йому, вже давно, звичайно, витрачено...

...Проходячи тепер площею Кірова, Каля думками була з ним. І на портрет незнайомого робітника, свого однофамільця, дивилася тільки тому, що він був дивно схожий на Бориса.

Годинник на площі показував дев'яту. Двері дієтичної їдальні відчинилися при ній. Каля зняла плащ, купила запропоновану гардеробником газету; зробила вона це тому, що інколи доводиться довгенько чекати, поки

подадуть сніданок, і яюсь непристойно сидіти зовсім без діла.

Після сніданку подалася на вулицю Карла Маркса. І скоро знайшла лікарню. В реєстратурі підтвердили — Надя П'ятниця дійсно лікується у них. Черговий лікар, дізнавшись, що Каля землячка Наді і тільки-но приїхала, дозволив їй відвідати хвору.

Порожні носилки під стіною в коридорі, міцні запахи ліків, ряд білих ліжок, на яких лежали незнайомі жінки з блідими обличчями, — все це пригнічувало. Мучило Калю й інше. Надя обов'язково почне розпитувати, що робить вона, Каля, в Яснограді. Як їй відповідати?

У палаті тиша. Чути лише дзижчання джмеля — он він повзе по шибці, хоче на волю. Очі хворих супроводжують Калю, одягнену в білий новенький халат. Медсестра показує на ліжку в кутку біля вікна...

— Ви з Березова? Наша Надя вже кілька днів вас виглядає.

— Мене?

Каля дивується. Але медсестра швидко розвіює всякі сумніви.

— Ваше ім'я — Калерія? Так! І ви приїхали за викликом театру? О, Надя нам усе розповіла, як тільки лист від мами одержала. Вона дуже рада за вас.

«Он звідки, від Надиної мами! І навіщо було говорити старій, чого їду? Тепер вибріхуйся».

Надя лежить обличчям до стіни. Читає. Тільки коли Каля зупиняється біля її ліжка, повертається. В ту ж мить лице Надине робиться радісним.

— Каленько! Нарешті ти прийшла!

— Здрастуй, Надюшо!..

Обидві схвильовані зустріччю, і кожна розглядає уважно іншу, ніби вони не бачилися хтозна-скільки.

— Ну як твої успіхи? Залишаєшся в театрі? — Про Бориса Надія запитує лише очима.

Добре, що запитань багато, можна відповідати за вибором. Каля схиляється до подруги і тихо ділиться з нею. Все, що Борис писав у листах, про які Надя знає, правда. Борис чекав на неї, залишився вірним... О, Надя навіть не догадується, яка вона щаслива!

— Сядь сюди. Сядь ближче до мене, — просить Надя. — І скажи мені... ви поцілувалися, коли зустрілись? Так! Ой Кальок, як ти змогла! Я вмерла б на місці! Пам'ятаєш Жорку Орловецького, льотчика. Одного разу,

після кіно, він хотів мене... обняти. Я тоді цілий вечір плакала...

— Орловецький... Він же десь тут служить. Якби дізнався, що ти лежиш...

— Нізачо в світі, Калю! Одужаю, тоді, може, й напишу... І звідки взявся проклятий апендицит. Мучив кілька місяців. А потім раптом хвороба ускладнилася. Я ледве не вмерла... Операція була важка, тому досі ходити не дозволяють...

— Відненька...

— Ти, Калю, підручників ніяких не привезла? Ні? Шкода. Я хотіла в тебе попросити. Боюся — відстану дуже. Писала мамі, так вона, певне, навмисне не присилає. Все просить, щоб я не втомлювала себе книжками.

— А лікарі дозволяють?

— Небагато. Сторінок двадцять в день... — скаржилася Надя. Раптом вона щось згадала. — Ти мамі своїй писала?

— Ні ще... Збираюся. Все ніколи було.

— Я так і знала. Мати моя бачила Варвару Миколаївну... Ну, розговорилися... Та ось я тобі матиного листа покажу, що вона пише. — Надя пошарила під подушкою. — Ось... Звідси слухай.

«Прийде, Надюшо, Калерія, скажи, що так хороша дочка не повинна робити. Поїхала — і мовчить. Варвара Миколаївна вже збирається на розшуки... Каже, погані сни бачить. Розпитай у Калі, як там вона, і напиши нам. Сповісти її адресу...»

— Ну що вона там вигадує, погані сни, — бліднучи, промовила Каля. — Просто ніколи мені було. А сьогодні напишу.

Трохи згодом Надя сказала тихо:

— Якась ти не така... Ніби ховаєшся від мене з чимсь...

«Хіба сказати, що виходжу заміж?» Однак щось стримувало її, щось заважало бути одвертою. «Нехай потім. Після загу, — вирішила вона. — Прийду до Наді разом з Борисом і скажу: «Оце мій чоловік!»

— Ти, Надюшо, довго лежатимеш?

— Може, тиждень, мо' і два...

Вони трохи поговорили і про театр. Надія цікавилася, які вистави побачила Каля.

Відповідати було важко: адже Каля жодного разу не була в театрі.

Каля пообіцяла заходити. А тепер їй уже ніколи — скоро одинадцята. Треба бути в... театрі.

— Репетиція? — щиро зраділа Надя за свою землячку.

Розпроцалися. Поки Каля проходила між ліжками, Надин погляд супроводжував її. Вона його відчувала — допитливий, незвичайний.

Опинившись на вулиці, зітхнула полегшено.

6

До поштамту іти рано. Може, пройтися в бік парку, а звідти назустріч Борисові? Він же ітимає з дому. Або ні. Зайти на поштамт — написати листа. Бо мати, дійсно, може з'явитися. Тоді... Що тоді? Мати ніколи не розуміла її, а нині і поготів не зрозуміє. Ні, краще нехай сидить у Березові. Каля зараз напише їй, заспокоїть. Нічого страшного, власне, не сталося. Всі дівчата колись та виходять заміж... Вийде і вона... Дочекається Борисових батьків, і тоді... тоді вже можна буде сповістити в Березів усе, як є. А поки що... Ну, Каля напише: «Складаю іспити в студію і сподіваюся на хороші наслідки».

Думка працює швидко — і ось вона в залі поштамту. Пише... Перо таке, як у школі — одинадцятий номер. І перші слова лягають на папір, незвичні для Калі, але традиційні для всіх дочок і синів на світі... «Дорога мамочко». Поштовий папір поганий, чорнило розходить: на такому багато не напишеш...

Лист вийшов теплий, спокійний, такий, як треба. Щоб мама не здумала приїхати до Яснограда.

Рівно одинадцята. Внизу вже, мабуть, чекає Борис. Каля опускає листа в скриньку і виходить.

Його нема. А біля газетного кіоска — на умовному місці — Жан Перепелиця. На ньому модний реглан попелястого кольору, капелюх з широкими крисами, під якими лице Жана здається маленьким, майже дитячим. Він не бачить Калі. Тим краще. Їй зовсім не хочеться знову мати супутником третього... При ньому з Борисом як слід не поговориш. А Калі треба, нарешті, сказати Борисові про те, що кінчаються гроші. Він, мабуть, і не догадується... Ні, Жан сьогодні буде зайвий.

Каля заходить за скляні двері — звідти все добре видно.

Минає п'ять, десять хвилин. Жан Перепелиця прогулюється, придивляється до горобців, які метушаться біля гнізда ластівки. А Бориса нема... «Може, батьки приїхали?» — ця думка з'являється несподівано й бентежить Калю. Звичайно, Борисові вона вірить. Борис любить її до безтями, як і вона його. Але батьки... з ними завжди важко. Каля принаймні вважає за краще поставити свою маму перед фактом...

Жан уже вдруге поглядає на годинник, і Каля догадується — він теж когось чекає. Але чому саме тут?

Ще через десять хвилин Жан Перепелиця збирається іти — він лише перечікує, поки пройдуть машини. І в цю мить у Калі з'являється думка: а що, як Жан прийшов від Бориса? Що, як її дожидав? Може, трапилося щось...

Каля швидко спускається по сходах... І ось уже він побачив її. Ну от, так і є! Поспішає до неї.

— Якби ви — не ви... — Жан проникливими очима дивиться на Калю... — Я не чекав би й хвилини зайвої. Слово честі! Ви спізналися на півгодини.

Ясно, він з дорученням від Бориса...

— А я... газету проглядала. Тут, між іншим, ваш вірш.

Жан сором'язливо посміхнувся.

— Дрібничка... У мене цикл такий є: «Осінні акварелі». А надрукували лише один... і не найкращий...

Нарешті Каля поцікавилася:

— Що ж це ви, Жане, без друга прийшли? Я сподівалася...

— Ви про Бориса? А до вас у мене термінове доручення від нього... Ось лист. Борис писав його в останні хвилини, на станції...

В чорних очах дівчини блиснув насторожливий вогник.

— На станції? Він зустрів батьків?

— Ні... сам поїхав. До папочки і до мамочки! — глузливо імітуючи дитячий голос, відповів Перепелиця.

Каля заближчала віями.

Конверт був маленький, подвійний — сині стрічечки надавали йому особливої витонченості. Знайомий кон-

верт! В таких вона одержувала його листи в Березові. Тоді вони приносили їй стільки радості!..

Жан — Каля це відчуває — уважно стежить за нею.

Неслухняний конверт... Папір міцний, як матерія. Неначе навмисне його зробили таким...

Каля виймає листочок. Читає перші рядки...

— Підемо в скверик... — тихо говорить Перепелиця і бере Калю під руку. — Ви страшенно пополотніли... І на нас дивляться...

Та вона легенько відштовхує його.

— Калеріє... Ось тут станемо. Принаймні не на очах... Що з вами, Калеріє?

Одверто кажучи, Перепелиця не чекав такої реакції на лист. Ну що в ньому? Нічого особливого. Кожну фразу Борис обдумував уголос. Борис дякував Калі за все, за все... Давав кілька щирих порад і в тому числі пораді — викинути з голови наївне уявлення, ніби кожне захоплення обов'язково повинно кінчатися загсом... «Невже в цьому, — думає Перепелиця, — вона побачила трагедію? Тоді... тоді, мабуть, Борис не все сказав йому... Ох, цей Борис! А в неї зовсім нема самолюбства... Ну, поїхав, так поїхав. Якби вони тепер були у скверіку, а не тут, серед вулиці, Перепелиця одверто висміяв би Калю...»

— Жан... Що мені робити... Я втрачаю розум, Жан... — простогнала дівчина і поточилася; він підтримав її. Плечі Калі здригалися, у широко відкритих очах світився жах.

Перепелиця розгублено оглядівся довкола. На них, безумовно, звертали увагу. «От так історія! Цього мені тільки й не вистачало», — подумав він гірко, уявляючи, як сьогодні ж плескатимуть у місті про надзвичайну пригоду з ясноградським поетом.

Та він знав — залишити дівчину в такому стані не має права.

— Хіба Борис не попереджав вас, що має виїхати? Адже квитка брали два дні тому...

— Я... я не знаю, як це розуміти... Він ні слова не сказав мені!

Каля закрила руками обличчя і гірко заплакала.

Перепелиця не знав, що робити.

— Калеріє, — заговорив нарешті, — нас із вами розглядають, немов у театрі. Чого доброго, міліцію покличуть. Або ходімо звідси... або...

Каля зрозуміла, що може залишитися одна. Осушила долонею очі, сховала лист. Перепелиця взяв, нарешті, Калю під руку.

Вони завернули у провулок, яким можна було ближче дістатися до парку.

Каля мовчала. Дивилася наперед себе і навряд чи бачила щось. Кілька разів оступалася на рівному місці.

В глибині парку, між зарослями вічнозеленої туї, біліє фонтан. Ліворуч і праворуч від нього на уламках скель, майстерно нагромаджених рукою скульптора, розміщено бронзові групи. Двоє мішкуватих тигренят граються біля нори, а третє піднесло голову, насторожилося. А ось нова скульптура — тигриця-мати. Саме серед гущавини. Під ногами у неї — мертве ягня...

Перепелиця вибирає затишний куточок, і вони сідають недалеко від тигриці. Кам'яний басейн фонтана порожній, тільки в одному місці затрималася вода, утворивши зеленкувате озерце... Якась пташка злякано пурхнула від озерця і, покружлявши, сіла в пащу тигриці.

Перепелиці добре знайомі ці прикраси парку, про бронзових тигрів він навіть у свій час вірша написав. Але сьогодні тут перед ним ще й Каля — схвильована, заплакана, з гарними очима і дитячими, як досягаючі вишні, губами... Вона сидить нерухомо. І хлопець, відійшовши на кілька кроків, думає про неї, як про новий фрагмент для композиції, задуманої невідомим скульптором.

Тепер він чуває себе спокійним: у парку його ніхто не бачить та й Каля перестала плакати...

Ось вона знову виймає листа, перечитує. А Перепелиці хочеться прочитати її думки. Невже і в наш час можуть бути Анни Кареніні і Тетяни Ларіні? Ось йому, Перепелиці, слава богу, двадцять п'ятий пішов, а щось він не зустрічав подібних. На сцені хіба! І то в класичних операх, звичайно. А тут, бач, в житті ніби...

Йому стало незручно за Бориса. Бездушний! Хіба він не догадувався про Калине почуття? Той натяк в листі про загс, виходить, був не для жарту, як це спершу здавалося.

...Він не тривожив Калю, прогулювався, віддаючись роздумам.

Коли знову опинився біля неї, побачив у чорній глибині зіниць одсвіти важкої боротьби.

А Каля, дійсно, за цю коротку годину, проведену майже на самоті, то перебувала в повній безнадії, то знову хапалася за якесь слово в листі, що лежав у неї на колінах, і гарячково шукала втішної відповіді: чи Борис не написав, бува, листа під п'яну руку?.. А можливо, він мав розмову з батьками і діяв так з примусу?.. Всім своїм еством Каля протестувала проти думки, що Борис — просто негідник. Ні, цьому вона не хотіла вірити! Тільки на мить, тоді як перший раз прочитала листа, відчула себе жорстоко ошуканою. Але згадалися його очі, осяяні любов'ю, його слова, сповнені ніжності, його обійми!.. Що проти усього цього значив папірець, принесений Жаном!

Лице в неї палало.

— Скажіть же, що все це — жарт! — не витримала вона нарешті. — Ви навмисне тікаєте, навмисне не дивитесь мені в очі. Ви з Борисом змовилися. Ну, признайтеся...

Такий несподіваний поворот збентежив Жана Перепелицю. Він винувато посміхнувся і цим підлив масла у вогонь.

— Де Борис? Зараз же ведіть його сюди!.. — наказала Каля. — Ведіть, або я... на все життя посварюся з вами. Чуєте?

Вона готова була пустити в хід свої кулачки, аби примусити Жана негайно піти за Борисом. Сліпа віра, що, нарешті, їхня гра розгадана, змінила Калю — дівоче обличчя ожило, очі блищали надією, і тільки десь в самій глибині таїлася підозра.

Але що міг їй відповісти Жан Перепелиця? Він знав одно — Бориса не вернеш, і почував себе зовсім нестерпно.

Його мовчання драгувало Калю.

— Кажіть! — опалила вона його гнівним поглядом.

— Калеріє Павливно... Є така приказка: «Посланця не б'ють, не ріжуть...» Борис поїхав — це правда.. А щодо листа, то, можливо, він написаний жартома. Я теж, мабуть, не писав би при свідках всієї правди, особливо в листі до дівчини.

Вона задумалася над його словами. І знову посмутніла.

— Борис нічого більше не говорив?

Перепелиця згадував.

— Він дав мені вашу адресу на той випадок, коли б ми не зустрілися біля поштамту... І ще просив розрахуватися від його імені. Власне, ми обидва винні вам, Калеріє Павлівно. І ось я приніс... Пам'ятаєте, з мене сімдесят карбованців? Сто передав Борис. Візьміть, будь ласка.

Каля щось хотіла сказати, але стрималася.

Несподівано над ними хмарою ринуло з дерев вороння. В небі чулося безнастанне каркання. Кружляло листя і чорні легенькі пір'їни... Неначе холодом обдало Калю, і вона підняла комір жакета.

— Підемо,— сказала Каля, втягуючи голову в плечі. Ще раз потерла долонею біля очей.— Пробачте мені, Жане... Я вас затримала...

— Ви, Калеріє Павлівно, пробачте... посланця. І, знаєте, я б вас просив не називати мене так... Я звичайнісінький Іван. Іван Перепелиця. Хтось із наших літераторів жартома охрестив мене Жаном, а Борис радий старатись...

Каля дивилася на нього округлими очима. Ніби говорила: «Ну яке це має значення?!»

— Вам годилося б погуляти ще хоч пару годин. Бо як підете отак, мати питає про причину сліз...— порадив дівчині Перепелиця.

«Значить, Борис не сказав йому, що я тут сама-самісінька. І цього не сказав...»

Відповіла:

— Мати моїх сліз не побачить...

Співчуття до ображеної дівчини міцніло в серці Перепелиці. Кілька годин тому він дивився на Калю, як на гарненьке, легковажне дівчатко — адже він бачив її з Борисом в ресторані! Але тепер значно більше хотілося знати про Калю. Якби не почуття непевності, яке раптом оволоділо ним, Перепелиця обов'язково зараз же розпитав би про все. Він певен: є таємниця, невідома йому, і то вона примусила Калю так гостро реагувати на від'їзд Бориса Франчука.

— Залиште мене одну,— попросила Каля.

Іван хитнув головою, згоджуючись. Але продовжував стояти, підбираючи слова, які треба було неодмінно зараз же сказати Калі. І звідки взялася в нього ця хлоп'яча боязкість, він не розумів. Дістав блокнот і, вирвавши з нього листочок, написав кілька слів.

— Мій службовий телефон, — сказав він Калі, червоніючи. — Щодня з десяти ранку. Очевидно, Борис напише мені про свої справи в Одесі. І взагалі... не цурайтеся... друзів. Так, друзів, — повторив Перепелиця і міцно потис, а не поцілував, як це він зробив навіть при першому знайомстві, Калину руку.

Спочатку Іван Перепелиця пішов швидко. Та потім його макінтош довго сірів біля виходу з парку.

Залишившись на самоті, Каля безсило опустила на лаву. Вчинок Бориса Франчука своєю непояснимістю відбирав у неї можливість мислити тверезо. Лист... Каля ще і ще раз перечитала образливий, чужий для неї лист. Ні, в ньому нема нічого, зовсім нічого від того Бориса, яким знала його Каля. І... до кого він адресований? Каля лише тепер звернула увагу, що Борис ні разу не звертається до неї ні по імені, ні так, як колись... Що це означає? А на конверті... Зовсім нічого не написано... Може, він боявся, що Перепелиця захоче комусь, крім Калі, показати листа, і тому діяв так?

Та ні, треба шукати інших пояснень... вірніше — треба чекати. Він пришле листа, він скаже Калі одверто, в чому річ. Борис не такий...

Може, конфлікт з батьками? Але ж то не її провина, коли батьки чимсь не догодили Борисові.

Що примусило його зникнути? І залишити цього безіменного жажливого листа?..

Каля то схоплювалася і починала нервово ходити, плутаючись в шурхотливому листі, то верталася на лаву і завмирала...

До готелю повернулася надвечір. Сусідки ще не було.

«От і добре, — зітхнула полегшено. — У всякому разі, не доведеться виправдуватися. А то літна ревізорка чомусь завжди сумлінно допитується, де я буваю щовечора і в якій подруги інколи ночую... Своя дочка дома, так вона, бач, над чужою хоче повладарювати. Сьогодні особливо неприємно було б вислухувати повчальні розмови».

Каля вирішила зараз же лягти. Виймаючи з чемодана халатик, натрапила на твердий пакуночок. Не пам'ятала, що в ньому, наче й не клала такого... А коли розгорнула, виявилось — пиріжки. Маленькі, глянсуваті — з дому. Мама спекла на дорогу. Пиріжки нагадали Калі — вона ж досі не обідала! Дивно, що й їсти не хочеться...

Та все ж відкусила шматочок черствого пиріжка і відчула приємний запах ванілі. Це перенесло її думкою в Березів... Наче наяву побачила низенький будиночок, оточений садом, гамак під горіхом і себе — у сарафані в клітинку, босоніж... Батько ховається під кущем жасмину і поціляє в гамак цукерками. Каля мовчить, причаїлася — нехай більше кидає... Батько... Він вважав Бориса Франчука достойним партнером для неї. Ще тоді, в Сочі, про це заходила мова... Ні, батько не міг помилитися...

Потім згадується прощання з матір'ю на вокзалі, її перестороги. Що вона мала на увазі? Які підстави були в неї? Адже про Бориса Каля матері ніколи не говорила і листи від нього одержувала до запитання...

— Т-с-с-с... — Каля прислухається до кроків, — чи не до неї? Може... лист? Міг же Борис звечора написати їй і відправити поштою, а той... другий, навмисне вручив Перепелиці, щоб відвести другові очі...

Ні, прийшли в сусідню кімнату.

І Калине серце знову скочується в безодню.

Краще все-таки лягти...

...Сон довго не навідується до неї. Уже й сусідка вгомонилася, і радіо в коридорі змовкло. Темрява у кімнаті і за вікнами. Тільки візерунки на порт'єрі, що закриває верхню скляну частину дверей, світяться, наче виткані з вогнистого шовку. Світлі візерунки притягують до себе, як магніт...

Ось порт'єра поворухнулася, безшумно відчинилися двері. Боже, прийшов Борис!

«Ага, перелякалася!» — і зареготався одчайдушно.

«Тихше! — просить Каля. — Я тут не сама, безсоромний...»

Та він не слухає, продовжує сміятися, а потім підводить Калю з ліжка і цілує, цілує її в заплакані очі.

Калі страшно: чим міцніше притискає її Борис, тим більше тіло Калине крижаніє від холоду.

А він все сміється ясними голубими очима і підморгує Перепелиці, який раптом опинився поруч...

...А в степу вони вже тільки удвох: вона і Борис. П'ярко пахне м'ята. Крапельки роси горять кристаликами на польових квітах. І маленька пташка, яку вона не раз бачила в міському парку біля бронзових тигренят, співає: «П'юють... п'юють...»

Йй добре, йй так добре спати під знайоме щебетання. Тим більше, що Борис із нею. Вони тільки удвох на лузі під Мокрою Балкою, де так дужмяно пахне м'ята...

7

Ще два дні чекала дівчина листа, а його не було. Борис як у воду впав. Знайомі вікна на Київській не світилися.

Може, про нього знає щось нове Іван Перепелиця?

Каля нерішуче набрала потрібний номер. Строгий жіночий голос відповів: «Товариша Перепелиці не буде тиждень, він у відрядженні».

Коло, здається, зімкнулося. Вона у повній безвиході. Одна у великому місті, нікому не потрібна, ображена в найкращих почуттях. В сумочці залишилося сто карбованців. Вона має право витратити половину з них, решта потрібна на... квиток до Березова.

Думка про повернення додому після того, що сталося з нею, кидає її в жар. І знову Калю трясє лихоманка. Холодне серце, ніби хтось приторкається до нього сталевим гострим ножем. І ні з ким поговорити, нема кому вилити своє горе...

З ранку до пізнього вечора блукала Калерія по осінніх похмурих вулицях, і її очі бували то зовсім невидючими, то раптом починали сполохано шукати когось... Минала хвилина, друга, і погляд Калерії пригасав.

У такому стані одного разу зупинилася вона на майдані, де при електричному світлі працювали шляховики. У великому чорному казані варився асфальт; хлопчина в брезентовій спецівці, щось насвистуючи, підкидав дрова і ворухив їх у топці, немов бавився вогнем.

Та не на веселого кочегара задивилася Каля — вона бачила те, чого не бачив, мабуть, ніхто. Білі нічні метелики відважно летіли на полум'я, летіли і гинули у вогні, розтавали сніжинками... Ось іще один наблизився. І йому обпало крильця. Та метелик не впав, лише затріпотів частіше і полетів геть від спокусливого і зрадливого місця.

«А я? — думає Каля. — Чи зможу я отак... летіти з обпаленими крилами?»

Одного разу увагу її привернула група юнаків і давчат — веселих, безжурних, задоволених своєю долею. І це до глибини душі вразило Калю. Невже ж вона найнещасливіша? Ну, нехай занадто довірилася Борисові... То що ж з того? Нікому, навіть матері Каля не скаже правди, скоріше вмере, ніж признається... І якщо не за Бориса, то вже ні за кого не вийде заміж. Це вирішено. Її таємниця піде з нею в могилу...

На третій день після від'їзду Бориса Каля сказала собі одверто: «Ні, в Березів я не повернуся. Ні зараз, ні потім. Ніколи!»

Добутий з сумочки потертий лист до секретаря міськкому комсомолу підбадьорив її. Але раніше, ніж скористатися ним, треба було обов'язково знати — що там написала Марія Булавенко. Адже розмова в райкомі йшла про театр... Тепер же до театру Каля зовсім охолола. Та й невідомо, мала вона колись пристрасть до артистичної гри чи театр існував для неї лише як необхідність, що зв'язувала її з Борисом?

Каля надірвала конверт. В листі, написаному на райкомівському бланку, було всього кілька рядків:

«Шановний друже, Костянтин Соколюк!

Їде до вас у Ясноград наша комсомолка Калерія Сніжко. Хоче обов'язково стати артисткою. Я думаю, що ти пам'ятаєш Олесю Чигиринець... Тут, мабуть, подібна історія. Порадься в театрі. Важливо допомогти дівчині вірно обрати собі стежку в житті... Може, подзвониш мені — від вас легше.

Привіт усім вашим.

Марія Булавенко»

Олеся Чигиринець... Що це за дівчина, про яку повинен пам'ятати Соколюк? І як зрозуміти слова: «подібна історія». В інших умовах Каля нізащо в світі не пішла б з таким листом... А тепер — змушена. Добре, що хоч є в ньому прохання допомогти Калі. Це, власне, найголовніше.

Поклала листа в новий конверт. Кому він адресований, не написала, адже це був би вже інший почерк.

Припудрила трохи носа і злегка під очима.

Хвилину через десять входила до міськкому. Мабуть, це був один з крапчих будинків міста. Він стояв на площі Кірова, високий, оздоблений художньою керамікою. В коридорі розрослися гостролисті пальми. У вікнах,

які освітлюють сходи, шибки маленькі, різноколірні — світло лежить на стінах і на мармурових сходах барвистими смугами.

М'яка килимова доріжка зовсім приглушує кроки.

Почуття, що оволоділо раптом Калею, не можна назвати боязкістю. Непевність? Так. В цьому будинку, де на всьому лежить печать якоїсь особливої чистоти й урочистості, Каля Сніжко раптом завагалася. Навіть до Марії Булавенко вона не збиралася йти, і тільки мати штовхнула її на це. До того ж, розмовляючи з Булавенко, Каля мала можливість пояснювати все своїм прагненням стати артисткою. А зараз, коли театр відпав? Та з нею ж і говорити довго не будуть! «Ідь додому і кінчай десятирічку», — ось що заявить незнайома їй людина, Костянтин Соколюк.

Ні, тут не зрозуміють, чому Каля не може повернутися до матері, чому вона повинна бути в Яснограді. Не зрозуміють, а сама не скаже... Не натякне навіть. Що поробиш, коли в твоєму молодому житті трапилось таке, про що не можна говорити.

Дійшовши до кінця коридора, Каля постояла трохи і повернула назад.

«Краще звернутися до Івана Перепелиці, — міркувала Каля, переходячи навкіс широку площу Кірова. — Він дещо знає і, мабуть, згодиться допомогти мені. Піду на будь-яку роботу. А там...»

Згадка про те, що Перепелиця повернеться лише через тиждень, наштовхує Калю ще на нову думку — поїхати, нарешті, в Мокру Балку...

Каля снує новий план. Баба Текля схоче залишити її в себе. Отже, відпадуть витрати на готель, на сніданки, на вечері. Тільки обідатиме Каля в Яснограді. А дорога недалеко. Не так і страшно... Переживе який тиждень. А там... озветься Борис.

Мусить озватися!

8

Від станції Каля пішла широким шляхом і навіть не глянула в той бік, де губилася серед соковитих трав знайома стежка. Не глянула, а все ж бачила її в своїй збудженій уяві. З лугу час від часу прилітав вітерець, він приносив пахощі м'яти. О, ці пахощі! Вони, напевне, все життя нагадуватимуть Калі про те, що сталося.

Біля копанки підвода, услід за якою ішла Каля, зупинилася. Селянин у галіфе з червоними кантами і черевиках на босу ногу заходився напувати коней. Помітивши незнайому дівчину, він підняв шапку над головою і голосно привітався:

— Добридень вам!

— Добридень! — відповіла Каля і теж нахилилася над копанкою. Вода була прозора, аж синя, і на дні оксамитно стелилися водорості. Пила із жменьки, холодні краплі котилися за комір плаття.

— А чого ж це ви не гукнули? Я ж від самої станції майже порожнім возом їду.

— Тут недалеко.

— Далеко, недалеко, а ноги намуляєте. Он які у вас туфлі. Не для наших доріг!

Каля почервоніла.

— Ви, звиняйте, в яких справах приїхали? — оглядав селянин Калю, дивуючись, певно, що, крім невеличкої сумочки, у неї нічого більше нема.

— Я до родичів... До бабусі в гості...

Обличчя в старого подобришало, в очах з'явилася якась особлива ніжність.

— Це добре, дочко, що бабусі не забуваєш, — промовив він і чомусь зітхнув. Потім прив'язав відерце, припустив сіна на передку.

— Сідай. Не гребуй моєю «Победою».

І коли вже рушили, знову заговорив з Калею, звертаючись до неї то на «ви», то на «ти».

— Чиї ж ви? І чи давно були в Мокрій Балці? — Почувши, що Каля онучка Теклі Паламаренкової, старий наморщив чоло, щось ніби згадуючи. — Зажди, зажди... Це ж, виходить, ти дочка небіжчика Павла Гнатовича? — Він скинув шапку і поважно перехрестився.

«Знає, що батько помер», — подумала дівчина.

— Ото пригода! — продовжував старий. — Вчора матір твою, Варвару, підвозив, а сьогодні тебе.

— Матір? Вона тут? — схопилася Каля.

— Авжеж. Мені навіть на чарку від неї перепало.

Каля зіщулилася. Приїзд матері був несподіванкою, до зустрічі з нею Каля не приготувалася.

А підвода вже котилася сільською вулицею. Поминули стару церкву, сільмаг, звернули у провулочок, порослий спорішем.

— Тпру-у-у! — навмисне голосно гукнув візник і, круто зупинившись, постукав пужалном по воротах.— Текле! Ану, приймай гостей.

— Іду... Іду,— почувся старечий голос.

Скоро хвіртка відчинилася, і з двору вийшла сухенька зігнута постать.

— Онучку тобі з рук в руки передаю. Став могорич!— весело говорив іздовий.

— Що кажеш? Куди кличуть? — мружачи вицвілі очі, питалася баба Текля.

Каля ще не встигла заговорити до неї, як поруч з бабусею з'явилася мама.

— Каля! Моя Каля приїхала! Чуєте, мамо, Каля!— і Варвара Миколаївна невміло обняла дочку.

— У-у... недобра дитино,— посварилася баба Текля, і старечі очі її зволожилися.— А йди-но і зі мною поцілуйся...— простягла сужорляві руки.— У-у-у, недобра... Ми на тебе давно чекаємо, я вже сама збиралася на розшуки їхати... А тут — мати твоя, Варвара, де не взялася.

«Чим так пахнуть бабині руки?» — завмерла Каля. Йй знову війнуло в лице осоружною м'ятою.

За півгодини по приїзді Калю вже вгощали і гарбузовою кашею, і піріжками з сиром, і смаженим на черені насінням...

Якби Варвара Миколаївна вміла тверезо дивитися на речі, вона б, звичайно, помітила і сполох переляку в очах Калі, і її хворобливу настороженість в розмовах, і те, що за короткий час Каля змарніла, що під очима в неї синці. Та мати залишалася такою ж, як і була: сліпою у своїй любові, далекою від усяких підозр. Для Калі це було порятунком. У неї ні про що не питали, її нічим не турбували.

«Але що, що розповісти мамі про своє життя в Яснограді?— замислювалася Каля.— Звичайно, ні слова про Бориса. Вона приїхала в Ясноград лише задля театру. Ну, і добивалася увесь цей час, ходила в різні установи. Йй обіцяли, відкладали остаточне рішення про прийом до студії з дня на день. Так що навіть в Мокру Балку ніяк не мала можливості вирватися... Мама в театр не піде,— з цього боку все обійдеться добре. От тільки як сказати мамі, що із студією нічого не вийшло? Чи не краще підготувати маму поступово, мовляв, вона, Каля,

ще чекає відповіді з Києва. Говорив же Борис Франчук, що доля акторів вирішується в столиці...»

А мама, ніби бажаючи допомогти дочці подолати вагання, коли вже сиділи на призьбі у дворі, почала розповідати:

— Це Марія Булавенко мене за тобою вирядила... То сама заспокоювала мене, говорила, що в тебе, Калю, є великі друзі в Яснограді і все обійдеться добре. А то прибігла додому і каже: «Не знаю, що там з вашою Калею, де вона. Я,— каже,— дзвонила в театр, так з'ясувалося, що друзі її вже в Яснограді не працюють...» І ще про міськком сказала, буцімто ти, дочко, повинна була зайти туди і не заходила...

Он як! Значить, мама таки дещо знає! Добре, що хоч сама заговорила. Тепер принаймні можна зорієнтуватися.

— Мені, мамочко, дійсно не пощастило,— глухо заговорила Каля, ховаючи очі.— Був тут один відомий артист, друг нашого тата... Ми в санаторії разом з ним відпочивали. Так-от він і повинен був мене влаштувати. Аж трапилося несподіване...

Далі Каля розповідала майже правду. Тільки змовчала про Бориса, наче він не існував взагалі.

Зітхала мати і хитала головою зажурено.

Надворі зробилося зовсім темно. В сусідніх хатах світилися вікна. Десь гула чи то молотарка, чи якась інша машина. Крикнув удалині паровоз...

— А де ж твої речі?

— Речі? Все ціле, мамочко. Вони в... надійному місці,— ніяк не хотілося признатися, що вона й досі жила в готелі, і вигадала:— Речі, мамочко, у моєї подруги. Позналилися під час іспитів у студії... І вона забрала мене на кілька днів до себе. Там чемодан і залишився.

— А тепер, я думаю, ти будеш зі мною?— якимсь непевним голосом спитала мати. — Доки ще там прийде відповідь з Києва...

— Буду з тобою...

Цього разу Каля говорила правду.

У баби Теклі дві кімнати і кухня. В одній, меншій, мешкав жонатий онук, майстер Ясноградського заводу сільськогосподарського машинобудування. Але він і його молода дружина (як про це розповіла баба Текля) приїздять у Мокру Балку тільки на вихідний.

— Пилип — хазяїн, — говорила баба Текля і показувала нові меблі, гардини, килимок на мазаній долівці. — Та й жіночку, слава богу, узяв роботящу. І сама чистенька, і за ним доглядає... Синочка б їм або дочечку... Тоді б уже, мабуть, сиділа Оксана дома. І мені б веселіше було, і їй краще. Що там не кажи, а важко дівчині на заводі. Іржа в руки в'їдається. Вона, бідна, мисє їх, мисє. І милом пахучим, і одеколоном...

Під скло великої фотографії, де знято учнів-випускників сьомого класу Мокробалчанської школи, засунуто дві маленькі. На одній строге дівоче обличчя з трохи косими очима, як у Наді П'ятниці, а на другій — юнак. Кучеряве волосся, світлі очі, галстук в клітинку.

Каля нахилилася до бабиного вуха.

— Як його прізвище?

— Пилипа? Так, як і твоє, Сніжко. Він же нам через твого батька родичем доводиться. Батькового брата син, Григорія. Того, що на фронті загинув, царство йому небесне...

Пилип Сніжко! Виходить, Каля не помилилася, коли, стоячи на площі Кірова, подумала, що, може, той робітник, схожий на Бориса Франчука, родич. Зовсім ще хлопець, а в пошані!

Кімната молодого подружжя... Нічого зайвого: ліжко, шафа, стіл, чотири стільці. А стіни пусті — жодної картини. І на столі порожньо, неначе це не дома, а в установі. Письмовий стіл у Калі дома, на якому вона інколи порядкувала, завжди був завалений журналами, газетами, листами. І у Франчуків так. У них ще й різні цікаві статуетки... Мабуть, у Пилипової дружини нема художнього смаку. От коли вона, Каля, обладнуватиме свою сімейну кімнату... вона...

«Борис... Який ти недобрий... — зітхає Каля. — Ми ж однакові маємо смаки, ми так багато знаходили в своїх мріях спільного. Чому ти не захотів нашого щастя?»

Бабуся стеле широке ліжко, перебиває подушки. Мама не втручається. А коли залишається з Калею, запитує:

— Тобі постелити на канапі? Я знаю... Ти завжди любила спати сама.

Добре, що в напівтемряві не видно Калиного обличчя, дуже добре!

Ну що ж, коли мама хоче, Каля ляже на канапі. Тут, до речі, можна відчинити вікно, бо в хаті задуха.

Ось уже й лампу погашено. Скрипнуло мамине ліжко. А за дверима продовжувала гриміти посудом баба Текля, і на вулиці скавучав песик, невідомо ким скривджений.

Довго лежала вона, приглядаючись до мерехтливих тіней на стіні. Напружено працювала думка. Що ж далі? Ось і не треба тепер щодня думати про гроші, на скільки їх вистачить. Завтра Каля розрахується з готелем, забере свій чемодан. Але що ж далі? Що робитиме Каля в Мокрій Балці? Кінчатиме школу? Знову сяде за підручники, які їй так набридли? Чи піде працювати? Думала про Бориса. Кожного дня може прийти лист від нього, а в листі,— вона вірила,— буде каяття. Так, він неодмінно покається! Він уже давно відчув, що завинив перед нею, і лише не набересться сміливості признатися. Він опам'ятається і буде таким, як був... Ні, любов не може згаснути в ньому,— хіба не він милувався її щічками, очима, устами. Хіба не він казав, що Каля вродливіша від усіх, кого він будь-коли знав...

Каля порівнює Бориса з незнайомим своїм братом Пилипом, а дружину Пилипа з собою. Звичайно, вони з Борисом краща пара, ніж Пилип з Оксаною. В Оксани грубе лице, надто кирпатий ніс. Звичайна сільська дівчина. І все ж Пилип одружився з нею, дбає про сім'ю. А Борис? Чого йому треба?

І знову в голову приходять стара думка — вчинок Бориса продиктований його непевним становищем. Без роботи, без грошей. Сам утриманець, а тут ще вона приїхала. Гордість не дозволила йому сказати правду. І тому він втік... так ганебно втік. Ні, Каля не хоче вірити, що Борис Франчук байдужий до неї. Це було б жахливо... після всього... надто жахливо!

І все ж що їй робити завтра? Чого чекати? Мама повірила, звичайно, розповіді. Але ж Каля добре знає: їй не потрібна вже студія.

А що ж потрібне? Чого вона хотіла, Каля Сніжко? Невже тільки для того приїхала сюди, щоб стати Калерією Франчук?

У напівсні Каля лине думкою в сповнену красивими речами кімнату в будинку на вулиці Київській. В кімнату, де гіпсова дівчина замислилася над розбитим глечиком... Де вона кілька днів хазяйнувала з Борисом... Де хотілося залишитися з ним, Борисом, на-завжди.

Вранці Каля почула незнайомі голоси, тихий жіночий сміх. Щось шепотом розповідала бабуся, і Калі здалося, що названо її ім'я. Потім все стихло. А надворі ще було поночі. І скавучав песик. Дівчина підвелася, причинила вікно.

Вийшовши у двір, Каля відразу пізнала двоюрідного брата — Пилип стояв з сокирою в руці біля сухої груші. В нього широке чисте лице, сірі з іскорками очі.

— Здрастуй, сестричко!— радісно, але тоном старшого привітався Пилип. — Хтозна-відколи знаю, що є в мене така родичка — Калерія, і на фото бачив, а у вічі вперше...

— Ну і як?— пожартувала Каля, приглядаючись до брата.

— Буцімто нічого собі...— засміявся Пилип. Він помацав вістря сокири, відступив від груші на півкроку й замахнувся...

В кінці невеликого садка баба Текля щось шукала між деревами, старанно розгортаючи прутиком опале листя.

— Ось хрін! І ось.. Оксано, неси лопату. Тут його бозна-скільки.

В зарослях показалося квітчасте плаття Оксани.

Дівчата робили вигляд, ніби кожна зайнята своїм ділом, і тому «не бачили» одна одної. Оксана розглядала хрін, який несла в руках, Каля намагалася відколупнути від старої вишні янтарно-прозорого клею. Та ось вони опинилися поруч. Оксана якось зверху вниз зиркнула на Калю, і їй здалося, що на Оксаниному обличчі з'явилася іронічна поемішка.

— З приїздом!— сказала Оксана, простягаючи Калі руку.— Як тобі у нас?

Рука в Оксани шорстка і сильна. А обличчя нічого — зовсім юне і не таке вже сердите. Тільки лукаве трохи. Калі не дуже сподобалося, що в запитанні наголос був зроблений на «у нас». Тому вона не стрималася і внесла у відповідь поправку.

— Спасибі. А садибу цю я з дитинства пам'ятаю. От лише у кімнаті, де ви оселилися, багато обнов... Там стало краще...

— Правда?— зраділа Оксана.— Тобі, мабуть, шифоньєрка сподобалася, еге ж? Це я наполягла, щоб із дзеркалом. Пилип хотів дешево купити, а я не згодилася. У житті такі речі купуються один раз.

— І килимок чудовий. Жаль тільки, не на всю долівку.

— Килимок — Пилипова премія. Ми на ті гроші не сподівалися. Коли чуємо, за раціоналізацію всім виплачують. І Пилипа покликали... Він увечері й приніс килимок...

Швидко почав танути льодок, що з'явився був без будь-якої причини. Особливо одверто ділилася своїми думками Оксана. Можливо, її підкупило те, що Пилипова сестра хвалила придбані молодим подружжям речі, хвалила смак, з яким пофарбовано стіни їхньої кімнати. Кінчилося тим, що Оксана потягла Калю показувати все своє надбання.

Потім вони терли по черзі хрін і по черзі плакали. Баба Текля змушена була сама кінчати з ним. Почистила печений буряк, нарізала його тоненькими скибочками і вкинула в хрін. Тим часом Варвара Миколаївна принесла з льохи дві великі миски холодцю, розставила на столі тарілки і... чарки. Увійшов Пилип, з гуркотом скинув біля печі дрова.

— Мий руки, козаче,— сказала Оксана.— А то холодець он розтане.

Пилип не примусив себе довго чекати. Ось і він уже зайняв стілець. Поставив пляшку вина. Баба Текля, примруживши очі, розглядала, що то воно за рідина.

— Солоденьке, бабусю. Вермут. Ви таке любите,— Оксана взяла пляшку і першу чарку налила бабі Теклі. Та пригубила, зацокала задоволено.

— Хай бог всім вам здоров'я дає... і діточок. Щоб отак і ваші онуки старим чарку наливали...

Каля з апетитом обсмоктувала пахучу кісточку. Ніде вона не їла такого смачного холодцю, як у себе дома. Та ось, виявляється, і в бабусі так само варять. Мабуть, звідси і мама винесла той рецепт, бо коли б вони холодцець не варили, то завжди тільки з ніг і тільки з кісточками.

Після другої чарки солоденького вермуту, який давався пити, заговорили голосніше. Баба Текля почала докоряти теперішнім молодницям, які, мовляв, тільки за своєю красою і дивляться, а борщу не вміють варити і дітей не хочуть мати. Оксана ображено скопилила губи, а Пилип поглядав на неї і посміхався. Варвара Миколаївна піддакувала матері, але видно було, що в неї зовсім інше на думці. Потім мама заговорила з

Пилипом про завод. Як тепер у малярному цеху? Дівчиною вона там працювала. Щоправда, нелегка штука вісім годин фарбу нюхати, а заробіток був хороший. Пилип відповів гордо:

— Тепер у малярному вручну лише декалькоманія виконується, тобто заводська марка переводиться з паперу на агрегат. А то все — машини.

Пилип упевнено розповідав про величезну ванну, наповнену фарбою, сюди один за одним підходять готові коробки сівалок. Черговий налажник лише стежить за температурою фарби — він-то і є головний відповідальний за фарбування. А там — сушильний агрегат. Не встигнеш оглянутися, а вже твоя сівалка як лялечка! Тут знов підхоплюють її «руки» конвейєра і несуть обережно далі...

Барвара Миколаївна уважно слухала, а потім промовила розчаровано:

— Виходить, моя професія не потрібна. А я думала на завод проситися.

— Доведеться на перекваліфікацію йти.

Мама ще в Березові, відразу після смерті батька, сказала: піду працювати. Та Каля тоді не уявляла, що мова йтиме про завод. Догадувалася — в мами є заощадження. До виїзду в Ясноград їй здавалося, що на них можна буде жити роки. Однак гроші, залишені батьком Калі, кінчилися так швидко, що тепер вона питала себе: «Скільки їх могло бути у мами? Ну, нехай дві тисячі, нехай три, не більше. А на таку суму довго не проживеш».

Ось у кімнаті розмовляють про завод. Завод одягає, годує Пилипа і Оксану, на завод хоче йти мама. А для Калі завод — це щось подібне до березівської кузні, куди вона кілька разів приходила за дорученням комсомольської організації як книгоноша. Чорно, темно, де не стань — вогонь, дим. І безнастанний гуркіт заліза... Ні, Каля не хоче йти на завод. Краще вже тоді продавати квитки, як та дама в театрі. Совісно, правда, перед знайомими... але що поробиш.

Її роздуми обірвав Пилип:

— Ну, а ти, Калеріє? Як думаєш влаштуватися?

— Каля кінчатиме десятий клас,— поспішила відповісти за неї мама.

— В Мокрій Балці є лише семирічка. Доведеться їздити в Ясноград...

Мама заклопотано сказала:

— Як же це? І досі нема середньої школи?

— Передмістя. Кому треба, в міських школах вчаться. Ми ось з Оксаною теж у вечірню ходимо. Тому й тримаємося гуртожитку.

— Добре, що ви в гуртожитку...— заздрісно сказала Варвара Миколаївна. — А звідси не наїздишся... Особливо зимою. До станції майже три кілометри. Як замете, хоч плач. Я ходила, пам'ятаю...

— А хто ж Калі заважає влаштуватися у нас на заводі! От і дадуть гуртожиток,— втрутилася в розмову Оксана. Лице в неї від випитого вермуту зробилося червоним, як писанка. Пилип уже кілька разів кидав на дружину закохані погляди, нарешті поклав руку на її плече і злегка погладив. Оксана усміхнулася до нього весело, а руку з плеча все ж зняла, показуючи очима на Варвару Миколаївну.

Баба Текля не все чула, звичайно, але, мабуть, і в неї на думці була Каля.

— А ти, Пилипе, допоможи Варварі дочку пристроїти,— попросила стара.— Вона дівчина, бач, розторопна...

— Комсомолка?— поцікавився Пилип.

— Комсомолка...

— Завтра скажу про тебе начальникові цеху. У нас люди потрібні...

— І в нашому цеху робота знайдеться,— втрутилася Оксана.— Найліпше на верстаті працювати! Приходь. Сподобається — підручною тебе візьму. Місяців за тричотири он яким майстром будеш!

«Якась вона чудна, ця Оксана,— гнівалася Каля.— За її словами виходить, що моє місце тільки біля верстата. Ні, шановна, ми ще подивимось».

Вона знала, добре знала, що і в Яснограді, і в Києві, і в багатьох інших містах існують сотні великих заводів і фабрик, знала, що мільйони людей працюють на верстатах і виробляють усе необхідне для життя, але Калі ніколи і в голову не приходило самій стати робітницею. Їй здавалося, що то якісь зовсім інші люди — робітники, що для фізичної праці треба народитися не в такій родині, як її родина, і виховуватися інакше. «Діти повинні у всьому підніматися вище своїх батьків»,— розуміла вона, а практично це означало, що коли в Калі батько був учителем, директором школи, то саме вона мала право претендувати на більше. За її твердим переконан-

ням вона належала до іншого середовища, ніж Пилип Сніжко і Оксана, і тому боялася, що, потрапивши на завод, втратить назавжди зв'язки з людьми «свого» кола, з такими, як Борис Франчук, як Перепелиця і їм подібні. А це було б для неї непоправною трагедією.

9

Чорноволоса дівчина з тоненькими кісками розмовляла по телефону. Каля зупинилася біля столу і терпляче чекала. Але розмова затягнулася. Нарешті, дівчина крикнула в трубку: «Одну хвилину!» — і запитально подивилася на Калю.

— Мені потрібен товарищ Соколюк... — сказала Каля.

— Ну і в чому ж справа? Заходьте.

Каля несміливо постукала.

— Зайдіть, — почувлося в глибині кімнати.

Вона увійшла.

Секретар міськкому, побачивши незнайому дівчину, швидко почав прибирати з столу якісь зошити, книжки. Ось в шухляді зник товстенький том «Історії СРСР». «Уроки робив», — догадалася Каля, подаючи йому лист без напису. Соколюк запросив Калю сісти. Читав він нешвидко.

— Де ж це ви так довго гуляли, дівчино? — запитав трохи згодом, уважно приглядаючись до неї. — Мені Марія Булавенко вже двічі дзвонила, розшукуючи вас.

— Я... хворіла, — невпевнено сказала Каля. — Приїхала і відразу захворіла на малярію.

— А жили весь цей час де?

— В бабусі... — продовжувала вигадувати Каля. — У мене родичі в Мокрій Балці.

— Значить, у бабусі... А де лікувалися?

— Дома... Хіну пила, — скористалася Каля рецептом театральної касирки.

— Я не маю наміру робити листа Марії Булавенко тасмницею. Вона чомусь застерігає і мене, і вас, Калеріє Сніжко. Ось прочитайте... Адже ви не знайомі із змістом листа? — і пильно подивився дівчині у вічі. — А ви, Калеріє, ще й надто забарилися. Зараз то я знаю, що ви хворіли. А раніш думалося різне... — І руба запитав: — Ви ж втекли від мами? Правда? А до театру, куди так поспішали, не заходили, так? Це друга правда.

— Мама приїхала,— опустивши очі, Каля нервово кусала губи.

— Давно?

— Три дні тому. Ми живемо разом,— і додала, помітивши його недовір'я.— От чесне комсомольське!

Кость Соколюк повірив, його строге, навіть жорстоке обличчя змінилося, стало добрішим.

— Сідайте, будь ласка,— запросив Соколюк.— Так яка допомога вам потрібна? Хочете в театральну студію?

— Хотіла... Тепер передумала. Влаштуйте мене на роботу... Мамі буде важко одній... Я повинна сама заробляти на себе.

— А як з атестатом зрілості? Вам же обов'язково треба закінчити середню школу... У нас майже вся молодь вчиться. Є кілька вечірніх шкіл, два технікуми... Подумайте.

— Мені щодня поїздом доведеться їздити. Важко буде працювати і вчитися.

— А як перейти в гуртожиток... У нас непогані гуртожитки на «Зірці» і на взуттєвій фабриці. На «Зірці», до речі, своя вечірня школа.— Він трохи подумав.— Так, я рекомендую вам «Зірку». Передове підприємство, там чудовий колектив! Є Палац культури. Ви ж хотіли іти на сцену? А на «Зірці» драмгуртківці ставлять і «Грозу», і «Калиновий Гай». Минулого року брали участь в республіканському огляді... Ідьте, Калеріє, на «Зірку»,— гаряче переконував він Калю.

— А що там... Яка робота? Я ж нічого такого не вмію...

Кость Соколюк замислився. Глянув на Калю, на її маленькі руки з рожевим манікюром...

— Підете табельницею? Робота не брудна, не бійтеся.

Каля мимоволі зітхнула: все ж таки доведеться іти на завод.

— Подумаю. З мамою пораджуся.

...На вулиці Каля зупинилася в нерішучості. В голові у неї все переплуталося. Треба іти в готель за речами, а тут, як навмисне, внутрішній голос намовляв: «З тим встигнеш, спробуй краще знайти вихід із того становища, в яке потрапила. Ти послалася на маму, але ж мама, безумовно, радитиме тобі «Зірку». І завтра вже буде пізно. Чом же тобі не спробувати щастя в іншому місці? У Перепелиці, наприклад. Він сам казав, що

готовий допомогти. Може, Перепелиця запропонує якусь іншу роботу, щоб не на заводі...»

В сумочці знайшла його телефон.

Вони домовилися зустрітися через півгодини на площі Кірова.

І ось Каля знову стоїть під Дошкою пошани, вдивляючись в обличчя Пилипа Сніжка. А думає не про нього, зовсім про іншого. Невже в Перепелиці немає ніякої звістки від Бориса? Вони ж друзі.

— Здравія желяю!— почулося поруч, і Каля обернулася. Перед нею стояв випадковий знайомий — сержант з голубими погонами.— Пізнаєте?

— Пізнаю...— усміхнулася Каля.

Сержант був чисто поголений, і чорні вузенькі бакенбарди здавалися сьогодні особливо кумедними. Хвацько опустивши руку, сержант наблизився ще на крок і вже тихше сказав:

— Я думав, поїхала дівчина...

Каля здивовано подивилася на сержанта.

— Ми з дружком два вихідних тебе шукали. Все місто обійшли. І вчора теж...— признався він.

— Мене? Навіщо?

Подумавши трохи, сержант відповів не зовсім упевнено:

— Я дружкові про тебе все розповів. А він не вірить. Ні з ким, каже, ти не знайомився, тільки фантазуєш... Збожеволіти... Хіба, кажу, таку дівчину можна вигадати?

Ні, цей сержант дивак. Він нічого, здається, особливого не сказав, а бач, розвеселив Калю.

— Вигадати мене, дійсно, не можна... Але і ваш товариш має рацію,— пожартувала Каля.— Ми з вами справді не знайомилися...

— Збожеволіти! Звідки знаєш, що у товариша рація?

Калерія побачила, що він трохи збентежений, і не розуміла причини. Сержант наполягав:

— Скажи, звідки про рацію знаєш?

Тепер Каля догадалася — слово «рація» для нього має зовсім інше значення. Їй зробилося смішно.

— Товариш має рацію, це значить, що він... правда на його боці. Адже я не знаю навіть вашого імені...

Сержант трохи подумав, потім простягнув їй примирливо засмаглу руку з персьмем на пальці.

— Коста... По-вашому, Кость, так, здається?

«Перстень? — подумала Каля.— Ознака, що він заручений!»

Сержант перехопив її погляд, кинутий на перстень.

— У нас так заведено, на Кавказі. Носиш золотий перстень — щасливий будеш. А я хочу бути щасливим...

— Хто б не хотів...

— Ну, а вас же як звать, якщо це не таємниця?

— Калерія...

— Калерія! У нас на Кавказі так називаються квіти. Камелія... Клептомерія... А вас, значить, Калерія...— він не скінчив своєї думки, бо помітив лейтенанта, який проходив недалеко від них. Сержант привітався до нього. Калерія теж глянула в той бік: «Невже Орловецький?» Так, це був він. Незграбний, в хутряних унтах, з великою планшеткою на довгих ремінчиках... Бедмідь, та й годі! В той вечір, ще в Березові, коли Надя П'ятниця познайомила Калю з лейтенантом Орловецьким, він виглядав зовсім інакше. «Може, слід сказати йому, що Надя хвора?» Уявила себе в лікарні, а Бориса гуляючим, веселим...

— Прізвище вашого лейтенанта Орловецький, правда?— звернулася до сержанта.

Той здивувався.

— Збожеволіти! Точно! Ворожка ти, дівчино, не інакше!..

— Тоді я вас дуже прошу... Наздоженить лейтенанта. Це мій земляк. І я повинна сказати йому... Чого ви так дивитесь на мене? Повинна сказати, що близька лейтенантові людина тяжко захворіла.

— Захворіла, так? Ой дівчино! Чому зразу не сказала... Стий тепер сама. Я зараз...

Хвилини через дві-три Орловецький стояв перед Калею.

— Так ось хто мене кликав? Надина подруга, так? Пробачте, ім'я забув.

Каля назвала своє ім'я. А очима спитала, чи все можна говорити при сержантові.

Лейтенант вислухав її розповідь мовчки. Тільки плечі у нього якимось відразу опустилися, і на лице ніби тінь лягла.

— Як же це вона, га... і не написала. Ні слова... — Він схопив Калерію за руку.— Зараз же ведіть мене до неї! — і, помітивши, що Каля заперечливо хитнула

головою, лейтенант Орловецький обернувся до чорнявого сержанта. — Ви, я думаю, теж підете з нами?

Це було, звичайно, дуже коректно з його боку. Адже лейтенант не мав ніяких сумнівів, що у Калі з сержантом побачення. Але таке припущення лише розсмішило Калю. Та через мить вона знову зробилася серйозною.

— Я, на жаль, не зможу сьогодні піти з вами,— сказала лейтенантові.— Кожної хвилини може з'явитися один... товарищ, і ми разом маємо побувати в кількох установах. А до Наді потрапити зовсім легко. Лікарню на Карла Маркса знаєте?.. Вона там. В палаті номер шість.

— Ви коли останній раз її бачили? Вчора, позавчора?

— Кілька днів тому,— червоніючи, відповіла Каля.

— Кілька днів! — лейтенант незадоволено глянув на неї.— Та за кілька днів хтось-що могло трапитися,— і, підхопивши планшетьку, яка, очевидно, заважала йому, лейтенант Орловецький швидко попрямував навprostець через площу. Зробив п'ять-шість років і обернувся, кивнув їм, прощаючись.

— Надя — родичка близька? Ким вона йому доводиться?— обізвався сержант.

— Знайома.. А можливо, друг серця...

— Збожеволіти! Які хороші слова ти сказала! Друг серця... Я на Кавказі не чув таких слів.

Юнак з капелюхом у руці, в плащі підійшов до них, запитально подивився на сержанта і лише тоді привітався — до обох відразу.

— Чому вас так довго не було?— докоряла йому Каля.

Очі в сержанта пригасли, лице похмурнішало. Він обсмикнув гімнастерку, поправив пряжку на поясі і, цокнувши підборами, різкувато промовив:

— Не буду заважати... Зоставайтеся здорові...

Іван Перепелиця задумливо дивився услід сержантові.

— Жане... Що чути від Бориса Франчука? Він пише вам?

Замість відповіді Перепелиця сказав глухо:

— Я ж просив... не називати мене так.

— Ну, не буду, не буду.

— Я вчора заходив у готель. Сказали, що ви не ночували... Я залишив у чергового коротеньку записку від себе і... лист від Бориса.

Каля схопила Перепелицю за руку.

— Ви прочитали його? Що він пише?

— Ні... листа, адресованого вам, я не читав.

— Тоді швидше в готель. О, ви навіть не уявляєте, як я хвилююся.

Вона бігла і тягла його за собою. В готелі спіткнулася на килимку і ледве не впала.

Черговий підозріло подивився спершу на Калю, потім — на її супутника. Пошукав у шухляді і за мить подав їй пакетик. Каля тут же нервово розірвала його. На записку Івана Перепелиці лише глянула і, не читаючи, сховала в сумочку, а з листом Бориса одійшла в куток, забувши, мабуть, і про Перепелицю, і про чергового. Ніщо, здається, не існувало для неї в ці хвилини, крім маленького листа.

З перших же рядків Борисового листа у Калі блиснув промінець надії. «Дорога дівчинко!» — так починався лист. «Дорога дівчинко, — писав Борис своїм круглим почерком, старанно виводячи букви «а» і «о». — Я сам не думав, що так скоро відчую твою відсутність...» Каля задихнулася від почуття, яке бурею нахлинуло на неї, і далі вже читала, перестрибуючи з рядка на рядок, не вдумуючись у зміст, а лише бажаючи скоріше знайти те найголовніше, що тільки й могло зробити її до кінця щасливою.

Та сподіваного не знайшла. Борис не обіцяв приїхати і не кликав її в Одесу. Він тільки повторював, ніби сп'янілий, «люблю» і «не можу звикнути, що тебе нема», оповідав їй, які в неї «розкішні вуста» і які «променисті очі»... Калі було, правда, приємно і трохи навіть соромно від таких похвал. Вона жажнулася, подумавши: «Що, коли Перепелиця прочитав Борисового листа, а потім вклав його в інший конверт? Адже вона, Каля, зробила так з листом Марії Булавенко...» Крадькома позирнула на Перепелицю — той стояв за кілька кроків, вивчаючи плакат з маршрутами пасажирських літаків. «Ні, здається, він не знає змісту листа, бо інакше не стояв би зараз з отаким пісним лицем».

Не стрималася і ще раз перечитала сповідь свого коханого. Борис, як вона й сподівалася, кається. Просив не брати до уваги його безглузду записку, передану Перепелицею. У всьому обвинувачував свою «меланхолію» і... батьків. Просив не забувати його...

І при всьому цьому ніяких конкретних пропозицій, ніяких порад. Навіть не вказав зворотної адреси... А може, він сповістив її другові?

Коли Перепелиця підійшов до Калі, на її лиці відображалося замішання. Ні, це була вже не та Каля, якою він бачив її тоді, біля поштамту. Не горе, а швидше глибокі роздуми позначилися в темних очах.

Адреси, виявилось, не повідомлено й другові.

Каля знову зробилася сумною.

Перепелиця вирішив ні про що більше не розпитувати.

З віконечка дівчину окликнув черговий адміністратор:

— За вами, здається, невеликий боржок...

— Я сьогодні вибираюся. Підрахуйте, будь ласка...— Каля розкрила сумочку.

— Калеріє Павлівно... Дозвольте, я... Можливо, у вас скрутно з грошима,— червоніючи, заговорив Перепелиця.

— Спасибі. В мене є чим розплатитися... До речі, я й не сказала вам: приїхала моя мама. Ми тепер житимемо разом...

Вони прийшли до неї в кімнату, і тут Каля згадала, для чого, власне, їй потрібно було зустрітися з Перепелицею. Спершу здавалося, що лист Бориса вносив щось нове у її становище, примушував подумати над тим, чи слід зв'язувати себе роботою в Яснограді. Але, розсудивши добре, Каля вирішила — слід. Вона повинна мати ґрунт під ногами, повинна працювати. Тоді легше буде чекати тих справжніх змін, які — на її погляд — обов'язково стануться. Так, Каля буде цілком незалежною — нехай Борис знає! Вона зароблятиме гроші, вона покаже йому приклад. А тоді... тоді, як Борис влаштується на роботу, між ним і Калею знову настане згода. Інакше й бути не може...

І Каля, подолавши в собі вагання, призналася Перепелиці, чого від нього хоче.

Той почав роздумувати вголос:

— В редакції потрібна друкарка... От якби ви знали це ремесло! Ні, не знаєте? Тоді хіба коректором? Як ви дивитесь?

— Не зовсім уявляю...

— Коректор — це своєрідний ревізор. Він перевіряє

всі тексти перед друком... Тут бездоганно треба знати мову... Ви українську школу скінчили?

— На жаль, я змушена була піти з десятого класу. Тато помер, і ми... і я виїхала в Ясноград.

— Тоді коректором вам буде важкувато...— міг би сказати й інакше: коректором вас не візьмуть, але не хотілося ображати дівчину.

Перебирав у своїй пам'яті знайомих, які могли б бути корисними для Калі. Як працівник редакції Перепелиця бував у багатьох установах і з деякими підтримував постійні зв'язки. Але всюди потрібні були спеціалісти — і в обласній, скажімо, бібліотеці, де його добре знають, і в Будинку народної творчості, і в обласному статистичному управлінні. Хіба кооперативні курси? Там ще приймають з семирічною освітою. Але чи захоче Каля їхати потім на село?

Між іншим, Перепелиця і сам відкинув цю думку. Одверто кажучи, з того першого дня, коли Борис Франчук познайомив їх в ресторані, Перепелиці припала до серця ця зовсім юна чорноока красуня. Правда, відвідини ресторанів, дружба з Франчуком,— о, Перепелиця знав добре його ставлення до жінок,— нарешті те, що Каля чомусь живе в готелі,— все це говорило не на її користь. Однак, випадково ставши свідком Калиного горя, Перепелиця змінив думку про неї. Догадувався, що Каля ще не усвідомлює — добре чи зле вона робить, ідучи, наприклад, в ресторан, догадувався, що то Борисова «школа», і жалів Калю. Та її вірність Борисові, який досить підло розпрощався з дівчиною і, звичайно, не заслуговував, щоб про нього згадувати, примусили Перепелицю дивитися на Калю іншими очима.

Чим все ж такі допомогти їй? Що порадити?

— Знаєте,— гаряче заговорив Перепелиця і подивився на годинник.— Ще встигнемо. Я вас познайомлю з секретарем міськкому комсомолу. Ми з ним давні знайомі.

Каля заперечливо похитала головою.

— Я була в нього. Він чомусь обов'язково спроваджує мене на завод... на «Зірку».

— А вам не хочеться на «Зірку»? Ну, Соколюка я розумію. «Зірка» йому найрідніша. Він же звідти прийшов у міськком... Але як не «Зірка», то Соколюк може домовитися з яким завгодно підприємством. От хоча б взуттєва фабрика... Недалеко від центру. Процес вироб-

ництва повністю автоматизований. І вечірня школа є.

— Шити черевики? Хіба то жіноча справа?— вирвалося у Калі.

— Машини шують черевики... А дівчата керують машинами. І, між іншим, добре керують. На першій взуттєвій багатопослідовниць Лідії Корабельникової. Ми про них писали.

Лідія Корабельникова! Знайоме прізвище. Її ім'я Каля частенько бачила на сторінках «Комсомольской правды». Але що саме вона зробила, не пригадує.

— Навряд чи вистачить у мене хисту шити черевики,— з одвертим жалем призналася Каля. І, глянувши в очі Перепелиці, співчутливо звернені на неї, призналася: — Завод... Машини... Брудні руки... Ні, я не зможу. Повірте, це вище моїх сил!

Хлопець глянув на неї так, ніби вперше бачив. Її слова ще не зовсім, здається, дійшли до його свідомості.

— А ви коли-небудь були на заводі? Хоча б як екскурсант?

— Ні... Не була. Але уявляю...

— Смішна ви, Калю. На заводах працюють тисячі і тисячі таких, як ви, як я. Між іншим, я лише другий рік у редакції, а то працював на заводі... І якби не вірші, слово честі, нізащо не пішов би в редакцію!

Розмовляючи з Перепелицею, Каля почала складати в чемодан свої речі. Так чи інакше, а треба, нарешті, забиратися звідси. Ой і набридла ж їй ця кімната! Все, здається, акуратне, чисте. Все потрібне є... Шафа, столик, ліжко навіть краще, ніж у них в Березові. А не звикнеш до них. Наче в поїзді живеш. Два тижні в поїзді! Тут і свята Жовтневі минули якось непомітно. Тоді, правда, ще був Борис, але свята Каля так і не відчула.

Прийшла чергова.

— Ваше ліжко праворуч?— чергова дивиться, чи все на місці. Заглядає в шафу. Каля ніяковіє від думки, що їй не довіряють. Мабуть, церемонія прийому номера не подобається і Перепелиці, бо він одвертається.

— А плащик не ваш?— раптом запитує чергова.— Ніби я на вас його бачила.

Дійсно, плащ Калин. Як це вона його забула, висів же у шафі на видному місці! Каля бере плащ.

Чого це Перепелиця стежить за кожним її рухом? Робить вигляд, ніби розглядає журнал, а дивиться на

неї. Калі здається, що в його погляді нема вже колишньої теплоти, лише одна цікавість.

«Вони наче змовилися,— хворобливо резюмує Каля.— І Пилип з мамою, і Соколюк, і цей. Всі радять їй завод, всі...»

Бере свої речі, іде до дверей.

— В Мокру Балку?— запитує Перепелиця.

— Так.

— Я думаю, до станції візьмемо таксі...— пропонує Перепелиця.— Мені, до речі, теж треба в той район...

— Я поїду автобусом,— рішуче говорить Каля.

І по дорозі до площі Кірова, і в автобусі обоє мовчать.

Тільки на вокзалі Перепелиця, нарешті, наважується заговорити з нею.

— Нам неодмінно треба завтра зустрітись... Я пораджуся з друзями, і ми придумаємо для вас щось підходяще. Місто велике, всяка робота знайдеться.

Каля тільки щільніше зімкнула уста. Сама пробивалася до каси.

— Калю... Дозвольте, я віднесу у вагон ваші речі.

— Спасибі...— голос у Калі тремтить.— Не треба.

— Завтра приїдете? Адже з роботою нічого не вирішено.

— Ви так думаєте?!— Каля свердлить його недобрими очима. Гвучкий рух — і вона зникає в тамбурі приміського поїзда.

— Ну й характер!— витирає спітніле чоло Перепелиця.

10

Дома в їхній кімнаті з'явилися речі, які так нагадують Калі Березів. Ось біля тапчана висить килимок, який завжди був над її ліжком. На столі зелена скатертина з пишними зеленими квітами. Батько з портрета поглядає на неї добрими, ще зовсім молодими очима... І в кухні між чавунчиками і горщечками баби Теклі знайшли собі місце мамині березівські каструлі. Минуле — безтурботне і по-своєму веселе — беззастережно вривається в її думки. Школа, подруги.

А потім з'являються інші картини: подорожі з батьком до Києва, дні, проведені в санаторії, перші зустрічі з Борисом Франчуком... Перші справжні радості... Радості? А може, то були перші її болі? Адже все, що

трапилося з нею, все через нього, через Бориса, бо якби не він...

Мати очікувально поглядає на Калю. Чи подобається їй кімната? Чи не захоче Каля щось по-своєму поставити, як це частенько робила дома? Ні, лице у Калі байдуже. Засвітилися було очі, як увійшла, і відразу погасли... Так хочеться матері запитати у Калі, що з нею, чого вона сумує, чим незадоволена. А сміливості не вистачає. Боїться порушити перші, зовсім ще тоненькі павутинки, оті ниточки зближення з дочкою.

Тихо в хаті, тихо на подвір'ї. Пилип з Оксаною поїхали. Десь пішла баба Текля. Мама подала Калі обід і теж вийшла. Смачно пахне борщ, на сковорідці, накритій тарілкою, щось приємно шкварчить. Каля і не помічає, як швидко спорожніла миска. Взлася з не меншим апетитом за опеньки. О, вона давно не куштувала таких смачних опеньків з часником! Де ж, цікаво, мама розжилася на таке добро? Може, в отім гайку за річкою? Коли буде у неї вільний час...

Вільний час! Хіба що неділя буде у неї вільною... А всі інші дні — на заводі. Піднімайся, ледь розвидниться, біжи на поїзд, а там після роботи знову поїзд і знову шлях довжиною в три кілометри... Так щодня... І, може, навіть все життя.

Калі робиться моторошно. І опеньки вже не такі смачні, і до гарбузової каші вона не приторкається. Сидить замислена. Гостро вигнулися брови, очі дивляться кудись у далечинь...

Бере подушечку і лягає на канапу. Подушечка пахне любимими її духами «Біла ніч». Згодом Каля чує, як хтось причинає над нею вікно. Ногам стає тепліше, це мама кинула на них щось легеньке-легеньке, мабуть, свій платок. Каля засинає... У сні приходить Борис. Каля хоче бути з ним холодною, строгою, але не може.

Прокидається, відчуваючи солодку втому. Крізь нещільно прикриті двері видно кухонний стіл і біля нього маму. В руках у неї якесь шитво. Чути приглушений голос баби Теклі.

— ...не така вже й маленька, як тобі здається. Згадаєш моє слово. Скоро женихи з'являться. А що вона вміє? Варити? Чи, може, шити навчилася, як ти? А в нас село — тут всі роблять. Чи в хаті, чи на городі...

— Каля житиме, мабуть, в Яснограді... — озивається мама.

— Що кажеш?

— В Яснограді їй буде краще, ніж тут. Може, в гуртожитку влаштується, щоб не їздити щодня.

— В городі житиме?.. А де, в кого? На всіх хат у городі не настачиш,— бубонить баба Текля.— А як і в городі? І там задарма нічого тобі не дадуть. Заробити треба. Ой Варваро, наплачешся ти з своєю дочкою... Бачу я, бачу. Вона в тебе ні за холодну воду не береться.

— Не було потреби примушувати... А як біда притисне — навчиться...

— Вродлива вона у тебе. А до роботи, видно, не дуже охоча. Постіль і то за собою не прибрала. Я бачу, все бачу... Твоя Каля — не Оксана. Ні, далеко їй до Оксани.

— Тс-с-с...— мама прислухається і відразу встає.

Калю вона застала вже на ногах. Та стояла перед дзеркалом, в якому, власне, не можна було розгледіти нічого, і розчісувала волосся. Мама не бачила виразу її обличчя і, напевне, не догадувалася, що Каля все чула.

«Ось чого їм треба!» — думала між тим Каля, з бо-лем повторюючи бабині слова: «До Оксани їй далеко!» Чим же вона так догодила, Оксана? Чи не тим, що руки в неї шорсткі, губі.

Мама увімкнула електрику. Сіла з шитвом на канапу. Замилувалася доччиними косами, подумала: «А й справді, Каля в мене вже доросла дівчина. Сама ніби тендітненька, а постава міцна, і руки, бач, повні...»

І пішла, пішла снувати плетиво думок про доччине майбутнє, про себе, потрібну уже не так Калі, як її дітям... Так хотілося вірити в хороше, тільки в хороше!

Її мрії обірвала Каля.

— Що ти сказала? Я трохи ніби задрімала,— виправдувалася Варвара Миколаївна.

— Миськком комсомолу посилає мене на «Зірку». Я майже згодилася.

— От і добре! Між своїми веселіше.

— Ще б пак! Дуже весело...— іронічно промовила Каля і запитала:— В чому полягають функції табельниці?

Мама знала. Виявилось — не так уже й трудно. Веди точний облік роботи кожного робітника. От і все. Це Каля зможе... «Шкода тільки, що я так і не забрудню свої руки,— усміхнулася Каля.— І баба Текля, звичайно, залишиться переконаною, що Каля — панянка.»

Каля згадала, що в сумочці лежить лист від Бориса. На яку адресу йому відповісти? Може, просто на обласний театр? Там знають Северина Леонтіївича, то догадаються, хто такий Борис Северинович. Ні, вона повинна бути переконана, що лист потрапить до Бориса відразу, а не через батька або маму. Борисові вона не боялася писати все, все. А що знають батьки про Калю Сніжко, хто вона для них?

Отже, чекати. Кажуть, час найкращий лікар. Час остаточно вилікує Бориса, він переконається ще глибше у своїй неправоті, зрозуміє, що Каля варта його любові...

А може, написати спокійну відповідь, яка для стороннього нічого не відкриє, а для Бориса буде зрозумілою? Хіба спробувати?

Каля взяла свій шкільний портфель, витягла зошит. Чорнила в хаті не знайшлося, вона вирішила писати олівцем.

«Добрий день, Борисе Севериновичу!

Ваші листи лежать переді мною. Вони примушують мене говорити словами одного знайомого: «Життя складніше, ніж нам інколи здається». Так, Борисе Севериновичу! Не знаю, чи завжди говорить той знайомий правду (мабуть, ні!), але в словах його про складність життя є велика істина... Між датами, що стоять на двох листах, відстань невелика — вісімнадцять днів. Та ви, мабуть, не догадуєтеся, чим стала ця «відстань» для мене...»

Каля подумала і додала з нового рядка:

«Не догадуєтеся і не треба. Так навіть краще. Тепер уже все минуло... Майже все... Знайома вам Калерія починає нове життя... Ще раз починає, але по-іншому... Завтра я їду працювати робітницею (вона навмисне старанно виписала кожен літеру цього слова) на завод «Зірка». Що буде, те й буде,— і, подумавши, додала:— Не лайте мене за це... Завод, як виявилось, єдиний вихід. Так сказав навіть ваш друг Жан. Спасибі за звістку. Не зовсім певна, що лист дійде до вас, тому пишу коротко».

Написані сторінки Каля сховала не в портфель, а під подушку. Так надійніше. Мама вже навчила її раз, забравши комсомольський квиток і паспорт.

Написавши листа, Каля не знає, куди подіти себе. Може, піти в колгоспний клуб — не хочеться. І спати рано. Добре мамі, вона завжди знайде для себе діло — ось латає Калин сарафан, а на черзі лежать панчохи, теж, здається, Калині, із спущеним вічком. Навряд чи мама дасть тим панчохам раду, а все ж буде для неї робота...

Довго ходить без усякої мети по кімнаті. Поправила килимок на підлозі, переставила з місця на місце вази з квітками... Нарешті згадала: завтра ж на завод! Треба приготувати всі документи і одяг... В якому платті йти, щоб простіше?.. І туфлі потрібні на низеньких підборах: в таких, бачила, поїхала Оксана.

Вона хоч і говорила собі: одягнуса якнайгірше, але не була переконана, що так і зробить. Навпаки, десь у глибині свідомості жила надія, що мама сама не дозволить їй прибіднюватися або що простої одежі тут, в Мокрій Балці, нема, що вона іде багажем... Та ось, виходило, Каля помилилася. Мама все потрібне заховала. І спідничка є, і спортивна кофточка... Навіть Калині хромові чоботи, в яких вона ходила зимою в Березові.

«Все... все проти мене», — гнівалася Каля. І з такою думкою, незадоволена сама собою, лягла спати.

...Дев'ятигодинний поїзд іде майже порожній. У вагоні всього десяток пасажирів: кілька молочниць, двоє рибалок з вудочками, в замулених черевиках і... з порожніми кошиками, жінка в плащі і в модному капелюшку; від неї іде в'їдливий запах йоду, мабуть, лікарка... Дрімає біля вікна міліціонер...

«Цікаво, чи й ця лікарка їздить щодня на роботу?» — задумується Каля. Та, мабуть, ні, вона сходить на наступній зупинці, і Каля бачить у вікно, як до лікарки поспішають люди, ведуть її до підводи. На неї тут чекали...

Поїзд знову рушає. За вікном дощить, а на колії працюють робітники. Юнак у гімнастерці, без погонів, підважує шпалу, троє дівчат сиплють під неї пісок... Ще далі — знову зграйка дівчат на насипу. З лопатами, кирками, носилками. Перечікують, поки пройде поїзд. Обличчя дівчат засмагли, обвітрені. Одна худенька, в синьому береті присіла на камінь і п'є з пляшки молока...

«Як вони можуть?— думає Каля про дівчат на насипу.— Дощ, мокро, бррр...»

Гуде паровоз, і скоро вона бачить зустрічний поїзд. «Та-та, та-та, та-та...» — гуркочуть побіля вікон червоні товарні вагони. Здається, їм немає кінця.. Та ось знову розвиднюється, за вікном зелені луки, річка... Вдалині видно ажурну вишку з прапором...

У вагоні починається метушня. Наперед проходять люди з вудочками, за ними услід поспішають жінки з молоком. Каля виходить на перон останньою. Ще тільки пів на десяту. «А завод працює вже майже півтори години!— дивується Каля.— Гастроном, бач, закритий, і біля аптеки жінки вичікувально поглядають на двері, а завод працює».

Ось назустріч ідуть двоє. Він несе кошик, вона — портфель. На ньому — тепла кепка в клітинку, сине приношене пальто; на дружині — модний котиковий жакетик. Годинник на руці дами виблискує... «Золотий,— думає Каля.— Щаслива, мабуть, відразу видно, що чоловік тільки про неї і дбає».

Каля проходить повз театр і вже не відчуває такого хвилювання, як тоді, коли думала, що й сама гратиме на сцені... разом з Борисом. Так, з театром покінчено назавжди. А з Борисом? Невже і з ним?

Від цієї думки Калі робиться холодно, вона прискорює крок.

В міськкомі Кость Соколюк відразу пізнав Калю Сніжко.

— Ну, вирішили?— він задоволений появою Калі.

— Піду на «Зірку»...

— Добре. Дуже добре. Я писати нічого не буду, лише подзвоню їм. На «Зірці» секретарем Лена Наріжна. І в цехах... дев'ять комсоргів — дівчата. Всі керівні пости у них в руках!— Чи в Соколюка сьогодні особливий настрій, чи, може, спогад про комсоргів «Зірки» так веселить його — очі так і сміються. І це заспокоює Калю.

— Я вас хотіла запитати... Ви показували мені листа Марії Булавенко...— насмілилася нагадати Калерія.— Там про дівчину одну було. Яке це має відношення до мене?

— Про Олесю Чигиринець? Я не знаю, чи має Марія якісь підстави... Однак, коли хочете, дам вам газету. Дуже повчальна історія...

Ще коли Каля у себе в готелі розірвала конверт і вчитала в листі, адресованім Соколюку, прізвище «Чигиринець», в ній заговорила цікавість, що то за історія була з цією дівчиною? І ось Соколюк не відмовив їй...

Взявши пожовклий номер «Комсомольской правды», Каля сіла на диванчику під вікном. Пробігла перші рядки статті і відчула на собі чийсь погляд. Але Кость Соколюк не дивився в її бік, принаймні в ту мить, коли Каля підняла на нього очі. Каля знову взялася читати. І вже не могла одірватися. Вона забула скоро і про те, де знаходиться, і за чим прийшла, і що не сама в кабінеті. Читала, ворущачи схвильовано губами, і в тому місці, де описувалося, як на третій день знайомства, повіривши молодому вченому, доцентві Щербатюку, Олеся Чигиринець поїхала з ним у столицю і опинилася... серед вулиці,— бо в доцента, як виявилось, була дружина і двоє дітей,— Каля не стрималася. «Негідник,— тихо промовила вона.— Який негідник!» Мимоволі подумала: «Борис неодружений, це я добре знаю».

Дочитувала, проймаючись все більшим жалем до Олеси Чигиринець. Але вона була не згодна з автором статті: він надто спрощено, як на думку Калі, критикував поведінку Олеси. Він обвинувачував дівчину в тому, що та погналася за шикарним життям, за легким шматком хліба, тоді як насправді Олеся підвела любов. Уривок, процитований автором статті з Олесиного листа до подруги, написаного перед тим, як вона спробувала отруїтися, був свідком не проти Олеси, а за.

Сиділа, плутаючись у своїх роздумах, мовчазна, занепокоєна. Відкидала порівняння долі Олеси Чигиринець із своєю, але знову і знову в голову лізло: «Хіба я не так, як Олеся, беззастережно повірила Борису Франчуку і... помилилася? Може, навіть жорстоко, неоправно».

Телефон дзенькнув на столі секретаря міськкому і повернув її до дійсності. Ага, вона ж прийшла сюди не для того, щоб аналізувати своє становище. І потім... вона не збирається сповідатися перед цим вродливим юнаком, хоч він і секретар міськкому. І ні перед ким не збирається сповідатися...

— Прочитали?— спитав Кость Соколюк.

— Так,— вона рвучко підвелася.

Різкі рухи, вираз Калиного обличчя сказали Костю: «Тепер не чіпай... нехай сама подумає, коли Марія мала рацію...»

Кость Соколюк подзвонив на завод.

— Комітет комсомолу?.. Наріжну. А де ж вона? Тоді дайте конструкторське бюро...— і через хвилину кивнув Калі: «Порядок».— Лена? Привіт і повага начальству!.. Що у тебе там, в конструкторському? Ага, а я думав якась нарада. Тоді нічого... Я коротко. Ось у мене сидить одна дівчина, комсомолка...

Калі здавалося, що Соколюк неодмінно розповість зараз про те, як вона потрапила в Ясноград і про лист Марії Булавенко. Та ні. Він про це й не згадував. Просив лише Наріжну підібрати цікаву роботу і мати до того ж на увазі, що комсомолка Сніжко хоче відвідувати вечірню школу...

— Я буду у вас сьогодні,— пообіцяв Соколюк Лені.— Хочу глянути на ту знамениту модель, якою ви хвалитесь. Рано, кажеш, хвалитися? Ну, бувай...

Кость поклав трубку.

— От і все,— сказав він Калі.— Решта залежить від вас. Наріжна чекатиме в комітеті. Ось вам точна адреса... Станете там на облік. Між іншим, сьогодні говоритиму з Березовом. Треба заспокоїти Марію Булавенко. Вона зрадіє, що Каля Сніжко знайшлася... Що їй від вас передати?

— Від мене,— Калю таке запитання застало зненацька.— Привіт передайте... І ще від мами привіт... Скажіть, що ми тепер з мамою... Ну, до побачення... Я вам дуже вдячна...

— Правда? Ні, бачу, що ви це сказали за звичкою. Давайте краще домовимося — з подякою не поспішати. Поживемо — побачимо. Може, тоді і подяка буде щирішою...

...В невисокому цегляному будинку двоє дверей. На перших напис: «Партійний комітет», «Редакція газети «Зірка». Каля іде далі, читає: «Комітет комсомолу».

В коридорі пахне свіжою фарбою, підлога ще навіть не просохла, і підшви прилипають, наче їх прихвачує магнітом. Висока повна дівчина вистукує щось на машинці. У вазоні на вікні кущик білих айстр. В кутку погруддя Леніна...

— Я від товарища Соколюка.

— Зайдіть.

Каля постукала і злегка штовхнула двері. Наріжна — вона стояла біля шафи з книжками — відразу заговорила привітно:

— Ви з міськкому комсомолу? Калерія Сніжко? Зараз підемо у відділ кадрів...

Після того, як Лена побувала в кабінеті начальника відділу кадрів, вона сказала Калі, звертаючись уже на «ти»:

— Розумієш... Костя просив влаштувати тебе табельницею. А зараз нема жодної вільної посади. Можливо, будуть, але трохи згодом. Є інша робота, та не знаю, чи вона підійде.

— Яка саме?

— В механічному цеху потрібні підсобні робітники. Там днями почнеться монтаж нової конвейєрної лінії. І, здається, нові верстати устатковуватимуть.— Побачивши засмучене Калине обличчя, Лена заспокоїла її:— Це ж тимчасово. А потім знайдеться й інша... Легша робота. За тиждень-два ми тебе на постійне місце влаштуємо.

— Скільки підсобним платять?

— Триста шістьдесят карбованців на місяць. І преміювальні за перевиконання плану. Частина підсобників піде потім на курси. Можливо, дехто на нових верстаках працювати залишиться. Це, звичайно, у кого освіта. Ти скільки класів скінчила?

— Перейшла в десятий...

— Молодець. Тобі легко буде на верстаті... А ні — підеш табельницею. Твоє бажання матимуть на увазі, а зараз... Як зараз?

Каля відповіла глухо:

— Що ж, спробую... Нехай посилають у механічний. Згодилася вона на таке проти своєї волі.

11

Десятки людських струмків течуть до заводу — з трамвайної зупинки, від розташованих недалеко житлових корпусів, з численних провулків, які колись, очевидно, були звичайними стежками, а нині одяглися в граніт, запишалися обабіч садочками, палісадниками. Біля головної брами ручаї злилися, утворивши бурхливий розмаїтий потік. Вливаючись у вузьке гирло, як вода

у вільний отвір греблі, потік по той бік брами зробився ще ширшим, ще могутнішим.

З перепусткою в руці увійшла на заводське подвір'я і Калерія Сніжко. Знала дорогу в механічний, бо ще вчора заходили вони туди разом з Леною Наріжною. Та очі в неї розбіглися: куди іти? Он там, здається, вхід у потрібний корпус. Тільки дивно, чому туди ніхто не звертає... Каля пройшла ще трохи і зупинилася в нерішучості. Повз неї поспішали такі ж, як вона, дівчата, юнаки, одягнені у форму ремісничого училища, літні чоловіки й жінки. Каля, між іншим, відзначила, що більшість із них іде на роботу в досить добрій одежі, а деякі дівчата навіть несли по букетику айстр або прикрасили ними свої зачіски, петлиці жакетів.

Чи не тому з такою цікавістю подивився на Калю молодий пожежник у касці, що була Каля одягнута не як усі. І звідки мама вишкрябала цей синій ватник? Щоправда, він теплий, але ж які у Калі квадратні плечі, яка незграбна вся вона! А чоботи!

Каля ще вчора встигла помітити молодих робітниць, одягнутих у широченні та довгі штани, на зразок спортивних, туфлях на босу ногу, і їй здалося, що мама має рацію, коли радить одягти не пальто, а вистьобаний ватник. Сьогодні ж ватник муляв Калі плечі, і чоботи надто голосно цокотіли підківками по асфальту. Ні, треба все-таки жити своїм розумом!

Ось Калю обігнав невисокий хлопчина, лице його здалося їй знайомим. Ага, це ж майстер механічного цеху. Його прізвище Каля забула, але це він, той майстер, під керівництвом якого вона буде працювати.

Каля пішла услід за ним. Скоро вони опинилися в коридорі, сходи вели вгору. Каля піднялася на другий поверх, потім на третій і аж на четвертому пізнала і двері у «свій» цех, і заголовок стінної газети на стіні біля дверей.

У цеху майстер озирнувся і почекав Калю.

— Доброго ранку! Ви новенька? Так ідіть в оцю кімнату. Тут переодягаються...— Він підвів Калю до зелених дверей і штовхнув їх.

— Обережніше!— почувся дівочий голос, і двері знову зачинилися. Майстер почервонів.

— А ви заходьте...— сказав майстер Калі.— Виберіть собі вільну полицку в шафі... Там, де зайнято, написані прізвища. Ви і своє напишіть. До речі, як вас?

— Калерія Сніжко.

— Будьте як дома, Калеріє. У нас сьогодні на роботу стають четверо новеньких, а завтра ще прийдуть... Після гудка збираються он там... Бачите стіл?

У кімнаті було троє дівчат, і Каля помітила, що всі вони почувають себе тут, як риба у воді, всі, крім неї.

Раптом хтось над вухом прошепотів:

— Ти хвилюєшся?... Я теж...

Каля обернулася. На неї дивилася великими і вже тому гарними карими очима дівчина років шістнадцяти-сімнадцяти. Верхня губа її була розсічена, і в тому місці виднівся жовтуватий рубець.

— Ти вперше тут?— спитала Каля.

— Угу... Я сама попросилася на завод... Але спочатку, кажуть, завжди так буває... Не знаєш, що робити, от і хвилюєшся.

Калі полегшало: добре, що хоч не одна вона почуває себе непевно.

Десь недалеко озвався гудок. Калі здалося, що від нього тремтять шибки.

— Ходімо...— схопила її за руку дівчина.— Мене Адою звать... А тебе?

Коли вони опинилися в цеху, тут уже шуміли верстати. Одні з них виспівували тонко і весело, інші стукотіли, дзижчали. Хлопець в шкіряному фартусі котив залізну тачку, завантажену блискучими деталями. Під ноги Калі щось упало. Вона побачила красиву, наче посріблену, стружку і підняла її. Стружка була важка, гаряча. Калі обпекло пальці, але стружку вона не кинула. Як же вона могла кинути, коли Ада спостерігає за нею. І не лише одна Ада, а всі, здається, хто стояв біля верстатів, поглядали на неї, новеньку робітницю в кашеміровому школярському платті...

Майстер розділив на чотири частини купку ганчір'я і сказав:

— Ми зараз розпакуємо один ящик. Кожну деталь треба обтерти, щоб вона сяяла, як дзеркало.

Калі до рук потрапило коліща з зубцями. Воно було так густо змащене, що Каля відразу почала турбуватись, чи вистачить цих клаптиків.

Через деякий час озирнулася на Аду. Чоло в дівчини рясніло потом, на носі і на щоці виднілися темні плями.

Мабуть, і Каля була не краща, бо Ада, глянувши на неї, засміялася.

Згодом майстер кудись вийшов.

Каля перебралася ближче до Ади.

— Я вся в цьому мастилі! — поскаржилася.

— І я! — весело відповіла Ада.

«Чого вона радіє?» — здивувалася Каля.

Руки в Калі зробилися жовтими, пучки пальців почорніли. «Ніяким милом тепер не відмиєш...» — з боєм подумала Каля. І пригадала коваля в Березові. Їй тоді здавалося, що коваль зовсім не читає книжок, які вона приносить йому, бо інакше всі листочки в них забруднилися б від його рук.

Їй уже хотілося їсти. Боліли плечі, шия. До того ж тіло почало свербіти.

«Ні, я не витримаю тут довго, — сказала вона собі. — Нехай як хочуть...»

З такою думкою дочекалася перерви на обід. Мило, справді, не допомагало. Побачивши, що дехто витирає руки папером, Каля й собі так зробила. Тепер руки принаймні зробилися сухими.

Добре, що хоч змовкли верстати, а то від їхнього безнастанного гудіння, від скреготання і цокання у неї навіть голова заболіла.

«Цікаво — де знаходиться табельниця? В цеху чи в конторі?»

До кінця зміни Каля працювала мовчки. І по дорозі на станцію була похмура, як осінній день.

Дома нічого не захотіла розповідати і, пообідавши, зразу лягла.

Мама оглянула Калине плаття, потримала в руках її хусточку, вкриту темними плямами. І в її засмучених очах блиснули сльози.

12

Хтось приніс чутку про іноземців. Ада Садова першою зникла з цеху. За нею побігла Люба Ширяєва, а потім і Каля. Дійсно, на подвір'ї, саме біля входу в конструкторське бюро, стояли незнайомі люди. В їхній одязі не було нічого закордонного, звичайні пальта або плащі, прості капелюхи, взуття теж просте, лише на товстій гумовій підшві. Ні в кого не було фотоапаратів чи біноклів, і тому Каля навіть не повірила, що це іно-

земці. Одного разу вона бачила в Києві туристів. Ото були іноземці! Чоловіки в широких штанах, перехоплених ремінцями під щиколотками, і в панчохах, а жінки, навпаки, на одній — штани-кльош, обшиті товстою шкірою біля кишень і пояса, на другій — хоч і спідниця, але дуже оригінальна, схожа на штани. І в кожного — фотоапарат, золоті годинники, персні... Одна немолода особа з голубим хутром на плечах ще й песика тримала: не простого, а закордонного, з великою головою і зовсім мізерним тільцем.

— Де ж вони? Де іноземці?— розпитувала Ада Садова.

— А то хто з директором? Хто, по-твоєму?— відповів худенький підліток з білою пряжкою на поясі.

— Це румуни. З Трансільванії. Я чув, як наш директор у складальному пояснював,— обізвався другий фабзавучник.— Трансільванські, каже, машинобудівники, приїхали познайомитися з нашим виробництвом...

Мабуть, довго ще спостерігали б за гостями, та з'явився майстер Іван Коблик. Аді і Калі він не сказав нічого, а худенького підлітка взяв за рукав.

— Ти чого, Ткачук, гуляєш? Робота стоїть, а ти гав ловиш!

— Я думав, перерва... Всі побігли, і я за ними...— виправдувався Ткачук.

— Може, хтось з даху захоче стрибнути. Так і ти за ним махнеш?

Каля, опустивши очі, пройшла повз майстра. Адже той з повним правом міг зараз вилаяти і її. Дійсно, всі залишили цех без дозволу, ніби вони не працювали в ньому, а бавилися, і ось вирішили перекочувати зграйкою в інше місце.

Коли повернулися в цех, побачили незнайому людину в півпальті з хутряним коміром. Згодом сюди ж зайшов високий повновидий богатир із золотим знаком лауреата Державної премії на грудях. Хлопці й дівчата, дізнавшись, що це головний інженер, притихли, працювали зосереджено. Та це не заважало їм прислухатися.

Головний інженер крейдою позначив місце, де встановлювати нові верстати.

Іван Коблик відразу відкликав двох ремісничників, сказав їм щось тихо. Хлопці взяли по ломіку і швидко загупали ними в бетонну підлогу.

— А це, мабуть, наші майбутні токарі?— сказав головний інженер, придивляючись до дівчат, які старанно перетирали деталі.

Людина в півпальті зауважила:

— Вірно! Орієнтуйтеся на ремісниче училище. Вони, знаєте, мають відповідну заквасочку...

Пострижена, як хлопець, веснянкувата Люба Ширяєва зраділа:

— Бач, нас до верстатів ставитимуть!

— Я давно казав, — обізвався Ткачук, — перетирати цяцьки можуть навіть діти, а до верстата не кожного пустять, — і він випнув живіт, щоб усі бачили його пряжку з літерами РУ.

Прийшов комсорг цеху свердлувальник Тихін Оберемок. Аду, Любу Ширяєву, Ткачука і Калю покликали в конторку.

— Завтра, товариші, в цеху ставитимуть новий верстат, — заговорив він, придивляючись до комсомольців, з якими оце, власне, знайомився. — Москвичі відрядили до нас досвідченого майстра-новатора, Олексія Олександровича Грибова... Ви його бачили. Товариш Грибов пробуде у нас кілька тижнів, і за цей час ми повинні багато чому в нього навчитися...

Калю обрали редактором стінної газети, і вона пішла з цеху тільки тоді, як повісила свіжий «Бойовий листок». На свій поїзд Каля спізнилася.

Потрапивши, нарешті, у вагон, Каля сіла недалеко від дверей і з насолодою простягла стомлені ноги...

— Дівчино, ви свою станцію, бува, не проїхали? — торкнув її провідник.

Але Каля рішуче заперечила, вона ж тільки-но заплющила очі, а їхати їй аж у Мокру Балку...

— Мокра Балка? — перепитав залізничник. — Кажу ж вам, що Мокру Балку ми проїхали.

«Невже?! — не віриться Калі. — Здається ж, тільки-но стулила повіки — і ось масш!»

Зійшла на незнайомім полустанку. Скільки ж звідси до Мокрої Балки? Жажнулася, почувши відповідь чергового: навпростець сім кілометрів... Оце так!

Старанно перечитала розклад руху поїздів. Найближчий іде в 0 годин 16 хвилин. Отже, чекати цілих три години! Ні, вона не чекатиме — піде пішки. Година, ну, півтори — і дома. Треба лише розпитати шлях.

...На вулицях села зграйками збиралася молодь. Біля сільського клубу грав баян. Двоє проїхали велосипедами — юнак і дівчина... «Победа» освітлювала тини, хати. Каля притулилася до дерева, пропускаючи машину. Нарешті вийшла на околицю. Тут було зовсім темно, безлюдно. Попереду чорнів перелісок, про який їй говорили, — десь за ним Мокра Балка. Каля прискорила крок...

Мабуть, вона йшла таки досить швидко, бо скоро почала стомлюватися. І ліс кінчався. Ліворуч маячили ледь видимі зірочки вогнів. Дорога звертала на них.

Все ясніше попереду розгорялися вогні: ось вона почула якісь звуки. Гавкав пес...

Хвилини через десять-п'ятнадцять Каля опинилася перед ставком.

Вода лежала біля її ніг важким блискучим оксамитом. Запахло осокою... Каля зупинилася. Набрала повні груди повітря: тут легко дихалося.

Їй кортіло присісти на горбочку і трохи перепочити. Але переборола своє бажання: треба іти.

Мамину постать біля воріт пізнала віддалік. І, сама не знаючи чого, раптом заплакала.

— Що з тобою? Де ти була? — перелякано розпитувала мати.

— Про... проспала, — ледве вимовила Каля. — Аж у Ліснянку заїхала.

— А звідти пішки?

— Пішки...

— Бідненька... Ну заспокойся, заспокойся, — умовляла Калю. А сама згадувала свої молоді роки, працю на заводі.

І вона не раз тоді потрапляла в Ліснянку... Бувало, що й удвох, утрехо просплять; притуляться у вагоні одна до одної, зігріються і просплять. А потім через замети додому добираються.

Своє згадувалося, не викликаючи гіркого почуття. Навпаки, їй ніби жаль було тих далеких днів.

За вечерею Каля сумовито поглядала на темне вікно.

— А я вже все зробила: із пропискою улагоджено, і багаж привезла. Так що завтра вкупі поїдемо, — розповідала мама.

— І ти на «Зірку»?

— А куди ж?.. Де починала своє життя, туди й тепер піду. На «Зірці», мабуть, і давні знайомі ще є...

Каля похвалилася:

— А мене редактором обрали... — І за хвилину додала: — Нікого не цікавить, що я з передмістя, що на поїзд спізнююся. Дають навантаження, і край.

— На заводі так... Я, бувало, вдень працюю, а вночі — на варті. Вороги двічі завод підпалювали. От ми й берегли його самі.

— А в Ліснянці клуб великий, мабуть, часто буває кіно...

— В Ліснянці завжди веселіше жили, ніж у нас, — говорить мама. — Ми туди щонеділі ходили... А з твоїм батьком там, у Ліснянці, і познайомилися.

...Наступного дня мама з'явилася у Калинім цеху. Вона прийшла з молододою жінкою, одягнутою в красивий костюм сталевого кольору; про такий у свій час мріяла Каля. До мами жінка зверталася на «ти», і важко було розібрати, хто вона, чому всі у цеху так приязно вітаються з нею.

Каля з групою інших робітників саме працювала біля великого, схожого на крейсер, верстата, коли та жінка звернула на неї увагу. Руки Калі були в густому тавоті.

Потім вона побачила «Бойовий листок» з Калинім підписом. Прочитала кілька заміток і приязно посмінулася до Калі.

— Ну давай познайомимся, — заговорила з Калею під час перерви. — Долгова. Ми з твоєю мамою колись разом трудове життя починали, мама, певно, говорила, що й вона була комсомолкою? От і ти добре зробила, прийшовши на «Зірку», — похвалила Калю. — Ми і маму твою свого часу тільки у відпустку пустили... По важкій причині. Доручили дочку виростити. Виконала наш наказ — дякуємо. І з радістю приймаємо до себе обох...

— І ви в нашому цеху будете? — спитала у Калиної мами Ада Садова.

За Варвару Миколаївну відповіла Долгова:

— Навряд... Для неї є інша робота. А ти, Калеріє Павлівно, ось що: після зміни заходь до мене додому. Є дуже важлива розмова, — вона жартівливо підморгнула. — Ми з Варварою Миколаївною будемо на тебе чекати... Будинок проти головного корпусу, перший під'їзд, квартира три...

Каля довго дивилася їм услід, потім спитала Коблика:

— Ви цю... Долгову знаєте?

— Галину Петрівну? Та хто ж її на заводі не знає! Галина Петрівна — голова завкому. А раніше в фарбувальному цеху працювала. Кажуть, дівчинкою прийшла на завод. І, бач, на все життя з ним поріднилась!

Майстер з Москви — Олексій Олександрович Грибков — довго ходив круг верстата, прикладаючи то тут, то там металевий метр, потім наказав закріплювати.

Каля вперше за все своє життя взяла в руки розводний ключ.

Іван Коблик став навколішки поруч неї; він бачив, як незвично підганяє Каля ключ, проте навмисне не втручався: «Нехай!» Він по собі знав, що в такому випадку лише те запам'ятовується, що робиш сам. Один раз, другий ослизнувся ключ, а там діло пішло... У неї, правда, не вистачало сил закріплювати болти так міцно, як Олексій Олександрович або Коблик, і те, що їм доводилося робити після неї ще два-три оберти, драгувало Калю.

Під час обідньої перерви Олексій Олександрович дав дівчатам листочок з якимсь малюнком.

— Пізнаєте? — спитав.

— Ми такі деталі бачили в ящиках, — підтвердила Ада.

— От і добре. Відкладіть їх і ще раз старанно обітріть. Тут є з лівою різьбою і з правою... Сортуйте, щоб потім не було затримки...

В дверях показалася Лена Наріжна, потім услід за нею пройшли в буфет двоє юнаків. Ада штовхнула Калю.

— Мабуть, артисти...

— Де? — Каля обернулася до дверей, і лице її відразу взялося рум'янцем.

— То Кость Соколюк, секретар міськкому. А другий поет... — сказала вона.

— Ти з ними знайома?

— Трохи, — ухильно відповіла Каля і перестала їсти.

Іван Перепелиця одразу відшукав її очима і кивнув привітно. Щось тихо сказав Костю Соколюку. Той і собі привітався з Калею.

...Іван читав, злегка похитуючись. Час від часу він поглядав у той бік, де серед інших робітників сиділа Каля. У першому вірші йшла мова про дівчину-будівника. Оповідалося, як з поверху на поверх все вище

піднімається дівчина синьоока і як закоханий в неї крановий ревниво поглядає на гострокрилих ластівок.
А вони:

Так близько від неї
Розкрилюють крила,—
Неначе їх в гості
Вона запросила,
Так голосно пісню
Ведуть в високості,—
Неначе її
Возвеличують в зрості.

І крановому теж захотілося співати разом з ластівками, він тільки просив «не казати дівчині про нього — молодого кранового».

Поетові гаряче аплодували. Тільки Каля утрималася надто часто Перепелиця кидав на неї необережні погляди.

Потім дівочий голос попросив несміливо:

— Прочитайте про любов...

— Про любов! — підтримали дівчину в різних кінцях.

Іван Перепелиця всміхнувся, підніс руку, запрошуючи до спокою.

— Про любов я прочитаю російською мовою. Не заперечуйте?

— А чого ж! Просимо!

Поет голосно декламував:

Я помню чудное мгновенье,
Передо мною явилась ты,
Как мимолетное виденье,
Как гений чистой красоты...

В червоному кутку рознісся ледве чутний шепіт. Та Іван Перепелиця не звертав на нього уваги.

...И я забыл твой голос нежный,
Твои небесные черты...—

вступивши очі вдалину, читав Іван. Коли він скінчив, у кімнаті стояла така тиша, що чути було, як дзижчить муха на шибці. Потім юнак у формі навмисне наївним тоном запитав:

— І давно написали цей вірш?

— Давно. В 1823 році... — відповів серйозно Іван.

Тут, наче вибух, розлігся веселий сміх. Ще мить — і нові аплодисменти сколихнули повітря.

— Ви просили про любов... А я подумав, що краще від Пушкіна про любов ще ніхто не сказав, — пояснив Іван Перепелиця.

— Це що ж, капітуляція? — дівчина, яка першою попросила прочитати про любов, вийшла з гурту.

— У нас же тут не дискусія, товариші, — втрутився Кость Соколюк.

— А не завадило б і подискутувати, — не згодилася з ним дівчина. — Не завадило б поговорити, чому Олександр Сергійович умів говорити про любов, а сучасні поети...

— Ти, Чорнушко, вносиш пропозицію?

— Вношу... Якщо поети не відмовляються, давайте дискусію!

— Ого!

— У тебе, Віро, претензії лише до нашого гостя чи до всіх поетів? — схибно запитав хтось.

«Не везе Івану Перепелиці», — подумала Каля. Вона спостерігала за ним і дивувалася, як він може бути спокійним.

Велика стрілка на годиннику, що висів на стіні, наближалася до дванадцяти.

Обідня перерва закінчилася.

Калю Іван наздогнав у коридорі. Він попрощався з нею за руку, і раптом Каля відчула, що в жменьці у неї залишився невеличкий папірець.

«Я чекатиму вас після зміни біля входу в парк. Не відмовте».

«Борис! Якась звістка про нього», — зраділа Каля. Але скоро вона відкинула цю думку. Іван так би й написав. А то «не відмовте». Це щось зовсім інше... Зовсім інше...

І тут же згадала: після зміни треба йти до Долгової... Як же бути?

Навіть на айстрах листя уже всихало, лише білі голівки квіток стійко витримували натиск холодних дощів, осіннього вітру і перших передсвітанкових заморозків. Іван Перепелиця побачив Калю, коли вона переходила вулицю, і поспішив до неї. Він поцілував їй руку. Чи відчув Іван, що рука ця не така тепер, що вона зробилася шорсткою і до того ж пропахла машинним

маслом? Ні, він нічого такого не відчув. Принаймні лице Івана говорило про інше. Він поглядав на Калю якимись особливими очима і червонів: здавалося, був чимсь радісно збентежений.

Вони увійшли в парк. Каля звернула до лавочки, але Іван перепросив:

— Трохи далі... Пам'ятаєте, там є хороше, затишне місце.

— На жаль, у мене дуже мало часу,— і Каля сказала, що на неї чекає мама.

Він спохмурнів.

— Я не бачив вас більше тижня!— з докором мовив Іван.— Мені було дуже боляче думати, що ви тоді розгнівалися на мене.

— Я?.. З якої ж це речі? Ні, я на вас не гніваюся.

— Справді?

— Хіба ви... ви особисто чимсь завинили переді мною?

— А я думав... Я хотів просити пробачення, якщо...

Вони продовжували йти і непомітно опинилися на знайомому місці — серед бронзових тигрів. Тут давно, певно, дуже давно, був парковий сторож, бо лавочки ледь виглядали з-під опалого листя.

— Отже, в моєму розпорядженні... десять хвилин,— глянувши на годинник, нагадала Каля.

— Так... Дійсно, у нас дуже мало часу... А я, знаєте, хотів з вами трохи побути. Навіть планував кіно... Ви ж не дивилися ще «Подвиг розвідника»?

— Ні, не дивилася. І сьогодні не зможу...

— Розумію...— Іван замислився. Він раз і вдруге глянув на Калю, ніби питався у неї, чи говорити те, що він надумав оце, чи ні.— Ну, а завтра? Завтра ми зможемо зустрітись?

Вона подумала про поїзд. Це ж, значить, знову не потрапити на свій і потім, можливо, проспати...

— Я живу в передмісті... Важкувато, коли вертаєшся пізно.

— Так, так... Я й забув. А мені багато хотілося вам сказати, Калеріє Павлівно. І ось, виходить, нема часу... Для мене у вас немає часу...

Карі очі юнака потемніли, він ображено стис губи.

— Я дуже поспішаю,— глухо промовила Калерія, якій здалося, що Іван сказав їй останні слова надто підвищеним тоном.

Ніби опам'ятавшись, Іван Перепелиця взяв її за руку.

— Ну, посидимо трохи. Без сварки. За кілька хвилин ви підете... Я не затримуватиму вас... але мені хочеться, щоб ви завжди знали... В Яснограді ви маєте щирого друга... Коли вам стане важко або коли в чомусь буде потреба... Не забувайте, Калеріє Павлівно, про мене. Вам легше знайти мене, ніж мені вас. У вас є мій телефон. Ви ще не викинули його?

— Здається, ні...— відповіла Каля непевно, хоч добре знала, що книжечка з записаним в ній номером і зараз при ній, в сумочці.

— Ну, вам пора... Між іншим, ось я приніс один віршик... Проглянете його. І якщо сподобається — збережіть... а якщо ні...— Потім Іван несподівано запитав:— Той сержант... Ви часто бачитеся з ним?

— Який? А, мій випадковий знайомий? Ні... не часто.

— Але все ж таки бачитеся?

— Інколи...— ухильно відповіла Каля, їй чомусь захотілося трохи подратувати юнака.

— Так. Так краще.

— Що саме?

— Коли ви розмовляєте одверто... Я ось тепер не знаю... чи варто давати вам цього вірша.

— Як хочете!

— Не знаю...

— Хіба вірш має якесь відношення до... сержанта?

— Має... Настільки, наскільки сержант має... відношення до вас.

— Ви розмовляєте загадками!— усміхнулася Каля, а сама подумала: «Чи не вирішив Іван Перепелиця, що на правах Борисового друга він має право читати мені мораль і навіть бути опікуном. О ні, цього не буде!»

— Я тільки розмовляю загадками. А ви, Калеріє Павлівно, вся ви для мене... загадка.

— Он як! І ви викликали мене для того, щоб спробувати розгадати? На жаль, я повинна уже йти...

— Вам в який бік?

— До заводу.

— Я трохи проведу вас...

Деякий час ішли мовчки. Потім він сказав:

— А я тепер буду щонеділі у вас на заводі,— і глянув скося, вивідуючи, яке це справило враження на Калю.

— Вірші читатимете?

— Ні... Мене запросили керувати літературним гуртком. Ви не думаєте записатися в цей гурток?

— Де там мені!.. Я віршів не пишу. До того ж і не дуже люблю вірші.

— Ви навмисне так говорите. Ой нехороша ж ви дівчина, Калеріє Павлівно. В окремі хвилини мені здається, що ви... смієтеся з мене.

Вони були вже в кварталі заводських будинків. Біля одного з них Каля зупинилася.

— Так що з віршем? Повернути вам?— простягнула йому складений вчетверо листочок.

— Прочитайте і... порвіть,— відповів Іван.

— А як я не захочу рвати?..

— Тоді...— Іван подивився їй в очі і сам спалахнув весь.— Тоді подзвонить мені. Добре, подзвоните?

— ...коли не захочу порвати вірша, подзвоню...— засміялася вона і легко-легко відсторонила Івана, який знову хотів поцілувати їй руку.

Це Каля зробила вчасно: двері саме відчинилися, і з них вийшла Долгова.

— А я думаю, номер квартири забула... Бачила, як ти вулицею переходила, а де поділася— невідомо.— Галина Петрівна робила вигляд, що зовсім не цікавиться, з ким Каля, але насправді їй це не було байдуже.

— Наречений?— спитала вона трохи згодом, затримавши Калю в коридорі.

— Та що ви? Просто знайомий.

«А чого це я червонію?»— здивувалася Каля.

І вона подумала, що до сьогоднішньої розмови з Іваном Перепелицею навряд чи це запитання Галини Петрівни викликало б подібну реакцію. Цікаво, що то за вірш приніс він їй? Треба прочитати...

Галина Петрівна показала Калі, де мити руки, і та, залишившись сама, перш за все розгорнула листочок.

Твої очі говорять мені,
що кохають...
Що кохають другого... а я лише
свідок
Твого щастя-нещастя
і долі-недолі...
Де той другий і хто він...

Серце у Калі зацеміло. Перед очима з особливою виразністю знов і знов поставав такий співзвучний її настрою рядок: «Де той другий і хто він...»

Далі читати не змогла. Сховала листочок за пазуху. Бризнула холодною водою собі в лице і трохи ніби отямилася.

Галина Петрівна щедро їх частувала, але мати від усього відмовлялася і почувала себе, як це помітила Каля, ніби не в своїй тарілці. Розмова між нею і Долговою не клеїлася. А може, Калерії лише так здавалося, бо сама ж вона була не досить уважною.

Та ось мова зайшла про квартиру. Долгова запропонувала: «Переїжджайте до мене». Самій, мовляв, скучно у двох великих кімнатах, а чоловік... він буває раз на рік під час відпустки. Каля не розуміла мами. «Ну чого вона не згоджується? Адже тут так хороше, і завод поруч...»

— Пізнаю тебе, Варваро!— закивала головою Галина Петрівна.— Двадцять літ не бачились, а ти все однакова. Невже за старе гніваєшся?— спитала зовсім тихо, ніби остерігаючись Калі.

Мати задумливо мовчала. Мабуть, якісь спогади нахлинули на неї, і вона довго не могла звільнитися від них.

Нарешті заговорила:

— Я ще не знаю навіть, як буде з роботою...

— Ага, я й забула. Оце по дорозі заходила в партком. Чую, про наш дитячий садок іде розмова. Відала ним досі Одарка Чобітько, стара наша кадровичка. А це міськнаросвіта забрала її. Призначили директором дитячого будинку... Ну, почула я, кандидатуру підбирають на дитсадок, і враз згадала, що ти ж приїхала. Чого б тобі не піти?

— Мама і в Березові в дитсадку працювала! Пам'ятаєш, мамо?— згадала Каля.

— Скільки там працювала... Півроку, не більше.

— А за півроку можна багато дечого навчитися! До того ж у нас вихователька хороша, з педагогічною освітою.

— Як же це?.. А завідувачка буде без освіти?

— Нічого. Тобі скоріше матері довірять дитину, ніж їй. Молоденька вона дуже. Між іншим, садок у нас в чудовому місці. Пригадуєш, може, сад Дреслера? Так його колись називали. Два нових будинки побудовано.

— Не справлюсь я...

Галина Петрівна прибрала тарілки, пляшки з

недопитим вином, принесла чайник. Поклала сухариків, варення.

Незчулися, як потемніло. Галина Петрівна увімкнула електрику і по дорозі захопила на комоді альбом. Вона перегорнула кілька листків і показала щось Варварі Миколаївні. Каля й собі зазирнула. Хто ці дівчата в гімнастерках, підперезані широкими поясами? Стоять, взявшись за руки, і дивляться кудись в далечинь... О, та це ж Галина Петрівна! Але друга... і друга когось нагадує Калі... А мама глянула і посміхнулася невесело. Що це з нею?

Невже оця струнка дівчина в гімнастерці, з комсомольським значком, її мама?

А ось ще — мама і поруч молодий військовий. Може, Калин тато колись був таким? Ні, не він... Хто ж тоді? Брат?

— З ким це ти, мамо? — не стрималася Каля.

Жінки презирнулися. Потім мама схилилася над альбомом.

— Ах, ти про Петра Васильовича? Він... чоловік Галини Петрівни... — і змовкла, чогось не договорила.

Каля насторожилася. Від неї щось приховували. Тоді вона почала дошукуватися розгадки сама. Перегортала альбом і придивлялася лише до тих фотографій, де був Петро Васильович. На одній — знову у військовій формі, з квадратиками на петлицях. Він і... Калина мама сидять на березі річки. А далі вже втрюх — Петро Васильович, мама і Галина Петрівна. З цього часу мама десь ніби зникла. Тільки вони удвох... За святковим столом, в колі робітників. А то — сам Петро Васильович уже з зіркою майора.

Варвара Миколаївна стежила за Калею, але нічого особливого не помітила. І підозра, що Каля не випадково запитала: «З ким це ти, мамо?» — потроху розвідалася.

Згодом вона почала збиратися додому.

— Засиділися ми... Спасибі тобі, Галино, за все. Приїжджай і ти до нас. Пирогів напечемо. Ти колись із гарбузом любила, пам'ятаєш?

— Аякже! І тепер люблю.

Знову Калерія запитала себе: «Чим вони так схвильовані? Чому уникають дивитися одна одній у вічі?»

Вже на вулиці Долгова нагадала матері:

— Завтра чекаю о десятій. Разом підскачимо в дитсадок. Тобі сподобається, я певна...

— Ну, ще раз прощай...

У поїзді Каля пильно придивлялася до мами.

— За що її орденом Леніна нагородили?

— За що? Думаю — за чесне трудове життя... Була вона звичайною робітницею. Працювала і вчилася. Тепер, бач, голова профспілки. Не кожна так уміє прожити... — і мати стримала зітхання.

— Пощастило Галині Петрівні, — Каля обережно почала підкрадатися до якоїсь таємниці, що, здавалося, існувала між мамою і Долговою. — Петро Васильович — полковник... І зовсім молодий, навіть на останній фотографії...

— То військова форма молодить. А йому тепер... п'ятдесят один. Петро Васильович на сім років старший за мене.

І таки зітхнула.

Перед сном Каля дістала недочитаний вірш. Взяла в руки газету, ніби нею зацікавилася, а сама швидко перескакувала з рядка на рядок.

...Де той другий і хто він,
Я знати не хочу.
І про нього пісень твоїх слухать
не можу.
Ой як гірко ходити у свідках!
Як гірко!
Я б хотів народитись удруге й
ролями
Помінятись із ним, з тим
щасливим обранцем,
Лиш не знаю, чи серце б його
не згоріло,
Лиш не знаю, чи очі б його
не померкли,
Якби бачили нас, якби знали,
що знаю,
Якби мав я тебе. Якби
мав...
Та не маю!

Цього разу початок вірша не завдав їй такого болю, як кілька годин тому у Долгової. Зате щось лестило Калерії, можливо, спогад про розгубленість автора в ті хвилини, коли він бував з нею на самоті. Невже його віршоване зізнання має відношення до Калі? Чи, може, поети не завжди пишуть про те, що думають, а так

просто вигадують про свою любов і про свої страждання?

Каля згадала вірш, прочитаний ним сьогодні в цеху. О, вона добре пам'ятає історію зустрічі Анни Петрівни Керн з Пушкіним! Ще в школі читала роман «Пушкін в Михайловском» і запам'ятала. І раптом — Іван... Ні, такого від Івана Каля не сподівалася. З якої речі він так швидко закохався в неї? Нехай Борис. Ну, з Борисом вони бачилися в Сочі щодня... А тут... дві-три зустрічі. І, крім того, вона ж не ховалася від Івана з своїми почуттями до Бориса...

Та Каля повторила в думці: «Твої очі говорять мені, що кохають... що кохають другого... А я лише свідок...»

І на серці в неї ніби трохи потеплішало.

...Вранці баба Текля принесла новину.

— Зимою запахло. Виходжу, коли гульк — білі мухи летять... Начебто й ранувато. Малина недавно вдруге цвісти почала, а це вже сніг...

Баба Текля довго перекладала все в скрині і знайшла, нарешті, якусь потрібну їй річ.

— Носи, внучко. Бабині руки вив'язали, а на твої саме раз будуть. Чиста вовна.

Снідали, як завжди, нашвидку. Каля з'їла яйце, запила молоком. І враз щось ніби запекло у грудях і підкотилося до горла. Перед очима попливли жовті кружальця. «Що це зі мною?» — подумала і схилилася над столом.

— Голова болить? — запитала мама тривожно.

— Голова?.. У кого болить голова? — не дочула баба Текля.

— Отут пече, — показала Каля рукою і, злякавшись якоїсь думки, пополотніла.

— Нудить? То, дочко, від гарбузового насіння, — спокійно сказала баба Текля. — У мене самої таке буває... Від гарбузового насіння завжди нудить.

За хвилину Каля почала одягатися. Їй стало зовсім добре. Коли б лише не лізли в голову всілякі дурниці, коли б не лізли...

В цей день на верстаті встановили електромотор. Олексій Олександрович Грибов, знявши свої окуляри у саморобній металевій оправі, попередив:

— Часткове випробування...

Двічі Олексій Олександрович зупиняв верстат і знову пускав. Він для чогось клав на верстат сторчма ве-

ликий мідний п'ятак, і той стояв на ребрі — тріпотливий, живий, але не падав.

Під час перерви Олексій Олександрович разом з молоддю пішов до буфету. Пили апельсиновий напій, їли пирожні.

Ада Садова налила і Олексію Олександровичу. Він підняв свою склянку і жартома цокнувся з Адою. Вона почала щось говорити про «новонародженого», маючи на увазі, звичайно, верстат, та старий майстер, поклавши палець на губи, заборонив продовжувати тост.

— Ще рано хвалитися...— сказав він.— А як прийде час і все буде добре, тоді... тоді ми з вами чимсь іншим наповнимо бокали. Згода?

— Згода!— відгукнувся Іван Коблик і одним ковтком спорожнив склянку.

Після зміни того дня Каля, виходячи з воріт заводу, зіткнулася з Оксаною. Очі в тієї сяяли. Пилипа обрали делегатом на Всесоюзну конференцію прихильників миру в Москві.

«Бач, як радіє! — чи то заздрісно, чи з серцем подумала Каля. — Наче не Пилип, а вона сама їде в Москву».

Оксана збуджено заговорила з нею.

— Почекаєш? Разом поїдемо.

— В Мокру Балку?

— Завтра ж останній вихідний... У вівторок чи в середу Пилипові в Москву...

Сказала і ніби засоромилася своїх слів.

Нарешті у воротях показався Пилип.

— Куди ми зараз? На станцію?

— Я б хотіла заскочити на хвилину в гуртожиток. Там залишився один пакуночок...

Виявляється — цегляний будинок на вулиці Олега Кошового і є заводський гуртожиток. Він стоїть у кінці великого двору в оточенні молодих, тепер уже безлистих берізок. Обабіч доріжок клумби, лавочки. А он і фонтан з неглибоким басейном...

Крізь шибки видно квіти — в кімнатах вони ще цвітуть — китайські троянди, олеандри, петунія... Квітів особливо багато на першому поверсі, а на вікнах другого і третього поверхів порожньо. І фіранки там простіші, без будь-яких узорів.

— Може, ми тут почекаємо?— пропонує Пилип.

— Ти як хочеш. А Каля, я думаю, заїде на хвилину. Нехай гляне, як ми тут живемо... Або ні, і ти нам

потрібен. У мене пакунок і чемодан... Потім ще окремо каструля, я для баби Теклі купила. Ходімо всі...

Низ гуртожитку — дівочий. За одними дверима чути спів, за іншими хтось підвищеним тоном вичитує: «Три дні тому була получка, а сьогодні ти вже позичаєш? Заробляти вмієш, а де вони, де твої заробітки? Ні костюма путнього, ні взуття на зиму... Біда з тобою».

Вислухавши цю тираду, Оксана підморгнула Калі:

— У нас так. Ні мами близько немає, ні тата. Самі собі... От і навчають одна одну.

Біля чотирнадцятої кімнати зупинилися, Оксана постукала.

— Можна, — відповіли їй.

Оксана відчинила двері, попередила:

— Я не сама...

— Можна і з гостями, — весело зазвучав той самий голос.

Вони затрималися в кімнаті хвилин п'ять-десять. Каля встигла за цей час досить уважно розглядіти одну з Оксаниних подруг — Надю Швидку, повновиду, кругленьку, як м'ячик, з великими сережками. Надя саме прасувала плаття і робила це так повільно, рухи в неї були такі мляві, що Калі хотілося відібрати праску і самій взятися за роботу. Випрасуваний поясок Надя повісила на спинку ліжка, і тут Каля звернула увагу, що ліжко Надине не таке, як у Оксани, а більше і краще, з нікельованими прикрасами. А над ліжком на саморобному килимку пришпилене фото якогось юнака.

Коли вони вийшли, запитала у Оксани:

— То Надин брат на знімку?

— Де?

— А над ліжком?

— Ні, не брат. Чоловік. Він тепер в армії, на дійсній...

— Пише їй? — поцікавилася Каля.

— Пише. Скоро вже має демобілізуватися. Він у Баку служить. Ти пробувала хурму? Мабуть, і фініки тобі попадалися, коли на Кавказі відпочивала? Олександр прислав якось Наді посилку. Цілий ящик ласощами напакував. Я вже так об'їлася фініків, що аж нудити почало...

«А мене від солодкого ніколи не нудить. Хіба що від насіння гарбузового», — пригадала Каля. І в цю мить відчула, як під грудьми запекло раптом...

Прихилилася до автобусного вікна.

— Тобі зле. Калю?— тихо спитала Оксана, затуляючи її собою від сторонніх очей.— Потерпи трохи, зараз зупинка.

Каля зробилася червона як мак, на очах виступили сльози.

— Буває...— заспокоював її Пилип, коли вони трохи згодом переходили привокзальну площу.— Мого друга одного разу в таксі ухитало... Зблід, аж посинів.

— Зі мною позавчора теж подібне трапилось, — призналася Оксана, довірливо поглядаючи на Калю.— А суїдка моя в цеху, тітка Федора, знаєш що пророчить?..— І Оксана таємниче зашепотіла щось Калі на самісіньке вухо.

— Не може бути!..

— Слово честі! Є така прикмета.

Про подібне чула і Каля. Але вона заспокоювала себе, як уміла. Оксана вже другий рік з Пилипом, у них інша річ... А в неї... Можливо, в неї малярія. Ага! Дійсно, як вона могла про це забути? Ще тоді... Ще в перший день приїзду театральна касирка сказала Калі про малярію. Звичайно, в неї ознаки цієї хвороби... І більше нічого...

Каля уважно подивилася на своїх супутників, особливо на Оксану, чи не помітила вона, бува, чогось.

«А Оксана якась не така,— відзначила Каля,— синці під очима... Підборіддя і ніс трохи мовби загострилися... Можливо, тітка Федора має рацію?»

Звістка про те, що Пилипа посилають у Москву, була зустрінута вдома повним схваленням. Баба Текля тільки ніяк не могла пригадати — куди-то їздив Пилип позаторік. Хіба не в Москву? А їй здалося, що все про Москву мова йшла. Виходить, тільки тепер онук у Москві побуває! Ну що ж, дуже добре. Нехай побачить столицю. Може, і в Кремлі побуває. Ех, коли б не хворіла баба Текля, то й вона ще з Мокрої Балки вирвалася б. До Москви далеченько, звичайно, а от у Ясноград з'їздила б. Це ж коли вона останній раз була в Яснограді? Перед війною! Так! Ще, пам'ятає, міліціонер у білих рукавичках під руку чемненько її підтримав, як спіткнулася побіля нього.

Спогади баби Теклі про її поїздки до Яснограда примусили всіх щиро сміятися.

— А тобі лист,— згадала раптом мама.

— Лист? Де він?— захвилювалася Каля.

— Я під подушку поклала... На твоєму тапчані.

«Від Бориса! Тільки від нього!»

Та швидко прийшло розчарування. Лист був із Березова. Марія Булавенко сповіщала, що скоро збирається в Київ і заїде в Ясноград. Цікавилася, між іншим, чи відвідує Каля вечірню школу, — Кость Соколюк, мовляв, про це не написав...

Чом же немає сподіваного листа з Одеси? Може, вона, Каля, образила Бориса відповіддю? Де сумочка? Ага, ось. Це його записка. Які тут слова вона підкреслила: «Дівчинко, життя куди складніше, ніж нам здається». «Дівчинко!» — вголос повторила Каля, не задумуючись над змістом всієї прочитаної фрази. — Він назвав мене так, як тоді, коли ми були разом... А я? Чим я відповіла йому? Боже, ну що в мене за пам'ять?! Нічого, абсолютно нічого не залишилося в голові! Спробуй тепер зрозуміти мовчання, спробуй знайти причину...»

А що, як першій порушити на цей раз «паузу»? Надіслати короткого листа про свою роботу, спитати поради, чи слід їй скористатися запрошенням Галини Петрівни Долгової і перейти жити до неї? Між іншим, мама не любить, коли їй нагадуєш про Долгову, про ті фотознімки, де мама з Петром Васильовичем... А Калі дуже хочеться дізнатися, який зміст вкладено в слова Галини Петрівни, підслухані Калею: «Невже за старе гнівасшся?» Мама не відповіла нічого, але увесь вечір була якась не така...

Отже, й у мами є своя таємниця. Виходить, Борис мав рацію, коли говорив: «Життя куди складніше, ніж нам здається».

14

Через кілька днів після від'їзду Пилипа Сніжка майстер Іван Коблик дав Калі свіжий номер «Комсомольської правди».

— Пізнаєте?— спитав він, показуючи вміщений на першій сторінці фотознімок. Пилип стояв у центрі групи делегатів Всесоюзної конференції прихильників миру. Ліворуч від нього... ага, це ж Паша Ангеліна, її Каля давно знає по портретах. А це хто?— захвилювалася раптом дівчина, придивляючись до кремезної людини із знаком лауреата. «Невже?.. Якщо і не Северин Леонтієвич Франчук, то принаймні дуже подібний до нього.

Швидко пробігла очима підпис під знімком. Так, вона не помилилася. Отже, Северин Леонтійович теж делегат конференції!

І наступної хвилі Каля подумала: «Може, вони навіть познайомились, Северин Леонтійович і Пилип? Адже обидва з України, тим більше — Пилип з Яснограда...»

Нитка домислу почала снуватись щедро і швидко. Так і є. Северин Леонтійович розшукував, певно, своїх знайомих і натрапив на Сніжка. «Сніжко?» — запитав він, пригадуючи, звичайно, старого свого знайомого — Павла Гнатовича Сніжка. З'ясувалося, що Пилип — родич Павла Гнатовича, і принагідно Пилип сказав, що Павла Гнатовича вже нема, що він помер, і родина його переїхала в Ясноград. Северин Леонтійович згадав і про дочку друга. О, він не міг її забути! Це ж він називав її «донецкою».

Дізнавшись, що Пилип живе під одним дахом з Калерією, Северин Леонтійович, мабуть, обов'язково черкнув їй кілька слів. Це при умові, коли Борис все приховав від нього. Ну, а як хоч трошечки знають старі Франчуки про їх відносини з Борисом? Тоді...

Вона далі не могла уявити собі, що тоді буде. Хотілося сподіватися найкращого. Та... нелегко, однак, було відігнати й тривожні думки.

Надто довго розглядала Каля знімок. Іван Коблик подумав навіть, що вона звіт про перший день конференції читає.

— Добре, потім віддасте, — сказав він.

Калерія не зрозуміла, для чого їй залишили газету. Нова смілива думка прийшла їй в голову при згадці про ту батьківську ніжність, яку старий Франчук завжди виявляв до неї. «А що, як написати йому всю правду?..»

Кінчалася перерва. І лише тепер Каля згадала, що так і не їла нічого, навіть не діставала з шафи пакуночок з харчами. А Олексій Олександрович уже поглядав у її бік. — Каля потрібна йому. Хтозна-чому він найчастіше звертається до неї: «Оце зроби», «Отут доглянь, щоб не наплутали». І майстер Коблик, як іде куди, залишає за себе Калерію... Спершу він кинув їй, ніби жартуючи: «Сніжко, дивіться тут за порядком». А далі всі потроху почали звикати, що вона, Каля, права рука майстра. Хто прийде — відразу до неї.

Після обіду дівчата знову перетирали деталі верстатів.

Ада сиділа на однім ящику з Калею і час від часу зверталася до неї.

— Ти Гришу Найдиша знаєш?— запитала Ада, зчищаючи з шайби загуслий шар масла.— Того, що газету нам читав під час перерви...

— З альпіністським значком?

— Угу...

— А що хіба?

— Та він... В кіно запрошував... На «Кавалера Золотої Зірки». Підемо?

— А я тут при чому? Тебе запрошував, а не мене.

— Таке сказала! Ну як я сама з ним піду?— Ада сором'язливо опустила густі вії, дивилася кудись убік.

Трохи згодом Каля сама зачепила Аду.

— Сьогодні запрошував?

— Угу... На вечірній сеанс... В сім тридцять...

— І ти пообіцяла?

— Я сказала, подумаю... Але без тебе я не піду. Так і знай... А з Найдишем добре. Він все може пояснювати...

— А ти що ж... Вже ходила з ним?— Каля зазирнула в Адині очі.

— Що ти!— злякано відповіла Ада.— І не збиралася... Ми одного разу випадково біля каси зустрілися.

— А потім сиділи поруч?

— Угу... Але ти нічого такого не думай...

Каля засміялася. Пригадувала тепер обличчя Гриші Найдиша. Який він? Тільки запам'ятався Калі значок і те, що, читаючи, Гриша намагався наслідувати радіодиктора Левітана.

«А їй не терпиться, бач»,— подумала Каля, помітивши, як Ада раз і вдруге позирнула на великий цеховий годинник. І вона загадала: «Піде з Найдишем чи ні?»

Несподівано до них підійшов Іван Коблик і, передаючи Калі складеного папірця, попросив:

— Віддасте... кому треба. Там написано.

І відразу зник.

Каля глянула на папірець, і серце в неї завмерло. Дрібненькими літерами було виразно написано: «Калері Сніжко». «Чому ж він сказав «віддасте»,— не розуміла Каля, але папірця затиснула в руці, щоб Ада не могла побачити, кому він адресований.

Розгорнула записку в коридорі.

«Якщо ви, Калю, сьогодні увечері вільні, давайте разом підемо в кіно. Квитки я вже замовив.

Чекатиму вас після закінчення зміни проти головної брами».

Глянувши на підпис, Каля ще більше здивувалася: «Ваня Коблик»? Потім перечитала записку. І помітила, між іншим, що пише майстер не зовсім грамотно. Вона підкреслила слово «якщо».

Пригадувала потроху всі дні, проведені в цеху, і мимоволі відзначила, що з нею Іван Коблик був завжди надто коректний. І дивна річ, то він називав її на «ти», а тепер все частіше переходив на «ви» і в листі стояло «ви»...

Як же бути? Аді Каля хотіла дати пораду не вагаться: кличе Гриша Найдиш в кіно — чого ж не йти.. А собі? Чи має вона право відповідати на цю записку згодою? Ні, Каля не хоче знати нікого іншого, крім Бориса. А не повернеться він, то й однаково їй не треба... нікого. Ні Івана Перепелиці, ні Коблика...

«Чого це Ада так дивиться на мене?— помічає Каля.— Знову збирається говорити про свого Гришу чи, може, в неї виникла якась здогадка?» Ну й Коблик! Знайшов де записку вручати. Борис, бувало, як ще вони лише познайомилися в Сочі, гляне на неї, і вже вона все зрозуміла... Побачення призначав їй просто в присутності батьків. Говорить ніби про те, про се, а між тим і час їй назве, і місце, куди прийти... Хитрий!

Після гудка Каля навмисне довше за інших затрималася в цеху. І на подвір'ї зупинилась без усякої причини, робила вигляд, що цікавиться, як іде вантажання готових сивалок. Голубі, червоні, зелені кольори. Срібний ромб на кожному ящику — заводська марка... Маневровий паровозик стоїть під парами, готовий, здається, кожної хвилини рушити...

Ось повз Калю проходять робітники найдальших цехів. Помалу, пихкаючи цигарками, крокують статечні майстри, літні жінки на ходу зав'язують хустки і поспішають — на них дома чекають, певно, родинні справи, діти, кухня. Зграйками виходить молодь. Ідуть вперемішку хлопці й дівчата, жартують. Здається, і не думають про відпочинок. Ніби то не вони, а хтось інший за них відпрацював по сім-вісім годин біля верстатів, на конвейері, в складальному цеху.

Пора і Калі. Він уже зрозумів, мабуть, що Каля не збирається в кіно...

Та як тільки дівчина опинилася за брамою заводу, Іван Коблик виник перед нею несподівано, наче з'явився з-під землі. Був він, як і Каля, трохи розгублений.

— Пробачте, але я... Я не можу сьогодні,— ледве вимовила Каля.

Він опустив руки.

— Ви кудись поспішаєте, певно?

— Ні, не в тому річ. Але ж я... Так одягнена. Просто совісно буде перед людьми.

— Я про це не подумав,— оглянув Іван Коблик і себе.— Дійсно, спершу слід заскочити додому... Але ж ви... далеко живете,— згадав Коблик і засмутився.— Тоді знаєте що?.. Давайте погуляємо трохи...

— А квитки? Ви ж замовили?..

— Бог з ними.

Вони ішли помалу вулицею в бік парку. Крізь паркані з садів віяло прохолодою. Зграї чорних птахів з голосним лементом кружляли в повітрі, деякі з них сідали в старі гнізда, на голі гілки... Здавалось, наступили останні години прощання з осінню, і ті он високі купчасті хмари, що нависли над парком і над сполоханим птаством, от-от одірвуться від своїх причалів і впадуть на землю крупнозернистим, колючим снігом...

Ворота в парк виявилися зачиненими.

— А може, таки підемо в кіно? Там роздягатися не треба.

Іван Коблик не міг, звичайно, знати, про що оце зараз думала Каля і чому вона так важко зітхнула. Йому просто здалося, що дівчині зовсім не цікаво бути з ним. В ньому заговорило самолюбство.

— Я розумію вас...— похитав Іван Коблик головою і для чогось дістав з кишені блискучу металеву річ, схожу на циркуль.— Тоді пробачте, що я вас затримав,— в голосі його виразно зазвучали образливі нотки.— Ви автобусом добираетесь до станції? Я вас проведу, коли хоч у цьому не відмовите. Згода?

Каля йому нічого не відповіла, і вони мовчки попрямували до найближчої зупинки, яка була проти драматичного театру.

По дорозі він несміливо запитав:

— У вас є... друг?.. Певно, він живе у Мокрій Балці?

«Якби він знав, як той друг далеко звідси»,— подумала Каля і знову згадала про своє рішення написати листа Борисовому батькові. Це вона зробить сьогодні ж, неодмінно зробить...

— Ви про щось запитували,— нагадала вона.— А я, пробачте, саме замислилась...

Наблизився автобус. Іван Коблик допоміг Калі увійти в нього, а сам залишився на тротуарі.

Автобус рушив, і Каля тільки тепер відчула, що біля неї чужі, незнайомі люди...

«Ада дивитиметься сьогодні «Кавалера Золотої Зірки». І, можливо, той хлопець, що завжди приходив до них читати «Комсомольську правду», Гриша Найдис, триматиме її руку в своїй, як це робив колись Борис... О, щаслива Ада!»— думала Каля, і в очах у неї стояв туман; дивилася в автобусне вікно і нічого, абсолютно нічого не бачила. Все перед нею зливалося в якесь невиразне, хаотичне мерехтіння, і на серці була нудьга.

...А дома чекала з новинами мама. На мамі було гарне синє шерстяне плаття, нові туфлі, наче вона зібралася в гості. Та ні, виявилось, мама їздила в міський відділ народної освіти...

— Все обійшлося добре... Мене затвердили... Порадили тільки відвідувати лекції, які щотижня влаштовуються для виховательок дитячих ясел і садків.

— І коли ж ти виходиш на роботу?

— Завтра. Так що ми, дочко, заживемо!

— А переїдемо до Галини Петрівни?

Перед Калею в цю мить виразно постало лице Галини Петрівни — строге, з глибокими зморшками на чолі і ледь помітними синцями навколо очей. Якось так вміла вона глянути, що, здавалося, в саму душу проникла, схватися від неї з своїми думками і таємницями було неможливо. А от перед мамою Галина Петрівна чомусь опускала очі. Що, як зараз запитати у мами?..

Цієї ночі вони обидві довго не спали. Мама, затамувавши подих, чула, як перевертається Каля з боку на бік на своєму скрипучому тапчані... А Каля теж догадувалася, що мама не спить. У сні не так дихає...

За вікном вітер розгойдував дерева і одна гілка весь час неприємно шкрябала шибку... Потім дрібно-дрібно застукотіло на даху, а далі і шум вітру, і якісь далекі

невизначні голоси, і булькотіння води в підставленій під трубу діжці — все, все почало зливатися до купи.

І раптом мамин голос:

— Ти не спиш?

— Збираюся... Дощ не дає.

— Бо вікно близько.— І після паузи:— Може, ляжеш біля мене? Міся вистачить.

У голосі мами чулося прохання.

Каля глянула в той бік, і їй здалося, що мама не лежить, а сидить, прихилившись головою до високої спинки ліжка. «Що з нею?»

— Подушку брати?— спитала Каля, намацуючи ногами капці.

— Бери. Ти ж звикла до своєї...

Ліжко було просторе, м'яке. Каля вмостилася під стіною і майже не відчувала маминого тіла. Лише рука її кілька разів приторкалася до Калі, коли підтикала під неї ковдру.

— А тут дощу, справді, не чути,— згодилася Каля і затихла у передчутті чогось несподіваного. Адже недарма її покликали, і мама чомусь так схвильовано дишає, ніби втамовує біль у грудях.

Скрипнуло ліжко.

— Мені хотілося поговорити з тобою,— мама тепер лежала зовсім близько.— Галина Петрівна знову сьогодні запрошувала оселитися в неї... І ти, здається, не заперечуєш...

— Звичайно, ні. Нам тоді буде зовсім близько на роботу. Я зможу вчитися увечері...

— От бачиш... Все випадає так, що треба згоджуватися. Але... вислухай мене, Калю... Я довго вагалася, чи потрібно взагалі пояснювати тобі причину...

Каля затамувала подих. У тиші, яка наступила, знову чути було шарудіння мокрої гілки за вікном, здавалося, хтось несміливо просився до хати.

— Я не розкрила тебе?— запитала мама, обмацуючи в темряві ліжко.— Закутуй спину, бо стіна виходить на північ і завжди холодна... Так-от, дочко, ти вже не маленька. Почала самостійне життя. А твоїй мамі нічого більше не треба, тільки щоб тобі було добре... Саме тому я не хочу затримувати тебе,— іди до Галини Петрівни. Поживеш трохи, а згодом гуртожиток дадуть.

— А ти? Хіба ми не разом будемо?

— Я?.. Ні, Калю... Про це й говорити не слід... І я дуже прошу тебе, ні про що не розпитуй...

— Мамочко...— Каля й сама не помітила, як з вуст зірвалося це слово.— Ти з чимсь ховаєшся від мене. А я повинна... все повинна знати. Інакше... Я теж ніколи... нічого не скажу тобі... Ти назвала мене «не маленькою». І я, справді, вже не маленька. Хіба ти, мамо, не розумієш, що ті фотокартки... що вони викликали в мене всілякі підозріння...

— Тихше, Калю...

— Скажи, мамо... Ти любила... Петра Васильовича. Вірно? Чого ж ти мовчиш?— Каля підвелася і, впершись руками в подушку, гаряче дихала мамі в лице.— Я зрозуміла тоді, у Долгової... Петро Васильович — твоя перша любов, так?

— Яка там любов... Ми просто були з ним... добре знайомі,— ледве чутно обізвалася мама.

— Неправда! Ти любила його... І тепер я вже знаю, що, крім нього, мамо, ти нікого не взяла в своє серце... Навіть тата... Ні, не заперечуй! Я думала, що в тебе характер такий... байдужий, а виходить, ти просто була нещаслива... всі ці роки.

— Ми жили з твоїм татом у повній згоді... Він ніколи не міг чимсь поприкнути мене.

— Нехай... Але ти... любила його?

— Тата? Ми звикли одне до одного.

— Та й тільки...

Ось вона, таємниця! Неподілена любов. Любов... Що вона робить з людьми! І Калю не минула, кинула, немов у вир,— впливай, як умієш. Невже і Каля отак років через двадцять-тридцять згадуватиме про Бориса — з печаллю чи гнівом?

— Він виявився не вартим твоєї любові, мамо? Петро Васильович...

Мама враз пригорнула Калю до своїх грудей.

— Ні, дитинко моя... Він завжди був чесною людиною. Не думай зле... Тільки й того, що з двох подруг... вибрав Галину. От і все.

— І ти.. не боролася?

— Навіщо? Любити не примусиш.

«Любити не примусиш»,— повторила в думці Каля, тулячись щочкою до мокрому лицю матері. Незнане почуття прокинулося в серці дівчини — почуття вини

в тому, що завжди була байдужою до матері, не помічала, як та страждає.

Їхні сльози перемішалися цієї ночі й трохи розрадили...

— Там таке робиться...— розповідала вранці баба Текля, розпалюючи плити.— Вода в діжці замерзла, цеберкою не проб'єш. На вулиці ожеледиця... Тільки у валянках вам іти, не інакше.

Вийшли з дому раніше, як завжди. Шлях сьогодні не легкий.

В селі ще нічого — то віхоть соломи потрапляв під ноги, то біля деяких дворів лід встигли порубати або присипати попелом. А в полі, куди не ступиш,— ковзанка. І вже не сміється Каля з мами, яка у величезних своїх валянках, в козушку зробилася схожа на ведмедя; не до сміху їй, бо не один раз довелося триматися за мерзлу землю. Ось вона впала на коліно, покотилася кубанка, підхоплена вітром.

І раптом — спогад. Батько без Калиного дозволу надіслав Борисові її фото. Той уперше побачив її в кубанці... І через кілька днів їй вручили листа... О, Борис був у тому листі справжнім поетом! «Я бачу тебе уві сні то горянкою Белою, в яку закохався Печорін, то гордою Заремою з пушкінського «Бахчисарайського фонтана». Ти, ти одна, моя чорноока кубаночко, полонила моє серце, мій розум». І ще подібні зізнання були в листі Бориса... Невже він говорив їй тоді неправду? Ні, ні! Каля відразу б відчула... Листи від нього завжди дихали гарячими, щирими почуттями. Не в Сочі закохалася вона — там вони просто дружили, там їй було лише весело і цікаво з ним. А потім, пізніше, коли почали приходити листи. І з кожним новим листом в ній міцніло бажання бачити Бориса, бути з ним... Тепер Каля знає: вона пододала найлегші перешкоди, а найтрудніші... Найтрудніше — це коли доведеться переконатися, що... любити не примусиш. От і в тата з мамою життя не склалося... Тато відчував, мабуть, що серце дружини належить іншому. Чи не тому завжди намагався допекти їй, принизити її навіть перед рідною дочкою... О, Каля тепер добре його розуміє!

...В автобусі дівчина, пов'язана теплою хусткою, поступилася своїм місцем; Варвара Миколаївна подякувала відмовляючись. Але та продовжувала наполягати.

— Я зараз однаково зйду... — сказала вона. — Сідайте, — і зробила вигляд, що пробивається вперед.

Варвара Миколаївна сіла.

Але скоро Каля переконалася: дівчина і не збирається виходити. То вона навмисне так сказала, бо інакше мама не сіла б.

Автобус зупинився біля «Зірки», Каля з мамою поспішили до виходу.

Мамі треба повертати ліворуч — у завком профспілки. Каля знає, що там Галина Петрівна, знає, про що думає мама.

І, прощаючись, Каля щиро говорить:

— Нічого не обіцяй. Я нікуди не піду від тебе, нікуди...

Слова її запалюють мамині очі вдячністю.

В заводському дворі Калю наздогнав Іван Коблик. Поздоровкалися.

— Ось про що я хотів... Через день-два верстати прийме комісія... Тоді всіх підсобників переведуть кого куди.

— Так що ж? — не зрозуміла його Каля.

— Може, у вас є, звичайно, інші плани... Але ми з Олексієм Олександровичем радилися і... прийшли до спільної думки. З вас, Калеріє, вийде добрий токар. Ні, ви не смійтеся. Олексій Олександрович каже, що у вас дуже точне око і є вміння розбиратися в механізмах. Ви і потім ще Ада Садова...

Їх з Адою помітили серед багатьох! Калі це подобалося.

Вона сказала:

— До верстатів ставлятимуть, я чула, тільки випускників ремісничого училища.

— Вірно, в першу чергу їх. Але... ваша освіта дає право... Ви ж скінчили дев'ять класів... Ми і вас, Калеріє, рекомендуємо, коли ви, звичайно, не суперечите.

Вона, подумавши трохи, відповіла:

— Вам видніше... де я зможу бути кориснішою. Дивіться.

«А про вчорашнє, бач, ні слова!» Каля згадала, як Іван Коблик один залишився на тротуарі...

Ада Садова вислухала повідомлення Калі і заплескала в долоні.

— Калюшо! Це ж ми разом будемо, правда? Завжди разом! — і через мить: — Ні, не вірю! Невже я зможу працювати на цьому верстаті?!

Десь так о десятій годині прийшло кілька інженерів, начальник механічного цеху, технолог. Інженери оглядали верстати, знайомилися з технічною документацією.

З'явилася Лена Наріжна. Одвела Калю набік.

— Ти не турбуйся... Все вирішено на твою користь...

— Що саме? — не зрозуміла її Каля.

Але та не встигла відповісти, бо в цеху саме з'явилися директор заводу і Грибов.

«Що ж там вирішено на мою користь?» — напружує мозок Каля і не спускає очей з Лени Наріжної.

Нарешті настає найважливіше — дають струм.

— Хоч би все добре обійшлося, як тоді! — шепоче Ада, і в голосі її звучить непідроблена тривога...

«Мабуть, Наріжна відносно гуртожитку говорила... Але хто ж напутив її подбати про гуртожиток для мене?» — продовжує розмірковувати Каля.

Між іншим, Калі сьогодні Наріжна не подобається. Ну чого вона крутиться поміж інженерами? Могла б спокійно одійти з Калею набік і толком пояснити, в чому річ...

Директор, а за ним усі присутні переходять від верстата до верстата. На лобі в Олексія Олександровича блищать краплі поту. І Коблик витирається хусточкою. Каля чує, як директор звертається до нього:

— Ну, а самі ми без Олексія Олександровича зможемо таким господарством керувати? — і широким жестом показує на лінію нових верстатів.

— Зможемо, Петре Івановичу! — гаряче відповідає Іван Коблик. — Нам Олексій Олександрович всі свої таємниці відкрив...

— Не свої, а таємниці верстатів, хотіли ви сказати, — підправив молодого майстра Грибов.

— Так... Я ж і кажу: таємниці верстатів... Ми дуже вдячні за науку.

Директорові, як це помітила Каля, слова Коблика сподобалися. Він підійшов ближче до ремісничників і деякий час пильно розглядав їхні обличчя.

— Якщо наша «молода гвардія» вже пройшла школу Олексія Олександровича, — посміхнувшись, заговорив директор, — то, мабуть, знайдуться охочі працювати на цих чудових машинах. Чи не так? Ми вже радилися

між собою... До верстатів основними робітниками стануть досвідчені токарі. Ну, а вас, товариші, ми зарахуємо учнями. Не всіх, звичайно. Ми відібрали людей технічно грамотних, які за короткий час зможуть оволодіти новою технікою. Великі надії покладаємо на вас, вихованців ремісничого училища...

«Що? Що він сказав?» — стривожилася Каля і озирнулася до Ади Садової. Але та аж сяяла від радості і не помічала Калиного погляду, — вона ж вихованка ремісничого училища! Тоді Каля подивилася на Івана Коблика... «Так і е! Он як нахмурився він, певно, совіститься, що дарма тільки обіцяв їй свою підтримку».

Калине серце стискалося від образи. Ні, вона і дня не залишиться на «Зірці». Їм потрібні, бач, «технічно грамотні», а Каля не підходить... То хвалили її, казали, що нею задоволені, а як до діла прийшлося — забули...

Директор продовжував пояснювати, що й інші підсобники матимуть можливість одержати якусь професію, що кожного з них чекає не тимчасова, а постійна робота, але Каля не дуже дослухалася до його слів.

«Нікуди я не піду, ні в які інші цехи», — говорила вона собі.

Якби хто запитав Калю, чому їй конче необхідно залишитися в механічному, навряд чи вона сказала б правду. Може, вона встигла полюбити токарні верстати?

Ні, вся справа, звичайно, в принципі... До верстатів ставили «технічно грамотних». І оскільки за нею цих якостей не визнавали, Калі нічого було робити на заводі. Верстат тому і вабив її, що до нього призначали кращих.

Он пішли інженери, а з ними — Лена Наріжна. Іван Коблик, як оголосили, сам зачитає, хто в який цех повинен з'явитися завтра. Та Калі це байдуже.

«Але чого це чіпляється до мене Ада Садова? І звідки взялася знову Лена, яка сидить тепер за столом біля майстра? Вона ж вийшла разом з директором», — згадує Каля.

Коблик читає список... Спершу ідуть щасливчики... Ті, що з ремісничого училища. Садова... Ширяєва... Ткачук...

Раптом Каля затамувала подих: четвертою Іван Коблик назвав її. Виразно, чітко промовив: «Сніжко».

— Це ж куди, куди мене? — ледве стримуючи хвилювання, запитала Каля у Садової.

— Та з нами! Залишаєшся!

«Нічого не розумію», — сказала собі Каля.

Глянула на Лену Наріжну і тільки тепер, зустрівшись з її поглядом, отямилася остаточно. Так ось чому Лена Наріжна говорила їй: «Не турбуйся!»

Виходячи з цеху, Каля оглянула верстати: «На якому ж із них доведеться працювати?»

Лена Наріжна і Іван Коблик ішли в кількох кроках попереду. Коблик часто озирався. Ось він сказав щось Лені, і вони зупинилися, почекали, поки підійде Каля.

— Ти задоволена? — спитала Лена.

— Задоволена, — щиро призналася Каля.

— Дякуй Вані. Це він мені подзвонив. Ледве не спізналися. Приходжу до начальника цеху, а він саме над тим списком сидить. І вже проти твого прізвища великий знак запитання. «В чому річ? — питаюся. — Сніжко — наша комсомолка». А мені: «Але ж є категоричний наказ директора: в першу чергу ставити лише випускників ремісничого». Довелося піти до директора...

Біля автобусної зупинки Лена Наріжна, прощаючись з Калею, згадала:

— А знаєш, кого я сьогодні в міськкомі бачила? Ніяк не вгадасш. Завтра чекай у гості Марію Булавенко. Передала тобі привіт і сказала, що обов'язково прийде.

— Хіба ви знайомі? — здивувалася Каля.

— Ще й давні. Третій рік на комсомольській роботі. То на пленумі обкому зустрічаємося, то на конференціях. Марія спершу в комітет заїде, а потім ми разом до тебе завітаємо.

З-за рогу показався автобус. Каля потиснула Лені руку.

Івану Коблику сказала:

— Я вам дуже вдячна... за все... Ну, тепер — до завтра. Прощайте!

Каля бачила, як Лена взяла Івана Коблика під руку, як вона трохи прихилилася до юнака.

Минув тиждень... В цеху з'явилася Вероніка — молода робітниця з комсомольським значком на синьому комбінезоні. Все на ній було чисте, випрасуване, товсті

каштанові коси лежали акуратним віночком, а на лівій руці поблискував красивий годинник.

Руки Вероніки ніби й не знали досі машинного масла, і Каля подумала — чи не в рукавичках, бува, працює Вероніка?

Вони познайомилися. Вероніка назвала себе тільки по імені і відразу звернулася до Калерії Сніжко на «ти», даючи цим зрозуміти, що вони рівні.

Здивувала Калю впевненість, з якою Вероніка підійшла до верстата. Один лише раз зазирнула в свій зошит і замислилася. Потім включила мотор.

Верстат не рухався. Вероніка наморщила чоло.

— Струм... — нагадала Каля, вона бачила, що рубильник на щитку був вимкнений.

Тоді Вероніка очима просигналізувала: «Давай струм». Почулося знайоме Калі гудіння, машина ожила...

Верстат працював без перебоїв.

Під час обідньої перерви Вероніка підійшла разом із Калею до майстра.

— Можна? — хтось відчинив двері в конторку.

Ага, Лена Наріжна. А з нею... З нею Марія Булавенко!

— Ось де вона ховається! — посміхаючись доброзичливо, Марія Булавенко взяла Калю за обидві руки вище ліктів, притиснула до себе. — Здрастуй, березівчанко! Думала, не знайдемо дороги до тебе?! Та ми, як треба, то й під землею своїх комсомольців відшукаємо.

Каля з благоанням дивилася на Булавенко: невже гостя отут при всіх — при Вероніці, при Лені, при Іванові Коблику — почне зараз говорити про Калину втечу в Ясноград, про театр?... Її аж у піт кинуло.

— Чого це ми всі стоїмо? — турбувалася Лена Наріжна. — Сідай ось тут, — підсунула вона стілець Марії Булавенко. — І ти, Калю, присядь... Втомилася, правда? — і похвалилася перед Марією: — На новому верстаті працює!

Марія Булавенко поздоровила Калю.

Вона розмовляла з Наріжною, з Кобликом, а сама крадькома придивлялася до Калі. Вчорашня школярка виглядала тепер старшою. Лице її схудло, засмагло. Красиві очі світилися рівно, без спалахів, і навіть рухалася Калерія ніби повільніше.

Кожного разу, коли їх погляди зустрічалися, Марії здавалося, що Каля хоче поділитися з нею, сказати

щось важливе... І Марія, ідучи назустріч цим бажанням, почала розпитувати про те, де вони живуть, про Варвару Миколаївну, а потім запропонувала:

— Давай разом провідаємо твою маму.

Каля не заперечувала.

— Значить, після гудка... Я чекатиму в завкомі, у Лени. — І Марія, попрощавшись з усіма, пішла.

До кінця перерви було ще далеко. Каля подумала: «Встигну й у буфет».

— О, Каля! — зраділа Оксана, побачивши її біля прилавка. — А я на ваш поверх за ситром прийшла. Так мені ситра хочеться, так хочеться!

Вони снідали разом, і Оксана впівголоса розповідала:

— Учора, розумієш, Пилип по телефону викликав... Приносять мені ярличок, так і так... Пішла я об одинадцятій, на годину раніше... Боялася, що спізнюся. Ну, сиджу, сиджу... Вже й дванадцять прогуло. — Оксана налила собі ще трохи ситра, а решту заткнула пробкою. — Сиджу, немов на шпильках... Того викликають, іншого. А мене забули. Підходжу до чергової, показую їй ярличок. Хвилююся, може, що сталося з Пилипом? Даю я черговій ярличок, а вона точнісінько тобі, як репродуктор, без усякого співчуття відповідає: «Чекайте». І більше ні слова...

Оксана оповідала з таким виразом на обличчі, що Калі важко було самій догадатися — дочекалася вона Пилипового дзвінка чи ні.

Після нової паузи пляшка в Оксаниних руках спорожніла.

— Нічого, візьму ще одну. Так-от, сиджу, сиджу. Раптом чую: «Увага! Сніжко, зайдіть у третю кабінку». Ти ніколи не була на переговорній? Ні?.. І я теж раніше не була. Сама не пам'ятаю, як опинилася в кабінці... Боже, підлога піді мною хитається... Не віриш? Справді, хитається. Там спеціально так зроблено, що, як станеш, світло запалюється. Чую — в трубці гуде. Мов верстає. Тільки не рівно, а з коливаннями. Гуде собі, і більше нічого. Я тоді як закричу в трубку: «Слухаю! Оксана слухає». А воно — «гу-у, гу-у... гу-у». І далеко, далеко десь голос. Прислухалася, чоловічий голос. Але цвірінчить, їй-бо, цвірінчить! І навіть зрозуміти не можна. Щось, пригадую, про мед. Ага, просить, значить, чоловічий голос, щоб про мед тьоті Соні, здається, нічого не говорили. Розумієш, каже, про мед не говорити! — Окса-

на на весь буфет розсміялася, аж у неї в очах сльози з'явилися. — Про мед не говорить, — повторила Оксана, ковтаючи слова. — Який мед, яка тьотя Соня? Нічого не розумію... А потім і той голос зник. Настала німа тиша. І раптом виразний жіночий голос: «Кінчили?» Боже, думаю, чи вони розігрують мене, чи... Ну просто жах! Я дмухаю в трубку, кричу: «Нічого я не кінчила. Я ні з ким не говорила. Де Москва?» Ти не дуже поспішаєш? — Оксана тримала Калю за руку і не хотіла відпускати. — Посидь ще трохи. Це ж така історія!

Але далі нічого особливого з Оксаною не відбулося, їй, нарешті, дали-таки Москву.

Пилип розмовляв з нею повних десять хвилин...

— Чого ж він дзвонив?..

— Як це так «чого»? — Оксана знизала плечима. — Поговорити хотів. А я дурна, чесне комсомольське, дурна... взяла та й сповістила йому на radoшах... Не голосно, щоб сторонні не чули: «Бабину прикмету, — кажу, пам'ятаєш?» А він: «Що, що? Бабина ракета?» Ніяк не розуміє, хоч я тричі йому те слово і вже голосно повторила: «Прикмета... прикмета... прикмета...» А біда з тим телефоном! Довелося крикнути: «Ніякої ракети. Я матір'ю буду, матір'ю...»

Каля схопила Оксану за плечі: «Невже правда?» Та радісно кивнула: «Угу».

І раптом Каля ні з сього ні з того пополотніла.

Оксана іще довго, мабуть, щебетала б, та буфет спорожнів, а це означало — перерва кінчається.

Помалу Каля піднімалася сходами, а в голові було одне. Вона навмисне намагалася думати про свій цех, куди ось зараз іде, про верстат, згадувала, що сьогодні після гудка на неї чекатиме в завкомі комсомолу Марія Булавенко... А тривога знов і знов холодом обвівала серце.

Двері ніяк не хотіли відчинятися, хоч звичайно вона управлялася з ними зовсім легко. «Звідки тут клямка, адже її, здається, не було? — здивувалася Каля. І, тільки увійшовши в цех, вона опам'яталася: — Це ж не той, не наш». Виходить, Каля піднялася поверхом вище...

І вже до кінця робочого дня Калі не везло. Розкладаючи на полицях одержаний Веронікою інструмент, вона впустила якийсь вимірювальний прилад. Потім зачепилася головою за станину верстата... Вероніка дуже швидко зрозуміла, що Каля чимсь схвильована, і зв'я-

зала це з приїздом тієї дівчини, секретаря райкому. Подумала: «У Калі якісь неприємності по комсомольській лінії... Нехай розвіється трохи».

— Сходи, будь ласка, в інструментальний, там є токар Онопко. Попроси у нього мій різець... Запам'ятай тільки, не альфа-2, бо я йому і такий давала. А комбінований, так і скажи — комбінований. Він знає...

Коли Каля принесла потрібний різець, Вероніка відразу ж одіслала її з новим дорученням аж до головного технолога.

— Він о третій на лекцію піде. А мені дуже книжка потрібна. Технолог обіцяв сьогодні принести з дому. До речі, і ти потім цю книжку прочитаєш. Після мене... Про Миколу Олексійовича Російського... Це знаменитий токар-швидкісник, хіба не чула?

Можливо, іншого разу Каля не дуже б то прихильно поставилася до подібних мандрівок, та сьогодні їй було навіть вигідно. Принаймні ніхто не буде до неї придивлятися... Бо після того, як Каля повернулася з обідньої перерви, Іван Коблик так і стріляє за нею очима. І у Вероніки вираз обличчя дивний.

«Чого це вони розглядають мене? Хіба я захворіла? Ну, взяла собі дурницю в голову! Та хіба вони знають, що в мене на думці?.. Ні, так не можна... Нічого, абсолютно нічого не трапилось, — заспокоювала себе Каля і гнівалася. — Дійсно, отак своїм безглуздим виглядом можна примусити людей хтозна-що подумати!»

Та позбутися тривожних думок не могла.

І раптом Каля згадала давно колись почуте від знайомої жінки, старшої за неї років на десять. Та любила дивувати дівчат своєю обізнаністю в ділах жіночих, давала всілякі поради... Каля назвала собі число... Дожити до нього — і все з'ясується... коли та жінка не дурила їх.

І раптом згадалися луки по дорозі в Мокру Балку. Вона стоїть на невисокій розораній могилі, і теплий запашний вітер обвіває її, голубить, сповиває в шовк... а потім... Те, що трапилось потім, ціле життя буде знов і знов нагадувати про себе...

Каля труснула головою, підбадьорюючи себе цим рухом: «Все забудеться... Треба діждатися тільки... не багато залишилось, якихось десять-дванадцять днів...»

Під кінець зміни прийшов Олексій Олександрович Грибов. Жваві очі зробилися маленькими. Сказав, що вавтра їде.

— Уже? — не повірила Ада Садова. — А ми думали, що ви на «Зірці» залишаєтесь...

Іван Коблик витяг з кишені якусь річ в потертій шкіряній оправі. Ага, це мікрометр Грибова.

— А-а-а... — тільки й сказав Грибов, взявши мікрометр. Він подумав трохи і раптом повернув його Івану Коблику.

— Візьми... Щоб не так скоро забув старого...

Коблик, очевидно, не чекав подарунка. Від повноти почуттів він просто розгубився.

— Бери, бери... — Олексій Олександрович Грибов лагідно посміхався і час від часу пригладжував сивіюче волосся. — Точність токаря потрібна, як нікому. Колись ми, звичайно, звали на око вимірювати найдрібніші деталі. І така штука, як штангенциркуль, була не в кожного. Ну, а тепер у моєму цеху в кожного робітника точний вимірювальний інструмент. Соті частини міліметра на око не вгадаєш...

— Навіщо ви?.. От не знаю просто... Мені незручно... — відмовлявся Іван Коблик, а сам очей не відривав від маленького шкіряного футлярчика.

— І де ти вродився такий несміливий? Бери, — наполягав Олексій Олександрович. — А то ось дівчині віддам...

Пожартував, звичайно, а Садова спалахнула вся: «Невже?» Мабуть, вираз її обличчя багато про що сказав Олексію Олександровичу. Подумавши трохи, старий майстер нахилився до ящика, вибрав кілька сталевих втулок.

— Ану, включи, Адо.

Ада мерщій кинулася до розподільного щитка. Клацнув рубильник. За шумів верстат. Олексій Олександрович закріпив втулку і свій, добутий з кишені, різець...

Молодь дивилася на старого токаря.

Минуло кілька хвилин, і ось уже Олексій Олександрович тримає на долоні три блискучі персні.

— Як срібні! — захоплено вигукнула Ада, приймаючи подарунок.

Два інші Олексій Олександрович віддав Коблику і Калі. Сам надівав їм на пальці — красиві теплі персні!

— От ви й заручені! — плеснула долонями Ада Садова. — Ур-ра!

Олексій Олександрович походив ще трохи поміж верстатами, немовби й з ними прощався.

І, нарешті, подався з цеху.

Каля дивилася на свій перстень, на Івана Коблика, який саме виходив з Олексієм Олександровичем. Ледве помітна посмішка з'явилася у неї на вустах.

— Наш майстер тобі подобається? Скажи, подобається? — допитувалася Ада.

— Ти що, божевільна? — строго глянула Каля.

Ада закліпала густими віями.

— А я думала, у вас з Кобликом дружба... Він так завжди дивиться на тебе...

— Як це «так»?

— Не знаю... Важко словами визначити... Розумієш, як у кіно... той... Сергій Тутаринов. Пригадуєш, як він дивився на Ірину Любашову, коли вони зустрілися вперше у полі...

— Ні, не пам'ятаю, — строго відповіла Каля. — І пам'ятати нічого, — вона зняла перстень і зробила такий рух, ніби збиралася закинути його.

— Не смій! — схопила її за руку Ада. — Це ж подарунок... Олексія Олександровича.

...У дворі стільки змін! Все навкруги вкрито товстим шаром снігу; під ним зникли купи заготовок з сірого чавуну біля ливарного цеху, ним вкриті бетонні тумби паркана — немов шапки одягли, — сніг обліпив дерева, драти, вистелив білими килимами стежки.

Перший сніг завжди сповнював Калю радісними передчуттями, так само, як весною перші проліски.

Але сьогодні Каля подумала не про лижі, не про ковзани, хоч у Березові вона віддавала їм увесь вільний час. Згадалася Калі одна бачена нею давно-давно, ще коли їй було років десять-дванадцять, картина. Ранньою весною батько взяв її з собою в село. Їхали парокінною бричкою повз молодий гайок. Дерева ще стояли голі, з темними проти неба гілками. І раптом пішов сніг. Мільйони білих пухнатих метеликів кружляли перед очима, а вона намагалася простежити шлях бодай одного з них, бо здавалося, що сніжинки без кінця пурхають собі в повітрі. Чому ж вона не бачить тих, яким призначено впасти на землю?

Під брезентовим плащем, — їм дав його колгоспний їздовий, — пахло міцним тютюном, кінським потом і сіном. Деякий час вона так і їхала, не наслідуючись порушити строгий наказ батька — не висовувати носа. Батько сам вкривав її і бідкався, щоб Каля не застуди-

лася... Та ось бричка застрибала, плащ сповз кудись, і Каля мала можливість озирнутися. Те, що вона побачила, нагадувало казку. Під деревами лежав іскристий сніг, і на ньому... на ньому цвіли голубі проліски. Так здавалося, що вони пробилися крізь сніговий шар, вибралися на волю разом із своїми гострими листочками і — цвіли! Цвіли наперекір зрадливій березневій погоді...

Другого дня верталися вони з села тим самим шляхом. Сніг уже розтав, і всюди зеленіла травичка. Ось і знайоме місце — під колесами вимощена жердинами дорога. Але де ж проліски?.. Невже то їй привиділося вчора? Каля зіскочила з брички, побігла під сосну.

І таки знайшла. Одна, друга, третя квітка... всі поникли до землі, всі мертві.

Їй тоді хотілося плакати.

«Може, і цей сніг понищить десь квіти?» — подумала Каля, виходячи із заводської брами. Адже ще зовсім недавно вона бачила в скверах айстри.

Повернула до автобусної зупинки і враз згадала: треба ж у завком!

У першій кімнаті біля машинки сиділа вже знайома Калі техсекретарка. Двері в другу були відчинені, і там чулися голоси. Каля зазирнула. Ага, он Марія Булавенко... Лена Наріжна відчитує якогось хлопця, одягнутого в форму ремісничого училища, а Марія уважно стежить за хлопцем, і на обличчі в неї написано, що вона не дуже-то згодна з Леною.

Скоро вони разом вийшли на вулицю.

— А що там таке страшне з ним трапилось? — поцікавилась Каля.

Було одно бажання — говорити з Марією Булавенко про що завгодно і про кого завгодно, аби тільки та не почала розпитувати про неї, про Калерію.

— З Побігаєм? Приємне прізвище у хлопця, правда? Побігай! Ну от!.. Лені стало відомо, що Побігай грає в карти на гроші. Є така гра — очко. Страшенно азартна, кажуть...

— І виграє?

— Цього я не знаю. — Марія Булавенко збоку подивилася на Калю. — От Лена викликала його і, мов слідчий, допитується: «Хто ще ходить? Хто виграє? Усе мені викладай, а то виключимо з комсомолу». Ну, а Побігай ні слова. Мовчить.

— Може, він, дійсно, не винен?

— Не в тому річ... Хлопець не хоче бути донощиком. Марія Булавенко привіталася до літньої людини в чорній котиковій шапці.

— Те... Те... Сійте... Марія Сергіївна, коли не помиляюсь?

— Я. Це я, Романе Івановичу.

— О, будете багаті... Сто тисяч на облигацію виграєте. Йй-богу, не впізнав відразу! Яким це вітром до нас, га? Ви ж у Яснограді рідкісна птаха...

— Дійсно. Останнього разу ми бачилися... в травні... А як ви, Романе Івановичу? Як здоров'я?

— Що мені! Хіба лікарі мають право хворіти? А це ваша сестричка?

— Схожа?

— Певна подібність є. Ну, а чоловік ваш як себе почуває? Сергієм Львовичем, здається, звати?

— Лев Сергійович... — поправила Марія. — У нього все по-старому. Особливих змін нема...

Каля вперше побачила Марію Булавенко такою заклопотаною. Багато з того, що тут при ній говорилося, Каля не зрозуміла, хоч як силкувалася збагнути, чим це захворів Маріїн чоловік. Та, очевидно, хвороба в нього важка, бо на запитання Романа Івановича: «Працює?» — Марія сказала: «Ні, на пенсії».

Роман Іванович подивився на небо.

— Зима йому потрібна з добрими морозами. Спати з відкритими вікнами, частіше прогулюватися в ліс... Ну, та це ви й без мене знаєте. А ось що, — Роман Іванович дістав з кишені маленький відривний блокнотик, ручку і написав кілька слів. — Візьміть цей папірець. Нехай Лев... Сергійович приїде. У нас тепер нову апаратуру устаткували. — Роман Іванович помовчав трохи, і Марія Булавенко з надією дивилася на нього. — Ага, це одно... Скільки це вашій дочці? Рік є?

— Скоро буде. В лютому...

— Добре виглядає?

— Спасибі, нічого. Вона в мене весь час під наглядом лікаря...

— Головне — не застудіть...

— Левко так любить нашу маленьку!.. — згадала Марія Булавенко.

— Лев Сергійович? Так, так, пригадую. Він не розлучався з її фотокарточкою.

— Леночці тоді було місяць і сім днів...

— Місяць і сім днів? Що то мама! Ну хто б ще міг запам'ятати подібне з такою точністю! — Роман Іванович витяг кишеньковий годинник, цмокнув багатозначно губами і заспішив.

— Уявіть собі, через одинадцять хвилин у мене лекція. Спізнюся, правда? Ну, прощайте, дорогі... Так не забудьте ж, нехай Лев Сергійович не бариться...

— Лікар?

— Професор... Весною відзначали його ювілей. Сімдесятиріччя з дня народження і сорок п'ять років лікарської діяльності. Я саме в ті дні привезла в Ясноград Левка...

— Маріє... Ви, мабуть, нікому в Березові не казали, що ваш чоловік хворий. Правда, не казали? Бо інакше я б почула... Ми з дівчатами інколи розмовляли про вас... і перед хлопцями гордились тим, що у нас в Березові секретарем райкому дівчина... Колишня партизанка.

Марія взяла Калю під руку, так іти було зручніше.

— Це все з'ясувалося недавно... Левко після демобілізації працював агрономом...

— Ви на фронті разом були, а потім в Березові одружилися, — згадала Каля.

— Ні, на фронті ми воювали в різних місцях...

Марія Булавенко прочитала на розі табличку з назвою вулиці і звернула на неї.

Каля знову запитала:

— Ви, Маріє, вийшли заміж тому, що любили?

— Ну, звичайно... — неначе дивуючись такому запитанню, промовила Марія.

— А тепер... Чоловік хворий, у вас дитина... Важко, правда?

— Тепер уже не так важко... В травні було гірше, я думала, збожеволю... Сама ще слаба. Клопочуся біля дитини з ранку до вечора, і все мені здається, що того не вмю, те не так роблю... Раптом довідуюсь, що у Левка висока температура. Покликала лікаря, — може, думаю, банки йому треба поставити або гірчичники.

Почавши розповідь про день, коли вона вперше почула у своїй хаті слово «туберкульоз», Марія не стала ховатися і з тим, чого досі в Березові нікому не говорила.

— Вночі, коли лікар вийшов, я спитала Левка: «Що з тобою, любий? Як це ти не вберігся?» І тоді він при-

знався мені, що хворіє давно, з сорок четвертого року...

— Ну, ну? А ви? — Каля щільніше притисла до себе лікоть Марії, вони тепер торкалися одна одної плечима.

Легенькі, пухнаті сніжинки сідали Марії на обличчя і тут же танули. Можна було подумати, що то сльози витирає Марія хусточкою, якби не ці сніжинки...

— Я сказала йому, що люблю... Люблю такого, як він є, і любитиму завжди, — палко промовила Марія, закривши лице руками.

— Золота моя... Дорога... Ой, як мені хочеться вас розцілувати! — Каля обнімала Марію, горнулася до неї... — Звичайно, коли любиш, ніщо тобі не страшне. Правда? Ні хвороба, ні розлука. Аби тільки любов була взаємна — все задля цього можна перетерпіти!

— А ти... Ти любиш? — тихенько, щоб ніхто не підслухав, запитала Марія.

— Угу! — упевнено відповіла Каля, забувши в цю мить, що той, кого вона мала на увазі, далеко звідси, що він... зрадив. — Я десь читала: любов треба вистраждати... І ще читала страшну книгу одного французького романіста. В день весілля наречений несподівано не з'явився. І ось молода гарна жінка — його наречена — не дозволила нікому прибирати з столу весільні страви, квіти, свічки, не захотіла знімати вінчальне плаття... Одне слово, вона на все життя залишилася йому судженою...

— А він так і не знайшовся?

— Для неї — ні... Він зрадив їй, але це тримали у великій таємниці.

— Жаль, я не читала про цю трагічну історію. А так... важко сказати... Бачиш, Калеріє, страждати заради... як би це точніше висловити свою думку... Та молода особа з французького роману була, видно, досить примхливою. Здається мені, що справжня любов повинна викликати активні дії. А їй і в голову, мабуть, не прийшло шукати свого коханого, узнати правду, хоч би та правда була й жорстока. Нам з тобою це не підходить, авжеж? Ми любимо інакше. І як доводиться страждати, то й страждаємо... Але не так... — Марія здивовано озирнулася. — Заговорилися ми з тобою. Доведеться вертатися.

Але Каля не каялася, що вони зайшли хтозна-куди. Несподівана одвертість Марії Булавенко, те, що вона

довірила Калі свої таємниці, розтопила останній льодок, і дівчина готова була, здається, до кінця розкритися перед цією новою Марією — не секретарем райкому, ні, а старшою подругою, другом...

Хвилин через п'ять вони знайшли, нарешті, потрібний будинок. Він стояв у глибині садка і був схожий на великий корабель — мав круглі вікна-ілюмінатори, стрімку вежку над дахом, увінчану вицвілим прапорцем; верхня веранда могла служити за палубу — на ній не вистачало лише капітанського містка... Попід деревами стояли засніжені лавочки, а на майданчику, відгородженому низеньким парканом, вгадувалася карусель. На «грибках», розставлених тут і там, ще не зблякли фарби. Гігантський «мухомор», поцяткований білим і червоним, як справжній, так і вабив до себе.

Асфальтована доріжка вела до парадних дверей. Молоденька няня вийшла на дзвінок.

Та ось і мама. Вся в білому, як лікар.

— Маріє Сергіївно? От неждано-негадано! І де це ти, Калю, знайшла Марію Сергіївну? Просто не віриться.

— Вона мене знайшла... І я, мамочко, така рада!

— Заходьте, заходьте,— трохи ніби соромлячись свого становища, запрошувала Варвара Миколаївна.

І кабінет завідувачки, як все у цій садибі, мав оригінальний вигляд. Полиці вздовж стін нагадували магазин іграшок, широке підвіконня і столик поруч були захарашені матеріалом: клеєм, дощечками, дранкою, численними баночками з фарбами різних кольорів. Навіть під стелею місце не гуляло даремно — там на дротах висіли моделі планерів і літаків...

Серед іграшок виділялася найбільшим розміром і блискучими фарбами сівалка. Сявав напис бронзою: «Зірка».

Марія Булавенко, присівши на низенькому дитячому диванчику, оповідала мамі березівські новини.

Мама цікавилася всім.

За дверима почувся дитячий плач. Варвара Миколаївна схопилася, вискочила в коридор.

— Ви з нами поїдете у Мокру Балку, правда?— просила Каля Марію Булавенко,— хоч на один день... Мені так багато треба вам сказати.

— От що, Калеріє. Просто незручно чути від тебе «ви», тоді як... я давно перейшла на «ти».

— Ні, я не зможу,—призналася Каля.— Хоча б і хотіла...

— Не кажи дурниць. Отже, ти запрошуєш сьогодні до себе. Що ж, поїдемо. Я дуже люблю село, особливо коли вкриється воно снігом. Ніде так не відчуваєш зими, як на селі.

— О, в Мокрій Балці і влітку чудово. Я, власне, літа не застала, але уявляю. В жовтні і то ще на луках квіти цвіли. А трави які! З головою можна сховатися...

Знову спогади... Ще дорогою хотілось їй поговорити з Марією. Може, й не все розповідати,— всього Каля ніколи і нікому не скаже,— однак поділитися хоч частково своїми думками. Марія викликала її на одвертість, сказавши відносно героїні французького роману, що тій, мовляв, і в голову не прийшло «шукати свого коханого».

— Ти скоро звільнишся, мамо?—спитала Каля у Варвари Миколаївни, коли та повернулася.

— Додому? Ой боюся, що сьогодні тобі доведеться спати самій... Завтра треба здати всі документи — опис майна, акти... Ми домовилися працювати допізна. А відпочиватиму вже якось тут...— Варвара Миколаївна обвела очима свій кабінет, почала шукати щось у справах.

Дивна річ, Каля ніби зраділа. По-змовницькому зиркнувши на Марію, вона врочисто промовила:

— Не бійся, мамо, твоє ліжко сьогодні не буде порожнє. Зі мною їде Марія! Правда ж, їдете?

— Добре, якщо ти цього хочеш. У мене вечір вільний.

16

В дорозі говорили про речі другорядні.

Зійшли на засипаний снігом перон. Маленьку станцію обступили білі кошлаті верби з обрубаним гіллям. У дротах гули вітри.

Каля в кобінках, їй ще нічого, а на Марії туфлі з калошами, і вже в першій кучугурі ліва калоша загрузла. Довелося розгрібати сніг руками. Кінчилися верби, далі йшов зовсім голий шлях.

В одному місці геть-чисто змело сніг, хоч ковзайся, в іншому — метровий гостроробрий замет, який тягнеться хтозна-куди. Калерію швидко сковує втома. А замет не перейти, не обминути. Вона їде навпростець, грузне, падає... І знову помалу посувається вперед. Вже на тому боці замету віджекується, озираючись на супутницю.

Ось і Марія підходить. Обтрушується. Калощі несе в руках, піднявши їх перед собою, як, бувало, носила Каля в Березові свою одержу, переходячи річку вброд.

— Зима буде щедра,— озивається Марія.— А в народі є прикмета: багато снігу — на добрий врожай.

Але Калі немає ніякого діла до того, який буде врожай. Вона розгублено дивиться в бік села і, відчуваючи своє безсилля перед безконечністю білої пустелі, починає вагатися.

— Може, вернемося?.. Поки наші сліди не замело...— звертається вона до Марії.

Та зупинилася. Глянула з-під руки в один бік, потім в інший... Каля тим часом набрала снігу, жадібно ковтула його і ще набрала...

— Облиш...— вибила з руки сніг Марія.— Так і застудитися неважко. Вертатися нам нема рації. Он видно дерева, це ж, мабуть, околиця...

«Дерева!» — зраділа Каля... Та як не напружувала зір, нічого не побачила. Пішла поруч з Марією. І через кілька кроків спіткнулася... Зелені кола попливли перед очима. Потім почула над собою голос Марії Булавенко.

— Зараз же встань!.. Ти як маленька, слово честі. Ну, підводься, підводься... До села зовсім близько. Я чула, хвилину тому гавкав пес... І димом пахне. Тримайся за моє плече. Отак.

Після кількох кроків Каля зупинилася знову.

— Я там... рукавичку залишила.

— Вертатися не будемо.

Вони поминули вербу, попереду, в густій рухливій імлі, блиснув слабенький вогник.

— Бач, уже ми й дома!— підбадьорювала Марія супутницю.

— Якби хоч не вітер...

— Буває гірше. Сьогодні мороз невеликий, градусів п'ятнадцять. А як сорок! Уяви картину. Нас трьох скинули з літака. Над лісом, звичайно. Зима... Люті морози. Сніг до пояса,— згадувала Марія Булавенко.— А в хатах хоч і тепло, та невідомо — в якій твій друг, а в якій ворог! Війна...

Вулицю важко було впізнати, так її занесло снігом. Каля не відразу навіть знайшла свої ворота.

Переступаючи через поріг, вона зачепилася за доріжку і ледве не впала.

Присіла на ослінчику біля печі, дивилася на Марію, яка обмітала біля сінешніх дверей пальто.

— І звідки в тобі стільки... сили?— промовила здивовано.

Баба Текля нічого не розпитувала. Наказала тільки:

— Роздягайтеся мерщій і на піч.

Згодом принесла гарячого узвару. Каля пила маленькими ковтками — напій був запашний, з калиною; Марія як припала вустами до чашки, так уже й не відірвалася, поки не спорожнила.

Баба Текля прибрала з печі зайве, кинула туди ряденце.

— Отак і лягати?— пошарила під собою Каля.— Тут же зерно....

— Отак і лягай,— повчально сказала стара.— Пара парить, кісток не варить. Попаришся на зерні добре, вранці спасибі скажеш...

Як уже дівчата вмостилися, баба Текля запитала у Марії:

— А ви, звиняйте, теж із заводу?

— Ні, це наша знайома з Березова, секретар комсомолу,— пояснила Каля.

— Повезло тобі, внучко, що не сама добиралася. А Варвара? Там, кажеш, заночує?

На печі пахне кислим тістом, стеля нависає низько, здається, відчуваєш її вагу.

Незвичайно в такому теплі і в такій тісноті. А поворухнешся — зерно пересипається під рядном і починає пекти...

— Я оце думаю про... хлопчика, який замерз у лісі. Ти читала цю казку?

— Читала,— Марія повернулася до Калі.

— Пам'ятаєш, йому в останні хвилини ніби зробилося тепло... А сьогодні і я... Присіла, і так мені добре... Ну що, якби замерзла? В цеху — переполох, мама — в слюзи! А я лежу в труні і...

— Мели дурниці. Ти чого це справді?

— Так. Пожартувала.

Баба Текля принесла свіжих млинців, политих сметаною. Подала на піч.

— Іжте, і на добраніч. Бог дасть, все добре обійдеться. А ні, то завтра ноги добре попарите в гірчиці. Завтра ж неділя, поспішати нікуди.

Вони лягли. Вийшло так, що Марііна рука випадково потрапила Калі під голову, і Марія пригорнула дівчину до себе.

— Нагрілася?

— Угу... Чесне комсомольське. Якби не ти, Маріє...

Говорила про сьогоднішню їхню «мандрівку», а на думці було інше. Як хотілося Калі саме зараз поділитися з Марією своїми тривогами, почути від неї слово поради. Не було сил, здається, носити далі ту свою і Борисову таємницю, той камінь осоружний...

А він вже не тільки муляв, він починав душити її — адже скільки прикрих хвилин перенесла Каля і вчора, і позавчора.

Каля підвелася на лікті і при слабенькому світлі свічки, яка блимала на столі, побачила Марііне обличчя.

— Не спитьсья?— озвалася Марія і пригадила пальцями густі, вигнуті майже під прямим кутом Каліні брови.— У тебе дуже красиві очі... Така в них глибина і... потім ще якийсь особливий блиск! Мабуть, багато хто з дівчат заздрить тобі, правда? А хлопці... ті відразу закохуються. Або складають вірші: «Очи черные, очи жгучие, как люблю я вас, как боюсь я вас...» Ой ти, Калю, Калю. Залишила наших березівських кавалерів напризволяще. Видно, не один старшокласник по тобі зітхає!

У Калі раптом залоскотало в кутиках очей, а до горла підкотилась якась грудочка. Вона вже не могла втриматися, сльози покотилися по щоках, і котрась із них потрапила Марії на руку...

17

Костянтин Соколюк сховав у стіл блокнот, який досі лежав перед ним, і кілька разів пройшовся по кабінету. Потім зупинився біля вікна.

Внизу, на широкому майдані, бавилися дітлахи. Дівчинка років п'яти в голубому пальті з білим коміром стрибала через скакалку. Двоє хлопчиків ліпили снігову бабу, а третій, менший, ховаючись за Дошкою пошани, націлявся в бабу сніжкою... Трохи далі, на блискучій, як дзеркало, доріжці, сковзалися, падали і знову пускалися наввипередки майбутні Ісакови, Селіхови, Летуєви... Ось хлопчик в спортивному костюмчику, незграбний, як ведмежа, спіткнувся і впав обличчям у сніг;

Кость не міг одвести очей від «потерпілого», аж поки той не опинився на руках у матері.

«Отак ми з дитинства вчимося... Падаємо і знову підводимося, а не відмовляємося від своїх бажань», — подумав Кость і закрив вікно фіранкою, щоб ніщо не заважало йому зосередитися. Ще раз витяг блокнот. Ніяких особливих записів у цьому блокноті без палітурок не було. Тільки вгорі, в самому куточку, вічним пером жирно намальовані два слова... Вони і прикували тепер увагу Костя. Нарешті Соколюк викликав техсекретаря.

— Обозного до мене...

За хвилину увійшов хлопчина років двадцяти — двадцяти двох, високий, широкоплечий, схожий на боксера.

— Сідай, Обозний.

— А я націлився в педінститут сходити. Там сьогодні нарада...

— Підеш і в педінститут... А зараз сідай.

Той причинив двері, нехотя опустився на стілець.

— Театральну молодь твій відділ обслуговує? Так-от, мені треба, щоб ти взяв на себе одну справу... Ти, мабуть, усіх наших молодих акторів знаєш?

— Аякже!

— Бориса Франчука, наприклад?..

— А, молодого Франчука? Звичайно, знаю. Ми з ним раніше частенько зустрічалися... в Перепелиці...

— Хіба Іван дружив з Франчуком?

— І дружив, і дружить... — Обозний запитально подивився на секретаря міськкому.

— Ти знаєш, звичайно, що Борис Франчук тепер уже не працює в нашому театрі...

— Не працює?.. Ага, дійсно. Я й забув. Після скорочення штатів...

— Він ще живе в Яснограді, як ти думаєш?

— Про це легко дізнатися. Якщо з обліку знявся... Кость Соколюк докірливо похитав головою.

— Кажеш, зустрічалися часто. А про те, що Франчук ніколи й не був у комсомолі, навіть не догадуєшся. Ех, Льоню, Леоніде Мартиновичу! Казав тобі — забуваємо театральну молодь. А потім каються доводиться... Твій Борис Франчук виявився... негідником. Він насміявся над дівчиною... одурив її. Мені цю історію розповіла одна товаришка, відповідальний комсомольський працівник. І вся справа в тому, що та дівчина... любить його, розумієш, продовжує любити...

— А Франчук? Він кинув її?

— Виходить, що так. Але можна й помилитися... Ми ж не знаємо його думок, вірніше, нічого не чули від нього. А повинні почути...

— Куди ж він... виїхав?

— В Одесу. З батьками. Чи не взяв би ти на себе місію поговорити з ним по телефону.

Обозний підвівся.

— Так... Історійка! От не знаю лише, чи маємо ми право втручатися в їхні... особисті справи.

— Ну, ну, продовжуй...

— Чи маємо, кажу, право і чи не зробимо гірше. Артисти народ вразливий. І до того ж він не комсомолець...

— Зате вона комсомолка!— перебив його Соколюк.— Чуєш, наша комсомолка! І ми не дозволимо якомусь негідникові...

— Вона його любить... для неї він, очевидно, не негідник,— зауважив Обозний.

— Нехай доведе це і їй, і нам!

— Хочеш примусово одружити Франчука?

Кость Соколюк наморщив чоло.

— Хочу примусити його сказати і їй, і нам правду!

— А коли правда буде страшна для... тієї дівчини?

— Гірка правда краща за солодку брехню,— таке ти чув, звичайно. І облиш своє жонглювання словами, Обозний. Мене в глухий кут не заженеш. Якщо боїшся... боїшся брати на себе таку місію...

— Не боюся, а не бачу необхідності поспішати... Вона ж і сама може йому написати, з'ясувати його ставлення...

— А ми з тобою чекатимемо...

— А ми...

— Безпринципна ти людина, Обозний. Не хочеш наживати ворогів...

— Ну, знаєш! Я не дозволю! Ще невідомо, на чьому боці правда.

— Товаришу Обозний...— твердо сказав Кость Соколюк.— Я викликав вас не для дискусії. Так-от, зараз же замовте Одесу. Це мій наказ... Я б і сам поговорив з ним, але, думаю, що вам краще, бо ви знайомі. Викликайте його по телефону на п'ять... ні, на шість вечора. Я буду: замовляйте розмову на мій телефон. Ясно?

— Наказуєш? Але я знімаю з себе відповідальність...

Соколюк подумав, глянувши йому вслід: «Тюхтій, а не комсомольський працівник!»

Скоро той знову з'явився.

— Одесу замовив... Абонента обіцяють знайти. От тільки прийшла мені в голову одна думка... Може, краще нехай Перепелиця поговорить з Франчуком? Він — член пленуму міськкому... а з Борисом вони друзі.

— Добре... Я запрошу Перепелицю в міськком. Але і ви... не розмагнічуйте себе. Рівно о шостій щоб були тут.

Залишившись один, Кость відразу подзвонив.

— Привіт і повага, товарищу поет!

Коли сказав, що просить зараз же зайти в міськком у невідкладній справі, Перепелиця запитав:

— Доведеться десь виступати?

— Виступати... в ролі обвинувача,— відповів Соколюк.— Згоден? Ну так я посилаю за тобою машину!

...Іван Перепелиця бадьоро увійшов до прийомної секретаря міськкому. Кілька комсомолок-старшокласниць голосно привіталися:

— Добрий день!

Потім вони почали тихенько шептатися, оглядаючись на нього.

Що там не кажи, а приємно, коли тебе пізнають незнайомі читачі!

— Товариш Соколюк у себе?

Секретарка показала на двері, як це робила, мабуть, десятки разів, не запитавши навіть, хто і чого йде до секретаря міськкому комсомолу. Власне кажучи, сидіти в приймальній нудно, і посада ця не така вже й потрібна, але в штатному розписі значився техсекретар, і тому чорнява Тома відсиджувала тут свої службові години. Телефон був для неї єдиною розвагою. В різних установах міста викликали до апарата то Соню, то Маню, то Грищу («тобою міськком цікавиться»), і виникали тоді між Томою і опонентами дискусії з приводу побаченого вчора фільму, модних капелюшків або чобіток, одержаних магазином «Военторгу»...

— А ключ?

Тома брязнула ключами і тільки тепер пізнала Івана Перепелицю.

— Ах, це ви! Пробачте, я така неуважна.

Де поділася її млявість, як змінилося ще хвилину тому байдуже, пісне лице! Все в цій дівчині тепер про-

мовляло про готовність прислужитися відвідувачеві, про її темперамент, про, нарешті, високе вміння розпізнавати — з серйозним ділом іде людина до секретаря міськкому, чи так, з дрібничкою...

«О, ці секретарки! — з іронією дивився Іван на Тому. — І звідки набираються вони таких «професіональних» звичок? Місяць, другий посиділа при «начальстві» і вже...»

— А ти, друже, не часто до нас заходиш, — дорікнув Перепелиці Кость Соколюк. — Все пишеш?...

— Пишу потроху...

— Над поемою, мабуть, сохнеш? Ну, як іде?.. Допомогла поїздка до олександрійських шахтарів?

— Вражень — сила! Здається, нічого вигадувати не треба, пиши, як є... А сядеш — голова мов дзвін. І те в ній озивається, і інше. Про все хочеться сказати... Хоч на прозу переходи.

— Он що! Рими заїдають...

— Та ні... Поезія, як би тобі пояснити, обмежує автора у відборі фактів. Віршеві не надаси такої... епічності, як прозі.

— Виходить, прозаїкам краще?

— У них твердий ґрунт під кожним твором.

— Та-ак... Самокритика — хороша річ... Сідай, Іване... Слово честі, ти мені сьогодні подобаєшся! Однак складати або міняти зброю не слід. Знаєш, чого не вистачає твоєї поезії, — от і наступай!

— Намагаюся...

— А то я вже злякався був. На «Зірці» ходить чутка, ніби ти лірику нашу перекреслив... А тепер перед прозаїками пасуєш. Так, брате, не годиться...

— Єсть, «не годиться», товаришу гвардії секретар міськкому! — пожартував Перепелиця, виструнчившись перед Соколюком.

Обоє розсміялися.

— Кажі, чого кликав.

— Лірика лірикою, а в житті, друже, такі інколи трапляються речі, що про них і говорити, не то писати соромно... Сідай... Повинні ми з тобою, Ваню, одну справу розплутати... А до тебе я звертаюся з двох причин. По-перше, хлопець ти розумний... Твоя допомога може виявитися корисною.

— Ну, ну, не будь таким улесливим.

— І, по-друге, мова йде про одного твого... знайомого. Ти Бориса Франчука добре знаєш?

— Франчука? — здивувався Перепелиця.

— З ним треба поговорити «на чистоту»...

— Але ж Борис в Одесі!

— А телефон для чого? Ми вже замовили Одесу.

— Про що ти хочеш розмовляти з ним «на чистоту»?

— Про те, Ваню, що коли Франчук негайно ж не впорядкує своїх відносин з однією ясноградською дівчиною, то ми... ми вважатимемо його негідником. І нехай тоді начувається!

— Ти скажи мені ясно — в чому річ?

— Не зрозумів?... Тому, мабуть, що це з жанру прози... Так слухай же, Франчук залицявся... Пообіцяв одружитися, ну дівчина й повірила йому... І наробила дурниць.

Іван Перепелиця враз побілів, якась думка налякала його.

— Може, ти скажеш ім'я дівчини?

— Цього я не хотів би робити. Дав слово, розумієш?

— Ага, ну і що ж, що з нею?

— Довірилася по молодості... А тепер плаче. Сам знаєш, стояти осторонь ми не маємо права. Чи як потвоєму?

— Як по-моєму? Я думаю, що знаю цю дівчину... І мені, Костю, робиться страшно... — Перепелиця занурив пальці у волосся. — Її ім'я... Калерія? Ну, відповідай!

Глянувши на Костя Соколюка, Перепелиця зрозумів, що не помилився. Схопився, як ужалений. Потім сів і, поклавши голову на руки, завмер.

Ні, Кость Соколюк не міг, звичайно, зрозуміти, не міг навіть догадуватися, яка буря зараз вирувала в душі Перепелиці.

Іван готовий був обвинувачувати лише одну Калерію. «Як же це вона... так низько впала?» Згадав першу зустріч з нею, коли Борис привів її в ресторан. «Нерозумна!» Перед ним пропливали картини — розмова з нею в парку після того листа, ще одна зустріч. Каля просила його влаштувати її на роботу... І він ніби наяву бачив тепер красиві оченята, але вже зовсім не схожі на ті, колишні: не радість, а печаль таїлася в їхній глибині. Так, він, Перепелиця, звичайнісінький дурень... Бути свідком такої трагедії і не зрозуміти нічого. Дати можливість Борисові... О, це просто жак! Від'їжджаючи з Яснограда,

Борис після чарки вина декламував паршивий віршик про це «одне розбите серце» — він її мав на увазі, Калерію... Негідник і боягуз!

— Я добре знаю Калерію,— повторив він з відчаєм.— Ти, Костю, навіть не уявляєш, яка це несподіванка для мене.

— Починаю догадуватися, Ваню... І готовий зараз же увільнити тебе від ролі... посередника. Спробуємо без тебе...

— Без мене? О ні, навпаки! Ти кажеш, Франчук подзвонить?

— Нам його розшукають...

— Я говоритиму з ним... Так, як ти хотів — «на чисто-ту». Я скажу йому, хто він... — Перепелиця стис кулаки. І знову на деякий час замовк, очевидно, намагаючись збагнути те неможливе, що сталося.

18

Ада Садова з'являлася на роботу завжди раніше за Калю. Сьогодні Каля побачила її одягнуеною в синій новенький комбінезон з «блискавкою».

— Чого це ти вбралася, як на свято? — спитала Каля.

— Сьогодні ж екскурсія... Відразу після роботи.

— Куди?

— Екскурсія по заводу. Хіба ти не чула? Побуваємо в складальному, в інструментальному.

— А тебе, мабуть, найбільше тягне в інструментальний... — натякнула Калерія. Вона знала, що Гриша Найдис працює в інструментальному.

Ада посміхнулася по-хлопчачому заклала руки в кишені і, рожевощока, гарненька, гордо пішла до верстата.

Іван Коблик крикнув з конторки:

— Калеріє, зайдіть! Вас просили подзвонити в завком профспілки.

Переглядав папери і позирав на Калю. Обличчя в неї здавалося стомленим, очі як після безсоння. «Нелегко, мабуть, їздити зараз, та ще й щодня! — вирішив Іван Коблик. — Літом — нічого, а зараз — нелегко...»

Каля говорила з Галиною Петрівною. Від чогось довго і вперто відмовлялася. Дякувала і знову казала: «Ні». Потім послалася на Лену Наріжну, та, мовляв, пообіцяла, що їй дадуть місце в гуртожитку...

Від телефону дівчина пішла з таким виглядом, неначе оце зараз розв'язала складну задачу.

А воно так справді й було. Зовсім же недавно умовляла маму, потім збиралася жити сама у Долгової. Але після розмови з матір'ю, тієї незабутньої розмови, коли в її серці чи не вперше прокинулося співчуття до рідної, близької людини, відчула, що вона не має права керуватися лише власними інтересами.

Не викинеш із пісні слова, не закреслиш і того, що розмежувало колись глибокою борозною маму з Галиною Петрівною. Це Каля тепер добре розуміла. І тому сказала вона сьогодні своє «ні»...

Калерія ще довго, мабуть, роздумувала б над своїм вчинком, займалася б «самоаналізом», та Вероніка покликala її до верстата.

— Твоя черга, не поспішай тільки...

Вероніка не заважала їй. Знала — в таку мить людини глуха до чужих слів.

Не всі деталі, оброблені Калею, виявилися якісними: з п'яти Вероніка відібрала лише три.

— Нічого,— заспокоїла вона дівчину.— Через півроку ти мене ще й на змагання викличеш. Я бачу! Олексій Олександрович не помилився, коли сказав, що в тебе с хист до цієї справи, що ти — талант.

— А тут потрібен талант? — не повірила Каля. — Хіба ми... артисти?

Вероніка красивим рухом поправила волосся, яке вибілося з-під косинки.

— Не знаю, як це назвати: талантом чи хистом. Але щось таке є в кожній людині. Всі не можуть бути акторами, та зате всі можуть стати артистами — кожен у своєму ділі. Я про це у Горького читала...

Що це було з нею, Калерією Сніжко? Чому так зворушили її слова Вероніки? Навряд чи вона зуміла б пояснити. Не відповіла б Калерія, мабуть, і на те, чому тільки сьогодні, входячи в заводську браму, звернула увагу на меморіальну дошку, освітлену потужною лампочкою; там були висічені слова про заслуги робітничого колективу «Зірки» в боротьбі проти царизму ще в далекому 1905 році, а потім в боях за владу Рад.

Невже все це було наслідком тієї безсонної ночі? Так! Каля, наплакавшись як слід, несподівано для себе набула незнайому їй якість — чути не тільки вухами, а й серцем...

Ще кілька днів тому вважала себе зовсім нещасною і всі свої надії покладала лише на повернення Бориса Франчука. Без нього, думала вона, кінець її мріям, кінець всьому.

Та глухий кут, куди завели Калю хвороблива уява і невтішні думки про свою долю, мав, виявлялося, вихід. «Нехай він побачить тебе не слабенькою, ні до чого не здатною, а такою, що твердо знайшла своє місце в житті», — сказала Марія в ту ніч, вислухавши Калю.

І Калі немовби почало розвиднюватися.

А Вероніка Багатирчук, вгадуючи настрій Калерії, все наполегливіше навчала її, ставила до верстата.

В кінці зміни прибігла Оксана. Пилип придбав квитки на концерт з творів Чайковського. Аж три. А заночує Каля в гуртожитку з Оксаною.

Каля запротестувала.

— Не зможу. На мене мама чекатиме. Тепер же замети... Йй одній важко добиратись, небезпечно.

Оксана сказала:

— Мамі можна подзвонити... Або, знаєш... Ми і її запросимо. Квиток, мабуть, ще встигнемо взяти.

Трохи подумавши, Каля знову почала відмовлятися: плаття на ній не те, туфлі не для театру... Краще іншим разом.

— Чудна ти! Відбудеться лише два концерти — сьогодні і завтра. А завтра ж день політнавчання. — Оксана зміряла Калю з ніг до голови й кивнула задоволено. — Моє плаття буде тобі в самий раз. Оце сине, з оксамиту...

Кінець кінцем домовилися, що подзвонять на роботу мамі і порадяться з нею.

— А де буде концерт?

— В обласному театрі.

«Ось коли нарешті трапляється мені нагода побувати в ньому».

І з цієї хвилини Каля вже знала, що обов'язково піде. Навіть коли б чуже плаття сиділо на ній не дуже добре. Коли б мама не захотіла... Калерія хоч один раз подихає тим повітрям, де мало протікати їхне з Борисом життя.

Зал нагородив музикантів бурхливими оплесками. Калін сусіда зліва — конструктор в пенсне з чорним шнурочком перехилився трохи до неї.

— А знаєте, «Коваля Вакулу» Чайковський писав на Україні, під Сумами.

Праворуч сидів... Іван Коблик. Він уже був на місці, коли Каля прийшла із своїми. Оксана здивувалася подібній випадковості, а Пилип загадково посміхнувся, чого Каля не помітила.

З якимсь незрозумілим почуттям розглядала Каля облямовані золотими прикрасами ложі, хрустальні люстри, юпітери, звідки на сцену лилося сонце... Вона жадібно вдихала тонкі пахоці парфумів, гладила рукою червоний оксамит крісел і думала... З отієї он сцени, де тепер співає скрипка, промовляв свої монологи Борис Франчук. Він писав їй, що грає Платона Кречета. А потім Михайла в «Украденому щасті». І Каля діставала в Березівській бібліотеці п'єси Корнійчука і Франка, читала й перечитувала їх, ховаючись десь у садку, проливаючи сльози, над щербатою долею франківської Анни і радіючи щастю Ліди.

Можливо, Борис ніколи й не виступав у тих ролях, тільки хвалився перед нею. Але що з того? Тепер це Калі однаково, а тоді які почуття пробуджували в її серці і його листи, і прочитані п'єси!

Плаче скрипка на сцені... та ось уже чуються веселі дзвіночки. Ввижається Калі тиха ніч на узліссі за Березовом. Місяць блукає поміж деревами, і білі велетні лягають спочивати на галявину.

Трохи попереду — Оксана й Пилип. В залі присмерк, але Каля добре бачить обох. Плечі їхні торкаються, рука в руці... Ні, Каля ніколи так не сиділа з Борисом у всіх на очах, він ніколи не кликав її в театр, навіть у кіно. Все це повинно було прийти потім, коли вони одружаться... Повинно було... І не прийшло...

Нарешті перерва.

Мати, яка сиділа в ложі, приєдналася до молоді.

— Дуже гарно грають. Скрипалі особливо, — хвалила вона музикантів. — І театр чудовий. Пам'ятаю, як ми раділи, коли його почали будувати...

Пилип Сніжко впевнено повів їх через увесь вестибюль на другий поверх.

— Куди це ми? — спитала Варвара Миколаївна.

— Там буфет, — відповіла Оксана... — Я без ситражити не можу.

— Пошкодуєш, що не навчався у секції боксу, — по-

жартував Пилип, вказуючи на публіку, яка штурмувала куток, де продавали напої.

— Твій майстер сором'язливий страшенно! — сказала Оксана і зовсім тихо додала:— А тебе він... дуже поважає... Тому і на концерт прийшов.

— Як це «тому»? Хіба він знав?

— Тсс. Потім розповім. Як спати ляжемо.

У другому відділі концерту зазвучали знайомі арії Лізи і Германа з «Пікової дами», Татяни з «Євгенія Онегіна», Левка з «Майської ночі».

Іван Коблик слухав спочатку неухважно, часто змінював позу, мовби почував себе в цьому переповненому залі зовсім самотнім. Але під час виконання арії «Уж полночь близится...» Каля не пізнала свого сусіда. Обличчя його дивно змінилося, очі вп'ялися в постать співачки, і в них відображалася піднесеність і якісь незвідані почуття. В словах Лізи він знаходив, здавалося, свій, особливий зміст — прислухався насторожено, боячись втратити бодай краплю їхньої чарівності.

Таким Каля ніколи не бачила Івана Коблика. Наче зовсім інша людина сиділа поруч неї, — чутлива до прекрасного, до глибоких душевних переживань оперних героїв, які вміли ніжно і мужньо кохати...

І коли Іван Коблик, зворушений музикою, несподівано взяв Калину руку, вона не посміла відразу відняти її. Недовго, всього дві-три хвилини тривала ця згода між ними, а як засіяв молодий майстер.

Пізно вночі, лежачи на однім ліжку з Оксаною, Каля нагадала, що там Оксана шепотіла в театрі про Коблика.

— Буцімто не догадуєшся?.. Любить він тебе. Просто вмирає!.. Не віриш? Так знай. У Вані від мене нема ніяких таємниць. Ще із школи... І тепер прийшов: «Допоможи, — каже, — квитки приніс».

— Отже, це його витівка з концертом?

— А чия ж! Я йому, правда, казала, що ти ж зовсім молоденька. А Вані, слава богу, двадцять сьомий пішов... Ти добре вкрилася? Тягни ковдру, бо вона вся чомусь на мені...

Поруч, на сусідньому ліжку, дзенькнули пружини.

— Тсс... Спимо, — тихенько сказала Оксана.

І Каля заплющила очі. Але ще довго не спала. А коли заснула, побачила уві сні маму молодою дівчиною,

як на тих фотознімках у Галини Петрівни. І юнак у військовому, схожий на Петра Васильовича, кидав мамі під ноги розкішні квіти...

20

Вже кілька разів мешканці гуртожитку виходили на боротьбу з заметами; попід парканом вирости цілі снігові гори — на втіху малечі! З вікон першого поверху зовсім не стало видно вулиці, тільки на мармурових тумбах біля школи піонер з барабаном і піонерка з сурмою, одягнуті по-літньому, хоробро крокували під холодним зимовим сонцем.

Піонери нагадали Калі про Березів. Там перед новою школою стояли точнісінько такі фігури з бронзи.

П'ятий день, як Марія Булавенко виїхала в Київ. Не сьогодні-завтра вона мала повертатися, і Каля чекала на неї з нетерпінням. Аякже! Калерія одержала телеграму від Северина Леонтійовича Франчука. Коротка, лаконічна телеграма: «Днями виїжджаємо Борисом Ясноград. Бажаю здоров'я щастя. Ваш Северин Леонтійович».

Сталося те, чого так просило її серце!

Каля озирнулася на Оксану, яка спочивала після роботи, навшпиньки підійшла до вікна і відчинила квартиру. Нагріте повітря, наче дим, вирвалося через вузький отвір, а з вулиці полилася в кімнату приємна свіжість.

Саме сідало сонце. Небо над школою забарвилось в блідо-рожевий колір, і сніг на даху заіскрився. Сотні крижаних бурульок, що звисали в піддашші, засвітилися і нагадували святкову гірлянду. А як запалало он червоним золотом скло у вікні на третьому поверсі!

«Северин Леонтійович знає... Борис розповів йому», — думала Каля і раділа, що трапилося так, а не інакше, бо тоді б ще не було, звичайно, цієї телеграми.

Тепер не треба Марії втручатися в їхній з Борисом «конфлікт», нерозумно навіть... Каля все простить йому, все... адже в житті не самі квіти... От і вона похвилювалася трохи, а таки вистраждала свою любов...

А Северина Леонтійовича вона розцілує при першій зустрічі — вона його любить, як батька.

І маму Борисову любитиме. Всі вони будуть її друзями, і вона всіх, всіх любитиме. А на весілля покличе насамперед Оксану, яка, бач, ділить з нею ліжко своє, Пилипа запросить, Аду...

На якусь мить з'явилося перед очима доброзичливе лице Вероніки Багатирчук. І ще згадує вона Грибова. Олексій Олександрович ставився до Калі з особливою увагою, довіряв їй...

Але що ж їй робити, коли Борис скаже їхати в Одесу?

Було б краще, звичайно, якби Борис згодився зовсім повернутися в Ясноград і знайшов тут собі роботу. Каля без вагань залишилася б на «Зірці». До неї так тепло поставилися і в завкомі комсомолу, і в цеху.

Так, на «Зірці» можна працювати...

Але Борис? Які у нього плани?

Каля знову бере телеграму. «Ваш... Северин Леонтійович», — читає вона... і легенька хмарка набігає на її лице. «Ваш... Северин Леонтійович? — повторює в думці Каля. — А чому не ваші Северин Леонтійович і Борис? Хіба Борис не мій?»

Та геть, геть з голови всілякі дурниці! Чий же Борис, як не її, Калин? Ось же ясно написано: «Днями виїжджаємо Борисом...»

Надворі потроху смеркає... Ще тільки небо зберігає святкові кольори, а дах шкільний померк, не виграє самоцвітами. І бурульок не видно. І бронзові піонери стали, мов тіні на снігу.

«О, так можна зовсім вистудити кімнату!» — згадує Каля про квартиру і зачинає її.

Оксана перевертається з боку на бік і прокидається, червона зі сну, з припухлими очима.

— Скільки там нагриміло?

— Скоро сім.

— Мамочко! Я ж сьогодні чергую в кімнаті відпочинку! Кинь мені швидше плаття! Он, на стільці. А Надя не приходила?.. — і раптом Оксана завмирає від якоїсь догадки. — Ми й забули! Надя сьогодні зустрічає чоловіка! Точно! Сьогодні ж п'ятниця?

— П'ятниця... — підтверджує Каля.

— Двадцять восьме грудня? Ну от. А Олександр телеграфував: «Зустрічай двадцять восьмого». І ми ще всі разом підраховували, який це буде день. Забудьки...

— Ми забули, зате Надя, мабуть, пам'ятала, — по-сміхнулася Каля і притисла свою телеграму до грудей.

В кімнату відпочинку вони пішли разом. Оксана взяла в черговій ключ від шафи, свіжі газети.

Почала збиратися молодь. Дівчата входили по двоє, по троє, в добре випрасуваних платтях, у в'язаних жакетах.

Калю запрошує до танцю один з військових. Ось і вона вже попливла в вальсі. Але чий то погляд пече її? Каля через плече кавалера дивиться на «публіку»... Ага, там Іван Коблик! Вчора він нахвалявся прийти і всіх «перетанцювати».

Про Івана Коблика Каля знає все і знає від нього самого. Живе він в новому заводському будинку з матір'ю і малою сестричкою. Батька у них нема, загинув на фронті. Іван теж встиг повоювати — був десь аж у Норвегії, каже, з морським десантом...

Військовий веде Калю на її місце. І тоді підходить Коблик. Він у новому пальті з смушковим коміром, в руках така ж шапка. Кобликові жарко, та він застєбнутий на всі гудзики і тому здається якимсь неповоротким, зв'язаним.

— Ви, я бачу, користуєтеся успіхом, — говорить Коблик, сідаючи на стілець поруч із Калею. — А я трохи запізнився... Поспішав сюди, а довелося ще й в міліції побувати...

— В міліції? Вас затримали?..

— Не мене, а я... затримав. Уявляєте, кілька хуліганів причепилися до дівчини...

— І ви не побоялися?

— Ні, мені подякували і дали «навантаження» відвести додому дівчину.

— Вона... дуже гарна? — лукаво запитала Каля.

— А я не придивлявся, — з якимось особливим відтінком сказав Іван Коблик. І трохи згодом додав тихо: — Я, Калеріє, не збираюся бігати за двома зайцями.

— А за одним... бігаєте?

— За одним? Виходить, бігаю... Ось, бачите, прибіг.

Хотіла запитати, де ж «заєць», за яким він прибіг сюди, в заводський гуртожиток, але, побачивши обличчя Коблика, втрималася. Надто серйозним було воно; та й по очах, звернених на неї, дуже легко догадатися, яку відповідь почула б.

«Він знову про своє... — подумала Каля. — І не догадується, що їде Борис!»

Та, мабуть, в кожній дівчині сидить той безжалісний «бісик», що, вкладаючи в малинові уста солодкі слова, примушує не одне парубоче серце сповнитися надією.

Так і з Калею. Пригадала вона, як кілька разів бачила Івана Коблика з Леною Наріжною, і ось вже ожив у ній «бісик» — необережний, занадто лукавий.

— А чому ви... без Лени прийшли? Вона ж любить, кажуть, танцювати.

Іван Коблик не чекав такого запитання, але, зрозумівши його по-своєму, в душі зрадів.

— А чому я повинен бути обов'язково з Леною?.. Ви помиляєтесь, Калеріє... Глибоко помиляєтесь...

І під звуки якогось незнайомого танцю Іван Коблик, раптом посмілішавши, сказав Калі:

— Я, Калеріє, ніколи не забуваю, в кого... другий перстень, а ви?

— Киньте, Іване Семеновичу.

— Ні, ні... В прикмети я, як і ви, не вірю. Ні в які! А перстень Олексія Олександровича...

— Ой, відпустіть мою руку, бо на нас дивляться... Краще потанцюємо. Скидайте пальто.

Він згодився потанцювати, але руку Калину так і не відпустив.

Коли і цей танець скінчився, в дверях з'явилася сторожика тьотя Паша.

— Сніжко! — голосно вигукнула вона і, побачивши Калю, поманила її в коридор.

— Вам лист. Хлопчик якийсь приніс. Хотів просто на ковзанах в червоний куток іти, а я не пустила.

Лист без печаті, без марки.

Каля тут же надірвала конверт. Глянула на підпис під зовсім короткою запискою. Прочитала перші рядки.

З розпечатаним листом в руках пішла в свою кімнату.

«Калеріє! Днями приїде Борис. Та Ви, мабуть, вже знаєте. Пробачте мені за те, що я, необережний, зовсім випадково був втягнутий в одну історію, про яку Вам Борис Франчук, певно, розповість. Те, що трапилось, трапилось без мого бажання...

Навпаки, я дуже хотів би, щоб Борис ніколи не приїжджав більше... Я б хотів, Калеріє, щоб життя ваше в майбутньому склалося зовсім інакше.

Подумайте добре, Калеріє, раніше ніж зробити крок — на Ваш погляд бажаний, а на мій — згубний. Борис не вартий Вас... І в цьому Ви колись самі переконаєтесь».

Внизу було дописано:

«Р. С. З Борисом зустрічатися не хочу. Та й він тепер ненавидить мене. Так повинно було статися!

І. П.»

Довго сиділа Каля над запискою, охоплена тривогою. В цій записці, повній загадок, вичитала вона для себе пересторогу: радіти рано. А може, то Перепелиця навмисне лякає її? Заради якоїсь власної вигоди хоче втратити Бориса в болото?

Що за день сьогодні — то радісний, то тривожний! Незвичайний день. Хоч би Марія верталася швидше!

...Пізно вночі хтось помалу постукав у їхні двері. Каля прокинулася.

— Надя?

— Тсс... Лягай, бо я вся холодна.

— Приїхав?

— Приїхав... А то як же!— Надя Швидка скинула боти разом з туфлями і в панчохах підійшла до Калиного ліжка. Сіла на край, глянула на Калю і щасливо засміялася.— Приїхав козак! Цілу годину нотацію в готелі читав. Як же це так, про кімнату не подбала... Розумний! Я кажу: разом пошукаємо.

— А він?

— А він гнівається... І від себе мене не відпускає... Насилу оце втекла.

Вона ніби скаржилася, а в самої очі блищали від щастя, що він у неї такий сердитий...

— Приїхав мій Сашка!— ще раз повторила вона і раптом схопилася з ліжка, закрутилася по кімнаті в якомусь пориві.— Сашка приїхав, Сашка приїхав!..

Прокинулася Оксана. Спросоння строго подивилася на Надю.

— Чого дурієш?

Надя з розгону стрибнула до неї.

— Ага, піймалася! Бери свої слова назад, просися...— і душила її, термосила, аж поки та не вивернулася.

— Ну, тепер ти здавайся,— сміялася Оксана.— Бач, яка хоробра!

Нарешті Надя втихомирилася, і Оксана сказала їй:

— Дихни.

Надя дихнула. І промовила, обійнявши Оксану:

— А хоч би й пила. Від вина так не сп'янієш!

...Субота почалася для Калі приємним сюрпризом: приїхала Марія Булавенко. Вона з'явилася в гуртожиток ще й семи не було.

— Рання пташка до тебе,— сказала Оксана, впускаючи запорошену снігом гостю.

Марія попередила Калю, що сьогодні ж має виїхати в Березів. У портфелі пугівка в зимовий санаторій для Левка. На два місяці, з двадцять сьомого грудня.

— Я проведу тебе до самого заводу. І по дорозі поговоримо. Збирайся,— сказала Марія.

Каля заспішила. Так мало залишилося часу!

Почала одягатися. Але згадала про телеграму, що лежала під подушкою. Витягла і дала Марії.

— Ти рада, звичайно,— сказала Марія, пробігши очима телеграму. По її обличчю важко було догадатися, як вона сама ставиться до приїзду Франчуків.

Каля віддала і листа...

Одягаючись, вона крадькома поглядала з тривогою на Марію. А та читала тепер з більшою цікавістю. Ось вона примружилася, ніби не розібрала якесь слово. Ось повела бровою і ледь помітно усміхнулася...

Надя визирнула з-під ковдри, попросила:

— Світло, дівчатка, погасите... Мені на другу зміну сьогодні. Я помінялася.

І накрилася з головою.

Оксана взялася чистити картоплю.

— Чого так рано?— спиталася у Калі, яка вже й пальто одягла.— Я ось сніданок приготую...

— Спасибі, Оксано. Нам дуже ніколи,— відповіла Каля.

Марія Булавенко попрощалася з Оксаною, і вони виїшли.

— Їдеш? А я так хотіла, що б ти була, коли приїде Борис.

— Це неможливо.

— А Северина Леонтійовича я соромлюся. Невже Борис усе розповів батькам?!

Всюди ще стояла незвичайна тиша. За величезними вікнами цехів темно, тільки де-не-де світяться слабенькі вогники. Проїхала машина з будкою, і на них війнуло пахучим печеним хлібом.

— Він, певно, хороший хлопець,— раптом сказала Марія.

— Ти про кого?

— Про Івана Перепелицю.

— А-а! Ось бачиш, Борис і йому про все написав. Коли вони посварилися? В листах хіба?

— У нас ще майже сорок хвилин... Давай спустимось в центр,— сказала Марія.— Все було б добре, Калеріє, якби твій Борис дійсно взявся за розум. Втручання Северина Леонтійовича, мабуть, не випадкове. Ти думаєш, Борис сам розповів батькам? А якщо ні? Якщо Северин Леонтійович від інших дізнався?.. Все це треба мати на увазі. Я, на всякий випадок, приготувала ось листа. Візьмеш його. Пам'ятаєш професора, з яким ми тоді зустрілися? Лист до його дочки. Вона лікар. Тобі неодмінно треба...

Калерія лизнула язиком губи; вони у неї шерхли на морозі.

— Я, Маріє, боюся... Пізно вже...

— Ти мене не зовсім вірно зрозуміла. Не думай нічого такого... Лікарка скаже тобі правду, і не треба буде гадати. Ну що ж, здається, все... і тобі пора.

— Уже підеш! Ой Маріє! Як я тут без тебе...

— Не бійся. У тебе є друзі, ти сама навіть не уявляєш, скільки їх! Мамі ти вже розповіла?

— Не все, Маріє...

— Від мами не треба ховатися. І ще одно. Як буде скрутно... зайди до Костя Соколюка і від нього подзвони мені.

Каля сховала лист у сумочку.

— Прощавай, Маріє...

— Прощавай, Калеріє... Пиши мені про все...

Над містом розлігся призывний гудок «Зірки».

Каля побігла. Вже біля брами вона озирнулася і помахала Марії, яка стояла на тому ж місці, де вони розпрощалися.

21

Франчуки, нарешті, приїхали. Тьотя Паша віддала Калі записочку, в якій Северин Леонтійович сповіщав, що заходив до неї в гуртожиток, та, на жаль, не застав. Тепер він буде рівно о четвертій.

«А Борис? Чому про нього ні слова?»

Кинулася до тьоті Паші. Ні, та нічого більше для Калі не має, ніякої окремої записки.

Глянула на годинник: пів на четверту.

Була як у лихоманці. Ввімкнула електричну праску. Взялася розчісувати коси, а про праску забула і потім присмалила білу кофточку; вирішила одягти коричневе плаття і жакетку.

Добре, хоч Оксана і Надя десь затрималися, не бацитимуть, як усе падає у неї з рук...

Протирала гарячою долонею паморозь, дивилася. А що там побачиш, за тими кучугурами?

Глянула на себе в дзеркало і припудрила трохи під очима.

Одягла кубанку. Потім зняла її і поклала на полицю в шафу, а собі приготувала білий пуховий платок.

...Коли в кімнату зазирнула тьотя Паша, Калерія здригнулася.

— Знову до тебе прийшли...

Северин Леонтійович стояв, обіпершись спиною об перила, і малював щось на підлозі своєю товстою з вузликками палицею. Він наче трохи постарів за останній рік, але був чисто поголений і одягнутий зі смаком. Синє драпове пальто з широкими кишеньками, такого ж кольору велюровий капелюх, на ногах теплі, обшиті шкірою валянци.

— А ви вже зовсім доросла!— промовив, узявши її за обидві руки.— Ну здрастуйте, Калеріє!

Погляд Калерії ковзнув по коридору, і він помітив цей розгублений, очікуючий погляд.

— Борис трохи застудився.

Каля не повірила.

— По дорозі, певно, протягло його. Сьогодні вранці в Бориса було майже тридцять вісім.

Хвороба виправдовувала Бориса перед Калерією, і на серці їй стало трохи спокійніше.

— До мене зайдете? Я одягатимуся, а ви подивитесь, як ми тут живемо.

— Зайду. Якщо дозволять,— Северин Леонтійович кивнув на тьотю Пашу.

— Будь ласка, ми гостям завжди раді,— сказала тьотя Паша.

В кімнаті Северин Леонтійович оглянув прості і зручні меблі, чисті дівочі ліжка, поцікавився, хто вишив на кидку на подушку.

— Це — Оксанине ліжко. Ви, мабуть, знаєте її чоловіка. Пилип Сніжко.

— Не пригадую...

— А на фотографії разом. Майже поруч стоїте.

— На якій фотографії?

— А в «Комсомольської правде». Пилип Сніжко, як і ви, був делегатом конференції у Москві. Від нашого заводу.

— Хіба була така фотографія? Шкода, не бачив.

...І ось вони вже на вулиці.

Каля знала, що він от-от заговорить з нею про головне, і з сердечним трепетом готувалася до цього...

В останню хвилину з'явилася у неї якась особлива боязкість, вона шукала в пам'яті слів, які одні тільки й могли зараз допомогти їй.

Але й Северин Леонтійович теж почував себе кепсько. Можливо, це була одна з найважчих ролей в його житті, де і найталановитіша гра не допоможе, де не треба бути кимсь іншим, а тільки самим собою — батьком і людиною.

При зустрічі сьогодні з Калею він назвав її «зовсім дорослою». Сказав те, чого бажав. Так... Він дуже хотів застати її змужнілою, сильною, здатною приборкати розбещеного і свавільного Бориса. У вихованні сина були серйозні прогалини, і Северин Леонтійович небезпідставно обвинувачував у цьому насамперед дружину, Раїсу Трохимівну. Раїса... Колись вона блискуче грала на сцені основні ролі в традиційному «трикутнику», характерному для багатьох побутових драм. А тепер грає матерів, і, мабуть, правду пишуть критики, часто обвинувачуючи її в схематизмі і спрощеності...

Згадався Северину Леонтійовичу той, вже забутий всіма (але не забутий ним!) рік, коли Раїса, забравши з собою Бориса, пішла від нього; їй зустрілася інша людина, і Раїса, не задумуючись, віддалася новому почуттю... Лише останні п'ять років вони знову вкупі. Борис повернувся до батька двадцятилітньою дорослою людиною — із своїми звичками, уподобаннями, примхами. «Нехай гуляє, поки молодий», — виправдовувала його мати, і він гуляв. «Нехай користується всіма благами, які ми, батьки, маємо можливість дати йому», — говорила мати. І син користувався. «Борис продовжить у театрі рід Франчуків», — захоплено хвалилася Раїса

Трохимівна, пробиваючи йому своїм авторитетом дорогу на сцену.

З цим останнім, правда, загальмувало... Ні, Северин Леонтійович ніколи не признався б навіть самому собі, що Борис — бездара, як про нього говорив дехто. Але хіба не замислювався він: чому б не піти Борисові в один з інститутів, вивчитися на інженера, педагога, лікаря?

Дзвінок з Яснограда був краплею, яка переповнила чашу. Він випадково був дома, коли Бориса покликали до телефону... Кілька відповідей сина і те, як він поплотнів, налякали Северина Леонтійовича. Відібравши в Бориса трубку, Северин Леонтійович сказав: «Пробачте, не знаю, з ким маю честь розмовляти. Що сталося? Я батько Бориса Франчука..»

— Ти не дав мені пояснити... — з нотками каяття і покори зовсім тихо говорив потім Борис. — Хіба ж я... кинув Калерію?.. Вона залишилася в Яснограді, працює. І ми листуємося... Хочеш, я можу показати...

Лист, дійсно, зберігся, але крізь зовнішній спокій у ньому виразно чулися відчай і образа. Відчути це було не важко.

І ось вони йдуть вулицею Яснограда, Северин Леонтійович Франчук і Калерія. Пересікають центральну магістраль, звертають на площу Кірова.

— А я вам, Калеріє, так і не сказав. Борис приїхав у Ясноград назовсім, — обізвався, нарешті, Северин Леонтійович. — У мене, на жаль, дуже мало часу, та я думаю, що встигну дещо для нього зробити... Насамперед він повинен влаштуватися на роботу. Це — перша моя вимога. І не обов'язково в театр...

— Борис говорив якось про Будинок творчості: його туди запрошували, — нагадала Каля.

— Ну, а ви задоволені своєю роботою?

— Я ще тільки вчуся... Але через півроку матиму професію... Токарі у нас добре заробляють.

Северин Леонтійович потиснув маленьку руку Калерії.

— Хороша ви дівчина, Калю... І тому мені хочеться вас застерегти. З Борисом вам деякий час буде, очевидно, важкувато. Ми з Раїсою Трохимівною винні, але що зробиш.

— Я трохи знаю Бориса, — заступилася за нього Каля. — Він може стати іншим. Місяць тому мені й не

снівся завод і гуртожиток. А спробувала — зовсім не страшно. Я звикаю жити, як усі... Заробляю...

— І багато?

— Майже двісті одержала. За півмісяця. А Вероніка — вона трохи старша за мене — має більше тисячі. Стільки заробляв мій тато.

— Вероніка — токар?

— Тепер — токар. А скоро буде майстром цеху. Про це вже говорили.

— Ви, Калеріє, ніби заздрите Вероніці?

— Зовсім ні. Вона навчає мене, як же можна заздрити своєму вчителеві? І потім я ж маю всі можливості стати такою, як Вероніка. З наступної осені піду в десятий клас...

Калерія оповідала про своє теперішнє життя, про свої плани і сама дивувалася. Адже ще вчора, здається, майбутнє малювалося зовсім невиразним, туманним. І школа, і те, що вона зможе стати «такою, як Вероніка», прийшло їй в голову тільки тепер, в присутності Северина Леонтійовича. Але вона вже знала — говорить все це не для красивого слова.

Голос Калерії звучав з усе більшою вірою, і коли вони входили в знайомий будинок на Київській, Калерія вся сяяла від збудження.

Вже в коридорі Северин Леонтійович запитав:

— Мама знає?..

— Трошечки. Я не встигла...

Двері відкрив ключем, і увімкнувши електрику, допоміг Калі роздягтися.

— До тебе можна? — постукав.

З кімнати донісся голос Бориса. Северин Леонтійович легенько підштовхнув Калю, і вона увійшла.

Борис напівлежав на канапі з журналом у руках. Світло проникало в кімнату крізь щибки, вкриті плівкою паморозі, і, мабуть, тому обличчя Бориса здавалося неприродно білим. Голубі очі стали ніби ще більшими, і дивилися вони на Калю якимось наполохано, винувато.

Ось він підвівся на ліктях.

— Калерія? — промовив, немовби дивуючись її ходу.

— Так, це я... Здрастуй! — сказала Каля, опускаючись на стілець, який стояв поруч з канапою.

Він взяв її руку, поцілував, а потім відразу ж приклав до свого чола.

— Бачиш, як я змушений тебе зустрічати...— показав на столик з ліками, на канапу, перетворену на ліжку. Не везе мені в Яснограді! Тільки приїхав і зліг...

— А лікар був у тебе?— запитала Каля співчутливо.

— Лікар! Зміряв температуру, вислухав та й пішов собі. Залишив купу рецептів. Одне п'ю, друге ковтаю, третє...

— А за третім я ось ще тільки піду...— втрутився батько.— І ми з Калерією Павлівною швидко поставимо тебе на ноги... Саме за допомогою третього...

...Северин Леонтьович одягається в коридорі. Зараз вони будуть тільки удвох. Що скаже Борис їй, і що вона скаже йому? Про те, головне...

— Ти не сподівалася бачити мене в Яснограді, правда?— порушує мовчанку Борис; він трохи відсунувся від неї і навіть її руку тримав у своїй не так міцно.

— Чому ти думаєш, що не сподівалася?

— Ще й питаєшся! Адже я... «одурив» тебе... «Кинув напризволяще» і те де...— в очах Бориса спалахували голубі блискавки.

— Ти хочеш сказати, що я... що я так говорила комусь про тебе?

— Не «комусь», а всім говорила. Бездарному Жанові, який корчить із себе поета, потім у міськкомі комсомолу... Та хіба перелічиш всіх твоїх «співчуваючих»?

— Як ти смієш таке думати!..— скрикнула Калерія.— Присягаюся, нічого подібного не було...

— А чому ж мені дзвонили аж в Одесу? Чому загрожували?

— Тобі дзвонили?.. Загрожували? Клянуся тобі, Борисе, нашим майбутнім. Клянусь! Ні Перепелиці, ні будь-кому іншому я не скаржилася на тебе...

Лице у Калі палало, очі світилися зворушливою щирістю.

Він мимоволі згадав луки під Мокрою Балкою, згадав Калині ласки, наївні і разом з тим такі збуджуючі.

— Ех ти... Нехороша. Не хочеш признатися...— вже зовсім іншим голосом дорікнув Калю Борис і раптом, якось дивно глянувши на неї, відкинув геть свою ковдру.— Ну, сядь біля мене... Отак. І дай... дай мені свої уста... Ти ж хотіла... хотіла, щоб Борис приїхав,— шепотів він над самим її лицем. Каля вже не мала змоги відповісти, бо губи Бориса впилися в її губи... Але що з Калею? Вона зовсім чомусь не відчуває того неповтор-

ного хвилювання, яке сповнювало її раніше при зустрічах з Борисом. Натомість десь глибоко в серці ворухиться ще не до кінця усвідомлена образа. «Але ж Борис не чужий мені, він має право...» — намагається заспокоїти себе Каля і все ж виривається від нього.

Хочеться плакати, але сліз нема, і їй здається, що коли довго не буде Северина Леонтійовича, між нею і Борисом знову спалахне сварка...

Після кількох хвилин мовчання Борис говорить:

— Ну, звичайно. Я тепер немилый тобі... Сам не знаю, для чого мене привезли сюди! Для чого і для кого доводиться жертвувати...

Борис спокійний, йому ніби зовсім байдуже, як поставиться до його слів Каля. Він не розуміє чи просто не хоче розуміти, якого болю завдає їй; Калині уста, щойно ціловані Борисом, тремтять, та й вся вона як наелектризована.

— Тебе привезли... Ось воно що! А сам ти... ніколи про це не думав? Так?

— Ого! Ви навіть кричати вмієте... і те де...

— Борис! — в голосі Калерії перепліталися здивування і пересторога.

Вона з хвилину дивилася на нього і раптом машинально зробила крок до столу, де лежала її сумочка...

— Ти що? Куди ти, Калеріє?... — Борис одразу ж наздогнав її біля дверей.

— Пусти... Пусти, не тримай мене... — Калерія задихалася від хвилювання. — Прошу тебе, пусти...

— Ти збожеволіла? Зараз повернеться батько. Він не повірить, що ти... сама пішла...

Борис стояв посеред кімнати, готовий при першій же необхідності заступити їй шлях. Піжама на ньому розстебнута, права нога без туфлі.

— Хочеш, щоб я неодмінно дочекалася батька? Добре, я почекаю...

«Що вона має на думці?» — передчуття чогось лихого охопило Бориса, і він, повернувшись на канапу, почав стежити за Калею. Плечі її час від часу здригалися, але вона не плакала, тільки дивилася кудись у куток і міцно стискала свою сумочку, немов у неї збиралися ту сумочку відібрати.

Борис Франчук усвідомлював небезпеку. «Адже Каля зопалу може хтозна-чого наговорити батькові. А потім знову піде у свій міськком...»

Відшукавши туфлю, Борис взувся, випив ложечку якихось ліків і підійшов до Калі.

— За останні дні мої нерви зовсім зіпсувалися. Ти ось одвертаєшся, а не знаєш, яких зусиль коштувало мені переконати батьків... Думаш, легко було одержати згоду на наше одруження? Легко довести батькам, що моє місце не біля них, а... біля тебе, в Яснограді.

Каля мовчала.

Борис нахилився, поцілував її в чоло. Каля не ворухнулася. Тоді Борис пригорнув її, потерся щокою об її щоку і попросив:

— Годі, дівчинко моя... Я образив тебе, так? Хочеш, я стану перед тобою навколішки, але... не будь така.

Каля ворухнула плечима, звільняючись від його руки.

— Увімкни світло,— наказала вона.

М'яке сяйво полилося з-під кремового абажура, на мерзлій шибці, в кришталевому посуді за склом серванта, і на обличчі дівчини з розбитим глечиком заграли сріблясті іскорки. Ожив ліс на великій картині, поміж деревами захиталися, здається, тіні, і вода в ручаї понесла на собі тріпотливе латаття...

Борис хвалився:

— Батьки залишають все це нам... Тільки піаніно, мабуть, заберуть в Одесу. Мама не може без піаніно... Помітивши, що Каля хоче йти, знову почав її умовляти.— Батько розгнівається... Він же оце по гастрономах ходить. Ось побачиш, скільки всього принесе. І в руках, і в кишенях, і на гудзиках пальта. У нього така звичка! Рік може в магазин не заглядати, а зайде — всього набере...

О, йде!.. Чуєш, батько прийшов...— схопився Борис із канапи і побіг відчиняти. Від дверей він нагадав:— Будь розумною, прощу тебе.

В коридорі почулися голоси, шаркання ніг, Каля прислухалася: Северин Леонтійович повернувся не один. Мабуть, зустрів когось із знайомих. «Ні, не треба було дожидатися його,— подумала Каля.— А тепер при чужих людях не скажеш відразу, що тобі тут більше робити нічого».

Вона взяла на буфеті знайому статуетку — дівчину з глечиком, зробила вигляд, ніби розглядає її.

Та ось двері відчинилися, і на порозі з'явилася... мама. І ще не встигла Каля отямитись, як услід за мамою увійшов Іван Перепелиця.

Якби Каля не була так вражена їх появою, вона б, безумовно, побачила, що і мама, і Перепелиця почували себе не краще за неї. Ні, не звичайними гостями прийшли вони сюди, хоч Северин Леонтійович і поставив он на стіл загорнуті в папір пляшки. З такими обличчями збираються хіба на поминки.

— А ми з тобою, дочко, ще й не бачилися сьогодні,— сказала мама, ледве приховуючи хвилювання.

Перепелиця потис Калину руку і відразу пройшов у найдалший куток — до етажерки з книгами.

Блідий, розгублений, зазирнув Борис у кімнату і зник. Тільки Северин Леонтійович був самим собою, а може, це лише так здавалося. Він підсунув своїм гостям м'які фотелі; Іванові дав якусь старовинну книгу з гравюрами, Варварі Миколаївні на двох з Калею — альбом. Пробачившись, що змушений залишити їх на кілька хвилин, подався з тарілками на кухню.

Скоро звідти загукав до Перепелиці:

— Друже! Ви, кажуть, мастак консерви відкривати...
Прошу на хвилину...

Варвара Миколаївна підвела згорьовані очі на Калю.

— Мовчи, мамо. Потім...

Рука у Калі холодна, цупка. Пальці аж впилися в мамине плече.

— Я не хотіла їхати... Але він так просив,— виправдувалася Варвара Миколаївна.— Він сказав мені, що такі справи не можуть вирішуватися без матері.

— А Перепелиця?

— Вони разом в дитсадок приїхали. І я не встигла отямитися, як вже була в машині. Але що з тобою? Ти ніби після хвороби? І син Северина Леонтійовича теж хворіє?..

Із спальні вийшов Борис. У синьому новому костюмі, при галстуку.

— Твоя мама? Я дуже радий! Ти показала, Калеріє, мамі нашу квартиру? Сорок сім метрів корисної площі, не рахуючи кухні і те де...

Він «напугував» на себе сміливість і говорив, говорив... Про Калиного батька, якого Борис «добре пам'ятає». Про те, що в Одесі йому не сподобалося: «Усе відлига та й відлига, снігу не побачиш...» Про свою маму, Раїсу Трохимівну. «Вона бачила Калерію лише на фото, але від усього серця дала згоду...»

Северин Леонтійович і Перепелиця встигли тим часом накрити стіл.

Коли Северин Леонтійович підійшов до Калі, запрошуючи її зайняти своє місце біля столу, вона тихо сказала йому:

— Тільки ради вас... Ви такі щирі до мене.

Перепелиця сидів між Варварою Миколаївною і Калерією. Був мовчазний, похмурий. На Бориса ні разу не глянув, а на Калю... його увагу давно прикувала і її незвичайна поведінка, і те, що вона почуває себе зовсім чужою в цій красивій кімнаті, де їй, очевидно, треба буде жити.

— Мій син,— нехай і він чує,— винен перед вами, Варваро Миколаївно...— заговорив схвильовано Северин Леонтійович.— І перед вами, Калеріє, насамперед... Провина його велика, але в житті, кажуть, всяке трапляється. І ніколи не пізно виправити помилку. Борис дав нам, батькам, слово... Я хочу вірити йому. Не знаю, що скаже на це шановна Варвара Миколаївна, що скаже Калерія. ...Але мені дуже хочеться... бачити наших дітей щасливими.

Варвара Миколаївна кивнула головою.

— Їхнє щастя — то наш спокій... Вам, Северине Леонтійовичу, краще видно... Я хотіла сказати — ви краще знаєте сина і його наміри...

— Серед Франчуків траплялися різні люди. Але негідників не було!

Від батькових слів Бориса аж пересмикнуло.

— Чого ж ти мовчиш?— строго подивився на нього Северин Леонтійович.

Борис підвівся.

— Ми все вже обміркували з Калерією... І я готовий хоч завтра... оформити, як годиться, наш шлюб...

Від Варвари Миколаївни не сховалося те, яким тоном сказав це Борис: він був роздратований і тільки присутність батька стримувала його. «А може, то мені лише так здається?»— подумала і глянула на Калерію, потім — на Івана Перепелицю.

Ні, вона не помилилася.

Северин Леонтійович перехопив тривожний погляд Варвари Миколаївни і затарабанив пальцями по столу.

А Калерія тим часом думала: «Борис прийшов не з власної волі, а присилуваний. Ось яку жертву, виходить,

він мав на увазі! Але хіба мені потрібні жертви, хіба цього я чекала від Бориса?»

Бокали були налиті, але ніхто до них не приторкався. Тільки Борис тримав свій у руці, і з нього на тарілку падали червоні краплі. Всі чогось чекали.

— За тобою слово, дочко,— нагадала Варвара Миколаївна,— не нам, старим, а вам жити вкупі. Ви і вирішуйте...

Каля бачила чотири пари очей, звернених на неї: мамині і Северина Леонтійовича просили її, Борисові — вимагали, Івана Перепелиці... О, його очі були одночасно і строгими, і підбадьорюючими, він наче попереджав її про щось, закликав не кривити душею.

Але була причина, про яку Іван Перепелиця, очевидно, не знав. І ця причина сковувала Калю. Завтра вона скористається листом Марії Булавенко і тоді... тоді, скаже своє слово, а сьогодні?

Калерія ще раз глянула на Івана Перепелицю і потім, звертаючись до Северина Леонтійовича, промовила:

— З Борисом Севериновичем ми дійсно говорили... І я вдячна йому за одвертість. Але багато над чим треба подумати... Правда ж, мамо? Ви не гнівайтесь, Северине Леонтійовичу. Я не можу так зразу... відповісти. Ви повинні зрозуміти мене.

— Так... Так... Я розумію,— глухо обізвався Северин Леонтійович, відсуваючи бокал з вином. Він підвівся, блідий як стіна, жорстоким поглядом втупився в Бориса.— Ну, синок... На колінах, чуєш, на колінах проси пробачення, інакше...— підніс над столом важку руку, стиснуту в кулак.

— Северине Леонтійовичу, рідний, не треба,— кинулася до нього Каля.

Іван Перепелиця став між батьком і сином.

— На коліна!— гримнув старий Франчук, не стримуючи гніву, готовий, здається, на все.

Борис опустився на коліна.

— Прости... Скажи батькові, що згодна...

Варвара Миколаївна, не пам'ятаючи себе, то намагалася підвести з підлоги Бориса, то умовляла Калерію простити йому, то шепотіла Івану Перепелиці:

— Голубчику, заспокойте його. Підіть з ним у другу кімнату.

Сплеснула руками, побачивши, як полилося на скатерть вино з перекинутої пляшки.

— Хіба ж так можна, Северине Леонтійовичу!— сказала Варвара Миколаївна з серцем, і цей її докір трохи ніби витверезив Франчука.

— Ну?— подивився він на Бориса.

— Калерія простила... Вона згодна,— тремтів той, хапаючись за плаття Калерії.

— Це правда, Калеріє?

Ховаючи очі, вона відповіла не зовсім певно:

— Так...

Северин Леонтійович підсунув свій стілець до столу, опустив голову на руки.

...Варвара Миколаївна ще від Франчуків подзвонила в гуртожиток і попередила — Каля заночує у неї в дитсадку. Просила сказати Оксані Сніжко, щоб не чекала.

Небо було чисте, глибоке. За освітленими вітринами магазинів стояли прикрашені ялини. На площі Кірова теж з'явилося зелене дерево і на самому його вершечку червоніла п'ятикутна зірка.

Місто не спало. Люди з пакуночками і згортками сповнювали магазини, товпилися на тротуарах; в кількох місцях продавалися з рук ялинки.

— А нам для дитсадка з лісу привезли,— сказала мама.— Розкішна! В гуртожитку не буде ялинки?

— Певно, що ні... Хіба ми діти?

— Твої ровесниці в Березові думають про себе інакше.

— Ляльками бавляться?

— Хто чим...

— Дійсно, хто чим!— з сарказмом повторила Калерія.— Твоя Каля, наприклад, спробувала погратися в любов...— Але годі. Всьому буває кінець і «забавкам» теж...

— Ще й заміж не вийшла, а жалкуєш за своїм дівочтвом? З такими думками не йдуть під вінець...

— Не йдуть, мамо. І я, мабуть, не піду. Хоч у цьому страшно признатися навіть собі...

Розпач, з яким були вимовлені останні слова, приголомшив Варвару Миколаївну.

— Ви приховуєте від мене якусь таємницю. Він одружений?

— Борис? Ні, здається, ні... Чула ж, пропонує... загс... Виходить, не... одружений,— Каля рвала речення, немаче не мала сил подолати хвилювання, що клекотіло в ній.

— Тоді... Я відмовляюся розуміти... Ти чекала — він приїхав. Він кличе тебе в загс, а ти... Ти страждаєш сама і примушуєш страждати інших — мене, Северина Леонтьовича... ніби тебе силують іти за нього...

Повз них проїхав автобус. Каля зупинилася.

— Може, сядемо?

Варвара Миколаївна рішуче сказала:

— Ні.

Вони знову пішли назустріч вогням ілюмінації. На фасадах будинків, на піднятих високо портретах миготіли сині, червоні, зелені лампочки, і при їх сяйві можна було розглядіти ще не засвічені цифри — 1952.

— Ти розлюбила Бориса?— несподівано спитала мама.

Каля різко обернулася до неї і, неначе наперекір комусь, майже крикнула з болем:

— Здається... Сама не знаю.

Решту шляху йшли мовчки. Варвара Миколаївна в ці хвилини згадувала далекі роки юності. Той, кого вона любила, віддав своє серце іншій. Ображена в найглибших почуттях, вона не знайшла нічого кращого, як вийти заміж за першого, хто посватав. Знала, що не любить, а вийшла. Собі на горе. І... йому на горе. Ні, Калерія повинна бути щасливішою... Хіба світ клином зіпшовся на Франчукові?!

22

Останній день старого року. Завод сьогодні працює до трьох годин і вже другій зміні на роботу не йти. У всіх радісний, святковий настрій. Аякже, в газетах вміщено рапорт про дострокове виконання «Зіркою» річного плану!

Зранку в цеху побували директор заводу і головний інженер — поздоровляли кожного з перемогою, з наступаючим Новим роком.

Тисли руку і Калерії.

Тихін Оберемок відшукав Калерію в інструментальній кладовій.

— А що це наша редколегія спить...— промовив він і розгорнув перед Калею аркуш цупкого голубуватого паперу. Угорі на ньому був малюнок і напис: «Бойовий листок». Весь аркуш поділений на стовпчики.— Подобається? Так-от, знати нічого не хочу. До обіду листок

повинен висіти. Вас, Калеріє, Іван Семенович звільняє для цієї мети на пару годин. Я з ним домовився... А Вероніка, звичайно, вам допоможе... Дописи є?

— Є...

— Можете чиєсь фото дати... хто у вашій групі з новаків особливо відзначився? Новорічний вірш переписіть з «Ясноградської правди»...

— Ти де збираєшся Новий рік зустрічати?— спитала у Тихона Вероніка.

— В Палаці культури.

— Туди, кажуть, вхід за запрошеннями?

— А ви хіба не одержали? Ні? Зараз з'ясуємо, в чому річ. Скільки вам треба?..

Вероніка почала підраховувати:

— Каля — раз, Ада — два, Ткачук — три... мені, коли можна, два.

— Не турбуйтеся... Квитки вам принесуть. З газетою не підведіть...

Тільки пішов Оберемок, з'явився начальник цеху. Дістав з папки, яку приніс із собою, біленький конверт.

— Багатирчук... Вас запрошують у театр на загальноміський вечір. Ось тут два квитки. Бути обов'язково...

Ще через півгодини прибігла Оксана.

— Ой дівчатка! Який мені сюрприз! Чуєте, запрошую вас на новосілля. Вірніше, тебе, Вероніко, запрошую. А з Калею ми, мабуть, зараз підемо. Калю, нам переселятися! Пилип був у директора і приніс ордер. Дві кімнати з кухнею в новому будинку! Ось ордер!

Вероніка прочитала адресу на ордері.

— Це поруч з нами. У нас номер одинадцятий, а в тебе 11 а. А квартира яка? Шість? Третій поверх! Ну, це, дійсно, приємний сюрприз. Пізно трохи, не встигнеш до вечора впоратися. Твої ж речі десь у Мокрій Балці?

— Треба встигнути. Директор пообіцяв машину і сказав, що сам прийде на новосілля.

— Значить, і Каля з тобою буде... в новій квартирі?— тихенько, щоб Каля не почула, запитала Вероніка.

— Звичайно! Бачиш написано: «дві кімнати, кухня». Сорок метрів! Вистачить нам, правда ж, Калю?

«Нам? Кого вона має на увазі?» — у Калерії затьохало серце.

Вероніка глянула на голубий аркуш, розгорнутий на столі, замислилася.

— Начальник цеху, звичайно, Калю відпустить. Причина поважна. А от як бути з газетою? Каля ж у нас редактор.

— Вероніко, придумай що-небудь. Пилипові не можна, він повинен виступати у всесоюзній радіоперекличці, чекає дзвінка. Подружка моя, Надя Швидка, своїми справами зайнята, у них теж сьогодні новосілля на Червоній Слобідці... Ну, як я сама?.. А там ще й Калине прання... повикручувати треба, спакувати... Ми ж не сподівалися!

«Бере... Бере мене до себе...» — схвильована Каля готова була кинутися на груди Оксани, розцілувати її... І раптом тривожна згадка: за нею прийдуть рівно о третій. Борис наполягав учора в присутності батька: «Просто з заводу — і в загс».

Вертається Вероніка. Все в порядку. Випуск «Бойового листка» забезпечать Коблик і вона, Вероніка. Калі можна йти — ось розпорядження відпустити її о 10 годині 20 хвилин.

«Пів на одинадцять, ще рано, — думає Каля. — Якби відпроситися і в Оксани хоч на годинку... Тоді вона б уже точно знала, що сказати Борисові».

Оксана тягне її в дирекцію — оформити обіцяну вантажну машину, потім — на нову вулицю з урочистою назвою Ентузіастів.

Минають номери — сьомий, дев'ятий, одинадцятий... Далі будинок з риштованням; номери на ньому не видно. Попід стіною лежать труби, стовпи, бетонні кільця і плити.

— Наш! — упевнено каже Оксана і показує Калі на машину біля під'їзду.

То хтось уже вселяється. Обережно несуть горщики з квітами, загорнутими мішковиною, дівчинка в пухнастій шубці везе іграшкового ведмеда з червоним поясом на шиї...

Хвацький хлопчина в шинелі переносить дівчинку з ведмедиком через купу цегли і ставить на рівне. Підходить до них.

— А вам чого, дівчата?

— Ми... з ордером... В будинок 11 а, — пояснює Оксана.

— В точку потрапили. Давайте ваш ордер... Ага... Шоста квартира. Хто з вас Сніжко... Пилип?

— Я Сніжко...

- Дочка чи сестра?
- Дружина... Чого ви дивуєтесь?
- Він посміхається і підморгує Калі:
- Повезло!

Веде їх на третій поверх і ключем відчиняє білі красиві двері.

Коридорчик просторий, світлий, під ногами паркет. За скляними дверима видно кімнату, стіни якої салатного кольору із сріблястими листочками. Праворуч і просто перед ними ще двоє дверей.

— Оце кухня... Обережно, фарба ще свіжа... А тут — ванна. Холодна вода є, а гарячу обіцяють...

В ордері написано сорок метрів. Дві кімнати і кухня. Але Оксани здається, що хтось помилився. Площі куди більше! Сам передпокій метрів десять... Ну, нехай вісім! Тут і одяг можна тримати, і речі поставити. А балкон!

І вони знову вертаються в кухню, у ванну, мацають батареї — чи скрізь добре гріє.

— На коли машину обіцяли? — запитує Каля.

— На дванадцятку. Встигнемо.

Каля дістає листа, залишеного Марією. Вказана на ньому вулиця не знайома їй.

— Ось, обов'язково сьогодні треба занести. Ти не знаєш, де Повітрофлотська?

— За Критим ринком. Можна автобусом, двійкою.

— Пробач мені, Оксано. Але я повинна... занести. А рівно о дванадцятій зустрінемося...

— Приходь до заводууправління.

— От і добре. Так я... побіжу.

— У нас із тобою стільки роботи!— і навздогін Калі крикнула:— Не спізнись же, Калю!

Залишившись сама, вона вже не перебігала з кімнати в кімнату, а в кожній зупинялася надовго. Дивилася, що де поставити, підраховувала, скільки коштуватимуть меблі...

За цими турботами час минув непомітно.

Коменданта не було, і Оксана, закривши двері, забрала ключ із собою.

Каля вже чекала на неї, а скоро прибула і машина.

Вмостившись у тісній кабіні між Оксаною і шофером, Каля роздумувала: «Таки доведеться піти до загсу. Таки доведеться. Дитина повинна мати законного батька. Нехай її поява на світ не буде загадкою ні для людей, ні для неї самої, як підросте...»

А Оксана тим часом розповідала їй і шоферові про те, як вони сьогодні нашвидку, а все ж відсвяткують новосілля.

Раптом вона нагадала:

— Я ж і Коблика запросила, твого... майстра. А він питався, чи ти будеш...

Каля обернулася, подумала якусь хвилину і ствердно кивнула головою.

— Буду!

23

Рівно о третій біля «Зірки» зупинився сяючий лаком ЗІС. Елегантно одягнутий пасажир стежив крізь віконечко за робітниками, які виходили з воріт заводу, і весело оповідав шоферові «свіженький» одеський анекдот...

— Дивіться, щоб не прогавили вашу наречену,— нагадав через деякий час шофер, стурбовано поглядаючи на лічильник.— Та й мені гріх стояти. Самі розумієте, переддень свята...

— Клієнт має право...— почав роз'яснювати пасажир.— За простій ціна відома і те де...— Але не встиг він закінчити свою думку, як побачив на протилежному боці вулиці дівчину в смушевій кубанці.

Гріючи руками вуха, пасажир попрямував до неї...

Шофер бачив, як та дівчина, кинувши погляд на машину, завагалася. Але це тривало лише мить. Потім вона зійшла з тротуару, пересікла брук і сіла в машину.

— На Київську...— наказав пасажир. А супутниці пояснив:— З нами поїде батько.

— Ні, за батьком не заїжджатимемо,— твердо промовила дівчина.

— Нова історія! Батько чекатиме, а ми...

— Це моє останнє прохання...

— Виходить, ми знову поставимо його перед фактом і те де... А я... за все відповідатиму?

— Відповідатиму я...

— Тоді, дорогий, на Спортивну,— згодився пасажир. Рушили.

— Я запросив декого... на восьму. Прийдуть з жінками... А в нас нічого гарячого, нічого оригінального... Самі консерви.

...На Спортивній, коли вони виходили, шофер попросив, щоб його відпустили.

— Ні за які гроші! Одвезете нас додому, а тоді — куди завгодно!

Шофер грюкнув дверима і заглушив мотор.

Він простояв приблизно з годину...

І ось його пасажери вийшли з загсу.

Але що це? Навіть сторонньому видно — між ними нема згоди: наречена поспішає не до машини, а зовсім у протилежний бік.

Шофер змушений був дати сигнал.

Пасажир зупинився на півдорозі між машиною і дівчиною, щось крикнув їй навздогін.

Але дівчина не могла, звичайно, почути його, бо вже входила в автобус.

Через мить дверці закрилися за нею, і пасажир залишився на тротуарі. Він довго дивився услід автобусові, а той віддалявся, віддалявся і, нарешті, зовсім зник.

СТАЛЕВИЙ ПЕРСТЕНЬ

1

Пилип Сніжко відчинив двері. За ними стояла незнайома людина в чорній смушевій шапці, з товстою палицею в руці.

— Я до Калерії Павлівни, — сказав незнайомец, рукавицею струшуючи сніг з пальта.

— А її дома нема, — Пилип уважно розглядав раннього гостя і, нарешті, пізнав його. — Ви — Северин Леонтійович? О, заходьте, прошу! Калерія зараз повернеться. Заходьте, Северине Леонтійовичу. З приїздом!

Франчук опинився в світлому коридорчику, який служив одночасно і передпокоюм. Роздягаючись, він звернув увагу на те, що і вішалка, і стовпик у кутку хоч і нові, але навіть не пофарбовані. Очевидно, молоді хазяї купили їх не в магазині, а в якогось кустаря за невелику ціну. Передпокій прикрашала велика літографія з відомої картини Шишкіна «Ранок в лісі», під нею висів відривний календар.

«Через три дні Борис поїде, — подумав Северин Леонтійович. — Отже, в моєму розпорядженні лише три дні...»

— Я ще вчора приїхав, — сказав він Пилипові, — але поїзд приходить пізно ввечері... Ну, ведіть мене до онука. Або ні, дайте трохи руки нагріти.

— Сідайте ось тут, Северине Леонтійовичу. Батарейка гаряча.

У першій кімнаті, куди запросив Пилип Сніжко свекра Калерії, пахло молоком і пелюшками. На мотузочку, прив'язаному між двома батареями, сушилися маленькі, ніби лялькові, сорочечки: одна байкова, а друга з голубого батисту, обшита тоненьким білим шнурочком. Цю останню він упізнав. Тепла посмішка освітила заклопотане обличчя Северина Леонтійовича: «Знадобився, бач, і подарунок діда!»

Мабуть, дуже вже часто поглядав він на двері в сусідню кімнату, бо Пилип, не чекаючи, поки гість попроситься туди, обережно відчинив двері і навшпиньках пішов до завішеного полотняним килимком з аплікацією ліжечка. За мить поманив за собою і гостя.

Паркет рипів під ногами, і це зупинило Северина Леонтійовича посеред кімнати. Він нагадував тепер плавця, якому забило дух або який, не допливши до берега, ковтнув води.

— Ідіть, не бійтеся. Їм однаково скоро вставати... — запрошував Пилип.

Северин Леонтійович, озирнувшись, побачив ліворуч ще одно ліжечко, таке, як і перше, і в ньому темну дитячу голівку.

— О, та у вас справжні ясла! — всміхнувся до Пилипа. — Син?

— Син! — з гордістю відповів Пилип Сніжко. — Віктор Пилипович. На двадцять сім днів молодший за вашого онука.

Немовлята не прокидалися, хоча поруч з ними двоє дорослих розмовляли не так уже й тихо.

Ще раз скрипнувши паркетом, Северин Леонтійович взявся, нарешті, за бильце онукового ліжка. Хлопчик спав, розкидавши рученята, пухленький, з червоним ротиком, крихітними прозорими вухками і золотистим пушком навколо них. Очі були закриті нещільно, так що в куточку можна розглядіти голубі скалочки, «Борисові очі», — констатував Северин Леонтійович і згадав ураз ті далекі роки, коли в одній з мебльованих кімнат на Губернаторській вулиці в Одесі народився його перший син. Ніч. Холод. Раптом крізь сон — стогін

дружини. Потім зляканий її шепіт: «Швидше за лікарем». Напіводягнений, вискочив він на сходи, ледве голову не скрутив у темряві. На Набережній зіткнувся з патрулем, але матроси, почувши, в чому справа, співчутливо порадили застебнути хоч сорочку, а про лікаря сказали, що він живе недалеко — он у тому будинку з ліхтарем. Ще за півгодини у них в кімнаті стало тісно. Артисти пересувного Червоноармійського театру збіглися, наче за сигналом тривоги, і лікар, викликаний серед ночі, нічого не міг з ними вдіяти. Так в присутності своїх театральних колег дружина народила сина. Тільки сам він, Северин Леонтійович, перечікував у темному коридорі. І кожен стогін дружини краєв йому серце. А потім вона затихла, і хтось покликав Северина Леонтійовича. Його поздоровили, тиснули руки. Недовго жив Васильок, але Северину Леонтійовичу на все життя запам'яталися голубі іскорки в його очах; такі точнісінько очі в Бориса, а тепер і в Борисового сина Павлуся.

«Ну, звичайно, Борис мусить перед від'їздом побачити його, — вирішив Северин Леонтійович, і в серці у нього прокинулася добра надія. — Їхня, франчуківська, кров... Було б жорстокою помилкою примиритися з існуючим становищем і не зробити нових зусиль заради майбутнього цієї дитини. Невже образа, заподіяна Калерії Борисом, витравила в ній назовсім минулу приязнь, як витравляє найміцнішу позолоту сірчана кислота?»

Калерія не вийшла вдруге заміж, не просила розторгнення шлюбу — це Северин Леонтійович знав. Але знав він і те, що Борис двічі приходив до неї «глянути на сина», як він писав, і двічі перед ним зачиняли двері. Чи не занадто строго карала Бориса Калерія? Чи замислюється вона взагалі над долею маленького голубокого хлопчика, який ось лежить перед ним, Северином Леонтійовичем, лежить і нічого не знає, не відає про ту жорстоку прірву, яка з кожним днем поглиблюється між його молодими батьками? Обоє вони занадто гоноровиті і... занадто молоді, щоб в чомусь взаємно поступитися, а комусь-таки поступитися треба, хоча б заради сина.

Ні, він вірить у добро, а не в зло. Якщо кажуть, що від любові до ненависті, як і навпаки — від ненависті до любові один крок, то чому б Калерії і Борисові не зробити його тепер назустріч одне одному?

Кілька хвилин Северин Леонтійович дивився на сонного онука, а потім, згадавши щось, вийшов у коридор. Скоро повернувся з великою коробкою. Розв'язав зелену шворочку, дістав з коробки м'ячик з намальованими на гумі кольоровими звірятками, дві торохтушки — з кільцем і з ручкою, механічну іграшку, так звану «Дюймовочку». Розмістив подарунки на вікні.

— Ви доводитеся Калерії двоюрідним братом? — звернувся до Пилипа Сніжка, коли вийшли з дитячої спальні.

— Так. Наші батьки — рідні брати.

— Ми з вами, як ви знаєте, близькі родичі, — продовжував Северин Леонтійович, дивлячись в лице Пилипові. — Мені б дуже хотілося щиро поговорити з вами. Ви нікуди не поспішаєте?

— Я сьогодні на другій зміні. І Калерія теж на другій, — сповістив Пилип.

— От і добре. Дуже добре... — Гість наблизився до вікна, поклав руку на батарею. — Ми з вами друзі Калерії, правда ж? І хоч мені шостий десяток, а вам, мабуть, і тридцяти нема... Двадцять шість? Ну от, хоч ми, кажу, дуже різні за віком, проте є речі, на які ми, мабуть, дивимося однаково... Ви батько, а я батько і... дід. Мені, признаюся, дорогий мій син, який він там не є, і Павлусь дорогий. Хіба ми з вами не маємо можливості вплинути на... на Калерію, на Бориса... помирити їх?

— У Калерії, Северине Леонтійовичу, є мати. Варвара Миколаївна теж з нами живе, — нагадав Пилип.

— Знаю і хочу вірити, що заручуся і її підтримкою. Всі ми повинні ще раз пошукати шляхів до згоди між ними...

Пилип Сніжко заклопотано наморщив чоло.

— Важенька проблема, Северине Леонтійовичу. Калю у всьому згодна слухатися наших порад, але про Бориса їй краще і не нагадувати. Тут вона ніби креміль.

Северин Леонтійович похитав головою.

— Знаю... І все ж я приїхав, щоб востаннє спробувати помирити їх... Чуєте, востаннє. Справа в тому, що через три дні Борис іде в армію...

— Він же майже мій ровесник? — здивувався Пилип. — Чи я помиляюся?

— Ні, не помиляєтесь. Йому дійсно пішов двадцять шостий. А не служив він досі тому, що користувався відстрочками. То хворів, то театр, де він працював, по-

рушував клопотання перед військкоматом... Коротше кажучи, правдами чи неправдами, а ми... залишали його. Цього не слід було робити? Можливо... навіть напевне, що не слід. Служба загартовує людину, прищеплює їй багато хороших якостей — це загальновідома істина. Та, на жаль, я у свій час не зміг переконати дружину, що і для Бориса не повинно бути винятку. «До військової служби у Бориса ні бажання, ні здібностей, — казала мені дружина. — Військової кар'єри він не зробить». Вона мала, звичайно, рацію щодо кар'єри. Але хіба справа в кар'єрі? Хіба хтось із молодих радянських громадян має право не знати солдатського ремесла? Відстрочки, виканючені для Бориса, тривожили моє сумління, коли хочете, принижували мене... І, нарешті, признаюся вам, Пилипе, я сам тепер нагадав працівникам військового комісаріату про Бориса. Сам просив... І ось він іде... Визнаний цілком придатним для служби, і потрапив у піхоту-матінку.

— Я не знаю Бориса особисто. Але думаю, що армія для кожного — добра школа, — серйозно сказав Пилип. — До армії я жив у селі, працював у колгоспі, потім в МТС. Звик і до фізичної праці, і до труднощів... Бувало, ідеш проти вітру за сівалкою, на ногах пуди болота. А треба, надрання сівба... І за кермом трактора по вісімнадцять годин сидів... А потрапив в армію — гарт мій виявився зовсім мізерним. Багато чого довелось набувати спочатку.

— І Борис звикне. Повинен! Що в ньому — голуба кров тече? Я — син звичайного робітника-вантажника, а мати Борисова — селянка. Якби не революція, не Радянська влада, нікому б не потрібні були наші таланти, і залишилися б ми там, де народилися, а шматок хліба свій заробляли б ми грою на сцені, а руками, як заробляли наші батьки. Ви, Пилипе, бачили Бориса? Ні? Він у нас здоровий виріс, і млявість його не від хвороби, а від лінощів.

— Армія вилікує лінощі, Северине Леонтійовичу, ось побачите! — весело запевнив Пилип.

— Добре, якби вона вилікувала Бориса не тільки від лінощів, — задумливо мовив Северин Леонтійович. Пройшовся по кімнаті, біля етажерки постояв, розглядаючи фотографію Калерії з Павлусем на руках. — Мій син, такий, як він є, — продовжував Северин Леонтійович, — не заслуговує довір'я Калерії. Але, Пилипе, тепер він

іде в армію. І хто знає, чи не буде помилкою остаточно відштовхнути його від сім'ї, так, від сім'ї, бо Павлусь — його син, а Калерія — дружина. Навіть злочинці пере-виховуються, коли потрапляють у певні умови... Чому ж ми з вами, Пилипе, не хочемо вірити, що і Борис, змінивши безтурботне існування на життя солдатське, сповнене нелегкої праці, випробувань, стане іншим, кращим?

— Все залежить, я певен, Северине Леонтійовичу, від самого Бориса. Тільки від нього, — переконано сказав Пилип Сніжко. — Калерію я знаю. Вона не може простити собі того, що трапилося, дуже самолюбива. І все ж у Калерії добре серце, і на щирість воно відповість щирістю. Не ви і не я, а Борис, якщо це йому потрібно, повинен дбати, щоб повернути втрачене...

— Калерія любить сина?

— Дуже любить... Був час, звичайно, коли вона соромилася своєї вагітності, ховалася з нею. А тепер... Та ось самі побачите, якою щасливою почуває себе Калерія, коли пригортає сина. Одверто кажучи, моя дружина не так упадає біля нашого Віктора.

— Ну, ну. Не гудьте дружину, — посварився Северин Леонтійович.

— Я порівнюю не для того, щоб принизити дружину. Просто у них різні темпераменти. — Пилип подивився на двері, за якими спали діти. Там вже чулося тихе склипування. Згодом котрийсь з хлопчиків заплакав голосніше, і відразу до нього приєднався другий голос, густіший і настирливіший.

— Ранковий концерт починається, — заклопотано, але не без гордості мовив молодий батько, поспішаючи до дітей.

Услід пішов і Северин Леонтійович.

«Басок» належав меншенькому, Віктору. Пилип спершу взявся заспокоювати Віктора: ткнув йому в губи пустушку і тоненько, підробляючись, очевидно, під материн голос, заспівав: «А-а-а... Спи, синочку, люлі бай... А-а-а...» Віктор трохи притих. Зате Павлусик з кожною хвилиною все настирливіше кликав до себе: він уже не склипував, не плакав, а просто кричав з усієї сили, ніби образившись, що підійшли не до нього.

Северин Леонтійович розгублено дивився на червоне личко внука, на золоте волоссячко, яке за вухками було густішим, а на тім'ячку зовсім ріденьким, на ручки з

коротенькими пальчиками, нігті на яких чомусь були обрізані, як здавалося Северину Леонтійовичу, не дуже акуратно, і серце його сповнилося теплим почуттям. Згадавши про подарунки, кинувся до вікна і з невеличкого пакуночка дістав цукерку. Швидко розгорнув і замислився: як Павлусикові дати її — в ручку чи в ротик?

— Що ви, бог з вами! — зупинив його Пилип. — Ніяких цукерок! Вони в нас нічого такого не куштували. Ну, цить, цить, — звернувся до Павлуся. — Зараз прийде мама, чуєш, чуєш, зараз прийде... А-а-а... А де ж твоя сосочка, де вона? Ось твоя сосочка, ми в зайчика відняли і тобі принесли. На, не плач. Ма-а-а прийде... ма-а-а прийде... Скоро прийде... — Пилип колисав хлопчика і розмовляв з ним, приспівуючи, а Павлусик, мабуть, знав його голос, бо почав потроху затихати. Вмиті слізками оченята тепер здавалися зовсім голубими, голубими, як море ясної днини, коли сонячні промені наскрізь протинають його прозору глибіню. «Борисові очі і волоссячко, як у Бориса», — переконувався зворушений Северин Леонтійович.

І хоч між ним і Борисом не було згоди, хоч він був незадоволений сином, але те, що хлопчик має зовнішню схожість з ними, Франчуками, приємно хвилювало. «Що б не сталося, Павлусик — мій онук! — сказав він собі. — Мій! І я ніколи не залишу його напризволяще, нікому не віддам!»

Він ще подумав: «Добре було б, якби Калерія і Борис жили разом в Одесі! Його, Франчукова, старість не за горами. Бавився б з онуком, возив би його, як підросте, по рибу. Багато прожито, багато бачено, а коли чесно признатися самому собі, то ні з ким нині й поговорити, поділитися тим, що почерпнув з мудрої книги життя. Нехай це трохи егоїстично, але Павлусь, можливо, потрібен йому навіть більше, ніж своїм батькам».

Дзвінок у коридорі обірвав його думки. «Калерія!» — догадався Северин Леонтійович, і якесь нове, незрозуміле хвилювання охопило його. Старий Франчук немов боявся, що розмова з матір'ю цього хлопчика не принесе йому нічого втішного, а, навпаки, зруйнує і той місточок з тонкого мережива думок, який з'явився тільки-но між ним і онуком.

Минула хвилина, друга, і ось уже перед ним Калерія. Трохи ніби стомлена: бігла, мабуть, поспішала додому.

Лице юне, ніжне, а очі дивляться на нього з коричнево-синіх глибин і здаються більшими, ніж були раніше. Вона ніяковіє в першу мить.

— Северин Леонтійович?

— Так. Він самий. Здрастуйте, Калеріє... — Северин Леонтійович робить крок і, схилившись, цілує теплу, акуратно зачесану голову Калерії.

— А з Павлусиком познайомилися? — питає Калерія, помалу втамовуючи сум'яття. — Ось він який у нас! Ну, подобається? Четвертий місяць пішов, а який герой. Сім кілограмів важить! З лікарні несли, був наче пір'інка, а тепер до консультації ближче, а руки стомлюються. Павлусику, хороший мій! Чого, ну, чого репетуєш? Глянь краще, хто до нас приїхав.

Лице Калерії зробилося щасливим, очі сяяли. Син на руках затих, занурившись голівкою в груди.

Вона сповивала сина в присутності Северина Леонтійовича, сповивала так енергійно, що в окремі хвилини дитині, здавалося, було боляче. А втім, немовля не кричало. Увійшла Оксана, а за нею Пилип. В кімнаті зробилося тісно. Оксана познайомилася з Северином Леонтійовичем і сказала, що дуже рада його приїздові, бо давно хотіла бачити Калину рідню.

Молоді матері клопоталися біля синів, і Северин Леонтійович не став їм заважати.

Прості дерев'яні стільці, овальний стіл, покритий льняною скатертиною, чорна канапа з відкидними валиками, яка служила, певно, і ліжком, етажерка, виплетена з лози, та ще кілька горщиків з квітами — ось і все умеблювання кімнати. На стінах такі ж, як і в передпокої, літографії, вирізані з «Огонька». В рамці лише один портрет: дівчина в українському національному костюмі з віночком на голові. Це — Оксана. Северин Леонтійович відразу пізнав її. Окинувши все це поглядом, подумав: «Тіснувато. Квартира на Київській краще обжита, зручніша. Якби тільки Калерія згодилася...»

З маленького репродуктора на вікні чулася музика, Северин Леонтійович механічно потягся рукою до регулятора і посилив звук. Та він одразу виключив радіо — з дитиною на руках до нього вийшла Калерія.

— Нічого. Нехай грає. Павло любить музику, — сказала вона. — І Павло, і Віктор частенько засинають під радіо.

— Ви працюєте на старому місці?

— Вже працюю. Місяць відгуляла, а тепер на другу зміну попросилася. На другій зручніше. Найбільше мороки з малим уранці. І випери йому, і висуши все. А потім уже Оксана обом раду дає, як може.

— А Оксана хіба дома?

— Тимчасово. Ми всі допомагаємо Оксані хазяйнувати, але головні турботи таки лягають на неї.

— А як з вашим навчанням?

Калерія почервоніла, задавши, мабуть, як упевнено обіцяла в минулому році піти в десятий клас вечірньої школи.

— Павлуша не пустив, — тихо відповіла вона. — Та скоро і це налагодиться, — і, вже звертаючись не до Северина Леонтійовича, а тільки до сина, запитала в нього: — Правда ж, синочку, ти будеш розумненьким у яслах? Там багато хлопчиків і дівчаток, і всім їм добре. А мама ходитиме в школу, правда?

З сином на руках пройшла через кімнату Оксана. Пилип прибрав усе зайве з столу, почав розставляти чисті тарілки, розкладати виделки. Помітивши приготування до сніданку, Северин Леонтійович підвівся. Калерія зупинила його.

— А ви куди, Северине Леонтійовичу? За мого сина не пили, ні? Тоді сидіть спокійно. Зараз буде сніданок. Пам'ятаєте, мій покійний батько, коли ми разом відпочивали, про наливочку з райських яблук згадував? Нині ми нею вас почастуємо. Рецепт бабусин, а готували всі разом.

— Що ви, я тікати не збираюсь. З вами мені добре, як дома. Ні, неправду кажу. Краще, ніж дома. Бо там нас двоє старих залишилося, а тут... тут я між вами і сам молодію. Женіть мене — не виженете. Що ж до наливки, то ми з вами укладемо умову. Я питиму вашу наливку, а ви — наш мускат одеський. Одну хвилинку...

...І до сніданку, і під час нього ні він, ні Калерія не згадували про Бориса. Але під кінець Северин Леонтійович, звертаючись до Пилипа, заговорив про армію, і Пилип зрозумів натяк. Саме йому, виходить, припало порушити оте найболючіше питання, заради якого, власне, старий Франчук і приїхав.

— Так, значить, Бориса вашого в армію беруть? — звернувся Пилип Сніжко до Франчука.

Браз Каля метнула здивований погляд на двоюрідного брата.

— Вже й повістку вручили. Не знаю тільки, куди саме він поїде. Одне ясно — в піхоту.

Северин Леонтійович намагався говорити зовсім спокійно, і тільки крапельки поту на чолі свідчили — це давалося йому нелегко.

— На три роки, значить? — втрутилася Оксана. — Можливо, це й краще для нього. Трохи порозумнішає.

— Оксано! — зупинив її Пилип. — Ти так говориш, ніби служба — засіб покарання? Кожен з нас гордий тим, що його кличуть у Радянську Армію.

— Кожен? — Оксана примружила очі, стисла губи. — Ні, Пилипе, не кожен. Ти і сам добре знаєш, що не кожен. Навіть під час війни знаходилися дезертири. Не багато, на щастя, а все ж траплялися...

Северин Леонтійович, відкинувшись на спинку стільця, здивовано дивився на Оксану, але не протестував, не захищав Бориса. Він міг би сказати, звичайно, що осуд Оксани занадто суворий. Між дезертиром воєнного часу і людиною, яка не дуже поспішає відбувати військовий обов'язок в дні миру, не можна ставити знак рівності. Однак у словах Оксани, в її загалі відчувалося бажання сказати, нарешті, в присутності Северина Леонтійовича про Бориса те, чого інші говорити йому в очі не хотіли чи не насмільювалися. І Северину Леонтійовичу, який добре розумів, що справа тут зовсім не у відстрочках від призову, захотілося до кінця збагнути Оксану, бо це, на його погляд, в свою чергу допомогло б знайти причину непримиренності Калерії. Адже на протязі трьох місяців Борисові ні разу не показали сина, мешканці цієї квартири розмовляли з ним, не відчиняючи дверей.

— Можна любити чи не любити військову справу, — продовжував Пилип спокійно, прагнучи уникнути зайвої гостроти, — можна і в двадцять п'ять уперше одягтися в солдатський мундир, таке буває. Але головне — здобути навички воїна, і коли буде потрібно, вміло захищати Батьківщину.

— Поганий громадянин з того, кого тягнуть в армію на мотузці. Він і там, як тут, буде випадковою людиною, — продовжувала вести своєї Оксана.

— А чому ти не хочеш припустити, що навіть поганий громадянин в умовах армії може... перекуватися. Я не маю на увазі Бориса, кажу взагалі про юнаків, недостатньо свідомих. Звідки вони, чому зросли такими? Ну

ясно ж, мова іде про недоліки виховання. Та вони не злочинці, ні. І неповноцінність їхня, так би мовити, явище тимчасове. В армії, самі знаєте, кожен крок солдата відомий командирові. І так день за днем. Невже ти, Оксано, серйозно думаєш, що три роки молода людина продовжуватиме іти не в ногу з усіма? От коли я, наприклад, служив. Різні, дуже різні люди зустрічалися. Один, пригадую, Микола Гробовий, харків'янин, ніяк не хотів командирові відділення підкорятися, бо той, бачте, мав освіту лише за сім класів, тоді як Гробовий скінчив будівельний технікум. А другий, з числа «важких», Борис Горбатько. У нього, що не слово — лайка, що не крок — порушення дисципліни. А не злякалися командири, не забракували ні того, ні другого. Обоє в люди вивели згодом. Не дуже-то рівною дорогою, частіше по колючках вели, ніж по квітах, а вивели...

— Ага, нарешті і ти згодився! — перебила його дружина. — Чули, всі чули — по колючках вели Гробового та Горбатька в армії! От я й кажу: так і треба Борисові Севериновичу. Не все йому квіти толочити, нехай і колючок спробує!

Оксана з викликом подивилася на Северина Леонтійовича. Він ніби дрімав у цю хвилину чи просто сидів так, зажурено схиливши сивіючу голову, і, здається, не збирався відповідати Оксані.

— Помовч, Оксано, — попросив Пилип, показуючи дружині очима на Северина Леонтійовича. Він уже сердився на Оксану і давав їй знак пригнити непотрібну дискусію.

А Калерія тим часом ні пари з вуст. Ніби людина, ім'я якої нервувало Оксану, для неї, Калерії, нічого не значила. Ні тепер, ні раніше. Важко було прочитати на її обличчі — згодна вона з Оксаною чи ні, поділяє Оксанине «так і треба» чи взагалі їй байдуже — візьмуть на військову службу Бориса чи залишать дома. Час від часу Калерія, правда, позирала на Северина Леонтійовича, але ніхто не зміг би сказати, що означає ота хвилинка її цікавість до людини, яка в силу відомих причин так і не стала для неї рідною.

Це невтручання Калерії впливало на Северина Леонтійовича не менше, ніж гостра мова Оксани. Принаймні так здавалося Пилипові, і він, примушуючи дружину замовкнути, в той же час подавав Калерії настирливі сигнали хоч словом обізватися до гостя. Та Калерія і

тепер залишалася вірною собі або, вірніше, залишалася вірною обраній з самого початку лінії.

Северин Леонтійович ще раз потер рукою чоло і випростався. Якась думка, що мала, очевидно, для старого Франчука неабияке значення, зробила його очі живими, зосередженими.

— А ви, Калеріє, що ви думаєте про майбутню службу Борисову? — запитав, і виделка в його руці затремтіла.

— Я?.. Хіба це має якесь значення? — стрілчасті брови Калерії злетіли вгору.

— Не знаю, як для кого, але, повірте, для мене ваша думка дуже важлива, — не наполягав, а щиро, по-батьківському просив Франчук.

Калерія продовжувала дивуватися.

— В якому розумінні важлива? Щось мені важко, Северине Леонтійовичу, вірно спрямувати свої думки... Можливо, він хотів би перед тим, як іти на службу, офіційно відчутти себе зовсім вільним; я маю на увазі загс,— Калерія зблідла, а очі її, блискучі, як сухумський лак, дивилися на Франчука, рівно, без спалахів.— У мене ще немає, Северине Леонтійовичу, стільки грошей, скільки треба, а то б я давно сама порушила справу про розлучення... Ви маєте право, звичайно, обвинувачувати мене, маєте право спитати, навіщо я розписувалася з ним, коли не збиралася жити... Але... але не в мене питайтеся, питайтеся в тієї Калерії, яку дурна доля дівоча привела в Ясноград рік тому... Та Калерія більше не існує, Северине Леонтійовичу, а ця лише може каятися...

— Борис не уповноважував мене вести розмову про розлучення, — Северин Леонтійович взяв Калину руку. — А для мене ви, Калю, завжди були рідною. І ви, і дитина. Та, здається мені, нині й для Бориса ваша думка цінна.

— Чого б йому хотілося, наприклад? — з викликом запитала Оксана.

— Краще, звичайно, якби він сам сказав Калерії. Проте... Йому, як мені відомо, не дали подібної можливості... Ви, Калеріє, не захотіли говорити з ним і після того, як я просив вас у листі, правда?

— Правда, Северине Леонтійовичу...

— От бачите, Ви не дозволили Борисові увійти до вас в дім. Чому? Ви, Калеріє, зросли, змужнїли за рік. Але ж

і він... Хіба час зовсім нічому не навчив його? І ми, батьки, і громадськість осудили Бориса, ви... добре провчили його. Більше року Борис живе і працює в Яснограді без нас, без нашої матеріальної підтримки... Хіба все це не слід врахувати, Калеріє, перш ніж остаточно зачинити перед ним, батьком вашої дитини, двері...

— О, ви глибоко помиляєтеся, Северине Леонтійовичу,— гаряче втрутилася Оксана.—Одеса далеко, і вам, на жаль, не все видно... А ми знаємо Бориса, знаємо таке, що й говорити вам, батькові, не хочеться. Зачиняли перед Борисом двері! Хто зачиняв?! Брехливий ваш Борис, у всьому брехливий. Ніколи не стояв він під нашими дверима, ніколи не просився до сина! Не мовчи, Калю. Покажи Северину Леонтійовичу його записку, якщо ти не спалила її. Знаєте, що він написав Калерії саме у ті дні, як прийшов лист від вас? Він не просив, а в ультимативній формі пропонував Калерії з'явитися до нього додому від такої-то і до такої-то години. А потім ще... він зустрів нас на вулиці. Йшов у парі з артисткою Яблонською, ви її добре знаєте, Северине Леонтійовичу. Привітався він? Глянув хоч одним оком на Павлусика? Ні! Потрібен йому документ про розлучення чи ні, а Калерії потрібен. Борис ваш, пробачте, Северине Леонтійовичу, за одвертість, безнадійний... для Калерії принаймні. Подивіться, вона ж, як весняна пташка, молода. І є люди, наші заводські чесні хлопці, які...

— Оксано, дуже прошу тебе, замовчи, — попросила Калерія, ще нижче опускаючи голову.

Але тут втрутився Северин Леонтійович.

— Краще така правда, ніж мовчанка. Дома ми радилися, і жінка не хотіла, щоб я їхав. Та все ж... ми повинні до чогось прийти. Заради маленького громадянина Павла Франчука. З Борисом питання вирішене — він служитиме три роки і «ходитиме по колючках», як говорить Оксана. Нехай походить. Може... Для батьків найгірші діти ніколи, мабуть, не будуть остаточно безнадійними. Та обличчю Бориса, — Северин Леонтійович трохи помовчав, потім звернувся до Калерії. — Є речі на перший погляд другорядні, але ними не слід нехтувати. От ви, Калеріє, з маленьким Павлом тут... Це дуже добре, що вас прийняли як рідних, діляться з вами житлоплощею. Проте саме тепер, коли Борис виїде з Яснограда, право на квартиру на Київській залишається за вами.

— Нізачо в світі, Северине Леонтійовичу! Ми раз і назавжди домовилися з Борисом, що мені від нього нічого не треба.

— Але ж зі мною ви про це не домовлялися! — щиро запротестував Северин Леонтійович. — Врешті-решт квартира моя, а не Борисова. І це моя воля, щоб у ній жив мій онук.

— Ні, нізачо... нізачо... — повторювала Калерія і очима просила підтримки у Оксани. — Ось нехай вона скаже, нехай Оксана пояснить вам, Северине Леонтійовичу...

У Пилипа не питалися, якої він думки. А тим часом Пилип не цілком згоджувався з Калерією. «Щодо Бориса, — міркував він, — то інша справа. Нехай Калерія сама вирішує, чи слід поновлювати з ним колишні відносини. А квартира? Відмовитися від житлоплощі, на яку вона і малий Павлусик дійсно мають незаперечне право? Кому цим дошкулить? Борисові? Але ж Борис однаково іде в армію, і квартиру на Київській комусь віддадуть».

Мабуть, не важко було догадатися, про віщо зараз думав Пилип, бо Оксана, глянувши на нього, і сама перестала підтакувати Калерії. Пропозиція Северина Леонтійовича і подобалася їй, і лякала її. Про це вона й сказала, звертаючись насамперед до Калерії.

— Свій куток мати хто б не хотів. Нам от дали квартиру, а скільки сімейних живуть у гуртожитках, по кілька років чекають... Але... — подивилася на Северина Леонтійовича. — Але через деякий час повернеться Борис, і що тоді? Квартира зробить їх не тільки чужими, а й ворогами. Хіба ви, Северине Леонтійовичу, зможете забронити Борисові потім знову оселитися у своїй квартирі?

— Тільки за згодою Калерії він став би жити на Київській. А ні, я обіцяю... забрати Бориса після демобілізації в Одесу. Вас це влаштує, Калю? Не поспішайте відмовлятися. Ви повинні говорити не лише від свого імені, а й від імені Павла. Подумайте добре. Та навіть коли ви знову скажете «ні», — твердо заговорив Северин Леонтійович, — я, Калеріє, не облишу вас. Я піду до Варвари Миколаївни, до ваших керівників на завод. Так, піду на завод в партійну організацію, в комсомол. І всюди, побачите, підтримають мене, а не вас.

— А що, Калеріє, — втрутився в розмову Пилип, — порадилося, справді, в комсомольському комітеті?

Пилип не сказав і тепер, що, на його погляд, пропозиція Северина Леонтійовича прийнятна. Пилипа стримала обережність. Могла ж Каля зрозуміти це як натяк з його боку, що вона вже надокучила їм. Ні, Каля нітрішечки не обтяжувала нікого, живучи у них. З Калею Оксані навіть веселіше. Та Пилип дивився вперед, життєвий досвід підказував йому, що квартирами не розкидаються.

— Ви маєте на увазі заводський комітет? — перепитав Франчук у Пилипа. — А то ще є у нас з Калерією спільна знайома, догадується, Калю, хто? Я згадав Марію Булавенко. Марія теж горою за Калю стоїть, це я відчув по її листах, — зустрівшись з Калиним запитальним поглядом, Северин Леонтійович підтвердив: — Так, по її листах. Від неї я знав, як ви тут жили, як працювали. І про онука Марія Булавенко писала мені. Ви, Калю, не знайшли часу чи не захотіли, а Булавенко не забула старого Франчука... То, може, дійсно, звернемося за порадою до Булавенко? Беріть на один день відпустку, і поїдемо.

А Каля вже і без його нагадування запитувала себе: яку пораду дала б їй Марія Булавенко? Пилипа, а потім і Оксану Северин Леонтійович помалу перетягнув на свій бік, це легко було помітити. Та й сама Калерія починала вагатися, згадуючи дві розкішні кімнати, кухню і всі інші вигоди квартири на одній з центральних вулиць Яснограда.

Вона поки що жодним рухом не зраджувала себе. І це вже була гра, тонка гра, якої не помічав навіть Северин Леонтійович Франчук. Спокусливі картини життя з мамою і Павлусем у «власній» квартирі стояли перед Калиними очима, і вона мружила їх вже не від обурення, а з метою маскування. Бо варто було зробити хоч один крок назустріч бажанням Северина Леонтійовича, і хто знає, чи встояла б вона під тиском нових його доказів, нових аргументів. А щось, однак, стримувало Калерію, щось примушувало і далі заперечливо хитати головою, відмовлятися і від квартири, і від звертань за порадою до тих, кому найбільше вірила.

Це «щось» — уроджена гордість Калерії, її самолюбство, в яке життя так рано і так жорстоко влучило найотруйнішою з стріл. Вона нагадувала птаха-підранка,

що в кожній простягнутій руці бачить рушницю і в кожному лункому звукові чує постріл. Боялася потрапити в нову залежність до Бориса Франчука, дати йому привід дивитися на неї, як на свою надокучливу тінь. А саме перед Борисом Калерії хотілося залишитися назавжди такою, якою була вона в скрутний для неї час. Повз нього вона завжди проходила з гордо піднятою головою, з викликом в очах, найбільш боялася опинитися перед Борисом в ролі слабодухої, безсилої, потребуючої його підтримки. «Ні, — говорила вона собі, — вогонь не спалив метелика, тільки крильця обпik, тільки провчив необачного!»

Чи не зверне її з обраного шляху, чи не приглушить бажання власними силами вибороти собі і синові місце в житті ота франчуківська квартира?

Було над чим замислитись.

А день, незалежно ні від чого, кликав Калерію до звичайних справ, до материнських обов'язків; у сусідній кімнаті знову подавали голос малята, та й годинник уже показував першу.

На деякий час вони знову залишилися самі біля столу — Пилип і Франчук. Пилип порадив Северину Леонтійовичу:

— Варвара Миколаївна приходить приблизно о сьомій, поговорите ще з нею. А в комітеті... Комітет викличе Калерію, і, я певен, думка у нас буде одностайна. Хто-хто, а комітетчики добре знають, як важко молодому робітникові одержати пристойну квартиру.

Пилип розумів Северина Леонтійовича, співчував йому. Він не знав Бориса особисто, але йому ніяк не хотілося вірити, що в такого батька міг зрости поганий син. А що, як у Калерії і Бориса просто, як говориться, найшла коса на камінь? Обоє дуже самолюбиві, горді, і ніхто не хоче поступитися перед другим своєю зверхністю? Так чи інакше, сьогоднішня впертість Калерії не подобалася Пилипові, і він твердо вирішив по-своєму поговорити з Варварою Миколаївною і товаришами з комітету. Северин Леонтійович хотів Калерії добра, а коли так, нехтувати його пропозицією не слід.

Так думав Пилип Сніжко, випроводжаючи Северина Леонтійовича. Він двічі нагадав йому, щоб той приходив не пізніше сьомої. Варвара Миколаївна чекатиме на нього.

З Калерією і Оксаною Северин Леонтійович не прощався. Тільки зазирнув до них у дитячу кімнату і сказав, що він увечері обов'язково дочекається Калеріного повернення з роботи.

Калерія допомагала Франчукові одягатися, і в ці останні хвилини йому здалося, що вона хоче щось сказати йому, та не наважується. У виразі юного обличчя вгадувалося вагання і просьба не судити її, Калерію, строго, не гніватися на неї. Він сприйняв це як добру запоруку на майбутнє.

Спускаючись по сходах, Франчук почув, як за дверима квартири, з якої щойно вийшов, заплакала дитина. Голосок був тоненький, але настирливий. «Павлусик», — догадався Северин Леонтійович. Павлусик теж був своєрідною запорукою. І на якусь мить старий Франчук повірив, що мир можливий не тільки між ним і Калерією, а й між Калерією і Борисом. Нехай для цього потрібні роки розлуки, нехай.

2

Сама не знаючи чому, Калерія сьогодні вийшла з дому на цілу годину раніше, ніж завжди. Порада практичної Оксани «не бути гавою» трохи образила Калерію, і в голові у неї ворухнулася думка, що Оксана взагалі незадоволена своєю братовою. Ще навіть не встиг піти Северин Леонтійович, а Оксана нетерпляче почала розпитувати, де саме та квартира, на якому поверсі, скільки квадратних метрів мають кімнати і чи є парове опалення. Почувши, що будинок Франчуків знаходиться в кількох кроках від площі Кірова, Оксана сказала:

— Заздрю тобі, Калько! Це ж у самому центрі.

Ця фраза, яка несподівано зірвалася з Оксаниних вуст, свідчила, що та вже все вирішила за Калерію, а останній залишається лише мовчазно погодитися з нею. Як і завжди в подібних випадках, Калерія обережно прикусила губу: «Жартуєш, Оксано!»

І, можливо, тому й поспішила з дому, відчуваючи потребу наодинці осмислити своє становище. Спершу вона подумала, що встигне побувати в дитсадку у матері, але вже на вулиці якось мимоволі завернула зовсім у протилежний бік. Незабаром Калерія опинилася на площі Кірова. Перейти площу навскіс, починається Київська... А там третій будинок ліворуч... Минулої осені твердо

вірила, що завжди житиме у цьому будинку, і завжди з особливою цікавістю придивлялася до молодих каштанів, висаджених вздовж тротуарів, до красивої чавунної огорожі, що оточувала палісадники. Тоді Калерія, правда, не помітила продовгуватого скверика, а в ньому дитячих гойдалок, низеньких лавочок, ящика з піском. У скверіку двоє хлопчиків і тепер, хоч надворі було холодно, гралися в піску — будували, здається, «канал». «А тут добре було б і Павлусику,— подумала Калерія, задивившись на дітей. Та відразу сказала собі: — цього ніколи не буде». Хотіла вже йти, але в під'їзді знайомого будинку з'явилася постать якогось чоловіка, і Калерії здалося, що то «він». Насторожилася, прикрила лице коміром пальта: «Хоча б не побачив!» Ні, вона не шукає зустрічі з ним і зовсім не для цього прийшла на Київську.

А для чого?

Дійсно, для чого Калерія тут, біля будинку Бориса Франчука?

Калина дорога в життя виявилася не такою рівною, як можна було сподіватися. Рік тому школярка-старшокласниця вийшла за батьківський поріг, сповнена райдушних мрій, закохана в людину «прекрасної душі», артиста з «тонким смаком», того, хто перший сказав, що вони створені одне для одного. А у молодості завжди легкі крила. Легко несуть вони у тиху, погожу годину, і людині здається, що все вона може, все в її владі. Та ось неждано-негадано зустрічний вітер. Не пустун лоскотливий, прозваний на Чорноморському узбережжі, де відпочивала Калерія, бризом, а той, що дерева долу схиля, мов корабельні щогли. Той, що море кипіти примушує. Горе від нього слабодухим, горе тим, у кого крила без гарту. А ще більше горе, як ти самотній в дорозі. Ні, недарма один не відправлений адресатові і потім спалений лист Калерія починала словами тужливої пісні:

Заки море перелечу,
Крилонька зітру.

І, може, стерла б, якби не чудодійна сила дружби, якби не людське братерство. Тепер Калерія вже не могла б навіть сказати, хто саме надихнув її, хто вивів з гнітючого стану, допоміг пережити смертельну образу. Марія Булавенко і Кость Соколюк?.. Московський майстер, який відкрив у ній «майбутнього токаря»?.. Іван

Перепелиця («якби мав я тебе... та не маю»)? Чи, може, бригадир Іван Коблик з його сором'язливою любов'ю? Ніхто з них зокрема, а проте і ніхто, крім них. Та ще мати, до якої прокинулися, нарешті, в Калиній душі раніше невідомі їй почуття, та молода Калина наставниця біля верстата Вероніка Багатирчук, та Ада Садова — напарниця із смішною своєю наївністю: «Тобі, Калюшо, завжди везе». Всіх, всіх і навіть Оксану Сніжко, яка от тільки-но нехотя зачепила Каліне самолюбство, могла б посадовити Каля за один стіл на своєму святі, якби воно настало. Не знайшлося б місця лише... батькові Калиного сина, як нема більше йому місця в її серці...

Скільки ж часу ще треба, яких змін в житті, щоб минуле кануло у вічність, щоб Калина байдужість до всього почутого від людей про Бориса була не штучною, а справжньою?

Чого їй тепер ховати лице, коли б це навіть і він зупинився в під'їзді? Вони ж давно зовсім, зовсім чужі? А ховає... Ховає, наче неоднаково, що про неї подумає така людина, як Борис.

Знає Калерія, що, якби зараз зустрілася віч-на-віч, він був би з нею підкреслено люб'язний, адже «батько приїхав». І про квартиру, мабуть, сказав би «будь ласка». Хіба Борисові не однаково? Артист, хоч і невізнаний, він уміє зображувати все, що захоче, — кохання, ревності, ненависть. Але хіба не знає Калерія, що то лиш сама оболонка Борисова, а зміст його... Та в ньому, здається, взагалі ніякого змісту.

Отакі думки володіли Калерією в ті хвилини, коли вона стояла, ніби прикута до одного місця, не наслідуючись вийти із скверика, доки не зникне постать у під'їзді. Хлопчики тим часом чогось не поділили і почали сваритися, не звертаючи уваги на чужу тьотю. Меншенький, пов'язаний теплою хусткою навхрест, гоноровито доводив своєму товаришеві, що тато у нього капітан, і тому він, син капітана, має право забрати у всіх дітей їхньої вулиці і пістолети, і кинджали, і рушниці іграшкові. Старший, кирпатий, широколиций, не згоджувався; рушниці, зробленої з палиці, не віддавав, а про свого тата казав, що він у нього над усіма капітанами старший. Про матерів діти не згадували. «А знатиме про свого тата Павлусик?» — вколола Калерію невесела думка. Адже її син ніколи, ніколи не знатиме, хто його

батько. Хіба дорослому розповість вона всю правду, але не раніше...

Уявляла Павлусика вже таким, як хоча б оцей меншенький. «От прийде мама з роботи, вона тебе провчить!» — говоритиме, мабуть, Павлусик. Але хіба діти бояться чужої мами? Здавна уже повелося, що малеча ховається не за маминою, а за татовою спиною, як за кам'яною горою. І вона, Калерія, так робила...

А в Павлусика тата нема. Саме прізвище. І чим далі, Калерія все більше переконується — не треба було цього робити, не треба було давати синові чужого прізвища. Що з того, що він Франчук? Не раз і не два на своєму віку почує син прізвисько «безбатченко» і носитиме в серці образу. «Бідний мій, маленький мій», — шепоче Калерія, придивляючись до незнайомого хлопчика, тепер зажуреного, бо другий таки забрав у нього рушницю. Перед очима в неї Павлусик, голубоокий, білолиций, з чубчиком, як у півника. Крізь сльози Калерія пригадує його сонного, спокійного, яким залишила півгодини тому, пригадує рожеві рученята, золотистий пушок за вушками... А може, то й краще, що не самій доведеться нести своє горе, що в неї син? От і тепер, охоплена раптом передчуттям зустрічі з людиною, яка так зневажила і її, і власну дитину, викликала вона в собі образ сина, і... на душі відлягло трохи.

Озирнулася. Під'їзд спорожнів. Лише в кінці вулиці маячило кілька постатей. Швидко залишила скверик і, перебравшись на протилежний бік Київської, пішла.

В новому будинку проти пам'ятника склили вікна. Вгорі, під самим дахом, кілька дівчат, примостившись на «люльках», закінчували облицювання фасаду керамічними плитками.

«Школа!» Калерія навіть почервоніла, впіймавши себе на думці про те, що Павлусикові добре було б жити поруч з такою чудовою школою. Все ж озирнулася: до будинку Франчуків звідси двісті-триста метрів... «Той, хто займе квартиру, буде задоволений. Центр, майдан поруч, театр, а тепер ще й школа!»

За кілька кроків від Калерії зупинився і теж подивився на працюючих під дахом дівчат сержант з голу-бими погонами. І вона пізнала його, це був Коста «збожеволіти», як жартома прозвала його Калерія.

— Калерія, збожеволіти! Скільки літ, скільки зим!

Вони, дійсно, давно не бачилися. У Калі був свій маршрут, у Кости — свій. Завод, гуртожиток, клуб, де вона інколи бувала, — все містилося на міській околиці, протилежній тій, де служив сержант.

— Ходімо, Калеріє, звідси. Я сьогодні зовсім розгубився. З Ясноградом прощаюся, розумієш? Додому їду. Через пару днів дома буду, на Кавказі. Збожеволіти! Ну, не забирай руку, послухай...

— Скільки ж це ви, Коста, прослужили? — Калерія пішла поруч з сержантом.

— Три роки, як один день. А тепер — додому! У нас мандарини дозрівають, хурма. Вино уже бродить. «Пий, Коста, пий, синок», — скаже батько. Ай-я-яй, як добре дома! Тиждень не працюватиму. В гори піду, тиждень буду гуляти!..

— А потім? Яка у вас професія, Коста?

— Добра професія: чайною ланкою командував. Плантація — ніби отара овець зелених. Вся кучерява. Мільйон колгоспу дає. Ви ніколи не бачили чайних плантацій? Ні? А сади мандаринові бачили? Теж ні? Відна дівчинка! — І раптом сержант зупинився, подивився Калі в обличчя. Очі його стали ніжними, прохаючими. — Слухай, Калеріє... Я тебе рік знаю. Скажи, поганий Коста чи хороший? Не смійся, скажи правду... — Озирнувся й ворухнувся плечима незадоволено. — Збожеволіти! Теж місце для серйозної розмови знайшов! Дуже прошу, пройдемося трохи або он там сядемо...

Він повів Калерію через площу до попелястих лавок, розставлених біля клумб. Та, зробивши кілька кроків, Калерія спохватилась: їй же на роботу. Глянула на годинник і трохи заспокоїлася. До заводу звідси навіть пішки за двадцять хвилин дійдеш, а зміна починається через півтори години. Схвильованість сержанта Кости передалася трохи і їй, хоч вона й не зовсім ясно уявляла собі, про віщо зараз він поведе мову.

— Ви не дуже поспішаєте, Калеріє? — запитав Коста, очищаючи для Калерії лаву від опалого листа.

— Хвилин двадцять-тридцять можемо посидіти. Сьогодні я на другій зміні.

— Ай-я-яй! Мало часу. Рік не бачилися, і всього двадцять хвилин на прощання. Зовсім погано. А завтра... Мій поїзд в сім нуль-нуль ранку. — Сержант дістав з кишені пачку документів, знайшов квиток. — Ось, точно в сім нуль-нуль. Розумієш, Калеріє... Зовсім нема часу,

збожеволіти... — раптом Коста вдарив себе кулаком по голові. — Стоп, сержант! Сідай в кабінку, стрибок відміняється!

— Який стрибок, щось я вас не розумію, — Калерія готова була розсміятися, але вираз обличчя Кости стримав її.

— Я сам себе не розумію, Калеріє! Ось тобі комсомольське слово, не розумію, — блиснувши очима, знову заговорив Коста. — Звичайної речі не міг збагнути. Квиток замінити треба, от і все. Не завтра їхати, а після-завтра.

— Навіщо ж це?

— Ай-я-яй... — похитав він докірливо головою. — Не хочеш Кости зрозуміти, Калеріє! — і наблизився поривчато до неї. — Слухай, дівчино, будь мені... сердечним другом. Це ж твої слова, я їх назавжди запам'ятав. Думав, тільки їх і повезу додому, а тепер...

О, вона добре бачила — Коста не жартує. І хоч досі ніколи не думала про нього, як про людину, яка може стати для неї другом на все життя, проте одвертість, щира сердечність Кости, його безпосередність будили в душі Калерії співчуття, примушували думати над кожним словом, яке вона скаже йому, щоб не образити, не завдати людині болю.

— Ви питали у мене... що я думаю про вас, Коста? А відповіді не дали... Засипали мене іншими запитаннями. Так-от... Ви хороший, а можливо, навіть дуже хороший... З вами мені весело. Якби у мене була подруга або сестра і якби вона радилася зі мною, я сказала б їй: «Ідь з ним. Він хороший...»

— А собі ці слова сказати можеш?

— Собі? Ні, собі не можу. Пізно.

Він схопив її руку.

— Чому пізно? Іншого любиш? Так? Того, з редакції? Губи Калерії здригнулися.

— Ні...

— В чому ж справа? Чому не хочеш сказати правду?

— Правду? — очі Калерії якимось запитливо подивилися на Косту. — Я вийшла заміж... Ви не вірите? Даремно. Вийшла рік тому. І в мене... У мене вже навіть син...

Спершу він їй не повірив і заперечливо хитав головою. Потім сидів кілька хвилин мовчки. Мовчала і Калерія. Про те, що вона вийшла заміж, Калерія сповістила без радості, тільки при згадці про сина очі у неї

ніби пожвавішали — це Коста помітив. І по коротких роздумах логічно постало запитання:

— Хто твій муж? Де він?

Вона чекала цього.

— Мій чоловік... батько мого сина завтра чи позавтра іде в армію. От ви відслужили, а він іде...

— Ай-я-яй, — Коста посмутнів. — Навіщо пішла за нього? Навіщо він оженився до армії? Чекати з малою дитиною три роки... важко...

Калерія запитала:

— Ви, Коста, ніколи, звичайно, не зробили б подібної помилки?

— Я?.. — він замислився, потер рукою чоло. — Хто знає... Кожна людина...

— Може помилитися? Так хотіли ви сказати?

— Ну, зла дівчина. Я хотів сказати — кожна людина може передчасно закохатися... Але одружуватися не обов'язково відразу... Я ось признаюся... Я в вас, Калеріє... з першої зустрічі закохався. Вірите? Неприємність мав: дві доби арешту. Збожеволіти! Здалося мені якось — ви до кінотеатру пішли на останній сеанс. У мене увільнення до десяти, а сеанс об одинадцятій тридцять кінчався... Я потім знайшов ту, що на вас схожа. Не вона схожа, а одяга. Ну, і відсидів на гауптвахті... І не жалів, що відсидів, жалів, що та дівчина — не ви... Ой, сховайте ваш годинник, Калеріє, не поспішайте. Ще одне слово, і підете...

Але що то за «слово», яке він повинен був їй сказати наостанку, Коста, мабуть, і сам не знав. Вона чекала, а він мовчав. Намалював прутиком візерунок на вогкій землі, перекреслив його, зрівняв землю і знову почав малювати. Потім розстебнув шинелю, дістав з кишені маленький блокнотик, олівець.

— Я вам мою адресу запишу. Це на Кавказі. — Написав кілька слів і, віддаючи папірець, запитав: — А мені, Калеріє, можна вам писати?

— Навіщо, Коста? У вас своїх справ багато, у мене своїх. Ніколи буде...

— Вам — не знаю. А я писатиму. Напишу, як у нас, що нового у колгоспі. А синові вашому мандаринів пришлю. З власного саду. Любить ваш син мандарини?

— Він зовсім ще маленький, мій син. Отакий... — показала Калерія, всміхаючись.

— І мандаринів не їсть? Ну, нічого. Звикне потім... Так ви скажіть, Калеріє, куди вам писати... Зайвого нічого не писатиму, не бійтесь...

Він тримав олівець напоготові, і Каля не насмілилася ще раз сказати «ні». Почувши Калине прізвище, сержант насторожився.

— Це чоловікове прізвище Франчук?

— Так.

Він замислився, і по очах його видно було — Коста напружено щось пригадував. Потім несподівано знову звернувся до Калерії.

— Так це ваш чоловік — син народного артиста Союзу? Так, я відгадав? Збожеволіти!

Каля зблідла, але ствердно кивнула головою. Глянувши на сержанта, вона зрозуміла, що він, як і інші комсомольці Яснограда, знає її історію. І відразу злякалася нових непотрібних розмов, нових запитань, які, можливо, примусять її в чомусь відкритися перед цим юнаком. Годинник показував пів на третю — о третій зміна. Калерія рішуче підвелася.

— Пробачте, але я вже повинна йти... Бажаю вам щасливої дороги, Коста... І всього, всього, чого тільки вам бажається!

Коста гаряче потис руку Калерії обома своїми.

— Спасибі, Калеріє... — він перечитав адресу, записану з її слів. — Все вірно, вулиця Ентузіастів, так? Це поряд з «Зіркою»?

— Я на «Зірці» працюю... І живу там в заводському будинку...

— Ще раз спасибі, Калеріє. І знайте... ми зустрінемося з вами. І поговоримо. Про все поговоримо. Прощайте.

Хвилини через дві Калерія озирнулася. Сержант з глибокими погонами поспішав до зупинки, звідки відходять автобуси за маршрутом площа Кірова — вокзал.

Залишившись одна, Калерія відчула спершу полегшення: дуже вже їй не хотілося розповідати сержантові те, про віщо він, можливо, чув лише мимохідь. А що Коста чув щось про Франчука, не викликало сумніву. Калерія й тепер відчувала на собі його погляд і ніби чула його голос: «Так це ваш чоловік — син народного артиста Союзу?» Ну, звичайно, і до сержанта дійшли чутки про неї і Бориса Франчука. В цьому нема нічого дивного, бо, як знала Калерія, секретар міськкому комсомолу

Кость Соколюк говорив про нього на зборах комсомольського активу. Відтоді, правда, минуло багато часу. Та, бач, не забув Коста. Назвавши прізвище, вписане по-мимо її бажання в шлюбне свідоцтво, а потім і в паспорт (на заводі всі переконували її, що різні прізвища у матері і дитини завжди вноситимуть плутанину і незручність), Калерія оживила і для себе, і для зовсім сторонньої людини спогади річної давності.

«Ну що ж, — думала вона, — він все тепер знає і не матиме ілюзій». Згадавши про адресу, залишену сержантом, Калерія розгорнула папірець. Адреса була написана російською мовою, прізвище теж — «Дедекаєв». А нижче стояв рядок, загадковий, як ребус. Літери незнайомої осетинської мови, рідної для Кости Дедекаєва, нагадували старовинні ієрогліфи з підручника історії древніх віків. Це зацікавило Калерію, відвернуло трохи увагу від подій, якими почався день, які і хвилювали, і тривожили її. Чотири слова, чотири таємниці... Що вони означають?

Папірець поклала в сумочку. Нехай полежить. Рано чи пізно, а вона прочитає ці загадкові слова.

Ось і знайомий поворот: перед нею широка асфальтована вулиця, обсажена деревами. В кінці — заводоуправління «Зірки».

Переступивши поріг прохідної, Каля відчула себе у звичному оточенні.

Біля конструкторського бюро — гурт молодих робітників. Читають об'яву. Калерія підходить ближче і натикається на Аду Садову.

— Здрастуй, Каленько! А ти мені знову снилася сьогодні. Ти і твій Павлусь... Ходімо, в цеху розповім...

— Що там? — показує Каля очима на дошку об'яв.

— Конструктори запрошують на обговорення проекту комбінованої садово-городньої сівалки. Між іншим, керував групою проєктантів Хома Андрійович...

— А ти звідки знаєш? — Калерія любила під'юджувати подругу, але Ада не зважала на це і завжди охоче розповідала їй усе, що стосувалося родини Найдишів. З молодшим Найдишем, Гришею, Ада проводила всі вільні вечори і вихідні дні, а до його батька, Хоми Андрійовича, ставилася з особливою повагою.

Підійшла Вероніка, показала «Комсомольську правду».

— Про нас з тобою, про наш завод пишуть.

— Ти сьогодні півтори норми виробила? — запитала Калерія.

І коли та весело кивнула головою, попросила:

— Іди, Вероніко, додому, будь така добра. Дай і мені попрацювати; а то...

Останніх слів Вероніка не дочула. Заспівав різець. Заспівав тоненько, без напруження. Калерія теплим поглядом стежила за деталлю, наче перед нею була жива, розумна істота. В ці хвилини вона не згадувала про справи, які бентежили її зранку. Праця потребувала її м'язів, забирала всю увагу, а зате ніби звільняла від важких роздумів...

У цеху двічі з'являвся головний інженер. Іван Коблик супроводжував його й давав якісь пояснення. Калерії здалося, що, розмовляючи, вони поглядали і на неї. Потім прийшла Долгова. Віддала літній прибиральниці, тьоті Тані, синенький папірець, з чимсь ніби поздоровляла тьотю Таню. Здала привіталася з Калерією, приязно, як завжди. Ні, Галина Петрівна Долгова анітрішечки не образилася, що вони з мамою відмовилися тоді жити в її квартирі. І добре зробили, відмовившись. Адже незабаром повернувся з-за кордону Петро Васильович. Тепер він демобілізувався і працює, здається, викладачем. Як би почувала себе мама в його присутності? Багато, правда, води сплигло, багато змін сталося в житті кожного з них, а все ж... От вона, Калерія, і через десятки років не захотіла б опинитися в сусідстві з майбутньою сім'єю Франчука. Нізащо в світі!

А чи матиме він взагалі колись сім'ю?

І знову, знову мимоволі думки заводять Калерію в лабіринт, сповнений неприємних спогадів, хвилюючих видінь. У тихому дзижчанні металу під різцем вчувається молодій матері тоненький і жалібний голосок дитини. То кличе до себе Павлусь, нагадує про своє існування. Хорошою, доброю виявилася Оксана, вона й Павлуся догляне, і Калерії не дає сумувати. А проте... Краще мати свою квартиру, що там не кажи...

Неприємно погоджуватися з думкою, що вона живе в Сніжків з ласки Оксани на правах «бідної родички». І раптом виникає несподіване рішення згодитись... Задля Павлуся тіти проти власних переконань. Знайти в собі силу сказати Борисові, що він, як і раніше, зовсім вільний, а квартиру вона візьме як мати його сина, за

тим незаперечним правом, про яке так красномовно говорив Северин Леонтіївич.

Співає верстат, швидко обертається деталь під різцем. Інтуїтивно Калерія відчуває — складний механізм працює з винятковою точністю. А вона сьогодні неспокоїна і весь час думає не про виточувані деталі, а зовсім про інше. Складка на перенісці — свідчення впертості — поглиблюється. Калерія бореться сама з собою: зміна повинна закінчитися, як і всі попередні, успішно. Не можна піддаватися настрою...

Але, мабуть, так уже створена людина, що мозок інколи залишається непідвладним її бажанням. Приїзд Северина Леонтіївича, зустріч і розмова з сержантом Костою і, нарешті, згадки про неї в статті «Комсомольської правди» — все це тримало Калерію в стані напруження, примушувало шукати відповіді на безліч виникаючих запитань; вона працювала нині без «вогника», як сказала б Вероніка. На інше були спрямовані душевні сили Калерії. Тільки підкреслена уважність майстра Івана Коблика була тим сигналом, після якого Калерія взяла себе, нарешті, в руки.

До перерви залишалося десять хвилин. Ящик для заготовок спорожнів. Калерія «позичила» кілька штук з другого, призначеного на післяобідній час. Коблик проміряв готові деталі грибовським мікрометром. Він не зробив їй жодного зауваження, але нерви Калерії були сьогодні особливо чутливими, і їй здалося, що Іван Семенович приховує незадоволення. Вона очима спитала в нього: «В чому річ?» Іван Коблик ухильно відповів:

— Техконтроль ледве не затримав сьогодні продукцію Ширяєвої.

— Дайте мікрометр, — попросила Калерія.

— Будь ласка, — охоче простягнув він мініатюрний вимірювальний прилад, подарований Грибовим. — Але вам, Калеріє, нема чого турбуватися.

Коблик сказав правду. Інтуїція, поєднана з точними, математично розрахованими рухами, виручила Калю, хоч сьогодні була вона ніби сліпа. З вдячністю подивилася Каля на верстат: слухняний, розумний, він уже рік годував її, годував сина. Він приніс їй першу маленьку славу, це ж і в Березові читають, мабуть, «Комсомольську правду». І тут вже вона згадала: ніхто в Березові не знає її нового прізвища, ніхто, крім Марії Булавенко. Навіть Наді П'ятниці вона нічого не сповіщала.

А може, Булавенко розповіла про колишню комсомолку багатьом, як це зробив Кость Соколюк? Тут, в Яснограді, фігурувало лише ім'я Бориса, а в Березові? Калерії було не байдуже, що думають про неї в маленькому містечку, де минало її дитинство, де похований тато...

Під час перерви Іван Коблик, як і передбачала Вероніка, читав уголос «Комсомольську правду». Ада Садова заздрісно дивилася на Калерію, прізвище якої згадувалося в статті про ясноградських молодих новаторів. Коли Іван Коблик скінчив, Ада попросила газету і сама розшукала ім'я подруги.

— Дійсно, про тебе, — сказала вона і довго потім сиділа мовчки, здивована, як дитина. Вероніки не було, і всі токарі, свердлувальники, наладчики адресували свої схвальні, доброзичливі, а часом і заздрісні, як у Ади, погляди одній Калерії.

Низенька, немолода робітниця з повним круглим лицем підсіла до Калерії. Перечекала, поки Коблик відповість на запитання.

— Як не відмовиш, прийду повчитися. Ти не бійся, багато часу не відніму. Одинадцятий рік, слава богу, токарем...

Калерія навіть засоромилася. «У неї хоче вчитися людина, яка одинадцять років працює на заводі!»

Стала до верстата збуджена, очікуюча. І трохи згодом, дійсно, зустрічала гостю — ту саму немолоду робітницю.

Потім підійшла Ада. Просила, як буде у Калерії вільна хвилина, заглянути до неї. При великій глибині різання ніяк вона не може упоратися зі стружкою.

— А майстер? — натякнула Калерія.

— Ти що ж, зазнаєшся? Не хочеш подрузі допомогти, — вколола Калерію Ада. І відразу ж змінила «гнів» на «милість». — Каленько, тільки на хвилиночку... Ну, прощу тебе.

Іван Коблик взагалі дуже не любив, коли хтось без особливої на те причини зупиняв у робочі години верстат. Доходило до анекдотів. Якось він зустрів у проході Любу Ширяєву і накинувся на неї: «Чого прогулюєшся?!» А та не розгубилася: «Ванюшо, — спокійно відповіла Люба, — я щиро жалкую, що ти не дівчина. А парубкові не скажу, слово честі, не признаюся, куди йду». Через півгодини після тієї «сутички» Івана Коб-

лика біля верстатів зустрічали посмішками... Його поважали, від нього не таїлися навіть з деякими «хитроцями» при нормуванні нових, незнайомих видів робіт, і все ж саме над ним, над Іваном Семеновичем Кобликом, любили інколи потішатися. Надто серйозним, поважним виглядав Коблик, особливо в присутності начальства. Випадок з Ширяєвою зробив майстра обережнішим, проте вимогливість його не зменшилася.

А сьогодні майстер до всього, здавалося, був сліпим і глухим.

...В цеху спалахнула електрика. Вогники ламп здавалися червонуватими, особливо поблизу вікон: денне світло там боролось за свій пріоритет. Однак з кожною хвилиною насувалися вечірні присмерки. Згодом Калі захотілося їсти, і це був перший сигнал, що до кінця зміни залишалося не так уже й багато. О пів на десяту до цеху зайшла Лена Наріжна, комсомольський секретар. Покрутилася трохи між верстатами, перекинулася словом з Адою, до Калі поздоровкалася мимохідь. І, здається, навмисне при ній сказала обліковцю, який саме звірвав з токарями їхні виробничі показники за останній тиждень:

— Передайте Івану Семеновичу, як прийде, нехай подзвонить в комітет. Я його шукаю.

Для Калі не було таємницею настирливе залицяння Лени Наріжної до Коблика. Та коли говорити одверто, Каля не зовсім розуміла їхні відносини. Дехто давно вважав, що до весілля недалеко, та й сама Лена з цим не ховалася, але жодного разу нічого такого Калерія не чула від Івана Коблика. Він взагалі уникав подібних розмов і навіть у вирішальний момент, коли йшлося про квартиру, ухилився від одвертої відповіді — збирається одружуватися чи ні. Квартиру Кобликові все ж дали. Жив він з матір'ю і сестрою на третьому поверсі того ж будинку, що і Калерія. Час від часу доводилося працювати на одній з ним зміні, і Коблик в такі дні був обов'язковим Калиним супутником. Про свої почуття юнак не нагадував з того часу, як дізнався, що вона заміжня. Спершу він навіть тікав од Калі, а згодом при випадковій зустрічі дав їй зрозуміти, що зовсім переборов себе і може бути з нею, як з усіма іншими... Правда, Калерія інколи відчувала на собі якийсь незрозумілий його погляд, ніби сповнений співчуття; та про грибовський перстень він ніколи більше не нагадував.

А Калерія? Вона із задоволенням відзначала зміни в поведінці Івана Коблика. Його стриманість була ніби запорукою того, що він ніколи більше не добиватиметься від Калерії взаємності у коханні. Залишаючись з Калерією сам на сам, хлопець міг говорити з нею про що завгодно, але тільки не про її становище, хоч, мабуть, не гірше за інших знав усе... А втім, Коблик щиро радів її маленькими радощами, його засмучували її невдачі, хоч він ніколи б у цьому не признався. Лише одного разу, тижнів два тому, зрадив себе: Калерія внаслідок неосторожності зірвала ніготь на мізинці, і Коблик, дізнавшись про нещасний випадок, пополотнів так, наче самому йому завдано смертельної рани. Потім, правда, він пояснював це тим, що з дитинства не може спокійно дивитися на кров.

Ніхто, навіть Ада Садова, вже не «пророчив» Кобликові Калерію, і Лена Наріжна якось покаялася перед нею: «А я, Калеріє, здуру ревнувала до тебе Ваню...»

Порівнюючи тепер Коблика із сержантом Дедекаєвим, Калерія вважала, що перший з них виявив значно більше тактовності в ставленні до неї. Він не став вдаватися до аналізу — виграла вона чи програла, обравши Бориса, а не його. Саме тому Коблик зріс в її очах, і ось тепер, перед кінцем зміни, вона почала розмірковувати над тим, чи не сказати Коблику, коли вони йтимуть додому, про візит Северина Леонтіївича і його пропозицію. Ні в чому особисто не зацікавлений, Іван Семенович Коблик керуватиметься лише здоровим глуздом, доцільністю того чи іншого рішення. Він, здавалося Калерії, зможе бути цілком об'єктивним суддею, тоді як Пилип і Оксана та, мабуть, і її мати, Варвара Миколаївна, люди, зацікавлені кожен по-своєму.

Упевненість Калерії, що Іван Семенович не кривитиме душою, зростала в міру осмислення багатьох фактів безкорисливої його допомоги їй у цеху.

Скориставшись тим, що Коблик підійшов до неї за використаними вже кресленнями, Калерія, ніби жартома, сказала:

— Не здумайте тікати сьогодні без мене... Пилипа я цілий день не бачила, і може трапитись, що він забуде зайти в цех. А надворі холодно і чорно, як у комині.

Радісний вогник зігрів його очі, та Коблик відразу ж нахилився, сховав їх. Відповів підкреслено спокійно:

— Добре. Я чекатиму біля прохідної... Або ви мене почекайте, як звільнитесь першою...

«Зараз Северин Леонтійович у нас... Розмовляє з мамою, а Оксана йому підтакує. І очікують мене... — думала Калерія, виточуючи останні деталі. — Очікують, а я прийду і не знатиму, що говорити... Чи догадується Іван Коблик, як потрібне мені зараз його щире слово? Навіть хочеться загадати на Коблика: скаже «згоджуйся» — згодиться, не порадить — відмовитися...»

...Ліхтарі на заводському подвір'ї горять неяскраво; небо поглинає проміння, і не стає від цього світлішим — так піски пустелі п'ють не нап'ються вологи з малого джерельця, а його висушують. Висока суцільна стіна відгороджує місто, здається, вийдеш за браму і опинишся один, як піщинка в чорному нічному морі. Та ні, за брамою знову вогні: на стовпах, у вікнах квартир, де не сплять жінки, матері, діти, дожидаючи з роботи годувальників. За брамою автобуси підморгують зеленим оком, через кілька хвилин вони повезуть людей на спочинок у тихі будинки і котеджі Червоної Слобідки, де ще й досі на деревах красуються яблука пізніх сортів, де пахне гіркими горіховими шкаралупами, а як вітер подме із заходу — то пахне і грибами, бо на заході нове робітниче селище вторглося в не займані віками хащі знаменитого на Ясноградщині Чорного лісу.

За брамою — Іван Коблик. Він стоїть у сутіні біля газетного кіоска і придивляється до кожного, хто виходить з території заводу, боїться прогавити Калерію. І ще якийсь військовий походжає поблизу прохідної. Кобликові неважко догадатися, чому так часто поглядає військовий на свій годинник, чому звіряє його з заводським — на когось чекає. І йому дуже хочеться заспокоїти несподіваного нічного побратима. «Не хвилюйся. Зміна скінчилася п'ять хвилин тому. І тепер вона переодягається, чепуриться. Дівчатам для цього завжди треба більше часу, ніж нашому братові». І ще міг би послатися Коблик на свій власний досвід: майстер цеху встиг усі наряди зібрати і підписати, встиг змінити спецівку на костюм і пальто, а токарь Калерія Франчук, яку він дожидає, бач, і досі...

Ага, он вона вийшла у своїй незмінній кубанці.

Та чому це саме до неї кидається військовий?

Іван Коблик залишається на місці і мимоволі стає свідком незрозумілої сценки: Калерія дивиться на

військового, а той щось пояснює їй, гаряче жестикулюючи руками. Калерія озирається довкола, потім показує на прохідну. Коблик чомусь не наважується вийти із сутіні. Тим часом військовий рішуче бере у Калерії чемоданчик, вони обмінюються ще кількома фразами, і Калерія знову дивиться на прохідну, на заводський годинник. Зараз чверть на дванадцятку.

Він, Іван Коблик, готовий, здається, зробити нарешті крок вперед, та в цю мить Калерія теж рушає... помалу. Помалу вона і військовий ідуть вздовж продовгуватої клумби з прив'ялими айстрами, минають стовп з ліхтарем угорі, потім пересікають навскіс бруківку і зникають у темряві.

Коблик певний, що військовий не хто інший, як Борис Франчук.

«Отже, чутка вірна — Бориса Франчука забрали в армію, — думає Іван Коблик. — Ну що ж, вона не могла відмовити йому в цьому, можливо, останньому побажанні».

Він не поприкає Калерію, але й не може звільнитися від ревнивого почуття.

3

Якби не знаття, що на неї чекають, Калерія дозволила б собі трохи довше побути з Костою Дедекаєвим. Демобілізований сержант глибоко схвилював і здивував її своїм вчинком: він, виявляється, ходив на вокзал і відстрочив від'їзд на дві доби. Для чого?

Ось вони вже чверть години сидять на лавочці в палисаднику зовсім недалеко від будинку, де живе Калерія. Вірніше, сидить одна Калерія, а Коста більше стоїть або проходитьесь перед нею — два кроки вліво, два вправо... Він, як завжди, поспішає сказати все відразу і тому плутається, не встигає закінчити одну думку, як захоплюється іншою. Однак головне Калерії ясно: сержант кличе її з собою. Так, він знав про Бориса Франчука найгірше: був на тому комсомольському активі, де виступав секретар міськкому Кость Соколюк... Сержант Дедекаєв не догадувався, звичайно, що дівчина, про яку розповідав Соколюк, і є його знайома Калерія, інакше він давно розшукав би її, давно сказав би їй те, про що доводиться говорити тільки сьогодні... Нехай Калерія повірить йому — Коста Дедекаєв все обмірку-

вав, він не дитина. У нього — добра мати і справжній друг батько.

— Коста, Коста! Ви — неначе вогонь. Хіба можна так швидко... закохатися. Ви ж зовсім мало знаєте мене.

— Коста не кидає слів на вітер. Коста знає вас, Калеріє Павлівно, давно знає, краще, ніж вам здається, — говорить Дедекаєв, зазираючи у вічі Калерії. — Не треба боятися Коста, йому треба вірити, тільки вірити!

— Ну, добре, — згоджується Калерія. — Я вам вірю. Але ж це не все.

Вона хоче сказати, що любов повинна бути взаємною (про це влучно нагадав їй у листі Іван Перепелиця), але боїться образити Дедекаєва, він зрозуміє, що не його почуття, а свої піддає сумніву Калерія. Та що поробиш... серцю не накажеш любити, хоч би й хотіла. Навіть коли віриш. І знову пригадуються Калерії слова Віри з гончаровського «Обриву»: «Хто не вірить, той не любить». Дійсно, не віриш — значить, не любиш. Але й вірити не завжди означає любити. Ні, у схвильованій мові сержанта так багато щирості, не можна бути з ним жорстокою. Краще щось інакше.

-- Коста, ви... ви взяли б на себе великий тягар... Я ж не сама, у мене син... Хіба я вам не казала про сина?..

Коста Дедекаєв поривчасто схопив Калерію за руку.

— Все знаю, дівчино, все знаю. Не кажи більше нічого. Твій син — мій син. Тобі тяжко — на двох ношу розділимо, легше буде. Хіба не так?

Він був такий схвильований, сержант Дедекаєв, такий збуджений... Здавалося, натякни тільки про згоду, і він візьме тебе на руки і понесе далеко-далеко на свій Кавказ. Догадуватися про це жінкам завжди приємно, особливо молодим, хто лише починає розуміти силу своїх чар. Коста Дедекаєв сьогодні чимсь нагадував Калерії Бориса Франчука в перші дні їхнього знайомства. Ось він уже кілька хвилин тримає її руку в своїй, тільки не цілує, як Борис, той ніколи не звертав уваги на протести Калерії.

Ніч принесла урочисті звуки кремлівських курантів.

— А ви сьогодні знову потрапите під арешт, — жартувала Калерія. — Нам пора...

— Не відпущу, поки не почую згоди. Ага, що ви на це скажете?.. — Але через мить Дедекаєв зітхнув: — Жаль, пізно. А завтра... завтра ви обов'язково познайомите мене з матір'ю. Без материної згоди не можна... Я розумію.

— А ви... порадилися із своєю матір'ю?— ввіймала його на слові Калерія.— Правда ж, ні? Ну от бачите,— помітивши, що він збирається протестувати, Калерія похитала головою.— Завжди отак. Знаємо про необхідність добре подумати, поділитися з батьками, але... не робимо цього. І потім... каємося. Навіщо так поспішати, Коста? Поїдете додому, погостюєте трохи, влаштуєтесь на роботу. І як захочете — напишете про свої справи, про все... Я вам відповідатиму на кожен лист.

Сержант слухав уважно, та навряд чи розумів, що там вона йому говорила. Для нього було ясно: Калерія відмовляється їхати, отже, вона не вірить в його добрі наміри. А це, звичайно, ображало, бо з тієї самої хвилини, як він дізнався, що Калерія є та не названа Соколюком по імені дівчина, Коста Дедекаєв твердо вирішив одружитися з Калерією і забрати її з Яснограда. Чи справді кохання штовхнуло його на такий крок (кілька попередніх коротких зустрічей з нею запали сержантові в душу), чи, може, це був лише благородний порив молодії людини, готовність піти на своєрідний «подвиг» в ім'я справедливості, хто знає. Можливо, він не подумав як слід над багатьма проблемами, які виникли б у разі згоди між ним і Калерією, не подумав про те, що не так уже й просто при існуючих законах взяти шлюб з чужою жінкою, нехай і покинутою, у якої до того ж є дитина і чоловік якої живий-здоровий... Коли тобі двадцять один рік, невичерпна енергія молодості компенсує брак життєвого досвіду; і в Кости Дедекаєва енергії, здається, не бракувало. Та все ж... опір Калерії і разом з тим її дружній тон обеззброювали молодого сержанта. Він уже починав розуміти нездійсненність задуманого і гніватися на себе і на Калерію, бо з таким характером, як у Дедекаєва, важко відмовитися від своїх переконань, А Коста був переконаний, що Калерії слід їхати з ним, починати нове життя, раз і назавжди викинути з серця Франчука.

Дві-три хвилини вони сиділи мовчки. Калерія сказала все, а Коста ніяк не міг зібратися з думками. Нарешті Калерія тихо запропонувала:

— Підемо,— і встала.

Коста ж, навпаки, сів.

— Ще кілька слів... Завтра ми зустрінемося?

— Добре. Я вийду рівно о другій годині. Раніше не

зможу. А тепер.. проведіть мене он до того під'їзду... де тільки-но зупинилася машина.

Він тримав, як і досі, руку Калерії, йшов помалу, не наче хотів виграти ще кілька зайвих хвилин. Деякі вікна нового будинку світилися, але мешканці більшості квартир уже спали.

Глянувши на своє вікно, Калерія заспішила:

— Лають мене дома, лають. І син, напевне, не дочекається... Він завжди прокидається перед моїм поверненням з роботи. Ну, доброї вам ночі, хороших снів, Коста!

— Не забудьте — о другій. Я буду на розі... До побачення, Калеріє, — сержант Дедекаєв за звичкою приклав руку до кашкета.

Двері під'їзду були відчинені. Не озираючись, Каля швидко піднімалася сходами. Серце підказувало їй — Северин Леонтійович, мабуть, і досі сидить у них. «Ну й нехай. Нехай думає про мене, що хоче», — ображено подумала Калерія і стала йти повільніше.

На площадці між другим і третім поверхами хтось стояв біля круглого, як ілюмінатор, вікна. Спершу Калерія побачила тільки постать і червоний вогник цигарки. Але ось людина повернулася до неї, і Каля завмерла.

— Добрий вечір! — скидаючи церемонно капелюх, промовив Борис Франчук. — А я дивлюся, кого це «Победою» привезли... Вітаю, вітаю з успіхом, Калеріє Павлівно!

Вона вже опам'яталася. Глузливий тон Бориса Франчука, його безцеремонні натяки про «Победу», «успіх» вплинули зовсім не так, як можна було сподіватися. Калерія притисла чемодан до грудей, немов захищаючись ним, і, не сказавши ні слова, рушила далі.

— Стійте, — кинувся за нею Борис Франчук, і через мить вона відчула його важку руку на своєму плечі.

— Чого вам треба? — зупинилася Калерія, і голос її прозвучав загрозливо.

— Нічого особливого... Не думайте, що я спеціально підстерігав вас і те де... Зовсім ні. Я прийшов дізнатися, що тут трапилося з батьком, чому він затримався. Раптом побачив машину і вас... Оце і все. Але подождіть... Коли вже, Калеріє, ми зустрілися, я повинен сказати вам кілька слів... Ви знаєте, звичайно, батьків план... Так-от... Я не поділяю його... Чуєте, Калеріє? Я проти...

— Проти чого? — мимоволі вирвалося в Калерії.

— Проти комбінації з квартирою. По-перше, вона дуже велика для вас... багато доведеться платити. І по-друге, це головне, я пообіцяв здати квартиру на весь час іншій людині... Ви, можливо, догадуєтесь кому?.. Ні? Тоді я сам скажу... Артистці Яблонській. О, не подумайте нічого поганого, просто вона мій давній друг, а живе аж у Червоній Слобідці. Для артистки щоденні подорожі автобусом дуже незручні. От я й вирішив...

— Що ж вам заважає здійснити свої наміри?

Він щиро зітхнув.

— Знову батько. Батько завжди втручається в мої справи... ніби я маленький і те де. Скажіть йому, Калеріє, що вам квартира не потрібна. і я готовий... готовий віддати вам половину тих грошей, які одержу в Яблонської за рік наперед. Тисячу двісті поділити на два — виходить шістсот. Шістсот карбованців ваші.

Гірка посмішка сковзнула по вустах Калерії: «Ось він увесь — Борис». Їй згадалося, як вона зустрічала кілька разів на вулиці його і Аллу Яблонську, згадалися плітки про цю «парочку». Плітки, у яких, звичайно, було чимало й правди. «Артистці незручно жити на околиці, їздити автобусом... А нам з Павлусем зручно... Зручно тулитися в чужій квартирі!..» Вона ледве не закричала. Як гидко було чути оте безглузде «і те де»!

— Між іншим,— знову обізвався Борис.— Алла хотіла поговорити з вами, як жінка з жінкою. Ви не заперечуватимете — вона завтра зможе прийти зранку години о десятій.

— Сюди?! Ну це вже занадто!.. Чуєте, ідіть звідси зараз же, і щоб ні вашої, ні її ноги тут не було. Дайте мені спокій, артист Франчук, бо інакше...

— Не кричіть, Калеріє. Мене звуть Борис Северинович. І я вас не боюся.

— Ідіть геть!

Він побілів, озирнувся сполохано.

— Добре. Скажіть батькові, що зустрілися зі мною на вулиці. Я його чекатиму...— Франчук знову підніс над головою капелюх, помахав ним, потім одягнув його і зашерхотів каучуковими підошвами, спускаючись вниз.

Калерія цілу хвилину стояла під дверима, стомлено опустивши плечі. Нарешті тричі легенько постукала (вночі вони не користувалися дзвінком, щоб не будити дітей).

— Ось і наша опівнічниця,— зустріла її мати.— Що там у твоєму цеху? Пилип давно дома, а ми сидимо, чекаємо тебе... Северин Леонтійович збирався уже назустріч вирушати... Павлуся ледве заспокоїла, прокинувся, як завжди, об одинадцятій і все плакав, тільки недавно затих. У сні навіть схлипує...

На столі була непочата вечера. Северин Леонтійович сидів на канапі і малював щось синім олівцем на палітурці дитячої книжечки. Глянувши, Калерія зрозуміла, що він намагається ілюструвати «Три ведмеді».

— Нарада, мабуть, якась?— подивився на Калерію старий Франчук.

— Ні,— відповіла Калерія.— Я затрималася з однією людиною. А потім зустріла... Бориса... вже недалеко від нашого дому.

На неї дивилася Оксана, мати, Северин Леонтійович, і в очах кожного з них вона бачила однакове запитання: «Домовилися?»

— Чом же ти не запросила його?— поприкнула дочку Варвара Миколаївна.

— Він не мав часу, мамо. А щодо квартири...— Калерія обвела всіх допитливим поглядом і зупинилася на Северині Леонтійовичу.— Ми з Павлусем згодні... Коли ж ваш син претендуватиме на квартиру після повернення з армії...

— Не будемо загадувати наперед,— повеселішав Северин Леонтійович.— Отже, вирішено. І переселятися треба негайно. Завтра зранку я приїду за вами.

Оксана і Пилип дивилися на Калерію здивовано: «З ким це вона встигла порадитися?» Варвара Миколаївна теж уважно стежила за дочкою, і хоч та трималася досить упевнено, в очах у неї мати побачила тривожні спалахи.

— А може... Не слід поспішати?— звернулася до Калерії Варвара Миколаївна.— Давайте всі разом... ще подумаємо. Дуже я боюся нових неприємностей.

— Чого нам боятися, мамо? І про які неприємності ти говориш? Я добре зважила все... квартира однаково перейде чужим, коли ми відмовимося. Нарешті вона ж не... Борисова. Ми одержуємо її не від нього, а від Северина Леонтійовича. А з Северином Леонтійовичем ми були і залишимося друзями... Правда?

— Звичайно!— зворушено підхопив старий Франчук.— Киньте, Варваро Миколаївно, свої вагання. Я по-

винен поїхати звідси, знаючи, що онук має надійний дах над головою. Ми з вашим татом, Калеріє, були приятелями... а це теж до чогось мене зобов'язує...

Тепер, коли Калерія дала згоду, Пилип і Оксана раптом чогось затривожилися; презирнувшись між собою, вони обоє вийшли в кухню.

— Не подобається мені Калерія, якась вона не така, як завжди,— пошепки сказала Оксана.— І де вона була? З ким?

— Не знаю. Ми верталися додому з Іваном Семеновичем і ніде з нею не зустрічалися, хоч вийшла Калерія, як я дізнався в цеху, раніше за нас.

— Дивно...

— А може, вона відразу після зміни зустрілася з Борисом?— догадувався Пилип.

— Навряд. Чув же: «Я,— каже,— затрималася з однією людиною». А вже потім окремо згадала про Бориса. Так чи інакше, невідома нам людина порадила Калерії переселитися... Нас вона і слухати не хотіла, а це, бач, ще й матір умовляє. Чи не той поет, Іван Перепелиця, трапився їй? Він на неї, пам'ятаєш, і раніше мав вплив.

Пилип сказав серйозно:

— Хто б не порадив... Важливо, що квартира не пропаде. Запрошуй Северина Леонтійовича вечеряти. Кагор он, на вікні.

Северин Леонтійович вечеряти відмовився. Попросив склянку чаю і туди налив кілька ложечок вина. Ще раз зайшов до спальні і при слабкому світлі розглядав сонного онука.

— Спить парубок... Хороший у вас син. Любіть його. Але вмійте і строгою бути. Не потурайте примхам... З малих років не потурайте. Бо потім каятиметесь, як я...

Калерія проводжала Франчука до площі. Ніде нікого не побачила. Вулиця здалася зовсім безлюдною. Борис неправду казав, що цікавиться батьком. Він приходив тільки для того, щоб зустрітися з нею і перешкодити «комбінації» з квартирою, як іронічно назвав батькові наміри. Ну що ж, так, мабуть, повинно було статися: на зло йому, на зло всяким Яблонським, вона, Калерія, житиме в квартирі на Київській. Вона, а не коханка Борисова!

Повернувшись, Калерія помітила, що ніхто не лягає спати, немовби вони чогось чекають.

Але в неї і так голова йшла обертом.

— Спати... Я дуже стомилася, мамо. А завтра... Ми про все, про все поговоримо. Кажуть, ранок мудріший од вечора.

Вона ще намагалася жартувати!

Через кілька хвилин Калерія вже лежала горілиць на своєму імпровізованому ліжку-матраці, покладеному на дошки.

Поснули Пилип з Оксаною. Рівно, спокійно дихали діти. Нарешті сон скував і Калерію. А Варвара Миколаївна лежала з відкритими очима, і недобрі передчуття оволоділи нею. Франчуківська квартира не вабила її, а лякала.

Калерія перед світанком з кимсь сварилася уві сні, стогнала.

О восьмій годині Оксана і Калерія годували дітей, пів на дев'яту Варвара Миколаївна зібралася вже йти на роботу, як раптом з'явився Северин Леонтійович.

— Машина чекає. Я взяв вантажне таксі, і на нього ми складемо речі. Калерія з Павлусем сяде в кабінку.— Він був свіжий, поголений.— О, та ви ще не зібралися! Так і знав. Ні, ні, дорога Калеріє, снідати будемо вже на новому місці.

«Таки приїхав»,— подумала Калерія і приглядалася до Северина Леонтійовича, намагаючись зрозуміти, чому у нього такий піднесений настрій.

Мати стояла посеред кімнати з зонтиком у руці і не знала, що робити — збирати дійсно речі чи відрадити дочку від непевного кроку.

— Северине Леонтійовичу,— підступила вона до старого Франчука.— А ваш син?

Франчук махнув рукою.

— Нехай це вас не турбує. Для Бориса моє слово — закон... До того ж він завтра вранці поїде...

Калерії здалося, що Северин Леонтійович не дуже-то охоче говорив про Бориса. Йї уявилася нічна розмова між батьком і сином. «Мабуть, не обійшлося без сварки».

— Про Аллу Яблонську Борис вам, звичайно, нагадував?— насмілилася, нарешті, запитати Калерія.

Він подивився на неї трохи розгублено.

— Так... нагадував. Але мене не цікавить Яблонська. І вас, Калеріє, вона не повинна турбувати. Віднині ви там хазяйка... Крім вас з Павлусем, я нікого не хочу знати. Збирайте постіль, я допоможу вам винести ліжко... такого у нас в хаті нема — для немовляти.

Після хвилинного мовчання Калерія звернулася до матері:

— Чого ж ми, справді, стоїмо? Машина чекає. Одягай, мамо, добре закутуй Павлуся. Або ні, я сама. А ти склади у чемодани найпотрібніше... За дрібничками ми завжди встигнемо навідатися. Значить, беремо ліжку, стільці... А ночви? Як же це Оксана залишиться без них? У нас же одні на двох.

— Бери, бери, Калю. Ми купимо. Я тобі каструлю маленьку дам, без неї як без рук будеш. Та не забудь манки, цукру. Молока в пляшку відлий, бо сьогодні вже на базар, мабуть, не підеш...

І почалися клопоти, почалася біганина з кімнати в кімнату; Калерія то бралася одягати Павлуся, то пакувати чемодани; Варвара Миколаївна зв'язувала клунки з подушками, ковдрами, білизною. Северин Леонтійович та Пилип понесли Павлусеве ліжку...

— Холоду не напускайте,— просила Оксана, але вони ніяк не могли протиснутися з ношею у двері. Довелося відчиняти ще й другу половину.

Варвара Миколаївна склала клунки серед кімнати і з сумом дивилася на них, а по щоках її розтікалися сльози.

Оксана про щось тихо радилася з Пилипом. Потім швидко почала виймати одяг з меншої шафи.

— У нас дві: стара і нова. Для початку тобі, Калю, і ця згодиться, а як розбагатієш, купиш кращу.

— Не треба, Оксано. Обійдемося,— ніяковіла Калерія.

Северин Леонтійович не втручався в жіночі справи. Він міг, звичайно, сказати, що в їхній квартирі є меблі, що там і посуду досить. Та чи варто було давати Калерії прівід для нових протестів?

Шафу виносили з допомогою шофера. І після того, як її влаштували на машині, швидко почали переносити решту речей.

Калерія одягла пальто, закутала теплою ковдрою Павлуся.

— А мені ж на роботу,— нагадала Варвара Миколаївна.

— Подзвоните від нас, скажете, що затрималися,— порадив Северин Леонтійович.— Їхати ж всього десять-п'ятнадцять хвилин.

— Ну, прощатися з вами чи не треба?— невесело посміхнулася до Пилипа і Оксани Калерія.— Ні, не прощатимусь. Ви всі троє будете сьогодні нашими гостями, правда, Северине Леонтійовичу?

— Обов'язково! Адресу ви знаєте? На всякий випадок запам'ятайте: Київська, сім, квартира чотири. Поруч з площею Кірова, там, де будується нова школа.

Ще через кілька хвилин Варвара Миколаївна винесла останній вузол. І тут раптом з кухні увійшла Оксана з пляшечкою ріденької каші і червоною соскою.

— В дорозі нагодуєш, може, захочеш...— промовила якимсь не своїм голосом.

Калерія пішла їй назустріч, вони обнялися.

— Ідь, Калю, ідь і нікого не бійся...— шепотіла Оксана.— Ми ж поруч... Ось випроваджу на роботу Пилипа, а сама до тебе. Київська, сім... Туди через Піонерський провулок зовсім близько. Захочеш — і переночую... Аж поки... Борис поїде, буду з тобою.

— Спасибі, Ксанко. За все, за все.

Вони знову обнялися і поцілувалися. Обличчя в обох були червоні і мокрі від сліз.

Накинувши на плечі хустку, Оксана вийшла за ними на вулицю, Пилип дивився крізь вікно.

Шофер відкрив кабінку, пропускаючи туди Калерію.

— А може, ти, мамо, сядеш з Павлусем? Сідай, а я — нагору.

Варвара Миколаївна не сперечалася. Сьогодні взагалі все робилося по слову Калерії, і Варвара Миколаївна підкорялася дочці якимось механічно, не будучи переконаною, однак, що та беззастережно права. Шофер кілька разів повертав до ліворуч, то праворуч і виїхав на Київську з незнайомої для Калерії сторони. Аж тоді, як вона побачила скверик, де гралися вчора двоє хлопчиків, догадалася: «Приїхали!»

Северин Леонтійович першим зіскочив на тротуар, простягнув руку Калерії. Взявши від матері Павлуса, вона постояла з ним трохи, ніби роздумуючи, що робити далі, а потім рішуче увійшла в під'їзд. Давно тут не була, більше року. Але безпомилково попрямувала на другий поверх і відразу ж пізнала двері четвертої квартири. Багато що пригадалося їй в цю хвилину. І той осінній день, коли вперше зайшла сюди, розшукуючи Бориса Севериновича Франчука, й інші дні, тайкома проведені тут з ним. Лице Калерії спалахнуло, і вона мимо-

волі підозріло глянула на сина, ніби він міг щось зрозуміти. Рука Калерії, простягнута до кнопки електричного дзвінка, безсило опустилася. Та ось поруч опинився Северин Леонтійович, він поклав клунки, які ніс, енергійно подзвонив.

Двері в ту ж мить відчинилися, і Борис Франчук відійшов убік, пропускаючи Калерію.

Вона навіть не сказала звичайного «здрасуйте», і Борис теж промовчав. Тільки голос Северина Леонтійовича порушував тишу квартири.

— Чого стоїш? Допомагай носити речі... Не ці, ні, з машини...

Усе в першій кімнаті залишилося на місці: широка канапа, стіл, крісла, скляна горка з посудом, буфет. Навіть фіранки на вікнах ті ж, але вони якісь зібгані, не-свіжі. Пальма ніби підросла, проте кінці стрілчастих листків посохли, загнулися, у вазонах стирчать недокурки. В кутках під стелею павутиння...

Северин Леонтійович простежив за її поглядом, зітхнув.

— Не стінами красне житло, а людьми,— промовив він.— Буде хазяйка, буде й порядок.

Варвара Миколаївна переступила поріг обережно, біля дверей опустила чемодан.

— Роздягайтеся. Павлуся поки що покладіть на канапу або ні, в тій кімнаті.— Потім Северин Леонтійович широко відчинив двері, даючи змогу пройти Борисові з шофером, які несли дитяче ліжко.

— У-а... У-а...— почувся тоненький, але сильний голосок: хлопчик прокинувся і дав про себе знати.

— Цитьте!— підніс палець Северин Леонтійович.— Це ж новий господар квартири Павло Борисович Франчук заговорив!

Всі, навіть Борис, подивилися на канапу, де звільнений від пелюшок, лежав Павлуся. Він сукав ніжками і ручками, намагався підвести голівку, червонів, напружувався, а Калерія стояла над ним замріяна, мовчазна.

Шофер тихенько спитав у Бориса:

— Скільки синові?

Той зніяковів.

— Рік... Ні, грохи менше.

— У мене теж... двоє,— похвалився шофер.— Дівчинці чотири минуло, бідова. А син малий, як ваш. Рік і два

місяці. Кричить цілий день, зубки ріжуться. А у вашого вже ріжуться?

— Здається...— невизразно пробурмотів Борис і одвернувся від цікавого шофера.

— Ну, а з шафою як буде? Внизу залишимо?— нагадав трохи згодом шофер.

— Ви дуже поспішаєте? А я хотів просити вашої допомоги. Без вас ми не подужаємо.

— Тоді ходімо.

День тільки почався, але Северин Леонтійович підганяв і Калерію, і Варвару Миколаївну. Треба було сьогодні ж здати паспорти на прописку, віднести в районний житловідділ довідку, що вона, Калерія, не мала в Яснограді житлоплощі.

Виникла нова проблема: а хто доглядатиме Павлуся після трьох годин? Завтра, звичайно, Калерія влаштує його в дитячі ясла, як роблять всі молоді матері-робітниці, а сьогодні?

Варвара Миколаївна змушена була подзвонити в дитсадок, а потім Долговій — своєму безпосередньому «начальству» — і залишилася дома.

Северин Леонтійович не міг не бачити, що жінки почувують себе ніяково в присутності Бориса, та й Борис, не дивлячись на свій гонор, тинявся з кімнати в кімнату, як непроханий гість. Однак бачив старий Франчук і інше — Борис, ніби ненароком, зупинявся біля дитячого ліжка і поглядав на нового «хазяїна» квартири з неприхованою цікавістю. Северина Леонтійовича це наштотувало на думку — ще раз поговорити з сином, поговорити, очевидно, востаннє перед розлукою. Він очима показав Борисові на кухню і, коли вони залишилися там тільки удвох, сказав:

— У мене є невеличка справа в Обласному відділі мистецтв. Проведеш мене.

Борис неначе чекав на таке запрошення, він мовчки почав одягатися. Після нічної розмови з батьком, під час якої довелося іти, як говориться, «ва-банк», питання про передачу квартири Аллі остаточно відпало. Це породило в свою чергу нове утруднення: Борис заборгував Аллі Яблонській вже не тільки морально, а й в прямому розумінні — він брав у неї «на влаштування квартирної справи» тисячу карбованців і майже половину встиг розтринькати. Знаючи характер Алли, він кожної хвилини чекав, що вона ось-ось з'явиться і в присутності батька

влаштує «той концерт». Тепер у нього залишається єдиний вихід: не сидіти дома, уникати зустрічі з Аллою. Мине день, а за ним ніч, і він опиниться на збірному пункті за містом — шукай тоді Бориса... Але про віщо хоче знову розмовляти з ним батько? Може, Алла Яблонська дзвонила Северину Леонтійовичу, вони ж знайомі?

Хай йому чорт, як довго тягнуться ці останні дні! Хоч би вже швидше сісти в поїзд і їхати, їхати, чим далі, тим краще. Все набридло йому в Яснограді, навіть винахідлива в коханні Алла... А його робота інструктора-культурмасовика, або, як говорять у них, в Будинку народної творчості, роль майстра «двох притопів і трьох прихлопів»! Якби не приїзд батька, Борис не так би відсвяткував, звичайно, своє прощання з нещасливим для нього Ясноградом...

І чого він, справді, так боїться батька! Битися той не посміє, вплинути на кар'єру... Ну про яку зараз кар'єру може іти мова, коли Борис іде рядовим в армію! Ні, треба, нарешті, показати батькові, що з нього досить опіки, поради, що він надалі житиме, як сам захоче...

...Борис чекає батька на сходах, але той затримався, і Борисові є час пофантазувати. Ну, звичайно, в армії з ним рахуватимуться. Є ж у них там клуби, ансамблі. Артисти і в армії потрібні. Якщо служитиме у великому місті, його обов'язково заберуть в Будинок офіцера. А скільки в самодіяльних гуртках гарненьких жінок! Кінець кінцем таку, як Алла, знайти неважко, з нудьги Борис не вмере...

«А Калерія, чорт забери, добре тримається. Народила дитину, а сама як дівчинка... Ні, даремно я зовсім порвав з нею».

За дверима — батькові кроки. Ось він і сам, строгий, поважний, обережно причиняє за собою двері. І раптом придивляється до мідної таблички, прибитої під вічком. Замість літер С. Л. там, перед прізвиськом «Франчук», вигравірувано інше — Б. С.

— Встиг!

Борис мовчить.

— Нічого, синку, — помалу спускаючись по сходах, схвильовано говорить Северин Леонтійович. — Підросте Павло, і він так само поспішить перекреслити на табличці твої ініціали... Між іншим, для нього вони справді будуть чужі... бо хіба ти... хіба ти маєш право називати-

ся батьком... Признайся, сьогодні ти вперше побачив синове обличчя?

— Калерія ховала його від мене.

— Ховала... які дурниці! Ти чекав, що вона уклониться тобі — подивися, мовляв, Борисе Севериновичу, на наше дитя. Сором! Мені дуже не хочеться знову сваритися з тобою, сваритися в такий день. І все ж я мушу сказати... Ти нещасна людина, Борисе. Твій характер, вірніше, твоя моральна спустошеність мене завжди лякали. Повір, я не перебільшую...

— Я все це вже чув...— глухо обізвався Борис.— Тобі, здається, приємно ображати мене на кожному кроці.

— Ні, Борисе. Мені приємніше було б сказати інше... Але як ти зустрів Калерію з сином! Можна розлюбити дружину, але це ж не означає, що на неї треба дивитися, як на бездушну річ. А син! Ти навіть не приторкнувся до нього. Хіба Павлусь не твій, не твоя кров тече в ньому?

Северин Леонтійович ступав важко, палиця з мідним наконечником осковзувалася по мокрому тротуарі, видно, що рука, яка тримала палицю, то слабла, то знову напружувалася.

— Ти все дорікаєш: «спустошений», «нікчемний» і те де... Якщо це прийняти за аксіому то... виникає запитання: хто винен, що я такий уродився? Батько? Мати?— захищався Борис.

— Ага! Материні слова повторюєш: «Ми винні, що він такий». Ну звичайно, ми, батьки твої, винні. Треба було частіше годувати «березовою кашею». Але ж і ти, слава богу, не кретин... Візьмися, нарешті, за розум. Тепер, Борисе, від тебе більше залежить, ніж від нас.

— Ви забули, тату, свою молодість. Кожен повинен відгуляти... А помилки молодості не такий уже й великий гріх.

— При умові, коли їх виправляють...

— Нехай і так. В чому ж мій гріх? Ви скажете — Калерія... Згоден. Але я не бачу ніякої трагедії. Калерія живе добре, працює... Вона самостійна людина, а тепер навіть краще влаштована, ніж тисячі заміжніх жінок... Ну в кого з її подруг заводських є така квартира? Та навіщо говорити про робітників, артисти... живуть роками на приватних квартирах... Ви ж знаєте.— Те, що батько не перебивав, робило Бориса сміливішим, і він продовжував міркувати вголос, не звертаючи уваги на

перехожих, які, очевидно, пізнавали їх, бо деякі навіть зупинялися і проводжали їх поглядами.— Нарешті, хто кого залишив? Вона чи я? Всі ладні називати мене злочинцем, хоч насправді Калерія...

— Досить...— батько знову похмурнів.— Досить. Нам важко, дуже важко, я бачу, порозумітися. Скажи краще, як ти ставишся до... Павла? Невже, дивлячись на нього, ти не замислюєшся над майбутнім... над його майбутнім, Борисе?

— Одверто кажучи, досі не замислювався. Він жив десь поза мою увагою... Калерія все зробила щоб відштовхнути мене від сина. І свого вона, до певної міри, добила...

— До певної міри? Отже, ти все ж не забував про нього?— хавався Северин Леонтіївич за бодай найтоншу ниточку надії — пробудити в Борисові інтерес до Павлуся.— А мені здається, Борисе, ти... лише сьогодні зробив, нарешті, відкриття, що ти вже батько.

— Але подібне відкриття, повір, не принесло мені великої радості. Запитаєш — чому? А тому, що хлопчик не тільки мій, а й Калерії, а вона... жорстоко образила мене, зробила посміховиськом цілого Яснограда. Звичайно, ти знову заперечуватимеш... Скажеш, перший негідний крок зробив я... Нехай і так. Але хтось же повинен бути меншим...

— Ти хотів сказати розумнішим?

— Маленьких дітей дурять: «Хто поступиться, той розумніший». На подібне я не згодний. Поступаються слабші, а розум у даному разі не має значення.

— Сумнівна теорія. Ех, Борисе! Якби почати життя наново... Я пригадую: ми з мамою випроводжали тебе в школу, в перший клас. Скільки надій плекали тоді в серці, які дороги тобі пророчили! А виріс ти, і, пробач, поки що самі неприємності...— Северин Леонтіївич зупинився перед дверима високого будинку... Ну от ми й прийшли... І ні про що не домовилися. Мабуть, дуже різні ми, дуже різні... А я на твоєму місці покаявся б. Попросив би щиро пробачення у Калерії, не палив би за собою всі мости. Чувш, Калерія і без тебе проживе, вона розумна, гарна, повна енергії. Але син, Павло Франчук... чому він повинен зростати безбатченком, коли ти живий?.. Не цурайся сина, Борисе. Минуть роки, і ти, можливо, змінишся, але буде пізно. Сьогодні не пізно, вір мені, а завтра... Я не хотів би, щоб мій син був лише

де-юре батьком Павлуся. Уяви собі, Калерія вийде вдруге заміж, і твоя дитина, твій Павлусь, знатиме його, а не тебе.

— Так уже й вийде... Перше нехай подбає про розлучення зі мною.

— Розлучення через суд — непотрібна формальність. Якби на мене, я б взагалі ліквідував оті штучні обмеження, вимогу привселюдно обливати поміями одне одного і все заради папірця із штампом: «Шлюб розірваний». Ось побачиш, мине небагато часу — і подібна практика буде засуджена... Калерії не знадобиться суд.

— Світ клином на ній не зійшовся, тату. Захоче, будь ласка...

— А сина не жаль?

— Син... Я його маю й не маю...

— Отже, нехай мости горять? — нетерпляче перебив Северин Леонтійович. — Мої слова, мої поради — на вітер, так?!

— Чому на вітер?.. Я думаю, зважую і те де... Я хочу зрозуміти суть...

— Суть зрозуміти неважко. Ти повинен бути людиною... Повинен поговорити з Калерією.

— Покаятися...

— Можеш не каятися. І нічого не обіцяти. Та вона нічого й не хоче від тебе. Але не ворогуйте принаймні. Доля хлопчика повинна бути однаково дорога вам обом.

— От і прояснилося. Тепер я зрозумів тебе... Добре. З Калерією готовий мати аудієнцію хоч зараз. Що там не кажи, Павло носить моє прізвище, він мій син... І я маю право дати кілька порад. Отже, мені повертатися додому?

«Що він за людина?» — дивувався Северин Леонтійович, впевнюючись, що Борис говорить про свої «права» без іронії, серйозно. В Борисові й раніше тупе нахабство часто сусідствовало з наївністю, грубість — з делікатними манерами, хуліганські витівки — з боягузством. Вчора і сьогодні він був особливо «маневреним», і зрозуміти, де справжній Борис, а де його хитромудра маска, — годі й думати.

«Не знаю я Бориса, зовсім не знаю», — змушений був признатися собі — в який уже раз! — Северин Леонтійович. Відпускаючи тепер Бориса на «аудієнцію» з Калерією, він подумав, що їй, мабуть, ця «аудієнція» нічого

не принесе, крім неприємностей. Глянув на годинника — пів на дванадцяту. Отже, його вже чекали в кабінеті начальника управління культури. Северин Леонтійович більше не затримував Бориса, лиш попередив, що сам він теж хвилин через тридцять-сорок повернеться додому. Нехай Калерія приготує всі документи, про які вони говорили...

Як тільки фігура батька зникла за дверима облвиконкому, Борис нервово зібгав цигарку і «стрільнув» нею, як з рогатки, в небо. Потім простежив, де вона впала і в який бік показує обкурений кінець. Посміхнувся до знайомої вивіски.

В пельменній снідало кілька незнайомих чоловіків і жінок, пахло гарячими сосисками, капустою, перцем. Борис підійшов до буфетної стойки.

— Привіт, Ніночко! Налий-но нам грогу в далеку дорогу,— продекламував, наслідуючи інтонацією шотландську застольну.

— П'ять зірочок? — спитала Ніночка, пухленька, чорноволоса дама років сорока — сорока п'яти. І попередила тихо:— Сьогодні лише за готівку — чекаємо ревізії...

— Двісті коньяку... сто лимонних вафлів... Або плитку «Спорту». Оту більшу,— наказував Борис, дістаючи з кишені гроші.— Так-то, Ніночко. Прощаюся з Ясноградом. Назовсім...

— І куди ж?

— До чорта на роги! Ха-ха-ха... Сам не знаю куди. Посадять, як пана, в «п'ятсот веселий» — і гайда. Може, на Далекий Схід, на Курили або в Середню Азію...— спритно перекинув бокал і не скривився.— Ху, як вогонь цей «КВ»! А вода... зовсім без газу, Ніночко. В армію мене мобілізували.

— Самого? Чи з Аллою Яблонською?

— Жартуєш...

— От коли зрадіє директор гастроному... Ні до кого буде ревнувати Аллу.

— Пусте, Ніночко. Мене цим не купиш. Візьми, здачі не треба. От і все. Прощай.

Недбало замотав шарф круг шиї, підняв комір пальта, ніби йому стало холодно.

— Напишіть, Борисе, нам листа з Курил! — крикнула йому навздогін буфетниця.

Та він навіть не озирнувся.

...На Київській Борису відчинила Варвара Миколаївна. Він мовчки роздягся.

Калерія біля столу сушила пелюшки електричною праскою. Була в старенькій, штопаній блузочці з короткими рукавами; Борис мимоволі задивився на її проворні круглі руки з ямочками біля ліктів. Колись ці самі руки так гаряче обнімали його...

Відчувши на собі чужий погляд, Калерія швидко зібгала пелюшки. Хотіла вийти в кухню, він заступив їй шлях.

— Батько доручив мені сказати... приготуйте документи... Він зараз прийде. Ну, а від себе... від себе я теж хочу... кілька слів.

Калерія знов повернулася на старе місце, ввімкнула праску:

— Я слухаю.

— Отже, завтра їду. Надовго їду, можливо, назавжди. Мій... наш син залишається на повну вашу відповідальність... Чого ви дивуетесь? Вам здається, що Борис Франчук каже дурниці! Даремно. Поки ми жили в одному місті, я все знав... мав можливість стежити за ним. Я завжди готовий був прийти йому на допомогу, якби в цьому виникла потреба. Ви смієтесь... А чи знаєте ви, Калеріє, приказку: «Сміється той — хто сміється останній?..»

— І це все, що ви хотіли мені сказати?

— Ні, не все.

Борис Франчук наблизився до кухонних дверей, причинив їх. Знову подивився на Калерію і побачив її справді красиві руки, смагляву шию; батькові слова живо пригадалися йому: «Калерія і без тебе проживе... Вона розумна, гарна, повна енергії». «Несхибне око в старого!» — подумав, замилувавшись нею.

Калерія інтуїтивно відчувала, що він розглядає її, і їй зробилося моторошно.

— Між іншим, вам дзвонили. Мама записала номер телефону...

— З Будинку народної творчості? Мене все це вже не цікавить.

— Дзвонила... Яблонська.

Борис махнув рукою.

— На жаль, нічого втішного для неї нема. Син спить? Тоді розмовлятиму тихіше... — Борис навшпиньках підійшов до стільця поруч з Калерією, обіперся на його

спинку, як роблять інколи конференсьє. Задивився на неї.— А ви... не змінилися. Така ж, якою я вас знав... Строгіша, правда, але це вам личить.

— Збережіть ваші дотепи для інших, — спалахнула Калерія.

— Калю... — потягся він до неї.

— Одійдіть.

— Ви боїтеся мене?

— Ні! Не те слово. Не те, коли хочете знати. Я... Я вас просто ненавиджу.

— Спасибі за одвертість...— Борис скрипнув стільцем, відсунув його вбік.— І давно ненавидите?

— Ви ніби на сцені. І позичаєте готові слова, слова зіграних ролей. — Калерія з ненавистю дивилася на Бориса. — Я не готувалася до подібної розмови, ви самі нав'язалися... самі зачепили... Так знайте ж, ви для мене — ніщо! І ваші жарти, і ваші компліменти, і самі ви — фальшиві, чуєте, наскрізь фальшиві! Ви іронізували тут, що я за рік не змінилася, — Калерія торкнулася пальцем до праски, вихопила шнур з розетки. — Я стала матір'ю, Борисе Севериновичу, і не дозволю, чуєте, нікому не дозволю потішатися наді мною... Будьте хоч наостанку розумнішим... Ваш батько захотів, щоб ми з Павлусем... ви знаєте... Моя згода — поступка не вам, а батькові вашому — чесній, добрій людині. І ще, коли хочете, син привів мене сюди, мій син... Заради нього я тут. Як же ви смієте користуватися тим, що так сталося, і ображати мене?!

Її кулаки були стиснуті, очі горіли. Здавалося, ще трохи — і Калерія кине́ться на Бориса, він навіть відступив трохи. Скоса поглядав на блискучу праску, яку при потребі вона могла використати як зброю.

Двері кухні залишилися зачиненими. Але Борис знав, що Варвара Миколаївна все чує. «Дурне становище!» Він уже радий був би припинити розмову, але ініціатива тепер перейшла до Калерії.

В кімнаті запахло паленим, Калерія ненароком чи в забутті поставила гарячу праску на простелену Павликову сорочечку.

Здивовано подивилася на коричневий слід, залишений утюгом на сорочечці, і раптом притисла її до лиця. З риданням кинулася в спальню.

На четвертий день після від'їзду Бориса Франчука Оксана принесла Калерії листа.

— Признавайся, Калько,— мовила вона, обіймаючи Калерію, — від кого? Я вже й на штемпель дивилася, і по почерку намагалася пізнати. Не дівочий почерк.

Калерія спокійно взяла листа.

— Мабуть, з Березова, — глянула на штемпель і почервоніла. — Кавказ... Дивно...

І в ту ж мить догадалася — з Кавказу міг писати їй лише Коста Дедекаєв.

Коста! Недобре вийшло в той день, коли вони повинні були востаннє зустрітися: вона опинилася в умовлений час далеко від своєї вулиці — у квартирі Франчуків. І так вони вже й не побачилися.

Оксана розкутала свого сина, примостила його в одному ліжечку з Павлусем; з-під весело вигнутих брів крадькома стежила, яке враження справляє лист на Калерію.

А та, не ховаючись особливо, читала повний докорів, колючий, як шипшина, лист і посміхалася одними вустами.

«Не чекав такого від вас, Калеріє,— писав Коста Дедекаєв. — Чому сховалася тоді, чому не вийшла? Я і на розі чекав, і до заводу підходив, але ви якось просковзнули непомітно...»

Він сповіщав, як доїхав, як зустріли його батьки, друзі. Спочивати не довелося: в артілі саме почався збір цитрусових, і він не міг всидіти дома. Далі знову сипалися докори. «Людина людині повинна вміти казати правду в очі. А так... навіщо було обіцяти?!»

Дуже часто потрапляло Калі на очі оте «навіщо», і вона навіть уявила собі, який вигляд мав він, коли писав. Як дійсно буває! Треба ж трапитися стільком подіям в один день! Вона і на роботу не пішла, відчувши себе зовсім розбитою, хворою після розмови з Борисом; температура підскочила до 37,5, і викликаний Северином Леонтійовичем лікар поклав її в ліжку, виписавши бюлетень аж до понеділка.

Про Дедекаєва, правда, Калерія згадала лише пізно ввечері, знайти його, щоб вибачитися,— годі було й думати.

І ось лист... Не дивлячись ні на що, лист від Кости чомусь обрадував Калерію. А Оксана ніколи нічого не чула про Косту. Ну й нехай! Знає Оксана Івана Коблика, знає Івана Перепелицю (останній прислав листи і святкові телеграми з Москви, з літінституту, де тепер вчився), то чому ж не сказати їй про ще одного залицяльника.

Вирішила — можна сказати.

— Ну, чим похвалишся? — озвалася Оксана. — Якщо не тасмниця, звичайно.

— Нема у мене від тебе тасмниць, Оксано, давно нема. І листа цього я тобі дам прочитати... Тільки спершу послухай...

І Калерія зовсім коротко повідала історію свого знайомства з військовослужбовцем Костою Дедекаєвим.

— Он воно що! — схопилася Оксана. — А я, Калечко, вже й без тебе знаю про твого сержанта, чи хто він там є. Ой матінко! Сміх і горе!

— Кому «сміх і горе»? — не зрозуміла Калерія.

— Мені сміх, а Коблику горе... Позавчора він пригнався... Ой, не можу, Калько, пригадати, яке було в нього пісне обличчя... Ревнивий чортяка, як кострубатий голуб у баби Теклі. Пам'ятаєш червоногрудого голуба, він молодиків і на поріг до голуб'ятні не підпускав, усе вуркоче сердито, дзьобає кожного. Тож і Коблик... «Борис Франчук, — каже, — перехопив Калерію біля заводської брами, приходив у військовій формі». А виходить, не Франчук, а, як ти називаєш сержанта того, — Дедекаєв? — Трохи згодом запитала посміхаючись: — Який він із себе... чорнявий, мабуть, з вусяками...

— І з бачками... Отакі вузенькі і довгі.

— Грузин?

— Осетин.

— Коста, а не Костя, як у нас? Так і за кордоном. Букву змінять, і вже інакше звучить. У нас Іван, а в чехів — Ян, у нас Дмитро, у румунів — Думітру... — вела далі розмову Оксана, поглядаючи на листа. Цікавість взяла, нарешті, верх над витримкою, і лист опинився у неї в руках. — Почерк красивий, і написано грамотно. Вміють, бач, і по-своєму, і по-російському.

— Писати Коста вміє, а розмовляти — насмієшся. «Зачем», «девушка».

Листа вистачило на кілька хвилин, окремі місця Оксана читала двічі, а Калерія зазірала, що найбільше цікавить подругу.

— Напишеш відповідь? — прицілилася на Калерію очима.

— Чом ні? Він мені про колгосп, я йому про наш завод...

— А про те, що переселилася сюди, напишеш? — допитувалась Оксана.

— Доведеться. Адже адреса нова буде. Тільки ти, Ксанко, нічого не подумай, не фантазуй. Коста мені не потрібен, а я йому й поготів. Познайомиться у себе дома з хорошою дівчиною...

Оксана кивнула головою, згоджуючись. А в голові мала своє. «Коста чи хтось інший, а приборкає тебе, Калько. Світ клином не зійшовся на Борисові, хай йому грець. Гляди лишень не обпечися знову». Досі думаючи про Калине майбутнє, чомусь зупинила вибір на Іванові Коблику. Перепелиця — птах перелітний. Вчора був у Яснограді, нині в Москві. У Коблика Каля щодня на виду, кожен крок її знає Іван Коблик. І перед Калею у нього нема таємниць, разом працюють, в одному будинку рік прожили. Не те Перепелиця. Москва велика, дівчат таких, як Каля, і кращих там, мабуть, хоч греблю гати. До того ж Перепелиця поет...

Важко пояснити чому, але кохання поетів Оксана ніколи не сприймала, як щось абсолютно конкретне; лише Пушкіну вона вірила, бо він загинув на дуелі, захищаючи честь дружини. Всі ж інші, і особливо сучасні поети, на думку Оксани, оспівують любов взагалі... Ясноградський поет Іван Перепелиця не виняток. Ну що то за поезію присвятив він, наприклад, Калерії.

Якби мав я тебе. Якби
мав...
Та не маю!

Нічим, абсолютно нічим не довів Калерії, що любить, не боровся за неї, прогавив таку квітку, а потім ще й ледачим віршиком розписався у своєму безсиллі. В Оксани чоловік не поет, простий робітник, а як повів себе, коли дізнався, що не один він протоптує до неї стежку! І переміг. І щирістю, і хитрістю домігся свого. «Якби на світі був ще один такий Пилип для Калерії»,—

жартома говорила Оксана Варварі Миколаївні. І в кожному, хто так чи інакше виявляв прихильність до Калі, шукала щось «від Пилипа».

Тепер мала на увазі, крім Коблика, Косту Дедекаєва. Лист сподобався їй своєю відвертістю. Коста, очевидно, не любив грати в піжмурки, говорив про те, що думав, говорив темпераментно, з повагою до Калі і з почуттям власної гідності.

З цікавістю оглядала Оксана кімнати, відзначаючи, між іншим, що і фіранки на вікнах, і скатерка на столі, і ковдра на ліжку вже не франчуківські. За склом буфета стояли тепер не кришталеві бокали, а порцелянові чашки з блюдечками, і одна з них була навіть без ручки. На стінах, де в перший день Оксана, навідавши Калерію, бачила портрети Борисових батьків, з'явилися інші: Варвари Миколаївни та малого Павлуся, сфотографованого в ліжечку. Ще одна фотографія, над канапою, здавалася Оксані дуже знайомою, вона підійшла ближче й упізнала на знімку Калерію, Пилипа, себе, Коблика, Аду Садову та багатьох інших комсомольців «Зірки», учасників суботника по зеленому насадженню. Те, що саме цю фотографію Калерія помістила на найвиднішому місці, чомусь особливо сподобалося Оксані.

В мініатюрних шафках, які з обох боків увінчували спинку канапи, стояли подаровані Оксаною на новосілля статуетки; вершник в бурці і сурмач. Децю у вітальні контрастувало: оббиті зеленим оксамитом важкі точені крісла, наприклад, тепер, коли вікна залишилися без зелених портьер, а стіл був застелений звичайною білою скатеркою, скидалися на «іноземців». Скромним, у порівнянні з канапою, здавався й саморобний килимок біля неї.

І все ж квартира Калерії нині їй більше подобалася, ніж раніше. Зникло почуття, ніби ти знаходишся в музеї, десятки таких дрібниць побуту, як пластмасовий ящикок з кольоровими нитками, набір дитячих іграшок-торохтушок на буфеті, тонка незакінчена вишивка на п'яльцях — все якось характеризувало мешканців, промовляло само за себе. Вивітрилися за ці дні запахи дорогих цигарок і одеколону; зате легко було здогадатися, що тут часто підігривають молоко і варять солодку манну кашу, сушать пелюшки, вживають пахучі трави під час купелі...

— Звикаєш? — порушила мовчанку Оксана, придивляючись, як спритно Калерія натирає паркет щіткою, прикріпленою ремінцем до босої ноги.

— Як тобі сказати... Вдень клопоту багато, ніколи особливо роздумувати. А прийде вечір... Павлусь засне. Ще коли мати повертається, нічого. А як сама... Так і здається, відчиняться двері, влізе якась потвора... ні, ти не смійся, Оксано. Я в дитинстві нічого не боялася, сама в садку ночувала. Грім, дощ, а я сплю. Тепер же телефон дзенькне — здригнуся.

— А він, мабуть, часто дзенькає. У Бориса дружків у Яснограді чимало, і не всі знають, що він поїхав.

— Дзвонять інколи, — підтвердила Калерія, але в подобиці вдаватися не захотіла. Взагалі вона не любила, коли з нею говорили про Бориса.

Потім Оксана оглянула спальню, кухню.

— Чудова квартира, Калю! Краця за нашу. Тепер тобі і в театр близько, і у вечірню школу. Домовилася про першу зміну?

— Перейшла.

— А з Павлусем як?

— Мама вранці відносить, а я о четвертій забираю. Зручно. Але за навчання ще не бралася. Боюся, не надожену. Адже школа працює другий місяць.

— Боятися нічого. У тебе ж свіжі знання і, одверто кажучи, повніші, ніж в учнів вечірньої школи. Легко наздоженеш. — Вона прислухалася. — О, Павло обізвався! Нічого, ти кінчай з паркетом, а я його сама візьму. Не одвик ще, правда? Вони ж з моїм Віктором молочні брати.

— Павло тільки тоді кричить, як щось не так.

Через хвилину із спальні донісся голос Оксани:

— Ах ти, ледачий, чому не просишся... А я тебе отак, отак... Ага, знатимеш! А де тут наші пелюшки?.. Хто їх вкрав у Павлуса?.. Може, зайчик приходив?.. Ні, ось вони. Сухенькі, чистенькі. Добре нам буде, добре...

Поки вона отак приспівувала, дитя мовчало. Але тільки-но Оксана перестала з ним розмовляти, Павлусь знову озвався: «У-а-а... У-а-а».

— Ну, чого плачеш, дурненький? Ось загорну, вкрию, і лежи тихо... Лежи, хлопчику, тихо, бо накличеш лихо... А-а-а... А-а-а... Бачиш, Віктор мовчить, він розумненький... І ми будемо розумненькими, правда? А-а-а... Спи, маленький... Хочеш з Віктором рядом? От так. А тепер

цить. Скоро татко прийде... — Оксана враз змовкла і вже інакше повторила свою співаночку:

— Скоро... зайчик прийде, тобі цяцю принесе...

Незабаром у спальні настала повна тиша.

З кожною хвилиною вікна все більше синіли, на тім боці вулиці де-не-де з'явилися перші вогні. Сутінки непомітно якимось відвоювали собі куток за шафою, потім поширилися, ніби туман, на всю кімнату. Калерія увімкнула електрику. Розкішний оксамитовий абажур над столом здавався великою прозорою квіткою, промені-пелюсточки віддзеркалювалися на стелі, стінах.

— Таких абажурів у магазинах нема. Я б купила. Як це Северин Леонтіївич і його не запакував із собою?

— Абажура в списку не було... — посміхнулася Калерія.— Раїса Трохимівна сто три речі внесла до списку, а про абажур, мабуть, забула. Ох і намучився Северин Леонтіївич! Ми йому подарували навіть мамину скриню під всякі дрібнички... поїхала скриня в Одесу.

— А меблі... Меблів не заберуть?

— Я б з охотою віддала все... Чужі речі, як чужі люди. Або сплатила б за них. На жаль, Северин Леонтіївич і слухати не захотів... Дуже порядна людина Северин Леонтіївич. І я так зрозуміла, що між ним і дружиною не все гаразд... Однак він любить її. Отам, де карточка Павлуся, висів портрет Раїси Трохимівни. Ти не запам'ятала? На ньому Раїса Трохимівна зовсім молода... у вінчальному платті. Так-от... здійняв Северин Леонтіївич портрет, ніжно обтер рукою скло, а потім з півгодини сидів і все дивився, дивився на дружину.

— А може, то він молодість згадував?..

— Не знаю. Очі в нього були тужливі. У Северина Леонтіївича, Оксано, якесь своє горе.

— Такого синочка мати, як Борис, будеш тужливим!

— І чому, Оксано, на світі так багато нещасливих? Вік людський короткий, здається, живи, радій і іншим радість принось. А я навіть у книжках не читала про щасливих. Що не твір, між героями ворожнеча, сутички або ревності, зради, трагедії нерозділеного кохання.

— Книжки з життя беруться, Калю. Як у житті, так і в книжках. Люди різні, і долі різні. І ми вже так звикли до всіляких трагедій, що коли б у книжці все йшло як по маслу, читати було б нецікаво. Скажеш, я не права? Приніс Пилип на тому тижні один роман новий. «Прочитаю,— каже,— я з цим письменником на конфе-

ренції прихильників миру познайомився». Ну і я стала читати. Спершу ми навіть змагалися з Пилипом — хто швидше, а потім дивлюся, Пилипова закладинка на сімдесят шостій сторінці затрималася, це там, де герої — він і вона — третій раз зустрілися біля тваринницької ферми. Ну, а я в той час трохи далі читала... «Чому,— питаю,— про книжку забув, відстаєш?» Скривився він: «Нудна». І раптом повеселішав: «Хочеш, я тобі до кінця розповім, що з ними трапиться? Чим скінчиться?»

— Вгадав? — запитала Калерія.

— На дев'яносто дев'ять процентів!

— А що ж дійсно з ними трапилося?

— Нічого особливого. Після того, як вони поговорили, значить, біля тваринницької ферми, він запросив її в кіно. Пішли в кіно. А в наступному розділі вона викликала його на змагання. Спершу вона була попереду, і він страшенно переживав... Потім він винайшов засіб підвищити продуктивність праці: почав на будівництві стайні забивати гвіздки відразу обома руками. Дав сто вісімдесят два проценти і до Першого травня одержав премію — флакон одеколону. Тоді стала переживати вона, три місяці не сплачувала комсомольські внески і таке інше...

— А далі?

— Розумієш про них було до сьомого розділу, а в останніх чотирьох про інших...

— Як же це так? Цікаво ж знати кінець.

— Пилип каже, що вони одружаться. Але це, мабуть, відбудеться в другій частині роману. Там є така приміточка на останній сторінці: «Кінець першої частини».

— У нас, в Березові, була одна баба ворожка, — згадала Калерія. — Розкладе карти і шепоче білими, як цигарковий папір, губами: «Для себе, для дому, що було, що буде, чого не сподіваєшся», а одну карту відкладе і вже потім, наостанку, таємниче так у саме вухо протуркоче: «На чому серце заспокоїться».

— І тобі ворожила?

— І мені... Серце моє «заспокоювалося» на шістьці, що означає дорогу. А інколи «казенний дім» випадав — туз. Завжди ворожка краще майбутнє вгадувала тим, хто більше давав... Яюсь наворожила мені баба агронома, а в селі агроном один і той одружений. Втратила карбованця нізащо... А з Пилипом ви де познайомилися?

— На «Зірці». Вірніше, в гуртожитку. Мене на «Зірку» колгосп відрядив — завод розширювався, будувалися

нові цехи. Нас вісім душ на будівництві працювало, і всі потім назовсім залишилися... Видно, на роду мені написано було вийти за твого брата, Калю... Знаєш, як ми познайомилися? Ну, Пилип, звичайно, не розкаже тобі, де там! Я його із ставка витягла на Червоній Слобідці... Не віриш?.. Одного вихідного влаштували ми колективну прогулянку. Обидва гуртожитки — дівчачий і хлопчачий. Я ще тоді Пилипа не знала. Прийшли на місце, почали купатися... А хлопці, чорти, горілки купили, посідали в кущах — давай... Чуємо, згодом співають. Ми з подругою саме з води вилазили, раптом гуп-гуп і просто через нас, як жаби, стрибнули хлопці в річку: галасують, регочуться. Підпили вже... Ми собі посідали, гріємося на сонечку, сяк-так на їхні репліки відповідаємо. А кроків за п'ять-шість від берега твій брат пірнув. Отак склав руки над головою — дна дістає. Раз пірнув, удруге, а третій раз зник — і нема... Подруга мене за руку схопила: «Ой мамочко!» А я як закричу: «Рятуйте, людина утопає!» Дивлюся, бульки над водою... потім русява голова з'явилася і знову зникла. А хлопці, ті, що з ним пили, не вірять, думають — викаблучується дружок. Скочила я та в воду. Підпливаю до того місця, а хлопця саме знову на поверхню винесло... Отоді вже я зрозуміла, навіщо хлопцям чуби! Якби не чуб, не витягла б Пилипа... Наковтався бідолаха, аж носом вода пішла... Довго відкачували. А на другий день з'явився «утопленник» в нашу кімнату. Спитав, котра з чотирьох Оксана. Соромився, правда, вуха червоні... Дякувати, бач, прийшов. Хтось напоумив його, а може, й сам догадався. І навіть подарунок приніс — пудреничку, вона й досі ціла — і маленький флакончик духів «Шипр». Дівчата потім, як ми вже з ним гуляли, любили під'юджувати мене. У воді, кажуть, знайшла Оксана свого судженого — і там не сховався... А ти, Калю, і справді ні від кого не чула цієї історії? На «Зірці» у свій час кроку, бувало, не ступиш, щоб хтось не зачепив, особливо хлопці. Іду, а позаду мене кричать: «Потопаю, рятуйте!» Тепер вже, видно, забули... А ми з Пилипом згадуємо... Тільки він не любить при свідках. Соромиться: як це так, Пилип і потопав!

Оксана оповідала з таким збудженням, наче вдруге переживала те, що трапилося з нею і Пилипом. Вона захопилася і не помічала навіть, як лице у Калерії втра-

тило раптом веселість, очі зробилися серйозними, задумливим.

«Невже, справді,— міркувала Калерія, не перебиваючи Оксану,— невже, що кому на роду написано, те й збувається? Сватав же Оксану й інший — вже на заводі. Розповідала Оксана про нього раніше... Пилип тоді лише починав свій шлях токаря — мав третій розряд. Не за того вийшла Оксана, хто вже зайняв твердо своє місце в житті, не погнала за спокусливими умовами, пропонуваними їй: квартирою, достатками, становищем дружини інженера. Молодому токареві подала давно вишиті рушники, хоч і жив токар Пилип Сніжко, як і вона, в гуртожитку і не кожного вихідного дозволяв собі таку розкіш, як морозиво і кіно. Разом вирішили вони будувати своє життя і сміливо можуть похвалитися тепер, що все у них спільне, що ніхто з них не прийшов до іншого на готове. Не помилилася Оксана в Пилипові. І він у ній не помилився, Калерія в цьому переконана. А в житті, виходить, хто раз ступить не так, довго потім ітиме манівцями, шкутильгатиме на обидві ноги... Всі їй, Калерії, твердять — «самостійна ти людина», «незалежна», «твое — попереду», а чомусь серце не перестає тоскно стискатися від згадок про минуле, від думок про майбутнє... І виникає часто перед очима нічний метелик над вогнищем: не згорів він, не згинув, але нелегко йому, ой нелегко з обпаленими крильцями...

— Ти дрімаєш, Калю? — приторкнулася до неї Оксана.— Я, виходить, не тільки дітей заколисувати вмію. І Пилип у мене такий, як ти... почну йому щось розповідати, а він, дивися, й очі заплющить.

— Ні, Ксано, не сплю я. Просто замріялась,— Калерія провела рукою по обличчю, поправила зачіску. Встала, взяла годинник на буфеті.

— Скоро сім. От-от мама прийде. Вона, правда, інколи довше затримується. Але в таких випадках обов'язково дзвонить...

Оксана весело подивилася на Калерію.

— Звикаєш! Четвертий день сьогодні, а ти... «обов'язково дзвонить». Наче ви давно тут живете. Ну, а сусіди, Калеріє, як? Познайомилася вже?

— На нашому поверсі якийсь відповідальний товариш: персональна машина. Сірий макінтош. Очі холодні, байдужі. З ним вітаються, а він не бачить...

— Бідненька, не те що в нашім будинку. А там?— показала Оксана на стелю.

— На третьому льотчик-майор з сім'єю і лікарка-стоматолог. Інколи чути, як черговий «гість» лікарки криком кричить. Між іншим, вона вчора завітала — познайомилися. Попередила, що з зубами — тільки до неї. «Своїм» вона рада допомогти без грошей, а «чужих» — ні за яку плату не приймає. Питалася, чи не у фінвідділі працює моя мати...

— А перший поверх якісь студенти займають? Я з ними зустрілася, чемні такі хлопці.

— Майбутні вчителі. Господарі квартири здають їм кімнатку на чотирьох. Один, до речі, мій земляк, березівський...

— Ого! А я кажу «бідненька». Ти вже он яку глибоку розвідку провела. Пізнав тебе землячок?

Калерія чомусь зашарілася.

— Він в іншій школі вчився. Ми не були знайомі.

— А тепер же як, познайомилися?

«Ой ця Оксана! Все вона хоче знати, до всього допитується!»

— Сам зайшов. Праску в матері попросив. А потім розговорилися.

«Як червоніє вона, як соромиться навіть переді мною,— примічала Оксана і знову заспокоювала себе думкою,— така красуня довго «солом'яною вдовою» не сидітиме. Не дадуть. Тільки б не зробила цього тайкома, не порадившись. Хто-хто, а я не віддам Калю в погані руки».

Згадує ненароком висловлену Калерією думку: «Вік людський короткий. Живи, радій і іншим радість принось». А сама Калерія про «інших» не так уже й дбає... Якби захотіла, хіба не принесла б вона радості Івану Коблику?..

Коблик... Перед Оксаною в Коблика нема таємниць. Ніхто так, як Оксана, не вмів підтримати його, але ніхто краще не знає, що шансів у нього зовсім мало. Навіть осетина Косту Дедекаєва згадує Калерія, листи читає з інтересом. І, говорячи про студента-земляка, якого вперше сьогодні побачила, червоніє. А спробуй закинути словечко про Івана Коблика? Відразу ніби «скисне» Калерія або швидко поведе розмову про свою роботу, про завод, цех, ніби Іван Коблик не існує для неї поза тим оточенням.

В думках Оксана намагається поставити себе на місце Калерії. Що, якби вона опинилася в подібному становищі? Чи простягла б Іванові Коблику руку на вічну дружбу, чи віддала б йому своє серце?

Відповісти важко. Вирішувати за інших завжди легше, ніж за себе.

— Пилип знає, що ти у нас?

— Аякже! Після засідання завкому він зайде. А завтра... Завтра ж, Калю, неділя. Мені хочеться до баби Теклі з'їздити. Відколи Віктор, ні разу не була. І баба Текля не наважиться до нас вибратися; хату ні на кого залишити — господарство ж у неї. Три курки, півень старий, що вже й кукурікати не годен, та пес. Пам'ятаєш Лапчика? Я агітую Пилипа — заберімо бабу. І нам поміч, і їй на старість серед своїх краще... Сама ж там, у Мокрій Балці.

...Їх розмова продовжувалася б ще, мабуть, довго, бо Оксана за чотири дні скучила за Калею, та й Калерія не могла звикнути без Оксани: але прийшла Варвара Миколаївна, а через кілька хвилин — Пилип, і тепер вони обидві мусили братися за готування вечері.

— Дивіться, Варваро Миколаївно, якою рибкою Калерія нас частує. Люблю рибку! І ще гриби люблю, опеньки... Ага, я й забув. Пустиш мене, Ксано, по опеньки в Червону Слобідку? Ціла компанія туди збирається. Автобус дають.

— Хто та хто у вашій «компанії»? — примружила очі Оксана.

— Не бійся, дівчат нема. Я, обидва Найдиші, Коблик... З дівчат одна, мабуть, Лена Наріжна буде. Ти ж знаєш, де Ваня, там і вона, — сказав і подивився пильно на Калерію, яке враження справлять на неї його слова. Однак нічого особливого не запримітив, здавалося, Калерія навіть не чула, про віщо мова.

Під час вечері Оксана нагадала про бабу Теклю. Варвара Миколаївна підтримала Оксану. Пора дійсно навідатися в Мокру Балку. Але коли?

— А може... Від Червоної Слобідки до Мокрої Балки кілометрів три, не більше. Ліс же той самий... — вголос роздумував Пилип. — Автобусом туди і назад...

— З дітьми? — нагадала Оксана.

Він промовчав.

— Ніхто вам не дасть дітей, ще застудите, — втрутилася Варвара Миколаївна і раптом запропонувала: —

А що, справді! Бери, Пилипе, Оксану, Калерію, нехай свіжим повітрям подихають. І бабу Теклю провідаєте. А я вже якось сама з вашими козаками... Знайдеться для всіх місце в автобусі?

— Аби їхати було кому. Ну, згода, Оксано? Опеньків, кажуть, як піску в річці.

— О, ти й річкове дно знаєш, а я думала, лише ставкове!— підчепила Пилипа Оксана.— Поїдемо, Калю! Щоб не змовлялися за нашою спиною з Наріжною!

— Я не проти, але Павлусь...

— Зранку нагодуємо. Сини у нас розумненькі, не образяться. Тільки щоб Пилип привіз нас додому не пізніше трьох. Встигнемо?

— Доведеться встигнути. Хоч, правда, за повні кошики я не ручуся.

— Таж опеньків, як піску! Ой Пилипе, щось не владти сьогодні говориш, чи не приворожила вас з Кобликом Лена Наріжна?

— Лені одного досить. Нехай з тим упорається...

Варвара Миколаївна принесла обох хлопчиків, одного на лівій, другого на правій руці.

— А нас візьмете по опеньки? — звернулася вона по черзі до Калерії та Оксани.— Ми почули, що без нас хочуть втекти, й прокинулися. Ну, беріть нас, беріть... дайте нам чогось смачненького, а то самі їсте, а нас забули.

— Віктору сидру, він питиме!— сміється Пилип, простягаючи до сина руки.— Іди, мій маленький, іди. Погриби хочеш з батьком? Хочеш?..

— Давай-но мені його. Та нам уже й додому треба... Дивися, чверть на одинадцятую. Калі з Павлусем добре, вони дома. А нам хтозна-куди ще брести. О котрій автобус чекатиме?

— Збір на восьму призначено. Біля гаража.

— Тобі, Калю, близько. Гараж відразу за площею Кірова, знаєш?

Калерія оглянула кімнату, зупинила погляд на дивані «Його вистачить і на двох. А Віктор,— міркувала,— поруч з Павлусем ляже».

— Залишайтеся у нас.

— А квартира?

— Що їй, Пилипе, станеться,— здивувалася Оксана.— На нашій вулиці спокійно. Всі свої.

— Добре. Але при одній умові, що і Калерія поїде в ліс. Мене, до речі, дуже просили взяти по гриби і Калерію. Хто — не скажу. Таємниця!

— Неважко догадатися! — обізвалася Оксана.

5

Зранку дощило. Крапель навіть не видно було, однак тротуар зробився чорним і дахи здавалися тільки-но пофарбованими. Пилип сам пішов до гаража, щоб упевнитись, чи відбудеться виїзд. Із своїми домовився: він зупинить автобус на розі і дасть їм знати. Оксана годувала сина біля вікна, час від часу позираючи на вулицю. Калерія радилася з мамою, який гостинець повезе вона бабі Теклі. Варвара Миколаївна розкрила чемодан і витягла звідти коричневу напівшерстяну хустку.

— Візьми.

Оксана тихенько наспівувала щось Віктору. Раптом вигукнула:

— Пилип вертається. Не йде, а біжить. Мабуть поїдемо-таки.

Варвара Миколаївна відчинила двері, і всі троє почали прислухатися. Ось, дійсно, на сходах почулися швидкі кроки.

— Готові? — запитав Пилип з порога. — Швидше, бо нас чекають.

— Не побоялися дощу?

— Ідемо. І знаєте, хто з нами? Міо-Душевський, начальник цеху. Цирк! На ньому костюм в клітинку, капелюх зелений, а дружина — як та папуга...

— Дружина? А ти ж казав, з жінок одна Лена Наріжна.

— І Лена з'явилася, і твоя, Калю, подружка Ада. Ну, не затримуйтеся, бо незручно.

...За відкритими вікнами автобуса чулися веселі розмови. Там сиділи Коблик поруч з Найдишем-старшим, за ними — Гриша Найдиш і молода жінка в зеленій кофточці, з голими смаглявими руками, трохи далі — начальник цеху Міо-Душевський і Ада Садова. Ада чимсь була незадоволена, можливо, тим, що дружина Міо-Душевського випадково опинилася поруч з Гришею Найдишем, тоді як там повинна була б сидіти вона, Ада...

Автобус рушив. Калерія дивилася у вікно. Поперед неї розмовляли Гриша і Міо-Душевська.

— Батько інженер-конструктор, а ви в цеху? Хіба він не мав змоги дати вам вищу освіту?— Міо-Душевська нечітко вимовляла «р», трохи шепелявлячи.

— Я ж вчуся на вечірньому факультеті...

— Важко, мабуть, одночасно вчитися і працювати?

— Нічого. На другий курс перейшов з відмінними оцінками.

— Ви не жонаті? — Міо-Душевська лукавими очима дивилася на Гришу Найдиша.

— Поки що ні...

— «Поки що». Мабуть, є наречена? Бачите, я вмю відгадувати, бо ви почервоніли. А вам, між іншим, Григорію Хомичу, рано ще про наречену думати. Одружуючись в такому віці, чоловіки завжди роблять помилку... Треба погуляти, знайти собі якусь романтичну даму... спробувати «відбити» її... Не назовсім, а так... ви мене розумієте?— Міо-Душевська озирнулася на свого чоловіка, який сидів мовчки, тримаючись обома руками за металеве бильце.— Боже, гляньте на мого. Бідака, ніяк не може звикнути до автобуса.

— А навіщо ж він поїхав?— здивувався Гриша Найдиш.

— Бо я так захотіла. Не все ж і дома нам сидіти... Ось ми поїхали, і я... познайомилася з вами.— Вона прикилилася до Найдиша і продовжувала тихо:— Нудьгую дома. «Папочка» мій...— Міо-Душевська перейшла на шепіт, рука її лежала на коліні юнака.

Калерія знайшла очима Аду Садову — та задумливо дивилася у вікно, за яким пробігали квартали низеньких будинків старої частини Яснограда.

Автобус вийшов на міст, хитнувся, подав сигнал, примушуючи підводу, що рухалася попереду, звернути праворуч. За мостом почалася заплава, далі з'явилися щогли радіостанції і мініатюрні, дуже красиві будиночки, куди тяглися численні дроти... Минули залізничний переїзд. Селище Червона Слобідка почалося несподівано: тільки-но серед дерев блиснули білі стіни першого будинку, і ось — уже їх десятки по обидва боки. Білі, червоні, сірі шлакові, і всі з ганочками, мансардами, оточені садочками, чепурними парканами.

З гелготом понеслися на крилах налякані автобусом гуси, тигрової масті кіт перебіг дороги.

— В лісі від мене не відставайте... Чуєте? — донісся до Калерії шепіт Міо-Душевської. — Я не розуміюся, де опеньки добрі, а де отруйливі...

Зупинилися під старим дубом на узліссі. Міо-Душевський, пригнувшись, вийшов з автобуса, і дружина майже стрибнула йому на руки. Гриша Найдиш глянув їй услід, міцні ноги молодої жінки мали такий самий коричневий колір, як і її руки.

Ада Садова залишила машину останньою. Не сказавши нікому ні слова, вона пішла помалу між деревами і ні разу не озирнулася. З цікавістю спостерігала Калерія за нею, а потім за Гришею: «Наздожене?» Але він, як прив'язаний, крутився біля Міо-Душевських.

Іван Коблик про щось гаряче розмовляв з Хомою Андрійовичем Найдишем і поглядав на Калерію, але Лена Наріжна не збиралася відпускати його від себе і терпляче дожидала кінця «дискусії».

— Я братиму лише білі гриби, — доводив Хома Андрійович Кобликові. — Кошик опеньків не вартий десятка білих.

— Подивимося, хто з нас виграє, — не згоджувався з ним Коблик. — Білих ще пошукай, а опеньки купами ростуть.

Міцні лісові пахощі полонили Калерію. Забувши про все на світі, вона заглибилася в зарості.

— Цур, по п'ятах один за одним не ходити! — командувала Міо-Душевська, звертаючись в першу чергу до чоловіка. — В лісі кожен шукає свої гриби, як у житті — своє щастя...

Зелена кофта Міо-Душевської скоро зникла між кущами.

Через кілька хвилин Коблик несподівано виник перед Калерією.

— Знайшли щось?

— На жаль, ні. А ви?

— Кілька боровиків. А ось підосичник. Бачите, яка в нього шапка? Опеньків тут і не буде. Вони там, де пеньки...

Здалеку донісся дівочий голос: «А-у... А-у!.. Ва-ня!..» Це гукала Лена Наріжна.

— В лісі легше загубити, ніж знайти, — пожартувала Каля. — Чого ж ви не озиваєтеся?

— Горло простуджене, не можу, — Іван Коблик ще

трохи наблизився до неї.— Калеріє Павлівно, я хотів запитати... Пилип казав вам, що і я... буду в лісі?

— Звісно. А що хіба?

— І ви не відмовились?.. А мені останнім часом здавалося... ви ніби ховаєтеся... тікаєте.

— Від вас? Ну, неправда, Іване Семеновичу,— заперчила Калерія.— Кожного дня ми бачимося... А навіщо це ви свій підосичник зламали? Черв'яків шукаєте?

— Зламав? Ага, дійсно... Випадково зламав. Нічого, кращий знайду. Знаєте що, давайте разом збирати?.. Не озивайтесь ні до кого... Мені, Калеріє Павлівно, треба з вами порадитися.

— Ва-ня! Ва-ня!— неслося звідкись збоку.— А-у... А-а-а-у!

Калерія строго подивилася на Івана Коблика.

— Чуєте? Зараз же обізвіться... або я сама. Лена обривиться і на вас, і на мене.— Вона поклала кошик на землю і, склавши руку дудкою, крикнула:

— Ми... тут... Лена... Ле-е-на... Ми... тут!

Поблизу затріщали сухі гілки під чиеюсь важкою ногою. На галявинці з'явився Міо-Душевський. Він знімав з лиця пасма «бабиного літа», відплюювався.

— Де моя Фаня? Ви не бачили Фаїни Абрамівни, ні? — Міо-Душевський витер хусточкою лоба і, нахилившись, пішов крізь кущі в лісову сутінь.

— Бегемот,— кинула йому вслід Калерія.

З протилежного боку на галявину вийшла Лена Наріжна. Підозріло подивилася на Калерію, на Коблика й опустила очі.

— Удвох веселіше, правда? — сказала глухо, губи в неї сіпнулися.— А де двос, там третій зайвий — це теж правда.

— Лено! Стій, куди ти?— кинулася за нею Калерія.

І раптом та зупинилася, зміряла Калерію з ніг до голови презирливим поглядом.

— Я пожаліла тебе... Влаштувала на роботу... А ти... Ти, як була, так і залишилася... шлюхою.

Калерія відразу навіть не збагнула всієї глибини кинуті їй образи, але побачила, як раптом побіліло лице Коблика, як він, не тямлячи себе, пішов з кулаком на Лену, і її охопив жак.

— Шлюха... Шлюха...— ще кілька разів істерично повторила Лена. Потім крик урвався, то Коблик підскокчив до неї.— Пусти...— хрипіла й відбивалася Наріжна.

Калерії здалося, що Іван Коблик душить Лену. За мить опинилася з ним поруч, схопила за руки.

— Іване Семеновичу! Опам'ятайтеся, Іване Семеновичу!— благала і наказувала Калерія.

Він відштовхнув Лену.

— Геть! Чуєш?

— Іване Семеновичу! Не руште, нехай іде. Іване Семеновичу...— Калерія не скінчила думки, ноги під нею підігнулися, вона схопилася за серце й помалу опустилася на землю.

Коблик миттю опинився на колінах.

— Калеріє Павлівно? Калеріє...— голос Коблика тремтів, і в ньому чулися зворушення й ніжність... Озирнувся, шукаючи допомоги, і побачив, як, закривши руками обличчя, пішла, хитаючись, ніби п'яна, Лена Наріжна... Він не зупинив Лени. В його вухах і досі звучав її зойк, сповнений відчаю і злоби.

...Калерія відкрила очі. Чийсь теплі руки зручно підтримували її; було тихо, лише листя шелестіло над головою. Все знову пригадалось Калерії, і її щоки вкрилися червоними плямами сорому.

— Так мені й треба,— тихо мовила Калерія і зробила рух, намагаючись підвестися. Теплі руки — руки Івана Семеновича Коблика допомогли їй.

— А все ж ми, жінки, слабкі створіння,— промовила вона, винувато поглядаючи на Коблика. І замовкла, не знаходячи слів, які б точно пояснили Коблику, що вона мала на увазі.— Ви вдарили Лену?

— Ні, не вдарив... А слід було б. Вона... Чусте, Калеріє Павлівно! Для мене ви чиста, як лісове джерело... Якби вас образив отак мужчина, я не випустив би його живим із своїх рук...

— Я сама... Сама винна. Мое життя...— в голосі Калерії чувся відчай...— Але є якась... правда в словах Лени... Якась жахлива правда...

— Нема! Не намовляйте на себе, Калеріє. Я вам не повірю. Ви помилилися в людині — ось у чому правда.

— Іване Семеновичу, ви ж... знаєте... Лена Наріжна вас любить. Ви повинні зрозуміти, чому вона... Ідїть, Іване Семеновичу, нам не треба залишатися удвох...

Коблик підвівся. Одійшов трохи. Притулився до дерева.

— Не проганяйте мене, Калеріє... Я не можу далі без вас... Чуєте, не можу. Я страждав, коли дізнався, що ви взяли шлюб з Борисом Франчуком, але тепер... вдру-ге, я вас уже нікому не віддам, Калеріє.

— Вас любить Лена Наріжна, Іване Семеновичу.

— Не згадуйте про неї...

— Лена віддасть вам своє перше почуття, а я... Між нами завжди стояла б тінь іншої людини... І в мене син. Над вами сміятимуться, Іване Семеновичу. Хіба мало на світі дівчат?

Він задумливо дивився в мерехтливу далину лісу. Потім знову заговорив:

— Я довго готувався до цієї розмови. Не думайте, що цей безглуздий вчинок Лени Наріжної зробив мене сміливішим. Я просив Пилипа взяти вас із собою, бо хотів... поговорити нарешті, я вірив, що тепер ви скажете, Калеріє, чи маю право я і далі жити надією... Пам'ятаєте Олексія Олександровича? Московського майстра? Кілька днів тому він прислав мені листа з Іркутська. Кличе мене туди. Я люблю «Зірку», Калеріє, але останнім часом... останнім часом мені все частіше приходиться у голову думка, що треба виїхати звідси. І...— він завмер, не наслідуючись закінчити думку. Потім мовив з рішучістю.— Поїхати і забрати вас із собою...

— Мене?!— Калерія здивовано розкрила очі.

— Вас, Калеріє... Вислухайте мене...

Калерія підвелася, поправила плаття і враз угледіла на землі біленьку хустинку з синьою каймою: така була в Лени Наріжної. Хустинка знову нагадала все, що трапилось нещодавно на цій галявині.

Калерія скривилася від душевного болю.

— Калеріє... Олексій Олександрович обіцяє квартиру... а заробітки там не гірші.— Іван Коблик відчув, як хвилювання хапає його за горло, глушить голос, та він зробив над собою останнє зусилля.— Калеріє, вислухайте мене... Їдьмо разом... Ні, втрюх: я, ви і син... Ніхто не знатиме, чий Павлусь, навіть Грибов... Нам буде добре втрюх, Калеріє... Все минуле забудеться...

Калерія відповіла:

— Не зараз, Іване Семеновичу. Я повинна подумати... І пішла.

Іван Коблик відшукав свій і Калин кошики.

— Не поспішайте, Калеріє. Однаково раніше нас ніхто біля автобусу не з'явиться.

Коблик бачив, як гілки ліщини стьобали молоду жінку, майже фізично відчував заподіяний ними біль. Йому хотілося помінятися з нею місцями, іти попереду.

...Автобус стояв на старому місці. Крізь відчинені двері в ньому видно було сірий в клітинку костюм Міо-Душевського. Ні Оксани, ні Пилипа, ні навіть водія.

— Ніхто ще не вертався, бачите.

З автобуса озвався Міо-Душевський.

— Я перший. Підходила, правда, півгодини тому ваша Наріжна. Попередила, щоб не шукали її, бо вона подалася до подруги в Червону Слобідку... А Фаїна Абрамівна не з вами була?

Іван Коблик оглянув свої гриби, один — найбільший — викинув.

— Я казав — пуста вигадка, — незадоволено озвався Міо-Душевський. — Ніяких опеньків бути не може... Під боком місто, без вас визбирали. — Витяг цигарку, покрутив у пальцях — цигарка луснула. З-під руки подивився на ліс. І раптом натиснув на автосигнал... Короткі гудки чергувалися з довгими, неначе азбука Морзе.

Через деякий час на стежці серед дерев з'явилася людина. Але це була не дружина начальника цеху; Калерія пізнала Аду Садову. Ада наблизилася, в руках у неї кошик, а в кошику... невже стільки грибів?

— Ага, завидки беруть! — окинула Ада оком їхні майже порожні кошики. — Кому в чому везе... — якийсь біль відбивався в її затуманених очах.

— Опеньки! Справжні опеньки! — хвалив Коблик, виймаючи з Адиного кошика ціле гроно опеньків, що вирости з одного кореня. — Дивіться, яке диво! А ти ніби незадоволена? Кошик повний, а ти... — Іван Коблик перезирнувся з Калерією. Він ніколи ні за ким не стежив і не звернув у свій час уваги на те, що вже по дорозі Гриша Найдиш якось «відколовся» від своєї постійної супутниці, а в лісі й зовсім зник.

Калерія сказала тихо:

— Облиште Аду.

Іван Коблик ще більше здивувався. Що це за день сьогодні? Нехай у нього, Коблика, не все так, як хотілося б, але й Міо-Душевський знервований, і ось тепер Ада...

Тим часом Міо-Душевський продовжував сигналізувати, аж поки з лісу не долинуло одночасно кілька голосів. Фаїна Абрамівна з'явилася з-за купки молодих осик,

трохи ближче виліз з-під розлогого куща ліщини водій автобуса, він гримав у руках кепку з опеньками.

Підходив і Гриша Найдиш.

Фаїна Абрамівна похвалилася успіхами чоловікові: вона натрапила на зруб, про який говорили ще в автобусі, і якби не сигнал, то принесла б не півкошика, а повний...

— А чим ви відзначилися? — зазирнула Міо-Душевська в кошик Гриші Найдиша. — Пусто? От бачите, не треба було відокремлюватися від нас... з Адою.

Аду вона назвала тому, що в тієї опеньків було найбільше.

— А я вас і сном і духом не бачила, — запротестувала несподівано Ада. — Я сама собі, а ви... — дівчина презирливо склала губи. — У вас навіть кошик не той... не ваш...

Гриша Найдиш, почувши про кошик, зробився червоний, як болгарський перець, але, крім Ади, цього ніхто не помітив. Всі дивилися на Міо-Душевську. Але Фаїна Абрамівна й оком не моргнула, обличчя у неї залишилося спокійним, як і досі.

— Я ще в автобусі помінялася з товаришем... Пробачте, забула, як вас звати, — звернулася до Гриші Найдиша. І потім приязно посміхнулася до Ади: — Треба, дівчинко, вміти вибрати щасливий кошик. В такий, як оцей, опеньки самі стрибають!

«Бідна Ада навіть не знає, що відповісти, — подумала Калерія. — А такі, як Фаїна Абрамівна, за словом у кишеню не лізуть, їх не захопиш зненацька».

Полуднували, не дочекавшись старого Найдиша і Пилипа з Оксаною. Коричневий баульчик Міо-Душевського таїв у собі шедеври кулінарії: шпроти в прованській олії і свіжий паштет, фарширований перець і курячі лапки, смажені у сметані, патісони... Все це Міо-Душевський розклав на простеленій серветці перед Фаїною Абрамівною, і та, витерши рожеві пальчики кінцем серветки, змоченим духами, почала знімати «пробу». В кількох кроках від Міо-Душевських примостився водій автобуса. Коблик і Калерія, які не брали з дому нічого, відпочивали на траві, настрої у них, як і в Ади Садової, був не «банкетний». А Гриша Найдиш, притихлий, розгублений, пішов собі помалу через лужок до містка і відсиджувався там, аж доки з лісу не вийшли його батько та Пилип з Оксаною.

Вони принесли по повному кошику опеньків. Товстоногих, пухнастих, один в один!

Оксана сяяла від щастя, Пилип гоноровито посміхався, прислухаючись, як вона хвалила його за вміння вишукувати грибні місця. Хома Андрійович Найдиш служив Оксані свідком і охоче підтакував, що б та не говорила.

— Ой мамочко! Де ви всі поділися, не знаємо, а тільки самі винні... Отаких, як у вас, товстеньких, сила!... Розгребеш листя — а вони зграйками, зграйками. Збирай, не зівай! Біля пеньків самі губаті, жирні, чорно-голові... А в траві більші, на високих ніжках... Бачите, яке у них жовтувате ластовиннячко, сонечко припекло! Ну, є в кого подібні, є?

Аж тепер запахло біля автобуса опеньками. Міо-Душевська одірвалася від їжі і захланними очима розглядала чужі кошики.

— Нівроку! — сказала багатозначно, струснувши золотими серижками. І лагідненько так підкотилася до Оксани. — Ми з чоловіком дуже любимо опеньки в маринаді. Як ви їх називаєте — малючата? Так, малючата особливо... За всяку ціну покажіть нам ваш Клондайк...

— Що показати? — не зрозуміла Оксана.

— Фаїна Абрамівна має на увазі річку в Америці, — почав пояснювати Міо-Душевський Оксані.

— Не в Америці, а в Канаді, — вніс поправку водій автобуса. — Це там, де золото добувають...

— А Канада, по-вашому, це що ж, не Америка? — подивився на водія Міо-Душевський.

— Канада — це Канада, — обізвався водій.

Міо-Душевський зиркнув на дружину, чекаючи підтримки від неї.

— Не золоті розсипи нам потрібні зараз, а опеньки, — блиснула очима в бік Гриші Найдиша Міо-Душевська. — Дозвольте мені ще трохи поексплуатувати ваш кошик?

Найдиш зніяковіло відповів:

— Будь ласка...

— А ми... по гриби чи в Мокру Балку? — звернувся Пилип до Калерії. — Якщо до баби Теклі, то пора...

Оксана співчутливо подивилася на кошик Калерії.

— Вона нічого не назбирала. Може, затримасмося ще трохи?

Пилип подивився на годинник.

— Зараз — дванадцята. Годину туди, годину назад. Ну й у баби Теклі посидіти треба.

— До Мокрої Балки годину? Та я вас за десять хвилин одвезу! — пообіцяв водій.

— Ні, вас ми не відпустимо, — мовив Міо-Душевський, ніби машина була в його розпорядженні.

Ця самовпевненість начальника цеху тільки підохотила водія — він почав готувати машину в дорогу: закрив капот, обітер номерний знак, фари.

— Хто в Мокру Балку, сідайте, — і включив стартер.

— Що?! Ви нікуди не поїдете... Інакше... — Міо-Душевський зробився червоним, злим. — Інакше доведеться розпрощатися з «Зіркою».

Водій дав сигнал. Це ще більше розлютило начальника цеху. Задихаючись, бризкаючи слиною, він кинувся до кабіни.

— Хуліган! З ким ти зібрався жартувати, хлопчисько?

— Товарищу Міо-Душевський, — зупинив його Хома Андрійович Найдиш. — Сьогодні вихідний день, навіщо сваритися...

— Ви чули, чули, як він... він образив мене.

— Підемо краще пішки, — тихо попросила Пилипа Калерія.

— З якої речі? — резонно зауважила Оксана.

І раптом де не взялася Ада Садова.

— Калю, і я з вами в Мокру Балку. Візьмете? Не заперечуєш, тоді сідаймо. Ой, як я давно не була в Мокрій Балці!

Забравши кошук з опеньками, Ада першою сіла в автобус. Слідом за нею зайшла Оксана, а там і Пилип з Калерією. Коблик з хвилину вагався, та, зустрівшись поглядом з Калерією, приєднався до них. Водій ще раз посигналив.

— Хомо Андрійовичу, — крикнув він старому Найдишу з кабіни. — Чекайте нас тут рівно о третій.

Міо-Душевський послав услід машині, яка рушила, добірну лайку. Фаїна Абрамівна їла вже з меншим апетитом і поглядала то на чоловіка, то на Гришу Найдиша. Як і раніше, на її обличчі нічого не відбивалося. Втім, коли Міо-Душевський знову присів біля неї, Фаїна Абрамівна витерла йому лоба і, скрививши маленькі, жирні від масла губи, коротко процідила:

— Хами...

...У Мокрій Балці нічого не змінилося. На майдані, де поруч стояла стара похмура церква з дзвіницею і дво-поверхова школа, оточена молодим садком, підлітки ганяли м'яч. Метрів за тридцять від них у калабані вигривалася під скупим сонцем свиня з поросятами, а трохи далі паслися качки; хлопчик у смушевій шапці, але босий, тримав на прив'язі білу козу з великим, як у корови, рожевим вим'ям і заздрісно дивився на футболістів...

Садиба баби Теклі зустріла гостей тишею, запахами полину і прілої соломи. Ліниво обізвався десь на задвірку пес, і звідти, з-поза хати, з'явилася баба Текля. Вона прикрила рукою лице, ніби від сонця, і вдивлялася в постаті незнайомих людей.

— Не пізнали? — побігла до неї Оксана.

Баба Текля дала себе поцілувати, потім сама перецілувала і Оксану, і Пилипа, і Калерію, а знайомлячись з Кобликом, поцілувала і його.

— Чула, люди переказували, що у вас вже синочок, слава богу, народився, — мовила, звертаючись до Коблика і Калерії. — Тебе Борисом, кажеш, звати? — ткнула Коблика сухим коричневим пальцем. — А синочка ж як нарекли?..

Ада пирснула.

— Калько, він сказав Іван, а бабі вчулося Борис... Чудасія!

— Сина Павлом звать, — відповіла Калерія. Вона трохи розгубилася і не знала, чи сказати бабі Теклі, що та помилилася, приймаючи Коблика за Калиного чоловіка — Бориса Франчука.

Зайшли в хату.

— Водички б холодненької, — попросив Пилип. — Люблю криничну, без всяких там хлорів.

— Зараз до сусідів скочу...

— А чого до сусідів? Хіба у вас колодязь висох?

— Не висох. Корбу заїло. Третій день кличу сусіда, щоб відремонтував...

— Дайте-но цеберку, ми самі принесемо, — сказав Пилип.

А Коблик вийшов услід за ним і попрямував до колодязя. Крізь вікно було видно, як Іван Коблик оглядав нехитрий механізм, крутив корбу то в один бік, то в другий. Потім щось шукав під повіткою. Згодом у дворі зацокав молоток.

Побачивши, що Пилип вернувся в хату один, баба Текля відразу ж поцікавилася: «Хто ж то біля колодязя майструє?» І знову похвалила... Бориса.

— Совісний чоловік твій Борис... Пожалів бабиних грошей. Не знаю тільки, чи вийде що в нього. Корба дуже стара, ще як у Яснограді Ельворті, може, чули, хазяїном заводу був. Так на заводі покійний чоловік мій придбав її...

Довелося Калерії виправити бабину помилку. Сказала про Івана Коблика, що то дружок Пилипів, а про Бориса пояснила, що він тепер до армії взятий. Сама вона з сином залишилася.

— Давно ж мобілізували?

— Кілька днів тому...

— Погана в мене онучка, — посварилася на Калю баба Текля. — За рік ні разу з чоловіком не приїхала. Так і не показала бабі свого судженого. Чи, може, він у тебе великий пан, не хоче з нами родичатися?

Тим часом увійшов Іван Коблик.

— Корба у повному порядку!

— Невже? Золоті руки в тебе, синочку. От спасибі! Доведеться за півлітрою піти.

— Ви нас краще грушами почастуйте. Тими, що за хатою, знаєте? — нагадала Оксана.

— І грушами можна. І горішків є трохи. Ану, скоч, Оксано, на горище... Або потрусить дерево... Як же там Варвара? Не хворіє, не скаржиться на поперек. Бо я для неї давно мазі наварила та й забула передати...

Пилип повів Аду і Коблика у садок, скоро до них приєднався і водій автобуса. На окремих деревах ще висіли поодинокі яблука, а на старому горісі, особливо на верхніх гілках, видно було чимало потрісканих шкаралупок, з яких от-от, здавалося, випадуть міцні спілі горіхи.

— Ану, хто не боїться? — показав Пилип на горішник. — Вершину труснути треба.

Ада глянула вгору. От коли можна дати реванш Фаїні Абрамівні, якби лип і вона взяла участь у поїзді до Мокрої Балки і стояла б тепер тут, під деревом!

У спортивному костюмі Ада почувала себе легко і вільно, ніщо їй не заважало. Адині руки, звиклі до праці, мускулісті, вміли підняти над головою сталевий буфер, який відслужив своє на залізниці і потрапив у гуртожиток ремісничого училища як «спортивний інвен-

тар», Що ж їй цей горіх, тут Ада взялася б лізти угору навви*передки з білкою.

Поки інші гості «хазяйнували» в саду, Пилип повернувся до хати. Хотілося поговорити про речі, не дуже, очевидно, цікаві людям стороннім.

— Ми до вас на годинку заскочили, бабусю. Машина довго чекати не може... Як ви тут... Чи здужаєте ще господарювати?.. Як з податками? Кажіть, чи не су*тужно вам самій жити?

— Бистрий ти, бистрий, Пилипе... Усе тобі хочеться взнати відразу... Погано ти, видно, бабу Теклю знаєш... Що ж це — люди до мене на поріг, у гості, а я скаржитися почну?..

— Свої ж люди, не чужі.

— А як не чужі, то ще приїдуть. Ясноград, слава богу, не за синими горами. Чи тепер через рік до баби Теклі навідастесь? — І не стала далі докорами набридати.— Знаю, Пилипе, у старих свої турботи, у молодих — свої. І вам з Оксаною, мабуть, нелегко... І на себе заробити, і на малого...

— Ми живемо добре, бабуню. На хліб, на молоко заробляємо. Дещо в квартиру купили. І в Калерії справи нічого.

— Так і живете вкупі, поки чоловік її відслужить?

— Ні, окремо. У них своя квартира... краща за нашу... — Хотів Пилип хоч натякнути, що, на жаль, не все гаразд у Калерії, та передумав: «Не треба стару нервувати». Замість того, спитав знову: — Як ви? Про себе повідайте... Це ж вам уже сьомий десяток?

Баба Текля посміхнулася маленькими, прощитими червоними ниточками судин очима, витерла рота кінцем хустки.

— Сьомий, кажеш?.. Сімдесят чотири, Пилипе, на спаса минуло... Мужичької кості Текля Сніжко і життям мужичьким вік прожила. Не тягнуло мене в город — цур йому. Хто до чого, а мужик до землі... Ти питаєш, чи здужаю господарювати? Що можу, те роблю. Ніхто наді мною не стоїть, не підганяє. Податків ніхто з Теклі не питає, бо стара, хліб Семен Проць, як треба, з колгоспної комори випикує, він же тепер у нас голова, Семен Проць. Ще що? Корба зламалася, ото біда. Воду від сусідів носити доводиться, а я ж не люблю по чужих дворах старцювати, ой не люблю!

— Корбу Ваня відрехтував ніби... — нагадав Пилип.

— Ваня? Який Ваня?.. Ага, згадала тепер. Хороший, видно, чоловік, сумлінний. Я йому, Пилипе, горіхів у кошик насиплю... Так-от... Сімдесят чотири бабі Теклі. Пожила. Податків з мене не беруть, на роботу не кличуть. Сама собі... Еге ж... А податків уже не беруть.— Ще і ще повторювала «не беруть», «не кличуть», і за кожним разом в голосі бриніли сумовитіші нотки. Відчувалося, баба Текля горювала саме з тієї причини, що до неї вже ставляться якось «не так», як до інших, обминають її двір, нічого не вимагають, ніби всі свої обов'язки вона вже виконала і тепер має жити, як сама хоче.

— А нам, бабуню, важкувато без вас... Оксані дозволяю навіть роботу кинути. Ні з ким дитину дома залишати, нікому за порядком дивитися... Ох, і потрібні ви нам, бабуню! Та боїмося просити. Не згодитесь, мабуть...

— До міста кличеш?..

— Кімнати у нас великі, просторо, — продовжував Пилип. — Віктор, синок наш, хлопчик спокійний. Звикав би до вас змалку. Га, бабо Текле? Подумайте, хіба вам тут самій не сумно?

На їхню розмову надійшла Оксана.

— Поїдете, бабуню? — горнула вона до старої. — Ви тут з піччю скільки морочитесь, а в нас парове опалення. В кіно з вами будемо ходити...

— Знаю тебе, знаю лисичку, — бабині вологі очі сміялися. — Усього наобіцяєш... і на танці, мабуть, поведеш, га? І туфлі на високих підборах купиш?.. Ой гляди, Пилипе, не вистачить твоїх заробітків, як ми загуляємо!

Так і обертала все на жарт баба Текля, не хотіла серйозно обмірковувати їхню пропозицію.

В тій кімнаті, де жили колись Пилип і Оксана, тепер не залишилися ніяких меблів. Попід стінами в кошиках зберігалися пересипані половиною яблука, груші, червоні і жовті, як достиглий апельсин, стручки болгарського перцю, в кутку громадилися величезні гарбузи, а над ними звисали з гвіздків вінки золотистої цибулі і сріблястого білого часнику. Готуючи гостям у дорогу подарунок, вибирала баба Текля, що краще, кожен плід старанно витирала долонею.

— Оцей вам, Пилипе, а це Каля візьме... Варварі сухої ромашки дам, питиме з чаєм на ніч. Є ще в мене

для неї гриб цезарський, його із смальцем зварити і маззю тією поперек, як болить, терти... Варвара знає.

Баба Текля кинула оком по кімнаті. «Ага, ще маку трохи покласти», — подумала і зняла з гачків три пучки сухих макових головок.

Тепер уже ніби всім поділилася...

— Скільки б не заробив, а з базару жити важко, — мовила баба Текля. — За кожен пучечок укропу чи петрушки плати. Ні, не звикну до ваших порядків. У мене й городу того кіт наплакав, вісім соток, самі бачите, маленький. А годує мене. Рук лише докласти треба... Ви вже не ображайтеся на мене, стару, Пилипе. Не можу я... оце все залишити напризволяще... Родичів у Мокрій Балці нема, а чужі... Чужі по-своєму, господарюватимуть... Он які в мене груші старі — до неба. Небагато й родять, зате нагадують вони мені багатого... Ті груші батько покійний садив, а горіхи — мій чоловік. Зима якось люта видалася. Повідмерзали в горіхів гілки. Як біля дитини, ходили ми біля них і врятували... А ви кажете Ясноград. Ні, мабуть. Тут народилася, тут і помру... — І враз переконливо додала: — Що кому на роду написано, те й буде. Мені — село, вам — місто. А в гості, як покличете, з радістю приїду.

— То, може... сьогодні. Автобусом? — запропонувала Оксана, яку в цю хвилину осінила думка, що, побувавши в них, баба Текля стане зговорливішою.

— Справді, бабо Текле! — підхопив Пилип.

Знову стара заперечливо похитала головою.

— Рада б душа до раю... Але ще ж роботи, роботи! І в садку, і в городі... Без мене нікому... От уже хіба як сніг випаде...

Увійшла Калерія.

— Пилипе, шофер підганяє. Якби, каже, в Червоній Слобідці тільки Міо-Душевський із своєю фіфочкою чекав, — півбіді. А то ж Найдиші.

— Іч які ви, вже й нагостювалися, — зітхнула баба Текля. — Бери, Калю, гостинчика. А в пакуночку — гриб. Я Оксані розповіла, як його вживати: у смальці переварити, а потім поперек нехай мати натирас, аж поки мазь у тіло увійде. Та передай матері подяку за хустку.

Для Коблика вона поклала зо два десятки яблук та груш у біленьку торбинку. Він соромливо відмовлявся

від подарунка, а потім, подякувавши, висипав фрукти на сидіння автобуса, а торбинку повернув.

Автобус тихо рушив. Висунувшись з вікна, всі довго махали бабі Теклі, яка стояла біля хвіртки і дивилася їм услід.

Десь уже за селом Оксана нахилилася до Калерії і, ледве стримуючи сміх, зашепотіла:

— Фіфочка... Ні, це просто здорово шофер придумав. Фіфочка, кажеш? Не Фаїна, а фіфочка!

Ада Садова не знала, чого вони шепочуться, і тому сказала з притиском:

— Раденькі, що дурненькі...

Та вони ніякої уваги не звернули на її слова.

Шофер, переїжджаючи глибоку вибоїну, загальмував, а на рівному знову збільшив швидкість. Назустріч машині побігли куцуваті верби з підстриженими кронами, нові стовпи електричної лінії; ліворуч за залізничною колією з'явилися скирти свіжого сіна, і звідти повіяло медовими пахощами осіннього степу.

Он уже попереду на високій галявині і дуб знайомий... Під ним манячить одинока незграбна постать. Ну, звичайно, це Міо-Душевський. Він — сам. Ні Найдисів, ні Фаїни Абрамівни не видно.

Шофер зупиняється і дає кілька коротких сигналів.

Міо-Душевський виймає годинник.

Хвилин через десять-п'ятнадцять всі вже на місцях. Фаїна Абрамівна одягла віночок з дубового листа, лице в неї пащить здоров'ям, очі веселі. Цього разу Міо-Душевський не прогавив місця біля своєї дружини, і обидва Найдисі сидять далеко від них, аж у останньому ряду. Там і Коблик, він частує Найдисів «заробленими» яблуками. Ада поруч з Калерією.

— Ти не знаєш, — нахилиється до неї Ада, — чому в деяких жінок росте волосся на щоках? — і дивиться на Міо-Душевську.

Калерія обертається. Дійсно, у Фаїни Абрамівни крізь тонку шкіру тут і там пробиваються тоненькі волосинки, і верхня губа, як дивитися збоку, здається присипаною чорним пилком.

І знову шепоче Ада:

— Як ти думаєш, воно і далі ростиме?

— Тихше.

— А хіба я щось погане кажу? — роблено дивується

Ада. — І потім... ми так собі говоримо... взагалі. Не обов'язково про присутніх...

— Чудна ти, Адо! І до того ж злючка.

— А ти — ні, не злючка? Що ж, не всім бути свя-тими. — І Ада, вже не ховаючи роздратування, про-довжує: — Я, звичайно, не збираюся виправдовуватися. Ні перед ким. І проситися не вмію. Бачиш, яка губа у мене. Це я в дитбудинку з хлопцем побилася. Він мені губу розсік, а я йому палець вкусила... довго пам'ята-тиме Аду Садову. — Зиркнувши в кінець автобуса на Гришу Найдюша, вона голосно запитала у Калі: — Ти за-доволена сьогоднішньою поїздкою?

Калерія з гіркою іронією подумала: «Ще б пак!»

— А ти? Ти, Адо, задоволена?

— Я... дуже! От не віриш... — Ада знову підвищила голос. — Я сьогодні, Калю, дізналася, наприклад, про гриби... Інший буває зовні як лялечка. Гладенький, чи-стий... А глянеш всередину — червивий... гнилий зовсім. Стоїть він десь під кущиком — замилуєшся, а потім викинеш... — Ада гаряче стисла Калину руку. — Жаль чи не жаль — викидаєш... Червивий, кому він потріб-ний?

Хрипкуватий голос Міо-Душевського заглушив усі інші.

— Спершу на Достоевського заїдете... А про вашу поведінку ми поговоримо завтра у директора.

— У мене завтра вихідний день, — глузливо заува-жив шофер. — Доведеться вам, мабуть, перенести роз-мову...

— Який хам! — не стрималася дружина Міо-Душев-ського.

Авто скригнуло гальмами і зупинилося. Шофер гля-нув недобрими очима на Міо-Душевську, потім звер-нувся до Хоми Андрійовича:

— Ну, що накажете робити, везти їх далі чи нехай вилазять? — і показав на Міо-Душевських. — Чули, як мадам мене обізвала?

— Товарищу Слободинюк... майте хоч ви витрим-ку... — порадив Найдюш. — Що це, справді, наче не з прогулянки вертаємося, а з залу суду...

— В гаражі сідали, до гаража й везіть, — втрутився Пилип.

— Не в тім річ, товарищу Сніжко. Мадам, як ви, спо-діваюся, чули, зволіла назвати мене хамом...

— Заробив, от і назвала, — огризнулася Міо-Душевська.

— Чуєте... Ну як же після цього не той... не попросити мадам з автобуса...

— Руки короткі... За хуліганство судять!

— Фаїно Абрамівно, — зупинив її Найдиш-старший. — Жінкам теж не все прощається. Помовчіть, будь ласка. — Хома Андрійович починав втрачати рівновагу.

— Ех ви! — шофер презирливо подивився на Міо-Душевську.

— Ну? Що ти хочеш сказати? — підскочив Міо-Душевський, який давно вже дивився на шофера з ненавистю.

— Колего! — перестеріг його Хома Андрійович Найдиш. — Прошу, колего... Дайте спокійно доїхати додому. Ви, зрештою, не самі в автобусі...

— Мене ображають... Я не потерплю! — хрипів Міо-Душевський.

— Везіть, Слободинюк, — попросив Найдиш.

— Ні, не треба... Тепер не треба! — закричав раптом Міо-Душевський. — З такою компанією ми далі не поїдемо. Фаїно, де наші речі?

Вона подала йому чемоданчик з харчами, плащ, кошук. Міо-Душевський натис на двері, але шофер сам відчинив їх.

— Прошу...

Сірий костюм в клітинку і зелену вовняну кофточку ще довго було видно крізь вікно автобуса.

Після хвилиної мовчанки першою обізвалася Ада Садова. Вона раптом чмихнула і, показуючи Калі на Гришу Найдиша, зловтішно промовила:

— Пропав кошук! І гриби, і кошук!

— От тобі і фіфочка! — нагадала Оксана. — Йй-бо, перший раз зустрічаюся з такою...

— Як ти сказала — фіфочка? — Ада Садова переможно подивилася на Гришу Найдиша, той опустив очі. — Чуєш, Калю, Оксана охрестила Міо-Душевську фіфочкою. Правда ж, влучно?

Біля базару Найдиші зійшли. Ада пильно дивилася на знайому спину в спортивній курточці і чекала... Та молодий Найдиш не оглянувся. Тоді лице Адине зробилося похмурим, очі занудьгували...

Від гаража деякий час ішли всі разом, потім Ада, не прощаючись, звернула до гуртожитку, а Коблик затри-

мав Калерію, пропускаючи Оксану з Пилипом вперед. Знову почало накрапати. Калерія першою запитала:

— Куди поділася Лена Наріжна?

— Дома. За неї не бійтеся.

— Бачите, Іване Семеновичу... Лена сама не тямилася, що говорила. Але в неї були дуже страшні очі. Я не збираюся аналізувати причин... Ви не гірше за мене знаєте, чому Лена... І лише ви... масте змогу з'ясувати їй правду. Нехай вона знає, що я... що моє минуле...

— Калеріє, навіщо ви знову хвилюєте себе?!

— Знайдіть сьогодні ж Лену, Іване Семеновичу.

— Я примушу її пробачитися перед вами, Калеріє, або...

— Ніяких «або», Іване Семеновичу. Що сталося, те сталося... І пробачення мені зовсім не потрібні... Можливо, не одна Лена думає так... — Калерія зробила зусилля над собою, щоб не піддатися відчаю, який знову при згадці про образу оволодівав нею.— Мені буде дуже важко, коли я знатиму, що через мене хтось страждає... Заспокойте Лену... Скажіть їй правду...

Вони рушили помалу далі.

— Яку саме правду я їй повинен сказати? — запитав Коблик. — Знайте, Калеріє, я скажу Лені не те, чого ви вимагаєте від мене. Я ж говоритиму не від вашого імені, а від свого... Говоритиму так, як є... Чуєте, Калеріє Павлівно! Он уже ваш будинок, і я знаю, що не маю права тримати вас тут, під дощем. Але ще одне слово... Я скажу Наріжній про Іркутськ і про те, як чекатиму там вас, Калеріє... Я ніколи нічого не обіцяв Наріжній і тепер нічого не можу обіцяти. Та й бачитися мені з нею неприємно, адже Наріжна образила вас, а це одноково, що й мене...

— Ви зовсім зіпсувалися, Іване Семеновичу... Я... не пізнаю вас... — Калерія відчула, що Коблик сьогодні сміливіше, ніж будь-коли, розмовляє з нею; вона таким його досі не знала.

6

Минув тиждень. В механічному цеху пішов у відпустку Міо-Душевський, і тимчасово за начальника цеху був молодий інженер-практикант Дідухно, колишній робітник «Зірки», нині дипломант Харківського машинобудівного інституту.

Новий начальник скликав до себе в контору кращих виробничників і попросив кожного з них коротко висловити свою думку щодо трохи збільшеного місячного плану.

Першим виступив Іван Коблик, за ним взяла слово Вероніка Багатирчук. Вони запевняли — план буде виконаний, як завжди. Нехай лиш своєчасно дають заготовки...

— А ви чули? — запитав Дідухно, граючись олівцем, — яке зобов'язання взяли ливарники? Вони обіцяють дати в цій декаді подвійний запас литва по всьому комплексу. Що ж, половина литва лежатиме нерухомо?

— У нас і раніше дещо було в резерві, — обізвався Іван Коблик.

— То «дещо»... А подвійний запас — це, товаришу Коблик, зовсім інше. Більша частина литва, як мені здається, повинна пройти через наші руки без затримки. Нам — подвійний запас литва, ми — подвійний запас деталей... Уявляєте, що буде, як і нас, і ливарників підтримають теслярі, складальники, фарбувальники?..

— На словах, товаришу Дідухно, підтримати легше, ніж на ділі, — скептично примружилася Дора Розумовська. — В лапках товариша Міо-Душевського підшито купу всіляких зобов'язань. Якби підрахувати...

— А ми не станемо ворушити архіви. Ось перед нами живі люди і верстати. А ось показники кожного. В чому річ? В одних руках верстат дає 120 деталей за зміну, а в інших лише 98 або ще й менше. І заробітки не рівні... Шостий розряд, наприклад, у Калерії Франчук і... ну кого б тут взяти... візьмемо хоча б Ширяєву. У неї теж шостий розряд... За двадцять третє листопада, скажімо, Франчук нараховано 32 карбованці, а Ширяєвій — 21. Наступного дня — в першій знову 30, а в другій 24. І так день за днем. А за декаду з першого по десяте грудня різниця на... сто сім карбованців. За одну декаду! — Густі брови Дідухно розбіглися. — Я вже не кажу про те, що Ширяєва протягом місяця не додала заводу в порівнянні з Калерією сотні деталей, але вона й собі «не додала» триста карбованців. Це ж шикарні туфлі або... десяток пар найкращих панчіх, — Дідухно якимось мимоволі глянув на ноги Вероніки Багатирчук, яка сиділа попереду, і відразу ж почервонів.

Дехто чмихнув у руку. Дідухно зробив паузу, поліз у кишеньку спецівки, певно за хусточкою, але витяг... панчохи. Новенькі, в блискучому конверті. Тепер уже всі присутні всміхалися.

— Капрон! Гляньте, дівчата, капрон! — вигукнула Ада Садова. В цю мить Ада забула, звичайно, що перед нею не дружок по верстату, а сам начальник цеху.

Калерія не раз була в цій «сушилці», як називали контору начальника цеху Міо-Душевського, але сьогодні тут вперше, здається, за весь час чувся щирий сміх.

Нарада тривала недовго. Дідухно вислухав пропозиції і потім повідомив — ініціативу Міо-Душевського та директора «Зірки» Шляхового в облпрофраді хоч і підтримали, але здійснювати радили не механічно, а з врахуванням особливостей кожного цеху, кожного верстата. Сумлінний робітник повинен не програти на нових нормах, а виграти... наостанку Дідухно сказав: з першого грудня у школі майстрів група токарів та фрезерувальників навчатиметься окремо. Керуватиме групою він, Дідухно. А викладачем-інструктором запрошується відомий на Україні токар Віталій Семинський. Він уже прислав письмову згоду приїхати на десять днів.

— Семинський! Я з ним бачилася в Києві, — згадала Вероніка Багатирчук.

І по дорозі додому вона з подробицями розповіла Калі про Семинського.

— Він не по книжках вчитиме, — говорила Вероніка. — Семинський взагалі не любить розмовляти з багатьма одночасно. Ми, пригадую, прийшли до нього в цех хвилин за п'ятнадцять до початку зміни. Семинський уже був на місці — налагоджував верстат, знайомився з нарядом і кресленням нової деталі, а рівно о третій увімкнув струм... Обточивши деталь, він потім поставив поруч із собою одного зовсім молоденького токаря, який прийшов з нами. Поставив, і працювали вони години три, а ми тільки дивилися і, одверто кажучи, заздрили тому хлопцеві: з кожною хвилиною «учень» працював все з більшою певністю і нарешті самостійно виточив фігурну деталь. Він зняв її з оправки і хотів перевірити шаблон, але Семинський тільки посміхнувся і почав пояснювати, що помилки в даному разі бути не може, бо при найменшому відхиленні від норми під час обробки верстат автоматично зупиняється...

— У Семинського, мабуть, якийсь особливий верстат... — зауважила Калерія.

— Точнісінько такий, як інші. Але він сам сконструював різні пристрої, назвавши їх регулювальниками. На крихітку помилився різець, рука натиснула трохи сильніше ніж треба, — і регулювальник каже: «Стоп!» Інколи це попереджає брак, інколи своєчасно орієнтує. А ти ж знаєш, Калеріє, що частенько ми втрачаємо марно час, доводячи до кінця обробку деталі, зіпсованої з самого початку...

— Давно Семинський токарем?

— Йому років сорок приблизно. А учнем токаря він після семирічки на завод пішов. Ми проти Семинського — жовтенята в токарній справі...

— Ти не прибіднюйся, Вероніко...

— Я не прибіднююсь.. Але Семинський артист! От побачиш! Ну, Калю, ми жодного дня з тобою не прогавимо. До речі, добре, що Міо-Душевського не буде. І як це воно, між іншим, виходить? Ставили нові верстати без Міо-Душевського. Тепер знову дали йому відпустку напередодні такої події, як приїзд Семинського... Або сам проситься, щоб не морочитися, або... мені здається, що наш головний інженер не дуже вірить в здібності начальника цеху.

— А чому ж тоді директор захищає його від критики, чому дозволяє грубо поводитися з робітниками?

— Хто знає.— Вероніка замислилася. Згадувала щось. Потім, посміхнувшись сама до себе, продовжувала: — Тебе, Калю, ще не було на заводі. Зима. Електростанція залишилася без палива. Поки випросили наші делегати в Донбасі ешелон вугілля, завод потрапив у прорив. Особливо механічний цех. Ми тоді, як уже знову дали струм, по десять-дванадцять годин працювали. Майстри спали в цеху. І, між іншим, Міо-Душевський. Він ходив, як заведений, від одного верстата до другого, прикрикував на нас, лякав судом, голос Міо-Душевського гримав день і ніч. Нас він тільки нервував даремно, цей «невтомний штурмовик», як прозвали тоді Міо-Душевського цехові комсомольці. А директор був задоволений, бо за короткий строк справи таки покращали... От, мабуть, і беруть «невтомного» на всякий випадок. А як на мене, Станіслав Прокопович Дідухно кращий за Міо-Душевського. Молодий, енергійний. Він теж про план дбає, чула, як питання поставив? Але починає не з пе-

регляду норм, а з людей; Семинського до токарів «Зірки» запросив...

— Звідки ти знаєш, що саме він запросив?

Вероніка здивовано подивилася на Калерію.

— А ти хіба не чула відповідь Віталія Семинського? Ні?.. Ага, тебе не було на комітеті. Вчора Наріжна викликала кількох нас з механічного... Все начальство заводське зібралось. Створення окремих груп у школі майстрів, відповідно до профілю роботи, — ініціатива Дідухно, підтримана комсомольським комітетом. І листування з Семинським теж. Вони, виявляється, в Києві подружилися, де наш Станіслав Прокопович відбував торік виробничу практику...

Так он куди вчора ходила Вероніка! А вона, Калерія, ще зранку хотіла спитати, де вона поділася відразу після зміни. Мала намір запросити Вероніку до себе додому, та не встигла... І ще подумала Калерія: «Коблик теж був у Наріжної, а мовчить... Невідомо, говорив з нею про той випадок?..»

Останнім часом кожне нагадування про Наріжну знову викликало гірке почуття образи і душевний біль, немовби хтось грубо приторкався до незагоєної рани. Запевняла Коблика — вона не потребує, щоб Наріжна вибачалася, і все ж чекала, вірила: Лена Наріжна прийде до неї, покається.

А Лена мовчала. І словом не озивалася. Проходячи через цех, не дивилася на Калерію, в розмовах з іншими залишалася такою, як була раніше: присутність Калерії не заважала їй. Здавалося, Наріжна не відчуває за собою нічого поганого, ніякої провини. Вона навіть підкреслювала свою незалежність і дозволила собі при всіх читати нотацію Любі Ширяєвій, верстат якої стояв поруч з Калиним. Любу хтось бачив пізно вночі у ресторані з капітаном... А Люба залишилася вірною собі. Вона спершу злегка скривилася. Кругловида, з вузькими плечима і смаглявою шиєю, прикрашеною разком матових перлин, Люба Ширяєва навіть у порівнянні з своїми ровесницями здавалася дитиною: великі карі очі зберігали в собі стільки підкоряючої наївності, а її повні губи, які не знали ще фарби, були складені так, ніби от-от мали промовити зворушливе: «Мамо!»

— Я до тебе, здається, звертаюся, Ширяєва! — підвищила голос Наріжна.

Аж тепер Ширяєва обернулася.

— В ресторані? Так, я вчора була в ресторані. Уявляеш, брат у відпустці і заїхав до мене...

— Брат? — знітилася Лена Наріжна.

— Він капітан... Хочеш, познайомлю?

Очі Ширяєвої завжди, навіть тоді, коли вона говорила неправду, дивилися на співбесідника не кліпаючи, а нині ці очі були просто святі.

Якби на Лениному місці опинилася Ада Садова, яка звикла до Любиного «таланту» ще в ремісничому училищі, то вона, звичайно, вважала б за потрібне з'ясувати ще кілька важливих деталей і таки впіймала б Любу на чомусь, якщо та збрехала. «Правдивість» Любиних очей давно не впливала на Аду і на багатьох інших, хто зустрічався з Ширяєвою щодня, а не від нагоди до нагоди. Але ні Садова, ні Калерія — сусідки Ширяєвої в цеху — не втручалися в розмову, і Наріжна, дезорієнтована Любою, капітулювала. Кинута нею остання фраза: «Я перевірю...» — прозвучала холостим пострілом. Люба, як і раніше, й бровою не повела, її обличчя виражало цілковитий спокій і дитячу наївність.

Навіть коли Наріжна одійшла вже, Ширяєва нічим не виказувала свого торжества. Калерія з цікавістю стежила за кожним її рухом і так і не помітила ніяких змін. Спокійно взяла Ширяєва нову заготовку, не кваплячись, пустила верстат...

Згадуючи тепер цей незначний епізод, Калерія ловить себе на тому, що вона мимоволі в думці ніби заохочує Любу Ширяєву не губитися перед Наріжною. Вона навіть не хоче знати, з ким то ходила Люба в ресторан, інше важливе для неї — Люба зуміла легко і просто відбити в Наріжної охоту виступати в ролі наставника. Так чому ж вона, Калерія, без протесту поставилася до спроби Наріжної знеславити її перед їхнім спільним товаришем?

— Калеріє... Годі зітхати... — взяла її під руку Вероніка Багатирчук. — Я питаюся, чи не зайти мені краще спершу додому, а вже потім до тебе.

О, вона й забула, що не сама, що поруч Вероніка! Дивна річ — говорили про... Дідухна, Міо-Душевського, а в неї в голові зовсім інше: Наріжна, Коблик, Люба Ширяєва, яка з мудрою наївністю запропонувала Наріжній: «Хочеш, познайомлю?» Бідна в тебе голова, Калеріє, все в ній переплуталося...

Вероніку перепросила:

— Пробач... За день верстатів наслухаєшся, аж вуха позакладає. Додому хочеш забігти? Але тоді чекай на тебе! Скільки разів обіцяла.

— Переодягнутися треба... І чоловіка не попередила. Скаже — де це ти гуляла?

— Ревнивий?

— Трохи... Ну, відпускаєш?.. От слово даю — через годину буду.

— Що з тобою робити... Тільки ж гляди, приходь обов'язково. А то знаєш, я колись сказала матері, що тебе запросила. Чекали ми з мамою, чекали... А потім вона каже: «Сідаймо вечеряти самі». І так мені боляче зробилося...

Зворушена словами Калерії, Вероніка призналася:

— Винна. Пам'ятаю... Мій квитки на вечірній сеанс узав, і я не насмілилася відмовитись.

— Я не поприкаю тебе, Вероніко. Просто згадала. Ти багато хорошого зробила для мене... Ну йди, та не барися...

— Сина о п'ятій забираєш?

— Як коли. Сьогодні заберу раніше.

— Добре йому в яслах?

— А чого ж! І мені зручно — ясла метрів за двісті від нас. Інколи, буває, чую у вікно, як дітлахи репетують, скучають без мам... А ти, Вероніко, так розпитуєш, ніби...

— Мовчи, Калю. Бо ще наврочиш! — якось загадково посміхнулася Вероніка. — Іди вже... Іди за сином, — жартома підштовхнула Калерію.

Вони розсталися, і Калерія пішла у провулок. Через кілька хвилин чергова няня внесла в кімнату, де на дверях висіла табличка: «Для відвідувачів», загорнутого в теплу ватяну ковдру Павлусика. Син трохи капризував: не плакав, лише кричав, невдоволений, очевидно, тим, що його потривожили. Але варто було Калерії заговорити, як маля припинило. Водило швидко-швидко очима і прислухалося. Потім кумедно зацмокало ротиком.

— Голодний, синочок... Їсти хоче, хлопчик... Ось ми підемо додому, нагріємо молочка... Павлусику дамо, а котику нема... Нехай котик мишей ловить...

Калерія, приспівуючи так, перев'язала ковдру пасочком, щоб надворі, бува, не розгорнулася.

У дворі її наздогнала молода жінка з немовлям.

— І ви сьогодні рано забрали? А в мого, знаєте, вушко почервоніло, боюся, щоб не протягло...

— Сьогодні не вітряно. Та й закутаний він у вас, ніби ведмежатко,— Калерія заспокоювала незнайому жінку.— Це у вас первенький?

— Що ви? Доньці четвертий рочок. Дочку рік груддю годувала, а синові не повезло... Щось з молоком моїм трапилось...

— І мій на своїх харчах...— призналася Калерія.— Звикає помалу... Ми вже і так думали, і так... На роботі я, в ясла до нього не набігаєшся. Тиждень, як відлучила.

На площі Кірова до Калиної супутниці підійшов військовий. Форма як у Кости Дедекаєва, на рукавах ши-нелі золоті шеврони старшини-надстроковика.

— Бери, бери свого синочка...— радо заговорила молода мати. І до Калі:— Син без нього народився, я тут, а він— за півтори тисячі кілометрів... Уявляєте. Дала телеграму. Увечері дала, а на другий день і очам не віроу: іде мій Михайло Іванович у білім халаті... Ти, Михайле, не соромся... Бачиш, і в неї син, пробачте, не знаю, як вас звати... Наші діти під одним дахом живуть.

Познайомилися. Йі відразу довелося прощатися, бо Каля стояла вже біля свого дому. Та вона ще деякий час дивилася на щасливу пару: жінка ніжно підтримувала чоловіка під лікоть, а на лівій його руці, саме на золотому шевроні, лежало немовля...

«Справжніх людей більше, ніж фальшивих»,— подумала Калерія.

Дома вона застала матір. Та прийшла сьогодні раніше, ніж звичайно: погано почувала себе. За останній час Варвара Миколаївна часто скаржилася на біль у скронях, але до лікарів звертатися не хотіла. Мати повідомила:

— А тобі дзвонила якась жінка. І ще, казала, подзвонить. Фаїною Абрамівною назвалася...

— Фаїна Абрамівна? Не розумію, чого їй треба?— здивувалася Калерія.— Я розповідала тобі— це ж Мю-Душевська.

В кімнатах було тепло, і Калерія відразу ж звільнила Павлуся від зайвих одежинок. Підігріла йому молока.

— Я по дорозі сардельок купила, ти, здається, любиш?— нагадала мати.— Бери їж.

— А ти обідала?

— Мені, Калю, зараз нічого не хочеться. Хіба пізніше.

— То й я почекаю. До мене ось-ось Вероніка Багатирчук має зайти. Разом і пообідаємо.

Павлусь лежав на канапі, а вона сиділа над ним, притримуючи пляшечку з молоком.

Задзвонив телефон. Калерія передала пляшку матері.

— Калерія? Це ви, Калеріє?— почула в трубці жіночий голос, який нечітко вимовляв «р».— Вас турбує Міо-Душевська... Ви мене ще не забули, правда?

У Міо-Душевської до Калерії якась «негайна справа», але по телефону вона нізащо не хотіла говорити, в чому річ. Запрошувала Калерію до себе або згодна була хоч і зараз сама приїхати. Дома нудно, чоловік аж у Ленінграді. Зробила Калерії кілька компліментів. Вона, Міо-Душевська, ніколи не думала, що Калерія заміжня і має дитину. Зовсім юне лице, фігурка — як у дівчинки... Міо-Душевська призналася навіть, що задрить Калерії..

Барвара Миколаївна терпеливо чекала кінця розмови. Одноманітні, короткі відповіді Калерії по телефону мало що пояснювали їй. Вона чула про Міо-Душевську лише від Калерії, але й того було досить, щоб знати, з ким має справу. Майбутній візит «фіфочки» не віщував нічого приємного.

Поклавши трубку, Калерія трохи задумалася.

— У кого вона взяла номер нашого телефону? Я навіть не знайомилася з нею. Ні, це просто дивує. Зовсім чужу людину, яку мимохідь бачила в машині, запрошує в гості. І хто, Міо-Душевська?! Чула б ти, мамо, з яким торжеством вимовляє вона улюблене своє словечко «хами».

— Тобі, Калю, з нею, як говориться, дітей не хрестити. Люди ви різні... Однак краще подалі від лиха. Будь з нею ввічливою, уважно вислухай, що там вона хоче... Може, чоловік якийсь доручення дав...

— Він у відпустці.

— Байдуже. Має ж право людина поцікавитися, як там без нього в цеху...

— А я скажу... Без нього, мамо, в цеху веселіше. Ніхто не кричить, не дивиться на тебе, як на симулянта... Інженер, який на його місці, обіцяє по-новому організувати навчання... Багато «приємного» почує від мене дружина начальника цеху.

— А ти не все викладай... Хто тебе за язик, Калю, тягне? Твоє діло — верстат... про свою роботу і розкажуй. Міо-Душевський твій начальник... Я не вчу вислужува-

тися перед ним чи перед його дружиною, але й ворогів не наживай...

— Добре, не станемо гадати... Прийде завтра, побачимо, які до нас у Міо-Душевської справи.

Приблизно через півгодини з'явилася Вероніка.

Багато про що розмовляли вони втрюх за вечерею. Вероніка розповіла Варварі Миколаївні, як Калерія вчилася на токаря. Сміялася довго, згадуючи виточені Олексієм Олександровичем Грибовим сталеві перстенки.

— Ваня Коблик свій і досі у гаманці носить, не загубив,— ніби між іншим повідомила Вероніка.— А ти?

— Калин я сховала,— посміхнулася Варвара Миколаївна.— Так і лежить вкупі з моєю золотою обручкою.

— А ми, як одружувалися, персні не купували: Лена Наріжна відраяла. Сказала, що персні — пережитки минулого,— призналася Вероніка.

— Не знаю... Для мене обручка — спогад про молодість... Батьки вінчальні ікони, фату, обручки зберігали... А в наших дітей і цього нема... Що б вам, Вероніко, пошкодило, якби у загсі, скажімо, наділи вам персні? Це ж знак, що на все життя дві долі в одну з'єднані, як обручем. А то видадуть папірця за три карбованці... Одного на двох. Персні вінчальні до всіх промовляють: «Нас носять люди, які побралися!» А папірець... лежить він між всілякими довідками та рецептами на дні гаманця, жовтіє, нікому не потрібний...

— Отут ви вже й помиляєтесь, Варваро Миколаївно,— пожартувала Вероніка,— шлюбне свідоцтво для прописки найважливіший документ...

На хвилинку розмова урвалася — Варвара Миколаївна вийшла за чаєм.

— Мати у тебе хороша,— сказала Вероніка.— Ви дружите з нею, правда?

— Дружимо... Тепер дружимо.

— І ти ділишся з нею, звичайно, своїми думками, радисься. Добре мати батьків, Калю... У мене теж матуся була, як твоя. Батько, бувало, було, що в газеті не прочитає, з усім згоджується, все підтримує. А мати — як коли. На все свій погляд мала. Одного разу почали вони сперечатися з приводу якоїсь постанови про зміцнення трудової дисципліни на виробництві... Чую, лається батько, «опозицією» називає матір. Причепилося до неї те словечко, як реп'ях. І під час війни в загоні,— а ми ж

всією сім'єю в Чорному лісі більше двох років партизанили, може, чула про загін Кожухаря?— так і в ті дні батько, бувало, інколи підштрикне маму: «Опозицією безпартійною ти була, нею і залишаєшся...» — Вероніка підсунула до себе чашку, принесену Варварою Миколаївною, почала розмішувати цукор...

Каля догадалася — далеко зараз витають думки Вероніки. Аж під маленьким селом Федвар, що в долині обіч шляху з Яснограда до Олександрії... Не раз оповідала Вероніка, як під Федваром у жорстокій сутичці з есесівцями загинули батьки, вони там і лежать в одній великій братській могилі.

П'ючи чай, Калерія прислухається до незадоволеного посапування на канапі і догадується, звичайно, що не подобається синові.

— Залишили Павлуся... Всі залишили...— промовляє вона.— Самі солоденький чайок п'ють, а Павлусикові не дають... Хочеш чаю, правда? Кажі, хочеш?

Вона зворушливо гарненька, ця молода мати з рожевими після гарячого чаю щічками. Притисла сина, зовсім голого, пухкенького, до грудей і розправляє на ковдрі суху пелюшку, стелить однією рукою...

Вероніка спостерігала за Калерією з якоюсь тихою печаллю. Та ось вже й вона ніби оживає, звільняється від короткого забуття. Світлішає обличчя, в кутиках губ з'являються промінці лагідної теплої посмішки. Можливо, Вероніка і сама не розуміє, чому раптом ця зовсім чужа дитина впливає на неї, як заспокійливі ліки.

— Дай і я трохи твого сина потримаю,— просить вона.

— В тебе руки не холодні, ні? Тоді візьми. Ось так треба брати,— вчить Калерія Вероніку.— О, бачиш, груді шукає! Молодець Павлусь, мама не дає своєї, то, може, твоя зглянеться.

Павлусь нетерпеливо сучить ніжками і починає кричати. Спершу несміливо, потім все голосніше. Вероніка колише його, заспокоює якоюсь співаночкою без слів: «Ту-ту-ту... та-та-та... ту-ту-ту... та-та-та...» Рясні, великі сльози перлинками скочуються по щоках дитини.

— А ти з характером!— розгублено говорить Вероніка Павлусеві.— Не дригай хоч ніжками, неслухняний. Ту-ту-ту... та-та-та... Ні, мабуть, не вийде з мене няньки.

Калерія вже готова забрати дитину, їй жалко, але боїться образити Вероніку. Хіба Калерія не бачить, як та старається заспокоїти Павлуся, з якою ніжністю

туркоче над ним, ніби горличка. Приємно Калерії, що її хлопчик подобається, приємно перекопуватися, що й у Вероніці не помилилася...

Нарешті Вероніка сама визнає поразку. Павлусь потрапляє до Калерії. Та не вгамовується й тут. В його голосі вже не протест, а скарга.

— І що б воно знало! — гордиться внуком Варвара Миколаївна. — Свої, чужі... Хіба не однакові руки голублять тебе... До мене він теж не так горнеться, як до Калерії. Інколи, правда, буває, сумирний. Але голоси відрізняє. Я вже навчилася навіть підроблятися під Калерію... Затягну тоненько «мій маленький хлопчику, мій сіренький зайчику», він і засне...

Калерія сідає з Павлусем до столу. Чай, мабуть, здається їй гарячим, і вона виливає його на блюдечко. Першу ложечку Павлусь розплескує, другу випиває. Продовжує схлипувати, але від чаю не відмовляється.

— Нічого... Скоро ми й самі, без мами будемо обходитися... Ми — такі, бачите, як добре ковтаємо... — не нахвалиться сином Калерія.

— Пам'ятаєш, ти писала нам з родильного будинку, що синок чорний, як циган, — нагадує Вероніка. — Де ж його чорні брови, чому полиняли?

— І брови, і голівка — все було чорне. Нині ж лише оченята колишні: голубі-голубі...

Всі троє знають, чиї то в хлопчика очі, але ніхто не згадує вголос Павлусевого батька — недавнього хазяїна цієї квартири. Наче він і не існує. Зате випадково зовсім Вероніка говорить щось про... Ваню Коблика. Вона запитує у Калі, чи буває в них Коблик. Днів три тому зустріла його Вероніка на Київській, навіть здалося їй, що Ваня вийшов саме з цього будинку.

— Ні, він до нас не заходив. У Пилипа бував. А сюди не заходив, — трохи ніяковіючи, відповіла Калерія.

Вероніка глянула на Варвару Миколаївну, ніби хотіла запитати в неї, чи правду каже Калерія. Та зрозуміла цей погляд.

— До нас, крім Сніжків, ніхто тепер не ходить, — підтвердила Варвара Миколаївна. — Не по дорозі нашим знайомим Київська.

— То, можливо, він вас не застав? Я ще поцікавилася, куди він марширує, а Ваня посварився пальцем — військова таємниця. Приблизно о сьомій зустрілася з ним...

— О сьомій обов'язково хтось із нас дома. Якби приходив, то і ми б його бачили.— Варвара Миколаївна долила в свою чашку гарячого чаю, задивилась крізь скло, як у створеному ложечкою коловороті з неймовірною швидкістю кружляють чорні чайнки.

— Ваня скоро поїде від нас... В Сибір потягло хлопця, на нові місця,— повідомила Вероніка, нишком спостерігаючи за Калерією.

— І відпускають? Хіба на «Зірці» він зайвий?— не повірила Варвара Миколаївна.

— Сам проситься. Мене в «сушилку» викликали. Це у нас так контору Міо-Душевського називають, Каля знає. Пропонують його місце... Та ти, мабуть, чула про це, Калю?

— Що Коблик їде? Так, трохи чула,— з тим самим аж занадто спокійним виразом на обличчі відповіла Калерія.

І все ж якимось чуття підказувало Вероніці: Каля хитрує, криється від неї чи від матері. Це не ображало Вероніку: кожна людина має свої таємниці і не обов'язково, навіть будучи другом, лізти до неї в душу. А що між майбутнім від'їздом Коблика і його мріями про Калерію є багато спільного — Вероніка не сумнівалася. Хвилювало її інше. Як до всього цього ставиться Варвара Миколаївна? Вероніці здавалося, що мати Калерії давно стоїть на заваді, не згоджується на те, щоб Калерія офіційно розійшлася з першим чоловіком. Вероніка цілий рік мала можливість спостерігати за Кобликом і Калерією, знала, як глибоко страждав він, довідавшись про існування Бориса Франчука, як потім, коли вже Калерія змінила навіть прізвище, Коблик довгі місяці був сам не свій, ховався від друзів, уникав місць, де веселилася молодь. Пізніше, дізнавшись, що після одруження Калерія так і живе сама, що Франчук виявився негідником, Коблик знову, не криючись, дав зрозуміти — для нього вона залишається такою ж дорогою, як і раніше. Багато хто з дружнім співчуттям стежив за розвитком подій, вірячи: рано чи пізно Калерія звільниться від меланхолії і гляне на життя тверезими очима. Відмовлятися від Івана Коблика — безкорисливої, благородної людини, яка зберегла чистими свої почуття, нічим Калерії не дорікала і ні про що не розпитувала, а лише кликала за собою,— ні, це було невиправданою жорстокістю!

Так принаймні міркувала Вероніка, а разом з нею добра половина робітників цеху. Можливо, що саме внаслідок подібної солідарності, обережних порад і побажань, висловлюваних Кобликові, і з'явилася в нього думка про переїзд в інше місто. Те, на що не могла згодитися Калерія в Яснограді, де всі знали історію її одруження з Франчуком, здавалося ймовірним в нових, сприятливіших умовах.

І ось виникли несподівані труднощі, яких не чекали: поява Северина Леонтійовича, мобілізація Бориса Франчука в армію, переїзд Калерії у квартиру на Київській... Квартира зв'язувала Калерію, і це Вероніка дуже скоро відчула. Сьогодні її візит був не випадковий. Хотілося пересвідчитися у вірності своїх здогадів. Мати хоче добра і Калі, і внукові, але чи знає вона, де добро, а де зло? Літні люди мудріші за молодих, та частенько мудрість їхня в складних життєвих ситуаціях буває занадто практичною... По-різному б'ються серця у двадцятилітніх і п'ятдесятилітніх. Для Калі жити — означає любити і бути любимою, для Варвари Миколаївни — мати теплий куток, хліб і спокій... Чи не так?

Вероніці дуже хочеться сказати Калерії, яку вона щиро поважає, сказати Варварі Миколаївні: «Він чесний і благородний, Ваня Коблик. Не відштовхуйте його. Такі, як Ваня, варті любові, довір'я». Але не так просто вимовити подібні слова, не так легко надати навіть найчеснішим думкам плоть і кров.

Всього тільки й сказала про Коблика,— жаль буде, як він поїде від них. До Коблика в цеху звикли. Коблик умів не тільки налагоджувати верстати: те, що люди не тікали з механічного цеху від утисків Міо-Душевського, його заслуга. Він часто, як потрібно було, виступав чесним посередником між начальником цеху і робітниками, захищав останніх, і з ним Міо-Душевський мусив рахуватися...

— Краще б Міо-Душевського кудись відрядили, а не Коблика,— висловила побажання Варвара Миколаївна.— У вічі його не бачила, а багато поганого наслухалася. І прізвище якесь у нього... подвійне. Іноземець ніби...

— Який там іноземець!— скривилася Вероніка.— Я думаю, що дуже він літав високо, а тепер потрапив на виробництво, та ще й не в столиці, а в «заштатно-

му» Яснограді. От і казиться... Цікаво, дома він теж такий?

— Навряд. Я бачила його дружину...— Калерія рада була, що розмова, нарешті, повернула в інше русло.

— Молода, кажуть?

— Років двадцять п'ять — двадцять сім... Краля...

— Виходить, трохи лише старша за мене. За чим же вона погналася,— за його грішми? Ненавиджу подібних жінок! Йому півста, а їй двадцять п'ять? Безглуздя... Ні, просто злочин. Нерівні шлюби в минулому я ще розумію. Матеріальна скрута, безвихідь...

— Як у чеховської Анни, наприклад. Але й там все кінчилося трагедією,— нагадала Калерія.

— Нерівний шлюб чи шлюб без кохання, хіба вони не однаково гнітять людину? — обізвалася Варвара Миколаївна.

Калерія подивилася на матір. Догадалася, що та думає про власну долю.

— Не всі люди однакові, мамо,— мовила співчутливо.— За дружину начальника цеху, наприклад, можеш бути спокійна. Я тільки двічі, правда, бачила Міо-Душевську і, можливо, помиляюся... Однак враження таке, що вона задоволена своїм становищем. А любов? Мені інколи починає здаватися, що кожна людина дивиться на сімейне життя по-своєму. В одних любов і сім'я складають ціле, в других сім'ях — вигідний притулок, не більше. Жінки, на жаль, частіше користуються притулком і таким чином мимоволі стверджують право чоловіків вибирати. Ні в житті, ні в книжках не зустрінеш прикладів, коли б юнак одружився на жінці, якій вдвічі більше років... Сивина жінки — ознака старості, чоловікова — мудрості. До цього люди звикли, як звикли ми, жінки, брати собі чоловікове прізвище, а не давати йому своє...— Калерія говорила гаряче і навіть зблідла від збудження.— Обмінювала я паспорт,— вела далі Калерія,— Дивлюся, попереду стоїть молоденька жінка. Паспортист перегорнув її документи, спитав: «Були, значить, Чорнобривець, а тепер Цьох?» — і засміявся, слово честі, Вероніко, засміявся. Чуєш, як знаменито звучить — Цьох! А чому б нещасному Цьоху не стати Чорнобривцем?

— Вже й «нещасний»! — Вероніка обернулася до Варвари Миколаївни: — У вашої Калі талант, їй-богу. Правда чи ні, а здатна будь-кого переконати. Я і то

задумалася — чому, справді, чоловікам такі привілеї? Жінкам дають їхні прізвиська, дітям — і прізвиська, і по батькові... А ми де, матері? — вона почервоніла, відчувши на собі Калин погляд. — Я не себе маю на увазі, коли кажу про дітей...

— Не зарікайтеся, і у вас будуть Багатирчуки! — Варвара Миколаївна пестила її очима.

— Здорово! У Вероніки — Багатирчуки, а в Цьоха — Цьохи, — не вгамовувалася Калерія. — А ще ж зустрічаються Безхутрі, Дзвонарі, Вовки, Раки...

— Коблики, — тихенько і не без лукавства підказала Вероніка.

— Облиште ви Коблика, — попросила Варвара Миколаївна. — Йй-бо, чоловікові гикається... — і тут же, поміркуювавши трохи, додала: — Хорошій людині всяке прізвиське пасує. А чорта назви хоч ангелом — роги однаково знати...

— Не боїтеся чорта на ніч згадувати? — пожартувала Вероніка і глянула в куток проти дверей. Згадала, мабуть, що Варвара Миколаївна говорила про вінчальну ікону. Але нічого там не побачила, крім годинника на стіні. Схопилася. — Скоро одинадцятя! Оце засиділася. Чоловік вже останні вісті слухає, до сну готується, а дружини нема... Ну, спасибі вам... за чай, за все...

— Я трохи проведу тебе, до площі...

— Спасибі, Калю. Тоді швидше одягайся.

Вони зайшли в спальню до Павлусика; Каля поправляла байкову ковдру, а Вероніка мовчки стежила за подругою. Руки Павлусь тримав зверху, вони були в нього темніші за лице, наче присмалені сонцем. У сні хлопчик цмокав губами.

— Якщо у нас буде дитина... то обов'язково син, — замріяно промовила Вероніка й відразу схаменулася. — Це я так... жартую. Ходімо.

Огорнуті променистим серпанком, тьмяно світилися ліхтарі. Тротуари встигли повисихати, і тільки в лунках навколо дерев чорним оксамитом вилискувала вода. З ресторану на розі площі чулася джазова музика. Вероніка мимохідь зазирнула крізь нещільно прикриті фіранки — танцюють.

Калерія теж підійшла до вікна. У вихорі якогось шаленого танцю проносилися пари. Чорні сукні, голі плечі дам, вигнуті, як знак запитання, фігури кавалерів... На столиках пляшки, бокали. І раптом Каля побачила Міо-

Душевську. Вона не сама... Ліворуч військовий з золотими погонами, навпроти сидить жінка з чорним бантом на голові, обличчя її теж ніби знайоме Калерії.

— До кого ти придивляєшся?— жартівливо запитала Вероніка.— До майора? Ой гляди, Калю. Бачиш, яка біля нього гранд-дама!

Вони рушили далі, і вже на площі Калерія сказала:

— «Гранд-дама» — дружина Міо-Душевського. Він у відпустці, поїхав кудись, кажуть...

— Невже? Це вона без нього, виходить, розважається... ненавиджу таких...

— Ненавидиш усіх, хто відвідує ресторан?

— Звичайно, ні! Я маю на увазі тих, для кого, як ти казала, сім'я лиш вигідний притулок... А «любов» вони шукають десь поруч, нехай це буде навіть любов-одноденка... Нам з тобою, Калю, такого щастя не треба.

— А якщо не всім судилося знайти справжнє щастя? — із сумом промовила Калерія.

Вероніка поривчасто обняла подругу.

— Скільки тобі років, Калю? Сорок? П'ятдесят? Ну, дай я гляну на тебе... Ех, ти... песимісточка! Десятки найкращих хлопців ще закохаються в тебе, Калько! Вір мені, десятки в тебе, а ти — в якогось одного... І все минуле забудеш.— Вероніка притягла до себе Калерію, поцілувала в холодну щоку.— Ну, вертайся. І нехай тобі насниться тільки хороше...

...А вранці,— хоч Калерії нічого не снилося, ні поганого ні хорошого,— прийшла Фаїна Абрамівна і з нею дама, яка була вчора в ресторані. Аж ось коли Калерія пізнала її і здригнулася: «Яблонська!» Такого візиту вона не чекала.

— Ми до вас, як умовилися, на півгодинки. Знайомтеся — моя подруга. Ви, мабуть, буваєте в театрі, Калеріє? Де у вас вішалка? Довелося плащі одягти, все небо в хмарах...

Калерія воліла б, щоб небо разом з хмарами впало на цих двох ще тоді, як вони надумали іти до неї. Все в ній кипіло, все протестувало. Ледве стримувалася. Так і кортіло відчинити двері навстіж і крикнути: «Геть!»

Тим часом ранні гості встигли роздягтися, і Яблонська, як у себе дома, почала чепуритися перед дзеркалом, вмонтованим у вішалку. Запахло міцними духами.

— Ви самі дома?— запитала Міо-Душевська.

— З сином,— різкуватим голосом відповіла Калерія.

— Ага. Я й забула, що сьогодні неділя і синок ваш дома. Покажіть, покажіть нам юного Франчука.

— Він ще спить... І потім взагалі... стороннім до нього не можна... син нездужає,— глухо мовила Калерія.

— Ага. Бідненька ж ви... Ну, добре, добре. Дозвольте зайти в кімнату...— Міо-Душевська попрямувала до кухонних дверей, але Яблонська оклинула її і показала очима в протилежний бік.— Не турбуйтеся, ми тільки на півгодини,— щebetала Міо-Душевська.— Я дуже рада, Калеріє, що ми тоді в лісі з вами познайомились... Навіть не сподівалася, що так скоро зможу бути корисною для вас і для моєї подруги...

В кімнаті Яблонська відразу ж опустила в крісло, а Міо-Душевська одним стрімким поглядом окинула меблі, квіти, портрети і фотографії на стіні.

— Ваша мама? Симпатична жінка. З вами живе чи окремо?— запитання сипалися з вуст Фаїни Абрамівни, як лушпайки соняшникового насіння з рота Люби Ширяєвої після получки.— Дозвольте сісти?

Калерія прибрала з бильця крісла кілька сухих пелюшок. Сама вона продовжувала стояти.

— У нас дуже пікантна до вас справа. Вірніше, у Алли Леопольдівни. Цими днями Алла Леопольдівна прийшла до мене за порадою... Уявляєте, як я здивувалася, почувши ваше ім'я. Ні, сказала я, з такою людиною, як Калерія, не слід сваритися. Поговоримо з нею, послухаємо її міркування. Розумні люди завжди знаходять спільну мову, чи не так?.. Та ви сідайте, Калеріє...

— В чому річ?— Калерія зблідла.

Яблонська, яка досі мовчала, відкрила чорну замшеву сумочку на срібному ланцюжку, дістала звідти аркуш паперу.

— Мені не хочеться вас довго затримувати,— звернулася вона до Калерії тоном офіційним і підкреслено спокійним.— Ось документ, засвідчений нотаріально. Прочитайте. Я давно хотіла звернутися до вас, але все не мала часу. І потім... Лист Северина Леонтійовича, залишений ним для мене в театрі, відповідно орієнтував... Якби не Фаня, я б звернулася до житловідділу або навіть до суду. Фаня порадила мені спершу зайти до вас...

Документ, переданий Яблонською Калі, був договором між Борисом Севериновичем Франчуком і Аллою Леопольдівною Яблонською. За цим договором Франчук передавав їй в оренду строком на один рік кімнату в

квартирі по вулиці Київській, будинок № 7. До першого документа канцелярською шпилькою прикріплений другий — заява Яблонської на ім'я голови районної Ради з резолюцією жирним синім олівцем: «Прописати».

Калерія надто довго читала, що свідчило про повну її розгубленість. Міо-Душевська вже кілька разів подавала Яблонській знаки, які можна було зрозуміти так: «Наша».

Нарешті Калерія поклала папери на стіл і сама в знемозі сіла на канапу. Їй здавалося, що становище безвихідне. Дивилася на двері, за якими спав Павлусь, і думала: «Отам має оселитися Яблонська, полюбовниця Бориса Франчука. Вона ходитиме через їхню кімнату... Вона торжествуватиме, як торжествує вже й зараз. Це страшне сусідство ятрить душу гірше за найнебезпечнішу хворобу. А мати... Тільки Павлусь нічого не знатиме, а її з матір'ю віднині не буде спокою ні вдень ні вночі».

— Хіба він не попередив вас про існування договору?— спитала Яблонська.— Дивно... І нічого не казав вам про гроші, які одержав наперед за... півроку? Двісті карбованців на місяць — така умова. Через шість місяців я знову сплачу всю суму наперед.

Калерія мовчала.

— Може, ви захочете, Калеріє, одержати невеликий аванс,— втрутилася Міо-Душевська.— Чоловік, певно, все витратив на себе, ви ж з ним, кажуть, посварилися? Алло, ти змогла б дати, правда, трохи грошей в рахунок майбутнього?

— Чом ні... Не соромтеся, Калеріє... Треба грошей? Я буду рада поділитися.— Яблонська вже й сумочку відкрила, збираючись, очевидно, виймати гроші.

Її обличчя, очікувально зведені до Калерії очі в ці хвилини, ніби дзеркало, відображали душевний стан Яблонської. Відчуваючи швидко і повну перемогу, вона торжествувала.

— А що вам писав Северин Леонтіївич? — раптом спитала Калерія.— В чому він вас орієнтував?

Яблонська трохи знітилася, перезирнулася з подругою. Та відразу поспішила на виручку.

— Ми, на жаль, не захопили з собою згаданого листа. Але я його читала... Нічого важливого. Там ідеться більше про ваш... характер. Северин Леонтіївич Франчук не вірить, що ви, Калеріє, по-доброму захочете

виконати волю його сина. От і все. Своєрідне попередження...

Настала пауза. Калерія намагалася зрозуміти, чому їм не вигідно показувати листа. Вона вже трохи оволоділа собою, хоч білі і рожеві плями — сліди внутрішньої боротьби, — як і раніше, не сходили з лиця.

— Я все зрозуміла, — сказала Калерія згодом, звертаючись не до Яблонської, а до Фаїни Абрамівни. — Однак квартира до того, як я оселилася в ній, не належала Борису Франчуку... Я добре пригадую: в ордері стояли інші ініціали. Квартира належала Северину Леонтійовичу. Хто ж має право вирішувати таку справу без нього?

— Ви забуваєте... Северин Леонтійович цілий рік не жив у Яснограді, — скрикнула Яблонська.

— Я попросила б вас розмовляти тихіше. Ми не самі: в тій кімнаті спить син.

— Не лякайте мене сином, — знову вигукнула Яблонська. — Хочете судитися? Добре! Але знайте — виграю я. Я — відома артистка, а ви... випадкова для Яснограда людина.

Міо-Душевська з докором дивилася на подругу. Вона краще Яблонської розуміла: квартиру треба відвойовувати тут, а не в суді, відвойовувати не криком, а хитрістю. До того ж у Міо-Душевської, поки вона сиділа, оцінюючи всі вигоди такої квартири в самому центрі, виник новий план... Ні, краще з Калерією ладком...

— Алло, обличч, будь ласка! Якби я знала, що ти така нервова... На мій погляд, Калерія має рацію... Северин Леонтійович образиться, якщо захочемо обійтися без нього. Тобі він не відмовить — ви ж друзі... Стільки років працювали в одному театрі! Можна написати йому або подзвонити. Калерія ж проти оренди не заперечує, як я зрозуміла... Кінець кінцем однаково на зайву площу когось поселять...

— У нас нема зайвої...

— Ви маєте на увазі четверту особу... Бориса Франчука? — Яблонська свердлила Калерію зухвало-колючими очима.

І враз Калерія несподівано для самої себе рішуче відповіла:

— А хоч би й так!

— О, дика наївність! Чуєш, Фаїно, тут розраховують на Бориса Франчука! Ха-ха-ха... на Франчука... — Яб-

лонська роблено зареготалася. Потім підвелася, збрала папери. Сказала Міо-Душевській:— Бачиш, я знала, що... не буде з ким розмовляти...

— Алло!

Калерія все в тому ж стані активності, що раптом прокинулася в ній, ступила до дверей і широко їх відчинила. Жест був настільки красномовним, що навіть винахідлива Міо-Душевська прикусила язика. Так їй і не пощастило запропонувати свій варіант врегулювання конфлікту.

Яблонська навіть плаща не одягала, понесла його на руці, її ж напарниця навпаки — затрималася. Трохи пудри на лице, трохи фарби на губи... Витягла з сумочки дві шоколадні цукерки і поклала їх на полицку біля дзеркала.

— Вашому маленькому...— промовила вкрадливо, підкреслюючи цим, що вона не вважає себе в чомусь винною. Зітхнула і навіть пообіцяла:— Я вам подзвоню... А її не бійтеся... Яблонська без мене не зробить і кроку...

Хвилини через дві-три після того, як вони пішли, повернулася з базару Варвара Миколаївна.

— Міо-Душевська приходила? З чим же вона приходила?

— З чим? Ти б краще спиталася — з ким...— нервово напруження Калерії досягло, здавалося, межі. Знову прозоро-білим, безкровним стало обличчя, і губи вже не слухалися її.— Я... Яблонська... Яблонській потрібна на... на... ша квартира...— І похитнулася навіть, та Варвара Миколаївна в ту ж мить опинилася поруч.

— Заспокойся, Калю. Я догадувалася, чого їм треба було... підлим. Ходімо в кімнату. О, чуєш... Павлусь прокинувся! І теж плаче. Хто ж його заспокоїть без тебе? Ходімо до нього.

7

«Не май сто карбованців, а май сто залицяльників»,— так на свій лад тлумачила відоме прислів'я Алла Леопольдівна Яблонська. І вона їх дійсно мала. Один, другий, третій візит до знайомих, і машина ніби закрутилася. Скрипіли пера, Алла Леопольдівна збрала цілу колекцію різних записочок. Їй всюди обіцяли.

Втім, виявилось, що обіцяти легше, ніж робити. Остаточне рішення мав винести начальник житловідділу,

а він взяв та й подзвонив депутатів міськради Галині Петрівні Долговій. Вона, мовляв, працює на «Зірці», і їй видніше...

Долгова, почувши, в чому річ, запротестувала:

— Наша справа поліпшувати житлові умови робітників, а не погіршувати. Хіба вам невідомо, що в Калерії Сніжко син і мати? Ніякої зайвої площі у них нема. Ні, я подібного «ущільнення» не підтримаю...

Після цієї розмови Галина Петрівна вирішила на всякий випадок попередити Варвару Миколаївну. Та вона ще не встигла набрати потрібний номер, як зайшов директор заводу Шляховий. У нього вже кілька днів боліли зуби. Притримуючи долонею ліву щоку, Шляховий одразу пішов до вікна і причинив кватирку. Потім він підсів до Долгової.

— Пам'ятаєш, Галино Петрівно, ти якось говорила мені про Сніжко Варвару Миколаївну. Ви з нею давні подруги?

— Так, ми разом ще дівчатами працювали в малярному цеху. А що хіба?

— Нічого особливого... Вона, виходить, твоя протезе. Це ти її призначила завідуючою дитсадком. І в списки на одержання квартири внесла... Ну що ж, добре діло. Не заперечую... Ми завжди повинні одне одному допомагати. Аякже.— Шляховий трохи помовчав, поглядаючи на Галину Петрівну. Йому здавалося, що Долгова вже щось знає про його розмову з директором театру. А можливо, Гервасій Петрович і їй дзвонив?— Скажи, Галино Петрівно, чи тобі відомо, що квартира в Сніжків уже є? Без нашої допомоги одержали.

— Дочка вийшла заміж — ось і квартира. Хіба ти, Тарасе Івановичу, не знаєш історії одруження Калерії Сніжко?

Він скривився, потяг ротом повітря: зуби таки мучили його.

— Не пригадую. Дівчат на заводі багато... І в кожній своя історія.

— У Калерії особлива... Ну, та про це довго розповідати. А чому ти про Сніжків допитуєшся, Тарасе Івановичу?

— Є така артистка Алла Яблонська. Ясноградська знаменитість... Ти, мабуть, не раз бачила у виставах... Так-от. Між Яблонською і Сніжками конфлікт. Вона має право на одну кімнату в їхній квартирі. Не політично,

розумієш... Відома артистка, а живе десь на околиці. Чоловік цієї... Калерії Сніжко добровільно передав одну кімнату Яблонській. А Калерія з матір'ю ні в яку... Мене просили працівники театру. А я до тебе звертаюся — допоможи. Треба вплинути на Варвару Миколаївну. Згодом Яблонській дадуть, звичайно, іншу, кращу квартиру, вона стоїть на черзі, а поки що нехай Сніжки трохи ущільняться.

— Он у чому річ, Тарасе Івановичу! І тебе потривожили. Нема чого людям робити, слово честі. Житловідділ, директор театру, тепер ти. Всі дбають про Яблонську, всіх вона поставила на ноги. А хто повинен захищати Сніжків? Світ клином для них зійшовся на цій квартирі, чи як? Ні, нічого не вийде. Нові будинки споруджуються, от нехай театр і клопочеться про Яблонську. Це буде чесніше, або, як ти висловлюєшся, політичніше.

Шляховий зітхнув.

— Отже, не хочеш мені допомогти?

— Тобі?

— А кому ж? Справа тут уже не в Яблонській. Шляховий пообіцяв, розумієш. Дав авторитетне слово. Що ж, по-твоєму, директор заводу кидає слова на вітер? — Шляховий встав, пройшовся по кімнаті. Продовжував роздумливо:— Я міг би, одверто кажучи, налагодити справу іншим способом. «Зірка» не така бідна. Але за це наб'ють... Скажуть, житлофонд розбазарюю.

— Ти маєш на увазі заводський будинок, Тарасе Івановичу? Ну, знаєш! У нас своїх претендентів досить. Ще три такі будинки спорудимо, і то мало. Та нас би у всіх газетах розмалювали, якби ми гендлювали квартирами робітників.

— По-твоєму, виходить, що я повинен був відразу розписатися у своєму безсиллі? Спасибі! Мене просять... «Вплинь на Сніжків». Директор директора просять... А я скажу: «Не моя компетенція». Це тоді як і мати, і дочка Сніжки працюють на «Зірці». Ой,— схопився Шляховий за щоку,— замучать, прокляті...

Галина Петрівна співчутливо морщилася, наче і в неї боліли зуби.

— От що, Тарасе Івановичу... Гони ти всіх адвокатів Яблонської до дідька. Їдь додому, лікуй зуби, бо жовтий, як лимон.

— Гервасій Петрович і дома мене знайде,— признався Шляховий.— О четвертій знову подзвонить... Я ж дав слово. А, між іншим, якби ти не заперечувала... я дав би квартиру не Яблонській, а Сніжкам. Вони працюють у нас — мають право... Нехай би ту, міськрадівську, ділили між артистами, коли вже на те пішло.

Галина Петрівна розглядала втомлене сердите лице Шляхового, але в ці хвилини вона не жаліла його. Хвороба хворобою, а до справи треба ставитися серйозно. «Ні, таки мають рацію в райкомі: Шляховому не вистачає багатьох якостей керівника. І критикували його немало, та що з того... Критика не допомагає Шляховому, він ніби звик до неї і при звичаївся... І таке, виходить, може трапитися з людиною. А колись я сама підтримувала кандидатуру інженера Шляхового на пост директора. Помилилася, виходить...»

Шляховому не сподобалося мовчання Долгової. Так і не дочекавшись відповіді, пішов до дверей. Тримався за щоку і, тільки відчинивши двері, опустив обидві руки і випростався. Отаким, по-військовому підтягнутим, бачили завжди на «Зірці» Шляхового і— знала Долгова — він і зараз з'явиться перед очі робітників, нічим не викриваючи ні своєї хвороби, ні вигаданих турбот. «Ділова людина. На Шляховому завод тримається»,— з року в рік повторюють такі «спеціалісти», як Міодушевський. Шляховий для них цар і бог. А Долгову все частіше хвилює дилема — що, якби на «Зірку» нового директора, неспокійного в творчості, без показної поважності. Не дріб'язкового опікуна над начальниками цехів, а збирача мудрого досвіду колективного, щирого до людей, принципового не тільки в стосунках з підлеглими. Чи не засяяла б тоді «Зірка» куди яскравіше?

Епізод з квартирою ніби освітив перед Долговою Шляхового зсередини, зміцнив її переконання.

...Гудок сповістив про закінчення першої зміни. Галина Петрівна поспішила до ливарників, де сьогодні мали підсумовувати хід соціалістичного змагання. На сходах стріла Калерію.

— Куди це ти, навіть не переодягнувшись?

— Директор викликав. Рівно на третю... Сама не знаю — навіщо я директору? Навіть хвилююся.

Долгова зупинилася, потім одійшла з Калею за електропідійомник.

— Я знаю... Мова йде про кімнату для артистки... Яблонської. Знайома з нею?.. Так от — нічого не бійся. Ми всі підтримаємо тебе, якщо треба буде...

Здивована почутим, Калерія вже не так поспішала і з хвилину стояла замислена перед дверима, що ведуть з заводського подвір'я. Ніяк не могла зрозуміти, яким чином домагання Яблонської стали відомі директорові. І що саме йому відомо? Галина Петрівна сказала: «Нічого не бійся». Невже Шляховий на боці Яблонської? Зараз вона, Калерія, змушена буде... Ой, як важко перед сторонньою людиною, ніби на суді, давати пояснення. Доведеться ж знову ворухити минуле, інакше Шляховий не зрозуміє нічого...

Східці на другий поверх круті, їх до площадки двадцять і стільки ж після неї. Калерія навмисне підраховує — хтось казав їй, що так треба робити, коли хочеш заспокоїтися.

— Сніжко? — запитує секретарка директора, золото-волоса красуня Ніночка. Вони знайомі. Каля ж відвідує той самий клас вечірньої школи, що й Ніночка. Ніночка добре знає нинішнє прізвище Калерії, але в неї на папірці рукою Тараса Івановича Шляхового написано: «Сніжко», і тому секретарка вважає потрібним це підкреслити. — Тарас Іванович чекає, зайдіть.

На своєму посту Ніночка до всіх зверталася на «ви», навіть до директорового шофера Михайла Чомка, хоч, як відомо, в дні Жовтневих свят вони одружилися.

Шляховий запропонував Калерії стілець.

— Як там у цеху? Важкувато без Міо-Душевського, правда? Нічого. Потерпів місяць. Нехай людина відпочине... Так... А у мене на вас скарга, товаришко Сніжко, — він розкрив коричневу папку, перегорнув кілька папірців у ній і знову закрив. — Чоловік ваш, Франчук, здав кімнату в оренду, одержав гроші, а ви користуєтесь тим, що він відсутній, і не впускаєте нікого? Куди це годиться? Я був здивований, коли мене інформували. Ви збираєтесь заперечувати? Але факт залишається фактом. Артистка Яблонська тепер і без квартири, і без грошей. Її одурили...

— Товаришу Шляховий...

— Я вже п'ятдесят один рік «товариш Шляховий», — перебив її директор. — Припустимо, чоловік ваш має погані звички, діє не політично. Але ж яке до цього діло Аллі Леопольдівні Яблонській? Вона — митець, розуміє-

те? Це вам не біля верстата стояти... хоч я сам, як і ви, в минулому робітник... Всі ми повинні дбати про наших митців, створювати їм спокійні умови для творчості, А що ж виходить? Ви своєю поведінкою зриваєте роботу цілого акторського колективу... Мені дзвонили... Алла Леопольдівна нервово захворіла...

— Тарасе Івановичу... Дайте мені сказати... Дайте пояснити,— Калерія з благанням дивилася на Шляхового.

— А навіщо ускладнювати? Ви ще зовсім молода, і треба...— Шляховий тихенько застогнав і мимоволі схопився рукою за щоку, але відразу ж, ніби підкоряючись команді, опустив її.— Треба, кажу, товаришко Сніжко, не цуратися людей. Скільки вас там живе у квартирі? Двоє, трос... а буде четверо. Кімната їй, кімната вам. Хіба мало, Сніжко? Чуєте, я не збираюся з вами сваритися. Але моя порада — це не просто порада Шляхового Тараса Івановича. До вас звертається директор заводу... Ви тільки починаєте у нас свій трудовий шлях, і багато буде залежати...

— Товаришу директор... Ви слова не даєте мені сказати!— обурилася нарешті Калерія і встала.— Не хочете вислухати мене і в той же час наполягаєте... на... на неможливному...

Шляховий відклав папку з паперами, сказав строго:

— У мене дуже багато справ. Я не маю можливості стільки часу витратити з-за якоїсь там кімнати... Зважте, Сніжко,— енергійно затарабанив пальцями по столу. Помітивши, що вона хоче вже іти, й собі підвівся.— Отже, ви не згодні? Так... Тоді ще один варіант. Останній варіант. Ви віддаєте одну свою кімнату... А через деякий час... я забезпечу вас ізольованою квартирою в будинку, який буде зданий в експлуатацію до Першого травня... Ну?

Калерія заперечливо хитнула головою.

— Ніколи, чуєте... Ніколи Яблонська не житиме під одним зі мною дахом.— Калерія важко дихала, все в ній, здавалося, клекотіло.

Він не зупинив Калерію, здивовано подивився їй услід.

Зняв телефонну трубку і знову поклав. Так просидів з півгодини, потім натиснув біленьку кнопочку на приставному столику. Зараз же з'явилася Ніночка.

— Машину... Сьогодні я вже не буду. Якщо дзвонитимуть... Скажете...— він подумав,— скажете, поїхав на експериментально-дослідну ділянку.

Він дістав з шафи пальто, шапку-ушанку з смушевим верхом. Обмотав шию білим шарфом. Вийшов через запасні двері.

Над будинками в сірому, як голубине крило, небі вітер бавився сніжинками. Шляховий запалив цигарку, затагнувся. Разом з гіркуватим димком ковтав холодне повітря. Зуби потроху вгамовувалися... Та ось вже біля заводууправління з'явилася «Победа». Він здивувався: «Ніби не моя». В наступну мить побачив, що це таксі. З «Победи» вийшла висока людина в синьому пальті.

«Кого це принесло? — подумав. — Здається, директор театру...» І вже хотів було іти звідси, щоб уникнути зустрічі з Гервасієм Петровичем Тертишним, як раптом поруч, вискнувши гальмами, зупинилася його «персональна». Гервасій Петрович озирнувся.

— Моє шанування, Тарасе Івановичу! — помахав рукавичкою. Вони пішли один одному назустріч. — На експериментальну зібрався? Чув, чув. Дзвоню, як умовилися, а твоя Ніночка сердито так відповідає: «Поїхав». — «Давно?» — питаюся. Муркнула щось і поклала трубку. Я, правда, не назвав себе, а сама вона не пізнала...

— А мені тебе, Гервасію Петровичу, нічим порадувати, — винувато опускаючи очі, промовив Шляховий.

— Невже нічого не вийшло. Не повірю, Тарасе Івановичу. А наша Алла Леопольдівна вже й на «вхідчини» нас з тобою запросила... Може, ти, Тарасе Івановичу, недостатньо натискав?

— Спробуй натисни. Тепер всі у нас дуже розумні, — махнув рукою Шляховий. — Оце розмовляв з Долговою, ти її знаєш, думав єдиним фронтом... Де там! Долгова горою стоїть за Сніжків.

— Не на Долгову треба натискати. Від Сніжків все залежить. Навіщо їм, справді, така велика квартира?

— Була й Сніжко в мене. Молодша. Категорична особа. «Ніколи, — каже, — Яблонська не житиме під одним зі мною дахом».

— Хто ж з них в сім'ї старший — мати чи дочка? Може, з матір'ю легше буде домовитися? — висловив здогад директор театру.

— Чорт їх знає, що за люди! Ну, квартиру пообіцяв, крапцу. Не хоче. Боюся, що й стара така ж... По яблучку яблуночку можна пізнати.

— Не завжди, Тарасе Івановичу, старі люди більш дисципліновані. Я теж керівник і маю досвід. Для людей літніх слово директора — закон.

Шляховий безнадійно слухав Гервасія Петровича. Якби не давня дружба, що зв'язувала їх, плюнув би Шляховий на все. Йому відпочинок потрібний, спокій...

— А може... Разом підскачимо в наш дитячий садок, — запропонував він Гервасію Петровичу. — Може, мати, справді, виявиться зговірливішою за дочку? Це недалеко.

Шляховий подивився на годинник.

— Я, одверто кажучи, з більшою охотою в барі посидів би. Пляшечку «Ризького», бутерброд з ікорочкою...

— Яке там «Ризьке»! У мене ось зуби, — скаржився Шляховий. І знову запропонував: — Давай підскачимо, куди я кажу, поговоримо, з'ясуємо. Сідай, Гервасію Петровичу, в мою... А твоя нехай позаду іде.

Директор театру нарешті згодився. Він знав, Алла Леопольдівна ще сьогодні прийде за відповіддю і знову погрожуватиме, що залишить Ясноград. З іншою він, звичайно, не панькався б, але Яблонська — талант. От біда! Чому це частенько так буває — де талант, там і примхи... Не одна Яблонська на черзі у житловідділі, а з нею мороки найбільше...

Вони сіли в «Победу». Крізь вітрове скло було видно, як падає сніг. Сніжинки то опускалися вниз, то поривалися вгору, крутилися в повітрі, нагадуючи білу мошкарку.

Двірники змітали сніг на тротуарах. А він сіявся й сіявся, немов бавився з ними. Зграйка дітей зібралася у провулку. Не звертаючи уваги на машини і пішоходів, просто на вулицю вилітали один за одним з провулка маленькі лижники. Он з'явилися і санчата: стрибнули з тротуару, немов з трампліна, і перекинулися.

— Десь і мої тут бігають, — дивився на дорогу Тертишний. — Ти їдь обережніше, — звернувся він до шофера, — а то бачиш... Не встигнеш і загальмувати.

...Біля дитячого садка шофер дав такий категоричний сигнал, що, здавалося, ворота самі повинні були негайно ж відчинитися. Але цього не сталося. Як і досі, на вулиці і в дворі панувала тиша.

Шляховий виліз з машини. За ним — Тертишний. На ганку в глибині садиби з'явилася жіноча постать у біло-

му. А ще за хвилину назустріч гостям вийшла Варвара Миколаївна.

Тепер Шляховий уже знав, що це і є «та сама» Сніжко... Він бачив її частенько в конторі, але ніколи не розмовляв з нею особисто. «Оглянути для форми дитсадок чи відразу перейти до діла?» — розмірковував, вітаючись з Варварою Миколаївною. Про Тertiшного сказав:

— Директор нашого театру. У нас спільна справа...

Коли вони увійшли в канцелярію, з канапки підвелася дівчина. Очі в неї були червоні, і на віях блискотіли сльозинки. Шляховий уважно подивився на дівчину і... пізнав у ній Калерію Сніжко. «Бистра!» Він подумав, що присутність Калерії заважатиме домовитися з Варварою Миколаївною.

— А ось, Гервасію Петровичу, і головна супротивниця, — сказав Шляховий, ніби жартома, вказуючи на Калерію... — Ми з нею вже розмовляли...

Вони посідали по цей бік столу, залишивши Варвару Миколаївні її стілець.

Калерія хотіла вийти, але Шляховий затримав її.

— Ви обоє нам потрібні. Як бачите, довелося все кинути і їхати до вас. Скарга артистки Яблонської привела нас сюди. Як-таки можна? Борис Северинович Франчук, як вам відомо, добровільно передав одну кімнату артистці Яблонській. Він мав на це всі юридичні права. Чому ж ви чините опір? Йй богу, це нерозумно, не політично... Ось директор театру Гервасій Петрович Тertiшний просто не повірив Аллі Леопольдівні і сам приїхав все з'ясувати.

— Так. Треба покласти край неподобству, — поважно мовив Тertiшний. — Зрештою чого вам сваритися? Квартира, кажуть, велика, а шановна Алла Леопольдівна прекрасна людина. До того ж вона одна. Давайте домовимося про все по-доброму.

Варвара Миколаївна презирнулася з дочкою, ніби питалася, хто з них двох відповідатиме.

— Ви так розмовляєте з нами, ніби ми в чомусь винні, — обізвалася вона.

— Ми поки що винних не шукаємо, — пояснив примирливо Тertiшний. — Просто трапилося якесь непорозуміння.

— От, от, товарищу... трапилося непорозуміння, — гостро сказала Калерія.

— Хіба ми знали, оселяючись у тій квартирі... — перебила її Варвара Миколаївна.

— В тому-то й річ, що питання про кімнату було вирішено до вашого переселення,— підхопив Шляховий. — Де-юре артистка Яблонська вже жила в орендованій кімнаті, ви повинні з цим примиритися.

— Якби там жила Яблонська... Ми б нізащо в світі...

«Ого!» — покрутив головою директор театру, приглядаючись до Калерії. Він тепер пригадав розповідь Яблонської про невдалий «роман» цієї дівчини з Борисом Франчуком.

— Калю, облиш... — не дала дочці продовжувати Варвара Миколаївна. — Їм зовсім не потрібно знати... Це наша особиста справа.

«Чи не Алла Леопольдівна і зробила Калерію Сніжко нещасливою? — подумав Тертишний. — Якась заплутана історія...»

Він зробив відкриття: Сніжко зовсім молода і, як видно, серйозна дівчина. Її можна назвати красунею. Стрункий стан, глибокі, променисті очі. Важко повірити, що вона вже мати. І таку дівчину кинув Франчук! Дурень він, дурень...

Він знав Бориса Франчука, як не дуже здібного артиста, з ним панькалися в театрі заради Северина Леонтійовича. Але ніхто ніколи не розповідав директорів театру про те, що молодий Франчук такий шкідливий... Тертишний тепер щиро пожалів Калерію Сніжко і вже кається, що дав себе одурити Аллі Леопольдівні. Зовсім інакшою уявляв він раніше «суперницю» Яблонської.

Шляховому здалося, що Тертишний «виговорився», і тому він поспішив на допомогу.

— Ви чули, шановна Варваро Миколаївно, директор театру товариш Тертишний закликав... тверезо дивитися в лице фактам. Дочка у вас ще молода, але ви... ви пожили на світі і знаєте, в яких квартирних умовах інколи доводиться бути. Що ж, потісніться трохи... Можна зробити, нарешті, окремих вихід...

— Ми на другому поверсі...

— Про це не турбуйтеся.

— Отже, ви... зовсім забираєте кімнату? — Варвара Миколаївна запитувала не в Шляхового, який сказав про окремих вихід, а в Тертишного.

Той подивився якось особливо пильно на Калерію, відповів ухильно:

— Оренда на рік... А далі — ваше право.

— Наше право! Ви ще говорите про якийсь право, товаришу Тertiшній. Силують нас, залякують...

— Хто залякує? — схопився Шляховий. — Ви, дівчино, відповідаєте за свої слова? От бачите, яка у вас дочка розумна! Товариш Тertiшній залякує? Він від душі радить, спираючись на юридичний бік справи. Він хоче, щоб вас не тягли до суду, а мене, як директора заводу, хоче звільнити від неприємних докорів громадськості...

Калерія пригадала розмову в кабінеті. Шляховий сказав їй: «Ви тільки починаєте свій трудовий шлях, і багато буде залежати...» Він, правда, не скінчив своєї думки, але Калерія добре зрозуміла тоді Шляхового. Чому ж він тепер боязливо переадресовує її докори про залякування Тertiшньому? Калерія раптом відчула до нього особливу неприязнь.

— А я не товариша Тertiшного маю на увазі! — набравшись сміливості, глянула просто в очі Шляховому. Він спохмурнів.

Варвара Миколаївна з тривогою і просьбою дивилася на Калерію, їй здавалося, що зараз дочка може «зірватися», як це з нею бувало, і наговорити багато зайвого.

Але раптом Тertiшній, хитрувато мружачи очі, сказав Шляховому:

— Ага! Дісталось вам на макарони. Знайте наших! — і потім до Калерії примирливо: — Дискусія така гаряча, що я навіть не доберу, хто ж тут кого залякує. Тарас Іванович Шляховий вас чи ви його? А ще скаржитесь на «безправність»! Ні, шановна, за вас я спокійний. Ви не дасте себе скривдити. І це, між іншим, добре... — Тertiшній обернувся до Шляхового. — Я думаю, Тарасе Івановичу, ми ще у себе порадимось... Ото біда — черга на одержання житла колосальна... Якби не це, простіше простого було б домовитися з райрадою... Коли вже, дійсно, житло перестане бути такою складною проблемою. Ну, що це таке? Яблонська ламає собі голову, ми з вами — і все з-за якоїсь там кімнати, — Тertiшній перший підвівся, почав застіпати пальто. — Так-то, Тарасе Івановичу... Народ у тебе на «Зірці» міцний... з місця не зворухнеш! Доведеться, мабуть, щось інше для шановної Алли Леопольдівни придумувати...

В голосі Тертишного чулися бадьорі нотки, і Шляховий не зовсім його розумів.

Варвара Миколаївна, помітивши, що Шляховий щось шукає, подала йому його смушеву шапку.

— Спасибі, — буркнув директор заводу. — А дитсадок я днями огляну, — пообіцяв він на прощання. І хоч це було сказано тихо, здається, без злості, проте погляд Шляхового миру не обіцяв.

Варвара Миколаївна випроводжала начальство до воріт. Шляховий і Тертишний сіли в одну машину, друга без пасажира рушила вслід за ними.

— Набралися ми клопоту з цією квартирою, — журно мовила Варвара Миколаївна, коли вони залишилися удвох. — Чує серце, не дасть нам спокою директор. Бачила, як очима колов?

— Що нам робити, мамо?

— Сама не знаю, — зітхнула Варвара Миколаївна.

Того вечора в їхній квартирі було сумно, мовби тут хворий лежав. Тільки коли вже купали Павлуся, Калерія пожвавішала, почала з ним бавитися, цілувати ручки, ніжки, робила йому «потягушечки».

— Хороший у нас синок, правда, мамо? — простягла Павлуся Варварі Миколаївні. — Ну, візьми нас, бабуню, поколихай трошечки. Поколихай хлопчика, маленького горобчика...

Годині о дев'ятій до них подзвонили. Трубку взяла Калерія. Незнайомий голос запитав, чи це квартира Франчуків.

— З вами говоритиме товариш Тертишний, директор театру.

— Не спите ще? — поцікавився Тертишний і тут же пробачився, що дозволив собі так пізно турбувати Калерію. — Я знаю, що день у вас сьогодні був неспокійний. Дай, думаю, хоч на ніч порадою людей...

Калерія затамувала подих: «Чим? Чим він хоче порадувати їх?»

— Я слухаю... Слухаю, товаришу Тертишний.

Він сповіщав, що тільки-но від нього вийшла артистка Яблонська. Тертишний цілу годину розмовляв з нею і, нарешті, переконав... Яблонська обіцяє відмовитися від своїх претензій на кімнату при умові включення її до списку на одержання квартири в першу чергу... Якщо таке рішення буде схвалене начальством, ніхто вже більше не турбуватиме Калерію... На засіданні викон-

кому Тертишний попросить виділити Аллі Леопольдівні іншу квартиру. Одно лише — Тертишному треба самому побувати у них дома, подивитися.

— Я переконаний, що ваша квартира не пристосована для двох сімей, — говорив Тертишний, і голос його звучав зовсім не офіційно, немовби вони давні добрі знайомі. — А нам з вами цього і треба... Вірте, мої симпатії на вашому боці... У вас син, мати — це вже сім'я, тоді як Яблонська одна...

Калерія з вдячністю відповіла:

— Якби все скінчилося так, як ви говорите, товаришу Тертишний! А квартира, справді, для двох сімей не підходить. Приїжджайте, самі побачите...

Він запитав, коли Калерію можна застати дома, зранку чи після роботи... Домовилися, що Тертишний приїде завтра о четвертій.

— Він кращий за Шляхового, мамо. Бач, знайшов вихід, — раділа Калерія. — У вас, каже, син, мати... у вас сім'я... мої симпатії з вами. А спершу, пам'ятаєш, як гарячився.

— Шляховий, видно, підлив тоді масла у вогонь...

— Признайся, мамо, ми ж обидві трохи запанікували? Признайся!

Мати мимоволі всміхнулася.

— Ех, Калю. Ти немов у березні народилася. То сонце в твоїх очах, то знову хмари. І так по кілька разів на день.

— А чого більше, мамо, хмар чи сонця? — запитала Калерія мрійливо.

— В тобі?.. Як жили ми в Березові, ти все щебетала, щебетала... Жила безжурно, як птаха.

— Ні, мамо, не в мені. А в житті... Чого більше в людському житті — горя чи радості?

Барвара Миколаївна подумала.

— Все ж таки радості... Якби горя більше, і жити б тоді не треба... На сто щасливих один нещасливий, мабуть, припадає...

— І цей один — я?

— Не кажи дурниць, Калю. Хіба у вісімнадцять років можна знати, яким буде твоє життя, що чекає попереду? Тільки старість має право робити підсумки...

— А чи не ти якось говорила, що в мене нерівна дорога?

— Хто по нерівній навчиться ходити, той рівну більше шануватиме. А як тобі буде добре, то й мені з тобою. Я для тебе тепер живу, для тебе і для Павлуся.

— Спасибі, мамо! — Калерія схвильовано пригорнулася до Варвари Миколаївни. В цю хвилину вона здавалася зовсім дівчинкою. Теплі материнські коліна... Лежати на них, голублячись, як в далекому дитинстві, було так приємно!

...На другий день о четвертій, як умовилися, приїхав Тертишний. Був чисто поголений і в кімнату приніс із собою запах дорогих духів. На синьому новенькому піджаку красувалася орденська планка, з кишеньки визирала яскраво-червона обкладинка якогось документа.

— Ну, покажіть ваші апартаменти, юна хазяйко, — мовив Тертишний з тими самими, вже знайомими Калі, нотками доброзичливості, що й вчора... — Матері немає?

— Вона приходить трохи пізніше...

— А син? Спить, мабуть, ледачий...

— Син у яслах. Я затрималася в цеху і до чотирьох не встигла за ним. Ось наші кімнати, товаришу Тертишний... Тут, бачите, вітальня, а там спальня... Звідти іншого ходу нема, тільки через цю...

— Ні, для двох сімей не годиться. Можете бути спокійні, Калеріє... До речі, чудове ім'я! Дуже оригінальне. І вам воно, признатися, пасує... Так... З другої кімнати іншого ходу нема... Ясно... А кухня? Подивимося заодно і кухню, прошу...

Світло потрапляло в кухню, відбиваючись від засніженого дашка сусіднього будинку, тому, мабуть, білий посуд у шафі, а також і стіни мали приємний голубуватий колір. Як тільки вони переступили поріг, крізь відчинену квартиру ввірвався вітер, закрутив у повітрі якісь папірці. Каля кинулася мерщій їх збирати, потім стала на табурет, щоб закрити квартиру. Була в жовтих високих чобітках, в кашеміровій шкільній сукні, трохи вузькій тепер для неї; крізь тоненькі панчохи вирізьблювалися напружені м'язи дівочих ніг...

«Яка юна!» — замилувався нею Тертишний. І знову в душі вилаяв Франчука...

— Все ясно, — сказав він, занотовуючи щось у блокноті. — Хочеться вірити, що більше вас ніхто не турбуватиме.

Калерія почекала, поки від'їде автомашина, потім і собі вийшла. «Хочеться вірити», — згадала слова Тертишного. Отже, він не переконаний...

На площі Кірова школярі ліпили першу в цьому році бабу. Промчав засніжений автобус... «А що, як втекти від усього цього... Втекти з Яснограда? — раптом замислилася Калерія. — В Іркутськ втекти...» Згадала місто, куди мав їхати Іван Коблик...

Ні, Іркутськ з'явився в думках не випадково... Коблик кличе з собою. Він любить її, Калерію. Так, кинути все і поїхати з ним далеко-далеко, туди, де ніхто нічого не знатиме. Іван Коблик буде для Павлуся добрим батьком... і її ніколи не образить, не скривдить — адже він зовсім-зовсім інакший... Сказати слово — і він опиниться поруч.

Лише чомусь страшно сказати це слово.

По дорозі в ясла вона весь час думає про Коблика. Згадує... Який уважний він завжди до неї, який турботливий. На роботі його не треба кликати, він сам ніби відчуває, коли їй потрібний... Це він навчив Калю любити свій верстат, він допоміг їй вивчитися на справжнього токаря...

Згадала й театр. Один лише раз була там з Кобликом, та нічого не забула. Ваня не схожий ні на Бориса, ні на Івана Перепелицю. Він завжди стриманий, тактовний. А коли дивиться на неї — чомусь соромиться.

«Він любить мене... Любить», — говорить тепер собі Калерія і в цьому знаходить заспокоєння.

Та в наступну мить вона вже запитує себе: «А я? Чи зможу я полюбити його так, як він мене любить? Чи буде він зі мною щасливий?» Однак відповісти на це нелегко.

«У Вані щире і чесне серце, він ніколи нічим не буде докоряти мені...» — знову умовляє себе Калерія.

І ніби інша людина озивається до неї: «Хіба вся справа в докорах? Досить і того, що він відчує, як важко тобі, Калю, забути свою першу любов, першу зраду, як важко викинути з серця минуле».

Тривожно у Калі на серці. Воно й досі не хоче признатися, чого, власне, хоче...

...В яслах багато жінок. Сидять на стільцях попід стінами, і лікарка читає їм лекцію. Калерія прислухається. Радять не курити в кімнаті, де спить немовля. Не боятися чистого повітря. Приходячи з роботи, обо-

в'язково переодягтися, мити руки і лише потім брати дитину... Говорять про звичайні речі, але в устах лікаря вони набирають глибшого змісту... Ось знову: прогулянка на свіжому повітрі перед сном... Мороз для добре закутаної дитини корисний...

«Мороз... В Іркутську, кажуть, буває і сорок градусів... Там з Павлусем довго не гулятимеш...»

Вертаючись через півгодини з сином на руках, Калерія продовжує думати про Іркутськ. Нічого не вирішено, але... Іван Коблик здається їй тепер саме тією людиною, яка допоможе раз і назавжди перекреслити минуле. Не Коста Дедекаєв, не Іван Перепелиця з його пропозицією допомогти їй грішми... тільки Коблик...

«Ось візьму і надішлю листа в Березів Марії... Напишу усе, як є. Нехай порадить вона мені, що робити...»

Довго увечері сиділа над зошитом. Заснув Павлусь, Барвара Миколаївна лягла. А Калерія все писала, писала. І з кожною новою сторінкою ставала все спокійнішою, немовби частка її турбот лягла на плечі тієї, до кого зверталася, як до сердечного друга.

8

Осінні місяці в Яснограді були похмурі, щодня дощило. Зате в перших числах грудня випав щедрий сніг і відразу ж настали морози. Вікна в цеху вкрилися кришталевиими візерунками і не відтавали. Візерунки нагадували Івану Коблику хащі сибірської тайги, яка тепер все частіше з'являлася в його уяві.

Одного разу Іван Коблик, зайшовши з морозу в цех, наблизився до Калерії і, вибравши хвилину, коли вона брала нову заготовку, віддав їй згорнутий папірець.

— Прочитайте, будь ласка, — попросив він.

Це була телеграма, одержана Кобликом з Іркутська: «Чекаю не пізніше п'ятнадцятого. Телеграфуйте блискавкою виїзд. Грибов».

Коблик дивився на Калерію і хвилювався. Його збуження передалось і Калерії. Прочитавши телеграму, вона якось невпевнено взяла заготовку і придивлялася до неї, як до незнайомої речі.

— Дозвольте мені... зайти сьогодні до вас, Калеріє... Увечері.

— Заходьте. Я буду дома після четвертої. І мама буде. Ви, мабуть, хочете попроситися з мамою?

— Звичайно... Але не тільки попроситися... — тихо додав він.

Калерія спалахнула. Навмисне швидко пустила верстат, адже Коблик, як вона зрозуміла, просив у неї дозволу сказати про все матері. Ні, на це вона піти не могла. Сумніви й досі володіли нею. Вона неначе чогось чекала. І не тільки листа від Марії Булавенко...

Іван Коблик постояв ще дві-три хвилини. Говорив щось, та верстат гудів і вицокував, тонко співав різець, і серед тих звуків людський голос губився.

Нарешті Коблик пішов, синя спецівка його замелькала ліворуч на дільниці свердлувальників.

Час від часу Калерія відриває очі від механізму, інакше вони стомлюються і вже не так бачать оброблювану деталь. Точить вона за швидкісним методом, а при цьому необхідна виняткова увага, уміле й обережне керування верстатом, вміння сполучати швидкість з плавністю. Машина теж любить ніжність, й, мабуть, не дарма колись Олексій Олександрович Грибов казав, що найважливіші деталі, де потрібна мікронна точність, він доручав би точити тільки жіночим рукам...

Раптом у Калерії щось сталося з верстатом — почулося скреготіння під кожухом зубчатої передачі. Зупинка. Каля відкрила кожух, оглянула шестерню. Ніяк не могла підігнати зубчатки, в неї не вистачало сили. Подивилася навколо — кого б гукнути!

— Що трапилося? — обізвалася від свого верстата Ада Садова і зразу ж пішла до Калі.

Удвох вони впоралися швидко. Калерія з вдячністю сказала Садовій, що без її допомоги нічого б не зробила.

— А де Іван Семенович? Чи він уже не працює?

— Чому не працює? — Калерія вдавала, ніби нічого не знає.

— Таж п'ятнадцятого він має бути в Іркутську... Телеграма прийшла. — Ада співчутливо подивилася на Калерію. — Мені не хочеться, щоб він їхав, а тобі?

— Іди, Адо. Верстат стоїть. Нагряне начальник цеху — обом перепаде.

— Іду. Не лайся, Калю. Я ж однаково бачу, що ти сьогодні якась не така...

«І ти, Адо, «якась не така», — подумала Калерія, про воджаючи її поглядом. З того пам'ятного збирання

опеньків не стало в механічному цеху веселої, рухливої, завжди з щасливою посмішкою на лиці Ади Садової; її хтось підмінив на іншу — мовчазну, печальну, колючу дівчину, якій не до жартів. І все це Гриша... Сксана, як велику таємницю, повідала Калі, що минулого вихідного зустрічалася з Найдишем у черзі за квитками на «Тоску» і він був не сам, а з Фаїною Абрамівною...

«І Аді не повезло. Свій, заводський хлопець Гриша Найдиш залишив її заради чужої дружини, набагато старшої за нього. Яка несправедливість!»

Калерія думає — обов'язково треба чимсь розрадити Аду, бо вона ж тепер зовсім одна. В Ади ні рідних, ні друзів. Трохи дружила з Калерією, як тільки прийшла на завод, але згодом Гриша Найдиш позбавив Аду можливості розпоряджатися своїм вільним часом, і дівчина, скоряючись його волі, відокремилася. Ех, якби можна було викликати отакого Найдиша на комсомольські збори, поговорити з ним одверто! Та ні, ніхто цього не зробить. Люба Ширяєва довго не виконувала норму і не хотіла вчитися працювати — її викликали на комітет. А Найдиша не викличуть...

Біля довгого стола посередині цеху полуднали робітники. Калерія підсіла до Вероніки.

— Пригощайся, — показала та на блюдечко з баклажанною ікрою.

— Спасибі. А ти бери рибу. Мама вчора коропів купила. На околиці.

— О, рибку я люблю.

Недалеко від них білявенька нормувальниця-практикантка пила молоко з пляшки і голосно розповідала своїй сусідці нову пригоду Люби Ширяєвої.

— Підходить, значить, Дідухно, а в Люби, як завжди, на тумбочці букет квітів. Де вона серед зими їх роздобуває. Справжні, не паперові... Айстри і біла троянда. От Дідухно й каже: «Порядочок у вас. Культура. Дозвольте, я викличу фотографа, нехай вас з квітами біля верстата сфотографує». — «А кому ж буде фотографія?» — питає Люба. «Як добре вийде, в газеті вмістять», — відповідає Дідухно. Люба аж затанцювала з радощів... — оповідачка ковтнула молока, витерла рукою губи, потім продовжувала: — Дивлюся, через годину, дійсно, фотограф іде клубний. Ой дівчатка, вмерти можна! Люба губки підфарбувала, одну айстру встро-

мила у волосся і не на верстат дивиться, а на фотографа... Той — цок. Ще раз — цок... Подякував Любі і вже хотів іти, аж тут де не взявся Дідухно...

— Та він поруч, за сусіднім верстатом, стояв, — обізвалася літня жінка, цехова прибиральниця.

— Так-от, Кажу, підходить Дідухно. І до фотографа: «Сфотографуйте, — каже, — робоче місце Люби Ширяєвої, в якому порядку вона інструменти тримає...»

За столом зринув дружний сміх. Перечекавши, поки він ушухне, нормувальниця знову заговорила:

— Глянули Любі під ноги, а там калюжа мастила, стружки. Відкрили тумбочку, боже! Чого тільки в Любиній тумбочці нема! Поламані різці, зіпсовані заготовки, баночка «Метаморфози»... Щось іще...

— Вовняні гамаші... — підказала прибиральниця.

— Ага, гамаші... Звідкись з куточка кілька незнайомих металевих штучок витягли. Дідухно навіть не знав, що воно, та дівчата підказали: «Це бігуді, заціпки для волосся...» Фотограф розгубився, а Дідухно натискає: «Знімайте».

— Сфотографували?

— Ого! І тумбочку, і Любу. Збирається Дідухно в «Перець» посилати.

— Не збирається, а вчора й послав, — знову обізвалася прибиральниця. — При всіх у конторі запаковував... Ото сміху буде! На тумбочці квіти, а в тумбочці замість інструментів драні гамаші!

Робітники весело сміялися.

Підійшов Коблик, сказав Вероніці:

— Начальник цеху кличе...

Всі в механічному, наче змовившись, називали молодого інженера-практиканта Дідухна начальником, хоч знали, що він на цій посаді тимчасово і ще не захистив диплома.

Вероніка швидко скінчила їсти.

— Ой, догадуюсь, навіщо я йому, — всміхнулася Вероніка.

Її не було хвилин п'ятнадцять. За цей час нормувальниця встигла розповісти ще одну веселеньку історію: столяр-модельник Черепаха під час роботи зайшов у туалетну і заснув там. Спав він так міцно, що пожежникам, які влізли через вікно з вулиці, ледве вдалося його розбудити...

Калерія сміялася разом з усіма, але як тільки пішла до верстата, одразу ж забула про Любу Ширяєву і про столяра. Думки тепер були зайняті від'їздом Коблика. А досі ж Калерія ставилася до планів Коблика досить інертно. Радився він з нею — Калерія усилювалася відповідати, аби не мовчати, інколи навіть замислювалася, але ненадовго. Не турбував її Коблик день, два і тиждень — Калерія зовсім забувала, що скоро він іде, що доведеться на прощання якось визначити, нарешті, їхні стосунки. Сказати «так» чи «ні». Він чекав, сповнений надіями і сумнівами. Вона мовчала аж до сьогодні.

Та ось залишається кілька годин. Після четвертої до них додому прийде Коблик, прийде востаннє перед від'їздом. І при їхній розмові буде Калина мати... Каля наперед знає, що мати зробить вигляд, ніби вона не втручається в особисте життя дочки і не хоче їй, дорослій людині, давати поради. Але душею Варвара Миколаївна за Коблика. І все, що вона говоритиме, буде на користь Коблика. Пилип, Оксана, мати... для них Іван Коблик — своя, близька людина, до якої звикли, якій вірять... Багато місяців підряд, майже день у день ходив Коблик до свого товариша Пилипа, і не було таємницею, що ходить він заради Калерії. Тихий, скромний, сором'язливий. Не п'є, не курить... Якого ж іще чоловіка треба Калерії?

Так, вона знала, міркують Пилип з Оксаною і... мати. І Вероніка. Всі вони бажають щастя Калі, і всі — за Коблика!..

Ні, сьогодні вона не може працювати з потрібною уважністю, посунула указку випадково на лімбі, і ось брак. Озирнулася, чи ніхто не дивиться. Сховала зіпсовану деталь у тумбочку. Знову пустила верстат. То їй хочеться, щоб скоріше скінчилася зміна, то з'являється бажання вистояти біля верстата дві-три зміни підряд, а потім прийти додому і почути: «Коблик уже поїхав...»

Дзвінок. А в ящику чотири невикористані заготовки. Погано. Завтра доведеться надолужити — це ж середина декади, а в неї показники протягом останніх днів все гірші та гірші.

На сходах розминулася з Наріжною; вона ступає, як пава, нікого і нічого перед собою не бачить. «Знає чи не знає Наріжна, що завтра Коблик іде?»

У дворі заводу побачила Аду Садову. Та вислизнула з цеху раніше за інших, але додому не поспішає. Може, сподівається зустрітися з Найдишем?

Рипить сніжок, потріскують переобтяжені гілки на деревах. Сонце якесь матово-срібне, затуманене. Руда коняка тягне помалу порожні сани, незвично переставляючи тонкі, напружені ноги; легкова машина обганяє сани, і коняка з запізненням кидається вбік.

Біля гастроному Каля зупиняється. Треба чогось купити, гість прийде. В сумочці у неї є трохи грошей. Підраховує, зовсім мало. Вистачить лише на пляшку вина... А може, вина не купувати? Що це, заручини які!

Бере лимон, пачку печива, батон. І ще залишилося аж десять карбованців.

— Скільки коштує пляшка кагору?

— Одинадцять двадцять, без пляшки.

— А оце столове біле?

Виявляється, в неї вистачає. Бере й столове біле. З пакунками заходить за Павлусем.

— Ви сьогодні перша, — говорить їй няня, подаючи дитину.

І ось вона знову на вулиці. Ступає обережно, мацаючи ногою, чи не слизько. Площу переходить не по протоптаній стежці, а по цілинному снігу, так безпечніше. Хоч і не важка ноша, а руки клякнуть, втомлюються. Добре, що хоч недалеко...

— Калеріє Павлівно, одну хвилиночку, — чує позаду знайомий голос.

Це — Коблик. У нього в руках згортки в пергаменті, пляшка. Коблик у новому пальті, у високій смушевій шапці.

— Ви... Вже й дома побували? — запитує, трохи ніяковіючи, Калерія. Вона знає, що на завод Коблик ходить в іншій одежі.

Він хоче взяти у неї сумочку і пляшку, але потім передумує.

— Дайте мені краще сина, — просить і весь робиться червоний-червоний. — Ви мої пакунки, а я Павлуса.

— Що ви! Хіба вмієте?

— Трошки. Сестричку колись носив.

Ніколи не віддавала ще сина в чужі руки. Але Коблик дивився на неї такими очима, що відмовити йому було б жорстокістю.

До будинку залишалося не більше сотні кроків. Та саме цей короткий відрізок шляху, пройдений утрюх, зблизив Калерію з Іваном Кобликом, як, напевне, ніякий інший. Шестимісячного Павлуся вперше ніс мужчина, а Калерія йшла збоку і тільки підтримувала його під руку, щоб, бува, не посковзнувся. В під'їзді зустрілися з Калиною сусідкою лікарем-стоматологом, і та, приязно привітавшись, відразу ж здивовано округлила очі. Ні одна жилка не здригнулася на обличчі Калерії— вона нікого не боялася, ні перед ким не збиралася критися. Навпаки, їй було приємно, що Павлуся несе міцний, серйозний хлопчина, весь вигляд якого свідчив про усвідомлення ним свого високого обов'язку.

Матері ще не було, квартиру Каля відчинила своїм ключем.

Іван Коблик зупинився серед кімнати, не знаючи, куди покласти Павлуся. Каля прибрала стільці з дороги, показала на канапу. Швидко роздягнувшись, наблизилася до батареї, гріла руки. Павлуся, який досі мовчав, подав голосок.

— Зараз, синочку! А ви... Іване Семеновичу, будьте як дома. Он там вішалка... — і всміхнулася, глянувши на його ноги. — До речі, не забудьте скинути калоші.

В кімнаті було тепло, і сніг, принесений Кобликом, відразу розтав, на паркеті залишилися темні сліди. Побачивши, що він наробив, конфузливий гість мерщій вискочив у коридор за віником.

У синіх офіцерських брюках, в кітелі з білим підкомірцем, туго підперезаний широким поясом, Іван Коблик здавався стрункішим і навіть молодшим. Військова форма пасувала йому. Поряд з орденською планкою на грудях орден, невідомий Калерії, такої нагороди вона ще ніколи не бачила: згадалася його давня розповідь про участь в боях проти німецьких фашистів на норвезькій землі. Два чи три рази за весь час, скільки його знала Калерія, Коблик одягався, як сьогодні...

Син на канапі спокійно собі аукав, задивившись на стелю. Щось стукотіло в батареї парового опалення, а поверхом нижче молодий тенорок, ніби на репетиції, знов і знов починав знамениту арію Ленського. Чутливий до музики, Іван Коблик з цікавістю прислухався. Калерія перенеслася думкою в театр, де вони разом слухали Чайковського.

«Він, мабуть, належить до таких людей, — міркувала Калерія, стежачи за Іваном Кобликом, — які не відразу розкривають перед іншими свої душевні багатства і пристрась почуттів. Потрібен час, і, можливо, я знайду в ньому те, чого шукає серце...»

Запитала, чи не хоче він трохи перекусити, бо вдома ж, певно, не встиг.

— А ви, Калеріє?

— Про мене не турбуйтеся.

— А може б, ми почекали Варвару Миколаївну? Я приніс білої і яблучного сидру. Хочу, щоб ви, як говориться, покропили на щастя дорогу.

— З радістю, Іване Семеновичу, — щиро сказала Калерія.

— І коли ви вже називатимете мене просто Ваня...

— Не звикну. Ви ж наше начальство... А знаєте що? Я зараз подзвоню матері, нехай не дуже бариться. Вона ж не знає про гостя...

Калерія пішла до маленького столика з телефоном, взяла трубку. Обличчя її ще й досі зберігало сліди тієї блідості, яка майже завжди є супутницею материнства.

Коблик дивився на Калерію закоханими очима.

— Через півгодини буде мама, — повідомила Калерія. І враз їхні очі зустрілися.

З одчайдушною рішучістю Іван Коблик підвівся з канапи.

— Півгодини... І потім ми більше не будемо самі, аж до мого від'їзду?.. Калеріє! Я хочу почути... Я хочу знати...

Серце Калерії завмерло... За коротку мить кожен встиг прочитати в очах іншого так багато. Ні, не любов, не радість світилася в погляді Калерії... Це був погляд людини, яка готова, здається, скоритися невблаганній своїй долі, людини, стомленої боротьбою і вже безсилої. А може, то в її очах лише спогад про давнє, образливий, важкий спогад.

Не цього чекав Іван Коблик, серце якого тільки-но переповнювалося найчистішими почуттями. Приголомшений, ображений, він закрити лице руками.

Людські серця... Які вони різні і як інколи важко буває їм порозумітися...

І знову майбутнє для Івана Коблика — далина, невідомість.

А для Калерії? Що то блиснуло і засвітилося рівним, лагідним вогником у чорній глибині очей? Вдячність? Здивування? Замішання людини, яка зрозуміла, що осуджувала іншу безпідставно?

Низько опустивши голову, сидів Іван Коблик, похмурий, неначе осіння хмара. Безнадійність скувала його думки, позбавила змоги зробити те, що зробив би на його місці інший. Хіба він не повинен був зараз же, не прощаючись, піти звідси, піти назавжди? Калерія не любить його. Те, що йшло з глибини збудженого любов'ю серця, сприйняла як образу для себе, як замах на жіночу честь... Він зрозумів і її жах, і її безсилля... Але що ж далі робити? Навіщо йому Іркутськ? Заради чого він залишає матір з сестричкою?.. Іркутськ без Калерії — як ліхтар без вогню... Тільки й того, що там він буде далеко від неї і, може, згодом звикне до своєї самотності... Адже мати не раз казала, що він — однолюб.

Раптом Коблик відчув, як чиясь легенька рука доторкнулась до його волосся, ніби погладила. Перед очима зарябіло Калине плаття в клітинку. Не треба було навіть руки простягати, так близько вона стояла.

Він підвів голову, подивився в її обличчя. Заплющив очі і знову розплющив їх, ніби переконуючись, чи це не сон. Знайомі, милі риси. На щоках червоні плями, зворушливо переплуталися вологі вії, відкрилися уста. Вони силкуються щось вимовити, та вже, мабуть, не під силу їм, адже так, здається, сказано немало: Калерія сама прийшла і всім своїм еством спростовує його невеселі думки.

— Калю! — він увесь потягся до неї, п'яніючи від незрозумілого почуття, в якому вже не тільки саме кохання, а й інша пристрасть, та, що завжди буває благородною і чистою, пристрасть кривної близькості.

Здається, ніколи ще Калерія не була йому такою дорогою, як в цю мить. Іван Коблик пригорнув її і замер, задихаючись від щастя.

— Я... люблю тебе, Калеріє. Ти знаєш. Люблю більше за життя. Кинь все, і поїдемо разом. Ти, я і син, наш син... У мене є досить грошей, щоб ми з тобою пристойно влаштувалися на новому місці. Ти згодна, правда, ти поїдеш?

Він запитував і просив, не відпускаючи її, і в його погляді було стільки вогню, що Калерія не пізнавала

Івана Коблика. Він був красивіший за багатьох юнаків, з якими Калерія будь-коли знайомилася. Як могла вона раніше цього не бачити! Чисте лице... Повні губи, що з легким трепетом вимовляють її ім'я, великі сильні руки, які вміють бути і ніжними. Ось вони, ці руки, знову пригортають її...

— Зі мною... На все життя...— повторює Іван Коблик.— Ти згодна, Калю? Скажи одне тільки слово...

Охоплена солодкою знемогою, збуджена, вона тихо відповіла:

— Так... Ми поїдемо...

Потім вона припала до нього, ховаючи на грудях палаюче лице, прислухалася, як стугонить його серце під шорстким військовим кітелем.

— У вас ніби два серця... І ліворуч чути і праворуч,— пожартувала.

— Ні, одне. Але воно сьогодні зробилося великим і не вміщається в грудях.

Вони разом накривали стіл. Не встигла Каля розставити посуд, як прийшла Варвара Миколаївна.

— А надворі метелиця! Світу не видно,— сповістила вона з порога.— Дай-но, Калю, віника.

Іван Коблик глянув у вікно. Там справді заволокла все густа імла, обриси будинків на протилежній стороні виникали, як у тумані. Ліворуч, приблизно на рівні третього поверху, у хвилях снігу темніла верхівка каштана, здавалося, що вона помалу піднімається все вище й вище, струшуючи з себе цілі хмари білих мух.

— Щедра нині зима,— увіходячи в кімнату, мовила Варвара Миколаївна.— О, та ви ніби з фронту чи на фронт! Якби отаким зустріла вас на вулиці — не впізнала б.

Коблик ніяковів під допитливим поглядом сірих доброзичливих очей. Калина мати говорила про сніг, про щедру зиму, а в неї на обличчі виразно вимальовувалося німе запитання: «Ну як ви тут? Ну що у вас?»

Він тис її руку довго, гаряче.

— Така погода, а ви... їдете? — промовила перше, що прийшло на думку, проймаючись настроєм урочистості того, що відбувається в ці хвилини. Тільки-но в коридорі вона бачила очі Калерії, тепер бачить Івана Семеновича і стіл бачить накритий, як на свято. Чи можна ж помилитися?..

— А я холоду не боюся, Варваро Миколаївно,— багатозначно відповів Коблик, сяючи очима.— Ви ж мене трохи знаєте...

— Мамо, мий руки, та сідаймо... Бо Іван Семенович помре у нас з голоду і не побачить свого Іркутська.

Калерія підійшла до буфета, ніби за виделками, крадькома подивилася в дзеркало. Якимсь чудним здалося їй власне обличчя: сонне чи стомлене, все ще з вологими віями і слідами пережитого хвилювання. Пережитого? Та вона й зараз сама не своя: думка, що вибір зроблений, що залишається лише признатися матері і все в її житті одразу зміниться, ця думка і радувала, і тривожила Калерію.

Варвара Миколаївна ще раз окинула оком стіл.

— Пляшок три... і нас троє... Хто ж так постарався? Ви? Ой Іване Семеновичу, глядіть! Після великої чарки всяка дорога нерівною стає.

— Не пророч, мамо,— серйозно сказала Калерія, і тень незадоволення лягла на її лице.

Сіли за стіл. Калерія налила всім горілки.

— Так значить... за вашу, Іване Семеновичу, щасливу дорогу,— взяла свою Варвара Миколаївна.

Коблик підвівся. Глянув на Калерію, ніби питався про щось.

— Не за мою, а за... нашу... за нашу з Калерією дорогу...— червоніючи, мовив Коблик. Чарка в його руці тремтіла.

Варвара Миколаївна глянула на Калерію, обережно приторкнулася до чарки, яку тримав Іван Семенович.

— А ти що ж?.. Ти, Калю, теж за... одну з Іваном Семеновичем дорогу в житті?

— Так, мамо...

Варвара Миколаївна хотіла щось сказати, і раптом губи у неї скривилися, і в кутиках очей з'явилися непрохані сльози...

— Спа... спасибі вам, Іване...

Коблик і Калерія підскочили до неї, посадили в крісло. Калерія обхопила мамину голову і цілувала, цілувала сивіюче волосся, зрошуючи його сльозами. Іван Коблик, зворушений, дивився на них, а гаряча рука його гладила плече Калерії, і воно, вбираючи в себе заспокійливе тепло, здригалося все менше і менше.

— Навіщо людині таке серце? Воно плаче, коли нам погано, і плаче від радості...— витираючи долонею лице,

намагалася жартувати крізь сльози Варвара Миколаївна.— Ну, годі... Будемо вечеряти... Засвіти, Калю, та віднеси Павлуся в спальню...

Випито по першій, Калерія налила по другій: гостю московської, собі й мамі столового білого. Варвара Миколаївна пригубила і відсунула чарку.

— Кисле, як оцет. Дай мені краще сидру.— І до Івана Семеновича:— Завтра уже й в дорогу?

— Збирався завтра і квиток на десяте грудня взяв. Тепер... Та ми ще порадимосся... Але давайте вип'ємо... Тобі...— змовк, пригадавши, що ніколи ж досі не звертався так до Калерії в присутності Варвари Миколаївни. І все ж не захотів «вертатися» назад.— Тобі, Калеріє, теж сидру?

— Налий... те...

— Скільки до Іркутська кілометрів? — спиталася Варвара Миколаївна.

— Шість тисяч! Довго ж туди їхати, мабуть?

— Від нас до Москви дві доби і там... п'ять...

— Тиждень в дорозі...

— Літаком значно швидше... Я тільки не знаю, чи... ти не боїшся, Калеріє?

— Йй що! Вона у нас бідова змалку. А Павлуся? З немовлям буде важко... Та й холодно ж в літаку. На землі он що робиться, а в небі... в сибірському небі. Ні, Іване Семеновичу, на це вже я згоди не дам.

— Поїздом краще, звичайно,— сказала Калерія.— І квиток не такий дорогий...

— А скільки все ж коштує до Іркутська квиток?— поцікавилася Варвара Миколаївна.

— Не... пам'ятаю точно. Та ви не турбуйтеся. Гроші в нас є. Я ж офіційно запрошений на завод імені Куйбишева, дорога оплатиться...

— А квартири? Хіба так і дадуть її відразу?

— Дадуть... Олексій Олександрович Грибов...

— Гуртожиток дадуть. Не знає Олексій Олександрович, що ви — не самі...

Коблик всміхнувся якомсь загадково і промовчав.

— Тиждень в дорозі,— роздумливо промовила Калерія.— Як же далеко простягся Сибір! А десь за ним ще Чита і «славное море, священный Байкал». А далі Хабаровськ, Владивосток... Життя не вистачить, щоб всюди побувати. У нашій школі березівській був один хлопець, охочий до мандрівок. Пригадую, вчителька написала на

дошці коротку анкету: «Ким ти хочеш бути, коли станеш дорослим?», «На кого з історичних або літературних героїв хочеться бути схожим?», «Яка твоя найбільша мрія?» Ну, ми всі писали майже однакові відповіді. Дівчата хотіли бути вчительками або лікарями, хлопці — офіцерами, моряками і відповідно називали своїми улюбленими героями лікарку Власенкову з роману Каверіна, хто Павку Корчагіна або капітана Гастелло. А той хлопець, ви знаєте, як він відповів? Тричі написав майже одне і те ж: «Міклухо-Маклай», «На Міклухо-Маклає» і про мрію — «Мандрувати, як Міклухо-Маклай». З того часу хлопця так і прозвали Міклухо-Маклай. Чи випадє йому, цікаво, мандрувати? От я, наприклад, ніколи не думала, що поїду далеко-далеко від Яснограда, від України...

— Людина, дочко, не завжди вільна у виборі, далеко не завжди... Скільком війна перевернула життя, не дала здійснити задумане? А крім війни... Хіба мало труднощів зараз? Та цур їм! Заговорилися... Їжте, Іване Семеновичу, у вас на тарілці самі огірки... Шість тисяч кілометрів чи десять — не це страшно. Щоб уже, як до місця дістанешся, все добре було. І от, як ви собі там не плануєте, а послухайте мене... Тепер грудень, не встигнете озирнутися — пролетить він, а за ним і зима... Сонечко пригріє... Павлусь підросте трохи. Тоді беріть їх, забирайте хоч і в Іркутськ... Ніхто зимою не мандрує з немовлям. Дорослому — інша річ, дорослий витримає. А то і ви перечекали б... Чого поспішати... — помовчала трохи, дивилася, яке враження справляють її слова.

Іван Семенович слухав уважно, та важко було зрозуміти, що він думає. Калерія ж ніби не згоджувалася з матір'ю, але поки що мовчала.

— На місці все буде як слід, — обізвався Іван Коблик. — Я вже вам признаюся... Писав Олексію Олександровичу... Він же добре пам'ятає Калерію... Хіба не Олексій Олександрович, Калю, нам обручки виточив! Я не крився в листах, писав йому, що ти, Калеріє, можливо, теж поїдеш в Іркутськ.

Барвара Миколаївна похитала головою.

— А ваша мати, Тетяна Никифорівна, знає?

— Хіба вона з вами ніколи не говорила про це? — нагадав Коблик, і було видно, що це запитання не стало його зненацька.

— Раніше, дійсно, говорила. Разом ми часто думали-

гадали, як-то все буде... А тепер? Сказали ви, що хочете відразу Калю з собою брати?

Він признався:

— Не посмів... Бо сам не вірив до кінця. А сьогодні...

— Треба... Треба з матір'ю поговорити. Найближчий друг і порадник вона синові... Хто ж у вас є, крім матері... Сестричка ще вчиться, ви їхній годувальник, Іване Семеновичу,— цього не забувайте. Довго нарізно не житимете, заберете і їх... Ви свою матір знаєте, і я її знаю — добра і чесна людина... А все ж і в неї серце, як і в кожній матері, може образитися, коли в такому важливому ділі рідний син обійде її. Материнське слово не за плечима носити. От і тепер недобре вийшло — ми сидимо самі, без Тетяни Никифорівни...

— Якби ж я... міг передбачити,— виправдовувався Коблик, згоджуючись з Варварою Миколаївною.— Та для матері не було б більшої радості! Калеріє, ти прийдеш до нас завтра? І ви, Варваро Миколаївно? Я дам телеграму Олексію Олександровичу, що спізнююся на два-три дні, а квиток обмінюю. Справді, ми всі повинні зібратися — однією сім'єю. Вчора Калерія ще не дала мені такого права, а сьогодні...

Він говорив з ними, немов із самим собою, одверто і щиро, певний, що його розуміють так, як потрібно. Згоджувався з Варварою Миколаївною, але не збирався відступати. Одержавши згоду Калерії, відчув у собі такі невичерпні сили, що, здавалося, готовий був гори перевернути. День, два і тиждень, скільки треба, витратить він, а переконає і Варвару Миколаївну, і матір: в Іркутськ тільки з Калерією!

Не сперечався і тоді, коли Варвара Миколаївна нагадала, що Калерія повинна завтра ж повідомити про все свого колишнього чоловіка.

— Чужий він нам, зовсім чужий... Але знати повинен,— переконано сказала Варвара Миколаївна.

Калерія бачила, що нагадування про Бориса не подобалося йому, він хмурився, та навіть і в ці хвилини кидав на неї погляди, повні співчуття і довір'я.

Засиділися до півночі. Двічі за цей час прокидався хлопчик. Каля годувала його, колисала, і тоді Іван Коблик часто поглядав на двері спальні, не наслідуючись підвестися і піти туди, де була вона. Нарешті Варвара Миколаївна замінила Калерію біля Павлуся, сказавши, що теж хоче трохи спочити.

В спальні погасло світло. Варвара Миколаївна причинила двері і спершу тихенько щось наспівувала, а потім змовкла.

Калерія кілька хвилин прислухалася до таємничих звуків. Тонко, як бджола, сюрчало щось в батареї парового опалення. За буфетом шкреблася миша: вона то старалася з усіх сил, і тоді здавалося, що нічна гостя вже в буфеті, а не під підлогою, то, стомившись, припиняла точіння і попискувала, закликаючи, певно, рідню на допомогу. Крісло, на якому сиділа Калерія, стояло зовсім близько до буфета, вона вирішила перейти на інше. Іван Коблик зрозумів намір Калерії і простягнув їй руку...

Він сидів на канапі і, наче зачарований, дивився на Калерію, яка зупинилася в нерішучості посеред кімнати. Боязкість чи сором'язливість стримувала її? Але він знав, він бачив — Калерія віднині належить йому... Ось вона вся перед ним, дорога, бажана. Очі її світять йому в душу, уста її, вперше сьогодні ним поціловані, знову кличуть його.

Він занадто довго чекав цього дня, він вистраждав своє щастя, і тепер між ним і щастям нема більше ніяких перепон.

Підвівся їй назустріч. І знову, як і раніше, легка, трепетна, вона затамувала подих і притулилася гарячою щогою до його щоки.

Він сів з нею на канапу так, щоб рука спиралася на м'яке бильце. Калерія тепер напівлежала перед ним, і її груди напружено піднімались і опускались. Він бачив її смагляву шию, її повні красиві руки, якими Калерія намагалася закрити лице... Свідомість його помутилася, і, припавши до Калерії, він почав цілувати її руки, шию, очі... Вона щось продовжувала шепотіти, він і уста закрив поцілунком... Калерія пристрасно відповіла.

Та ось Калерія, ніби прокинувшись від сну, звільнилася від його обіймів. Сіла поруч і пальцями почала розчісувати його розкуйовджене волосся. Застібала, як маленькому, гудзики на кітелі, а коли він губами спробував схопити її за пальці — легенько вдарила по щоці. Він знову притис її до себе і поцілував у шию. Вона тихо і радісно засміялася.

— Я не знала, Ваню, що ти такий...

— Який же я?..

— Хороший...

— А я завжди знав, що ти... навіть слова нема, Калю, щоб сказати, яка ти... Я люблю матір, люблю сестричку Олю, але ти... тобою сповнені всі мої почуття, всі думки... У мене в голові музика...

Калерія погладила його руку.

— Це в тобі, Ваню, вино грає... І ти хочеш спати. Он які маленькі в тебе очі. Справді, іди додому.

— А мені нікуди йти не хочеться. Отут би ліг, поруч з канапою. Ти на канапі, а я долі... і оберігав би тебе.

— Від кого, від чого? Мені тепер нічого боятися... В мене є ти... і Павлусь, і мама. Яка я, Ваню, багата! То ніби пуста була навколо, і в пустці наївна, безсила Калерія. Брр... Страшно згадувати... А тепер... Я знайшла тебе... Вкрала у Лени Наріжної... Ти ж знаєш... Вона любить тебе... А я так легко згоджувалася, дуренька, що ти мушиш належати їй, якщо вона тебе любить... Сама не розумію, чому сьогодні ти став для мене таким близьким. Ще по дорозі, пам'ятаєш, ти взяв Павлуся... Ти ніс його... як свого рідного. Спасибі, Ваню,— Калерія дивилася на нього з глибокою вдячністю, в цю хвилину вона всією своєю істотою належала йому.

Люстра під стелею блимнула і загорілася ясніше, в кімнаті повітря зробилося синім.

— Година ночі! Після першої у нас завжди струм підсилюється... Тобі пора...

Він слухняно кивнув головою.

Одягнувся і став несхожим на того Івана Коблика, який тільки-но сидів з Калерією на канапі. Велике, з дуже широкими плечима пальто, висока шапка змінили Коблика до невпізнання. Тільки очі з гарячим блиском, очі закоханого були ті самі... Сказав, що прийде завтра о четвертій. Останній раз поцілував Калерію, і вона зачинила за ним двері.

Чомусь відразу потягло її до вікна. Вулиця була освітлена слабо, і, щоб краще бачити, Калерія погасила люстру.

Казкової краси набрала вулиця, змінена снігопадом. Фантастичним цвітом квітли дерева, торкаючись лапатам віттям одне одного. Дерев'яний кіоск, де влітку, очевидно, торгували овочами, тепер здавався розкішним палацом, збудованим для андерсенівської сніжної

королеви. Білий пух вистелив дорогу, і на ній не видно було жодного сліду... Вона подивилася вниз, у бік під'їзду, майже певна, що зараз саме звідти з'явиться знайома постать. Чекала хвилину, другу... Нікого... Значить, він пішов, не глянувши на її вікно... Калерія зітхнула: те, що було нею загадано, не підтвердилося.

«Яка я фантазерка... або ні, песимісточка», — подумала Калерія. І стала прибирати на столі, не увімкнувши світла навіть; в напівтемряві постелила на канапі і лягла.

Згадувала все, як було. Як ішли додому, і Ваня ніс Павлуся... Як у кімнаті він пристрасно цілував їй руку, і Калерія подумала, що всі вони, чоловіки, однакові... Що ж сталося потім, чому їй стало жалко Івана Коблика? Що штовхнуло її до нього?.. О, вона знає, що саме! Він — не Борис Франчук. Він бачить у ній не тільки молоду жінку, бачить людину.

Згадує сильні руки його, губи, які так гаряче цілували, і... раптом її охоплює сором. Так, була мить, коли ці губи нагадали губи Бориса. І чомусь цей спомин не налякав тоді Калерію, — навпаки — несподівано всю її огорнула солодка млість...

«Де ж моя чесність перед тобою, Ваню? — тривожно запитує себе Калерія, перевертаючись на канапі.— Швидше бери мене, якщо я потрібна тобі, завези далеко-далеко від цих місць, бо навіть речі в кімнаті облуптують тенетами непотрібних спогадів... в'яжуть з минулим...»

9

Кажуть, буває так: згадаєш людину, яка десь далеко від тебе, а вона це відчує. Не станемо вдаватися до аналізу подібних явищ, лише підтвердимо, що з Борисом Франчуком, рядовим Н-ського стрілецького полку, таке трапилося в ніч на дев'яте грудня. І в попередні ночі видівся йому Ясноград, але то все були якісь недобрі сновидіння. Алла Яблонська, наприклад, приснилася. Мчала на шикарному абрикосового кольору автомобілі з веселою компанією і ледве не наскочила на втомленого переходом солдата. Солдат крикнув їй: «Зупинися! Я — Борис Франчук!» Але вона озирнулася тільки і кинула йому образливе слово: «Нікчема». Весь пітний, проки-

нувся він і згадав, що то ж у листі відносно квартири назвала вона його нікчемою... Буфетниця, повногруда Ніночка, з'явилася в іншому сні: випроводжала його від себе через чорний хід, а там, у дворі, на прив'язі вартувала страшна вівчарка... Черговий не дав додивитися сну, розбудив його і порадив: «Не лягай на лівий бік. Серцю важко, от воно й докучає тобі».

В ніч на дев'яте всі в казармі спали, як після купелі. А вони ж і справді повернулися з учбового поля мокрі, ніби річку убрід переходили. Крізь вітер і заметіль мчали на танках «в атаку». Вогнем зустрічали десантників траншеї «противника», і треба було стрибати на повному ході, ховатися в снігу по груди, а потім, не встигнувши передихнути, повзти і повзти вперед... Як манни небесної, доживав Борис сигналу «відбій». Нарешті! У балці під кручею — кухня. Гримлять котелки, і дехто ще здатний стояти у черзі за кашею... Спасибі напарнику — в один котелок взяв на двох.

Увечері гуртом сушили онучі та стиха лаяли старшину, який не подбав про запасну пару... Гадали всяк по-своєму, чи влаштує старшина перекличку.

— А що йому! На тактичних не був, — підморгнув Франчукові вертлявий і худий кулеметник Кузьма Саєнко. — Побачиш, який накрохмалений вийде.

Саєнко вгадав. Скоро пролунала команда:

— Виходь на вечірню перекличку.

Рівнялись по дошці, носок в носок. Сусід штовхнув Франчука: «Стань в другу шеренгу. У тебе на чоботях глина».

Не послухався. «Сьогодні, — подумав, — старшині не до того... Знає ж, що солдати потомилися».

Але черговий доповідав не старшині; з канцелярії виїшов командир роти. Він, як завжди, підтягнутий, строгий, і на його обличчі важко знайти сліди втоми.

— Перший ряд, крок вперед! Ать, два. Крр-у-гом! — оглянув одяг, заправку і ще раз повернув кругом. Віддавав короткі розпорядження старшині:

— Філоновичу замінити гімнастерку: бачите, тріснув рукав. Де це ви, Філонович?

— Стрибнув невдало, товаришу капітан, як дот штурмували.

— Це ви не повзли, а котилися з горба?

— Так точно!

— Молодець, Філонович. «Противник» вважав вас «убитим»... Так... А ви, Сасенко? Чому це у вас пояс по-жмаканий?

— До кулемета прив'язував, товаришу капітан. Удвох на висоту тягли...

Знову капітан задоволено посміхнувся. Спинився перед Франчуком.

— Як себе почуваєте, Франчук? Ви, кажуть, до лікаря зверталися, а він так і не звільнив вас від тактичного навчання... Коле і досі в боку?

— Менше... товаришу капітан,— глухо відповів Франчук і подивився чомусь на старшину.

— А чоботи все ж треба чистити, хоч і болить...— спокійно сказав капітан і не затримався біля нього.

Старшина невесело покрутив головою, тихо, щоб не чув капітан, пригрозив:

— Глядіть мені, Франчук... Знову на кухню захотілося...

На кухню... Знайшли чим лякати. На кухні тепло, і можна протягом доби носа на мороз не показувати. Чистиш картоплю чи миєш посуд і сам собі хазяїн. Кухар Воробейчик людина тиха, дисциплінки не вимагає. Яке йому діло — черговий чи позачерговий наряд... Совісно тільки самому, що нарядами тобі дошкуляє якийсь старшина. Як він, цей старшина Чалий, вимовляє окремі російські слова! А ти підкоряйся йому, не смій сперечатися.

З такими думками лягав у той вечір на відпочинок рядовий піхотинець першого взводу Борис Франчук.

— Вже ж і чіпляється до тебе старшина, як реп'ях! — під'юджував його «на добраніч» Кузьма Сасенко.— Капітан так, між іншим, про чоботи нагадав, а він аж зубами скрегоче. Очі твої не подобаються йому, дуже вже, говорять, якісь голубі і нечесні...

— Кому це він казав про мої очі, хотів би я знати?!

Борис лягає, старанно вкривається ковдрою: простирадло йому після прання дісталось якесь коротке — натягнеш на голову, ногам неприємно, на ноги — шорстка ковдра тре руки, лице. Не дома!

Казарма потроху змовкає. Вже й шепоту не чути. Минає кілька хвилин... Ліворуч перевертається з боку на бік Дмитро Островерх, колишній колгоспний рахівник з Харківщини. Не спиться йому, як і Франчуку, тільки з іншої причини: одержав сьогодні листа від нареченої.

Фото показував — нічого собі дівчатко. На фотографії напис віршований:

Віють вітри перехресні й зустрічні,
Де ми любились,— до саду й до хати.
Є своя радість на віки вічні
В тім, щоб надіятись і виглядати.

Вчувається Франчукові, ніби шепоче Дмитро Островерх: «віють вітри», «де ми любились».

За професійною звичкою з одного погляду запам'ятав Борис Франчук складену незнайомою дівчиною (а може, переписану в якогось поета) строфу, але навмисне потім декламував її Островерху, переінакшивши останній рядок. І вийшла непогана пародія, всі принаймні в сушилці сміялися.

Є своя радість на віки вічні,
Митю, без тебе з іншим гуляти!

«Так вона й дождатиме тебе, сподівайся... За першого стрічного вискочить»,— знає їх Борис Франчук, добре знає...

Згадки ведуть в Ясноград. До Алли Яблонської... Добре у неї, на Червоній Слобідці, ліс навкруги. А в тому лісі є дика груша дупласта. Скільки коротких, як гроза весняна, ночей промайнуло під грушею! Скільки взаємних вимовлено там обіцянок. «На віки вічні» і те де... А що з того? Він її і не любив по-справжньому ніколи, а вона... вона пише тепер, коли він самотній, забутий всіма, пише, що він «нікчема».

А буфетниця Ніночка — чужомужня жона! Він, рядовий солдат, саме на свята був без копійки, і що ж? Ніночка навіть не відповіла на лист. Нехай уже батько з матір'ю витримують свій характер, не шлють йому ні копійки... А в Ніночки він просив всього сто карбованців. Не дала. Ні, недарма у кращих п'єсах Гольдоні висміюється підступність жінок!

Жаль, що інших адрес не зберіг, не знає, де їх шукати, давніх і недавніх поклонниць... А тут, як монастир на острові, де самі Ібрагімови, Островерхи, Воробейчики. Ніяких «спідниць», крім як у журналах.

Згадки мимоволі ведуть до... Калерії. Вона ж його прізвище носить, і сину дала його прізвище. Живе в його квартирі, а навіть не поцікавиться, де він і що з ним. Може, в цю мить... (О чорт!) ніжиться в теплій м'якій

постелі... з тим, на кого його проміняла... Так, проміняла! Хіба їй сто років, щоб жити самій, самотньою? Недарма, мабуть, крутився біля неї й той бездара, якого вважали в Яснограді поетом. Калерія ніжна в коханні, гаряча... Другої подібної він не пригадує...

В казармі теплішає, десятки сплячих людей зігрівають її своїм диханням. Він знає: звечора ляжеш — постіль холодна, а серед ночі обов'язково розкриєшся... Щось говорить крізь сон Ібрагімов татарською мовою. Може, згадує свою кохану...

Калерія... Так, вона краща за всяких Яблонських, за всяких Ніночок. Чорт його знає, чому він пошився в дурні! Злякався, що одруження крила пов'яже! Але ж і так не по його вийшло. Сам тепер не розуміє — жонатий він чи ні?

Як ніколи за останній час, сьогодні чомусь виразно уявляє її чудову постать. Обхопив руками подушку і намагається воскресити найкращий з днів. Хоча б той, у верболозі під Мокрою Балкою. Дівчатко, слухняне, ніжне дівчатко... Вогонь і сором'язливість, безсила боротьба і, нарешті, безмежна покірливість... До нього вона нікого не знала, ні з ким не зустрічалася...

А після нього? Тепер? В цю ніч?

Ревниве почуття прокинулося в ньому. Звиклий до легких перемог над жінками, він і думав про них, як про істот покірливих, не здатних протистояти вимогливості мужчини. Думав і зубами скреготав, уявляючи Калерію в обіймах якогось спокусника... Уявляв, як той цілує шию Калерії, впирається в її губи, нетерплячими руками бере за плечі...

Ні, так можна збожеволіти... Це нерозумно... Краще написати завтра листа Калерії, нагадати про себе. Зрештою вона колись любила його, а можливо, ще й зараз не зовсім байдужа. Чорт візьми, як він зголоднів за жіночою ласкою! Ну немає поруч нікого, то хоча б листа одержати, як цей ось Островерх. Колись з ним листувалася Калерія, і скільки хвилюючої, збуджуючої ніжності було в кожному написаному нею рядку!

Довго ще в ту ніч не спав Борис Франчук, і всі його думки летіли до Яснограда, як летять у теплі краї птахи, зачувши осінній приморозок. А заснув — опинився в Яснограді. Не в своїй кімнаті, а в будиночку на околиці, де в мансарді жила Алла Яблонська. «Тс-с... — просить супутниця, з якою він піднімається скрипучими схода-

ми, — не розмовляй. Я не хочу, щоб сторонні...» Голос супутниці йому знайомий, але це не голос Яблонської... Нарешті вони в кімнаті, залитій рожевим світлом. Борис здивовано дивиться на супутницю і пізнає в ній... Калерію. Так, це Калерія. В пуховій кофточці і з червоною розлітайкою на плечах. У неї задумливий, неухважний погляд, вона ніби до чогось прислухається.

«Навіщо ти привела мене в чужу кімнату? — протестує Борис. — Ходімо звідси, ходімо додому!»

У Калі в очах спокійний смуток.

«А кого нам боятися?.. Ти мій чоловік, я твоя дружина. Хіба не так? — в удаваній безтурботності відчувається незабута образа, виклик. — Я навмисне пожартувала на сходах, перевіряла тебе. Тепер я знаю, ти хочеш краденого кохання, крадене солодке. А я навмисне відкрию двері, вікна, нехай дивиться Яблонська, нехай всі дивляться... Ну, цілуй мене, цілуй свою Калерію... Або — іди геть!» — нижня губа у неї здригається.

«Я скучив за тобою... — скаржиться Їорис, почувавши свою безпорадність. — Я не можу піти від тебе, не можу... Мені доводиться щодня мерзнути на учбовому плацу, вислухувати суворі зауваження, чистити картоплю... Я хочу, щоб ти пожаліла мене, Калеріє...»

«Ага!» — блиснула та очима, знову пожвавлюючись. І враз, закривши лице руками, застогнала. А коли він, слабнучи від ніжності до неї, почав цілувати маленькі руки і взяв їх у свої, якась нервова хвиля пересмикнула Калерію. За мить Борис вже не пізнавав ні її очей, ні обличчя. Та це, власне, була не Калерія, а зовсім не знайома особа. Калерія перетілилася, немов чародійка. Навіть одежа на ній інша... І голос новий.

Борис озирнувся. Двері і вікна закриті. Ніхто не входить, не виходив. І все ж... Калерія зникла, і замість неї — мовчазна, похмура маска незнайомки.

Потім усе закрутилося, померкло. У білій імлі маячили високі щогли радіостанції, баченої ним під Мокрою Балкою. На одній — людина-верхолаз. Гайвороння в'ється і криче над верхолазом, а йому, Борису, який з гвинтівкою лежить за бруствером, треба обов'язково поцілити в чорного найбільшого крука. Чоловік на щоглі перехиляється і подає вниз команду: «Приціл чотири... по одному патрону... Заряджай!» Борис довго націляється, аж гарячий піт починає котитися з-під шапки. Боїться, щоб замість крука не влучив у верхолаза, тим

більше, що той верхолаз... Борис Франчук... Так, два Бориси, виявляється, існують: один за бруствером, а другий на щоглі.

Вітер б'є в обличчя, холодний, колючий вітер — Борис під його подихами тремтить все дужче...

— Франчук! Чуєш, прокинись...

«Хіба я сплю?» — замислюється Борис Франчук і здивовано розплющує очі. Темрява. Людина в білому схилилася над ним і щось говорить.

— Чого тобі, Острроверх? — Франчук пізнає по голосу сусіда.

— Стогнав ти дуже. І вигукував щось. Мало всіх не побудив, — шепотів той.

— Я стогнав? Ага, пригадую...

— Когось, мабуть, атакував уві сні... А я теж сон бачив. Молоко пив з глечика — густе, пахуче. І досі ніби в роті смак його відчуваю. Коли це ти як гаркнеш: «Заряджай!»

Дмитро Острроверх повернувся на своє ліжко, вкрився з головою. Хтось пройшов повз них у шинелі наопашки, грюкнув дверима: смужка світла впала на сусідню постіль. Ахмет Ібрагімов кліпнув повіками.

Борис намацав на тумбочці годинник, підніс його до світла, що просочувалося з непричинених дверей: пів на першу. Дома, в Яснограді, він ніколи не лягав раніше, але й вставав, правда, о десятій. Тут же підйом о сьомій... Отже, на сон залишається шість з половиною годин. Треба спати. А щоб уві сні не ввижалися всілякі страхітливі речі, він навмисне зараз думатиме тільки про хороше... Про Південний берег Криму, наприклад, де відпочивав у веселій компанії артистів і де зовсім несподівано зав'язався «роман» з Аллою Яблонською... Або ні, не про Алушту, краще вже про Сочі. Ага, це ж у Сочі батько познайомив його з «давнім другом», як він назвав літнього вчителя Павла Гнатовича Сніжка, а в того виявилася гарненька і весела донька — провінціалочка... Хто б міг подумати, що через деякий час Борис піде з нею до загсу, а потім... потім опиниться в досить оригінальному становищі. Він її чоловік, батько її дитини... І де-юре, і де-факто. Але чоловік без прав і батько без жодних обов'язків і, здається, без батьківських почуттів... Ось і зараз згадав про маленького Павла Франчука без будь-якого хвилювання, як про чужого. Згадав лише тому, що згадав Калерію...

А вона і після народження дитини залишилася при-
вабливим, ласим дівчам. Ні, треба бути дурнем, щоб
відмовитися від своїх прав, обумовлених шлюбним ак-
том. Тим більше в його нинішньому становищі... Він по-
верне собі Калерію. Чи надовго? Буде видно. Але Кале-
рія нині потрібна йому, як ніколи... Весь її гонор, вся
хвороблива манірність вивітряться, варто йому докла-
сти хоч трохи зусиль, Доведеться покаятися? Що ж,
він готовий. Чого не зробиш заради... заради того, щоб
знову відновити для себе бодай якісь блага!

Міркуючи так, Борис Франчук згадав, між іншим,
про один лист, надісланий йому Калерією в ті дні, коли
він без попередження залишив її в Яснограді. «Життя
складніше, ніж нам інколи здається»,— повторила тоді
Калерія в листі власні його слова. Чому ж тепер знову
не повернутися до них? Життя, дійсно, складна річ, і
ось він, Борис, опинившись в нових умовах, в новому
середовищі, розумнішає потроху і починає каятися... Не
повірить? Але це вже було б незрозумілою жорстокі-
стю з її боку. На ньому, що там не кажи, шинель сол-
дата... Та, зрештою, повинна ж Калерія відчувати, що
потрібна йому! Завтра він напише, як довго не міг за-
снути, хоч день був важкий і все тіло ніби зламане
втомою. Напише, про що думав, перевертаючись з боку
на бік на своєму незручному твердому ліжку...

На другий день в післяобідні години, вільні від на-
вчання, Борис примостився в ленкімнаті біля шахово-
го столика і, позначивши вгорі на аркуші дату — де-
в'яте грудня,— розгонисто почав писати. Він добре знав,
чого хоче від свого першого солдатського листа; і йому
не треба було довго добирати потрібні слова.

«Калерія, здрастуй!

Не певний, що одержу відповідь, і все ж пишу. Сам
не знаю, що зі мною. Третій день хворію, і нікому на-
віть про це написати. Я — один, забутий всіма... Уявляю,
як ти, Калеріє, прочитавши ці рядки, складаєш іронічно
губи і говориш: «Сам винен». Можливо, ти маєш ра-
цію... Мені чомусь згадується принагідно повчальний
афоризм Ільфа та Петрова: «Рятування утопаючих —
справа рук самих утопаючих...» Що сказати про мою
службу? Приємного мало. Особливо для мене. Кажуть,
в Будинку офіцерів є самодіяльні гуртки, але мені до-
звolyають зайнятися цим, мабуть, коли скінчу так званий
курс молодого бійця... Дві години марширую, дві

години — вправи з гвинтівкою, дві години повертаюся ліворуч, праворуч, кругом... А потім статути... і знову показують практично, як стояти в караулі, як приймати пост і те де... Добре жінкам — вам не треба знати військову мудрість, не треба кожную мить, на кожному кроці думати, чи не стежить за тобою командир відділення або, боронь боже, сам старшина!

Пишу в ліжку. Протягло в полі, де ми окопувалися в мерзлому ґрунті, в снігу. Про ліки старшина подбав. Але мені не до них... Хочеться з кимсь поговорити, розповісти про своє життя-буття... Взявши ручку, я ще не знав, кому напишу, і, слово честі, мимоволі рука моя вивела твоє ім'я, Калеріє...»

Борис Франчук зупинився, перечитав листа з самого початку. Задоволено всміхнувся. В листі немає нічого зайвого, ніяких натяків, ніяких вимог... Занадто довго розділяла їх Борисова байдужість, і тепер він, згадуючи, як поводи́ла себе Калерія напередодні його від'їзду, змушений був дотримуватися певного такту. На перший раз досить і того, що хворий Борис згадав саме про неї... Ага, в кінці ще можна поставити якесь запитання, тоді вона хоч-не-хоч змушена буде відповісти.

«Права мої на сина мізерні, розумію, — строчив Борис, перевернувши аркуш на другий бік. — У Яснограді я все знав про нього, хоч це визнання тебе, може, й здивує. Тож напиши — як він, чи здоровий? Я бачив поганий сон... Не відмов, напиши кілька слів. Моя адреса: Поштова скринька 17-25, рядовому Борису Франчуку».

Подумавши трохи, Борис додав уже в постскриптімі: «Якщо потрібна довідка для одержання пільг, повідом».

10

Іван Коблик мав їхати один. На цьому наполягала його мати, Тетяна Никифорівна. Домовилися, що Іван зробить відповідну розвідку, а тим часом Калерія добре підготується. Про те, що з заводу її відпустять без затримки, не було сумніву. Це, між іншим, Вероніка бралася в потрібний момент влаштувати. Іван, правда, хотів сам домовитися про все з директором, але Калерія запротестувала. Їй дуже не хотілося, щоб Шляховий знав щось наперед. І взагалі вона просила Вероніку й Пи-

липа з Оксаною, які брали участь у проводах Івана Коблика, нікому нічого до пори не говорити. Не кожному були відомі подробиці її відносин з «законним» чоловіком, особливо тепер, коли його покликали в армію, а Калерія жила в його квартирі...

Після вирішального вечора Іван Коблик залишився ще на дві доби. Вони пролетіли для нього, як коротка мить. Він мав тепер право вранці провжджати її на роботу, а потім зустрічати. Разом вони ходили за Павлусем, гуляли на площі Кірова, ходили по магазинах. Калерія ставала в чергу до каси, а Коблик, вибравши затишне місце, залишався з дитиною. Якось на порозі гастроному вони зіткнулися з Леною Наріжною. Та вдала, що не бачить їх, але потім Калерія довго відчувала на собі чужий гострий погляд. Спиталася в Коблика трохи згодом:

— З Наріжною попрощався?

Хмарка досади з'явилася на його обличчі.

— Я просив тебе не нагадувати про Наріжну... Глянь он краще, які красиві санчата на вітрині... Саме для Павлуса... Може б, ми купили йому, га? Тобі легше буде возити його, ніж носити. В Іркутську зима довга...

— Там і купимо... Але скажи мені правду, Ваню... Ти ніколи нічого не обіцяв Наріжній? Не давав їй слова?

— Звичайно, ні!

— Любить вона тебе, Ваню... А мене... ненавидить. І віднині ще більше буде ненавидіти...

Він із змішаним почуттям любові і співчуття подивився на свою супутницю.

— За віщо їй ненавидіти тебе?

— А в лісі, пам'ятаєш... Як вона образила мене.

— Калю, рідна... Навіщо ти?.. Яке нам діло, нарешті, до Наріжної? Не знаю, усвідомила вона всю безглуздість своєї поведінки чи ні... але я... я, Калю, був з нею до кінця одвертим. Я ще не мав права назвати тебе мою майбутньою дружиною, проте... одне слово, Наріжна для мене не існує, як і я для неї. І мені б дуже хотілося, Калю, більше ніколи до цього не повертатися...

В останній вечір Іван Коблик трохи засумував. Знов і знов підраховував він, коли приїде на місце, скільки днів потрібно буде, щоб влаштуватися з роботою і квартирою.

— На Новий рік ви повинні бути зі мною. Чуєш, Калю? — наполягав він.

Калерія всміхнулася.

— Постараюся... Ваню, може, я понесу Павлуся, бо ти вже, мабуть, стомився.

— Нітрішечки. Отже, даєш мені слово?

— Даю...

— Новий рік зустрічаємо в Іркутську?

— Який ти, справді, Ваню! Я ж сказала...

— Я тому такий, що ніяк не можу повірити. Дурний у мене, Калю, характер. Буває, на цілі роки близькі люди розлучаються і то... спокійніші. Ні, не те слово. Вони просто певніше себе почувають. А у мене в душі суміш радості і тривоги. Хтось інколи ніби нашіптує мені: «Не їдь без неї, не їдь». Якись нерозумні передчуття...

— Підемо додому,— нагадала Калерія, побачивши, що великий годинник на площі Кірова, де вони прогулювалися, показує пів на восьму.— До поїзда не так багато. А передчуття і в мене бувають всякі... Що поробиш! Тут ми живемо з матерями, а доведеться ж їх залишати... У тебе хоч сестричка при матері, моя ж — одна... Та ще в... цій квартирі.

— Калю, — зрадів Коблик, — я все не насмілювався просити Варвару Миколаївну... їхати з нами. А чого їй тут, справді, залишатися! Ми б там удвох працювали, а Варвара Миколаївна з Павлусем...

— Ні, не згодиться вона. Хіба через деякий час. Мама дуже не любить мандрувати з місця на місце. Хто зна, як буде в Іркутську...

— Робота всюди є, Калю. І як уже ми з тобою вирішили їхати, на новому місці починати наше спільне життя, то й матері повинні підтримати нас... І твоя, і моя... Моя принаймні хоч відпускає мене без вагань...

— А якби не відпустила? — Калерія задумливо дивилася в сутінки вулиці, і здавалося, яка б не була відповідь, вона однаково спокійно сприйме її. Та це була, звичайно, жіноча хитрість. Калерії неодмінно хотілося почути від Івана Коблика запевнення, що коли б йому довелося вибирати між власними бажаннями і бажаннями матері, він не поступився б і таки здійснив усе задумане. Тетяна Никифорівна прихильно ставилася до Калерії і, певно, не кривила душею, благословляючи їх, однак Калерія кілька разів чула її несподівані зітхання саме в такі хвилини, коли Іван Коблик райдужними фарбами розмальовував майбутнє сімейне життя в Ір-

кутську. Щось тривожило Тетяну Никифорівну, чимсь вона була незадоволена. І ось тепер, запитуючи в Івана, що б зробив він, якби мати заперечувала проти Іркутська, Калерія мала на думці, звичайно, не лише Іркутськ, а й саму себе. Чи пішов би Іван Коблик заради Калерії проти материних бажань, материних порад?

— Якби не відпустила? — повторив Коблик, дивуючись, чому раптом у Калерії виникло подібне запитання. — Я люблю і дуже поважаю матір. Ми завжди, скільки я пам'ятаю, були з нею друзями. А хіба можуть друзі, справжні друзі, нав'язувати одне одному власні рішення?! Кожний з нас вільний у своїх вчинках. «Пустити» або «не пустити» — таке запитання і виникнути не може.

— Але порада друга має значення? Тим більше, якщо цей друг — рідна мати..

— Ти хочеш сказати, що хтось міг би помилитись, наприклад, і тоді обов'язок другого допомогти йому? Але, по-перше, Калю, ми разом з матір'ю прийшли до висновку, що мені... що нам з тобою краще виїхати з Яснограда. І потім... Ну, коли вже ти припускаєш можливість якогось конфлікту — то знай... Ніхто, навіть рідна мати не стримала б мене... — палко закінчив він і на коротку мить зупинився, глянувши в обличчя. Те, як раптом спалахнули у неї переможно очі, сповнило Коблика ніжним і хвилюючим почуттям. Калерія нічого не сказала, лише з вдячністю притисла його лікоть до себе.

Варвара Миколаївна давно чекала на них. Сьогодні особливо виразними, ніби глибшими були в неї зморшки над переніссям і під очима; від уважного погляду Івана Коблика не сховалося і те, що Варвара Миколаївна з усіх сил намагається триматися спокійно і навіть пробує всміхатися, хоч замість посмішки на обличчі виникає хвороблива судорога. Що з матір'ю щось коїться, помітила і Калерія.

— У тебе неприємності на роботі? — запитала вона півголоса, розкутуючи Павлуся.

— Ні. Нічого... Голова трохи болить, — і одвернулася, а потім зовсім одійшла від канапи. — Сідайте, Іване Семеновичу, — запросила Коблика. — Це ж у вас часу зовсім мало! Калю, чим ми почастиємо гостя перед далекою дорогою? Пирогів не напекли, а годилося б. Ви вже пробачте нас, Іване Семеновичу... Чай у мене

гарячий, будете пити? І вина трохи залишилося від минулого разу.

— Не клопочіться, Варваро Миколаївно. Спочиньте трохи. Поїзд майже о першій годині ночі. Ми трохи у вас посидимо, а потім до нас. Я домовився з дружком одним — він одвезе машиною.

Розмовляли більше про Іркутськ. Варвара Миколаївна, подаючи на стіл яблука, привезені від баби Теклі, з гордістю говорила про Україну.

— Таких там не знайдеш. У нас і яблуко, і груша, і виноград — все родить. А в Сибіру не те... Їжте, Іване Семеновичу. Важко буде звикати, ой, важко! Наші люди на щедротях української землі викохані, а там, кажуть, навіть картоплю в сушеному вигляді споживають.

— То, може, на півночі, в тундрі... А в Іркутській області картопля не гірша, як у нас. І сади...

— Навряд. Сибірська земля наскрізь від морозу кам'яніє, а коріння гине. Все, все в Сибір від нас везуть: і фрукти, і овочі. Щоб отаке яблуко та в Сибіру виросло! Зроду цього не було.

— Ти, мамо, начебто залякати хочеш Івана Семеновича? Але ж він, як бачиш, не дуже ласий до яблук.

— Дорослому однаково... А дитина без свіжих фруктів і росте не так...

Іван Коблик засміявся.

— А я думаю, чого це всі сибіряки «кволі»? Виходить, за фруктами скучили... Одверто кажучи, Варваро Миколаївно, про сади сибірські я лише з газет знаю. І ви там не були, і я не був. Однак Україна має свої щедроті, Сибір — свої. Чули про тайгу, про сибірські могутні ріки? Клімат там здоровий, сибіряки всі, як один, міцні, жиливі. Під час війни зустрічав я богатирів із сибірських дивізій. От і ми при звичаємося, сибіряками станемо...

— Хто де народився, там йому і найкраще. А при звичаюватися нелегко... І навіщо? Хіба на Україні нема заводів великих?

— Чусте, Іване Семеновичу? — Каля в присутності матері продовжувала розмовляти з Кобликом на «ви». — А ми радилися... Щоб і ти, мамо, з нами...

Іван Коблик сказав переконано:

— І заберемо! Олексій Олександрович писав мені, що спершу довго вагався, коли йому в Іркутськ запропонували їхати. Дав згоду на короткотермінове відря-

дження. А вдихнув сибірського повітря, побачив, яке там привілля, які невичерпні можливості,— закохався в Сибір.

— А досі де жив ваш Олексій Олександрович?

— У Москві, — відповіла Калерія.

— Дивно. Москву на Сибір не кожен згодиться міняти...— Варвара Миколаївна з недовір'ям хитала головою.— І сім'ю забрав із собою?

— Пише, що влітку обов'язково забере. Дочка у Вищому технічному училищі вчиться. На останньому курсі. Як скінчить, так і в Сибір попроситься.

Калерія уважно подивилася на Івана Коблика.

— А ви, як говорить наша Люба Ширяєва, «у курсі» відносно дочки Олексія Олександровича? Чи не в зяті він кличе, га?

— Фантазерка ти, Калю,— жартівливо мовив Коблик, трохи червоніючи. — Я ж дочки Грибова і в очі не бачив.

— То побачите... Пише Олексій Олександрович, що вона в Сибір прибуде? Ну от... Приїде молода, гарна. З дипломом інженера. Що тоді, Іване Семеновичу? Закохастесь, правда? Забудете Ясноград і всіх, хто там залишився? — вона жартувала, але лице вже затьмарилося, ніби справді якесь передчуття прокинулося в ній.

Зворушений, Іван Коблик не знав навіть, що йому робити, як реагувати. Якби вони були самі з Калерією, а то ж і Варвара Миколаївна сиділа поруч, все чула і все розуміла.

І враз першою опам'яталася Варвара Миколаївна.

— А про вино і забули? Де ж вино, Калю? Треба ж на дорогу... І закуску я зараз приготую. Одну хвилиночку. — Вона пішла в кухню шукати пляшку з вином. Як тільки за Варварою Миколаївною зачинилися двері, Коблик з благоанням подивився на Калерію.

— Навіщо ти так говориш, Калеріє? Навіщо тривожиш себе, і мене... і матір. Всіх нас тривожиш... Адже між нами все вирішено... Я ждатиму тебе, житиму думками про нашу скору зустріч, — він притяг Калю до себе і завмер.

— Між нами все вирішено, — пошепки повторила Калерія його слова. — Це так. Але знайте, Іване Семеновичу. Ви маєте право... маєте право почувати себе абсолютно вільним. Я не хочу клятьв... Якщо Калерія дій-

сно потрібна вам і буде потрібна... тільки за такої умови. Ще раз подумайте... Може, ви просто з жалю до мене зв'яжете собі руки?

— Калю, рідна! Ну невже в тебе кам'яне серце і ти не відчуваєш, що зі мною?

— Кам'яне серце? Ні, воно в мене справжнє...

— Аби ти дотримала свого слова, Калю... А все ми-нуле ми забудемо... Назавжди забудемо, — він взяв її голову, відхилився трохи і зазирнув у глибокі очі. Отак з високого берега дивляться сонячної днини в річку, дивляться і протинаять зором всю прохолодну товщу води — аж до самого дна! І те, що Коблик побачив у широко відкритих очікуючих жіночих очах, умиротворило його, сповнило вірою й теплом.

Вже Калерія знову сиділа на своєму стільці, а Коблик, який походжав по кімнаті, і досі вдихав пахощі її волосся, її одежі, на губах у нього ще й досі відчувався дотик її гарячих, покірних вуст.

Миром і згодою було, здається, насичене навіть повітря в кімнаті, куди з вином і тарілочками повернулася Варвара Миколаївна. Через кімнату ніби пропливла свіжа ранкова хмарина, залишивши на всіх речах, на обличчях прозорі сонячно-рожеві барви. Коблик зустрів Варвару Миколаївну вдячним поглядом, і та відразу зрозуміла: дякує він не за вино, а за те, що вона дала їм змогу поговорити...

Калерія допомагала матері: налила вина, порізала велике яблуко. Коблик закохано стежив за кожним її рухом.

— За що п'ємо? — запитала Калерія, і їй самій сподобалося, що голос її знову звучав спокійно.

— За швидку зустріч в Іркутську! — запропонував Коблик.

— Спершу за щасливу дорогу вашу, Іване Семеновичу. Аби все було добре, — піднесла чарочку Варвара Миколаївна.

Трохи згодом всі трое зайшли в спальню, Коблик прощався з маленьким Павлусем.

— На тебе схожий, — сказав він. — Бачиш, ямочка на підборідді. Точнісінько як у тебе...

Калерія пішла одягатися, а Варвара Миколаївна очима затримала Коблика в кімнаті.

— Я вірю вам... Ви чесна людина і любите Калю, — заговорила схвильовано. — Але в Калі дитина, чужа для

вас дитина, у якої є батько. Поганий, але є... Якщо і ви... ви потім розчаруєтеся, кинете Калерію... Чи уявляєте ви, Іване Семеновичу, до чого все це може призвести?.. Ні, не ображайтеся. Я — мати. Я маю право, повинна попередити вас... попросити вас...

Коблик почав заспокоювати її.

— Ви знаєте мене не перший день... Я не хлопчик, Варваро Миколаївно. Згода Калерії зробила мене щасливим на все життя. Нам буде добре, ви в цьому переконаєтесь... І не треба... не треба хвилюватися... Про одне прошу — не затримуйте Калерію в Яснограді. Без неї Іркутськ справді буде здаватися мені холодним, чужим, — Іван Коблик нахилився і поцілував Варвару Миколаївну в голову. — Покладіться на мене, як на рідного сина...

Варвара Миколаївна й собі поцілувала юнака в чоло. І він ступив до дверей, але зупинився, дістав з внутрішньої кишені якусь сіреньку книжечку. — Візьміть, будь ласка. Це гроші, які я залишаю Калерії на дорогу. Книжка виписана на пред'явника. Каса поруч з вами, на площі Кірова.

— Гроші? Ні, Іване Семеновичу, у такі справи я не втручаюся. І навіть їх залишати в касі? Віддали б краще своїй матері, а вона, як треба буде...

— Візьміть. І дуже вас прошу, нічого поки що не кажіть Калі. — Іван Коблик поклав книжку на буфет і швидко вийшов.

І ось уже Варвара Миколаївна зачинила за ними двері. Постояла трохи в коридорі, прислухаючись до затихаючих на сходах кроків.

В кімнаті звернула увагу на не допите Калею вино. Чомусь зажурено похитала головою. Потім побачила оцадну книжку на буфеті. Взяла, розгорнула. Гроші були внесені вчора, дев'ятого грудня. Три тисячі карбованців. «Хазяїн!» Хотіла сховати книжку в ліву шафочку канапи і раптом побачила білий ріжок схованого за кам'яними слоненятами листа. Аж тепер згадала, що сама поклала його туди ще до приходу Калерії та Івана Семеновича. Дістала. Знову здригнулася, побачивши фіолетовий трикутник солдатської печатки. Зворотної адреси на конверті не було, але догадатися не важко від кого. Як невчасно прийшов лист! Мовчав, мовчав Борис Северинович і, бач, надумав...

Старанно виведено слова: «Калерії Павлівні Франчук». Вперше бачила цей почерк — чіткий, красивий. Покійний чоловік Варвари Миколаївни любив вивчати чужі почерки і твердив, що безпомилково вгадує по них характер людини, її нахил. О, якби подібне було правдою! Адже кожна літера на цьому конверті — свідоцтво врівноваженості, серйозності, упевненості. Ні разу, видно, рука не здригнулася. Ні разу не завмирала в путі, скоряючись якимсь нервовим порухам душі, сумнівам. І таким почерком володіє Борис Северинович Франчук!

Присіла Варвара Миколаївна на краєчок канапи і замислилася. Вся складність життя, всі його несподіванки важкою ношею лягли на плечі, власні злигодні перемішалися, переплелися в однім клубку із невдачами Калерії.

Лист з солдатським штемпелем, одержаний в такий день, здавався Варварі Миколаївні поганим провісником. Не насмілювалася прочитати, що в ньому, але добра не ждала. Тому й не віддала його відразу Калерії, сховала на потім. Нехай хоч сьогодні, випроводжаючи Івана Семеновича в далеку дорогу, буде Калерія спокійна.

Важкі думи, лихо з вами Калиній мамі... Вже й для неї, здається, засяяло сонечко надії, як дізналася, що відтало Калине серце і знайшлося в ньому місце для такої щирої людини, як Іван Семенович Коблик. А зважила все — і не повірила в можливість щасливого кінця. І Борис Северинович може запротестувати — на розлуку потрібна його згода... Павлусь — постійний докір, чужа дитина і для Івана Семеновича, і для його рідні. А сама Каля... Хіба знає вона себе? Сьогодні і то, ніби погода в березні, то всміхається до Івана Семеновича, то знову насуплюється і робиться сама не своя. Багато в ній суперечностей, багато непостійності...

А тепер ще цей лист... Хіба взяти та й спалити його і нічого не казати Калі?

Схопилася з місця — рішуча, строга. Де сірники? Пішла на кухню. Ще постояла трохи, вагаючись. І... надірвала конверт.

...Калерія прийшла з морозу збуджена, червона.

— Павлусь не прокидався? А ти... ти й досі не лягала?

— Поїхав? — запитала в свою чергу Варвара Миколаївна, запитала так, ніби Іван Коблик міг і залишитися.

— Поїхав, — підтвердила Калерія, розглядаючи своє лице в дзеркалі. І розповідала. — А випроводжали його не тільки ми з Тетяною Никифорівною. Кілька хлопців із нашого цеху з'явилися на вокзал. І знаєш, хто ще — Лена Наріжна. Іван Семенович розгубився, як її побачив. Стоїмо на пероні, коли гульк — Наріжна, немов з-під землі...

— Знову сварилася з тобою? — Варвара Миколаївна згадала про сутичку в лісі, про яку їй зовсім недавно розповідала Калерія.

— Ні. Цього разу була інакша... З усіма поздоровкалася, навіть зі мною... А Івана Семеновича попросила одійти на хвилину... Про віщо вони говорили, не знаю. Чула тільки, як Наріжна кілька разів повторила схвильовано: «Пробач...» Потім вони потисли одне одному руки, і Наріжна пішла від нього, пішла не озираючись... Мені жалко навіть стало...

— Наріжної жалко? А себе, себе не жалієш? — Варвара Миколаївна увімкнула в кімнаті світло. Стіл був неприбраний і проти стільця, на якому звечора сиділа Калерія, в чарочці іскрилося недопите вино. Поруч лежав розпечатаний лист, і мати дивилася тепер на нього недоброзичливо, як дивляться на недруга.

— Від Марії з Березова? — схопила його Калерія.

Вона пізнала почерк і пополотніла. Лист був від Бориса, і мати його прочитала...

11

Калерію в яслах попередили, що в Павлуся трохи підвищилася температура, і радили два-три дні потримати його дома. Калерія відразу ж надіслала термінову телеграму в Іркутськ. Сповіщала, що через хворобу Павлуся затримується в Яснограді на невизначений строк. Обіцяла подробиці листом.

І ось Калерія сидить над чистим аркушиком паперу, але її мозок і її рука не підкоряються потребі розповісти одверто про те, що сталося. «Подробиці», обіцяні в телеграмі, тримають саму Калерію в стані невідомості, невпевненості; вона відчуває жахливе роздвоєння і

боїться навіть собі в цьому признатися. Звичайно, не синова хвороба — хоч у Павлуся лікарі справді знайшли ознаки гострого бронхіту — вивела Калерію з ладу. Ще до того, як у дитини з'явилася температура, Калерія знала — Іркутськ втратив для неї свою привабливість. У свідомості жило, правда, почуття провини перед Іваном Кобликом, але поруч міцніло, розгалужувалося інше почуття, коріння якого давно мало схованку в глибинах душі... Борисові листи — а їх вона тепер одержувала через кожні два-три дні — спершу налякали, приголомшили, а згодом таки розчулили Калерію. Одвертість, з якою розповідав він їй про свою «службу, не дружбу», гірке іронізування над самим собою і над сусідами по казармі, картини чергування в їдальні, в кухні, змальовані у властивій Борисові манері вдаватися до таких деталей, які найбільше вражають і запам'ятовуються, — все це знаходило в ній відгук, викликало співчуття. Читаючи його короткі «звіти» про ще один прожитий день, про ще одну неприємність, яка спіткала його, Калерія раптом відчула: він звертається до неї не як рівний, а як слабший до сильнішого, звертається ніби для того, щоб почути слово підтримки... Мимоволі згадалися Калерії перші дні роботи на «Зірці». Руки в густому чорному мастилі, невгамовний шум верстатів у вухах, нічне очікування на холодному мокрому пероні приміського поїзда. Як потребувала вона тоді щирого, доброзичливого слова! І добре, що поруч були такі люди, як Олексій Олександрович Грибов, Вероніка Багатирчук, Іван Семенович Коблик... А хто є в нього, у Бориса? Батькам він навіть не признається, друзям... Друзів, здається, Борис не мав і не має... Одній людині довірив Борис свої скарги — Калерії, і то навмисне приглушив їх. Згодом йому, звичайно, полегшає, незвичне стане звичним, організм загартується. Але зараз... Ні, Калерія повинна відповісти йому, озватися (хоча б як до зовсім сторонньої людини). Кінець кінцем Борис має рацію, що вона не вступить у протиріччя зі своєю совістю, нічим себе не зв'яже, якщо час від часу сповіщатиме йому про Павлуся...

Білий аркуш лежить перед нею, той самий, над яким сиділа і вчора. І купа листів. Ці — від Бориса, ті — від Івана Семеновича. Кому відповідати і що відповідати?

Двері в спальню відчинені, і там важко дихає Павлусь. Уколи не допомогли, висока температура трималася цілу ніч. Скоро до них навідається лікарка і, ма-

буть, знову захоче колоти. А можливо, порадить покласти малого в лікарню.

Закашлявся Павлусь — і Калерія схопилася, побігла до нього. Маленькі оченята дивляться в одну точку, личко пашить жаром, на чолі срібляться крапельки поту. Калерія нахилиється до дитини, прикладає вухо до грудей. І крізь теплу ковдру чути жрипи. Губи у Павлуса попечені, з ротика виривається гаряче повітря.

— Ну що тобі? Голівонька болить у маленького? Ляж на бочок, отак... Мама губки тобі водичкою змочить... — приторкнулася рукою до чола, мовила злякано: — Боже, ти ще більше гориш, Павлусю? А давай-но ми знову помірємо температуру...

Павлусь стогнав, у паузах з шумом видихав повітря. На червоній, мов сонцем підпеченій, щічці виразніше видно було золотистий пушок. Очі то розплющувалися, то знову ховалися під густими чорними, як у Калерії, віями. Вона з ніжністю стежила за голубою жилкою, що пульсувала на скроні біля рожевого вушка.

Нарешті витягла термометр. Відразу побігла до телефону, злякано шепочучи: «Сорок... У Павлуса сорок і дві десятих»...

— Мамо, мамо, я збожеволю. Зараз же їдь додому. У Павлуса сорок, більше, як сорок...

Потім дзвонила лікареві: «Рятуйте мого сина. У нього сорок... Він вмирає».

Накинувши хустку на плечі, вискочила на сходи. Обома руками стукотіла до сусідів, але ніхто не з'являвся. Потім з верхнього поверху спустилася в байковому рожевому халаті лікар-стоматолог.

— Павлусь... вмирає... синочок...

Сусідка, підхопивши поли халата, побігла услід за Калерією в спальню. Випростала ручку Павлуса — рахувала пульс.

— Ваш синок гарячий, це вірно. Але серце... серце у нього працює без перебоїв. Пульс рівний... Застудився?

— Дуже застудився. Лікарка казала — бронхіт. При лікарці було тридцять вісім і сім... А зараз сорок... Дивіться, жилка набрякла...

— Лікареві дзвонили? Добре. А тепер заспокойтеся, люба. Діти не бояться високої температури. У мене трос і всі вже хворіли по кілька разів... Все обійдеться,

заспокойтеся... Давайте разом посидимо біля маленького, а тим часом приїде лікар.

Квилин за п'ятнадцять сусідка вже знала всі подробиці того, як протікала хвороба Павлуся. Калерія оповідала так пристрасно, неначе від цього залежало встановлення діагнозу.

— Я саме писала листа... Чую, Павлусь закашлявся...

Сусідка обережно запитала:

— Борис Северинович знає про хворобу сина?

— Ні, ще ні. Я оце хотіла написати йому,— мовила Калерія, з тривогою придивляючись до обличчя сусідки.— А ви вважаєте, що становище Павлуся...

— До дітей хвороба швидко чіпляється, але й переборюють вони її швидше за дорослих. Будемо сподіватися, що й ваш Павлусь буде молодчагою... Однак температура тривожна. Батько потім може образитися, що його не інформували...

— Я напишу... обов'язково напишу,— рішуче повторила Калерія.

— Краще телеграму дати. Швидше дійде. Хто зна, може, Борис Северинович захоче приїхати...

— Хіба відпустять? — Калерія здивувалася, почувши оте «захоче». І пояснила сусідці:— Він у армії.

— Знаю. Що з того? В таких випадках лише з тюрми не відпускають. Лікар засвідчує зміст телеграми, і все...

До них подзвонили. Прибула лікарка. Павлуся оглядали недовго.

— Бронхіт... А може, навіть і запалення легенів... Доведеться забрати вас із сином в лікарню...

— Не надовго, звичайно?— запитала сусідка.

— Буде видно,— ухильно відповіла лікарка.— У вас є телефон? Так-от, я подзвоню в лікарню, а ви одягайте дитину. Закутайте тепліше. Не забудьте взяти паспорт...

Калерія квапливо і покірливо робила, що їй наказували. В очах застиг переляк.

...Варвара Миколаївна зустріла всіх уже в коридорі. Безсило сплеснула руками і дала дорогу.

Сусідка в рожевому халаті довела Варвару Миколаївну до дверей і, прощаючись, сказала:

— В лікарні їм буде краще. А їсти доведеться щодня носити, бо ваша Калерія на діті зовсім схудне... Між іншим, про телеграму не турбуйтеся.

— Про яку телеграму?— не зрозуміла Варвара Миколаївна.

— А ось,— сусідка розгорнула папірець, який тримала в руці.— І лікарка засвідчила хворобу, все як слід. Бориса Севериновича обов'язково відпустять...

Варвара Миколаївна прочитала написані знайомою рукою рядки: «Син важко захворів кладуть лікарню. Калерія».

— Ага... Добре. Добре, кажу,— мовила Варвара Миколаївна, якій здалося, що сусідка не зрозуміла її і тому так приглядається.

Насправді ж їй не сподобався вираз обличчя Калиної матері — розгублений, дивний. Текст телеграми здивував Варвару Миколаївну, здається, більше, ніж те, що Калерію з сином забрали в лікарню.

— Не турбуйтеся, зараз я відправлю телеграму,— повторила сусідка і, не знаючи, чи слід їй залишити Варвару Миколаївну одну, продовжувала стояти біля дверей.— Може, у вас будуть ще якісь доручення, не соромтесь. Я завжди готова вам допомогти.

— Ні, нічого не треба. Навіть телеграму... Я сама.

— А це вже ви пробачте... Я перед вашою дочкою особисто відповідаю за телеграму,— підбравши рожеві «крила» свого халата, сусідка побігла.

Листи на столі відразу привернули увагу Варвари Миколаївни. Власне, ці конверти вона вже й раніше бачила і деякі з них навіть виймала з скриньки, та не на-смілювалася прочитати, бо знала, що й за перший лист Бориса Калерія гнівалася на неї. Тепер листів з трикутним штемпелем кілька. Ось вони лежать, збережені Калерією. Навіть не читаючи, знала Варвара Миколаївна, яку отруту крапля за краплею вливав Борис у чутливе серце Калерії. Все частіше Калерія почала згадувати в своїх співаночках синові про батька, все з більшою схвильованістю вимовляла прізвище «Франчук», ніби знову хотіла воскресити минулі добрі надії. Таки сталося те, чого Варвара Миколаївна найбільше боялася,— солідкі, спокусливі слова Бориса заколисали Калерію, як малу дитину. Не п'ять тисяч кілометрів було тепер від Яснограда до Іркутська, а сто разів по п'ять... Чи догадувався Іван Семенович про подібну зміну?

Варвара Миколаївна збрала листи Івана Семеновича Коблика і сіла з ними в куточку канапи. Одягла окуляри... З кожним прочитаним рядком все виразніше

уявляла собі його, заклопотаного новою роботою і турботами про «гніздо», як він жартома називав одержану в Іркутську квартиру. Бачила, ніби наяву, кімнату з вікнами на порослій соснами схил Саянських гір, прозоросине повітря за вікном. «В ньому жодної бактерії»,— хвалився Іван Семенович. А в кутку кімнати бачила ліжечко для Павлуся і під ногами — хутро незнайомого Варварі Миколаївні сибірського звіра — кабарги. Ще бачила вона годинник на стіні, заведений, але не пущений: Іван Семенович приурочив цю подію до того дня, коли поріг іркутської квартири переступить Калерія з Павлусям...

В іншому листі сповіщав Іван Семенович про «їхню» вулицю, яка веде до річки Ангари, про школу, де будуть вчитися «наші діти», про дитячу Малу Східно-Сибірську залізницю... А ось уже рядки, сповнені нетерпіння,— чи замовила Калерія квиток. Кланявся від Олексія Олександровича, а той власною, видно, рукою дописав унизу: «Ага, зробив своє діло мій перстеньок!»

Калю, Калю... Яким людям ти відмовляєш у дружбі, яке щастя топчеш ногами заради... Заради чого, справді? Невже заради любові? Ні, ні! І любов не може вічно бути нерозсудливою, сліпою. Після тих образ, яких зазнала ти від Бориса, кам'яним, здається, повинно зробитися твоє серце для нього. Навіщо ж телеграма?

А може, вона, Варвара Миколаївна, помилилася? І телеграма продиктована не чим іншим, а тільки важким станом Павлуся? Все ж Борис, який не є, а батько.

Згадка про Павлуся повертає Варвару Миколаївну до дійсності. Треба подзвонити, вирішує вона, негайно про все дізнатися. Набирає довідковий номер, потім дзвонить в першу дитячу лікарню. Черговий лікар підтверджує — немовля з матір'ю у них. Трохи пізніше можна буде одержати точніші відомості...

А ще через півгодини додому дзвонить Калерія.

— У Павлуся, як і сподівалися, бронхіт і запалення легенів,— сповіщає вона.— Але лікарі кажуть — все обійдеться... Колотимуть кожні три години...

— Бідний хлопчик... У нього ж і тільця того...— зітхає Варвара Миколаївна. — Може, тобі треба грошей?

— Поки що не треба... Принеси мені вранці, як іти-меш на роботу, капці... — просить Калерія.— І трохи одеколону...

Калерія замовкає, але трубку не кладе. І раптом не-сміливо:

— Мамо...

— Я чую, Калю...

— Зайди на третій поверх до лікарки, «мадам» Ланге... Скажеш, телеграму посилати не треба.

— Не треба? Добре, зараз піду,— з готовністю говорить Варвара Миколаївна. — Або ні, я запрошу її до телефону, і ти сама скажеш... Почекай одну хвилину.

Але пізно, сусідка вже все зробила. Мовчки вислухує Калерія материне повідомлення. Кладе трубку. «Пізно опам'яталася», — зітхає Варвара Миколаївна.

І знову береться за листи. Цього разу перед нею зовсім інші картини. Борис Северинович теж уміє мріяти, але він у листах живе минулим або майбутнім. Нинішнє його становище не варте уваги, і він потішається, ніби блазень, над самим собою. «Лежу на снігу, націлююся в мішень, вірніше, роблю вигляд, що націлююся, бо це лише гра — гвинтівка без патронів. А ноги мерзнуть, і це вже не гра». І далі: «Командир вимагає, щоб я навчився ходити так, як ходить він. Що робити, коли мені зовсім не подобається його хода? Командир відділення Мешков каже, що ніколи не бував в опері і ніякого уявлення не має про балет. Ми на цю тему розговорилися з ним тому, що командир частенько вживає слово «кордебалет» як лайку».

Зате спогади звучать, немов зітхання закоханого. Тут і зіграні на сцені ролі, і мандрівки з фотоапаратом серед чудової кавказької природи, і, нарешті, «незабутні» зустрічі з Калерією... Варвара Миколаївна червоніє навіть, читаючи про давню поїздку Калерії і Бориса в Мокру Балку, про «казкові ночі», коли вони були «такі щасливі».

Варвара Миколаївна починає пригадувати... Останнім часом Калерія по кілька разів на день підходить до поштової скриньки і якось змінюється вся на очах, хоч і намагається приховувати своє збудження. Після одних листів радіє, а після інших — стає смутною. Ну, звичайно, тепер мати розуміє: «Інші — листи з Іркутська. Совість мучить Калерію, — догадується Варвара Миколаївна.— Але як швидко втихомирюється її совість, коли приходять наскрізь фальшиві Борисові листи...»

Варварі Миколаївні набридає читати, адже чим далі, тим Борис настирливіший, він знову починає вірити в свою силу над Калиним серцем.

«Крапля камінь довбе», — згадує Варвара Миколаївна приказку. От цим і користується Борис Франчук. Крапля за краплею поціляє, куди йому треба... Але навіщо? Хіба не сам він покинув Калю, осоромлену, одну-однісіньку в чужому місті? Хіба не він на очах цілого Яснограда демонстрував абсолютну байдужість до неї і волочився за артисткою Яблонською? Навіщо ж йому тепер знадобилося знову обплутувати людину, яка і так ледве-ледве вибралася на рівний шлях? Навіщо до кінця ламати молоде життя?..

І знову гнівалася на Калерію і жаліла її. Як таки не відчути, де щирість, а де лиш гра в любов? Як не шанувати, зрештою, себе самої, свого слова? І хоч би набралася сміливості, чесно і щиро написала в Іркутськ. Нехай не чекав би Іван Семенович, не страждав...

Знову перенеслася думкою в квартиру далекого сибірського міста. Відчула і свою провину перед Іваном Кобликом. Чому не відпустила тоді Калерію? А то й Павлусь, бач, застудився, хворіє, і все задумане руйнується, мов карткова хатка...

Сон був неспокійний, важкий. А світанок приніс нову тривогу. Телеграма від Бориса Франчука. Сповідав, що одержав відпустку і сьогодні виїжджає.

— Тішся, доню. Накликала біду, тепер тішся, — промовила з серцем Варвара Миколаївна.

Телефонний апарат манив її до себе. Хотілося зразу ж повідомити Калерію. «А втім, — подумала, — чи зрозуміє вона зараз що-небудь!»

Годинник показував пів на сьому. Місто вже прокидалося, за вікном чулося напружене вуркотіння автомашини, яка, очевидно, загрузла в снігу. Варвара Миколаївна відчинила кватирку, і в кімнату залетіло кілька пухнастих сніжинок: одна з них опустилася на руку і зразу ж розтала.

Глянула на пелюшки, які висіли під вікном, потім — на двері спальні.

Рішуче підступила до телефону.

— Дуже вас прошу... Дочка моя там з маленьким. Калерія Франчук. Чи не можна покликати?.. — попросила Варвара Миколаївна.

Йй пообіцяли. Потім все надовго затихло. Але ось чути кроки.

— Ти, мамо?

— Доброго ранку, Калю. Як Павлусь?

— Стогнав цілу ніч. Температура висока.

— А лікарі? Що вони кажуть?

— Лікарі мене лають. Не вірять, що він в яслах застудився...

— Чим лікують? Лікують чим Павлуся?

— Уколами. Через кожні три години... Навіть не кричить, лише стогне... І дивиться на мене, мов дорослий. Здається, от-от заговорить, почне скаржитися... Серце розривається, мамо... Краще б я захворіла, нехай би мене кололи, а не його...

— Не кажи дурниць, Калю... Його хвороба і так твоя хвороба. А ти бережися, дочко. Всі діти хворіють — нічого не зробиш. Той змалку, а той, як уже підросте. З малими дітьми — малі клопоти, з великими — великі...

Варвара Миколаївна радилася з Калерією, чого їй з їжі принести, чого купити. Під кінець сповістила, ніби ненароком, про телеграму. На протилежному кінці дроту — ні звуку. Може, не почула Калерія, не зрозуміла?

— Від Єориса Севериновича відповідь прийшла, — повторила Варвара Миколаївна.

— Чую... — глухо промовила Калерія, ніби сама до себе. В голосі ні радості, ні горя, лише замішання.

— Не знаю, як з ключем бути. Мені на роботу...

— Попередь двірника і залиш у нього ключ, — порадила та після тривалої паузи. І через мить до Варвари Миколаївни долинуло тихе вкрадливе зітхання.

— Будь розумницею, Калю, — попрохала Варвара Миколаївна, хотіла ще дати дочці якусь пораду, але передумала. — Я зайду до тебе приблизно через годину.

О пів на дев'яту Варвара Миколаївна увійшла в широкий і світлий коридор міської дитячої лікарні. На її стукіт двері відчинила худенька дівчина в халаті.

— А хто ваша дочка? — запитала вона, а потім поклатала палець на вуста. — Так би й казали. Бачили парадний хід? Ну от... Там вас дождатиме Калерія.

У гардеробній, якою, очевидно, не користувалися, стояло кілька стільців і біла кушетка, в кутку лежала кучерява ялинка. Ще одні двері вели в глибокий будинок, і саме в них з'явилася через дві-три хвилини Калерія.

В білому халаті і білій хусточці вона була схожа на сестру-жалібницю. Обличчя Калерії посіріло, очі три-можно поблискували.

— Покажи телеграму, — мовила Калерія, підходячи до матері.

Та розгублено закліпала віями.

— А я її не взяла... Дома телеграма...

Губи Калерії незадоволено скривилися.

— Зміст пам'ятаєш? — опустивши очі, знову запитала дочка.

— Одержав відпустку... Сьогодні виїжджаю... І підпис. Більше нічого.

— Телеграма датована вчорашнім числом чи сьогоднішнім? — Калерія витягла з маминого кошика в'язку буликів, надломивши один.

— Свіжі. Ти любиш з молоком... Ось пляшка, ще гаряче... А про число не знаю, не розгледіла. Та хіба це має значення, сьогодні чи завтра, — пильно подивилася на дочку.

Калерія спалахнула.

— Звичайно. Ніякого значення. Хоч би й зовсім не приїхав, — приклала руку долонею до чола. — Голова тріщить, а в очі ніби хто піску насипав.

— Стомилася ти. А Павлусь що ж, і досі не спить?

— Не спить... Ротик відкритий, губи пошерхли. Жах!

— І де воно, бідне, так застудилося? Півроку не прожив, сердешний, а вже скільки лиха зазнав, — Варвара Миколаївна витерла рукавом пальта непрохані сльози. — Хотіла я тобі сказати, Калю... Не впадай у розпач, хоч би як тобі важко не прийшлося. Не кланяйся нікому... Знаєш, про кого кажу. Горе наше йому не потрібне, не вірю я... Не вірю, що їде він з добрими намірами. Нічим він тобі не допоможе, ні тобі, ні Павлусеві...

— Я й сама не знаю, навіщо телеграму посилала, — роздумливо промовила Калерія, опускаючись на кушетку поруч з матір'ю. — Сусідка ніби загіпнотизувала мене. Треба, каже, Борисові Севериновичу сповістити...

Варвара Миколаївна нахмурилася, докірливо похитала головою.

— Неправда твоя, Калю... Листи Франчука загіпнотизували тебе, а не сусідка. Пробач, я без твого дозволу прочитала їх... Так уже вийшло.

Калерія подивилася на матір і, зустрівшись з її одвертим, строгим поглядом, одвернулася.

— Мені дуже прикро говорити про це з тобою зараз, в таку годину... А доводиться, — Варвару Миколаївну аж пересмикнуло від хвилювання, проте вона продовжувала: — Приїде Борис Северинович, і ти, я бачу, готова зустріти його, як друга...

— Мамо! — крикнула Калерія. — Ти ображасш мене... І помиляєшся, мамо! Як друга?.. Ніколи! Я викликала його як батька смертельно хворого хлопчика. І тільки.

— В його листах, особливо останніх, дуже мало згадок про сина... Зате в них багато...

— Прощу тебе, облишмо. Я не маю від тебе ніяких таємниць. Листи листами, але я... я нічого йому не обіцяла.

— Лише покликала телеграмою?

— Не до себе покликала, до хворого сина, — захищалася Калерія. Тепер вона вже не ховала очей, дивилася на Варвару Миколаївну так, як дивляться діти, ображені недовір'ям дорослих. — Клянуся тобі, мамо, між мною і... Борисом нічого не зміниться... Я залишуся одна... назавжди одна...

— Ніхто цього від тебе не вимагає, Калю, — потеплили очі у Варвари Миколаївни. — І зовсім не одна ти... У тебе син, він видужає і ростиме розумним, міцним. І в тебе є, Калю, друг, справжній друг...

— Я все, все знаю, мамо, — притулилася до Варвари Миколаївни Каля. — Ти права... Я винна перед Іваном Семеновичем. Треба було давно... — Але що саме «треба було», Калерія так і не сказала. Відкрилися двері, і в коридорчик зазирнула худенька дівчина в халаті.

— Почався обхід... Тебе кличуть в палату, — сказала дівчина Калерії.

— Іду. Зараз іду.

— Візьми ж кошик. Там і пелюшки...

— Спасибі, мамочко... Я буду розумна, побачиш. Не турбуйся... І дуже прошу, подзвони у цех. Попередь, що мені продовжили лист непрацевдатності.

...Сусідка з третього поверху везла на санчатах ялинку і, як тільки побачила Варвару Миколаївну, відразу ж зупинилася, почекала її.

— Ви від Калерії? Я догадалася. Не покращало дитині? Ай-я-я! І треба ж такому трапитися напередодні Нового року. У всіх свято, тільки вони, бідненькі, в

лікарні... А скажіть, Борис Северинович ще не приїхав? Ні? Ви ніби дивуетесь? Звичайно, поїздом не можна так швидко, але тепер і зимою курсують літаки. Борис Северинович людина чутлива, я певна, що він уже в дорозі...

Варвара Миколаївна промовчала. Вона зовсім мало знала сусідку і не хотіла відкривати перед нею свою душу.

Квартира здалася їй пустою. Швиденько поприбирала, поховала листи — окремо Івана Семеновича, окремо Борисові, дістала з шафки оцядну книжку, залишену Кобликом, і поклала в свою сумочку.

Все, здається. Ні, не все. Он висить фотографія, зроблена перед від'їздом Коблика. Калерія, Іван Семенович і його сестричка Оля. Краще зняти... А втім... Рука не слухалася, повисла безсило. Варвара Миколаївна одійшла помалу від стіни, звідки на неї дивилися три пари щасливих очей. І в останню мить, уже зачиняючи двері, вона подумала: «Нехай. Принаймні знатиме, що й у Калерії є друзі». Варвара Миколаївна навіть собі не призналася, що фото, залишене на стіні, було її помстою людині, підступність якої не викликала в неї ніяких сумнівів.

Виявилось, сусідка-лікарка не помилилася. Борис грибув у той же день надвечір. До її повернення з роботи він встиг поголитися і зустрів Варвару Миколаївну на порозі — свіжий, із засмаглим лицем, сяючий, як гудзик на його гімнастерці. В кімнаті міцно пахло духами «Біла ніч». Борис церемонно поцілував Варварі Миколаївні руку.

— Добре, що ключ залишили, — сказав рокітливим баском. — Ну як я, помолодшав чи постарішав? — виструнчився перед нею, як на огляді.

Варварі Миколаївні, між іншим, подумалося: «Якийсь не справжній він, немов загримований».

Мабуть, не дуже прихильно дивилася Варвара Миколаївна на гостя, бо хизувався він недовго. Дістав з кишені телеграму, показав Варварі Миколаївні — це була телеграма Калерії.

— Якщо не тасмниця, прокоментуйте, будь ласка. Що сталося з моїм сином? Де він?

Борис Франчук намагався змінити свій не зовсім підходящий для даного моменту тон, але поки що йому це не вдалося. Таланту для швидкого перевтілення браку-

вало, до того ж матір Калерії ніби хтось підмінив — він пам'ятав її тихою, покірливою жінкою і завжди вважав, що знайде в неї підтримку. Сьогоднішня Варвара Миколаївна дуже не сподобалася Борисові, вона своїм загадковим мовчанням і своїми поглядами збивала його з пантелику.

— Павлусь у лікарні, адже вам про це повідомили, — відповіла Варвара Миколаївна холодно.

Їхні очі зустрілися. І Варвара Миколаївна збагнула — Борис Франчук по-своєму тлумачив телеграму Калерії. Він і зараз не вірить у хворобу сина і всю цю історію. Виклик приписує бажанню Калерії побачитися з ним... Так от чому в нього такий вигляд!

— Лікарі визнали запалення легенів. Вранці температура ще трималася. Сорок і три... А зараз... дізнаємося, — Варвара Миколаївна, не знімаючи пальта, підійшла до телефону.

Черговий лікар не міг сказати нічого втішного. Все по-старому. Криза продовжувалася. Просити, щоб покликали Калерію, Варвара Миколаївна не насмілилася.

— Калерія знає, що я мав приїхати? Бо моя телеграма, очевидно, вже не застала її дома?..

— Знає... — Варвара Миколаївна подивилася на годинник. — Побачення дозволяється до семи. Встигнете...

— А ви хіба не збираєтеся зі мною? — роблено здивувався Борис. — Жаль, дуже жаль. Це десь, мабуть, на околиці?

Варвара Миколаївна назвала адресу.

— О, зовсім близько! То я піду. — Борис подивився на свої чоботи, зняв пояс. — Ще одне прохання... Самі розумієте, з'являтися з порожніми руками не годиться, а в мене... — він ляснув себе по кишенях. — Як говоритися, ні шеляга... Позичте четвертну до вечора або найпізніше до завтра...

Варвара Миколаївна знизала плечима.

— Нема у мене зайвих. А про Калю не турбуйтеся. Їй нічого не треба. Їсти я вже віднесла.

Борис незадоволено цмокнув губами. І знову запитав:

— Не дасте? — в голосі його прозвучав виклик.

— Кажу, нема зайвих.

— Д... добре... — протяг він баском. — Обійдемося. Світ не без добрих людей, — і вийшов. Чути було його

впевнені кроки, але він, здається, не вниз спустився, а піднявся на третій поверх.

«Невже у сусідів позичатиме?» — не повірила Варвара Миколаївна і вже пожалкувала, що не дала йому двадцять п'ять карбованців. Гроші невеликі, а через них на все життя можна бути осоромленою перед чужими людьми. Тихенько наблизилася до дверей, почала прислухатися. Згодом угорі цокнув замок, долинули чийсь голоси. Так і є — він заходив до Ланге, лікарки-стоматолога.

Варвара Миколаївна аж здригнулася, коли над нею продзеленчав електричний дзвінок.

— Хто там?

— Відчиніть на хвилину! — обізвався Борис.

Заходить він не збирався, тільки простягнув їй новенькі п'ятдесят карбованців.

— Візьміть мій пай на харчування. Не ходитиму ж у такому вигляді по ресторанах! — він поправив шапку-вушанку, осмикнув шинелю і, скептично глянувши на свої чоботи, подався униз по сходах.

Вчинок Бориса Франчука остаточно вивів з рівноваги Варвару Миколаївну. Адже він навмисне вертався, щоб посміятися над нею і продемонструвати свою незалежність. А чим вона може йому відповісти? Зачинити перед ним двері? Чи, може, самій не ночувати дома, поки він у відпустці? Так, це найкращий вихід. Сьогодні вона подзвонить Калерії і попередить, що ночуватиме в дитсадку або в Сніжків...

Тим часом задоволений собою Борис Франчук опинився на площі Кірова. Вогні гастроному нагадали йому про необхідність придбати подарунок для Калерії. В кишені в нього залишилася половина позиченої суми. «Що їй купити? Коробку цукерок, духи? А може, букет квітів?» Квіти! Ну, звичайно, це найоригінальніше. Зима. Через три дні Новий рік, а він, Борис, принесе Калерії живі квіти... Чорт забери, здорово вийде! Тоді відпаде необхідність говорити їй про свої почуття, повторюватися... Усього ж кілька днів у його розпорядженні, і їх треба прожити так, щоб потім було що згадувати! Жаль, не застав Калерії дома. Цілу дорогу млів, уявляючи, як вона сама впаде йому в обійми! Виходить, даремно хвилювався... Та нічого, в нього є час. Зараз вони домовляться про все... Не обов'язково бути їй весь час

з дитиною, вночі навіть хворі сплять, а від лікарні до їхньої квартири недалеко.

Літня жінка в халаті відмовилася викликати Калерію. Борис Франчук красномовно почав шарити в кишнях, і жінка, зрозумівши його намір, докірливо промовила:

— І не совісно вам, молодий чоловіче? А ще форму носите!

— А що ж робити? — не відпускав її Борис Франчук. — І так не можна і сяк... А я за тисячу кілометрів приїхав... Хлопчик, син мій, хворіє.

Жінка за віконечком трохи пом'якшала.

— Біда з таким народом. Чисто, як діти! Ну добре, я медсестрі скажу.

Через кілька хвилин з'явилася інша людина — худенька, красива сестричка.

— Ви до Калерії Франчук? На жаль, сюди вона вийти не може. Запізнилися, товаришу...

— Я приїхав здалеку. Дуже вас прошу...

Медсестра трохи подумала.

— Добре. Вийдіть на вулицю і там побачите парадні двері. Я відчиню їх... Тільки глядіть, довго у нас не затримуйтеся.

Через парадний хід Борис потрапив спершу в напівтемний вестибюль, а потім пройшов за медсестрою в гардеробну. Тут його примусили чекати.

Та ось внутрішні двері відчинилися, і в гардеробну зайшла Калерія, в халаті наопашки. При слабенькому світлі матової лампи під стелею він одразу навіть не впізнав її. Калерія здавалася дуже стомленою. Синюваті тіні під очима робили її обличчя строгим, змарнілим. Як мало в цю мить нагадувала вона Калерію з його спогадів!

Борис Франчук примусив себе зробити перший крок їй назустріч. А коли Калерія застережливо підняла руки, він, підкоряючись уже не стільки почуттю, скільки своїм примхам, рішуче пішов до неї...

Різко окреслені очі Калерії здивовано і злякано дивилися на Бориса, закликали його зупинитися, не чіпати її. Та, мабуть, саме ця впертість, невмолимість, прочитані Борисом на її сполоханому обличчі, ще більше запалювали його... Він взяв Калерію за плечі.

І все відбулося так, як Борис сподівався. В Калерії не вистачило душевних сил відштовхнути Бориса; він

взяв її голову гарячими руками, на одну коротку мить завмер, немов милуючись нею. А потім...

Губи Калерії виявилися такими ж, як і давно колись — по-дівочому непокірними. Ще й ще припадав до них Борис...

— Я знав... знав... Ти не забула мене. Ти знову моя і я... твій.— Він озирнувся, окинув оком кімнату.— Хто б міг сказати, що нова зустріч наша відбудеться в подібних умовах! Калю, чому ми не можемо зараз же піти звідси, піти додому!

Ці його слова ніби пробудили Калерію.

— Ви... неможливий... Хто дав вам право,— Калерія зробила зусилля, щоб звільнитися від його обіймів.— Ви навіть нічого не питаєтеся про сина... А він... Він... Ну, одійдіть, чуйте! Не займайте мене. Одійдіть, інакше я...

— Добре... визнаю себе винним...— покійно схилив голову Борис і склав руки на грудях.

Калерія одійшла вбік, їй хотілося кинути в обличчя людини, яка стояла перед нею, найжорстокіші слова. Цього вимагав голос розуму. Він вимагав не мовчати, не підкорятися почуттям, пробудженим появою і близькістю Бориса, його несподіваними ласками. Та все у голові чомусь переплуталося. Голубі і глибокі, ті самі, не забуті нею очі дивилися винувато, просили пробачення. Сіра коротка шинеля, великі прості чоботи з кирзовими халявами, парусиновий пояс з білою металевою бляхою робили Бориса незграбним, подібним до Івана Коблика, коли той одягав пальто із смушевим коміром і високу «шевченківську» шапку. Дивно, але цього Бориса, схожого на Івана, Калерія навіть і тепер, коли він дозволив собі те, на що не мав права, вже не могла ненавидіти так, як ненавиділа досі.

Але чому він не питається про Павлуся? Байдужий до сина чи справді такий зворушений зустріччю, що все забув, забув, для чого приїхав? Ні, він неможливий, їй жарко від його поглядів... І дуже хочеться бачити його не тільки таким, а й турботливим батьком. А він мовчить...

Калерія пригадує вранішню розмову з матір'ю. Ні, вона не обманювала, коли твердила, що не давала Борисові ніяких обіцянок. Ніяких! Нехай сьогоднішнє буде на його совісті. Вийшла, щоб сказати йому про Павлуся, — і все. Нічого більше...

Раптом Калерія прислухалася — Борис звертався до неї.

— Я розумію. Наша зустріч затьмарена хворобою сина... Я навіть не насмілюся відразу запитати тебе, хотів відтягти ці жахливі для мене хвилини... Сідай, скажи, що з ним? Невже медицина безсила?

— Чому безсила? — злякано схопилася Калерія. — Хто тобі сказав, що безсила?

Борис пробурмотів щось невиразне.

Щоки і чоло Калерії зробилися білими, як пергамент.

— Ти був у лікаря? — підступила Калерія до Бориса. — Ти ховаєш очі, ховаєш від мене правду?! — зашепотіла йому в лице, непомітно перейшовши на «ти». — Не може бути... Не може бути, чуєш! Головний лікар нічого не знає! — змовкла, сполохано стежачи за виразом Борисового обличчя. Застогнала і закрила лице руками. За мить знову опам'яталася, схопила Бориса: — Чого ж стоїш?.. Біжи, шукай інших лікарів! Ми врятуємо нашого сина, врятуємо Павлуся!

— Калю, Калю, — заспокоював її Борис, розгубившись від несподіванки. Здавалося, вона збожеволіла. — Ніякого лікаря я не бачив, клянуся. Ніякого лікаря. Варвара Миколаївна, твоя мати, сказала, що хлопчик дуже...

— Неправда. Ти був у лікаря...

— Клянуся, Калю. Клянуся... своїм власним здоров'ям. Крім Варвари Миколаївни, я взагалі ні з ким не розмовляв.

Калерія не повірила. Почала прислухатися до ледь чутних голосів, які долинали в гардеробну.

— Павлусь там один... Може, я потрібна?

— Хіба не знають, де ти?

— О, чуєш? Знов. Це мене гукають, — швидко пішла до дверей, з порога кинула: — Чекай... Якщо Павлусеві погано... — останніх слів Борис не почув.

Хвилин п'ять ходив по гардеробній, прислухаючись до власних кроків. Калерія не з'являлася. Пакет на столі привернув його увагу. Ледве згадав, що сам приніс його. Яке все ж безглуздя, на позичені гроші купувати квіти! І взагалі... кому вони потрібні? Калерії? Навряд. Його синові? Чорт забери, жахливо навіть подумати про подібний збіг: хлопчик тяжко хворий, а він нічого кращого не вигадав, як принести в лікарню квіти... І для

чого раптом йому знадобилося нагадувати про «безсилля» медицини? Запитання ці виникали в його голові, як виникають хвилі за пароплавом у відкритому морі, але вони, подібно до тих хвиль, яким не судилося бачити берега, так само не досягали мети,— серце Борисове залишалося черствим, майже байдужим.

«А вона малого любить сильніше, ніж мене!» — прийшов він до висновку. І подібний висновок цілком влаштував його в тому розумінні, що про хлопчика, його сина, є, слава богу, кому турбуватися.

Іронічно мружачи очі, оглядав кімнату. Невже отут і відбуватимуться всі його зустрічі з Калерією?

Недалеко грюкнули двері, почувися кроки. Але в гардеробну увійшла не Калерія, а та літня жінка в халаті, що відмовилася від «чайових». Вона принесла Борисові записку:

«На жаль, вийти не маю можливості. Павлусь не спить. До побачення. К.».

— До побачення! — промовив Борис роздумливо. — До нового побачення в холодній гардеробній. Нічого не скажеш, весела перспективочка!

Борис дістав цигарку. Поки запалював її, через гардеробну пройшла у вестибюль худенька сестричка з строгим лицем. Погляд, кинутий на нього, ніби говорив: «Ага, ви ще й досі тут... Чекаєте біля моря погоди». Пустивши вгору кільце густого диму, Борис рушив услід. В пальті сестричка вже не виглядала такою худенькою, а її ноги навіть здалися йому досить стрункими. «Хіба запросити в кіно? Або повечеряти з нею?» — він пішов швидше, маючи намір наздогнати дівчину.

Однак йому сьогодні конче не щастило. Проти ліхтаря походжав військовий, здається, лейтенант. Борисова супутниця попрямувала простісінько до нього. Довелось козирнути «суперникові» і стати свідком того, як лейтенант, нехотя відповівши на Борисове привітання, ніжно взяв сестричку під руку...

«Щастить, як утопленику», — гірко всміхнувся Борис.

Він уже хотів їсти, його манили вогні ресторану на площі. Але рядовим не дозволяється заходити до ресторану. Доводилось завертати на Київську.

На сходах пахло незнайомими духами. За мить він побачив сусідку, лікарку, і догадався — пахне від неї.

— Борис Северинович! Нарешті... А я вас виглядаю, виглядаю. Для вас ключ залишили...

— А де ж... Барвара Миколаївна? — здивувався Борис.

— Не знаю. Просила ключ передати.

Вони разом зійшли на його поверх. Тут було світліше, і Борисові кинулося в очі, що сусідка виглядає зовсім інакше, ніж вдень. Брови її тепер вигиналися тоненькими дугами, не світлими, як завжди, а чорними, вуглистими, губи блискотливо червоніли, нагадуючи надломлений переспілий помідор. Побачив він і повну відкриту шию, щедро напудрену, рожеву... Шубка на ній була не застебнута, і з-під чорного хутра визирав добре знайомий Борисові теплий квітчастий халат. Колісь давно — він був тоді десятикласником — ця заміжня жінка сама спокусила його...

Цокнув ключ, і двері податливо відчинилися.

— Може, і ви зайдете... — непевно, не своїм голосом мовив Борис, даючи їй дорогу.

Сусідка кокетливо озирнулася.

— А нас... ніхто не бачив?

12

Вночі Павлусь почував себе значно краще, дихав не так важко і перед світанком задрімав. Черговий лікар обережненько вивільнив з пелюшок маленьку руку, підрахував пульс. Калерія з надією стежила за лікарем.

— А ви спали? — раптом запитав він у неї, і те, як сам він запитав, обрадувало Калерію. Лікар сказав: — Тепер можна і мамі спочити, син дозволяє.

— Спасибі вам, — щиро подякувала Калерія.

Маленьке ліжечко сина стояло поруч з її великим. Напівлежачи, вона мала можливість весь час бачити обличчя Павлуся. Інколи тоненькі брівки його піднімалися вгору і вигиналися — тоді на чолі з'являлися зморшки: інколи хлопчик схлипував і крізь рожеві прозорі ніздрі видихав повітря. Ротик він тепер розкривав не часто, кашляв помалу. Кумедно складав губки і швидко-швидко починав уві сні смоктати... Калерія радо усміхалася до нього сплячого, і невимовно ніжне почуття охоплювало всю її істоту. Кожен шерех, кожен звук у палаті примушував Калерію переживати за Павлуся. «Хоча б не прокинувся!» Поява медсестри з шприцом кинула Калерію в жар: «Знову!» Сама розкутувала дитину

і потім, після уколу, довго масажувала місце на ніжці, ушкоджене голкою.

Ліворуч від них спала дволітня Світланка, спала вперше без матері, яка кілька днів була невідступно з нею, а на цю ніч відпросилася в чергового лікаря додому. Світланка так і не знала, що вона сама; вночі, почувши, як дівчинка покликала маму, Калерія посадила її на горщечок, і та спросоння не зрозуміла, хто про неї турбується. Тепер Калерія боялася — адже Світланка от-от прокинеться і, звичайно, почне кликати маму, розплачеться. А Павлусеві дуже потрібний спокій, спокій і сон...

Тихо скрипнули двері. Так і є — прийшла, нарешті, Світланчина мама. Вже й халат встигла одягнути, обличчя рум'яне, свіже.

— Довго гуляєш, Віро,— дорікнула молоду жінку Калерія.

— Яке там гуляння! Костюм чоловікові прасувала, сорочки... Без нас доведеться йому святкувати.

Калерія думала про своє. Приїзд Бориса завершував, як вона почала розуміти, певний період у їхніх стосунках. Борис виплутувався помалу з полону фальшивих уявлень. Одна зустріч, звичайно, не вирішує нічого, а втім, уперше після розлуки він розмовляв з нею як з людиною. Калерія винна, що дозволила йому поцілувати себе. А що вона могла зробити? Боротися? Гукнути когось? Вона розгубилася, але хто посміє за це поприкнуту її? Скільки горя на серці, скільки переживань — і раптом... Борис, ніби вітер... Налетів і скаламутив душу.

Потім Борис знайшов сили стримати себе, до кінця був серйозним, розсудливим. Калерія тільки не знає, як сприйняв він те, що вона не вийшла. Майбутнє покаже... Намагалася уявити собі сьогоднішній ранок в їхній квартирі. Помирилися вони з матір'ю?

Шибки у вікнах з кожною хвилиною світлішали, а за ними вдалині чіплялися за верхівки безлистих дерев сизо-білі снігові хмари. Якщо добре придивитися, окремі з них схожі на викопних тварин, велетенських і смішних своєю незграбністю. Он дві потвори з кудлатими головами взялися за руки... а далі за ними ще одна довгаста хмара. Голова, черево, хвіст — риба! Пропливли потвори, попливла риба, очам відкрилася синя, синя і, здається, бездонна глибина неба. На тлі синяви і гілля-

ки видно виразніше, а на них — чорних птахів. Птахам холодно, вони час від часу тріпочуть крилами: гріються. Холод — не брат... А як ті маленькі співучі пташки, що їх Каля бачила влітку біля бронзової тигриці в парку, де вони зимують? Далеко, напевне. Полетіли в теплі краї і невідомо, чи повернуться на старі насиджені місця... Хоча Каля читала в журналі, що птахи завжди добре запам'ятовують батьківщину. Люди одягали крилатим мандрівникам спеціальні перстеньки на лапки і на другий рік знову бачили їх у себе.

Перстеньки... Чому Калерія червоніє, зустрівшись у своїх роздумах із цим словом? Так, згадала Грибова: «Ага, зробив своє діло перстеньок...» «Дорогий вчителю, Олексію Олександровичу! Хіба я винна, хіба не хотіла стати другом Івана Коблика на все життя? Не судить мене дуже суворо — серцю і так важко, і так боляче. Але, вірте, несила моя. Ось він приїхав, той, перший... В'яже мене дитина з минулим, з Борисом в'яже. Сама не знаю, як бути мені, Олексію Олександровичу...»

Отак, не відриваючи затуманених очей від нещасних птахів, що тріпочуть крилами на безлистих гілках, виправдовується Калерія. І перед іншими, і перед собою. Виправдовується, бо пізніше ніколи буде. Відкриються двері лікарні, і серед перших ранкових відвідувачів увійде людина у військовій шинелі, в незграбних солдатських чоботях. Прийде, на її горе...

Сусідка Віра згорнулася біля Світланки калачиком, спочиває. Вчора сказала: «Іду додому без попередження. Буде сюрприз Василеві». І ось уже повернулася. В її красивих очах, що теж спостерігають хмари, — озерна тиша. Добре Вірі!

Рівно о дев'ятій Калерію кличуть до скляних дверей першого поверху. Серце б'ється, наче спіймана за крило пташка... Але ні, по той бік дверей не Борис Франчук. Прийшла мати і з нею Оксана. Погано чути, адже вони не самі. Калерія малює пальцем цифри «3» і «8». Згодом Варвара Миколаївна прикладає до скла папірець. Калерія читає: «Увечері чи вже вранці 38? Я ночую в Оксани, не хочу заважати «квартирантові». Тепер знову пише Калерія: «Температура на вісім ранку. Павлусь спить підряд три години. Кашляє менше». Їй хочеться запитати і про «квартиранта», але вона стримується.

І саме в цю хвилину бачить його. Борис тільки-но прийшов і протискується до віконечка чергової. Дехто

дає дорогу військовому... Ось якась молода жінка приязно поздоровкалася з ним за руку: впізнала. Жінка показує Борисові на скляні двері.

Варвара Миколаївна простежує, куди це так зади-вилася Калерія, лице в неї зробилося похмурим.

Варвара Миколаївна і Оксана відповідають на його привітання і відходять трохи, даючи місце. Калерія показує ту саму записку, що і матері, тільки після слова «ранку» вона дописала цифрами «38». Борис щось довго і нерозбірливо малює на вікні, потім просить у Варвари Миколаївни паперу... Швидко пише рівним красивим почерком і потім прикладає написане до скла: «Я радий, що Павлусеві краще, цілую тебе і його. Ночував один, Варвара Миколаївна не приходила. Хочу поговорити. Спробуй зараз же пробратися в гардеробну. Обов'язково. Твій Борис».

«Як же я піду туди серед білого дня? — дивується Калерія.— І хто йому відчинить парадні двері?» А він дивиться на неї так, що Калерія не витримує цього погляду. І рука мимоволі виводить одне тільки слово: «Спробую».

Чергова віддає Калерії корзинку з принесеними матір'ю продуктами, Калерія показує Борисові очима: «Віднесу і зараз повернуся». Біжить у свою палату, перекладає в тумбочку молоко, яблука, каструльку з смаженим м'ясом... На дні — телеграма і лист. Боже, лист від Марії Булавенко! Нарешті відповіла... А телеграма від... Коблика. Пробігає очима телеграму, ніяковіє. Ну, звичайно, Іван Коблик справжній щирий друг...

Калерія зітхає, відносить корзинку до відчиненого вікна: там чекають на неї мати і Оксана. Встигає перекинутися з ними кількома словами. Варвара Миколаївна заперечливо хитає головою: ні, вона не збирається додому, поки там Борис...

«А може, не йти в гардеробну до Бориса?» Калерія на мить зупиняється в нерішучості, серце мало не вискочить з грудей, вагання охоплює її. Згадуються очі Бориса, якими дивився він на неї крізь скло,— вони були сповнені щирості, ніжності. А все ж... Все ж Калерія розуміє, що не повинна піддаватися почуттям, не повинна...

Та якась сила веде Калерію, ніби проти її волі. І ось вона вже переступає поріг.

Нахилилася, сховала від настирливого Бориса лице. Тоді він поцілував її в шию, в голову, в чоло. І таки знайшов, нарешті, гарячі, невіддатливі губи. Поцілував не пристрасно, як учора, а по-родинному спокійно. «В ньому прокинулася повага до мене, повага, якої раніше не було». Неначе для того, щоб переконатися в справедливості своїх суджень, Калерія підкреслено строго говорить:

— Ви сядете он на тому стільці, сидітимете спокійно... Або... Я ніколи більше не вийду сюди.

Борис покірно зітхнув.

— І за те спасибі. Я сяду, — відразу опутився на вказаний Калерією стілець. — Нам, дійсно, треба посидіти і про все, про все одверто поговорити... Те, що синові краще, дає нам право і можливість подумати про себе і те де... Хіба не пора? — він не відривав очей від стрункої, спокусливо-граціозної фігури Калерії, яка продовжувала стояти, спершись руками на спинку стільця, що був наче бар'єр між ними.

— Про віщо ж ви хочете говорити? — запитала Калерія, трохи бліднучи. І, немов опам'ятавшись, що цього не слід було запитувати, поспіхом додала: — Павлусь ще й досі у небезпеці. Запалення легенів завжди кінчається всілякими ускладненнями...

— Скільки б ми не переживали, скільки б не побивалися, а видужання сина залежить не від нас. Лікарі несуть за нього повну відповідальність. А потім, мені здається... якщо організм здоровий, він все переборе.

— Якщо здоровий! Ви так говорите, ніби йдеться про дорослу людину. Павлусеві ж усього... шість місяців, — жалісливо склала губи Калерія. І ще їй хотілося нагадати Борисові Франчуку про те, як страждала вона душею, будучи вагітною. Хіба все це минулося так! Від матері часто передається в спадщину нервовість, і відтак організм дитини робиться занадто сприйнятливим до захворювань. Подумала про це Калерія, але промовчала. Навіть тепер, після всіх Борисових листів, після того, що от він сам перед нею засвідчує свою готовність помиритися, навіть тепер не хотілося скаржитись. Та й для чого? Надумав стати людиною, стане. А якщо й зараз не зовсім збагнув усю глибину своєї провини перед сином і перед нею, то хіба наріканням допоможеш справі?

— Гм... Шість місяців... А мені інколи здається, що я вже давно, давно маю сина,— промовив Борис.— Бачу, ти скептично всміхаєшся. В дійсності так воно і виходить — маю і не маю. Ось я приїхав... Приїхав з найкращими намірами. А ти... мучиш і мене, і себе.

— Ви приїхали до хворого сина,— нагадала Калерія.

— Вірно. Але пробач за одвертість, і син нехай пробачить, — Борис скрипнув стільцем, підвівся. — Я теж... людина... Жива людина. Ти... Ти потрібна мені, Калеріє. І я не хочу, не можу більше бути один, чути, як ти звертаєшся до мене навмисне сухим офіційним тоном «ви», «ви», «ви»... Чи, може, я погано зрозумів «ваші» листи, «вашу» телеграму, Калеріє Павлівно? — Його голубі очі заискрилися, і навіть сторонній людині важко було б повірити, що весь його пафос не більше, як вміння штучно збуджувати себе.

— А що ж у тих листах?

Борис розстібнув комір шинелі, неначе йому важко було дихати:

— Ми повинні, нарешті, вирішити, Калеріє. Можеш ти забути минуле, забути все, що розділяло нас досі? Адже я писав тобі, каявся і зараз готовий ще раз покаятися,— змовкнувши, він почав ходити по кімнаті, заклавши руки за спину. Зупинився проти дверей і ще раз нагадав:— Я чекаю відповіді...

Він розмовляв з нею вимогливо, але ні разу не підвищував голосу, свої докори висловлював таким тоном, неначе головною метою його було збудити в Калерії співчуття. І це йому до певної міри вдалося. Після довгих роздумів Калерія, дивлячись убік, заговорила тихо:

— Ви вимагаєте відвертості? Скажіть же мені, Борисе Севериновичу,— вона вперше сьогодні назвала його по імені.— Скажіть, чи певні ви, що саме тепер, в ці дні, ми повинні все вирішувати?..

— А чому б ні?!

— Чому? Мені здається, кожен з нас ще недостатньо знає, чого він хоче... Так, недостатньо...

— Помиляєшся. Жорстоко помиляєшся...— заперечив Борис.— А може, ти себе маєш на увазі?.. За свої почуття боїшся?

— І за свої...— підтвердила Калерія.— Ми вже раз присягалися одне одному... А що вийшло?

— Вийшло те, що я став твоїм чоловіком, хіба не так? І в нас є син. От що вийшло. І я приїхав до тебе... Не-

вже ти не віриш в мої почуття навіть тепер? Ну, подивися в очі твого Бориса...— голос його затремтів.

Калерії навіть здалося, що його очі стали вологими від зворушення. Та, власне, вона не помилилася. Борис, дійсно, перебував у такому стані, коли йому самому важко було визначити, як далеко підеш у своїх обіцянках. Несподіваний опір Калерії, яка ще вчора, здавалося, готова була забути образи і визнати Бориса своїм чоловіком, збуджував і дратував самолюбство. Кінець кінцем він таки доб'ється свого, доб'ється, що б там вона не говорила!

— Ви завжди з легкістю клялися, Борисе Севериновичу,— знову обізвалася Калерія.— Ви, мабуть, не одній мені освідчувалися в... дружбі, коханні, вічному коханні, а потім швидко про все забували. І мене... мене ви у свій час кинули, ніби іграшку, яка вам надокучила...

— Калеріє, ти ображаєш краці мої почуття!— перебив її Борис...— І я, здається, починаю розуміти, в чому тут річ. Є люди, яким ти віддаєш свої симпатії. Не хотілося вірити, коли мене попередили... А тепер я бачу, що сусіди мали рацію.

— Сусіди? Вам говорили щось про мене?

Він добув з кишені фотокарточку і, наблизивши її до самого лиця Калерії, спитав:

— Він?

Можна було, звичайно, по-різному пояснювати, чому вона сфотографувалася вкупі з Кобликом та його сестричкою, чому ця фотографія прикрашала квартиру Калерії. Та казати неправду Калерія не посміла. Те, що Борис ревнував, було для неї справжнім відкриттям, адже ревнує лише той, хто любить...

Її замішання, а потім винуватий погляд, звернений на нього, надали Борисові ще більшої упевненості.

— Твій друг? Ну от, а мені дорікаєш...

— Ти погано думаєш про мене,— сказала «ти» ненароком.

— Бо примушуєш. Я не хотів погано думати. І саме тому приїхав. Виходить, спізнився? Два місяці не був у Яснограді і вже спізнився...— Борис подивився на фотографію, потім на Калерію...— З комсомольських активістів? Поборник моралі і те де?

— Це майстер нашого цеху,— мовила Калерія.

А він саме перечитував підпис на фотознімку і всміхався невесело.

— З нього, видно, першокласний майстер! Куди там! Законний чоловік доброго слова від тебе не чує, а цей... Бач, як дякує красно: «За все, за все і за майбутнє». — Борис раптом зробив ще крок і схопив Калерію за руку. Стис до болю. — Скажи, що означають ці слова — «за все, за все»?! Ти... ти була близькою з ним?.. — перейшов на трагічний шепіт.

«А він таки любить! Справді любить мене...» — Калерія нітрошечки не злякалася Бориса.

— Хіба вам... не однаково? Більше року ви не цікавилися мною... — промовила з докором.

— Я винен, і ми вже про це говорили. Але йдеться не про мене. Чому ж ти не відповідаєш? Була з ним... так? Не мовчи, я готовий тобі простити, тільки скажи правду, не примушуй страждати...

Він міцно стиснув їй обидві руки вище ліктів, а вона, як і раніше, зовсім не боялася, згадувала перші побачення в Сочі, короткі ночі, проведені з ним разом на Київській, ночі, сповнені таємничого шуму осінніх кленів за вікном. Нерозумний! Невже після всього того, що було між ними, вона так легко могла б стати чиеюсь коханкою? Калерія з недовір'ям і ласкою глянула на Бориса.

— Дурненький... Як ви могли... Як ти міг подумати... — і, забувши обіцянку, дану матері і самій собі, не захищалася більше.

«Ти», вимовлене Калерією, відкрило Борисові найкоротший шлях до мети. Він знову відчув себе її повелителем і після кількох гарячих поцілунків, від яких вона остаточно сп'яніла, Борис, не приховуючи свого торжества, сказав:

— Я щасливий... Я хотів би довести тобі, який я щасливий, Калю! Але... ти плачеш? З якої б це речі!..

Та Калерія, якби й хотіла, не змогла б відповісти йому. Вона сама не знала, чому раптом в горлі з'явилася туга грудочка, чому хлинули з очей сльози. Борис неохвально дивився на Калерію, на двері, де чулися то кроки, то голоси, йому дуже не хотілося, щоб їх зараз побачив хтось сторонній.

Кілька хвилин йому довелося заспокоювати Калерію. Борис цілував солоні від сліз щоки, пальці. Рука в Калерії ніжна, як колись, смаглява... Він бачить покриті халатом округлості колін. Ні, навіть ставши матір'ю, Калерія не втратила своєї колишньої привабливості! Вона чудесна! Ніякого порівняння з «мадам» Ланге...

Борис швидко схилився біля неї, поклав голову на її груди, вона затамувала подих на мить, а потім, як давно колись, потерлася щокою об його щоку.

— Недобрий, ти зовсім зіпсував нерви своїй Калерії!..

«Своїй Калерії!» Борис торжествував. Тільки згадка про те, де вони знаходяться, стримувала його. Та нічого, сьогодні він обов'язково повинен добитися, щоб Калерія відпросилася на ніч додому...

Борис висловив своє бажання Калерії.

— Два дні минуло. Ще через два я поїду,— нагадав Борис.

— Якщо Павлусеві покращає...— відповіла Калерія з готовністю.

Це свідчило, що і їй хочеться додому, хочеться побути з ним наодинці. Однак згадка про хворого сина знову засмутила Калерію. «Бідний Павлусь... Він, мабуть, зайшовся плачем, в той час, як мати...»

— Дай мені слово...— просив Борис.

— Яке?

— Що ти сьогодні обов'язково прийдеш..

— Як Павлусь. Увечері температура підвищується..

— Він же не сам... І потім ти... ненадовго. На кілька годин. Ну, обіцяй!

Калерія пообіцяла. А тепер, сказала вона, їй пора до Павлуся. Скільки часу хлопчикові довелося бути без неї.

— Отже, о сьомій! Чуєш, я чекатиму тебе.

Калерія відчула, що це вже не прохання, а вимога, і все ж кивнула головою на знак згоди. Вона була в якомусь незрозумілому стані, розум майже не підкорявся їй. Суперечливі думки виникали без всякої послідовності і тут же зникали. Мозок відмовлявся служити компасом, а серце... серце виявилось неспроможним протистояти зливі почуттів.

Борис одягнув шапку-вушанку, обсмикнув шинелю. Майже одночасно вони побачили фотокартку на підлозі. Борис підняв.

— Кажеш, він для тебе зовсім чужий? Так-от... Щоб не тривожитися без причин...— і розірвав фотокартку на клаптики.

Калерія здригнулася. В ту хвилину, коли Борис шукав очима, куди б викинути клаптики, Калерія раптом відчула пекучий сором. Неначе викрита в чомусь, сховала очі і так, не дивлячись на Бориса, пішла.

Сусідка Віра ходила між ліжками. Три кроки туди, три — назад, гойдаючи Павлуся.

— Дуже кричав, мабуть? — догадалася Калерія.

— Всього було,— призналася Віра.— Ми вже й співали, й торохтушками його розважали. А потім догадалися погодувати... І, бач, втихомирився. Всю пляшечку висмоктав.

— Правда?— Калерія схопила пляшечку, ще теплу і трохи липку, подивилася на неї проти вікна.— Славний мій синочку. Вперше за ці дні так попоїв, зовсім порожньо... Така я щаслива, Віро. Така щаслива!— сумний вираз дійсно зник з її обличчя, як зникає ранковий туман при перших дотиках сонця.

Хлопчик швидко заснув у неї на руках. Тільки тоді, як поклала Павлуся, згадала про лист. Дістала його з тумбочки. Під листом лежала прочитана нею телеграма від Івана Коблика. Калерія взяла телеграму і, втопивши очі в густо наліплені стрічечки з чорними літерами, замислилася.

Тепер, коли Борис пішов, думки, здавалося, не так плутались. У всякому разі, можна було зосередитися. Отже, вони з Борисом помирилися, хоч ніхто-ніхто, крім них двох, про це не знає. Борисів батько, певно, зрадіє, а її мати... не скоро звикне. Те, що Борис визнав свою велику провину, мати від нього самого не чула, а Калерії вона не захоче повірити. Та і як їй, Калерії, можна вірити, коли зовсім ще недавно клялася-божилася, що готова назавжди зв'язати своє життя з Іваном Кобликом. Наобіцяла багато, і все виявилось нездійсненим. Борисові листи втрутилися в її життя, а тепер і він сам...

Ось у руках телеграма Коблика. Іван Семенович просить сповістити негайно, чи не потрібний його приїзд в Ясноград. А що відповісти? Продовжувати відбріхуватись, як це робила протягом останніх двох тижнів?

Пора, пора сказати Коблику все, як є. Він зрозуміє.

...Без радості розкривала лист Марії Булавенко. Знала, що в ньому, бо сама ж писала подрузі тільки про Івана Коблика, про свою згоду стати його дружиною.

Крім голубого поштового паперу, густо списаного рівним почерком Марії, знайшла в конверті газетну вирізку. Це були вірші... Івана Перепелиці. Давно вона нічого не чула про ясноградського поета! Під рубрикою «З лірики» вміщено три коротких віршики. Перший називався «Сніг», другий «Човни в морі», але вона не стала їх

читати, тільки третьому, заголовок якого Марія чомусь обвела чорнилом, приділила увагу. Цей вірш, «Останній лист», мав присвяту: «К. С.».

Калерія відчула, як у неї тьохнуло серце.

Додому шлях лежить зав'южений —
Не долетить, не доплисти.
Ти заміжня, і я одружений,
Як кажуть, «спалено мости».
Удалині, мов хмарка, зникла ти,
Мов крапелька у лоні рік.
А серце все не хоче звикнути,
Що розлучились ми навк.

Вірш був щирий, і якби вона читала його не сьогодні, можливо, він знайшов би відгук у чутливому до поезії серці Калерії. А так вона лише всміхнулася невесело і взялася читати лист Марії Булавенко. З нього дізналася про горе, яке спіткало Марію. Тиждень тому помер її чоловік Левко. «Пробач, рідна Калю, що я так довго мовчала, навіть на твій лист відповідаю з деяким запізненням,— писала Марія.— Ми ще влітку змушені були виїхати з Березова. ЦК комсомолу відрядив мене на роботу в Бурятію, саме туди, куди хотів Левко. Яюсь у санаторії Левко познайомився з учителем-бурятцем, і той переконав, що кращого клімату для хворих на легені, як у них, немає на цілому світі, а лікування кумисом обов'язково поставить Левка на ноги... Я знала, що становище Левка майже безнадійне, але ми поїхали... Є таке селище у цих місцях — Селенга. (І річка так само зветься). Тут я поховала чоловіка...»

Про дочку Леночку писала, що вона вже добре розмовляє, адже через місяць їй два роки... Далі мова йшла про Коблика. Його Марія майже не пам'ятає, та це, писала вона, і не має особливого значення. Калерія, як видно з листа, сама навчилася розумітися в людях, і одно можна їй порадити: прислухатися до свого власного серця... Потім Марія писала, що дуже добре, коли у подружжя інтереси в житті збігаються, коли вони, так би мовити, з одного середовища... Наприкінці передавала привіт Варварі Миколаївні, Івану Семеновичу, просила поцілувати від її імені маленького Павлусика. Був у листі і постскриптом: «Дуже хочеться мені в рідні місця, ніяк тут не звикну. Але сніги занесли могилу, над нею виють степові вітри, і серце стискається, коли подумаю, що Левкові доведеться залишатися зовсім одному».

Надвечір у Павлуся знову почала підвищуватися температура, личко почервоніло. З тривогою чекала Калерія головного лікаря, який ще під час обходу обіцяв навідатися в кінці дня.

Лист, одержаний від Марії, Кобликова телеграма, а тепер оці зайві два і три десятих градуси тепла в тілі Павлуся впливали на Калерію, як холодні подихи вітру на щойно пробуджену від зимового сну билинку. Чуже і своє горе трохи пригасили в ній почуття, викликані останньою розмовою з Борисом, її вже менше тягло до нього.

В палаті було гамірно. Няні і матері годували дітей, а це завжди супроводжується умовляннями, сваркою, посиленнями на «діда», «міліціонера», які прийдуть і заберуть неслухняних, розповідями про те, якими негарними і нерозумними виростають хлопчики і дівчатка, коли не з'їдають всю до крихти манну кашку, не випивають молочка або відмовляються від мандаринового соку. Калерія теж щось потихеньку муркотіла своєму хлопчикові, гойдаючи його на колінах, і з неспокійним серцем спостерігала за вікном. Воно тепер здавалося темно-синім, непрозорим: гілки на тім боці, освітлені промінням невидимого ліхтаря, завмерли. Жоден птах не залишився на них ночувати. Калерія співала Павлусеві про птахів, про їхні гніздечка в дуплах, де тепло і затишно, про білочок і зайчиків, які теж ховаються від холоду та від голодних хижаків. Імпровізувала Калерія, пригадуючи своє дитинство в Березові. Рябий гостроносий дятел найбільше любив сосни. Яюсь вона з півгодини стежила за ним, а батько стояв поруч і посміхався: «Бачиш, медогляд деревам робить». Так і запам'яталося: дятел — лісовий лікар. Ось і тепер співала синові, не знаючи навіть, звідки взялися у неї в пам'яті ці рядки:

Добрий лікар дятел
Примостився високо,
Не стогни, сосонко,
Не страждай, берізко,
Хмарки, не роняйте
Слізок — теплий дощик,
Є для всіх у дятла
Ліки найдорожчі...

А вікно все темніло, темніло...

— Калерія Франчук, до телефону! — почулося з дверей.

«Борис?» Серце забилося частіше. Хотіла іти отак, з Павлусем, ніби його присутність могла допомогти їй. Та Віра не дозволила, в коридорі, сказала вона, може протягти.

— Я залишився один,— поскаржився Борис.— Варвара Миколаївна приходила лише на півгодини і сказала, що ночуватиме в родичів. Щось там трапилося, не знаю, і її просять...

— А Павлусь знов температурить... Я навіть збиралася попередити,— несміливо мовила Калерія.

— Про віщо попередити?— відразу перебив її Борис.

— Про... температуру. Ну і... сама не знаю, чи відпустять мене. Зрозумій... хлопчикові гірше, як же я можу...

Запанувала тиша. Чути було, як Борис дихає в трубку. Потім почувся роздратований басок:

— Я не хочу вірити... При бажанні годину-дві можна викроїти. Мусимо ж ми поговорити, нарешті... побути разом...

Він умовляв і скаржився. Обвинувачував Калерію в байдужості до нього.

Їй важко було виправдовуватися, тим більше, що поруч з Калерією сидів сивобровий лікар і чув кожне її слово. А Бориса Франчука дратували короткі, односкладові її відповіді.

— Я чекатиму тебе. В десять чекатиму. В одинадцять. Цілу ніч чекатиму. Ніяких причин, ніяких виправдань... Чуєш, Калеріє? Ти хоч трохи поважаєш свого Бориса?

Черговий лікар нетерпляче дивився на телефонний апарат і, здається, починав уже нервуватися, а Калерії все не вдавалося зупинити Бориса.

Нарешті вона сказала:

— Пробач. Лікареві терміново потрібен телефон. Я кінчаю...

— Отже, чекаю...— повторив Борис.— Чекаю за всяких умов...— І потім трохи іншим тоном додав:— Тут із заводу дзвонили. Треба когось надіслати з дорученням за твоєю зарплатою...

— Нічого. Ми після свят... встигнемо.

— До речі, я хотів тебе просити...— Борис зробив паузу.— Батько повинен переказати мені в Ясноград

трохи грошей. Але поки що... я без копійки... Мені треба карбованців сто...

— Ключ від комода в книжці,— відповіла Калерія.— Товста така книжка на верхній полиці — «Токарна справа». Бачиш? Ну от, ключ у ній, а гроші в комоді.

— Спасибі. Мені на день-два. І не більше ста...— голос Бориса звучав веселіше.— Ти яке вино любиш?

— Не вигадуй.

— Ні, ні. Я чекатиму з вином.

Калерія поклала трубку. Черговий лікар, пересунувши окуляри на чоло, неприязно зауважив:

— Ваші друзі на «Зірці», мабуть, ніякого уявлення не мають, що таке лікарня.

— Я затримала телефон? — винувато дивилася на лікаря Калерія.— Пробачте, будь ласка.

— Не ви повинні пробачатися, а ваш друг,— вів далі лікар.— Знаєте, що він мені сказав, ваш друг? Ми, як ви розумієте, не маємо можливості кидати все і бігти розшукувати по палатах матерів... Мені довелося пояснити це вашому другові. І що ж? Він обізвав мене... гнилим бюрократом. Ким він доводиться вам, цей... нахаба? Брат, сват? Я навмисне покликав вас, щоб дізнатися, хто він, і провчити...

Калерія розгублено мовчала.

— Ну, нічого... Листа на «Зірку» напишу, там його, голубчика, розшукають.

Їй дуже неприємно було відчувати на собі строгий, уважний погляд лікаря, та саме цей погляд примусив її признатися:

— Людина, яка дзвонила мені, не працює на «Зірці».

— Але де ж вона працює, ваша людина? В якій колективі виховується? — не міг заспокоїтися лікар.

І все ж Калерія не сказала, що дзвонив Борис Франчук, не сказала, ким він їй доводиться. І як з нею часто було, лікареве обурення викликало в ній зовсім не ту реакцію, яку, здається, повинно було викликати. Борис ні з сього ні з того свариться з незнайомими людьми. Чи не тому, що на душі в нього неспокійно? Як його зустріли в Яснограді? Вона із сином в лікарні, мати не захотіла жити дома... Вчора і сьогодні ніхто не потурбувався нагодувати його... До того ж вона, Калерія, не догадалася дати йому хоч трохи грошей..

Виходило, що Борисові в них як у зовсім чужих людей... Уявила його собі одного у великій квартирі. Борис навіть електрики не увімкнув, сидить у темряві і чекає...

Раптом їй спадає на думку — що, як мати забрала або сховала в інше місце гроші? Тоді Борис залишиться без вечері і завтра голодуватиме...

Ця думка знов і знов примушує Калерію підходити до кімнати чергового лікаря. Але подзвонити додому не вдається. В кімнаті весь час є люди, а головне — той сердитий лікар з сивими бровами...

Павлусь уже двічі прокидався. Поплаче, поплаче і втихомириться. На початку десятої години прийшов, нарешті, головний лікар. Дивився на язичок Павлуся, натискав пальцями за вушками, вислухував груди, цікавився, скільки ввели пеніциліну.

— Пеніцилін продовжувати, — і додав кілька слів, незрозумілих Калерії.

Павлусь, ніби оцінивши, скільки уваги приділяють його персоні, дивився то на бородате лице головного лікаря, то на окуляри чергового і тихенько стогнав.

Лікарі пішли в сусідню палату, Калерія прикрила Павлуся і знову побігла до телефону. Двічі набирала потрібний номер і чекала. Та ніхто не відповідав. Гудки сигналізували: телефон працює, але там, у кімнаті на Київській, нікому взяти трубку.

...Всі вже в палаті спали, і тільки вона лежала з відкритими очима. За вікном, як і звечора, небо перекреслювали темні віти. Калерія прислухалася до сонного бурмотіння Світланки: та щось оповідала матері і весело вигукувала: «Ага, ага!» Павлусь тихенько цмокав губами. «Маленький горобчику мій! Видужуй скоріше. Мамі завтра треба додому, до твого тата».

Потім щось трапилося з світлом, і палата поринула в пітьму. Стало темно. А за вікном виднілося ультрамаринове небо, чорніли непорушні віти, і десь удалині вгадувалися зірки. Придивившись, Калерія помітила якесь фосфоричне миготіння, повітря рухалося, переливалося, немов вода в акваріумі, коли її наснажують киснем. Накинувши на плечі халат, Калерія наблизилася до вікна. Побачена нею картина зовсім зачарувала її: весь простір над містом здавався зітканим з найтонших сріблясто-білих ниток. Тут і там спалахували невловимі

іскорки, а в одному місці іскорок було так багато, що вони нагадували живу сріблясто-вогняну птицю.

Це падав сніг. Падав у нерухомому, скованому сном повітрі, де навіть найлегша пилінка безкрило і безвільно прямувала до землі.

Калерія перевела погляд трохи вниз. І між двома рядами високих будинків упізнала матові кулі ліхтарів на площі Кірова, побачила рекламу ресторану.

Якби людині та очі, як у бджоли, Калерія могла б, звичайно, зацікавитися постаттю військового біля дверей ресторану...

...Військовий — це був Борис — постояв трохи, а потім попрямував найкоротшим шляхом в бік театру. У нього був сміливий план — Алла Леопольдівна вийде після спектаклю через службовий хід, і там вони зустрінуться. Що буде далі, Борис до кінця не уявляв, однак після випитого в ресторані все йому ввижалося в рожевому світлі.

Театр зустрів його темними вікнами, тишею: спектакль давно скінчився, і всі вже розійшлися. Тоді Борис постукав у віконечко кімнати, де незмінно жив білетер і за сумісництвом — сторож театру Мелетій Федорович. Ось за склом з'явилася велика борода, видовжене лице і на ньому — ніс з бульбашкою, вкритою волоссям.

— Це я, Борис Франчук...

Мелетій Федорович відкрив квартиру.

— О, тепер бачу! — обізвався старий, розглядаючи Бориса.

— Пізнав! Молодчага, що пізнав. І я тебе пізнав. І твою бороду... — Борис обома руками тримався за вікно, щоб не впасти, і довго силкувався згадати — навіщо збудив старого. Попросив цигарку, а той відповів, що не має, бо не палить.

— А грошей можеш позичити?... Віддам з процентами... — обіцяв Борис і тягся рукою до квартирки.

Старий сказав, що і грошей, на жаль, у нього нема.

— А в мене є! Ось, дивися, старий кретин! — хвалився Борис, виймаючи з кишені хустинку, цигарки і зібгані темні папірці. — Хочеш, я тобі позичу... Або ні, дзуськи! Гроші не мої, а чужих не позичають.

— Холодно мені, Борисе Севериновичу, — почав проситися старий. — Ви йдіть собі з богом.

— А де Яблонська? Куди ви сховали Аллу Леопольдівну? — не давав зачинити квартиру Борис.

— Де ж їй бути? Дома. Спить давно.

— Я до Алли Леопольдівни приїхав, розумієш. Веди мене до неї...

Мелетій Федорович почав пояснювати йому, де тепер живе Яблонська, це недалеко звідси, казав він, за кіно-театром «Жовтень». Та Борис не хотів іти і навіть пообіцяв, що ляже і засне під вікном, якщо його не поведуть до Яблонської.

Не довго думаючи, Мелетій Федорович викликав по телефону таксі. Хвилин через десять Борис уже сидів поруч з водієм і без кінця повторював адресу: «Чернишевського три, четвертий поверх, двері ліворуч», наче таксі мало крила.

— А може, вас краще додому... в казарму?— запропонував водій, думаючи, очевидно, що його пасажир в місцевому гарнізоні.

— До біса! Всі ви кретини і те де...— і знову гаркнув:— Чернишевського три, четвертий поверх!

І ось він один перед високим, облицьованим керамікою, будинком. Парадні двері ще відкриті, та в більшості вікон ніч.

— Четвертий... двері ліворуч... ліворуч...— повторював Борис і продовжував тупцювати на місці. Сніжинки падали йому за комір, лоскотали обличчя.— До всіх чортів сніг! До всіх чортів «мадам» Ланге! — лається Борис, вихиляючись, як у модному фокстроті.— Дайте мені Калерію, або... Аллу. Або — або...

Ноги сковзаються, і сідці здаються чомусь дуже кутими. Він рахує, скільки їх, проклятих, набереться... Три, чотири, ось уже скінчилася перша дюжина. Пішла друга... Три, чотири, п'ять, вийшов зайчик в ліс гулять... Досить, ось і двері. Борис натискає кнопку, ще натискає, потім гупає кулаком.

— Хто там? Ти, Котя!— чується, нарешті, жіночий голос.

— Я не Котя... Я Борис. Де Алла?

— Хто там? Кого вам треба?— суворішає голос за дверима.— У нас ніякої Алли.

— Ніякої Алли? — дивується Борис.— Брешете! У мене точна адреса: Чернишевського три, четвертий поверх, двері ліворуч. Ви — «двері ліворуч» чи «праворуч»?

До жіночого голосу тепер приєднується строгий бас. Крізь щілину трохи відчинених дверей видно навіть смугасту піжаму і обличчя того, хто говорить.

— Ми живемо на третьому, молодий чоловіче,— пояснюють Борисові.— А вам, хоч ви й у військовій формі, ніхто не дав права тривожити людей серед ночі.

— Так, по-вашому, четвертий поверх вище? — вже примирливо запитує Борис.— Бонжур!

І починає рахувати східці: раз, два, три, чотири, п'ять... Вийшов зайчик в ліс гулять...

Знову — двері ліворуч. Точнісінько такі, як попередні. Ну що, як з них на його стукіт вийде той, у смугастій піжамах?

Дзвонить один тільки раз і довго чекає.

— Хто там?

Борис припадає до дверей, шепоче:

— Алло! Аллочко, це я...— він пізнав її голос.— Відчини, Аллочко.

— Боже мій, хто там?— озивається таким самим шепотом Яблонська.

— Це я... Борис Франчук... Твій Бицьо,— нагадує він ім'я, яким вона його інколи називала.

Цокає ключ, гримить ланцюжок. Борис опиняється в коридорі.

Алла Леопольдівна кидається до дверей, що ведуть у кімнату, зачиняє їх. Застібає яскравий оксамитовий халатик.

— Цить,— просить вона.— До мене мама приїхала. Ну, звідки ж ти, звідки серед ночі?

— Просто з поїзда... Ледве знайшов твою нову адресу...

— Але спершу побував у ресторані? — киває головою Алла.— Бачу, бачу. А чому ж не... не додому, а до мене? — міряє його колючим поглядом.

— Алло... Ти ж знаєш... Мені потрібна тільки ти... Заради тебе я приїхав...— Борис підступив до неї ближче, але Яблонська переплела руки на грудях, захищаючись.

Він зупинився — червонолиций, свіжий, з голубими блискотливими очима. Кинув кудись у куток засніжену шапку-вушанку, припав перед нею на коліна.

— Борисе, ти збожеволів... Ну, встань, встань зараз же,— шепотіла Алла Яблонська, відштовхуючи його.

Та він уже обхопив її стан, почав цілувати гарячі коліна.

— Підведися ж, дурненький...— трохи згодом лагідно промовила Яблонська.— Не хвилию себе. Я ж не сама...

— Я хочу... вмерти біля тебе.. Хіба ти забула, як ми обоє... вмирили...— шепотів пристрасно Борис, ловлячи своїми губами її губи.

— І де ти взявся серед ночі,— збуджено сміялася Алла.— Хоч би попередив...

Вона вже не виривалася від нього, гладила рукою шорстку низько острижену голову.

Борис шепотів:

— Я в раю... Правда, у тебе мій рай?

— Не знаю... А я... я думала, що як ти колись з'явишся, то вижену тебе, на поріг не пущу...

— Тому й на листи так відповідала? Злючка... Яка рука писала? Оця? Оці пальчики?— Борис цілував кожен, рахуючи про себе: «Раз, два, три, чотири, п'ять... вийшов зайчик в ліс гулять...» Потім він ще цілував шию, груди...

— Борисе... Я ж сказала, сьогодні ні в якому разі...

— А завтра?

— Не знаю, де нам зустрітись... Мама трохи хворіє і цілий день дома.

— Тоді, може, до мене? — запропонував Борис.— Навіть зараз...

— Куди це до тебе?— схаменулася Алла Яблонська.— Ти ж «просто з поїзда»?

Борис вибріхувався:

— Мені на вокзал принесли ключ. Я давав телеграму. от і принесли сусіди. Справа в тому, що... Ну, мешканці моєї квартири тимчасово виїхали до рідні, а ключ на всякий випадок залишили двірникові.

— Правда?

— Клянуся!

Алла Яблонська трохи подумала.

— І надовго вони поїхали?

— На кілька днів. Але і я ненадовго. Відрядження до тридцять першого грудня, а сьогодні, здається, двадцять дев'яте...

— Навіть Нового року не дадуть відсвяткувати дома. Бицьо мій, бідненький...

— Ну, одягайся...

— А мама? Ні, зараз не можна. Тільки завтра зустрінемося. Завтра я не зайнята в театрі, а матері скажу, що... заночую в подруги. Ну, ти радий?

Борис поцілував її в губи, які здригалися від збудження.

— Іди вже, солдатику... Іди, не доводь мене...— про- силася Алла Яблонська, з острахом поглядаючи на кім- натні двері.

«Божевільний!» — подумала, випровадивши його, на- решті, але по ній видно було, що Борисове «божевілля» їй подобається.

14

Третя ніч у лікарні для Павлуся минула досить спо- кійно. Він спочатку трохи стогнав, а потім затих і спав до ранку. Здається, і Калерія повинна була скориста- тися можливістю відпочити, адже в попередні ночі вона спала лише уривками. Однак і тоді, коли переконалася, що син не такий гарячий, як звечора, ще довго не могла заснути, не могла вирватися з полону думок... День, що от-от мав наступити, лякав її. Вона вже знала, що піде додому, знала, що Борис зустріне її ласкаво і ніжно і з ним їй буде добре... Але потім, потім...— намагалася за- зирнути в майбутнє Калерія, — чи зможуть вони забути взаємні образи? Як житимуть далі, після повернення Бориса з армії? Не сьогодні виникли у неї ці питання. Ще коли читала Борисові листи і розуміла, до чого він веде, ще тоді багато сумнівів стримували Калерію від необережних обіцянок.

Ранок застав Калерію зненацька, не все ще було ви- рішено, не все обмірковано.

Насамперед вона повинна написати Івану Семенови- чу. Признатися йому, просити пробачення. Він добрий, чутливий — зрозуміє. Якби не Борис, Калерія, звичайно, вважала б найбільшим щастям мати такого мужа, як Іван Коблик. Але ж з Борисом їх давно з'єднала нещас- на любов. Так, вона не раз проклинала Бориса, хотіла вирвати з свого серця навіть згадку про нього. Борис, як ніхто інший, приніс їй багато горя... Та, мабуть, уже така доля жіноча, що там, де любов, там і страждання.

Їй хотілося висповідатися перед Іваном Семеновичем раніше, ніж... перед рідною матір'ю. Нехай він і не скоро одержить листа, але Калерії полегшає навіть від усві- домлення того, що лист написаний. І матері своїй вона сьогодні ж признається... Відна мати... Рік цілий Кале- рія сама намовляла їй на Бориса, а тепер все йде шке- реберть...

Ранкові процедури, сніданок, розмова з лікарем... Материн дзвінок уже з роботи, потім ще один дзвінок, той, якого найбільше чекала.

— Маленькому значно краще,— повідомила Борисові, як тільки почула його голос.— Спав чудово. Поснідав без церемоній... Що? А ти... ти дома снідаєш? — запитала, червоніючи від думки, що зникає говорити йому «ти».

Борис відповідав стримано, не вдаючись у подробиці. (Гнівається за вчорашнє. Та нічого, все минеться). О, він уже збирається йти за квитком! Поїде завтра нічним поїздом? А сьогодні, чим буде зайнятий сьогодні увечері? Ага, хоче піти в театр...

Чому ж він не кличе її сьогодні додому, навіть не намагає? Ну що ж, і вона нічого йому не скаже.

Калерія питається, чи прийде він сьогодні в лікарню. Борис відповів після паузи: так, прийде. Замовить квиток і просто з вокзалу заїде попрощатися. Десь, мабуть, о третій...

«Попрощатися...» Отже, він більше не просить про зустріч.

Після розмови з Борисом Калерія відразу ж сідає біля тумбочки, дістає папір... Та ще довго не може вона зосередитись: у вухах знов і знов чується ображений басок: «Він, як і я, дуже самолюбивий,— думає вона про Бориса.— Комуś з нас завжди доведеться бути «меншим», очевидно, мені». Але це не лякає Калерію. Нехай. Аби між ними в житті була злагода, справжня любов...

Важко писати листа, бо думки, мов птиці, ширяють між двома полюсами: на одному — Коблик, на другому — Борис. Ось вивела початок: «Дорогий Іване Семеновичу». Перекреслила, взяла новий аркуш. Написала знову, тепер уже інакше: «Іване Семеновичу, прийміть мої найщиріші побажання...» Одірвалася, замислилась. І знову схилилася над тумбочкою.

Один за одним з'являлися на папері нерівні рядки; перо скрипіло, озивалося, немов живе, і Калерія повертала ручку зручніше. Перо замовкало, а серце, розтривожене серце Калерії рвалося, здається, на частки. Згодом на її очах забриніли сльози, і котрась з них упала на папір; в тому місці літери стали невиразними, і слово перетворилося в темну пляму...

Скінчивши, зітхнула полегшено.

А день тягся помалу, як стомлений кінь з важкою поклажею. Зраділа, коли покликали її в сусідню пусту

палату прибирати ялинку. Калерія відразу пізнала деревце. Його вона бачила у гардеробній.

Прикрашати ялинку прийшло ще кілька матерів. Всі раділи, говорили, що це буде приємний сюрприз для хворої малечі. От якби тільки дістати бенгальських вогнів. Та запросити Діда Мороза і Снігуроньку з Палацу піонерів, вони б і поспівали, і потанцювали з дітьми навколо ялинки..

О третій прийшов до скляних дверей Борис. Крім чергової санітарки, нікого не було, і вони мали змогу поговорити крізь відчинене віконце. Спитався, як Павлусь.

Калерія хотіла поглядом сказати йому, що сьогодні вже ніщо не стримає її. Ніби навмисне, Борис дивився кудись поверх неї, розглядав, здається, картину на стіні.

— Квиток плацкартний?— запитала вона.

— В комбінованому вагоні.

— Без місця для сну?

— Солдатів не звикати...— ухилився од відповіді. І не міг стриматися, щоб не дорікнути.— Спасибі, дома виспався. На пуховиках! Ще й не докучав ніхто... Як у... монастирі.

Калерія приторкнулася до його руки.

— Даремно гніваєшся. Я не мала змоги прийти додому...

— Могла ж подзвонити.

— Дзвонила. І не раз...

— Що? Ти дзвонила? — його очі якось полохливо забігали.— Вечеряти я пішов після десяти, не раніше...

Калерії здавалося — і вона дуже цього хотіла,— що Борис зараз знову заговорить до неї по-іншому, назве її «дівчинкою», «рідною», адже ніхто їм не заважає, чергова пішла собі. А він вже зібрався йти. Сказав на прощання:

— В театрі «Украдене щастя», і мене запрошують. «Ага, вирішив помститися»,— подумала Калерія.

— Отже, підеш в театр?

— Обов'язково!— твердо сказав він.— А що хіба?

— Нічого.

— Тебе ж однаково сьогодні знову не пустять... І сама не захочеш хворого Павлуса залишити,— Борис не дивився на Калерію, і вона бачила тільки красивий профіль, повне підборіддя, високе горде чоло.

Його згадка про Павлуса обпекла серце. Ні, вона не могла тепер сказати йому, що прийде сьогодні...

На прощання Борис легенько погладив руку Калерії і, загадково всміхнувшись, пішов.

Через півгодини вона вже дорікала себе: ти теж хороша. Бачиш, що людина образилася, розтривожилася, а не простягнеш руки, не заспокоїш. Ну, звичайно, інша на твоєму місці давно приголубила б його, а ти... граєш, мов у поганій п'єсі, прикидаєшся холодною, байдужою. Хіба йому, справді, на думці оте «Украдене щастя»? Він тікає від самотності,— чула ж: «Дома як у мнaстирі...»

Минула ще година. Калерія, вибравши хвилину, коли в кабінеті лікаря нікого не залишилося, крім знайомої медсестри, подзвонила додому. Ніхто не взяв трубки. Пізніше знов подзвонила.

Так вона металася між палатою і кабінетом до сьомої — Борис не обзивався.

О восьмій квартира теж мовчала. «Дивиться «Украдене щастя».

Ні, вони обов'язково повинні сьогодні побачитися! В найпотаємніших глибинах, десь на самому споді душі, як іскра під шаром холодного попелу, тліла надія... увесь рік тліла. Невже не дано іскрі розгорітися? Освітити дорогу їй і синові, маленькому Павлусеві?

Калерія нахилилася до Павлуса і, заглядаючи в його маленькі голубі, як весняні зірочки, оченята, тихенько запитала:

— Правда ж, синочку... Ми не відпустимо тата розгніваним?

Калерія знала, що треба робити...

О пів на дев'яту, приспавши Павлуса, залишила його під наглядом Світланиної мами. Одягла приховане ще вчора своє пальто, кубанку. Поцілувала на прощання сплячого сина...

Жвава, рішуча вийшла з лікарні. По дорозі навідалася в гастроном і вже з пакунками попрямувала на Київську. Проходячи повз поштове відділення, вкинула в скриньку листа, адресованого в Іркутськ... Та відразу й забула і про лист, і про все на світі: попереду виднівся її дім. Тільки б двірника застати, а в нього, вона знала, є точнісінько такий ключ, як і в них. Одного разу Калерія забула свій в цеху, і двірник відкрив їй квартиру... У неї ще багато часу, поки Борис повернеться з театру. Калерія одягне те синеньке в горошок плаття, в якому вони разом їздили до баби Теклі... При-

готує вечерю: він, власне, не знає, як добре навчилася вона готувати. Вечеря і вино стоятимуть на столі, а сама вона сховається. Нехай догадується, хто спорядив цю скатерть-самобранку.

Сіється сніжок. Щоки пощипує мороз. Всі вікна на третьому поверсі світяться, отже, і в їхній квартирі. Борис забув, мабуть, вимкнути... А може, він дома? Тоді, як дзвонила, не було, а тепер уже повернувся: роздумав іти в театр. Що ж, вона спершу подзвонить.

Нестримно колотилося серце. Східці тікали з-під ніг. «Ну чого я? Що зі мною?» Калерія натиснула кнопку і закрила очі. Тиша. Ще раз подзвонила.

Спустилася швидко вниз. Двірник розпитав, як там Павлусь, дав ключа. Калерія знову зійшла на третій поверх. Ключ чомусь не влазив. Калерія нахилилася і побачила в отворі кінчик встромленого з того боку ключа. «Дома! Тільки заснув і не чує». Після того як відпустила кнопку, у вухах ще довго переливалося дзеленькотіння...

І враз рипнули двері.

— В чому справа? Хто там?

В його голосі чувся переляк, розгубленість.

Не усвідомлюючи, навіщо вона робить саме так, а не інакше, Калерія відповіла:

— Вам телеграма... Франчуку термінова телеграма.

Борис відчинив хвилину через дві-три і відсахнувся від неї, як від примари.

Очі Калерії блискавично зафіксували все: перелякане обличчя Бориса, те, що він у піжамі, що на вішалці поряд з шинеллю висить котикова шубка і біла пухова шапочка.

Калерія відштовхнула Бориса і пішла в кімнату. Там, як вона й догадалася, на канапі напівлежала Алла Яблонська.

...Вранці на другий день Калерію двічі повідомляли, що її викликає мати, але вона продовжувала годувати Павлуся, дивлячись якимись невидючими очима то на нього, то на чорні гілки за вікном палати, де вже сиділи птахи. Коли санітарка знову з'явилася в дверях, Калерія підвелася і пішла, ніби сонна.

Услід їй нісся одчайдушний крик хлопчика, ображеного тим, що його кинули напризволяще, та Калерія не озирнулася навіть. Її увагу привертали не зовнішні

звуки, а внутрішні — в голові весь час дудніло і на скронях дрібно вистукували дошкульні молоточки... Безкровні щоки, сині, міцно стиснуті губи, холодний, як лезо, гострий погляд, звернений кудись у простір, байдужий до всього — ось такою з'явилася Калерія перед матір'ю.

— Застебнися, Калю. Тут раз у раз відчиняються двері і може протягти,— мовила Варвара Миколаївна, крізь віконце придивляючись з тривогою до дочки.— Боже, які в тебе синці під очима!

Калерія дихала уривчасто, як хвора. Що з нею, не сказала, тільки провела рукою по обличчю, немов хотіла знищити сліди безсонної ночі.

— Ти захворіла? В тебе температура? — допитувалась Варвара Миколаївна.

Калерія гірко всміхнулася і похитала головою.

— Навпаки... Я, нарешті, позбулася хвороби... Я ви-лікувалася, мамо...

— Нічого не розумію. Ти немов з хреста знята...

— Пусте, мамо. І не треба більше про мене. Не треба...— Калерія здавалася дуже стомленою, погляд її, важкий, рівний, був поглядом статуї. Коли позаду рипнули двері, вона неспокійно озирнулася, ніби боялася, що хтось підкрадається до неї, потім знову заговорила: — Павлусеві добре — це головне. Він спав, як після купелі. Ну от... Скоро нас випишуть. Через кілька днів... А в тебе, бачу, знову повний кошик? Даремно витрачаєш гроші. Нічого, крім молока, нам не треба, чуєш? Нічого. Неси додому,— і раптом, щось згадавши, Калерія стрепенулася.— Ага, ти повинна взяти ключ, він у палаті. Почекай, я зараз принесу.

«Он воно що — Борис уже поїхав,— догадалася Варвара Миколаївна. Тепер вона зрозуміла, чому Калерія сама не своя.— Але ким він встиг передати ключ? Чи, може, сам приходив?»

Німе запитання, яким материні очі зустріли Калерію, залишилося без відповіді. Калерія лише поглядом побіцяла матері: «Потім, мамо, потім». І пішла швидко, ніби підхоплена якоюсь безжалісною хвилиною.

15

Юнак в сірому костюмі з плащем на руці переступив через глибоку калюжу і опинився біля високих воріт. Похилий дашок над ворітьми густо вкрився зеленим

мохом, неначе хтось навмисне потурбувався про те, щоб усе тут нагадувало давню-предавню казку.

І ворота, і хвіртка виявилися зачиненими. Юнак не-сміливо цокнув клямкою.

Довго ніхто не виходив. Тоді юнак зазирнув у щілину між дошками. Так, він не помилився. Двір був той самий, потрібний йому. А он проти воріт і знайомий колодязь...

Ще цокнув, уже настирливіше. Аж тепер у дворі загавкав пес. Звідкись із-за хати з'явилася згорблена жіночка постать.

Здалеку почувся старечий голос:

— Ану, геть мені зараз же, ледацюго! Як я в дворі, то й ти сміливий...— голос наближався, і нарешті відчинилася хвіртка.— Кого ж це до нас бог приніс? — стара жінка з-під руки дивилася на незнайомця.

— Ви баба Текля? — запитав юнак.— Не пізнаєте мене? Що ж, доведеться вдруге знайомитися. Звуть мене Іваном, прізвище — Коблик. Хіба забули, хто вам корбу ремонтував?

Баба Текля радісно сплеснула руками.

— О боже ти мій, який гість до нас! — і крикнула в бік хати.— Внучко! Де ти? Та ви заходьте, заходьте, вона зараз з'явиться. І як це неждано-негадано, справді...

Причинила хвіртку і потягла гостя за собою.

Двір був щедро завітчаний жовтими півниками, махровими темно-червоними маками, яскравими чорнобривцями, шовковою травою. Тут і там виглядали з гущини золотаві чуби соняшників. На шворці попід стіною сушилися двоє синеньких штанців, біленькі носочки, кілька сорочечок... «А де ж Калерія, де Павлусь?» — шукав очима Іван Коблик.

Баба Текля зупинилася, стисла йому по-змовницькому руку.

— Не поспішай дуже. Зі мною спершу поговори... Я все знаю...— посадила його на призьбу і сама сіла поруч.— Дай хоч подивитися на тебе, козаче... Скільки тут розмов було, скільки думок... Іваном тебе звуть? Іваном Семеновичем? Ой, мабуть, не раз гикалося тобі, бо ми з Варварою усе про тебе та й про тебе... А як коли і Каля з нами... Вони весною до мене почали навідуватися. Малому тут рай, воля... Ну, а це вже на всю відпустку приїхали. Цілий місяць гостюватимуть.

Стара придивлялася до Коблика. Тільки губи ворушилися, щось шепотіли. Помітивши, що гість знову схвильовано озирається, вона всміхнулася.

— Нетерплячий ти, синку. А мусиш мене вислухати... Я все знаю... Що Варвара думає, знаю. І в Калиному серці для мене нема тепер тасмниць... Ти в листах з Варварою болями своїми ділився. А Каля, думаєш, їх не читала? Всі, всі читала. Крадькома від матері. Я в тому винна, мене, стару, лай. Читала Каля твої листи, Іване Семеновичу. І так над ними плакала, бувало, так побивалася! Нічого не втаю перед тобою, все скажу. Чуєш, Іване Семеновичу... Обое ви для мене рідні, обом добра хочу...

Скупі сльози розтікалися по зморшках, а вона не відчувала їх, не ховалася з ними. Продовжувала розповідати все, що знала, про свою внучку Калю, про те, як та клопоталася перед судьями і тільки у квітні, вже майже напередодні свята, добилася свого: тепер вільна, як птаха.

І ще сказала баба Текля: приїздив з Одеси батько того поганця. Мав суд розглядати Калину справу про розлучення, от він і приїхав. І знов умовляв Калю... Та ні, нічого не вийшло. Вислухав старий Калю, все вислухав, що в неї на серці наболіло. І мусив згодитися з нею.

— Тепер у нас, здається, червень? — запитала баба Текля.— Червень. Отож другий місяць пішов, як вона всі документи на своє дівоче прізвище виправила... І син — Сніжко... Рочок йому скоро, Павлусеві... Ось-ось ходити почне...

Багато з того, про віщо оповідала йому баба Текля, Іван Коблик знав з листів Варвари Миколаївни. Проте в ці хвилини він перейнявся ще глибше співчуттям до Калерії. Ні, не жалістю, а саме співчуттям. Він кохав і тому міг зрозуміти її, міг пробачити все, все...

Неначе відчувши, що головне сказано, що вона більше не має права затримувати його біля себе, баба Текля показала в бік саду.

— Вона там... Бавиться з Павлусем.

Іван Коблик трохи постояв у задумі, потім кинув свій плащ на призьбу і пішов поміж деревами.

Скоро він опинився біля густої смородини. За нею ясніла невеличка галявина. Розсунув куц руками...

На траві простелено килимок. Молода жінка в синенькому в горошок сарафані, з смаглявими руками і зовсім коричневою шиєю напівлежить, зіпершись на лікті. Вона кусає стеблинку і стежить закоханими очима за сином. А той саме силкується ходити. Підведеться, ступить крок-два і сідає, сповнюючи сад веселим вереском...

— Калеріє! — зовсім тихо озвався Іван Коблик.

Наче легкий шепіт вітру пролітає над галявиною. Калерія підводить очі, в них — тривога. Потім — сором'язлива збентеженість. Вона швидко схоплюється, поправляє сарафан. Хлопчик теж дивиться здивовано на незнайомого дядю і... збирається плакати.

— Здрастуй, Калеріє,— вітається Іван Коблик і виходить на галявину.

Маленька, боса, вона стоїть, зазираючи довірливо йому в очі, стоїть, як присоромлена дівчинка перед старшим братом. «Суди мене, карай. Я заслужила»,— говорить її погляд, вся її зворушлива постать.

Е П І Л О Г

Їх четверо в купе. Або ні, навіть п'ятеро. У молодого подружжя є син. Він тихий, спокійний, то грається, то спить, а то, прокинувшись, смокче з пляшечки тепле молоко.

Найстарший пасажир, якого супроводжує вже доросла дочка,— полковник у відставці. Багато чого бачив він на своєму віку і де тільки не побував! З самої Москви, як тільки поїзд рушив, полковник — його звали Ничипір Іларіонович — почав згадувати роки війни, свої і чужі міста, знамениті театри, музеї, парки Європи. Ничипір Іларіонович любив життя, жадібно вбирив у себе його різноманітні барви і пахощі...

Та ось він все частіше почав задивлятися у вікно, спостерігаючи ревним і закоханим поглядом за хвилястими гірськими лісами, що пропливають вдалині.

— Он дивіться, які ялини! — тягнув він до вікна дочку і своїх супутників.— А вище... Знаєте, як звуться оті розкішні дерева? Кедрі! Сибірські кедрі!..

Потім уже розмовляли тільки про Сибір, про Иркутськ, куди поїзд прийде завтра вранці, про срібнопін-

ну нестримну Ангара, затиснуту предковічними скелями, про голубий Байкал... І всі дізналися, що Ничипір Іларіонович, намандрувавшись по всіх усюдах, вертається тепер в рідні місця на спочинок. Бо на світі нема для нього краю кращого і милішого, як Сибір!

Ось і Іркутськ, оточений півколом гір, в зелених берегах — Ангара. Привокзальний майдан.

Супутники обмінюються адресами.

— Вулиця Саянська, селище заводу імені Жданова, — нагадує молодий батько полковникові. — Прізвище Коблик, а звати, якщо не забули, Іван Семенович.

— А ми — на Університетській. У сина старшого житимемо тимчасово, — говорить Ничипір Іларіонович. — Прощайте, Калеріє Павлівно. Не згадуйте лихом, Іване Семеновичу... Щастя вам на новому місці!

Чорнява з розкосими очима дочка полковника міцно потискує руку новій знайомій.

— Ми з вами ще зустрінемося, Калеріє, правда?

— Обов'язково зустрінемося!

...Таксі з трьома пасажирами вливається в нестримний, як Ангара, потік машин.

Здрастуй, Іркутськ!

1954—1956 рр.

1

— Я вас слухаю, лейтенанте.— Полковник міліції Леонкін не запросив лейтенанта Черпа сісти, а це означало, що на довгу розмову часу він не має.— Щось дуже важливе?

— Як вам сказати?.. Обов'язок примушує мене доповісти, товаришу полковник, про справу Андрія Куліша. Вірніше, не про самого Куліша, а про лейтенанта Шевлюка, який веде цю справу. Та ви, я бачу, кудись поспішаєте? Тоді я зайду краще завтра.

Лейтенант Черп спокійно витримав незадоволений, як йому здалося, погляд свого нового начальника. Два роки він був ад'ютантом комісара, і перед ним, що там не кажи, тушувалися і не такі, як Леонкін. Тільки він один без попередження, без стуку входив до кабінету комісара міліції, часто від нього, Черпа, залежало — прийме начальство того або іншого офіцера відразу, чи йому доведеться посидіти в приймальні.

О, ці ад'ютанти! Яке щеплення потрібне, щоб урятувати їх від інфекції зарозумілості? От і Черп, цей жовторотий півник. Не стільки крила, скільки попутний вітер допоміг йому злетіти на паркан. Навіть ветеран карного розшуку Леонкін, у відділі якого служить тепер Черп, не може повернути півника з паркана на землю. Черпа, бачте, «перекинули зверху» не випадково, а для зміцнення відділу, як досвідченого оперативного працівника. Так він принаймні сам уявляє своє нове становище, хоч насправді все пояснюється зовсім інакше: комісар міліції міняє ад'ютантів, як Кутузов колись міняв інтендантів.

Відсунувши важкий стілець, Леонкін вийшов з-за столу. В кутку великого кабінету на гнутій вішалці висіли його демісезонне пальто з сірого драпу і темно-синій велюровий капелюх.

Лейтенант Черп очікувально тупцював на місці. Полковник неквапливо застібувався.

— Тоді ось що... Поїдемо разом,— запропонував Леонкін.— Рівно о восьмій зустріч з дружинниками політехнічного... І ми встигнемо по дорозі поговорити.

«Волга» м'яко котилася по мокрому асфальту. Леонкін вів машину на невеликій швидкості, лейтенант Черп сидів з ним поруч і крутив між пальцями сигарету.

— Ви, певно, знаєте,— почав він, вкладаючи сигарету в янтарний мундштук,— що лейтенант Шевлюк веде справу квартирного злодія Куліша.

— Знаю. До речі, лейтенанте, в машині курити заборонено.

— Прошу пробачення.— Черп пригасив сигарету і поклав її в цигарничку.— Так-от... В камері, де сидить Куліш, є один хлопець. Він подружився з Кулішем. І знаєте, що заявив йому Куліш?

— Ні, ще не знаю.

Лейтенант Черп обернувся до полковника. Він не розумів, чому той, ніби навмисне, дратує його.

— Продовжуйте, лейтенанте. Що ж вам розповів «один хлопець»?

— Його звуть Пуголовком, товаришу полковник. Ви ж його знаєте. Пуголовок знову впіймався з шифером.

— А ви його використовуєте потроху?..

— Ні-ні. Це вийшло само собою. Пуголовок шахрай. І він заявив, що нічого спільного не хоче мати із такими злодіями, як Куліш. Так-от Пуголовок твердить, що в Куліша є «рука» в міліції... Я, товаришу полковник, знаю — кримінальники частенько оббріхують нашого брата... Але сигнал заслуговує на увагу. І тоді я... Мені довелося провести маленьке слідство.

— І про що ж ви дізналися?

— Я дізнався, товаришу полковник, що і Куліш, і його дружина, і... наш Шевлюк,— прізвище Шевлюка він вимовив з особливим притиском,— всі троє вчилися в одній школі...

— Далі, лейтенанте. Що ж далі?

— І ще я дізнався, що в школі Юрій Шевлюк, тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятого року народження, упадав, як то кажуть, за Лорою Бурбак.

— За якою це Лорою? Хто вона така?

— Лора? Уявляєте собі, який заплутаний вузол,— вів своє Черп.— Вона вибрала не Шевлюка, а Куліша.

Чуєте, товаришу полковник? Куліша! — Зробивши невелику паузу, лейтенант Черп знову дістав сигарету. Крутив її, розминаючи тютюн. Поглядав переможно на полковника: «Ну що, сподобалася моя пілюля?»

2

Оперативна п'ятихвилинка у Леонкіна затяглася. За останні дні відділок по боротьбі з неповнолітніми правопорушниками виявив «інкасаторів», які викрадали гроші у телефонах-автоматах. Очоловав операцію чорнявий, з красивим лицем капітан Онищенко. Між іншим, капітана найбільше зацікавив хлопець з околиці Митько Безрук, прозваний Слюсарем. Досить Митькові, розповідав капітан, один лише раз побачити ключ, як він запам'ятовував і форму, і розмір, а потім робив точнісінько такий. Дізнавшись про здібності Митька, неповнолітні злочинці, очоловані сімнадцятирічним Левком Чепілком, залучили його до своєї зграї. За кожен вдалий операцію хлопцеві платили десять карбованців. Тоді з ранку до вечора Митько їв ескімо або пив газовану воду з сиропом. Цікаво те, що ріс Митько Безрук у забезпеченій родині, ніколи не знав якихось нестатків, у школі вчився добре і по поведінці мав незмінну оцінку «п'ять».

Окреме місце в інформації капітана займав ватажок «інкасаторів» Чепілко. Це — хитрий, мов лис, здоровань із смішною кличкою Жабчик. Чепілко вже раніше був зареєстрований як фарцовщик: він скуповував всякі модні недоноски в іноземних туристів і наділяв ними за щедру винагороду стиляг. Тільки Чепілка вирішено притягти до карної відповідальності, що ж до решти хлопчаків, то справу кожного з них розглядатимуть в школах на учнівських зборах. Вони вже й тепер щиро каються, засуджують свою поведінку. Чому б в їхню щирість і не повірити?..

Нарешті капітан скінчив інформацію. Полковник Леонкін похвалив його за вірний, макаренківський підхід до підлітків, порадив і далі не залишати їх поза увагою, працювати разом з школою над їхнім вихованням.

Працівники відділу один за одним виходили з кабінету. Леонкін про щось розмовляв з капітаном Онищен-

ком, інші офіцери тихо обмінювалися враженнями про почуте, радилися між собою. Ось Леонкін побачив Шевлюка й відразу підкликав його до себе.

— Це ви, здається, ведете справу Куліша?

— Так точно, товаришу полковник.

— Тоді залишіться.

Лейтенант Черп подивився на Шевлюка, на начальника відділу: придивлявся до обох, вгадуючи, який перший «хід» зробив полковник Леонкін і як захищатиметься Юрій.

Виходячи вже, зачепив Шевлюка:

— Начальство Кулішем зацікавилось? Не розумію, чому ти тільки возишся з ним так довго? Усі ж матеріали, я чув, викривають його з головою.

Юрію Шевлюку здалося, що Черп не все зараз сказав: в тоні Черпа, у виразі його обличчя вгадувалося бажання дошквалити йому.

Пригадав недавні свої сутички з ним, колишнім однокурсником. В університеті вони не товаришували, але й не сварилися, а тут, на роботі, на тобі...

Він і не помітив, коли кабінет спорожнів.

— Лейтенант Шевлюк... сідайте, будь ласка. Ось як нам, молодий друже, треба працювати. Головне — виховувати! Чули про Митька Безрука? Хлопчисько, немов живий, стоїть переді мною! А будуть з нього люди, обов'язково будуть. — Полковник Леонкін задумано дивився на лейтенанта Шевлюка: можливо, йому хотілося запитати у лейтенанта, чи й він такий, як Онищенко, уважний до людей, що оступились, чи бачить лише злочинця в кожному, хто потрапив до міліції, і підбирає відповідні статті у кодексі.

— Принести справу Куліша, товаришу полковник?

— А ви що, наближаєтеся до фінішу?

— Не зовсім.

— Хіба Куліш не визнає себе винним?

Шевлюк трохи знітився.

— Визнає. Але, товаришу полковник... Є ще кілька загадок. Ми не знаємо жодного його спільника. Ясно, що він був не сам...

— Скільки Кулішу років?

— Двадцять п'ять.

— Ваш ровесник.

— Майже. Я трохи молодший.

— Куліш, кажуть, одружений?

— Одружений.

— Давно? — полковник навмисне почав щось шукати в шухляді і не дивився тепер на Шевлюка: під його поглядом той все більше ніяковів.

— Два роки, товаришу полковник. Вірніше, він живе з нею два роки, а в загі розписалися вже тепер... перед самим арештом Куліша. Куліш відчував, що міліція шукає його, і поспішив. Він знав, що залишає дружину вагітною.

Хоч як намагався лейтенант Шевлюк приховати своє хвилювання, але тут голос зрадив його. Здавалося, в горлі щось застрягло, і тому слова звучали приглушено і невиразно.

— Вона десь працює, дружина Куліша? Має батьків?

— Має, але живе окремо. Кімната в приватному будинку на околиці.

— Батьки знають про те, що Куліш у тюрмі?

— Ні, мабуть, не знають. Не хочуть знати, — відповів лейтенант Шевлюк, і в голосі його прозвучали і біль, і гірка іронія, — другий рік, як вони зреклися рідної дочки.

Полковник Леонкін співчутливо подивився на молодого колегу.

— Я розумію вас, лейтенанте, нелегко бути свідком таких трагедій. Ні, зовсім нелегко вести слідство. Куліш — злодій, це ясно, для нього є статті в кодексі, є суд, тюрма. А як бути з дружиною, з майбутньою дитиною? Я часто замислююся над тим, кому гірше: злочинцеві, якого покарали, чи тим, його близьким, кого він примусив страждати, — дітям, дружині, батькам? Злочинець відбуває покарання в середовищі таких, як сам, а його сім'я живе серед чесних людей і змушена довгі роки, а можливо, і все життя, нести на собі цю пляму. Нелегкий це тягар, нічого не скажеш. — Полковник Леонкін підвівся, почав ходити по кабінету. Під м'яким килимом поскрипував паркет. Потім він зупинився перед лейтенантом і запитав: — Вона десь працює?

Лейтенант Шевлюк заперечливо похитав головою.

— А коли не працює — значить одна, без колективу, без друзів. В таких умовах неважко і самій оступитися... — вголос роздумував полковник.

Ні, не тільки Куліш і не тільки його доля хвилює полковника Леонкіна. У Куліша дружина, батьки... А ось сидить молодий офіцер міліції, його підлеглий, і полковник думає про те, що і в його, Юрія Шевлюка, серці

точиться зараз боротьба, що й для нього це серйозне випробування. Він, Леонкін, вірив у чесність лейтенанта і чекав, терпляче чекав. Нехай Шевлюк сам відчує потребу відкрити свою душу. Не перед начальником, а перед людиною, перед старшим товаришем. У Шевлюка, він знав, батько загинув на війні, а в Леонкіна у боях за Батьківщину поліг син-артилерист. Все, все пригадується Леонкіну... Коли Шевлюк прибув у його розпорядження і вони отут, в кабінеті, знайомилися, полковник з особливою силою відчув своє батьківське горе. Шевлюка звали Юрієм, як і покійного сина. «Юрій... Юрій». Нервово ковтаючи дим цигарки, полковник згадував, що син був вже тоді, у свої дев'ятнадцять років, і вищий, і міцніший за лейтенанта Юрія Шевлюка. Збирався стати штангістом... І тепер, придивляючись до лейтенанта, Леонкін знову чомусь пригадав ту першу зустріч, пригадав рідного сина. «А чи признався б мені мій Юрась, якби щось подібне трапилось з ним?» Так, признався б. Але то була його кров, його дитина і вихованець, то був Юрась Леонкін. А цей — чужий, для нього Григорій Остапович Леонкін насамперед начальник, полковник.

Сумовита тінь промайнула на обличчі полковника і враз зникла, та лейтенант все ж устиг помітити її і зрозумів по-своєму. Йому здалося, що полковник не схвалює чогось в його діях.

— Ну добре, лейтенанте... Добре. Скільки днів вам треба, щоб закінчити слідство? Сьогодні у нас двадцять восьме, ідуть останні дні місяця. До першого встигнете?

Лейтенант Шевлюк якимсь непевно кивнув головою. Потім, подумавши трохи, відповів:

— Зроблю все можливе, товаришу полковник. До першого, кажете?

— Може, вам потрібна допомога, лейтенанте?

— Ні-ні,— якимсь покvapно відмовився Шевлюк.— Я все зроблю сам, все встигну...— І, зрозумівши, що розмову скінчено, попросив дозволу йти.

3

Двері Юрію Шевлюку відчинила повна жінка в байковому халаті. Він упізнав Лорину маму, Ганну Михайлівну, а вона дивилася на гостя так, ніби вперше його бачила. Тоді гість назвав себе.

— Шевлюк? Ах, Юрій Шевлюк! Який же ви... дорослий! Це ж ви дружили колись з нашою Лорою...— і раптом замовкла. Ні, краще не згадувати дні, коли Лора і Юрій були ще зовсім дітьми. Краще мовчати про Лору.

«Звідки він взявся? Живе з батьками чи, може, приїхав з далеких країв — всі ж вони мріяли про Сибір, про цілині землі. Якщо приїхав у гості,— розмірковувала Ганна Михайлівна,— тоді їй взагалі нема чого хвилюватися. Ну, вийшла Лора заміж, ну, живе окремо. І ніяких, звичайно, подробиць, ніяких...»

— Проходьте в кімнату. У нас, правда, ще не прибрано. Іван Калістратович ванну приймав, снідав пізно. Та ви пробачите, сподіваюся.

Лорина мама так і не запросила його роздягатися. Можливо, зробила це навмисне, щоб він довго не затримувався.

А він крадькома розглядав кімнату і пригадував. Давно-давно, ще десятикласником був востаннє у Бурбаків. Він тоді, пам'ятає, сидів у цій просторій вітальні, захарашеній, як і зараз, меблями, серед квітів і килимів, серед картин в позолочених рамах. Лора довго і нудно розтлумачувала йому, що таке любов, і що таке дружба, і яка різниця між цими почуттями. Сидів і дивився здивовано не на живу Лору, а на її портрет, що висів тоді якраз проти нього. Лора з портрета всміхалася приязно, а ця, жива, ніби знущалася з нього...

Килим над тахтою той самий, він прикрашений саморобними аплікаціями, яких раніше не було. В кришталевій чаші на столику цвітуть троянди, зроблені з гуми. Ще трохи вище і... Але не Лорин портрет бачить Юрій, а натюрморт, в такій же позолоченій рамі. На полотні знову троянди, їх цілий сніп у кужлі. А далі кавун з чорними зернятками в цукровій паморозі, дині, полуниці.

Можливо, він помилився, і портрет раніше висів в іншому місці?

В очах Ганни Михайлівни, яка стежила за ним, прочитав просьбу: «Не шукай». Так, у Бурбаків не залишилося навіть її портрета.

Мимоволі подумав про свою матір, яка трьох їх вистригла; вона годувала, одягала і вчила дітей без бать-

ка, а тепер, старенька, няньчила вже онуків — Сергійка і Надю. Була всім — і синам, і їхнім дітям потрібна, для всіх однакова, рідна. Ні, така, як його мати, ніколи не відцуралася б дочки, хоч би там що.

Він, ніби прокинувшись від тяжкого сну, пригадав, що, власне, привело його сюди. І вже пожалів, що був не в міліцейській формі, а в цивільному. З Ганною Михайлівною Бурбак треба розмовляти тільки офіційно.

— Сідайте, Юрію, не знаю, як вас по батькові, — несподівано заметушилася Ганна Михайлівна, показуючи на тахту. Вона інтуїтивно відчула, що не так собі, не випадково прийшов до них цей юнак, який вчився колись разом з Лорою. Може, то Лора підслала його, а може, він приніс погану звістку, он і очі у нього, бач, як загадково поблизкують!

— Я тепер, Ганно Михайлівно, в міліції працюю. І до вас по службі!.. Ось моє посвідчення.

Лорина мама, здавалося, не повірила одразу. «Навіщо так жартувати!» Але слова на обкладинці посвідчення, котре вона крадькома розглядала, не зeszли, не розтали, як дим, а виступили ще виразніше. «Управління міліції...»

Тоді Ганна Михайлівна нервово запитала у нього:

— Лорка? Вона щось накоїла? — голос її тремтів, повне лице зблідло.

— Так... Мова йтиме про вашу дочку. Перш ніж турбувати Івана Калістратовича, я вирішив зустрітися з вами. Кажуть, він дуже хворий.

— Івана Калістратовича двічі забирала швидка допомога. І все через неї. Чуєте, вона кинула нас, зреклася батьків! Вона...

— І все ж я повинен сказати вам, як матері, що Лора потребує зараз, як ніколи, підтримки...

— Ах, потребує підтримки! І хоче, щоб міліція примусила батьків турбуватися про неї?! Так-от — не буде цього! Жила два роки без нас, проживе і тепер. А труднощі... в кого їх немає. Іван Калістратович раніше, ви, мабуть, пам'ятаєте, де працював, тепер не та зарплата, що була. А, бачите, не вмерли, — Ганна Михайлівна розвела широко руки, ніби хотіла обняти все, що надбала, чим прикрасила родинне життя. — Ні, до Бурбаків вам ходити нічого. Краще викличте до міліції отого

шибайголову. Він, негідник, збив Лорку з пантелику, нехай тепер за все й відповідає.

— Ваша дочка тепер зовсім одна... Без чоловіка.

— Як?! Він кинув її? Втік?

— Андрій Куліш в тюрмі, він злодій, кримінальний злочинець,— сказав Шевлюк.

Ганні Михайлівні ніби забракло враз повітря, вона поточилася. Юрій кинувся до неї. Він посадовив її на канапу, а сам мерщій вискочив на кухню за водою.

— Я передчувала, я знала... Іван Калістратович помер, як дізнається. У нього ж гіпертонія... Що робити? Що робити? — Ганна Михайлівна ламала руки і притискала їх до грудей, дивилася очима, повними розпукки, на Юрія. Ненароком погляд її зупинився на телефонному апараті.— Я сама повинна все сказати Івану Калістратовичу. Підготувати його. У нього нерви — як павутинки.

— Але спершу заспокойтеся. І вислухайте мене до кінця... Лора, як нам стало відомо, збирається... розумієте, у Лори має бути дитина. Але тепер вона вирішила позбутися дитини. Ви, Ганно Михайлівно, краще знаєте, чи можна це робити на п'ятому місяці...

— О боже мій! — простогнала Ганна Михайлівна.— Ми дамо гроші на лікаря. Тільки аборт... Не треба їй дитини, ніякої дитини, чуєте!

— А вам не шкода Лори?

— Зрозумійте мене, Юрію. Зрозумійте нас,— Ганна Михайлівна говорила не лише від свого імені, а й від імені Івана Калістратовича, ніби заручилася його підтримкою у всьому.— Не забулася ще та ганебна історія з її втечею, а недруги підхоплять тепер нову. У Лори Бурбак дитина від злодія! Як ми будемо людям в очі дивитися! Ні, нема Куліша, не повинно залишатися і племені його в родині Бурбаків! Лорка, негідниця. Краще б ти малою вмерла... Яка ганьба! Яка ганьба!

Юрій Шевлюк все зрозумів. Батьки для неї гірші від чужих... Їхнє втручання лише прискорить трагічну розв'язку. Лора здійснить свій задум...

Ганна Михайлівна нюхала нашатирний спирт і схлипувала. Юрій роздумував над тим, чи не дочекатися йому Івана Калістратовича. Через день-два інші люди, працівники прокуратури, вестимуть слідство, тоді буде пізно втручатися...

— Хелло! Плісе і гофре! — привітався з порога приведений до полковника Леонкіна на допит блондин з боксерським чубчиком.— Чим зобов'язаний увазі до моєї персони?

Кивком голови Леонкін відпустив міліціонера.

— Ви — Куліш? — примруживши недовірливо око, запитав Леонкін.

— Цілком можливо! А ви, якщо не помиляюся, сам Леонкін, або, як у нас кажуть, шеф? — іронічно всміхався білявий.— Ха? Радий познайомитися особисто,— худорлява рука з довгими пальцями вигнулася човником над столом.— Плісе і гофре! — повторив він слова, які в його устах справді звучали як вітання.

Полковник Леонкін уважно розглядав білявого, руки йому він не подав.

— Сідайте, Куліш. Ви от мене впізнали, а я... я уявляв Андрія Куліша іншим.

— Нічим не можу допомогти вам, шеф. Всі претензії адресуйте моєму покійному татові. Він не врахував, виходить, ваших смаків.

— Та ні, я скоріше в претензії до цих ось паперів,— показав полковник на товсту папку, що лежала перед ним.

— Ага, досьє Андрія Куліша.

— Що за лексикон? «Досьє», «шеф»? Киньте, Куліш. Вам обов'язково хочеться бути схожим на одного нашого спільного знайомого? Але це не оригінально. Будьте самим собою.

Андрій Куліш наморщив лоб, силкуючись зрозуміти, куди хилить полковник. Він натякнув на Пуголова, сусіда по камері. А той справді попередив Куліша: «Начальник відділу карного розшуку, як правило, цікавиться тільки видатними особами. Якщо тебе викличе, тримайся...» Себе Пуголов уважав, певно, видатним. Ну, а другий сусіда, чорноволосий Саркіс, прозваний за свій горбатий ніс Турком, почувши їхню розмову про Леонкіна, вирячив очі, надув щоки, зображаючи, певно, «шефа», і гаркнув на Куліша: «Нащо, сучий син, живець, нащо землю топчеш?» Сам він, Саркіс, правда, полковника зроду не бачив, але чув про його круту вдачу і от спробував розіграти перед Кулішем сцену майбутньої зустрічі з Леонкіним.

Це було вчора. Шевлюк допитував Куліша в присутності якогось капітана. Наприкінці капітан, звертаючись до лейтенанта, сказав:

— Полковник дав ось мені списочок, з ким завтра хоче познайомитися. На три тридцять забезпечте Куліша.

Хоч Андрій Куліш сто разів запевняв себе, що йому плювати на всіх на світі полковників міліції, але, опинившись потім у камері, він знов і знов думав про майбутню зустріч з начальником відділу карного розшуку. Досі його не попереджали ні разу про те, коли знову поведуть на допит, кожен виклик був для Куліша несподіваним. А це, ніби навмисне, попередили. З якою метою?

Дружки по камері довго потім готували Андрія Куліша до «аудієнції» з Леонкіним.

І ось він дочекався. Капітан не збрехав. А Турок, як видно, погано знав Леонкіна. Ні, полковник не кричав: «Нащо землю топчеш?» — не тупав ногою. Він поводився чемно, спокійно.

— Ви хотіли б побачитися з дружиною, Куліш?

— За умови, що я зроблюся «сексотом»? — примружив той очі. — Мерсі. Ні, шеф. У Куліша чесні принципи. Самі подумайте, яка мені користь? Схопили Куліша одного — одного і судять. А то хто ж мені передачу принесе, коли ви і напарників моїх візьмете? А вийду з тюрми — хто Кулішу кліфт¹ купить, хто в «Кукушку» поведе? Чи, може, візьмете мене на службу до себе і одягнете по моді «а-ля мілітон»?

— На службу? Ні, ми таких не беремо. Щоб служити у нас, треба бути людиною чесною, з чистою совістю.

Куліш стрельнув голубими очима.

— А продавати друзів чесно? Як по-вашому?

— Насамперед, Куліш, людина повинна визначати, хто їй друг, а хто ворог. Ви помиляєтеся, коли думаете, що ті, хто зтягнув вас на шлях злочину, ваші справжні друзі. Ні, Куліш, вони і ваші, і наші вороги... У цьому ви зрештою і самі переконаєтеся. Та шкода, що інколи навіть розумні люди не вміють вибирати собі друзів.

— Розумні? У кожного свій розум, шеф. Остап Бендер не був розумний? Пригадайте. Він би й у вашому кріслі не розгубився. — Куліш зухвало дивився на на-

¹ К л і ф т — піджак (жарг.).

чальника і ніби сам собою гордився: «От який я сміливий!»

— Звичайно, у кожного свій,— продовжував полковник Леонкін.— Але своїм розумом кожен повинен служити людям. А кому служив Остап Бендер? Кому ви служите? Що корисне зробив, цікаво, Андрій Куліш? Може, ви мені розкажете? Ага, вам, бачу, не хочеться відповідати. Бо нема чого. З однієї роботи вас звільнили як ледаря, а другої ви й не шукали. Я просто не розумію, у кого ви вдалися, Куліш! Батько чесно жив, загинув, як справжній солдат.

— Батьки жили так, а діти інакше...— роблено позіхнув Андрій Куліш.— Нічого оригінального ви мені не відкрили. От у вас є дорослі діти, цікаво? Pozнайомте мене з ними. Я розповім їм по-своєму все те, що ось у цьому досьє про Андрія Куліша написано. Де і що взяв — не казатиму. А як шикарно грошима смітнів! Як у Сочі під сонцем вилежувався, скільки хотів. Цим поділюся, як Ісус Христос вином. Ех, дорогий шеф! Ви коли-небудь бували на Рів'єрі? Плісе і гофре з мармеладом! — цмокнув язиком Куліш, ще й пальцями в повітрі зробив виразний жест.

— Ніде ви не були, Куліш! Не хваліться. З чужого голосу співаєте, невідомо для чого.

— А як не був, то буду! — згодився несподівано Куліш.— Наше від нас не втече,— труснув він своїм чубчиком,— сидітиму недовго. Ну, скільки мені дадуть за ту крамничку?! Пару років, не більше. Я в статтях розбираюся, шеф.

— У вас друга судимість, Куліш.

— Далі Колими не пошлють. А й там рік має дванадцять місяців. Не більше. Ви не були на півночі, шеф? — Куліш перекинувся через стіл і, нахабно заглядаючи в очі полковникові, продовжував:— Золота, кажуть, на Колимі — гори. Красти не треба, бери, скільки хочеш. Лафа!

Куліш не жартував. Справді, йому згадалися розмови, почуті в камері, що в колоніях вільніше і цікавіше, ніж тут. Згадалася колонія для неповнолітніх, де самому довелося відбувати строк. Ні, майбутнє не дуже лякало Андрія Куліша.

В камері були й такі, кому доведеться у два-три рази більше за нього сидіти, але й вони не тужать. Чого особливо журитися Кулішеві? Для них із Сікачем ще добре

обійшлося. Та ніч, коли вони хотіли розжитися дечим в промтоварній крамниці, була останньою на волі. Сторож, угледівши злодіїв, хоч і сховався з переляку у підвалі сусідньої новобудови, але міг кожної миті підняти тривогу, і тому, мабуть, Сікач, виймаючи з кишені гирку, сказав: «Приглушимо гада». В темному закапелку Куліш таки зіткнувся з сторожем, але щось стримало його, і він на нетерплячий шепіт Сікача, чи є там хтось, відповів, що нема нікого. Пожальв стару людину чи побоявся йти на «мокру» справу? Цього він і сам добре не знав. Але тепер Куліш радів, що так сталося.

— Боюся, що ні на північ, ні на південь ніхто вас не повезе, Куліш...

— А куди ж, на Марс?

— Навіщо вам без кінця мандрувати? Десь поблизу будете. У колонії. Одне ясно — доведеться вчитися чесно свій хліб відробляти. Завтра передаємо вас прокуророві, а там уже скоро й суд. Може, ви хотіли б тепер щось додати, про щось попросити?

— Додавати нічого,— розвів руками Куліш, смиренно схиливши голову.— Я перед вами — як прочанин перед римським папою. Гріхи мої Юрко Шев... пробачте, обмовився, лейтенант переписав з моїх слів вірно. Я був сам, сам і відповідатиму за все, а більше нічого не пригадується, шеф.

— Ви назвали лейтенанта Шевлюка по імені,— піймав той Куліша на слові.

Куліш поморщився.

— Шевлюка? Його звати Юрій... Ви нашого брата знаєте, ми — вашого. От ви, наприклад,— замітав сліди Куліш.— Ваше прізвище Леонкін, а ім'я та по батькові, коли не помиляюся, Григорій Остапович. Так? Бачите, все, як в аптеці. І живете ви на вулиці Горького у старому будинку. Ага! Квартира на другому поверсі? Точно? Хочете, скажу і номер домашнього телефону? — Кулішеві здавалося, що він таки виплутався.

— Не крутіть, Куліш. Всі ці дані є в телефонному довіднику,— всміхнувся Леонкін.— А от про лейтенанта Шевлюка скажіть по щирості. Він що, сказав вам своє ім'я?

— По щирості — не пригадую,— знову ухилився Куліш.— Може, хтось в камері назвав його так... Або ні, здається, ваш капітан. Ага, справді капітан. Задзвонив телефон, а капітан взяв трубку і каже: «Тебе, Юрій».

— А більше нічого про лейтенанта не знаєте? Ну, скажімо, таких подробиць, як про мене? — допитувався Леонкін.

Куліш вже трохи хвилювався.

— Чого ви причепилися! Шевлюк! Шевлюк! Хіба Шевлюк фігура?! Ми про нього раніше сном і духом не чули. Ви, Онищенко ще, майор Сергієнко. Потім ваш собачий інспектор Божек, той, що вівчарками командує. Ось чії координати нас цікавлять...

— Навіщо ж вам наші координати?

— Для орієнтації,— чесно признався Куліш.

Полковник Леонкін вийшов з-за столу, наблизився до Куліша.

— В баню вас ще не возили? — запитав, розглядаючи зверху світловолосу голову Куліша.— Погано без бані, знаю. Завтра підете. Це легко виправити. Легше, до речі, ніж дозволити вам зустріч з дружиною. Хоч, одверто кажу, вона дуже просила... Я і вас, і її розумію. Те, що сталося,— сталося. А життя йде собі далі. І треба порадитися про майбутнє. Як би там не було, Куліш, у вас попереду ціле життя. І його можна прожити розумніше, ніж ви жили досі, принаймні ніж ви жили останні три-чотири роки...— в голосі полковника забриніли теплі, батьківські нотки.— Слухайте, Куліш. Я хочу знати... Ваша дружина все сказала вам? Сказала, що вона вагітна?

— Сказала не сказала, кому яке діло? — огризнувся Куліш, ховаючи очі.

— Вислухайте мене, Куліш. Ви повинні знати, що вже пізно. Це ж п'ятий місяць... Жінка ваша, якщо вона зробить те, що задумала, ризикує стати калікою на все життя.

— Чого вам треба від мене, громадянине начальник? — схопився, мов ужалений, Куліш.

— Чого треба? Треба, щоб ви поставилися до справи, про яку ми розмовляємо, як розумна людина. Чуете, Куліш? Як нормальна людина. Я влаштую вам побачення. Добре, влаштую. Але ви, Куліш, в моїй присутності скажете дружині, що ні на яку операцію вона не повинна іти. Нехай стане матір'ю, це почесно. Калічити себе, вбивати дитину вона не повинна, не має права. Ви мовчите?

Андрій Куліш вовком дивився на полковника. Важко дихав. В ньому, як смола, закипала злість на Шевлюка.

Ні, він, Андрій Куліш, ніколи не дозволить Шевлюкові бути їхнім опікуном, ніколи!

В турботливості начальства таїться якась загроза: побачення з Лорою здається Кулішеві новою пасткою.

Андрій Куліш підвівся, зібгав свою кепочку з прикоченим козирком. Потім нервово розрівняв кепочку, махнув нею в повітрі, ніби витрушував порох.

— Ви забули покликати мого тілохранителя, громадянине начальник,— обернувся він рвучко до полковника.— Мені пора повертатися в свою резиденцію...

Їхні очі зустрілися. Двоє ображених, колючих, двоє — зігрітих якимсь внутрішнім теплом, сповнених віри...

...Через кілька хвилин Андрій Куліш знову опинився в камері. Пуголовок інтимно взяв його за підборіддя.

— А ми чогось засумували? Невже не допомогло плісе і гофре?! Ну, не брикайся, як мадамочка! Викладай.

...Але Андрій Куліш відштовхнув Пуголовка й одразу ж поліз на нари. Він простягся там горілиць, поруч з Турком, який хропів на всю камеру, і замовк. Думав про Лору. Про очі полковника Леонкіна в ту останню мить: щось у них лякало його і водночас вабило.

5

Лора, скільки Юрій Шевлюк її пам'ятає, завжди була впертою особою. В школі ніхто не смів Лорі перечити навіть у дрібницях. Дружбу вона визнавала лише з тими, хто безвідмовно схилявся перед її авторитетом у всьому. Впевнившись, бувало, що у чомусь помилилася, Лора відразу ж починала викручуватися, шукала, на кого б можна було перекласти свою провину. Подруги в таких випадках не наслідувалися захищатися, і все ніби ставало на своє місце.

Але це тільки здавалося Лорі. А насправді довго з нею ніхто не дружив. Ровесниць з своєї вулиці Лора ігнорувала, вона поміняла їх на нових знайомих по школі, а цих в свою чергу на дівчат з заводського клубу. Перейшовши в дев'ятий клас, Лора почала учащати на танці. Серед юнаків Лора спершу відзначила була своєю увагою його, Юрія Шевлюка.

Два місяці майже день у день вони зустрічалися, ходили в кіно, на річку. Чого він тільки не робив заради

неї! Кинув шкільну футбольну команду, навчився танцювати. Останні свої канікули провів не в дядька Тимофія, колгоспного рибалки, а вдома. Якби він тоді знав, що саме під час цих канікул він втратить її...

Ех, Лора! Не завжди ти була такою байдужою до Юрія, не завжди. Шевлюкові згадуються і кращі дні, особливо один кіносеанс. Вони так близько сиділи одне біля одного. Демонструвався італійський фільм. Екран мерехтів, як нічне небо. Молодий італісець на екрані просто серед вулиці схопив дівчину-красуню і цілував її, цілував гаряче, як вміють, очевидно, цілувати тільки справжні закохані. І ось тоді Юрій раптом відчув Лорину руку на своїй і завмер, забувши і про кіно, і про сусідів,— двох лейтенантів, які ще на початку сеансу у фойє весело поглядали на його подружку.

І по дорозі додому Лора горнулася до нього, і все, про що говорила, чомусь звучало в її устах схвильовано і не до ладу.

Лора першою увійшла в сутінки коридора і не відпускала його руку, продовжуючи вести Юрія за собою. Вже й двері перед ними, знайомі двері квартири Бурбаків.

— А я не сказала тобі... Моїх нема дома. У Москві. На три дні поїхали,— голос у Лори таємничий, тихий, мов шепіт листя...

Минули роки, але Юрій все ще інколи серед ночі прокидався, розбуджений тим Лориним шепотом. Це тільки сон, звичайно, але він нагадує Юрію так багато. Інколи Юрій кається, що не увійшов тоді в квартиру, ніби саме через це довелося йому потім поступитися перед Кулішем. Та частіше він жене геть такі думки, як нечесні і нерозумні. Лора не любила його, Шевлюка, от і все.

В ньому, звичайно, довго жила образа на Андрія Куліша. Не ревності до суперника, а саме образа на людину, яка підлим шляхом здобула те, на що не мала ніякого права. Та час виліковує багатьох, вилікував він до певної міри і його, Шевлюка. Йому тепер все ясніше, все зрозуміліше...

От і сьогодні знову доведеться Юрію розмовляти з Лорою, хоч приємного від цього буде мало. Йому ледве вдалося добитися згоди Івана Калістратовича Бурбака зустрітися з дочкою. Ні до них вона не хоче іти, ні батьків бачити у себе.

Іван Калістратович сам подав думку, що призначити побачення можна в ресторані, де є окремі затишні кабінети. Спершу вони будуть утрюх, а потім при потребі Юрій зможе вийти.

Умовний час настав. Сьома година. Юрій Шевлюк прискорив крок.

Лора трохи спізнилася й відразу ж попередила, що дуже поспішає. Поцікавилася: навіщо вона Шевлюку. Можливо, Андрія віддадуть їй до суду на поруки, про що Лора просила?

Лора запитувала, але вираз обличчя у неї був безнадійний, ніби вона наперед знала відповідь. Якийсь хуленький хлопчина зупинився біля них і від запальнички-пістолета довго припалював цигарку.

Юрій Шевлюк взяв Лору під руку.

— Зайдемо на кілька хвилин,— Юрій показав їй на двері ресторану.— Дуже потрібно.

— Ви збожеволіли, Юрію. Ми часто бували тут з чоловіком.

— На жаль, нічого іншого не можу запропонувати, а поговорити треба. І обов'язково сьогодні.

Лора стривожено подивилася йому в лице.

— Андрій захворів? Кажіть? Може, він щось заплідив собі?!

— Ні, не те. Але справа важлива.

Лора слухняно повернула за Юрієм і перша подала гардеробникові свою прозору накидку і демісезонне коричневе пальто.

Була й досі струнка, мов дівчина. На Лорі синя сукня, схожа на шкільну, без будь-яких прикрас. Туфлі з світлою каучуковою підошвою, теплі шкарпетки, заковані зверху, під ними прості панчохи. Ні разу не озирнувшись на Шевлюка, вона пішла між столиками.

В кінці залу, де стояли вільні столики, Лора зупинилася.

— Краще ходімо в кабінку,— запросив її Шевлюк.

Лора нетерпляче смикнула порт'єру. Тепер вони, на решті, були тільки удвох.

— Андрій хворий? Кажіть! — настирливо повторила своє запитання.— Ви щось приховуєте від мене!

Незнайома гіркота підступила Юрієві до горла, в грудях сколихнулася давня образа, він насилу стримався, щоб не наговорити зайвого цій нерозумній особі; він

бачив, який дорогий був для неї Андрій Куліш, і не міг ні зрозуміти цього, ні примиритися з її сліпотою.

Відповів глухо:

— Насамперед заспокойтеся. Куліш живий і здоровий. Сьогодні зранку навіть поголився.

Лора зітхнула, в очах блиснули скупі сльозинки.

Тепер була переконана, що мова йтиме про її бажання взяти Андрія на поруки. За останні дні вона побувала у кількох адвокатів, а потім у знайомих, намагаючись заручитись їх підтримкою. Навідалася навіть до колишньої своєї вчительки Ганни Йосипівни Марусяк, персональної пенсіонерки. Вчителька уважно вислухала її, пообіцяла порадитися, з ким треба, і дати знати. Саме сьогодні увечері Лора мала зустрітись знову з Ганною Йосипівною, але несподівано Юрій Шевлюк прислав записку, призначивши їй побачення.

Юрій догадувався, про що думає Лора. Зараз вона знову говоритиме про черствих людей з міліції, які не випускають Андрія, не віддають його Лорі. А він, Шевлюк, прийшов з зовсім іншим...

— Лоро... Я хотів вас запитати. Якщо вам... і Андрієві, звичайно, згодиться допомогти в чомусь ваш батько?

— Нізащо на світі,— вона зблідла.

— Чужі люди миряться, а ви ж свої.

— Мій батько візьме на поруки Андрія? Яка дурниця! Та ніколи він не зробить цього. І Андрій... Він гордий і мстивий... І коли хочеш... коли хочете знати, я й сама краще помру, ніж кланятимусь... Чужих проситиму, але батьки нехай не чекають.

— Чому я заговорив про батька? Ви, Лоро, не все знаєте... Вчора ми мали зустріч з Іваном Калістратовичем. Довго розмовляли.

— Ви? Ви викликали його і все розповіли? — заїкаючись від хвилювання, запитала Лора.— Ну, спасибі... Спасибі, шкільний друже.— Лора підхопилася, з силою відштовхнула стілець, збираючись, очевидно, зараз же бігти звідси.— Підлість... Яка підлість!

— Ви матимете змогу, Лоро, пізніше...

— А ви... Ви маєте зараз змогу переконатися, що перед вами людина, лейтенанте, яка все розуміє. Що ви надумали, га? Чого вам треба? — Лора кипіла, очі її звузилися.— Я так і знала! Благородний лицар Юрій Шевлюк нині демонструє всім, всім, всім, яку велику

помилку зробила Лора, ставши дружиною Куліша, а не його, Шевлюка! Ви знаєте, хто ви?.. Ви... Ви..

— Тихше, будь ласка, прошу вас. Ми ж не самі.

— А чого і кого мені соромитися? Вам повинно бути соромно, а не мені.

Відколи Шевлюк веде справу Андрія Куліша, він ще ні разу не бачив Лору такою. Вона втратила, здається, всякий контроль над собою. «Я так і знала!» Виходить, що Лора з першого ж дня не вірить в його об'єктивність, підозріває його...

Тільки зараз зрозумів Юрій Шевлюк свою помилку. Ні, не він, а зовсім стороння людина повинна була вести справу Андрія Куліша, хто завгодно, тільки не Шевлюк. І пригадалося: у полковника Леонкіна було дві кандидатури — він і лейтенант Черп. Його першого Леонкін запитав, чи має він, Шевлюк, настрій вести справу злодія Андрія Куліша, спійманого на гарячому. Він уже знав, про якого Андрія йде мова. Відмовитися — означало віддати все в руки Черпа. А Черпа Шевлюк не любив... Ні, він не міг згодитися з тим, що Черп допитуватиме дружину Куліша, допитуватиме Лору.

А Лора, бач, кидає тепер йому, Шевлюкові, докір, який смертельно ображає: «Я так і знала!»

Що вона знає, Лора!

...Офіціант зазирнув в кабінку і зник. Це нагадало обом, де вони. Діставши з сумочки дзеркальце з пухівкою, вона, не звертаючи більше уваги на Шевлюка, провела по обличчю, потім трохи підмалювала губи. Шевлюк хотів притримати Лору, та вона відштовхнула його і швидко пішла з кабінки.

— Лоро! — враз почувся за порт'єрою схвильований голос Івана Калістратовича.— Лоро, куди ти?..

Юрій Шевлюк, посунувши трохи набік порт'єру, побачив: Бурбак стоїть у вузькому проході, загородивши Лорі дорогу. На якусь коротку мить вона застигла, тільки розгублено бігала очима, немов шукала виходу з пастки.

Бурбак тихо казав щось Лорі, певно, умовляв її залишитися. Та Лора не відповіла йому. Смикнувши плечима, вона прит'ємом подалася з ресторану.

Юрій Шевлюк підійшов до Бурбака.

— Ну от ми з вами й потерпіли фіаско,— мовив Бур-

бак, витираючи хусточкою лоб.— Я ж казав... Валерія завжди була отакою... Гм-гм... отакою невдячною. Ніби я чужа для неї людина.

6

Візит Ганни Йосипівни Марусяк не був для полковника Леонкіна несподіваним. Здавна, ще коли Леонкін працював начальником відділу по боротьбі з неповнолітніми правопорушниками, між ним і Ганною Йосипівною почалася ділова дружба. Леонкін частенько радився з Ганною Йосипівною, запрошував її, досвідченого педагога, читати лекції працівникам міліції, яким доводиться мати справу з підлітками. Часто вони — депутати міськради — зустрічалися на засіданнях. І тепер, ставши пенсіонеркою, Марусяк не поривала давніх своїх зв'язків.

Леонкін зустрів її тепло. Вийшовши з-за столу, дружньо потиснув руку вчительки.

— Невчасно, мабуть.— Ганна Йосипівна мала зіркі очі, інакше хіба помітила б вона, що полковник Леонкін вже в калошах.

— Та ні, я нікуди не збирався, Ганно Йосипівно.— Леонкін глянув на свої ноги і, зрозумівши, що це вони підвели його, схитрував.— Я теж оце тільки з вулиці. Дощить потроху.

Калоші він скинув в кутку під вішалкою. Увімкнув настільну лампу. Стало якось затишніше. Світло, яке лилося з-під зеленого абажура, надавало речам домашнього вигляду. Кволий зеленуватий промінчик доторкнувся до обличчя вчительки: воно було стурбоване, похмуре. Пасмо сивого волосся вибілося з-під чорного капелюшка і, намочене дощем, прилипло до високого, переділеного глибокою зморшкою чола.

Ганна Йосипівна відразу заговорила про справу, з якою прийшла.

— В останні роки я вела послідовно сьомий, восьмий, дев'ятий клас, керувала групою юнаків і дівчаток. Серед них був один, особливо «важкий», як у нас звичайно кажуть у таких випадках. Звали його... Андрій. Вчився хлопець порівняно задовільно, були й гірші. Але, призначаючи мене класним керівником, директор попередив, що за Андрієм водяться грішки. Під час перерви

він то шастає під партами, то цікавиться кишеннями чужих пальт. Ось ми познайомилися. Андрій — сирота, виріс у тітки. Рано почав полюбляти гроші. Та мені здалося, що цей білявий з розумними очима хлопець не такий вже зіпсований. Підросле, думала, вирівняється. А тим часом, що в кого не пропаде, підозрівають Андрія. Ніхто інший, тільки він узяв... А я подивлюся, було, йому в очі і не вірю. Ні, ні скалочки в них тривоги, ні краплі непевності. Чесний, одвертий погляд, якась ніби зовсім дитяча наївність. Викличу його, бувало, а сказати для чого — ніяк не наважуся. Боюся безвинно образити. Щось підказувало мені: «Не він». Траплялося з вами, Григорію Остаповичу? Гудять перед тобою людину, а ти не віриш, не хочеш вірити.

— Це тому, Ганно Йосипівно, що завжди хочеться бачити людину хорошою, особливо молоду людину.

— Звісно... Так-от... Два роки захищала я Андрія перед директором, педагогами, комсомольською організацією, навіть перед тіткою, у якої він жив. Захищала, старанно відшукуючи, немов адвокат, різні аргументи на його користь. Це мені вдавалося. Само собою сталося так, що Андрія ніби віддали мені на поруки...— Ганна Йосипівна трохи помовчала, віддаючись спогадам. Ось вона приклала хусточку до очей, хоч вони у неї були зовсім сухі. Можливо, зелене світло дратувало їх.— Є така хвороба, Григорію Остаповичу,— заговорила знову, ховаючи хусточку.— Народ назвав її антонів огонь. Людину від смертоносної бацили, яка отрує кров, рятує лише ніж хірурга, і то на початковому етапі. Щось подібне діялося з моїм Андрієм. Він був отруєний бацилою іншого «антонового огню» — він крав... Спершу крав дрібні речі, потім... Коли Андрій втерся в довір'я до одного літнього професора і вкрав у нього золотий годинник, я, нарешті, відчула себе ошуканою. Терпець мій урвався. В гніві я відмовилася від нього так само, як це зробила і його тітка. Хлопця забрали в колонію неповнолітніх правопорушників. На чотири роки... І ніхто з нас ні разу не написав йому і словечка. Вийшло, що нікому він не потрібний, ми всі відсахнулися від нього, мов від зачумленого. Але ж і проти чуми є ліки, а ми всі забули про це!

Полковник Леонкін уважно слухав Ганну Йосипівну. Так, трагедія Андрія не лише його особиста трагедія. Вона принесла велике горе і його тітці, якій, очевидно,

багато довелося пережити з ним, і ось цій сивій вчительці. Леонкін тільки не розумів, коли це все трапилося. Адже Ганна Йосипівна давненько вже не працює в школі.

— Справді, таких хвороб, що не виліковуються, сучасна медицина майже не знає, Ганно Йосипівно,— озвався Леонкін.— Вся справа в тому, на якій стадії братися за лікування. Антонів огонь, кажете? Що ж, порівняння влучне, хоч між гангреною і хворобою, на яку хворіє ваш Андрій, істотна різниця. Перша вбиває людину фізично, а друга не знищує людину, а перетворює її на істоту, яка підкоряється тільки своїм порочним інстинктам. Та й в цьому процесі є різні стадії. Він у колонії? Можливо, колонія з її суворими умовами і буде тим першим хірургом.

Ганна Йосипівна хитнула заперечливо головою.

— Ні, Григорію Остаповичу. Чотири роки минули, а колонія, на жаль, нічого не зробила. Андрій повернувся звідти таким, як був, коли не гіршим. І знову сидить. Кілька років побув на волі, і знову...

— О! Тверда, видно, шкаралупа на горішку була, якщо не зуміли в колонії розщепити. А сам він, ваш Андрій, за себе, певно, не боровся... Ліки, які б вони не були ефективні, допомагають лише при умові, що хворий хоче вилікуватися. Сидить, кажете? І вже засуджений?

— Ще ні, Андрій Куліш у міліції, під слідством...

— Андрій Куліш? Ось про кого ви мені розповідали! Куліш ваш учень... колишній? — допитувався, ніби не вірив своїм вухам Леонкін.

— Мій. І дружина його, Лора, з нашої школи. Бідне дівчатко...

— Он як! Тоді, мабуть, і Шевлюк?.. Про такого ви чули? — запитав Леонкін.

— Шевлюк... Юрій Шевлюк. Аякже! Вони вчилися в моєму класі — і Шевлюк, і Куліш. Чому ви раптом згадали про Шевлюка?

— Чому згадав? А знаєте ви, Ганно Йосипівно, хто веде справу Куліша? Не догадуєтесь? Ваш учень... ще один ваш колишній учень.

— Юрій Шевлюк?

— Він! Лейтенант міліції Юрій Шевлюк.

— Який дивний збіг! — вихопилося у Ганни Йосипівни. А в старечих очах спалахнув вогник споминів. Вчи-

телька силкувалася, очевидно, уявити собі Шевлюка. Скільки їх там не було, учнів, а в кожного свої неповторні прикмети, образ кожного зберігся десь у глибинах пам'яті; здається, досить тільки пригадати бодай якусь незначну деталь, якусь рисочку характеру — і все, все оживе. — Так, так... Він сидів завжди з Тимком Горицвітом. Чорнобровий, трохи сором'язливий. Добре пам'ятаю. Кажете, лейтенант міліції? От несподіванка! А Лора... теж хороша! Годину сиділа у мене, про все, про все, здається, розповіла, всім поділилася, а про Шевлюка ні слова. Юрій Шевлюк працює у вас, і саме він веде справу. Ні, відмовляюся вірити! Та ви знаєте, Григорію Остаповичу, вони обидва, ці хлопці, були закохані тоді в Лору Бурбак. І Куліш, і Шевлюк. Скрутне нині у Шевлюка становище, — співчутливо сказала вчителька.

Полковник Леонкін підтвердив:

— Скрутне. І в мене теж. Я спочатку нічого не знав про те, що вони знайомі, тільки пізніше довідався. Але не від Шевлюка, на жаль, і не від Куліша, а зовсім іншим шляхом...

— Самі не призналися? — вчителька чогось не розуміла в їхній поведінці. — Навіть Юрій?

— Він досі не догадується, що мені все відомо.

— Чим же це пояснити? Вони змовилися?

— Можливо, й змовились. Проте я ознайомився з матеріалами слідства і не знайшов нічого, щоб могло б кинути хоч маленьку тінь на Шевлюка. Злочин Андрія Куліша доведено, Куліш визнав себе винним. От тільки Лора...

— Тепер я починаю розуміти, чому вона приховала від мене, хто веде слідство. Шевлюк приховав од вас, Лора — від мене. Їм обом соромно... Один колишній її поклонник — офіцер міліції, а другий, той, що став чоловіком, — злочинець... Справді, невеселі у них обставини. І чим їм можна допомогти, Григорію Остаповичу? Вони ж такі молоді...

7

— Суд іде!

Застукотіли важкі стільці. Навіть людина з протезом замість ноги підвелась, скоряючись незмінному ритуалу. Але скоро всі знову сіли, крім підсудного. Моло-

дий, білявий, голубоокий, він з байдужістю розглядав обличчя двох десятків людей, які заповнили невеликий зал. Очевидно, тих, кого йому б хотілося побачити, серед присутніх не було. Та ось юнак на мить завмер і відразу ж кивнув головою, вітаючись з гарненькою, добре вдягнутою жінкою, яка тільки-но увійшла.

Суддя — суворий на вигляд, вусатий чоловіча середнього віку зачитав обвинувальний висновок. Це вже не перша справа розглядалася сьогодні, і суддя почував себе втомленим. Ось він зробив перекличку свідків у справі Куліша Андрія Трохимовича. Двадцять п'ять років, одружений, позапартійний, ніде не працює... Потім суддя попросив свідків, і в тому числі Лору Куліш, вийти...

Поки тривала підготовча процедура, підсудний дивився в зал. Незнайомі, чужі обличчя. Чекають сенсації. І раптом він зустрівся поглядом з суворими, по-материнському докірливими очима. Це була літня жінка в чорному капелюшку, з-під якого вибивалося сиве волосся. О, Андрій Куліш одразу впізнав свою вчительку Ганну Йосипівну. Впізнав і опустил очі. А потім повернувся так, щоб вона зовсім не бачила його обличчя.

Почався допит підсудного. Відповідав він якимось нервово, поспіхом. Несподівана поява Ганни Йосипівни збентежила його. Та це тривало недовго. На запитання: з ким був, хто той другий, чії сліди знайдено поруч з його, Андрія Куліша, слідами, відповідати відмовився.

Вдруге і втретє повторив суддя запитання, яке цікавило і його, і всіх присутніх. Спільники. Один чи два — хто вони? Судді не хочеться вірити, що Андрій був ватажком. Хто з досвідчених кримінальників ховається за спиною Андрія Куліша?

— Підсудний Куліш. Суд візьме до уваги вашу одвертість, те, що ви визнаєте себе винним. Але ми чекаємо від вас, Куліш, більшого. Навіщо ви приховуєте тих, хто збив вас з чесного шляху? Завтра вони знайдуть собі нових підручних і продовжуватимуть своє підле діло. Невже ви не розумієте, Куліш, що з таким ганебним життям треба покінчити раз і назавжди. З корінням вирвати все, що зв'язує вас із злочинцями. Ось як треба боротися вам, Куліш, за своє місце серед чесних людей...

Слова, слова... Він терпляче слухає їх — нікуди не дінешся. І хто його агітує — суддя! Бач, який добренький! А через годину-дві винесе Кулішеві вирок, засадить його в тюрму.

— У вас є запитання? У вас? — звертається суддя до народних засідателів.

Молоденька дівчина-засідателька, підстрижена під хлопчика, з синіми колючими очима, строго запитує:

— Ви, здається, працювали на взуттєвій фабриці, Куліш? Чому пішли звідти?

— Повітря не сподобалося,— глузливо відповів Куліш.

— А після того що робили? На які гроші жили?

— На радянські, звичайно,— зухвало дивиться підсудний на синьооку причепу.— А ви на які живете?

Та засідателька не розгубилася.

— Я питаю — на зароблені чи на крадені? — спокійно уточнила вона.

Куліш округлив очі.

— Я трохи недочуваю, мадам, підійдіть ближче... Не бійтеся.

Народна засідателька ще раз твердо повторила своє запитання. Але тепер вже її цікавив і заробіток дружини підсудного. Працює вона чи, може, й свою дружину Андрій Куліш утримував на крадені гроші?

Андрій Куліш відчував, що його заганяють у глухий кут, все в ньому кипіло.

— Мовчите, Куліш? — сколихнув тишу голос судді.— А відповідати треба. Відповідайте на запитання народного засідателя.

Куліш обвів зал затуманеними очима. Жодної путньої відповіді він поки що не приготував. І враз йому подумалось, а що, як у залі є хтось з тих, для кого він, Куліш, досі був лише шісткою у грі! Не може бути, щоб Сікач не підіслав. Ні, він покаже їм зараз, що він хоч і шістка, але козирна.

— Уна, доу, грій, патру, чінч...— затарабанив він, дико посміхаючись.— Енеки, бенеки, цукети ме! Все ясно, мадам? От і добре. А я думав, що ви того...— Куліш віртуозно свиснув і тицьнув себе пальцем в голову.— Плісе і гофре, мадам!

Ніхто в залі не засміявся. Ні, витівка нахаби нікого не здивувала. Суддя спокійно зауважив:

— У вас, Куліш, дуже примітивний спосіб захища-

тися. Звичайно, признаватися, що живеш, мов трутень, не дуже приємно.

Молода засідателька щось записувала. Більше запитань у неї, очевидно, не було. Виходило, що, відмовившись відповідати по суті справи, підсудний тим самим повністю капітулював перед нею.

Один за одним проходять свідки. Ось худорлявий дідок — нічний сторож. Він з міліціонером наздогнав і затримав злочинця. Розповідає сторож з подробицями. Як злодій тримав габардин, мов дитину, притискуючи до грудей, як кинув все своє знаряддя — ломик, пилку, ключі, — а крадене ніс, поки не відібрали. Викликали продавця-вірменина.

— Не дуже освічений ти злодій, — звертався свідок до Куліша, хоч йому б годилося, звичайно, розмовляти не з ним, а з суддею. — Що вдяг ти вдень, в тому й пішов красти — ага! А ми тебе, красеню, зразу пізнав на міліції. Нащо вдень магазин дивився? Ми тебе пізнав. І руки твої пізнав, не робочі руки, а брудні...

І в судді, і в декого з присутніх на процесі — посмішки на обличчі, перші посмішки... Свідок говорить те, що думає. Андрій Куліш з презирством дивиться на продавця, хоче, здається, налякати його, примусити мовчати, але той не пасує, сміливо продовжує давати свідчення, називаючи підсудного то «злодій», то «красень».

Суддя цікавиться, чи не було з Кулішем ще когось, хто привернув, можливо, увагу продавця. Вірменину дуже хочеться допомогти суддям. І він наморщує смугляве чоло, пригадує. Раптом прудко повертається до Куліша:

— Слухай, нерозумна голова! Нащо правди не говориш? За правда не б'ють, а за неправда тюрму дістанеш. Кого до магазину приводив? Чому мовчиш?

Хоч подібний діалог між свідком і підсудним не передбачений ніяким судочинством, та суддя не втручається, він, здається, чекає, що ж відповідь Андрій Куліш.

Недобрими очима дивиться підсудний на свідка: «Хіба й ти суддя, що допитуєшся? Багато вас таких знайдеться!»

А таких справді багато. Навіть тут, у залі. На жодному обличчі не бачить Куліш і тіні співчуття...

Суддя наказує ввести ще одного свідка — Валерію Куліш. «Валерія?» — дивується Андрій, він уже й за-

був, що дружину справді так звать. Вона була для нього завжди Лорою.

Несміливо проходить молода жінка поміж стільцями, на щось наштотується, як сліпа. Куліш помічає, що губи у неї міцно стулені, от-от вона, здається, зарідає.

В залі пробігає схвильований шепіт, але суддя звично глушить його своїм офіційним зверненням до свідка.

— Ваше прізвище, ім'я, по батькові.

— Куліш... Валерія Іванівна,— чується у відповідь якийсь безсилий, детонуючий голос.

Андрій Куліш здригнувся. Ні, це не її голос. Ніби хтось інший прибрав собі зовнішність Лори і стоїть тепер перед суддями. Голос у його Лори дзвінкий, як у дівчинки, високий. Коли Лора розмовляє, навіть повітря бринить.

Минає кілька хвилин. На всі запитання жінка відповідає одним коротким словом — ні. Її нічим не розворушиш, найгостріші слова не досягають мети. Ні про злочинну діяльність свого чоловіка, ні про його дружків вона нічого не знає. Не знає, не знає, не знає...

Лише на якусь мить жінка стрепенулася, коли синьоока засідателька спитала, чи зареєстрували вони законний шлюб.

— Аякже! — жінка випросталася, гордовито підвела голову.

«А Лорка таки дуже змарніла,— відзначив Андрій Куліш.— Сутужно їй буде без мене».

Нарешті слово надається помічнику прокурора, який виступає в ролі обвинувача. Він худий, з жовтим лицем, втомлений. Націлив палець, мов пістоль, в Куліша і «стріляє»: «Куліш зіпсований з малих літ», «Куліш — покидьок суспільства», «Куліш і в колонії не розкався». Він вимагає засудити Андрія Куліша до восьми років позбавлення волі.

Коли до Куліша дійшло, що мова йде не про два-три, а про вісім років, він насторожився, поглянув стривожено на суддю: той, як здалося Кулішу, був заодно з прокурором. А що ж члени суду? Невже і вони за вісім?.. Мовчазний засідатель у залізничній формі, як і раніше, нічим не виявляє своїх думок. Дівчина... Її Куліш не може зрозуміти. Здалося, що в синіх очах, звернених

до Куліша, світиться промінець співчуття. Чи це справді так, чи Куліш помилився — сказати важко.

У залі заскрипіли стільці, перерву оголосили раніше, ніж Андрій отямився. «Вісім років... Невже дадуть повних вісім?..» Пригадався Пуголовок і його прогнози. Пригадався Сікач. Виразно уявив собі Куліш його обличчя. Тоненькі рухливі вусики, мов п'явки, широкий ніс, кошлаті ніздрі. Ліве завжди примружене око, і над ним мічена червоною пухирчастою латкою брова. «Мене судять, а Сікач на волі,— таранили мозок гнітючі думки.— А Лора залишається сама. Непристосована до життя, безпорадна...»

Міліціонер вивів підсудного в сусідню кімнату. Там, присівши на довгій лаві, Куліш закурив. Він глибоко затягнувся і жадібно ковтав дим, ніби цілющу воду.

8

Лора тулилася до холодної стіни у вузькому закармарку між дерев'яним кіоском і будинком, боячись, що її побачать і проженуть. Сутеніло, і Лора напружувала зір, щоб не прогавити, коли виведуть Андрія.

Вона й не прогавила, але автобус стояв біля тротуару, і Андрієві залишалося так мало іти пішки... В останню мить, вже з дверей, Андрій нарешті угледів Лору.

Він ворухнув губами, та Лора не почула його голосу. Вона хотіла підійти до нього, але міліціонер притримав її.

— Не можна.

— Він мій... Мій! Одне тільки слово! — Лора виривалася з рук міліціонера.

Ще одна людина в міліцейській формі з офіцерськими погонами заступила їй шлях.

— Ваш брат?

— Чоловік... Мій чоловік.

Офіцер голосно наказав комусь:

— Почекайте... А ви, громадяно, заспокойтеся.

— Тільки слово...— уже крізь сльози благала вона.

— Ну, гаразд. Скажіть, коли це так важливо. Я не заперечую,— згодився офіцер. Він був молодий і, очевидно, мав добре серце.

І ось вони в кількох метрах одне від одного — Лора і Андрій. А того обіцяного слова, одного-однісінького,

важливого слова не чути. Та й чи є в людській мові таке слово, яке одно може вмістити в собі все те, що треба сказати Андрієві в цю останню хвилину?

— Шість років... Невже шість? — в розпачі запитує Лора у Андрія.

Андрій кивнув головою.

— Шість...— і більше не сказав нічого.

Машина рушила.

Лора залишилась сама, зовсім сама. Так їй здалося принаймні в ту страшну мить, коли заграбований автобус зник у сутінках вечірньої вулиці.

В її уяві ще довго стрибали літери і цифри, чорні на білому фоні щитка. Остання деталь, що закарбувалася в пам'яті. Номерний знак тюремної машини.

Та ось до Лориного плеча доторкнулася чиясь рука.

— Це ти, Лоро? Я таки не обізналася.— Ганна Йосипівна нахилилася і підняла з бруку пухову рукавичку.— Твоя?

Лора бездумно дивилася на Ганну Йосипівну, ніби не пізнавала своєї старої вчительки. Рукавичкою провела під очима. Сліз не було, та Лора, певно, відчувала їх, як людина відчуває наближення грози. У Лори вже здригалися плечі... Ганна Йосипівна, взявши Лору під руку, силоміць повела її. Лора не зогляділася, як вони опинилися на зупинці таксі.

Трохи пізніше Лора зрозуміла, що Ганна Йосипівна везе її не додому, а кудись зовсім іншою дорогою.

Позаду лишилася велика площа. Широка асфальтована дорога пішла вздовж ріки. Праворуч піднімалися кручі, порослі знизу чагарником, а вище — багаторічними деревами. Де-не-де в гущавині світилися вікна будинків. Несподівано на них хлюпнуло електричне сьйво — машина проскочила повз корпуси нового заводу.

— На повороті зупиніться, будь ласка,— попросила Ганна Йосипівна.

Попереду чорнів міст.

Од ріки повіяло холодом. Помалу рухався буксирний катер, освітлюючи собі шлях. З рівними інтервалами тягнулися за ним чорні баржі. На передній баржі, певно, готували вечерю. З труби вилітали снопи веселих іскор, вони зникали у воді за кормою, ніби хтось з рибалок жбурляв, граючись, вогнисті блешні.

За яких сто метрів у провулочку — квартира Ганни

Йосипівни. Туди їй хотілося забрати Лору і, можливо, не говорити сьогодні ні про що більше, а просто посидіти в затишку маленької кімнати, як колись, бувало, не раз сиділа вона з своїми учнями. Випити по склянці чаю з вишневим варенням, послухати музику або подивитися телепередачу. Їй не треба було питатися згоди у Лори. Нервові напруження останніх днів, сьогоднішній судовий процес вкрай знесилили Лору. Ганна Йосипівна розуміла це. Лорі потрібний був повний спокій. Але рухливі вогні і темні силуети барж, плюскіт хвиль і поскрипування човнів, колюча прохолода ріки, ніби магніт, тягнула до себе стару вчительку. І, можливо, такі ж або подібні почуття оволодівали і її молодою супутницею. У Лори в очах,— навіть поза її бажанням — спалахували відблиски тих іскор, що вилітали з труби буксира, а до слуху Лори долітав журливий кліткіт води, такий співзвучний її настрою.

Якось само собою вийшло так, що вони звернули не в провулок, а до річки. І, спершись на гранітний парапет, дивилися, мовчазні й задумливі, на чорну, в блискітках воду, на мерехтіння вогнів в селищі на тому боці, на теплоходи... Одні рухалися швидше, ті, що йшли вниз, їм легше було іти за течією; другі, що з'являлися десь за мостом,— довго, ніби стояли на місці. Та зрештою і вони наближалися, вперто долаючи опір води.

«Отак і ми...— говорила собі Ганна Йосипівна,— зустрічні течії не повинні нас зупиняти, які б сильні не були вони...»

Лора ночувала у Ганни Йосипівни. Їй наснився сірий автобус з ґратами. Той, що повіз Андрія. І вона кричала вночі.

9

— А про тебе один хлопчик питався. Вчора пізно увечері приходив і сьогодні зранку,— сусідка Лори крутила ручку пральної машини, видавлюючи воду з білизни.— На твого Андрія трохи схожий. Може, родич?

— Не сказав, чого йому треба?

— Де там! Навіть порога не переступив,— сусідка хвилину розглядала Лору, поки та роздягалася біля вішалки. Потім запитала:— Ну що, таки судили вчора?

— Судили...— Лора знала, як ставиться дружина слюсаря з трамвайного депо до Андрія, і тому не чекала співчуття.— Шість років дали...

— Ай-я-яй... — похитала сусідка головою. — От як людина сама собі життя збавляє... — Вона могла б додати, що Андрій Куліш збавляє життя не тільки собі, та своєчасно стрималася.

Знову запрацювала машина: «Куві-куві-куві!» На м'ясистому переніссі пралі дрібні крапельки поту зібралися в струмочок і потекли вниз — на губи, на підборіддя.

Ось вона знову заговорила до Лори:

— Добре, як у колонію потрапить. Там і робота є, і харчі кращі. Племінник мій, шофер, два роки відсидів. За аварію. Жити, каже, можна, тільки що не на волі. Всякі люди там зустрічаються, — пояснювала сусідка Лорі, даючи зрозуміти, що сидіти за аварію і за крадіжку не одне й те ж. — А хто хоче працювати, тому всі умови. Машини всякі, струмент, майстри ремесла навчають. Візьметься за розум твій герой — людиною вийде...

Дзенькнуло в коридорі, ще раз дзенькнуло. Сусідка, прислухавшись, сказала Лорі:

— Знову до тебе той хлопчисько. Він до кнопки не дістає — от і підскакує.

Вона не помилилася. Перед Лорою стояв худенький гостроносий хлопчик років семи-восьми з опуклими, як у рачка, очима. Побачивши, що Лора сама в коридорі, хлопчик пошепки сказав:

— Мене послав Сікач... Він чекає тебе біля широкоекранного, — і хлопчик одразу ж зник.

Лора не знала, що відповісти. Сікач не просив, а наказував прийти... «Так він завжди викликав Андрія», — згадала Лора. Вона відчула, як до самого серця кров донесла маленьку крижану кульку страху, все в ній похолело.

В своїй кімнаті Лора гарячково думала: навіщо вона Сікачеві? Може, він хоче пересвідчитися, що Андрій на суді поведився як треба, нічого зайвого не сказав, нікого не виказав?

Сіла на канапу і, підібравши ноги під себе, як часто робила ще маленькою, тривожно дивилася на двері. Ну, звичайно, якщо її не буде біля широкоекранного, Сікач прийде сюди. Це він зробить пізно увечері або вночі. Не відчинити йому Лора не посміє. Андрій і то останнім часом побоювався Сікача, вона ж бачила. Тільки на мить припустивши, що Сікач може прийти вночі,

Лора прудко схопилася з канапи. Ні, ні в якому разі! Вже краще поговорити на вулиці.

Сікач був на місці, як завжди, у незмінній льотній куртці. Він поглядом заборонив їй наблизитися до нього, а показав головою куди йти. Згодом, порівнявшись з нею, виразно промовив:

— За рогом — склад будівельних матеріалів. Там зустрінемося.

«Я ніби у змові з ним!» — щулилася злякана Лора.

Високі штабелі дощок, купи обапалів захаращували великий двір. Покупців було чимало, і там, де відпускали обрізну дошку-сороківку для підлоги, навіть черга утворилася. Лора бачила, як Сікач упевнено пройшов між штабелями, поцікавився цінами. Привітавшись з Лорою, як із старою знайомою, запропонував місце біля себе на свіжих соснових дошках. Гамір навколо них не вщухав. Покупці вантажили куплений лісоматеріал на машини, відбирали потрібний, перекидаючи цілі купи дощок з місця на місце, якісь двоє сварилися між собою, доводячи одне одному свої пільгові права купувати поза чергою... Про що розмовляють ці двоє — молоденька, в теплому коричневому півпальті дівчина чи дамочка і її сусід, теж моложавий, з вузькими вусиками і родимою цяткою під бровою, нікого не цікавило.

А втім, коли б люди менше були зайняті своїми справами, вони, певно, помітили б, що у «льотчика» настрої веселий і він так поглядає на молоду жінку, ніби заграє з нею, а їй, навпаки, не до жартів.

Насправді ж Сікач вів з Лорою ділову розмову.

Як і сподівалася Лора, Сікача насамперед цікавили свідчення Андрія Куліша: що «вони» зуміли витягти з нього? Лора розказала, як було. Сікач, здавалося, не зовсім вірив її словам. Дивився на Лору підозріливо, потім сказав:

— Сам винен, муркет. Все було б гаразд, якби ми сторожа...— він чиркнув кривим пальцем, ніби серпом, себе по горлянці. Потім, ніби між іншим, запитав: — А де ми ночували? Хто нас вчора не пустив додому? — і вишкірився знову, буцімто сказав щось дуже смішне.

«Йому й до цього діло,— прикинула Лора,— він стезить за мною». Вона раптом зрозуміла, чому Сікач цікавиться нею. «Боїться, щоб не виказала його». І Лора мимоволі пригадала розповіді Андрія про кругову по-

руку між кримінальниками, про те, які вони мстиві. І над своїми, як у кому зневіряться, чинять розправу. Їй зробилося моторошно.

Сікач терпляче чекав. І Лора не витримала його погляду.

— Вчителька, наша давня знайома, забрала мене.

— Прізвище?

— Марусяк.

— Адреса?

Лора сказала адресу.

Сікач далі вів свій допит. Він сказав, що знає все. І про лейтенанта Шевлюка, і про те, як Лора дала «атанде» в ресторані своєму папаші.

— Ага, від Сікача і під землею не сховаєшся! — хвалився він.

Приторкнувшись випадково до дошки, на якій сиділа, Лора відчула на руці липучу соснову живицю. І враз помітила, що Сікач позирає нахабно на її коліно. Вона натягла сукню, а Сікач, не звернувши уваги на Лорине замішання, цмокнув губами.

— Цукор! — і зажмурився. Потім нахилився трохи до Лори і, блудливо зазираючи їй в очі, мовив: — Тіло в тебе, Лорко, мабуть, біле, як цукор!

Кров ударила в лице Лорі.

— Як ви смієте?

— Ну-ну. Заспокойся, дурненька. Мене не бійся. Сікач дав слово другові. Якби не було в тебе Андрюшки, тоді б... Ну та порядочок! Сиди і слухай, що я казати-му. За тобою назирці лягаві ходять. Кімната ваша — засідка, так і знай. Сікачеві туди суворо заборонено. Ні вдень ні вночі. Пацана я теж більше не посилати-му.— Сікач взяв у Лори зелену сумочку і перекинув туди з своєї кишені якийсь пакет.— Ясно? Ай-я-яй... Які ж ми недогадливі! Не бійся, Сікач не підрильник, пакет не вибухне. В ньому всього-на-всього гроші. Є один добрий дядя, я оце сьогодні з ним радився. Розумна людина, між іншим. Я кажу йому: «Ну, як нам бути з Лорою, скільки можна передбачити бюджетом на її утримання і на всяке інше...»

— Я не візьму, ні. Я обійдуся,— Лора поквапливо озирнулася і перекинула сумочку з колін на дошки, ближче до Сікача.

Сікач, не поспішаючи, розминав між пальцями сигарету.

— Понесеш передачу,— звернувся він до Лори, ніби між ними про все було домовлено,— не забувай ось такі сигарети. Купуй йому, ясно? Поки я живий-здоровий, він одержуватиме тільки ці.

«Умовний знак,— догадалася Лора,— треба запам'ятати». Але вона ще не вирішила — повинна брати гроші чи ні. Гроші ставили її в певну залежність від Сікача, а він же дозволив собі робити непристойні натяки...

— Гроші, між іншим, не мої. Вони — наші,— сказав раптом Сікач.— Є фонд такий — «на чорний день». Хто потрапляє в біду, того виручаємо. Андрюшку викупити не пощастило, суддя, гад, ніяким ключем не відмикається. Потім нарзаси... Кожного разу інші, спробуй до них підкотитися,— несподівано для самого себе Сікач ділився з Лорою тим, що йому боліло. А може, він все це брехав, щоб задобрити дружину Андрія Куліша.— Бери, бери. Передачі по понеділках, четвергах і суботах. З дев'яти до дванадцяти. На жаль, я вас не зможу провести, мадам.— Сікач зітхнув, але це, скоріше, скидалося на позіхання людини, яка виговорилася і хотіла поповнити легені киснем. Підвівся. Лора зрозуміла, що він уже збирається іти. Невже гроші так і залишаться в її сумочці?

Гроші Лорі, звичайно, були потрібні. За ці два тижні, прожиті без Андрія, Лора витратила все, що мала. А треба ж на життя, і на лікаря. Вона навіть не уявляє, скільки візьмуть за аборт... Лора гарячково роздумувала, як їй бути з грішми.

Сікач тим часом підійшов до черги і з серйозним виглядом почав шукати у списку своє прізвище — він назвався Крамаренком. Ніякого Крамаренка, звичайно, в списку не знайшли, тоді Сікач обурився і заявив, що він виведе кого слід на чисту воду. Зробив знак очима Лорі, і вони пішли до воріт.

— Головне — своєчасно змитися,— пояснив він Лорі, як своїй.— Один тип вже почав був до нас приглядатися... Стукачів не сіють, не жнуть, вони самі родяться. Куди вам, мадам? Додому чи, може, знову до своєї вчительки?

Сікач махнув рукою — таксі з зеленим вогником притишило хід, зупинилося.

— Не забувай про сигарети... І ще одно. Якщо лягаві з розшуку навідуватимуться у ваш будинок, даси мені знати.— Він трохи подумав, вирішуючи, певно, як Ло-

ра це зможе зробити. Та замість того, щоб назвати їй адресу, перевів розмову на інше. — Та стара вчителька може запитати про гроші. Скажеш — заощаджувала, навіть Андрій не знав. А взагалі живи тихо, не шикуй — і все буде добре...

Сікач погладив Лорине плече і поліз у машину.

Залишившись сама, Лора перш за все відкрила сумочку. Розгорнула пакетик. Гроші. Новенькі, чистенькі, аж хрустять. Почала рахувати... Ого, аж дві тисячі... Звичайно, насамперед вона витратитиме їх на передачі для Андрія. Сьогодні побуває в тюрмі і з'ясує, що дозволяється передавати... Сплатить борги. У кравчихи забере нарешті плаття.

Почепивши на плече сумочку і притримуючи її рукою знизу, Лора пішла помалу незнайомою вулицею. Скоро опинилася біля універмагу. За дзеркальним склом вітрин красувалося стільки чудових речей. Капронові кофточка і такі ж рукавички, барвисті шарфики, в коробках шовкові гарнітури. Фантастичні квіти були викладені з різнобарвних кліпсів: тут і сніжинки, і легенькі пір'ячка, і кліпси, схожі на звичайні гудзики. Білі, мов сніг, поруч червоні, зелені, бузкові. Сумочки маленькі, зовсім дитячі, духи і креми, буси, брошки. Боже мій! Чого тільки не побачиш на вітрині. А ось виходять покупці, і в кожного пакети... До речі, пакети всі однакові, що ж «дають»? Лора вже готова була кинутися в рухливий, розмаїтий потік, що вливається у відкриті двері-шлюзи універмагу, та ненароком зіткнулася з мільйонером і враз пригадала все... Ні, нічого Лорі не треба, нічого для себе. Тільки на Андрія вона витратитиме ці гроші.

А як бути з кравчихою? Лора вагається. Ось там, у провулку, живе кравчиха, і в неї лежить нове Лорине плаття. Треба сто карбованців. Сто з двох тисяч — не так багато. А кравчиха, можливо, лає Лору. Хіба вона знає, яке в Лори нещастя.

І Лора звертає в провулок. До кравчихи.

10

Андрій раптово прокинувся, ніби хтось штовхнув його. Камера потопас в темряві, і тільки за вікном з опуклими ґратами електрична заграва. Андрій не знає, в який бік, на яку вулицю виходить їхнє вікно, але

чомусь думає про перехресток між базаром і трамвайним парком. Там завжди уночі яскраво палахкотять вогні Палацу культури.

Але що ж його розбудило? Андрій прислухається. В протилежнім кутку чути приглушений шепіт. Там лежить старий його знайомий Четвертак. Слова важко розібрати. Більше говорить Четвертак, а другий — його звать Гиря-Баріллоти — лише огризається ображено час від часу.

Та ось Гиря-Баріллоти підвищує голос.

— Під хвіст заяву. Я в колонію не хочу. На мене Вадька Лунатик чекає... з ним Шурка Інтелігент, Сова, а ти...

Імена, названі Четвертаком, відомі й Андрієві Кулішу. Він, щоправда, ніколи не бачив ні Вадьки Лунатика, ні Шурки Інтелігента, ні Сови, але на волі чув про них від Сікача як про «магеранів», своєрідних злочинських баронів. Десь вони відбували тепер свій строк. На їх досвід, на їх авторитет часто посилалися в середовищі Сікача і ними, бувало, лякали легкодухих.

Зацікавившись нічною розмовою, Андрій Куліш уже довго потім не міг заснути. І хоч не все чув, бо вони знову перейшли на шепіт, але йому зрештою дещо стало зрозуміло. Четвертак, певно, знає з досвіду, як важко буде новачкам в трудколонії, коли вони прибудуть туди кожен сам по собі. Він хоче вже тут, у тюрмі, створити міцну групу, а тому всі у цій камері — і Гиря-Баріллоти, і Куліш, і Матрос, і Професор — потрібні йому як однодумці, спільники...

Нарешті всі поснули, і йому, Кулішеві, почало ввижатися, що він не в тюрмі, а дома, біля Лори... Та раптом не своїм голосом закричав сусід, прозваний за свій сократівський лоб Професором. Куліш схопився з нар. Підлога була холодна, мов земля.

— Ну й сновида! Чого знову трясешся? — поклав руку на плече Професора. При мерехтливому світлі, що вливалось крізь ґрати до камери, в сусіда особливо неприємно поблискували банькати очі. Він упрів, ніби не спав тільки-но, а рубав дрова, гіркуватий, різкий запах поту вдарив у ніс Андрієві.

— Си-га-ре-ту... Дай сига-рету... — попросив Професор. — Ху, душно!

Андрій розшукав в одезі пачку. Спалахнув сірник, освітивши сине, як у мертвяка, лице. Професор ніяк не

міг «впіймати» вогник, його хитало, і Андрій зрештою віддав свою припалену сигарету.

— Всяка чортівня лізе в очі... Тільки заплющу — лізе,— скаржився Професор, смокчучи сигарету.

Але що йому сниться, що так лякає його, Професор не признався. Він був ув'язнений за крадіжку і засуджений всього на три роки, та й то вирок ще не набрав сили: десь у Москві розглядалася його касаційна скарга. Власне, Професор належав до «транзитних», як і Куліш.

Признавшись тепер, що уві сні йому лізе в голову всяка чортівня, Професор ніби виявляв сусідові певне довір'я.

Андрій Куліш орієнтувався по блиску сигарети — сусід ніяк не може заспокоїтися. Між затяжками зовсім короткі інтервали. І окремі затяжки такі глибокі, що аж сигарета спалахає. Інколи Професор приглушено стогне, скрегоче зубами...

Пронизливий, різкий сигнал побудки розкочується в тюремному коридорі. Брязкають ключі. Скриплять двері. Зараз дійде черга і до їхньої камери, і їх виведуть по нужді, догадується Андрій Куліш... Потім вмивання, сніданок і довгі, довгі години, не заповнені нічим. Потім — прогулянка.

Багато дверей відчинить і зачинить наглядач перед тобою, Андрію Куліш. У дворі, куди виходить вікно цієї камери, є окремий ізольований майданчик. У дерев'яній вежі — вартовий. Він угорі над майданчиком, кожен твій рух, кожен жест цікавить його. А ще вище і над тобою, і над вартовим — голубе з прозорими хмаринками небо. Можеш дивитися на нього протягом цілої години. Дворик невеликий, а стіни високі. Тому й не видно звідси ні поодиноких дерев, які ростуть під стінами тюремного корпусу, ні далеких димарів. Над головою небо — і більше нічого. А земля під ногами мертва, ніби витоптана табуном диких коней. Кримінальники ходять, немов заведені. Деякі з молодих ще й борюкаються, тішаються і такою волею, на яку вони самі, з дурного розуму, проміняли волю справжню. Старші ідуть по одному, по двоє, дивляться частіше в землю: тюремна ноша придавила їм плечі. Тюрма є тюрма.

Цей кам'яний дворик, схожий на мішок, зовсім не подобається Андрієві. Повітря тут застоюється, не свіже. Має рацію Четвертак — швидше треба забиратися

звідси. Хоч на край світу, аби не скніти в чотирьох тюремних стінах і не топтатися у замкненому колі, мов той кінь, що крутить молотильний агрегат.

Опівдні Андрія повели кудись з камери. Солдат охорони супроводив його до адміністративного корпусу. Попід стіною на лаві вже сиділо кілька незнайомих людей, острижених, як і Андрій, з похмурими обличчями. Той, біля кого він сів, навіть не поворухнувся, а в очах його, націлених в одну точку, холодна й дрімуча нудьга.

— Давно злапали? — штовхнув Андрія сусід зліва.

Андрій обернувся до незнайомця, зустрівся поглядом в сірих юнацьких очима.

— Одинадцята доба сьогодні. Після суду...

— А скільки на лічильнику?

— Вистачає. Шість років.

— Ну, ми ще живемо! А ось цей дядяша, бачиш, вгору роги тримає, так йому п'ятнадцять підкинули. У нього «мокра» справа,— тихо пояснив сіроокий.

— А чого це нас сюди привели?

— Комісія розподіляє «курортні путівки»,— всміхається сіроокий.— Тебе як звуть?

— Андрій.

— Кличку маєш? Кажі, не бійся. Я — Колька Зонт.

— А я й не боюся,— відповів Андрій.— Просто утримуюсь.

— Ось бачиш,— заголив руку юнак, показуючи свою татуїровку. Це була гадюка, що згорнулася клубком.

— А ми цілою камерою просимося на Колиму,— довірливо сповістив сіроокому Андрій Куліш.— У нас і бригада вже є. Риба во!

— Нічого не вийде. Він риба, а ти, може, звичайнісінька тюлька. На те й комісія, щоб розсортиувати нашого брата згідно рангів. Тепер отак.

Андрій Куліш недовіжливо подивився на співрозмовника.

— А як ми самі просимося, щоб разом?

— Мало хто чого хоче!

— Бородай! — гукнули з кімнати, де засідала комісія.

Дядяшка важко підвівся. Переплівши і напружуючи гальці рук, захрускотів суглобами. Він пішов якимсь боком, здавалося, ліва нога гірше служить йому.

Колька Зонт нахилився до Куліша.

— Його стихія — поїзди. Довгий час на Кавказькій дорозі промишляв. Візьме витірку¹ від Белоречинської до Індика й чеше. А це не пощастило — пасажир не-своєчасно прокинувся, чи що. Зчепилися вони. Паса-жир ненароком ударився головою об полицю і в дорозі помер від крововиливу. Ось так... Це, кажуть, перша його «мокра» справа, а то все добре кінчалося.

Колька Зонт оповідав охоче, так йому, певно, легше було чекати своєї черги. А Куліш тим часом пригаду-вав, що він чув про Кольку Зонта. Здається, Сікач хва-лився знайомством з ним.

Та ось покликали і самого Куліша.

Кімната, до якої він увійшов, ніяк не нагадувала тю-ремну. Звичайні службові меблі, портрети на стіні і навіть квіти у зелених діжечках. В шафі — книги, жур-нали. І ще одна річ за склом — дитяча іграшка. Дер-ев'яні ведмедики з молотками в лапах, а між ними ковадло. Звідки вони тут взялися? Можливо, котрийсь з працівників придбав іграшку для сина і ненароком забув на роботі, а може, то хтось з ув'язнених на до-звіллі сам витесав ведмедика з поліна, як папа Карло свого Буратіно. Казку про дерев'яного хлопчика Ан-дрій колись знав напам'ять. І ось уже, підкоряючись незбагненному летові фантазії, Андрій Куліш почав придивлятися до членів комісії. Он той, вусатий, справ-ді чимсь схожий на Карабаса-Барабаса, а цей, вузько-лиций, нагадує переодягненого сищика. Всіх членів ко-місії п'ятеро — троє працівників МВС, двоє у цивіль-ному.

Андрієві пропонують стілець. Головує офіцер з руди-ми вусами. Він задає Андрієві одне за одним кілька формальних запитань. Так, він — Андрій Куліш. Так, його знають на волі як Гонщика, але яке це має зна-чення? У справі все вірно записано. Чого їм іще треба? Розповісти про те, як свого часу потрапив у дитячу ко-лонію? Будь ласка. Нічого особливого. Він крав... Зав-жди мав гроші. Сотні карбованців — навіть тітка диву-валася! З ким ділився? А навіщо такі подробиці? Він все, все розповідав уже слідчим. Йому не хочеться біль-ше нічого згадувати, набридло. Коли правда, що гро-мадяни начальники оце тепер розподіляють «курортні путівки», він, Куліш, просить врахувати спільну заяву їхньої камери. Їм хочеться на Колиму, до своїх.

¹ В и т і р к а — квиток (жарг.).

— А ти, Куліш, бідовий хлопець! — всміхнувся цивільний з вузьким худорлявим лицем. — Я дуже шкодую, що ми не були знайомі раніше, так років вісімдесять тому. Дуже шкодую. — Потім худорлявий запитав у того, що з вусами: — Друга судимість?

— Виходить, що друга.

Цивільний незадоволено покрутив головою.

— А може, зважимо, товариші, що перше покарання Куліш відбував у колонії для неповнолітніх? Він, може, звичайно, нас підвести, таке буває. Але насамперед він підведе себе, і вже потім нас.

Вусатий підполковник звернувся до членів комісії.

— Приймається? — і в списку проти прізвища Куліша зробив відповідний запис. Потім оголосив Кулішеві: — Ви будете відбувати строк покарання у колонії, в селищі Братани. В Братанах є можливість працювати і вчитися, набувати професію.

— А де вони, Братани? — поцікавився Андрій Куліш.

— Зовсім близько. Ви залишаєтеся, по суті, в рідному місті. У вас же дружина. Вона матиме змогу час від часу бачитися з вами. При умові, звичайно, що ви з усією серйозністю поставитеся до своїх обов'язків трудівника-колоніста. Які у вас ще є запитання, Куліш?

Куліш подумав трохи, потім заперечливо похитав головою:

— А як я не хочу ні в які Братани? Що я там не бачив? Краще на Колиму. Не хочу! — він, звичайно, розумів, комісії не потрібна його згода, тут все вирішать без нього і за нього. Але знав він і інше. І зараз, і пізніше, в камері, можна встругнути таке... Вдарити, наприклад, вартового або наглядача. Підняти бузу і викинути в коридор миску з харчами. Вкрасти, нарешті, щось у сусіда по камері і не признаватися, поки не знайдуть. Четвертак йому розповідав. За такі порушення судять — ось тобі і нова судимість. Тоді про Братани ніхто вже не заїкнеться, навіть цей жалісливий цивільний.

Але не саме бажання бути обов'язково з Четвертаком керувало зараз Кулішем. Він, одверто кажучи, злякався можливості залишитися в рідному місті. Жити, знаючи, що поруч Лора, поруч Сікач та інші «коришки». Це вже занадто! До такого він не звикне. Чого доброго, з'явиться і Андрієва тітка. Прислала ж в тюрму листа, навчена кимсь. Слова і думки у листі були не її — це

Андрій зразу відчув, а почерк він упізнав. Почерк, безумовно, належав тітці. І, можливо, тому що в листі не було докорів, образливих слів, на які не скупилася, коли він ще жив у неї, а лише порада отямитися, взятися за розум, виправитися, можливо, саме тому Андрій спокійно дочитав листа до кінця і не викинув його геть, а поклав під подушку. Черствий хліб, все-таки хліб, черстве серце — все-таки серце. І те, і друге, буває, перетворюється в камінь, а буває — зігрівається і відходить...

— Отже, ви захотіли побувати з Четвертаком на Колимі? — знову запитав Куліша цивільний. — Але це неможливо. І не потрібно. По-перше, колонію, в якій вже перебував Четвертак раніше і про яку ви пишете у своїй заяві, ліквідовано. В тій місцевості тепер ніяких колоній нема. Ліс рубають не злочинці, а звичайні робітники лісгоспу. І, по-друге, у Четвертака третя судимість. Йому своя дорога, вам — своя. Хто що заробив, те й одержить. Ні, ви таки поїдете в Братани, Андрію Куліш.

11

Машина стоїть в під'їзді, надійно ізольованому і від тюремного двору, і від вулиці. Брами, куті залізом, ще закриті, та черговий охоронець вже подзенькує ключем біля тієї, за якою чути невиразний гомін міста. Суворий старшина в офіцерському кітелі пропускає в машину кількох арештантів з речами і серед них Андрія Куліша. «Була без радості любов, розлука буде без печалі», — декламує хтось в напівтемряві кузова, і Андрій відразу ж пізнає голос вчорашнього жартівника з сірими очима, який говорив, що тюремна комісія розподіляє «курортні путівки».

— Салют, Коля Зонт!

Зонт змурить чоло, придивляється до Андрія.

— Ага, доброволець на Колиму! Не вийшло? На Колиму таких, як ти, не беруть, я ж казав.

— Колонію там розформували, — пояснив Андрій Куліш.

— Хто сказав? Ті, з комісії? Навряд. Ні, кориш, не в тому річ... Та ось вирушимо, я тобі по дорозі розкажу, що і до чого. Значить, у Братани?

— Кажуть.

Завищало залізо, дверці причинились. Крізь гратчасте віконце в кузов пробивалося мерехтливе світло.

— Сподіваюся, шофер добре знає дорогу. А там, певно, теща вже чайку нагріла, гостей чекає,— озвався Колька Зонт.

— Заткнись, сука,— сердито гаркнув з кутка якийсь здоровань.

Зонт підхопився:

— Від суки чую.

— Що?! — той з кутка потягнувся до образника.

— Обережно, ми так не домовлялися,— вхопив незнайомця за вухо Колька Зонт.— Можливо, я справді помилився, але й ви, сер, мене, очевидно, не впізнали. Маю честь — Колька Зонт власною персоною.

Андрій Куліш був певний, що ось зараз вони зчепляться, ці півні, аж пір'я з обох полетить.

— Зонт? Колька Зонт! Ах ти ж мавпа куцохвоста! Кого я бачу! А я його... я його! Ха-ха-ха! — здоровань дружньо трусив сірокого за плечі. — Колька Зонт! — І, ніби передражняючи «мавпу куцохвосту», затараторив: — Цілую ручку, пані. Прошем до пукоїв.

— Стасик! Граф Конецпольський! — радісно скрикнув Колька Зонт.— Ах ти ж пся крев, холера! — Вони обнялися. Не цілувалися, а тільки плескали один одного по плечах, смикали за вуха, тішились, мов діти.

Машина рушила. І, як тільки опинилися за брамою, відразу посвітлішало. За маленьким віконцем хиталася гвинтівка конвоїра.

— Всі дороги ведуть в Рим! — моргнув Стасик, тонкі губи його скривилися.

— І тебе, виходить, таки зв'язали. Давно?

— А вже з місяць. Косий винен. Справляв весілля. Там я і повис. Якби хоч на своєму весіллі, а то на чужому!

— А Косий?

— Що йому? Старе відсидів, з новим не попався. У Косого саме медовий місяць.

Він жартував і скаржився. Поглядав на Кольку Зонта янтарно-жовтими очима, вираз яких змінювався увесь час, мов у kota. На припухлому обличчі вигиналися шнурком губи, вони зовсім не пасували до його повного обличчя.

— Та сідай, Стасик. Сідай ось біля мене,— запропонував Колька Зонт, відсовуючись і звільнюючи місце

між собою і Андрієм Кулішем. — Косий оженився, кажеш?

Андрій Куліш дивився крізь маленьке, перекреслене гвинтівкою віконце. За склом пробігали зелені садиби міської околиці. Дорога пролягала в яру, на його схилах у два-три яруси ліпилися в садах одноповерхові старі і нові будинки. Над шиферними дахами кружляли голуби. Якась дівчина бігла униз, спустивши з плечей сарафан. Її смагляве тіло аж поблискувало під сонцем. Андрій Куліш подумав: якби Лора знала, що його повезуть цією дорогою. А втім, лише він, можливо, на мить побачив би її, а вона — ні.

За вікном, у яке дивився, з'явилася вантажна висока машина, скоро вона закрила собою все. Андрій довго чекав, що машина зверне кудись або обжене їх, та вона, ніби навмисне, повзла і повзла за ними. Їх кидало то вліво, то вправо, і машину хитало, хитало... Коли Андрій підвів голову, за віконцем уже був ліс. Сосни, сосни. Рівними рядами виструнчилися вони вздовж шляху і все бігли назад, перешиковувалися. Тут і там між соснами прогулювалися люди. Під густим лапатим гіллям — легкові автомашини. Хороше, мабуть, зараз в бору! А він, Андрій, давно не був в таких місцях. Ще школярем, пригадує, ходив з усім класом на прогулянки: по гриби, по ягоди. А з Лорою тільки збирався, та все було ніколи...

Ще трохи — і їхня машина повернула в гущавину. Тут поколихувало м'яко, наче на гойдалці. Ось водій дав сигнал — довгий, упевнений. Пробігши ще півсотні метрів, машина зупинилася. Щось загуркотіло, почувся голоси. Один з конвоїрів, як навмисне, підвівся і заступив собою віконце. Приїхали, чи що?

Але ні, рушили знову. Тепер помалу, помалу — на другій швидкості. Іще притишили хід, здається, пісок. Збився, мабуть, водій з дороги. Враз світло хлюпнуло в кузов, багато світла і пахучого лісового повітря. Вистрибнули конвоїри. Почулася команда: «Виходь!»

Перше, що побачив Андрій Куліш, залишивши машину, це кольоровий плакат на стіні прохідної: «Пам'ятай, вдома на тебе чекає сім'я». Плакат висів тут, поруч з кованою брамою, поруч з високим парканом, поверх якого на залізних лапах натягнуто колючий дріт; поруч з високими вежами, де вартові і зараз несуть вахту. «Пам'ятай...»

Конвоїри пішли собі, а з прибулими залишилося кілька офіцерів, яких вони бачили вперше.

Колонія займала, очевидно, велику територію, відвойовану у лісу. Ціле містечко виросло між віковичними соснами. Чисті доріжки, квітники. І плакати, плакати. У повновидого чоловіка, який виструнчився перед офіцерами, на рукаві червона пов'язка з написом: «Секція громадського порядку».

Почувся різкий посвист не то літака, не то якоїсь іншої швидкісної машини. Андрій озирнувся. Он воно що — електричка! Відразу за парканом колонії проходять приміські електропоїзди. Андрій посміхнувся, задоволений зробленим відкриттям про призначення плаката і електрички: «На психіку б'ють».

В бараці майор дав знак, що можна сідати.

— Познайомімося. Я — начальник колонії. Моє прізвище — Губа. А ось капітан Небера. — Він обернувся до другого офіцера, зовсім молодого, з селянським обличчям. — Капітан Небера — начальник третього загону, в якому ви всі будете жити і працювати. Я ще розмовлятиму з вами, з кожним зокрема, а зараз... Баня готова, товаришу капітан? Тоді беріть своїх людей.

— А в мене є запитання, — обізвався з місця Колька Зонт.

— Коли звертаєтесь до начальника, треба вставати, — нагадав йому майор. — Ось. Тепер запитуйте.

Сірі очі Кольки заіскрилися.

— У вас справжнє прізвище чи кличка? Губа — це ж гауптвахта.

— Чому? Ні, у мене ніколи не було ніякої клички. Прізвище від батька, від діда...

— Ясно. А може, від приказки: губа не дура!

— Є, є така приказка, — всміхнувся майор Губа. — Так-от, юначе, у нас в колонії живуть люди — і в кожного ім'я, прізвище, як личить людині. Твоя кличка, хоч, можливо, вона в тебе і була, мене не цікавить, — майор перегорнув папери в одній папці, в другій і знайшов, нарешті, фото сіроокого юнака. — Микола Мисюра? По батькові Григорович? Ось ти перший і прийдеш до мене після бані. Не заблудись тільки: територія у нас велика.

Колька Зонт, чие справжнє прізвище назвав майор, зустрівся очима з Стасиком, той моргнув, підохочуючи його не здаватися так легко.

— Маленька поправочка, громадянине начальник. Мисюра — незаконне прізвисьце, батько відмовився від мене ще до мого народження. Я — Колька Зонт, а не Мисюра.

Та майор не звернув ніякої уваги на це пояснення, він склав папки і, сказавши щось начальникові загону Небері, вийшов. Хвилин через п'ятнадцять-двадцять новачки вже опинилися в душовій. Тут на вікнах не було ніяких ґрат, ніхто не зачиняв за ними дверей ключем, як це робилося в тюрмі.

Андрій Куліш роздягався довше за інших. Кожного разу, коли доводилося відбувати подібну процедуру, ще в колонії для неповнолітніх, він почував себе ніяково. Не любив дивитися на голих і своєї наготи соромився. До нього, бувало, звертався хтось з проською потерти спину, і Андрій, звичайно, не відмовлявся, але завжди це викликало у нього огиду. Побоюючись, що йому й сьогодні доведеться виконувати обов'язки банщика, Андрій навмисне затримався і став під душ останнім. Гарячі струмені полилися йому на стрижену голову, на плечі, тіло помалу робилося червоним. Він був стрункий, добре розвинений, літній загар рівномірно покривав його шкіру. А поруч мився Стасик — Граф Конецпольський — білий, рихлий, з повними, як у жінки, грудьми. Він так старанно натирався милом, що піна летіла на Куліша. Огляdivшись, Куліш знайшов інше місце і почалапав по мокрій кам'яній підлозі в протилежний куток душової. Тепер найближче до нього був Колька Зонт. Худий, з запалим і жовтим животом, голий Колька нагадував хворого на сухоти, не вірилося, що оце немічне тіло належить юнакові. Татуїровка з гадючкою була, виявляється, не єдиною в його питомнику: ще одна, трохи менша гадюка причаїлася на запалих грудях, а ліворуч і праворуч від неї розмістилися чи-то морські коники, чи-то скорпіони.

Колька Зонт знав, очевидно, як виглядає він без одєжі: зустрівшись з співчутливим поглядом Куліша, він раптом потягнув у себе повітря, випинаючи мокрі ребра.

— Я міг би працювати на цирковій арені, правда? Розмалювати обличчя, тіло, в ніс — кільце. Чим не пігмей! Ти не бачив, як я стрибаю! О! — і він, змахнувши руками, раптом підскочив на місці, ніби всередині мав пружину, а опустився легко, як пір'їнка.

«Чи не тому і прізвисько таке дали — Зонт?» — подумав Андрій Куліш.

Їх ніхто не турбував, вода лилася та й лилася, густа пара наповнювала кімнату. Голі тіла поблискували в тумані. Ті троє, з якими Андрій Куліш ще й не познайомився, трималися купи, вони поводитися стримано і якось насторожено поглядали на Графа Конєцпольського та на його дружка. Але згодом голоси їхні зазвучали веселіше. Всі троє, очевидно, досі і до тюрми зналися чи були засуджені по одній справі. Куліш чув, як вони згадували якогось крутія Чупринку, як зичили йому тисячу болячок у печінку. В їхній мові зовсім не зустрічалися жаргонні словечка, до яких звикли і Стасик — Граф Конєцпольський, і Колька Зонт, і сам Куліш. Це були, мабуть, сільські хлопці. Коли вже одягалися, Стасик причепливо помацав м'язи одного з них — наймолодшого, товстогубого, з покаліченим пальцем на правій руці.

— О! Геркулес! І за які ж такі провини тебе, дитинко, забрали від мами, від татка? Ну-ну, ми тут всі свої. Не соромся, розкажуй.

— Відчепіться,— злегка відштовхнув його товстогубий.

— Я ж по-доброму. Ну як тебе хоч звати?

— Звати Семеном. Семен Коц, а що хіба?

— Чудово! Коц? Ай-я-яй... Ну й прізвище! Так за віщо ж тебе «укоцали», га?

Мало-помалу Семен Коц розговорився.

Вони всі троє справді засуджені по одній справі. Мешканці приміського селища, селяни, вони ніколи не тримали в руках ні лопати, ні сокири, ніколи не ходили за плугом, не їздили на тракторі. Двоюрідні брати Федір і Петро Худяки та їхній сусід Семен Коц крали у колгоспників свиней, самі різали і смалили їх, пристосувавши для цього паяльну лампу, самі відвозили в чемоданах м'ясо і сало на базар і тут збували спекулянтам. Так і жили... Аж поки не впіймалися.

— Здорово, пся крєв, холєра! Але категорія ваша мені не зовсім ясна,— хмуриє чоло Граф, перебираючи в пам'яті все, що він знав про злодійські фахи.

— Слюсарі, ось хто вони. Замки ж ламали, добираючись до свиней, — допомагав Колька Зонт.

— Які там замки! — натягуючи на себе галіфе, пошите з синього вельвету, розчарував їх Семен Коц.—

Дядьки двері дрючком підпирають — на селі в цьому відношенні рай.

— Що ви, як і ми, злодії — це ясно, — резюмував Граф. — Але клас не той. Доведеться поморочитися з вами, різники. А м'язи мені ваші подобаються...

12

Лора написала п'ять листів, а з тюрми одержала лише один. Андрій сповістив свою адресу і замовк. Він чомусь не відповідав Лорі, і, здавалося, це залежало не від нього, а від когось іншого, хто, можливо, шкодить їм. Вже й на сусідку думала, і на листоношу. А далі вирішила, що винна міліція. Міліція перехоплює листи, хоче з них дізнатися про спільників Андрія, міліція продовжує полювати за Сікачем. Тоді Лора подалася до старої вчительки. Можливо, та має якісь новини.

— Заходь, заходь, Лорочко, — привітно зустріла її Ганна Йосипівна. — Добре, що навідалася. А я ось тільки від полковника Леонкіна.

Лора тривожно чекала, була певна — Андрієве мовчання не випадкове.

Ганна Йосипівна спершу прибрала зі столу купу ще не випрасуваної білизни, потім взяла свою чорну сумку.

— Андрія забрали в колонію. Ось нова адреса, — віддала Лорі маленький папірець, — він у Братанах. Знаєш, по новій дорозі за колективними садами... Туди електричка ходить. Григорій Остапович каже, що Андрію пощастило. Колонія — не тюрма... Там усі працюють, вчать чесно свій хліб заробляти.

— Ой не вірю я, Ганно Йосипівно, був уже він в одній колонії...

— Треба вірити, Лорочко. Тоді в Андрія тебе не було... Зараз він не тільки про себе повинен думати.

— Повинен... А чи розуміє це? Чи хоч тепер зрозумів?

— А ти не дуже хвилюйся, бережи себе, — пригорнувши Лору, Ганна Йосипівна співчутливо подивилася на її сумні очі. — Нерви тобі ой як іще потрібні будуть!

Вони розуміли одна одну. Мова йшла про майбутню дитину. Питання про аборт відпало у той день, коли Лора побувала в лікарні, у гінеколога Ольги Павлівни. Це була зовсім молода гарненька лікарка, ще навіть не заміжня. Кравчиха познайомила їх і пішла собі, а

Лора залишилася в Ольги Павлівни і з жахом дивилася на блискучий хірургічний інструмент, покритий клейонкою тапчан, на білі простині і вату. В уяві одразу ж постала страхітлива картина: цими ось інструментами лікарка повинна буде вбити її, Лорину, дитину... Холодом повіяло на неї, Лора мало не знепритомніла...

«Н-ні! Нізащо в світі! — сказала собі Лора, ніби прозрівши.— Дитина повинна жити! Моя дитина... І я повинна жити... жити...»

Мабуть, лікарка догадалася, що діється з Лорою, бо не про аборт заговорила вона, а про те, як майбутній матері треба поводитися в побуті, щоб дитина розвивалася нормально, про особисту гігієну, про те, що після народження першої дитини жінка розквітає і тілом, і душею...

Вони вийшли з лікарні вкупі, радячись про Лорине майбутнє. Щирого друга знайшла в лікарці Лора Куліш. І вона вже не насмілювалась запропонувати їй гроші за візит.

Залишившись сама, Лора довго жадібними очима вдивлялася в глибину вулиці. Попереду в сірій мряці невиразно поставали будівлі, круті схили, вкриті темно-зеленим килимом, трамвайна колія з чорними шпалами і блискучими рейками, схожа на драбину. А лівіше за круглою клумбою котилися свинцеві води ріки. Звідти, з річки, повівало свіжістю. Та Лорі це навіть подобалося. Вона пішла далі. Ні осінній дощ, ні безлюдний берег не зупинили її, Лора пішла понад гранітним парапетом, тиха і зосереджена, і ніби чимсь здивована. Вона завжди любила своє місто, любила життя, але ніколи не виникало у Лори такого почуття, як зараз. Здавалося, вона дивилася на все, що нині її оточує, не лише своїми очима, а ще чиймись... Невже нічого не змінилося б, якби її не стало? І так само сіявся б дощ, і дзвеніли б трамваї? І цвіли б айстри на клумбі? А сонячної днини річкою пливли б сріблясті катери з веселими пасажирами і на пляжах було б повно? Так, все існувало б і сміялося над Лорою, яка нерозсудливо, безглуздо ризикувала своїм життям, своєю майбутньою дитиною. Як жорстко вони обоє були б покарані! Ах Лорко, Лорко! Як ти могла! Як ти не розуміла досі, що нікому нічого ти своїм вчинком не доведеш, а, йдучи на смертельний ризик, ставиш на карту так багато?

Під її ногами хлюпала вода, Лора не обминала ка-

люж,— вона не бачила їх. Дорога здавалася Лорі рівною, ніби скатерка, а все навколо чудовим. Які фонтани вдарили з-під коліс таксі! Як гуде стовп, ніби не ліхтар висить угорі на ньому, а музичний прилад. Які самоцвіти викрешує з дроту трамвайна дуга! Промчав міліціонер на мотоциклі. В нього окуляри великі, мов блюдця, і чомусь темні, ніби надворі сонце. До міліціонерів Лора взагалі відчуває неприязнь з того часу, як знає Андрія. А втім, цей мотоцикліст викликав у неї посмішку. Він з ніг до голови мокрий, настобурчений, незграбний. Але куди, власне, вона іде? Ось уже недалеко й громаддя мосту через ріку, де за мостом під горою нові будинки і серед них той, в котрому мешкає Ганна Йосипівна Марусяк. Хіба зайти?

Трохи згодом вона передумала. Побачивши зустрічний трамвай, сіла в нього і поїхала назад. Треба було швидше переодягтися, щоб не заслабнути. Крім того, Лора дуже хотіла їсти.

Поспішала Лора додому ще й тому, що вирішила зараз же написати Андрієві. Нехай знає все, все...

Стоячи в переповненому трамвайному вагоні серед людей, від яких струміло тепло, хоч одежа на них мокра, як і в неї, Лора в думці вже писала цього листа, розмовляла з Андрієм.

Та коли вдома вона сіла до столу, всі думки переплуталися. Слова здавалися непереконаливими, дріб'язковими. Зрештою, виходило, що Лора просто злякалася, що Лора страхополох. Цілий зошит пішов на її вправи, купа розірваних на шматки, зібганих папірців лежить під столом. І все ж довелося відкласти на завтра.

А на завтра у Лори виникли нові сумніви. І багато разів, запитуючи себе, що ж саме слід написати, Лора так і не знаходила остаточної відповіді. «Чи він її зрозуміє?» Андрій завжди бурювався, якщо вона йому в чомусь не корилася. Про її вагітність між ними була повна домовленість. Дитини не треба. Про дитину Андрій і слухати не хотів. А все, бач, виходило навпаки...

Пізніше вона таки написала свого першого листа в колонію. Але ні слова про Ольгу Павлівну, ні слова про те, що у них з Андрієм буде дитина. Їй чомусь здавалося, що про це слід деякий час мовчати.

А услід за листом у Братани зібралася і сама. Хотіла їхати з нею й Ганна Йосипівна, та Лора відраяла. Нехай іншим разом... Вони посиділи удвох біля низенького

столу, намагаючись уявити собі, що то за Братани, куди перевели Андрія, і як йому там житиметься. І про те, чим можуть допомогти вони, дві жінки, Андрієві Кулішу, який так нерозумно на багато років уперед визначив свою долю.

На станції в Братанах Лора одразу знайшла собі попутників до самої колонії. Їх четверо. Сивобородий дід у залізничному кашкеті, жінка в розкішному смушковому півпальті і ще одна жінка, одягнена скромніше, з хлопчиком. Йому років три-чотири, і він мало що, видно, розуміє, бавиться собі, стрибає, мов зайчик, не звертаючи уваги на заклопотану, сумну маму. Хлопчикові байдуже, здається, що хтось з рідні, можливо, навіть тато, живе не дома, а в колонії...

І в Лори мимоволі стискається серце від думки про те, що невдовзі і їй доведеться приходити отак вже не самій — з дитиною...

13

Начальник третього загону капітан Небера когось шукав очима... Колоністи групувалися у двох місцях — в кутку біля вікна, де високий, худорлявий Кутуз Астахов оповідав щось смішне, і навколо столу. Там різалися в «козла».

— Куліш! — гукнув капітан Небера, впевнившись, що потрібну людину він ще не може впізнати.

Один з гравців озвався:

— Я Куліш...

Небера продовжував стояти на місці, дожидаючи Куліша, але той і не озирнувся, він тільки-но забрав свої кісточки і розсортирував їх на лівій руці.

Граф Конєцпольський — він теж грав — не пустив Андрія Куліша.

— У вас горить, громадянине начальник? Дайте хоч у вільний час душу одвести.

Гра припинилася, і колоністи з цікавістю поглядали то на капітана Неберу, то на Стасика, який демонстративно постукував кісточками доміно.

— Став, кориш, чого заснув? — штовхнув Граф напарника і вже тихіше додав: — Громадянин начальник встигне... з козами на торг.

Капітан Небера не перший рік працював у колонії, він навчився розумітися на людях і вмів швидко орієнтуватися. Звичайно, можна осмикнути нахабу, строго

попередити і його, і Куліша. Але ж він ще нічого не знав ні про того, ні про другого, так само, як і вони його не знали. Чи варто ж з першого кроку загострювати відносини?

Небера глянув у той бік, де сидів оточений слухачами Кутуз Астахов, і голосно покликав його. Відразу ж розмова біля вікна стихла. Кутуз підвівся.

— Ви теж потрібні, Астахов. Цю речовину радіоприймач зіпсувався. А сьогодні о восьмій цікава передача.

— Хіба я не казав, громадянине начальник. Новий кенотрон треба придбати.

— Купили. А звук слабкий, як і раніше. Ледве шепотить.

— З вами іти? Зараз?

— Ні. Я буду в клубі хвилин через п'ятнадцять. А ви ідіть.

— Порядочок, громадянине начальник.

Астахову подобалося, що без нього не можуть обійтися. Кіно-радіотехнік за фахом, Кутуз Астахов відбував строк, як це не дивно, за спекуляцію. Довгий час він жив подвійним життям; на роботі в ремонтній майстерні вважався активістом, а серед спекулянтів носив кличку Механік і відзначався сміливістю, винахідливістю, вмінням з-під землі добувати дефіцитні радіодеталі, кінескопи для телевізорів. Механікові дали не багато не мало — п'ять років, в нього конфіскували майно. Все це він сприйняв спокійно, як належне. І тільки не міг простити слідчому, що той докопався до його інтимних зв'язків з однією заміжньою жінкою і навіть витяг її на суд, як свідка. Він і досі не забув днів, проведених з нею, вірить в її любов. Блажен, хто вірує!

Не випадково, ні, звернувся Небера до Астахова в критичну мить — він продемонстрував новачкові Андрію Кулішу, що таке дисципліна і слухняність. І тепер, коли Кутуз Астахов пішов виконувати доручення, капітан звернувся до днювального. Голосно, так, щоб усі чули, віддав наказ:

— Рівно о восьмій прийдете з Кулішем. Я буду в себе.

— Єсть, громадянине начальник.

Тільки-но зачинилися за Неберою двері, Куліш мимоволі подивився на годинник, потім на Стасика...

— Не дрейф! Робочий день скінчився.— Стасик енер-

гійно змішав чорні кісточки доміно.— Ми їм не фраєри якісь. Пся крев, холера! Плювати...

— Слини не вистачить,— зауважив молоденький колоніст із золотим зубом — Данько.— З начальством краще по-доброму.

— Заткнись, сука! — вовком зиркнув Стасик на непроханого порадника.

Золотозубий зблід, пошпуриив геть кісточки.

— А ти хто? Звідки ти взявся такий? Психічний.

— Уб'ю!!! — підхопився Стасик, готовий кинутися в бійку, а з ним поруч наїндичився Колька Зонт, ображений за свого шефа.

Данько нітрішки не розгубився.

— Бачили?..— звернувся він до старих колоністів.— Бачили, як нас на бога беруть? А хто бере! Хто?! — Він раптом штовхнув із силою стіл і сам відскочив. В руках у нього опинилася табуретка. Замахнувшись, золотозубий крикнув істерично: — Ану, налітай, падло!

До них підскочив днювальний.

— Припиніть зараз же! В кічу вам захотілося? Кинь, кажу, табуретку, а ти одійди. Заберіть його, братва, якщо в бога вірите.

Ще й після слів днювального Данько продовжував тримати табуретку, а Стасик дивитися на нього, як удав на кролика. Та ось Стасик сплюнув і дістав сигарету. Припалив від сірника, піднесеного Колькою Зонтом. Потім, проковтнувши дим, сказав з притиском:

— Закарбууй собі на лобі, гнидо. Я твій боржник.

— І ти запиши, падло...

«А цей Данько теж з гонором. І не лякливий!» — подумав Андрій Куліш, і йому здалося, що Стасик переоцінює свої сили. Знав він і те, що старі колоністи не схвалювали поведінки Графа, не хотіли визнавати його зверхності над собою.

У канцелярії капітан Небера передав Кулішеві дрібно списаний листочок паперу.

Андрій впізнав почерк. Лора.

— Дружина скаржиться, що ви їй нічого не пишете, Куліш.

— Кому скаржиться? — не зрозумів Куліш капітана.

— Мені. Цей лист вона писала сьогодні ось у цій кімнаті... Ви у нас дуже мало побули, Куліш. Тому в побаченні довелося поки що відмовити... Як маєте бажання, сідайте ось тут і читайте. До речі, і я одержав листа від

близької людини. Разом і почитаємо... Кожен, звичайно, свій.

Андрій стояв з листом в руках і мовчав. Думав про те, що ось тут, на цьому стільці, півгодини тому сиділа Лора. Йому чомусь захотілося довше побути в цій кімнаті...

«Рідний мій, здрастуй»,— писала Лора, не соромлячись того, що лист відкритий, що його прочитають інші. «Рідний мій...» А він, Андрій? Любив він Лору? Чи тільки має тимчасову супутницю в своєму невлаштованому житті?.. Звичайно, з нею було краще, ніж тепер без неї, але на волі взагалі краще... І Четвертак глузував з нього, коли Андрій називав себе одруженим: у злодія не повинно бути сім'ї, а таких, як Лора, твердив він, Андрій Куліш ще зустріне багато. І Стасик радив йому припинити писанину.

Наслухавшись всяких розмов у камері, Андрій дав собі слово викинути з голови навіть згадки про те, що десь там, на волі, залишилася його дружина. Тому й не відповідав їй...

Але ось знову вона йому пише. Знову лист, написаний Лорою. З того часу, як вони не бачилися, минув майже місяць. І Лора, звичайно, вже встигла побувати в лікарів, як вони домовилися. Ніщо не зв'яже їх — ні тепер, ні в майбутньому. Чого ж вона розшукує його, чого протоптує стежку в Братани? Однаково за шість років вони одвикнуть одне від одного. Особливо Лорка. На волі, не в тюрмі...

«Ех, Лора!» — мимоволі виривається з грудей Куліша непрохане зітхання, і він, опам'ятавшись, спідлоба дивиться на капітана. Але той уже заглибився в читання і, певно, не помітив нічого.

Лорка в листі ні на що не скаржиться. Пише, що відшукала вчительку Ганну Йосипівну. (О, він знає, не вона, а вчителька її відшукала тоді після суду). І їй допоможуть, нарешті, влаштуватися на роботу. А далі пише про сигарети «Север». Як тільки можна буде, принесе передачу, шкода, що в їхній крамниці на околиці нема його сигарет, і невідомо, чи є в центрі. «Сікача давно не бачила»,— розуміє Андрій Куліш. Де він там гуляє? Він заздрить Сікачеві. Переноситься думкою на свою вулицю, в свою кімнату, мріє. Ех, добре Сікачеві на волі.

...Прочитано листа, а йому не легше, навпаки — гір-

ше. Правду казав Четвертак. На волі — волею живи, а в тюрмі — тюрмою... Отут життя, де ти, а поза ним порожнеча, поза ним все тобі чуже, навіть батько з матір'ю, якби вони були. Навіть Лорка.

— Ви, мабуть, недавно побралися, Куліш? — порушує тишу капітан Небера.— Дружина у вас дуже юна...

— Про Лорку питаєте? Вона на три роки молодша за мене, громадянине начальник.

— А ви ж в одному класі вчилися...

— Це вже у десятому. У мене пробуксовки були, от вона мене й наздогнала.

Капітан знову взяв лист, який тільки-но читав.

— Чотири роки тому ось так, як з вами, Куліш, я вперше знайомився в цій кімнаті з однією людиною. А тепер вона на волі. Буде найпотужнішу в світі гідро-станцію. До речі, тиждень тому приблизно «Комсомольская правда» вмістила портрет передового електрозварника, і я впізнав мого старого знайомого. Та він подумав, мабуть, що я вже не читаю комсомольських газет і тому нічого не знаю про нього. І ось написав мені і вірлику прислав. Бачите, його сфотографували на греблі. Він, як і ви, Куліш, свого часу спіткнувся в житті і потрапив до нас. А потім зрозумів, що ніхто йому так не допоможе, як він сам собі. В листі є багато цікавого, я завтра прочитаю його колоністам перед початком кіносеансу. Думаю, і вам буде корисно послухати.

— Послухаємо,— згодився Куліш. Йому вже хотілося іти, побути трохи на самоті. До того ж він розумів, що капітан Небера заманює його цим листом електрозварника... Раптом в голову прийшла думка: а може, Небера вигадує, може, нічого спільного між тим, колишнім колоністом, про якого говорить капітан, і людиною на портреті нема? І він тут же запитав:— А в колонії знають цього електрозварника? Хто його пам'ятає?

Небера відразу ж відповів:

— Звичайно. Наші працівники...

— А-а...— красномовно хитнув головою Куліш, вважаючи, що впіймав капітана на гачок.

— І не тільки працівники. У нашому загоні залишився його напарник Кутуз Астахов. Він багато може розповісти...

Задзвонив телефон. Неберу викликало начальство.

Вже відпускаючи Куліша, начальник трудзагону зробив йому зауваження.

— Давайте домовимось... Коли до вас звертаються працівники колонії, треба бути уважним, ввічливим. Нам усім треба поважати існуючий порядок і один одного.

«Поважати?»

Опинившись у дворі, Андрій Куліш ще раз у сутінках перечитував Лориного листа...

— Ну, що їм треба було? — запитав Колька Зонт, зупиняючись біля Куліша. — Чого викликали?

— Не знаєш чого? Начальник «стружку спускав» з мене для профілактики, — не сказав правди Куліш. Лориного листа він уже встиг заховати.

— А до нас у барак гість приходив. З якоїсь ради колективу. Кумедія. Свій же гад, колоніст, а продався...

— Агітував?

— Було. Дехто, каже, на роботу не виходить, інші хоч виходять, та однаково цілий день на тирсі в цеху відлежуються. Ми, каже, будемо таких на раду колективу викликати. Пощади не дамо.

— Сука!

— Всіх новеньких позаписував у святці. І ще цікавився, хто хоче танцювати, співати, хто вмє фокуси показувати.

— Ха, на фокуси ми всі майстри! — Куліш пригадав, між іншим, як Колька Зонт демонстрував йому свої таланти в душовій. — Той «гість» прізвища не сказав?

— Коритько. Я потім розпитував. Цілий рік кантувався, як ми, а далі купили й його. Тепер вислужується.

Вони разом повернулися в барак.

Колька Зонт скинув був уже черевики і збирався лягати, але передумав, взувся знову. Почалапав до бачка з водою. Він і вночі інколи вставав і пив воду, скаржачись, що в шлунку у нього чорти на саксофонах грають. Поки на ногах — ще нічого, а приляже — все в ньому бунтується, під грудьми починає пекти. Звечора Колька Зонт твердо казав собі, що треба буде завтра обов'язково розжитися у лікарів соди, але вранці, як завжди, забував і про нічні страждання, і про соду.

Ось увійшов довготелесий Кутуз Астахов, який всі вечори просиджував у клубі.

— Куняєш? — запитав він свого сусіда Данька. — Картину привезли — закачасься! Завтра покажуть.

— Про війну? — поцікавився той.

— Не про війну, а про таких, кажуть, як ми з тобою. І назву ж придумали: «Життя пройшло мимо».

Кутуз був заядлим кіношником, і те, що в колонії йому не довіряли самому «крутити», спершу дуже гнітило його. Та згодом довелося примиритися. Сидячи під час сеансу в центрі залу, Кутуз часто повертав голову до віконечка кінобудки.

Десь у Фастові жив батько Кутуза, пенсіонер, він прислав блудному синові посилки, трохи грошей. Але сам приїздити в гості, видно, не збирався. Одержавши за прошення побувати в колонії, старий Астахов відповів, що він гаряче бажає зустрітися з сином, але не в тюрмі, а у себе вдома, тільки вдома. Іншої рідні, крім батька, у Кутуза, мабуть, не було. Ніхто до нього ніколи не приходив, і своє право на побачення він не використовував. Раз на тиждень кіно, і щоденно після роботи — книги. Дочитавши книгу або подивившись новий фільм, Кутуз ділився своїми думками. Одне йому подобалося, брало за серце, друге тільки «лоскотало п'яти». Навколо Кутуза завжди юрмилися колоністи. Більшість мешканців барака вважали Кутуза «своїм», і тільки Стасикова компанія все ще придивлялася до Кутуза.

Кулішеві Кутуз подобався, хоч він нікому в цьому не признавався. І не так сам Кутуз, як його оповіді про різні цікаві історії. Знав їх Кутуз Астахов чимало. А можливо, і сам вигадував, хто знає.

14

В кабінеті секретаря міськкому комсомолу зібралися люди здебільшого немолоді, а деякі з них навіть з сивими головами. Були тут і генерал, і вчителі, і директор заводу, і представники Спілки художників. Звичайно в таких випадках до президії обирають насамперед генерала, віддаючи данину його високому званню і життєвській мудрості. Та сьогодні обійшлося взагалі без президії. За столом, крім секретаря міськкому, знаходилася лише одна людина: капітан з офіцерського корпусу Міністерства внутрішніх справ України.

Секретар міськкому, перш ніж надати слово капітанові, сказав, для чого всі вони тут зібралися.

— Чи відповідають наші виправно-трудові установи тим високим вимогам, які ставить перед нами партія? Немає людей невинуватих... В наших умовах треба під-

ходити до людей чуло, вірити в людину, бачити свою кінцеву мету — боротьбу за комунізм. Треба виховувати і перевиховувати людей. Ось чим ми повинні керуватися, товариші, у нашій діяльності. А тепер послухаємо капітана Неберу, начальника загону колонії у селищі Братани. Розкажіть нам, капітане, як живе колонія. Чим ми зможемо вам допомогти?

Капітанові Небері трохи ніяково. Він не сподівався, що серед учасників скликаної за його ініціативою наради буде і «високе» начальство з міністерства. Він, правда, радився в політвідділі. Але щоб сам генерал Демченко прибув у міськком комсомолу... А он сидить начальник карного розшуку полковник Леонкін. На тих нарадах, куди запрошують генералів, полковників, капітанові Небері досі ніколи бувати не доводилося. А тут він ще й головний доповідач.

Так, йому нелегко. Якби він хоч заздалегідь написав свою промову, а то ж є тільки короткі тези. Він, звичайно, знає свою колонію, шість років віддав їй після демобілізації з Радянської Армії. Але генерал... Генерал, можливо, чекає якихось теоретичних узагальнень, глибоких висновків, у той час як Небера просто хотів поділитися з людьми своїм невеликим досвідом, порадитися. Хотів просити допомоги. Колонія не може перебувати своєю роботою без широкої участі громадськості. Злочинців ізольовано в колонії, але для тих, хто може сприяти їх перевихованню, двері завжди відчинені... Треба, щоб свіже повітря частіше вливалось у ці двері, повітря, яким дихають мільйони радянських людей.

Все це він добре розумів і вірив: у міськкомі комсомолу йому допоможуть. Тільки присутність генерала, який сам виявив бажання прибути на нараду, бентежила капітана. Що, як генерал потім скаже, що всі такі питання, важливі самі по собі, не слід вирішувати відірвано, спираючись на досвід однієї колонії, що треба зібрати і вивчити пропозиції інших подібних установ і тоді вже подати всеосяжний проект на затвердження вищих інстанцій і т. д. і т. ін.

І ніби заздалегідь виправдовуючись перед генералом, Небера саме з цього почав свій виступ. Здається, генерал відгадав його маневр. Небера помітив, як той посміхнувся. Але це була тепла посмішка, не іронічна, а лагідна, щира. Генерал, здавалось, хотів нею підбадьорити капітана...

Небера викладав свою програму-мінімум. Що потрібно Братанам? Шефи — насамперед велике підприємство, вплив робітничого колективу. Потрібні справжні майстерні, а не іграшкові майстерні для дорослих людей, цікаві замовлення. На жаль, в Братанах ще не створено умов для розширення виробництва, щоб кожен мав своє постійне робоче місце, підвищував кваліфікацію...

Багато важливих питань поставив капітан Небера перед учасниками наради. І його Братани ніби наблизилися — ось вони поруч, як тільки вийдеш з дверей міськкому. Не обминай Братани, тебе там ждуть. Тебе, директор заводу, тебе, педагог, лектор, тебе, працівник мистецтв. І тебе, секретар міськкому комсомолу, адже в Братанах не чужі, а наші, радянські юнаки, які оступилися, вчинили правопорушення, але з яких ми повинні, неодмінно повинні виховати справжніх громадян!

Потім слово взяла молоденька синьоока сусідка генерала. Секретар міськкому сказав про неї, що Онися Сікора — робітниця меблевої фабрики, народний засідатель.

Ганна Йосипівна Марусяк, яка сидить обіч полковника міліції Леонкіна, впізнала дівчину. Їй пригадалася картина суду над Андрієм Кулішем, запитання молодой засідательки, продиктовані турботою про майбутнє Куліша...

Сікора розповіла, що в їхньому суді слухалися справи і про повторні злочини. Повернулася людина з колонії — і знову за старе... В чому ж річ? Молоді люди за кілька років перебування в колонії, на жаль, не навчилися працювати, не набули професії. Саме тому їм важко влаштуватися потім на роботу. Ось їхній колектив меблевої фабрики, заявила Сікора, вирішив взяти дійове шефство над колонією в Братанах — там побувають столярі і червонодеревники, кращі виробничники, комсомольські активісти. Фабрика візьме на роботу тих, що відбудуть строк покарання або звільняться достроково.

Виступ Онисі Сікори був зовсім коротким, але генерал, коли вона повернулася на своє місце, гаряче потис дівчині руку.

Хтось запитав, чи не варто було б відкрити при колонії експериментальний цех по використанню капронових відходів. Небера дуже зрадів, він сказав, що це

було б чудово. Представник Спілки художників порадив об'єднати самодіяльних різьбярів по дереву і кості, що є в колонії, в одній, нехай невеличкій майстерні...

Багато хто з присутніх записав адресу колонії, телефон капітана Небери.

А Ганна Йосипівна вирішила обов'язково ближче познайомитися з Онисею Сікорою. Їй хотілося поговорити про Куліша і про його дружину, про те, що таких, як Андрій Куліш, можна виправити тільки спільними зусиллями.

З наради вони вийшли разом — знайомство відбулося.

І ще двоє, приязно розмовляючи, спускалися по гранітних сходах — генерал і капітан.

— Ви зібрали добрий урожай, капітане. Поздоровляю,— щиро сказав генерал.

— Обіцянки — ще не врожай, товаришу генерал. Та хочеться вірити...

— Отож. Людям треба вірити. А сьогодні ми мали розмову з хорошими людьми.

«Ми мали розмову». Небера відчув, що цим «ми» сказано все. Генерал, у якого десятки, ні, сотні таких підлеглих, як Небера, не тільки схвалював його дії, а й вважав Неберу повноправним повпредом міністерства на цій нараді. Коли говорити одверто, капітан досі ніколи, за всі шість років роботи в колонії, не відчував себе так, як нині,— він немов збоку, чужими очима подивився на те, що ним зроблено, і на те, що належить зробити. Ні, даремно він, політпрацівник, після демобілізації з армії залишився в строю і не скинув шинелі.

Біля під'їзду стояла машина генерала.

— А вам на електричку? — запитав генерал.

— Так точно.

— Вас підвезуть, сідайте... Або знаєте що, заїдемо до мене. Ну, ну, не бійтеся. Дружина в мене не сердита і ще не спить. Я давно збирався поговорити з вами, капітане. Ви, кажуть, художник?

Капітан Небера не думав, що генерал знає і про це. Здивований, він слухняно зайняв місце поруч з генералом на задньому сидінні.

— Був художником. До війни.

— Що ж трапилося? Чому ви зрадили своє покликання? Признатися, мене це давно цікавило. Ви до війни скінчили художній інститут у Москві?

— В сорок першому. В червні сорок першого року, товаришу генерал.

Видно було, що капітан Небера не може згадувати своє минуле без хвилювання.

— А я в сорок першому був партійним працівником в сільському районі на Харківщині,— мовив генерал.— Звідти й пішов на фронт. До речі, як ваше ім'я й по батькові?

— Роман Петрович.

— І я Петрович. Тільки не Роман, а Іван... Ось ми і приїхали, Романе Петровичу. Прошу.

Старий дерев'яний будинок на два поверхи в нагірній частині міста. Хвіртка, за нею садочок, вимощена білими камінчиками доріжка. З веселим гавканням в ноги генералові кинулося чорне цуценя. На стіні, поруч з дверима, дошка з номерами квартир і прізвища пожителів. Ось і знайоме капітанові прізвище: Демченко. Генерал жив на другому поверсі.

— Мій колега. Знайомся. Роман Петрович.

— Віра Миколаївна,— дружина генерала привітно простягнула капітанові руку. При світлі матового плафона Віра Миколаївна здавалася молодшою за чоловіка, та, опинившись у передпокої, капітан зрозумів, що перше враження помилкове. Обличчя у неї справді зберегло свіжість і очі блищали молодо і лукаво, але волосся було зовсім сиве.

— Ми, Вірочко, разом засідали. Капітан Небера, ось він, полонив всіх нас своєю розповіддю про Братани.

— І ти, я бачу, збираєшся дома продовжувати дебати? — догадалася Віра Миколаївна.— Ні, не вийде. Спершу треба пообідати.

— Ти геніальна, як завжди, Вірочко. Звичайно, спершу обід. Ми обидва голодні.

— Пробачте, товаришу генерал. Але я...

— По-перше, Романе Петровичу, генерал тут не я, а Віра Миколаївна. Не вірите? В цьому ви зараз переконаєтеся. Що Віра Миколаївна скаже, те для нас з вами закон. А по-друге, я знаю наперед всі ваші пояснення і відхиляю їх, як неспроможні. По собі знаю — пора їсти.

«А чому, справді, я повинен маніжитися?» — подумав капітан Небера. І осмілівши, заявив, піднявши руки вгору:

— Здаюся. На милість переможця.

Віра Миколаївна швидко накрила стіл.

Генерал потягнув носом.

— О, борщ з грибами! Під такий борщ годиться трохи перцівки ковтнути. Як ви гадаєте? Тільки огірочка нема. Де наші ніжинські, Віро?

— Старієш, чоловіче. Одягни окуляри.

— Ага, ось вони. Пробач. Беріть, Романе Петровичу, огірок. Чарки у нас маленькі, ми їх звемо «горобчиками». Як ще діти наші були з нами, просили, бувало: «Налий мамо, наливочки горобчикам». Не їм, бачте, а горобчикам. Так і залишилася назва... А у вас, Романе Петровичу, є діти?

— Трое.

— У нас двоє. Та не з нами. Виросли вже і полетіли з гнізда.

Відчувалося, генерал і радіє з того, що діти стали дорослими, і одночас сумує. От і про чарки, мабуть, згадав не випадково...

Після обіду знову зайшла розмова про колонію. Генерал поцікавився думкою Небери — що, як колонію в Братанах перетворити в молодіжну? Не посилати туди людей літніх. І нехай комсомолія міста здійснює шефство над своїми ровесниками. Можливо, доведеться створити спеціальні бригади з числа тих, хто твердо став на шлях виправлення, і сміливо залучати їх до роботи на окремих об'єктах міського будівництва. І не на другорядних об'єктах.

Небера, слухаючи генерала, все більше переконується, що у них повна єдність думок у питаннях перевищення молоді, яка перебуває в місцях ув'язнення. Всі не мають можливості будувати канали і гідроелектричні станції, але нині в кожному місті є прекрасні об'єкти для колективного трудового подвигу. Тільки у такому котлі, у котлі з високою температурою молода людина очиситься від шлаку.

— В Братанах, здається, тільки мужчини? — запитала Віра Миколаївна у Небери. — З мужчинами, мабуть, легше працювати, ніж з жінками. Жінки — народець капризний. Мою подругу-лікарку призначили в колонію кудись на північ. Ох і наплакалась вона, бідолаха.

Непомітно якось заговорили про життя особисте. І тут генерал нагадав капітанові Небері розмову, почату в машині.

— Війна закінчилася для мене як для художника великою трагедією,— сумно відповів Небера.— Я не зрадив своє покликання, але мене зрадили очі.

І він розповів про все, що з ним сталося.

Влітку тисяча дев'ятсот сорок першого року молодий художник Роман Небера одержав призначення на кіностудію «Мосфільм». Він мріяв про творчу працю, в уяві малював собі, як за його ескізами створюватимуться декорації фільмів, сповнених світлої радянської романтики. Але життя по-своєму спланувало перші кроки художника — воно повело його на війну в ролі артилериста, командира вогневого взводу. Сніги Підмосков'я, смертельні бої на Волоколамському шосе. Госпіталь і знову фронт, на цей раз Харківський напрямом. А далі Полтава, далі Какурівка на Дніпрі, двадцять днів і ночей на піщаному плацдармі... Важкі і славні шляхи-дороги Другого Українського фронту. Римнікул-Серат, де півтори сотні років тому Олександр Васильович Суворов переміг стотисячну армію противника. Трансільванські Альпи і Відень. А там ще одне поранення і контузія в боях за дунайську переправу. В польовій сумці художника багато нашвидку зроблених малюнків з натури, ескізів до майбутніх картин.

...Госпіталь розташовано в саду. Побратими-фронтівики лежать на ліжках під деревами, гріються на сонці. Цвітуть квіти. Але квіти в цьому саду якісь дивні — тільки жовті і сині. Та й листя на деревах не звичайне, немов посріблене.

Він звично приготував фарби, почав змішувати їх на палітрі. Зробив перші мазки. О, сьогодні йому вдалося підібрати потрібний сріблястий колір! Він вкладав весь свій хист в ці квіти, в це листя, що виникали на полотні. Довго ніхто не заважав молодому офіцерові — нехай розважить людина душу хоч у госпіталі. Та ось до нього наблизився один поранений, потім другий. Спинилася медсестра.

— Схоже, сестричко?

Дівчина нічого не відповіла, і його здивувало те, як вона поглядала то на полотно, то на сад і ніби не могла чогось збагнути.

Літній старшина з милицею поважно сказав:

— На картини треба дивитися оддалік. А так фарби зливаються.

Другий запротестував.

— Я дивився он від того дерева. Однаково щось не те...

«Невже у мене справді нічого не вийшло? — захвилювався художник, придивляючись до полотна.— Чому всі вони незадоволені?»

Трохи пізніше незакінчений малюнок потрапив до лікаря.

— Новий метод? В імпресіоністів вирішили вчитися, лейтенанте? — запитав він у Небери. Потім замислився, утледівши раптом в чергуванні двох основних кольорів — жовтого і синього — якусь своєрідну закономірність. Він старанно почав пригадувати все, що знав колись про часткову кольорову сліпоту. Невже дальтонізм?..

— Я довго не знав всієї правди, не знав, що це за хвороба,— закінчував свою розповідь капітан Небера.— Мені здавалося, що, як тільки я підлікуюся, кольорова сліпота зникне сама по собі. Та, на жаль, надії не справдилися. Вже після війни мене у Москві лікували. На жаль, безуспішно... І я надовго залишився політпрацівником у підрозділі знаменитих «катюш»... Не судилося, як то кажуть...

— Так. Багатьом, на жаль, як і вам, Романе Петровичу, не судилося... Війна всі карти переплутала. Я розумію, що інколи вам буває важко.

— Потроху звикаю. А фарби, і мольберт, і пензель я передав в інші руки.

— Синочкові, мабуть.

— У мене дочки,— всміхнувся капітан.— І вони ще малі. Ні, я передав все своє знаряддя одному хлопцеві. Він потрапив до нас у колонію як злодій, підроблювач чеків, а вийшов людиною і художником...

15

Онися Сікора «випадково» зустрілася з Лорою в Ганни Йосипівни. Впізнавши Сікору, Лора пригадала судове засідання і те, як ця молода засідателька мучила Андрія запитаннями.

Та вже нічого не вдієш. Сікора — гостя Ганни Йосипівни, заради хазяйки треба бути з нею чемною.

— Ну як там з Братанами? — спитала у Сікори Ганна Йосипівна. — На фабриці вас підтримали?

Братани?.. Яке відношення має Сікора до Братанів? Лора штопала свою панчошу, розірвану ненароком у трамваї, і неприязно дивилася на гостю.

— А я ж не тільки від себе, а за дорученням колективу виступала. Ми спершу про все і в комсомольсько-му комітеті, і в профспілці домовилися.

— Добре діло ви робите. Чуєш, Лоро? Меблевики вирішили взяти шефство над колонією.

— Не тільки вирішили. Вчора там уже побувала наша делегація. Якщо дозволять, фабрика зможе виділити кілька верстатів, інструмент. Здається, є думка налагодити в колонії виробництво шифоньєрів та бібліотечних шаф. Ось тільки біда — наші майстри-червонодеревники ще не сказали свого слова. Бояться мати справу з колоністами. Та ми їх загітуємо.

— А ви... Що ви робите на фабриці? — поцікавилася Лора.

— О, в мене весела професія! Я — лакувальниця. Лакую меблі. Раніше цим займалися чоловіки, а нині — ми. Ціла дівоча бригада.

Лора одійшла трохи, набрала на пальці заштопану панчошу. Присіла і, скинувши туфлю, спробувала натягнути панчошу. Та відразу ж підвелася — вся червона, з крапельками поту на переніссі. Ось коли згадала Лора, що скоро шість місяців, як вона вагітна.

Зустріч ця для Онисі Сікори мала свою мету. Вона чекала, що от-от Ганна Йосипівна запитає Лору, чи знайшла та собі роботу. Тоді, ніби між іншим, можна було б запросити її на фабрику. Але вчительці, очевидно, хотілося дочекатися, поки Лора сама заговорить про свої невдачі.

Вихід знайшовся випадково: Онися побачила в газеті оголошення про те, куди які робітники потрібні. В переліку підприємств і їхня меблева фабрика. Вона сказала:

— Бач, про бухгалтера пишуть, а нам малярів давай. Навіть і в нашій бригаді люди потрібні. Вийшла одна заміж і гайнула десь із своїм лейтенантом, друга з першого вересня — в інституті.

Тут уже Ганна Йосипівна знала, що робити.

— Заробляють у вас ніби непогано? — запитала в Онисі.

— Який у кого розряд. Я, наприклад, до тисячі в місяць. А новенькі — ті, звичайно, менше. З учнівської зарплатні всі починають, з трьохсот карбованців.

— От узяли б до себе і Лору,— попросила Ганна Йосипівна.

Лора безнадійно махнула рукою.

— Таке вигадали!..— і раптом догадавшись, що вчителька тому й сказала їй прийти, щоб познайомити з цією поважною персоною і заручитися її допомогою, Лора вирішила загнати Сікору, яку не злюбила, на слизьке.— Ви самі знаєте, Ганно Йосипівно, що через три місяці я буду матір'ю. А кому ми потрібні такі... Звичайно, у нас всі дуже чуйні і всі люблять повчати. Але дати людині притулок, коли це їй найбільше потрібно,— ні, на такий подвиг нас не вистачає! — Видно було, що своїми словами Лора хоче дошкулити насамперед Сікорі. Ну, як вона зможе відповісти Лорі? Як?! Лора знала, що Сікора не посміє зараз в чомусь докорити їй, майбутній матері, і тільки буде захищатися і викручуватися.

А втім, Онися Сікора не захотіла вступати в суперечку. Вона тільки сказала:

— У нас ви ще не були? То приходьте хоч завтра. Я не директор і не начальник відділу кадрів, але я знаю, що для вас робота знайдеться.

Лора трохи розгубилася. Невже на фабриці не злякаються, що їй через місяць-півтора іти в декретну відпустку? Ні, чудес не буває! Днями Лора вже ввіймала облизня — їх троє прийшли, прочитавши оголошення, до журнальної експедиції Союздруку, а взяли туди на роботу тільки двох. Лорі після бесіди з нею відраяли зв'язуватися з експедицією. Цілий день, мовляв, доводиться бути на ногах, праця нудна, одноманітна.

І на меблевій фабриці такої ж заспівають. Від неї відкараскаються під благородним приводом або в крайньому разі порадять прийти після лікарні.

— Мені б не хотілося завдавати вам клопоту,— сказала вона Онисі Сікорі.

Сікора уважно глянула на Лору.

— А ви хочете працювати на фабриці?

— Звичайно, Лора згодна,— поспішила відповісти за неї вчителька.— Але вона має рацію, висловлюючи свої сумніви. Я теж у двох місцях домовлялася про Лору, і нічого не вийшло.

Тоді Онися Сікора гаряче пообіцяла:

— О, ви, Ганно Йосипівно, ще не знаєте, які у нас дівчата. Якщо бригада звернеться до директора...

— Якщо звернеться...— зітхнула Лора.

— Ну, це вже нехай вас не турбує. Беру на себе. До речі, де ви живете?

— Мені довелося переселитися на околицю.

— Куди саме?

— На Сирець.

— Автобусом будете їздити. З гуртожитком у нас, на жаль, важкувато.

— Я вже запрошувала Лору... Нехай би жила у мене.

— Ні-ні. Що ви, Ганно Йосипівно! — знітилася Лора. Їй дуже не хотілося признатися не те що комусь, а самій собі, що вона не може обійтися без чужої допомоги.

...На маленькому екрані увімкненого Ганною Йосипівною телевізора з'явилось гарне дівоче личко. Дикторка привіталася з глядачами і запросила їх подивитися художній фільм. Замерехтіли титри — «Летять журавлі», «Летять журавлі»... Кімнату наповнили звуки журливої музики.

— О, я вже бачила цей фільм,— захоплено сказала Онися Сікора.— Ми ходили всією бригадою.

— Хороший?

— Мені він дуже сподобався.— Онися позирнула на годинник, потім на телевізор...

А тим часом події на екрані розгорталися бурхливо і несподівано. Здавалося, що це до них зненацька увійшла в дім війна. І не було іншого виходу, як тільки брати зброю, і захищатися, і вмирати в бою за рідну землю, за все, що ти любив, чим жив на білому світі.

І Онися Сікора таки залишилася біля телевізора. Вона з хвилюванням дивилася на дівчину, про яку розповідав їй екран. Як та бігла, як поспішала, щоб востаннє побачити милого! Проте ешелон не чекав, війна не чекала.

Скільки було їх, таких-от розлук, не на рік, не на два, а назавжди. Скільки впало молодих солдатів, скільки серцям материнським, дівочим завдано невиліковних ран! А вир бойовища клекоче — ненажерливий, дикий, свавільний, калічить долі людські.

...Онися в ті роки була з мамою далеко від фронту, та, повернувшись з евакуації, вона теж бачила страшні слі-

ди, залишені війною. І досі вони є, ті сліди. На мурованих стінах будинків, що вистояли, на стовбурах дерев, свідків поразок і перемог. В згорьованих очах рідної матері. Онисин батько, ливарник Григорій Сікора, теж поліг молодим, як і цей ось скромний і чесний солдат у фільмі...

Журавлі проспівали у високості свою вічну пісню, славлячи і стверджуючи життя, якому не було початку і не буде кінця, Онися Сікора стерла крадькома сльозу...

Фільм не утішив Лору, вона чекала зовсім іншої розв'язки і трохи розчарувалася. Чому б у кінці тому хлопцеві, який пішов добровольцем на фронт, не повернутися до своєї милої? Адже він міг бути тільки пораненим... Як було б здорово!

Ганна Йосипівна мовчки дивилася на телевизор і ніби чекала продовження. А можливо, вона вже думала не про фільм, а про море житейське, де й сама втратила багато і де нині перехрещувалася доля Андрія Куліша і Лори — її колишніх учнів. Щось у фільмі нагадувало Ганні Йосипівні ситуації і випробування власного життя, її особисту трагедію. А втім, не лише цей фільм, а й багато інших, які вона дивилася, викликали у старої жінки такі ж асоціації і настрої.

— Якими глибокими можуть бути почуття! — збуджено мовила Онися Сікора. — Вся молодь повинна обов'язково подивитися цей фільм. Він світлий, як наше життя. І знаєте, Лоро, я оце зараз згадала вашого чоловіка. І згадала ще кількох, кого ми змушені були суворо покарати. Як могло це з ними статися? Хіба не всі ми змалку дихасмо однаковим повітрям, хіба не з одного джерела набираємося сил і розуму? Думаєте, мені не шкода вашого Андрія?

Ось такою Онися більше подобалася Лорі. В її голосі тепер вчувалися сердечніші нотки.

Вони прийшли до Ганни Йосипівни поодинокі, а від неї поверталися разом. Вода в річці бралася бульками, ніби хтось сипав і сипав туди крупи. На Набережній колихалися матові ліхтарі, і проти світла було видно, як сіється бісерний дощ. Трамвай забарився, і на зупинці зібралось вже чимало пасажирів. Святково одягнені хлопці і дівчата з околиці, не звертаючи уваги на осібно сльоту, поспішали в центр міста.

Онися Сікора ще раз докладно розповіла Лорі, як потрапити на меблеву фабрику.

Вдалині заясніли сигнальні вогні, підходив трамвай. Раптом проти них зупинилась коричнева «Побєда». З неї висунулася голова в шкіряному коричневому шоломі.

— Салют, Лорочко!

Вона впізнала Сікача.

— Можу підвезти, нам, здається, по дорозі.

— Ні, не треба. Я не сама,— розгубилася Лора.

— А ми й твою подругу підкинемо. Сідайте.

Сікач галантно відчинив дверці.

— Ну, не церемоньтеся.

— Хіба що тільки до центру,— нерішуче дивилася на супутницю Лора.

Та знизала плечима. Тобі видніше, мовляв. І Лора сіла. Ліворуч від неї був Сікач, праворуч — Онися. Біля водія сидів чоловік з низько стриженою головою, в темних окулярах.

— Гостювала у вчительки? — запитав Сікач.

Він увімкнув лампочку і з хвилину розглядав обох, потім знову погасив.

— А що, як нам махнути в ресторан, га? Чайку з лимончиком випити. Ти не проти, Вадим? — торкнув пасажира в окулярах.

— У той, що на вокзалі,— згодився пасажир.— Та спершу, мабуть, познайом нас.

— Будь ласка... Лора, можна сказати, друг дитинства, — збрехав Сікач.— А це...

— А мене ви й самі ще не знаєте, як і я вас.— Онися Сікора потяглася до вимикача, і в машині знову посвітлішало.— Пробачте,— сказала Онися, звертаючись до шофера,— незручно людям знайомитися у повній темряві.

Сікач жартівливо приклав руку до шолома.

— Григорій. Пілот у відставці. А це — Вадим, мій друг.

Вадим зняв окуляри. Дівчина побачила молоде, досить гарне обличчя і глибокі очі.

— А ви що ж, дівчино, так і не скажете, як вас звать? — обізвався Вадим.

— Чому не скажу? Мене звать Онисею. Ви такого імені, мабуть, і не чули.

— Ор-ригінальне ім'я,— Вадим продовжував розглядати Онисю. Його очі робилися все нахабнішими.

Назустріч пливли освітлені вітрини магазинів, гірлянди вогнів.

— Он уже універмаг! Тут я зійду,— сказала Онися.— А ти, Лоро?

— Я теж з... тобою,— не змовляючись, вони перейшли на «ти», немов відчули, що так обом буде краще,— вони подруги, у них спільні справи, і ніхто не посміє зараз розлучати їх.

Сікач стиснув Лорину руку, настирливо шепотів:

— Ти залишишся, ясно?

— А якщо ми... Якщо ми разом повечереємо? — наполягав Вадим.

— Та що ви? З якої речі,— запротестувала Онися.— Нам з Лорою ніколи. Товаришу шофер, зупиніться.

— Тс... Спокійно, громадяночко. Хто тут команду подає? — Вадим тихенько штовхнув шофера, не звертай, мовляв, на неї уваги.— Ще зовсім рано, а на вокзалі грає чудовий джаз. Посидимо годину, і я беруся розвезти вас по домівках.

Онися прикусила губу, мовчала. Її обурювала поведінка цих двох Лориних знайомих. Не подобався і шофер, який був, здається, заодно з ними. І все їхав та їхав. Що ж робити? Кричати? Але хто почує? Та й совісно самій... Зрештою, мова іде про вокзал, про ресторан на вокзалі. Ну, а коли справді їх везуть туди, нема чого панікувати. Нехай тільки зупиняться, Онися вже знає, що робити.

Але чому так притихла Лора?

Ось показалася, нарешті, знайома споруда вокзалу, схожа на підкову. Таксі зупинилося.

Вадим розрахувався. Дав шоферові двадцять п'ять карбованців, від здачі відмовився.

— Ось і приїхали, скільки того діла,— Вадим підморгнув Лорі.— Я до ваших послуг, чекаю команди. Все, чого забажає душа,— обіцяв він дівчатам. Спробував взяти Онисю за руку.

— Пустіть! — скипіла Онися.

— О, навіщо сваритися? — Сікач спробував стати посередником між Вадимом і подругою Лори.

— І ви... Ви теж не заслуговуєте доброго слова,— відрізала йому Онися.— А ще Лориним другом себе називаєте! Ідіть собі і не чіпляйтеся!

Вадим, побачивши міліціонера, раптом підняв комір новенького коричневого пальта.

— Ет, кінчай базар! — махнув він рукою і швидко пішов од них.

Рвонувся був за ним і Сікач, але на мить затримався, покругтив незадоволено головою.

— Адьо, кицуні! Та ми ще зустрінемося. Я вам обіцяю.

Онися Сікора взяла Лору під руку.

— Ходімо звідси. Я їх не боюся. Гидко тільки. Яке сміття! Хто вони, де працюють?

— Звідки я знаю... Один справді трохи знайомий, а другий... — Лора виправдувалася невпевнено і все поглядала на супутницю: вірить та їй чи не вірить? Згадався чомусь той день, коли вперше побачила народного засідателя Онисю Сікору.

16

Вночі місто ніде не буває таким тихим, як на околиці. Після дванадцятої години припиняється рух автобусів, після першої сьоди і таксі вже не заглядають. Інколи спокій порушить чийсь стривожений пес, та й він гавкне раз, другий і скоро знову змовкає.

Вікно Лориної кімнати виходить у садок. Молоді дерева чудово розрослися, їхні віти влітку утворюють, мабуть, суцільне зелене шатро; крізь нього в кімнату пробиваються лише поодинокі сонячні промені. Ще й тепер, наприкінці листопада, яблуні, вишні, груші не скинули листя. Тільки там, де росте волоський горіх, проти мерехтливого неба видно голі зовсім гілки. Листя в горіха велике, важке і, здається, тримається міцно. Однак перший холодний вітер з вишнею лише побавиться, з яблунею пожартує, виноградну лозу смикне за косу і примусить, як дівку, почервоніти, а зійдеться сам на сам з горіхом і вже не відступиться, поки геть-чисто не осмиче — листок за листком — всю його красу.

Ще позавчора горіхове дерево, як дивитися на нього з кімнати, затуляло собою і небо, і вогні, що ними позначено високі крани якоїсь будови, а нині Лорі відкрилася далина.

«Великий світ, а ось розминутися в ньому інколи неможливо!» — думала Лора, стривожена новою зустріччю з Сікачем. Ця зустріч здавалася Лорі фатальною. Він з'явився, немов з-під землі. Хто знає, що було б, якби Лора на зупинці стояла одна. Адже він ска-

зав у машині, що Лора йому дуже потрібна. Навіщо? І хто такий Вадим? Від Андрія Лора ніколи не чула такого імені. Та, може, воно й не справжнє, вигадане. Хіба не назвався Сікач пілотом у відставці, Григорієм, при ній, при Лорі, брехав, не моргнувши й оком. Якщо вони її підстерігали на Набережній, то для чого? Це тепер тривожить Лору найбільше.

Сікач паралізував її своєю обіцянкою, кинutoю в останню хвилину, що скоро вони зустрінуться.

Ліжко холодне, і тіло у Лори холодне, аж терпнуть коліна, та вона знає, як зігрітися: підтягнула ноги ближче, згорнулася під ковдрою калачиком. Ранок мудріший од вечора. Спи, Лоро, спи...

Вкрадливий стукіт у шибку — і Лора прокинулася, ніби й не спала. Прислухалася, затамувавши подих.

«Ну, звичайно, це мені уві сні причулося!» — Лора поправила подушку. Та відразу знову схопилася: за вікном хтось стояв. Чорний силует людини вимальювався на фіранці. Голова маленька, немов пов'язана косинкою.

Хазяйка? Сусідка? Але чому вони у двері не постукали? Що привело котрусь з них під Лорине вікно?

В самій сорочці Лора, як була боса, підійшла до вікна. Підняла фіранку.

— Хто там? — запитала, майже торкаючись губами холодного скла.

Блимнув вогник ліхтарика, хтось освітив Лору, потім себе. І густа темрява знову поглинула все. Тепер Лора навіть не розрізняла віконної рами, такою чорною здавалася ніч. Але й нічого вже не бачачи, Лора не могла позбутися страшного видіння. Шкіряний шолом з навушниками. «О боже, Сікач!» — Серце від жаху спинилося. Він і тут, на околиці, знайшов її. Догадався, що вона оселилася в колишньої Андрієвої хазяйки...

Лора відсахнулася од вікна, наскочила на стілець. Впало, покотилося щось. Лора намацала біля дверей вимикач і, ще не тямлячи до пуття, що робить, засвітила світло. «При світлі краще, він побоїться світла», — чомусь думала Лора.

Потім вона згадала, що не одягнена, прикрила груди рукою. До стільчика з Лориною одежею усього тричотири кроки. Але як важко зробити їх зараз! Двері тримають Лору, як магніт! Якщо Сікач полізе у вікно, тільки втеча врятує її.

Лампа під стелею горить чомусь особливо яскраво, чути, здається, її легеньке потріскування. Муха прокинулася і сонно гуде, кружляючи навколо гарячої скляної кульки. Клякнуть від напруження ноги. А може, то холод починає відчувати Лора — вона ж стоїть боса.

Чорніє вікно. За ним глушина. Ніде не буває місто вночі таким тихим, як на околиці. Хоч би скоріше пішли автобуси, хоч би з'явилися пішоходи. О сьомій сусід — водій автобуса — виходить з дому, а прокидається він раніше, годині о шостій. Вмивається на кухні, клацаючи увесь час рукомийником і пирхаючи водою. Лора не любить цих перших ранкових звуків, але сьогодні вона чекає на них нетерпляче.

Нарешті Лора насмілюється змінити позицію. Заздалегідь одмикає двері ключем і аж тоді — пурх за одежею. Суне задубілі ноги в холодні черевики, хапає годинник.

Чорніють шибки і ще довго, на жаль, чорнітимуть, зараз тільки вісімнадцять хвилин на шосту.

«Як добре, що тепер уже холодно, а то ж я спала б з відчиненим вікном.— Лора поглядає насторожено на двері, на тюлеву фіранку, на свій годинник. І жене від себе страшні думки.— Ага, він таки не блимає більше ліхтариком, не засліплює мене».

Отак збігають для Лори найдовші в її житті хвилини. Збігають, не кваплячись, байдужі до всього, німі і глухі. Пусті, нічим не заповнені, самим лише терпким чеканням.

Здригнулася Лора, коли за стіною грюкнули двері. А далі їй трохи полегшало. Сусід у капцях м'яко ходив по кухні. Цокав рукомийником і неголосно пирхав умиваючись. Ще чийсь кроки чулися — то дружина водія почала готувати йому сніданок. Півень у сарайчику прокинувся, як завжди, потривожений світлом з кухонного вікна, закукуриків хрипко, незадоволено.

Дзенькнула мотоколяска — це стежкою понад парканом їхнього садка проїхав знайомий Лорі швець-інвалід, будка якого стоїть на розі біля автобусної зупинки.

Лора в одязі впала на ліжко. Вкрилася і так лежала, вбираючи в себе всі звуки, всі голоси. Втома розливалася по її тілу, і десь під серцем чи в серці щеміло, щеміло...

«Вілий день — чому ж у мене світло? — прокинувшись, здивувалася Лора. Вона була одягнена і в чере-

виках.— Як це я могла так лягти?» Випадково позирнула на вікно, завішене тюлевою фіранкою. І все пригадала. Та й пригадавши, не повірила. «Нічого того не було, я просто незручно лежала і бачила неприсмний сон!»

А в домі знову тиша, сусідка, певно, пішла на базар, діти давно в школі.

Їй захотілося їсти. Але перш ніж шукати щось у шафці, Лора, прикривши плечі шаллю, вийшла у двір.

— Доброго ранку, Архипівно,— привітала хазяйку, яка розвішувала мокру білизну.

— Доброго, доброго...— Пробурмотіла незадоволено хазяйка.— А ти мов і не спала, дівонько? Коли не прокинуся — світло у тебе горить. Може, хворієш?

— Ні, я здорова,— знітилася Лора.— Книжку читала.

— А потім заснула, не погасивши світла,— докорила їй Архипівна.— Мені не грошей шкода, не думай. Гроші твої — не мої. Сама будеш платити. А те погано, що люди дивляться. А в людей язики он які довгі. Почнуть брехати. Жителька, мовляв, Архипівни веселиться без чоловіченька. Може, гостя якого приймає.

Лора походила трохи по подвір'ю і пішла в сад. Їй хотілося скоріше переконатися, що ніхто не приходив і всі її нічні страхи не більше як марення.

Уважно придивляється Лора, шукаючи слідів на мокрому ґрунті. Раптом під кущиком агрусу бачить недокурок. «Север». Він зовсім свіжий, цей недокурок. О, Лора тепер не збирається більше тішити себе ілюзіями. Сікач приходив, стояв під вікном. Вирішив не відкладати здійснення своєї обіцянки.

Лора здригається. Сікач завжди викликав у ній огиду, завжди. Але раніше, коли був на волі Андрій, він не насмілювався робити їй непристойні натяки. Тепер їй все зрозуміло. Не заради дружби з Андрієм давав Сікач їй гроші, ні. О, який жах! І Лорин нічний страх пришикнув. В ній тепер закипала образа.

«Добре, що він хоч не таївся довго, не прикидався». Тепер уже ясно, як їй бути. Вона раз і назавжди відмовиться від його допомоги. І напише Андрієві. Нехай Андрій зважить все, нехай знає, які в нього друзі...

Хазяйка будинку застала її під вікном.

— Грієшся на сонечку, дівонько. Грійся, грійся. Скоро зима. У мене на перемену погоди всі кості повивертало. Ач, комашня ще повзає,— і вона ні з сього ні з

того змахнула солдатиків з підвіконня ганчіркою.— Користі з них нікотою, а живуть, ще й на сонечку вигріваються.

Архипівна заходилася витирати шибки, їй і самій приємно було побути тут, де й сонця більше, і стіна вже нагрілася, аж чути її тепло під рукою.

— Піду працювати, Архипівно. Мене обіцяють на фабрику влаштувати.

— Дурне діло — не хитре,— поплювала на ганчірку Архипівна.— Інші, такі гарненькі, як ти, розумніше влаштовуються. Що тобі фабрика дасть? Копійки? А тут он сусідка, дарма що усякі науки знає, торгує собі та й торгує квітами. Кожна жоржина — карбованець. А за букетик і два, і три добрі люди дають. У такої красуні, як ти, з руками б хапали.

— Ви знов про своє, Архипівно.

— Не про своє, а про твоє. Про тебе дбаю. Андруша мені багато добра зробив, тому я й прийняла тебе до себе.

— Ви хочете, щоб я торгувала на вулиці квітами?!

— Дивись, яка фея! — Архипівна з серцем тріпнула над нею ганчірку.— Грошики — то ти, дівонько, ой як любила! Великі тисячі у вас летіли... собаці під хвіст. Я знаю... Ех, Лорка, не вміла ти жити, не вміла дати ради тому, що мала в руках. Навіщо тоді і ризикувати було! Заради кого Андруша старався!..

Її не вдарили, ні, і тому не було фізичного болю, але їй ніби зв'язали руки, щоб не захищалася, а потім плюнули в лице.

«Заради кого...» Ну, звичайно, Архипівна має на увазі її, Лору. Про Лору дбав, Лору годував і зодягав Андрій на крадені гроші, а хіба не так? Навіщо ховатися з цим від самої себе? Адже й досі вона не працює, не заробляє свій шматок хліба... Архипівна одвертіше за інших сказала їй правду у вічі, страшно правду, наче виклик кинула... І все ж — як це жорстоко! Андрієві, бач, навіть співчують, а її, Лору, осуджують...

«А може... Може, так мені й треба?» — Лора зіцпила до болю зуби, горло їй душили спазми. Неначе оце зараз вперше по-справжньому відчула свою ганьбу. На Архипівну вона більше й дивитися не могла, зненавиділа її одразу, як свого найлютішого ворога. Кинулася мерщій в кімнату і, нашвидку одягаючись, гарячком думала про те, що сьогодні ж треба, неодмінно треба

вирішити все з роботою, піти працювати ким завгодно, аби працювати. І втекти звідси, від цієї жахливої жінки...

Зовсім випадково в поштовій скриньці, прибитій до хвіртки, побачила ріжок конверта.

«Може, від Андрія?»

На білім конверті справді стояло її прізвище. Лист чомусь без марки і поштового штемпеля.

Лора надірвала конверт.

«Дурненька, чого ти злякалася? Є така приказка: «Хто кого годує, той з тим і танцює». Все одно ж... приходь «купувати дошки», знаєш куди. О четвертій завтра обов'язково. Я знайшов чудову хазу¹ для тебе в центрі».

..Автобус похитував Лору на м'якому сидінні, а вона тупо дивилася на записку.

17

Чорновусий колоніст лежить на свіжих стружках, далеко простягнувши волохаті, мов у ведмедя, ноги. Штани в нього закотилися, та здоровило не дуже турбується тим: в цеху тепло, а в закутку ще й затишно. Він лежить горілиць і наспівує веселенькі куплети:

Твоя мама говорила,
Моя мама чула,
Твоя мама говорила,
Що я волоцюга...

Як тільки він кінчив куплет, решта його дружків негослосно підхопила:

Гоп-ля, труля-ля,
Що я волоцюга...

В той час як чоловік п'ять-шість співали, інші грали в очко.

Банкував Колька Зонт. Тонкі його пальці ворушилися, як гадючки. Тримаючи колоду маленьких саморобних карт в лівій руці, він правою підрізавав, видавав карти і знову мацав спіднизу пучками пальців, вгадуючи, яка іде карта.

¹ Х а з а — квартира, кімната (жарг.).

— На карбованця,— повідомив один з братів Худяків, Петро, який сидів поруч з Кулішем.— Дві на тьомну. Бери собі.

— Собі, не тобі,— ловко викинув на імпровізований стіл карти Колька Зонт. Розкрив першу.

Колька Зонт взяв ще одну, шубою вгору, і поважно поклав перед собою колоду. Дивіться, мовляв, все робиться чесно, без фокусів-мокусів. Нову карту він поклав на дві попередні і, мружачи сірі очі, почав помалу дражнити себе й інших гравців: ось з'явився краєчок невідомої карти, світлий, без рамки. Напруження зросло в міру того, як банківник, потрушуючи карти, пересував нижню все вище.

— Гоп-ля, труля-ля, що я волоцюга,— муркотів здоровило, перевертаючись з боку на бік.

— Ші-шістка! — прокотився захоплений шепіт.— Очко!

Склавши руки на грудях, Колька Зонт співчутливо дивився на Петра Худяка. Хіба винен він, що прийшла саме та, яка потрібна! У картярській грі щасливий той, хто щасливий.

На дошках при вході в закапелок сидить з люлькою в зубах другий Худяк — Федір. Його черга стояти на «стрьомі». Не так і часто заглядає в цех начальство, а все ж Стасик ввів систему сигналізації. Тиждень, як всі вони в столярнім цеху, в бригаді Кирила Максюті. Таких, як вони, новачків десятків зо два. За кожним рубанком черга, до верстатів і не підступишся. Максюта — людина тиха, похмура, а діло знає. Тих, у кого справді є охота працювати, він тримає біля себе, на решту дивиться крізь пальці. Тільки щоб в очі начальству не лізли. Ні норми на таких нема, ні плану. На роботу приходять вчасно, в барак вертаються з усіма. Чого ж іще?

А що там діється в закапелку, про віщо ледачі гомонять на стружках з ранку до вечора, його не дуже й цікавить.

В Максюті свої турботи, свої печалі. Руки сверблять за справжньою роботою — його ж і в ремісничому учили, і на курси в Мукачів посилали. А все пішло прахом. Дідько злигав Кирила Максюту з крутієм виконробом. Пішов «наліво» паркет з будови, за ним віконні рами, лутки, а далі залізо, цемент. Казав виконроб, що все це лишки і їх можна буде пізніше списати. Складав

Кирило гроші на книжку — сотню до сотні, до тисячі тисячу. І чим округлішою ставала сума, тим більше зростав апетит.

Його затримали з білим залізом, а потім уже клубочок розмотувався та й розмотувався. Підвів виконроб і себе, і Кирила Максюту, сімейну людину. Гірко Максюті було признаватися перед судом, а ще гірше перед сім'єю. Дітки у нього хороші, син у четвертому класі, дочка в другому. Не вірили діти, що батько злодій, писали листа Сидору Артемовичу Ковпакові. А він, Кирило Максюта, потім сам у всьому признався і плакав, плакав, бив себе кулаками по дурній голові.

Довго сидіти Кирилу Максюті. Навіть якщо скоротять третину, і то... Галинка у шостий ходитиме, а Павло — у восьмий. А в чому ходитимуть, хто їх одягне і нагодує без батька? Не солодко працюється Кирилу Максюті, не по-людському спиться.

А ще ж і людиці навколо нього, хоч очі заплющ і вуха заткни. Ніколи не думав Кирило Максюта, що стільки покидьків є на світі, ніколи не снилося, що буде він серед них як свій.

Майструє соснові столи Максюта, повчає інших, як молотка тримати, як брати гвіздка обценьками, і смішно йому, і боляче.

Максюта бачить, що один з новеньких, який сидить на дошках в кінці цеху, люльку з рота не випускає, все чадить нею. А курити ж в цеху заборонено. Боронь боже, стружка спалахне. Нарешті терпець в Максюті уривається. Кинувши спересердя молоток, він підходить до Федора Худяка.

— Півня червоного хочеш пустити, чи як? — глухо звучить його голос. — Ану, йди-но краще працювати.

— Встигну. Не турбуйся, папаша.

— Сховай люльку, кажу тобі, — докірливо дивиться на Худяка бригадир. — Безовісний.

— Тільки й нашого, що тютюнцем погрієшся. А про совість мовчи. Не тобі мені докоряти, хоч ти наді мною й поставлений.

— Люльку сховай, — все більше насуплюється Кирило Максюта, і вже не прохання, а пересторога звучить в його голосі. Руки в Максюті великі, червоні, з міцними короткими нігтями. Стисне кулак — гиря. Такий першим навряд чи зачепить, але за себе постояти вміє.

Федір Худяк глянув у куток на дружків, чи не стежать вони, бува, за його поєдинком з Максютюю. І лише впевнившись, що ніхто не дивиться в їхній бік, виймає нарешті люльку з рота. Демонстративно витрушує тютюн на підлогу, топче твердим підбором. Він хоче щось сказати Максюті і кривить губи в зневазі. Та враз бовкає примітивне колотило біля вхідних дверей. Днювальний відмикає, і ось уже в цех увійшов начальник колонії. З ним капітан Небера і двоє цивільних.

Мить — і Федір Худяк побіг в закапелок:

— Полундра!

— Громадянине начальник, бригада на роботі в повному складі. Хворих нема. Ніяких пригод не трапилося,— доповідає Максютя майорові Губі.

— Кажете, діло кипить?

Максутя розводить руками, що означає: кипить як мокре горить.

— Знаю, знаю, Кириле Тадейовичу. Скоро всім буде робота. Товариші з меблевої фабрики ось прийшли. Знайомтеся, бригадир. Інженер Третяк віднині очолюватиме наш цех, вірніше, це вже по суті буде філіал меблевої фабрики.

— Третяк Данило Іванович,— інженер подав руку Максюті.

— І товариша Березницького, старого мебельника, засватали до нас на посаду старшого майстра.

Максутя, почувши прізвище, здригнувся. Він глянув на Березницького й відразу опустил очі. Звичайно, вони давні знайомі. І зараз Березницький нагадає при всіх, як вони разом вчилися на курсах у Мукачеві, почне допитуватися... Але ні, той тільки поздоровкався.

Із закапелка висипали «роботяги»: стружки і тирса на одежі, у волоссі. Півколом обступили бригадира.

— Ідть собі,— гримнув на них Максютя, збентежений несподіваною зустріччю з Березницьким.

— А нам цікаво. І потім, громадянине начальник, у нас п'ятихвилинна перерва на фіззарядку,— брехав майорові, не моргнувши й оком, Колька Зонт.

Той подивився на нього і щось ніби згадав. Відразу дістав свій блокнот.

— Мисюра?

— Майже.

— Вам о другій з'явиться до лікаря, Мисюра.

— Мадам полюбила мене, не інакше. Третій раз ви-
кликає,— хвалився Колька Зонт, підморгуючи своїм.

Інженер Третяк попросив показати йому все при-
міщення. Максюта пішов попереду, виправдуючись пе-
ред інженером. Мало світла в цеху, верстати примітивні.
Нема сушильні. Інструменту обмаль, та ще й низької
якості. А взагалі — і так добре, якщо виробляти самі
кухонні столи!

Майор Губа запитав у Березницького про Максюту.

— Давній ваш знайомий? По очах бачу.

— Потім...

В закапелку спав на стружках здоровило, той, що
співав усе про волоцюгу. Майор нахилився, щось під-
няв. Збудив співака.

— Ваші?

— Карти? Сном і духом не бачив,— побожився той.—
У мене живіт болить, я й приліг.

Майор показав карти Максюті.

— Розберіться сьогодні ж, хто зробив ці карти.

— Єсть, громадянине начальник,— звично відповів
Максюта, знаючи наперед, що ніхто йому, бригадирові,
правди не скаже. Хіба вперше знаходять саморобні кар-
ти. Одні знищать, інші з'являються. Газети — є, клей —
є, фарби — є, все є у колоністів. І своїх художників до
біса. На волі гроші малювали, не то що королів чи ва-
летів.

Інженер Третяк не звернув уваги на інцидент з кар-
тами. Він незадоволено крутив головою з іншого при-
воду.

— Мале приміщення. Доведеться прибудовувати.
Лісопилні агрегати слід відокремити, тоді не буде в
цеху стільки сміття. Ну, а щодо технології виробницт-
ва, то все доведеться починати заново. Люди повинні
зрозуміти, що цех державної фабрики — це не якась
кустарна майстерня. Ні, ми відповідаємо за якість про-
дукції по ГОСТу... Покупець хоче мати меблі, зробле-
ні руками справжніх майстрів, а не халтурників.— Ін-
женер навмисне говорив голосно, адже за ними так і
мандрувала ватага колоністів. Нехай почують. Мож-
ливо, комусь здається, що інженер Третяк даремно ви-
трачатиме час на всякі психологічні експерименти?
Брехня! Йому доручили створити в колонії меблевий
цех — і він його створить!

На примітивному верстаку майстрував щось русоголобий колоніст у новій фуфайці; він підганяв брусок до брусочка й розмічав їх олівцем.

— Старається,— показав на нього Максюта.— Всі, що прийшли з ним, якісь шалапутні, а цей нічого, зацікавився.

— Як ваше прізвище? — звернувся до колоніста майор.

— Коц. А що хіба?

— Нічого. Діло у вас піде, Коц. Он і олівець уже за вухом, як у справжнього столяра.

— Ха, з мене столяр, як з свинячого кендюха бонба, громадянине начальник. Так, забавляюся.

— Ви його на бойню пошліть, громадянине начальник. Яку хоч свиню з одного разу кладе,— обізвався хтось з колоністів.

— Було, Коц?

— Було, громадянине начальник. Візьмеш її отак,— пригнувся Коц, ніби обійняв тварину за шию.— Почухасш, почухасш, а потім — беркиць на землю. І зразу ж під ліву ногу ножичком — чвах! І не пікне,— згадав і аж облизнувся колишній різник.

— А потім, Съома, на соломку її,— підкинув словечко Федя Худяк.

— Без соломки не можна, сальце не те.— згодився з ним Семен Коц.— Ех, житуха була!

Колька Зонт взяв Стасика за лікоть.

— Знайшов що згадувати, кугут!

Але його іронія не дійшла, очевидно, до Стасика, той не всміхнувся. Розмова про сальце з підпаленою шкірою викликала у Стасика чортячий апетит — він згадав весілля, ковбаси, шинку...

Інженер Третяк придивлявся до колоністів. Здорові хлопці, у кожного все на місці — ноги, руки, в кожного очі нормальні. Що ж штовхнуло їх на злочин? Не голод, звичайно. Не безвихідь. В лекціях про таких часто кажуть: вплив капіталістичного оточення. Справді, гірке минуле наше кануло у вічність, нема безробітних, нема у нас бідних і багатих, то не повинно виникати й бажання в нашої людини, особливо у молодой людини, пожитися за рахунок іншої. Але ж і оточення, як такого, давно не існує, скоріше ми оточуємо капіталістів. У чому ж тоді причина? Чи не в тому, що і в нас, на жаль, зустрічається ще інколи байдужість до окремої

долі людської — в школі, і дома, і потім — у дорослому колективі. Як часто ми забуваємо істину — скільки людей, стільки й різноманітних характерів. І дерева в молодому саду не всі виростають однаково. Турботливі руки пестять їх, викохують, але не в теплицях, а на гарячому сонці, і на колючому вітрі, і на морозі в сніговій заметілі. Та, буває, зігнеться чомусь деревце, починає собі рости як прийдеться...

Третяк — комуніст, він знає: нелегко вирощувати людський сад. Та все ж він уперше в житті зіткнувся тепер з тими, кого називають пліснявою. І трохи розгубився. Пліснява не мала тих особливих зовнішніх прикмет, які він собі досі малював в уяві. Люди в колонії виглядали занадто буденно для злочинців. Не вірилося, що зовсім недавно оці сумирні і прості трудяги, як на перший погляд здавалося, грабували, крали, займалися шахрайством, вели паразитичне життя.

Виходило, що Данило Іванович Третяк даремно «набивався хоробрості» перед зустріччю з колоністами.

А можливо, в цьому й полягають найбільші труднощі для майбутнього начальника цеху, що тут, в колонії, люди тільки схожі на звичайних.

Вибравши очима одного з колоністів, інженер звернувся до нього:

— Ось ви, товаришу, як ваше прізвище...

— Ну, Куліш,— з нарочитою байдужістю відповів той.

— О, десь я чув це прізвище. Ну та добре. Скажіть, ви хочете стати майстром столярної справи?

— Чи хочу я стати майстром? Хіба це від мене залежить — чого хотіти? Колонія — це ж трудова тюрма. А в тюрмі я собі не належу. За мене начальство думає, он громадянин майор, капітан. Що скажуть, те й роблю.

«Головатий попався!» — вирішив інженер. Але відповідь його зацікавила. В ній він відчув намагання психологічно виправдати інертність людей, позбавлених волі.

— А що ви робили до колонії? Якусь професію маєте?

— У нього чудова професія, я його знаю,— озвався весело Колька Зонт.— На волі за нього будьте спокійні.— І він зробив рукою красномовний жест.

— Я маю на увазі не те, що ви думаєте. Щоб красти, не треба кінчати школу.

— Ого! Не вмючи, одразу повиснеш,— запевнив його Колька Зонт.

— І вмючи теж! Ви — живий приклад.

Колоністи розреготалися. Цей чолові'яга за словом в кишеню не лізе.

— А хто ви за професією? — в свою чергу запитав Колька Зонт Третяка.— Коли не секрет, звичайно.

— Я інженер-будівельник,— серйозно відповів йому Третяк, хоч і догадувався, що сіроокий хлопчина хоче взяти реванш.— А за досвідом — мебельник. Що я вмю і чого не вмю, ви скоро самі побачите. Чому я спитав ось у вас, Куліш, чи хочете ви стати майстром? А ось чому. Робітники відрядили сюди мене не для забавки. Я вчитиму вас. Працювати ви будете, мабуть, всі, але майстром стане лише той, хто цього сам захоче. Я інженер, і ви бачите мої руки. Цими руками я створюю моделі столів і буфетів, ліжок, стільців. Те, що сподобається замовникам, випускають потім цехи нашої фабрики. Один з таких цехів ми створимо з вами тут, у колонії.

Майор Губа захоплено дивився на інженера Третяка. Ось та людина, якої він шукав.

Прибулий з інженером майстер Березницький теж повеселішав. В очах його, як і в очах інженера, світився азарт.

— Давно не бачив Данила Івановича в такому ударі, тепер уже ясно — і він дасть згоду,— сказав майорові.

— А ви?

— Є така приказка: куди голка, туди й нитка.

— За це вам спасибі...

Від свого верстака підійшов Семен Коц, тримаючи в руці тільки-но зроблений стільчик.

— Ану-ану, покажіть,— попросив його інженер Третяк і взяв стільчик від колоніста. Причепливо оглянув його. Потім поставив перед собою.— А що? Непогано. Для першого разу.

— Пся крив, холера, у нього одна нога коротша! — Стасик зухвало насунув собі кепку на очі. І враз з неї посипалися на підлогу саморобні карти, ціла колода.

Колоністи розгубилися від несподіванки.

— Ізолятор за вами скучає, Станіслав Rogozинський,— похитав головою капітан Небера.— Де ж ваше слово, яке ви і мені давали, і на засіданні ради колективу?

Рогозинський артистично поклав руку на серце, зітхнув.

— І звідки вони взялися в кепці! Не уявляю.

— Зберіть карти. Ні, не ви, Мисюра. Нехай Рогозинський збере.

— А може, вони мої? — Мисюра-Зонт, очевидно, з поваги до Стасика вирішив взяти провину на себе.

Та Станіслав Рогозинський всміхнувся великодуш-но.

— Не треба трагічних сцен, Колько Зонт. Ці люди однаково нас не розуміють. Ведіть, громадянине началь-ник. Ведіть мене на ешафот, — схиливши картинно стри-жену голову, він через мить мотнув нею, ніби йому заважало волосся. Потім присів і почав збирати карти.

18

Було лиш одне місце, куди Лора мала можливість переселитися, — квартира Ганни Йосипівни. Вчителька сама у свій час запрошувала Лору, але тоді в цьому не відчувалося потреби. Тепер же при згадці про свою кім-нату в Архипівни Лора відчувала, як у неї холодне кров. Ні, вона нізащо там не залишиться! Вночі збожеволієш від страшних думок, навіть коли Сікач і не наважиться вдруге прийти. Та й нема гарантії, що він не перестрі-не її десь поблизу хати. А вдень хазяйка знову доко-рятьме їй, що не вмiла жити...

Лист, залишений Сікачем, лежав у Лориній сумочці. Не показала його Онисі Сікорі, хоч та відразу, як вони зустрілися, побачила, що Лора якась не така, і все до-питувалася, як Лора себе почуває і чи вона, бува, не захворіла.

А в Лори голова йшла обертом. Сікора водила її до директора, у відділ кадрів, до начальника цеху, і всю-ди, як виявилось, про неї знали, і ніхто ні про що особ-ливо не розпитував. Звичайно, Лора догадувалася, що це Онися Сікора, мабуть, постаралася, без неї перего-ворила з начальством. Але так чи інакше, до неї поста-вилися без всякого упередження, співчутливо, і дирек-тор — літня людина на милицях, у військовому кітелі — розмовляв з нею дуже приязно.

Він порадив Лорі пройтися з Онисею і подивитися, що

собою являє меблева фабрика, побувати в клубі, в бібліотеці і обов'язково в фабричному садку, насадженому чотири роки тому.

— Шкода, що тепер осінь і сад не той... Але ще й зараз цвітуть айстри. Пам'ятаєте, мабуть, у Маяковського сказано: «Тут буде місто-сад!»

Видно було, що він любить свою фабрику, цей покалічений на війні чоловік, любить і цінує людей, з якими працює. Стіни просторого кабінету прикрашені великими знімками, і на них зафіксовано різні моменти з життя фабричного колективу. Ось робітники висаджують молоді дерева, а поруч, на іншому фотознімку, ці дерева стоять у весняному цвітінні, вони вже підросли. Ось президія урочистих зборів — і в центрі Онися Сікора. Ось дівчата в спецівках за роботою. А далі портрети, портрети... Прості обличчя чоловіків, жінок, яких Лора ніколи не бачила, але які тут, на фабриці, очевидно, користуються повагою і славою, бо інакше для чого б робили ці портрети. Вона згадала, що ось так у театрах і кіно вивішують завжди портрети артистів.

— Вам хочеться працювати в бригаді Сікори? — запитав у Лори директор. — Хороша бригада. Бореться за високе звання комуністичної, — тут він поглянув на молодого бригадира і чомусь замислився. — Так, бореться, а ми їй ще не дуже допомагаємо, правда? Ну-ну, не переч. Сам знаю. Нова справа, товаришко бригадир, важко буває і вам, і нам. Ну, та не біда. Труднощів не треба боятися. І виробниче навчання налагодиться, і людей ми вам додатково підберемо. Ось і... Валерію Куліш беріть, я не заперечую.

— А може, Степане Васильовичу, Лорі краще попрацювати трохи обліковцем? А вже після... ну, там десь з лютого — в бригаду.

— І так можна, — згодився директор фабрики, зрозумівши Сікору. Він одразу ж перевів розмову на інше. — З нового року перейдете, мабуть, у цех дитячих меблів.

«Це ж і я вироблятиму дитячі меблі», — всміхнулася сама до себе Лора.

За годину після розмови у відділі кадрів їй запропонували подати заяву, і вона зробила це без вагання.

— А коли на роботу? — запитала тихенько в Онисі Сікори, не вірячи, що все вже справді вирішилося.

— Як це коли? Завтра.

...Автобус знову везе її в центр. Фабрики не стало видно. І в голові чомусь починається плутанина. Що робити з листом Сікача? Надіслати його Андрію, нехай знає, які в нього «друзі». Чи розірвати й викинути?

Але й викинути листа Лора не наважується. Адже ніхто і ніщо не скаже Андрієві про Сікача більше, як цей лист. Ось вона, справжня ціна чесності злодія!

— Дівчино, вам куди? Остання зупинка.

Лора підхопилася. Вона була одна в автобусі, всі по-виходили.

В центрі, як завжди, широкий потік людей. Регулювальники з сірими накідками на плечах, наче матадори. Чудодійна паличка зупиняє машини і знову кидає їх вперед.

«Поїду до Ганни Йосипівни»,— вирішує Лора.

Тепер Лора сідає у трамвай. За вікном чорна річка, чорні хмари над нею. Небо насупилося, обіцяє грозу. Набережна в тумані, у сивій краплистій мряці. А рибалки, мов чаплі, стоять в прип'ятих човнах, на високих місточках, що хилитаються над водою, і просто на каменях. У вагоні дивуються з рибальської впертості — ну як таки можна заради риб'ячого хвоста мокнути з ранку до ночі!

— Амбіція гробить людей,— зауважує миршавий дідуган з пісним обличчям святоші. Він не бачить ріки, але чує розмови і не хоче відстати від інших.— У нас тепер всюди таке — багато амбіції, та мало амуніції,— додає він трохи тихіше і озирається, ніби сказав щось надзвичайно сміливе.

Ніхто, однак, не звертає на дідугана уваги, і він, ображений, виймає жовту хустинку і довго з присвистом сякається.

Гримить, подзенькує трамвайний вагон. Лора притаїлася біля вікна, до якого з того боку приліпився пожовклий листочок. Як же він тримається, що ні зустрічний вітер, ні дощ не можуть одірвати його? Коли ж одірвуть, впаде листочок на землю, і тоді втопчуть його в грязюку байдужі пішоходи або зітруть на порох колеса автомашин і понесуть на собі той порох у безвість.

Лорі шкода листочка, який ось подорожує поки що з нею разом. А ще більше шкода себе самої.

«Не так. Не так. Не так»,— стугонять колеса, а Лорі вчувається: «Не так, Лоро, почала ти свою дорогу в житті. Не так».

«Знаю. Знаю, що не так,— нелегко визнає вона,— але в чому ж моя вина? Невже в тому, що зі мною поруч був Андрій Куліш?» Справді, він не такий, як всі, він повернувся з колонії. Проти дружби з ним повстали і Лорині батьки, і шкільні друзі. Її суворо попереджали, скільки разів попереджали, а вона ж... співчувала йому. Спершу тільки співчувала. Їй лише хотілося допомогти Андрію вирівнятися. Чому ж Лору всі, всі відштовхували від себе, залишили з ним сам на сам?

«Не так. Не так. Не так»,— вицокують, наслідуються колеса. Звичайно, одразу ж якось не так складалася їхня з Андрієм дружба. Довелося від усіх таїтися. Вона ж і не встигла до пуття розібратися в своїх почуттях, нічого не встигла...

Пригадався Лорі і той страшний день на Дніпрі у Беніанській затоці, коли ще трохи — й вона б пішла на дно. Так повинно, мабуть, було статися, що він, Андрій Куліш, врятував її. Батьки, щоправда, не дуже повірили, навіть у це не повірили. А вона ж знає: Андрій ризкував своїм життям, кинувшись за нею у вир.

Після цього Лора сказала собі, що Андрій — її суджений.

«Не так, не так...»

Чотири роки життя з ним — як важкий сон. Тепер страшно їй озиратися назад. Ой чому, скажіть люди, чому Лора так довго була пасивною, чому не боролася за себе, за нього? Наче крадені гроші, розтринькувала вона свою совість і честь.

Тоскно Лорі. Не хочеться виходити з трамвая. Отак би їхала, їхала без кінця, як листочок, що приліпився до мокрої шибки.

Та ось вже зупинка. Набережна в тумані, в краплистій мряці. Лора іде навпростець через широку площу.

— Ой! — скрикує Лора. Якийсь нахаба ухопив її за руку.— Чого вам треба?! — вона враз німіє, впізнавши у незнайомцеві... Сікача.

Він уже тримає її під руку, та так міцно, що вирватись годі їй думати.

— Я не підую. Відпустіть мене. Чуєте, відпустіть! — пручається злякана Лора.

— Тихше, дурненька. Ще трохи — і ти була б під машиною. Це ж дуже паршива смерть — бути розчавленою колесами.

Тепер Лора бачить — він тягне її до «Победи», яка стоїть при дорозі. А навколо — нікого. Кричи не кричи — ніхто не почує.

— Не бійся. Ми трохи проїдемося і поговоримо. Дуже важлива розмова.

Сікач штовхає Лору на задне сидіння і сам сідає поруч.

— Через міст,— говорить він шоферові.— Та не дуже жени.

Сікач дістає пачку «Севера», не поспішаючи закурює. Дим б'є в лице Лорі, хоч він його пускає і не на неї. Лора припишкла. Дим заповзає їй в очі, проникає в горло. Проклятий дим. Лора не бачить навіть, куди її везуть. Як він сказав? «Це дуже паршива смерть — бути розчавленою колесами». Чому Сікач нагадав їй про смерть?!

За мостом од лісу напливає ще більший туман, зустрічні машини дразливо підморгують жовтими вогнями. Шоферові погано видно, він бурмоче щось, лається. І враз кудись звертає. Ось вони вже їдуть по м'якій польовій дорозі.

— Приїхали,— повертається до них шофер, і Лора пізнає його: це Вадим, тільки без окулярів і в іншій одязі. Рівні лінії брів на білому, немов з гіпсу, обличчі. Артистичний профіль...

— Ага, впізнали! Приємно зустрітися, правда, з давнім знайомим? — сміється в лице їй Вадим.

Лора мовчить. Вона заціпеніла. «Ах, чому я не вивалася від Сікача ще там, на площі, чом не гукнула когось на допомогу».

Сікачеві не подобається поведінка Лори: вона світить очима, немов божевільна. «Треба,— вирішує він,— трохи заспокоїти її. В такому стані нічого путнього вона не скаже».

— Може, ти думаєш, що ми вовки? Ну, чого злякалась? Так от знай. Я був і залишаюсь другом Андрія. І твоїм другом. Заспокойся. Через півгодини ми повернемось в місто і ти підеш спокійно додому.

— Або в ресторан. За мною ж вечеря,— нагадує Вадим.— Хіба забула?

— А зараз скажи... Але не крути... Ми шукаємо тебе цілий день. Де ти була?

— На фабриці... Я ходила на фабрику.— Лора притискала до грудей сумочку, ніби захищалася нею.

— А мій лист?

— Лист? Він у мене.

Сікач раптом повеселішав.

— Віддай мені його. Ми ось побилися з Вадимом об заклад. Він каже, що ти його здуру одіслала Андрієві. От ми і вирішили тебе розшукати.

«Побилися об заклад? Ні, неправда,— зрозуміла на-решті Лора.— Вони злякалися, що я однесу лист в мі-ліцію, викажу Сікача».

Тремтячими руками Лора відкрила сумочку. Сікач схопив листа і, пересвідчившись, що це справді той са-мий, урочисто передав його Вадимові.

За хвилину Вадим обернувся до Сікача і презирливо кинув:

— Який ти йолоп! — потім дістав сірники.— Звичай-но, подібні шедеври слід зберігати в музеях красивого письменства, але ми ж з тобою вандала,— він підпа-лив листочок з різка і тримав його в пальцях, поки той увесь не згорів. Голубуватий дим наповнив машину.

— І ти нікому про лист не казала? Нікому? — допи-тувався Сікач.

— Нікому.

— Поклянися.

— Нікому. Клянуся.

Вадим добув звідкись біленьку ганчірку.

— На, протри скло,— наказав Сікачеві Вадим.

Той слухняно виліз з машини.

Ще при першій зустрічі з Вадимом Лора відчула, що він підкорив собі Сікача, точнісінько так, як у свій час Сікач підкорив Андрія.

— У тебе окрема кімната? — звернувся до Лори Ва-дим тихо, так щоб Сікач не чув.

— Ні... Я запросила подругу. Ми вдвох,— сказала не-правду Лора.

Він засміявся.

— Не бійся, я не Сікач. Якщо я і навідаюся, то не сам. У мене ж хіба така красуня! Балерина. Танцює, як Майя Плісецька.— І, подумавши трохи, запропону-вав:— Хочеш, я вас сьогодні познайомлю. Разом пове-черяємо. Ну, годі, годі, все гаразд. Конфлікт вичер-пано.

Як тільки Сікач зайняв своє місце в машині, Вадим і йому сказав про вечерю.

— Скоро сім. Нас уже чекають.

Сікач нічого не відповів. Дивився якось невесело на ліс, на краплі дощу, які розтікались по склу, на Лору.

Вадим дав задній хід і виїхав на шосе.

З кожним кілометром Лора оживала. Їй хотілося, щоб машина летіла, мов метеор, і швидше домчала її до міста. І щоб скрізь були люди, на кожному кроці люди. Нехай чужі, незнайомі, аби вони бачили Лору, а Лора їх.

В якомусь незнайомому для Лори провулку машина загальмувала й спинилася.

— Далі доведеться пішечком,— сказав Вадим.— Я тут залишу свій драндулет.

З погашеними фарами машина прослизнула у двір.

— Я не піду з вами, добре? — попросилася Лора у Сікача.— Мені дуже ніколи.

— Та ні, доведеться. А то Вадька образиться. Він такий.

Було десять хвилин на восьму, коли гардеробник прийняв у них мокрі пальта. Вони увійшли в теплий і затишний зал ресторану. Вадим з порога оглянув столики.

— Он вони. Муркет уже п'є...

Під гостролистою пальмою сиділи двоє: муркет із значком-арфою в петлиці і його дама — молоденька, тендітна особа в білій прозорій кофточці, з високою модною зачіскою.

Муркет підвівся їм назустріч, і в ту ж мить Лора пополотніла: «Лейтенант Шевлюк!» Він стис їй руку, немов наказував: «Мовчи» — назвався... Роландом. Подружку Шевлюка звали Геленою, вона була молодша за Лору... На столі неповний графинчик з коньяком, сині кришталеві келихи.

Офіціант приніс їм п'ятий стілець, записав Вадимове замовлення.

Заграла музика. Шевлюк деякий час прислухався до неї, потім, ніби підкоряючись її ритмові, почав виступувати пальцями мелодію вальса. Та ось він звернувся до Лори.

— Не заперечуєте?

— Я погано танцюю.

— Не має значення: ми танцюємо тільки для себе.— Шевлюк взяв Лору за руку і повів у коло.

— Я — Роланд, і ми з вами уперше зустрілися. Ясно? Танцюйте і тримайтеся веселіше... А тепер коротко розкажіть, як ви потрапили в цю компанію.

— Боже, страшна історія. Я знаю одного з них.

— Вадима?

— Ні, Сікача. Та ви не думайте... Я ні в чому не винна. А сьогодні вони, можливо, хотіли мене убити... Я їх боюся. Щось вони затівають. Тільки ви... зможете врятувати мене.

— Я не сподівався зустріти вас тут, Лоро. Кого завгодно, тільки не вас.

— Я ні в чому не винна,— повторила вперто Лора.

— Вірю. А тепер слухайте. Я — Роланд. Ви мене зовсім не знаєте. І ми ще потанцюємо. Це дуже небезпечні злочинці, Лоро.

З Лорою танцювали по черзі то Шевлюк, то Вадим, Сікач більше пив. Він увесь вечір був сам не свій. Ніби якісь передчуття гнітили його.

Потім Роланд допив рештки коньяку і, похитуючись, подався «шукати» туалетну кімнату.

В коридорі він озирнувся, швидко зайшов у двері з табличкою «Директор».

— Мені треба негайно подзвонити,— сказав він жінці, яка в м'якому директорському кріслі кувяла над кросвордом, і показав їй своє службове посвідчення.

— Будь ласка, будь ласка.

— Ви, мабуть, чергуєте?

— Так. Я адміністратор.

— Пробачте, але в мене дуже важлива розмова. Оперативна, розумієте?

— О, будь ласка. Я вам не заважатиму.

Залишившись один, лейтенант Шевлюк набрав номер квартири Леонкіна.

— Я вас пізнав по голосу, Юрію.

Шевлюк коротко доповів.

— А ви їй вірите? — почувся в трубці.— Певні, що Лора Куліш не скаже їм, хто ви?

— В цьому я певен,— гаряче відповів Шевлюк.

— Добре. Продовжуйте виконувати завдання. А Лору треба відокремити... Нехай вона раптом захворіє, чи що. І їде додому. Нехай ваша Гелена візьметься відвезти її «випадковою» машиною. Я підішлю.

...Шевлюк нерівною ногою підійшов до столика. Всміхався до Лори, вдаючи п'яного. Щось їй тихенько сказав. Потім Лора схилила голову і так дочекалася Вадима з Геленою.

— Заснула? Ех ти, кавалер! — реготав Вадим, поплескуючи Шевлюка по плечах.— Муркет, а не кавалер. А де це мій ад'ютант? Он він, бродяга! Мабуть, замовляє рок-н-ролл... Прокиньтесь, мадам, б'є північ. Вип'ємо за любов!

19

Кутуза Астахова призначили культормом загону. Бласне, й раніше Кутуз допомагав капітану Небері, але з учорашнього дня колишній кіномеханік несе особисту відповідальність перед радою колективу за культурно-масову роботу в бригаді. Це вже офіційне призначення. Кутузу передали навіть папку з різними списками і планами. Вона залишилася в спадщину від його попередника, який достроково вийшов на волю. Проти багатьох прізвищ є відмітки про участь в художній самодіяльності, але частина колоністів досі ще не була «охоплена».

— Станіслав Rogozинський? — Астахов зупинився перед ліжком, на якому спочивав пишнотілий ватажок новеньких. Він тільки-но повернувся з ізолятора, де просидів двадцять чотири години. Відбував покарання за карти.

— Ну?

— Клуб збирається підготувати невеликий концерт для шефів з меблевої фабрики. Признавайся, які в тебе є таланти? Співаєш? Танцюєш, а може, граєш на інструменті?

— Граю. Запиши мій репертуар: очко, стос, бура...

— Я серйозно питаю.

— А що, не можна? — він меланхолійно колупався в носі.— І заспіваю, як хочеш. Романс, наприклад: «Не тягни мене, мамо, з-під теплої ковдри». Любима пісня Вадьки Лунатика, коли чув про такого.

— Облиш. Я серйозно...— наполягав Кутуз.— Голос у тебе непоганий.

Станіслав підвівся на ліктях. Його опуклі очі дивилися так, ніби він збирався познущатися трохи з культорма.

— А де Колька Зонт? Ми б удвох...

— У лікаря. Знову кишку ковтає,— відповіли йому.

— От бачиш, не щастить на цьому курорті людині. А то ми б дуплетом, чи як там у вас називається,— бажаючи привернути увагу до себе, Станіслав голосно

проспівав гаму: «Тра-ля-ля-ля-ля»...— за кожним разом беручи все вище.— Ну як? А це ж я, признатися, охляв трохи, пайочок в ізоляторі не дуже...

— А голос у тебе справді підходящий,— зауважив Кутуз.— З таким голосом яку завгодно ноту витягнеш. Так що ж, записати?

Станіслав оглядівся, комусь моргнув. Потім відкашлявся і, склавши руки під грудьми, як і личить артистові, трагедійно, з надривом заспівав:

Летить майдан... Мости, перони,
Немовби й ті, але не ті.
У загартованим вагоні
Сплять вуркагани молоді.

Всі розмови в бараці змовкли. Хоч і з дразливими вібраціями співав Станіслав, але співав він добре. Та й слова зацікавили колоністів — в них було щось інтимне, співзвучне їхнім настроям.

Один не спить, як ніч, похмурий,
Думками лине в отчий дім,
Він бачить матінку в зажурі,
Себе він бачить в домі тім.

І, здається, забувши про причепливого культорга і про свою наївну помсту начальству, яке запроторило його в ізолятор за гру в карти, Станіслав Rogozинський раптом несподівано пройнявся настроєм пісні.

Скажи, навщо породила,
Щоб я зростаю, мов ковила,
В колисці чом не задушила
І долю злодія дала.

Кутуз Астахов стояв задуманий, пісня, коли говорити одверто, схвилювала Кутуза, і якби залежало від нього, від Кутуза, то він, звичайно, випустив би з нею співака на сцену. Але вирішує не він, а рада колективу, потім замполіт...

Кілька колоністів підійшли ближче. Золотозубий Данько, що підняв був одного разу на Стасика табуретку і відтоді, як міг, ігнорував зарозумілого ватажка новачків, і той дивився на нього без ворожості.

— Стара пісня,— сказав він Андрію Кулішу.— Я її від одного пахана чув, а він ще з громадянської війни

пам'ятає. Наша, вуркаганська. Окремі слова тільки трохи переінакшені.

— Запишу. Не цю, так іншу, а співати будеш,— сказав Кутуз Астахов упевнено.

— Ні. Інших не знаю і знати не хочу, такий мій ультиматум. Ми з коришком он дуплетом заспіваємо,— показав він на Кольку Зонта, який саме увійшов до барака.— Ангажемент пропонують нам, чуєш? Турне: Братани—Рим—Неаполь—Ріо-де-Жанейро—Братани. Витірка в обидва кінці за рахунок господи бога.

Але Колька Зонт чомусь не реагував на слова свого шефа. Він стояв, тримаючись за одвірок, блідий, з пригаслими очима.

Культорг швидко підійшов до нього.

— Ти ніби захворів, Мисюра?

Колька не відповів. Помалу, не дивлячись ні на кого, побрів він до свого ліжка і впав там лицем униз.

Колоністи здивовано перезирнулися.

Та ось в барак увійшов бригадир Максютя. Взагалі небагатослівний, він і зараз, побачивши Кольку Зонта на ліжку, якось безнадійно махнув рукою.

— Виразка шлунка...— пояснив він.— От і розгубився клопець.

Трохи згодом до Мисюри підсів Андрій Куліш.

— А може, вони тільки лякають. Лікарі — народ не дуже делікатний.

Мисюра зітхнув, почав розповідати.

— Вони увесь час розмовляли своєю «фенькою». Слова всякі медичинські, те се... А я одягся і чекаю. Коли це заходить ще один, той, що рентгеном мене просвічував. Чи не впізнав мене, чи взагалі не побачив. «Ну що,— каже,— колеги, з Мисюрою у нас один вихід — негайно оперувати. Та чи витримає він?» На нього зашикали: «Мовчи». А я вже зрозумів. Проговорився лікар... Прийшлося їм потім викладати переді мною всю правду...— Він взяв у Андрія Куліша сигарету і жадібно затягнувся.— Ось так. Хана мені...

— Ну вже й хана! Візьмуться за тебе лікарі.

— Не трави... Ніхто за мене не візьметься. Потрібний їм Колька Зонт, як жабі пропелер. Хто я такий? Звичайний злодій. Людина без роду і племені. Соціально небезпечний елемент.

— А давно ти хворий?

— Кажуть, давно... Та й сам тепер знаю. Усе мені всередині пекло. Особливо, як горілки або денашки ковтну.

— А до лікарів ні разу не звертався?

— Які там лікарі! Мене до них силою хіба затягнули б!

Підійшов Стасик Рогозинський — він теж уже дізнався від бригадира про хворобу Кольки Зонта.

— З виразкою сто років прожити можна, чого киснеш. На роботу не виходь — раз. Пиши на волю — нехай грошей підкинуть. Харчуватися треба добре. Це тобі два. І не давай себе різати. Ми їм не кролі.

— Кажуть же, без операції — хана мені.

— А хто каже? Їм грошики за кожную операцію платять. От і сверблять руки. Маєш право відмовитися, — порадив Рогозинський.

— Право маю — не позбавлений, — гірко промовив Колька Зонт і затих. Дивився на темну низьку стелю, утворену другим ярусом ліжок, погляд у нього був неухважний, важкий.

Після довгої паузи Андрій Куліш запитав:

— Скоро покладуть тебе на операцію?

Той у відповідь знизав плечима.

«Отже, він не проти операції, — зрозумів Андрій. — І цей дружок його, Граф, ні в чому його не переконав!»

Графа Конєцпольського Андрій, як і раніше, вважав для себе авторитетом, але коли говорити про дружбу, то саме з Мисюрою вони найближче зішлись. Колька вмів його заспокоювати. У Кольки була своя цікава теорія: він казав про їхню професію, що вона дає такі ж шанси на виграш, як гра в карти. Не щастить, не щастить, а потім зірвеш один добрий куш — і вже ти в сідлі. Живи тоді, гуляй. «Добрий куш» не валяється під ногами, його треба настійно й сміливо шукати, і якщо при цьому тебе трохи поскубуть — не втрачай надії. А сьогодні, бач, Колька сам розгубився. Ні тюрма, ні колонія — ніщо не злякало його так, як хвороба. Треба лягати під ніж на операційний стіл. Дуже їм треба рятувати від смерті злочинця. Хіба не однаково їм — умре чи буде він жити! Все зрештою зводиться до арифметики: одним більше, одним менше в колонії — та й годі.

...Ні Андрій, ні Колька не знають, що в кабінеті начальника колонії зібрався цілий консилиум і що мова іде саме про хворого колоніста Миколу Мисюру.

— Ви в чомусь, бачу, не згодні з головним лікарем! Тоді прошу, Оксано Андріївно,— звернувся майор Губа до вродливої жінки в білім халаті.

— Власне, щодо діагнозу і необхідності хірургічного втручання, тут у нас, товаришу майор, двох думок і бути не може. Але організм у хворого дуже виснажений. Спосіб життя, обраний цим юнаком, я б назвала варварським. Варварський насамперед по відношенню до самого себе. Випадкова їжа, частіше суха. Буквально з дитинства зловживання алкогольними напоями, а пізніше й наркотиками. Ми в перший же день майже безпомилково визначили діагноз, а подальші дослідження дали нам жахливу клінічну картину.

— А ви помітили,— подав репліку головний лікар,— що процес у нього в стадії бурхливого загострення?

— І з цим я згодна. Та до операції він не готовий. Потрібно мінімум два тижні. Строга дієта, режим. Дуже важливо вплинути на його психічний стан. Хлопець неврівноважений, з нестійкими настроями. Два тижні на підготовку — мінімум. А тоді і за операцією,— лікарка захищала свою думку вперто, із знанням справи. Немолоде повне обличчя Оксани Андріївни при цьому здавалося зовсім спокійним.

— А ви не боїтеся можливості прориву стінки шлунка? — запитав головний лікар.

— Операція без відповідної підготовки більш ризикована, Петре Петровичу,— переконливо відповіла Оксана Андріївна.

Начальник колонії машинально перегортав папери в папці, яка лежала перед ним.

— У Мисюри нема рідні, товариші. Вірніше, про батька, який ще в сорокових роках залишив сім'ю, нічого не відомо. А мати померла,— майор Губа нагадав про це ніби для того, щоб «клінічна картина» хворого для всіх стала ще яснішою.— Ми повинні допомогти йому знайти якусь психологічну опору в житті. Щире слово близької людини буває дорожче за всякі ліки.

— Вірно,— підтримала майора Оксана Андріївна.— Я згодна з вами.

— Ось його документи. Мисюра народився в родині залізничника в Фастові.

— Це ж зовсім близько. Може, там знають щось про батька?

— Зв'яжемося з Фастовом. А зараз, Петре Петровичу, негайно забираємо Мисюру в стаціонар. Так?

Головний лікар ствердно кивнув головою.

— Негайно. І під особистий нагляд Оксани Андріївни.

...На другий день вранці до барака зайшов санітар у білому халаті.

— Усе своє забирай. Підеш зі мною,— сказав він Мисюрі.

Колоністи саме збиралися на роботу. Двоє голилися. На них поглядали заздрісно: до щасливчиків сьогодні придуть на побачення жінки. Чулися не зовсім пристойні жарти. Лише поява санітара втихомирила людей: «Чого йому треба?»

Всі бачили, як зблід Колька Зонт, коли до нього підійшов санітар.

— Заріже тебе ліпило для експерименту,— кинув уділиво Rogozинський.

Мисюра втягнув голову в плечі, з острахом дивився на санітара. Був розгублений, доведений до відчаю. Та ось він уздрів Андрія Куліша.

— Іти мені? Чи плюнути на все...

— Як це «плюнути»,— гримнув на нього спересердя Андрій Куліш.— Лікарського ножа злякався! Що таке виразка? Чиряк, звичайний чиряк, тільки не зверху, а всередині. Зчистять його ножичком— і вся операція. В Кутуза ще на волі апендицит вирізали. Не вмєр!

— То ж на волі...

— Не має значення. Заживе все як на собаці. Такі, як ми, вмирають не в лікарнях,— храбрився Андрій Куліш і лаявся навмисне, щоб не показувати Мисюрі своєї настрою.

Ця ніч пройшла і для Куліша неспокійно: йому снилося кладовище і духовий оркестр. І снився Колька Зонт у труні. Все, звичайно, пояснювалося просто: перед тим, як лягти, вони довго розмовляли з культторгом Кутузом Астаховим про хворобу Мисюри і про те, як інколи нещасливо кінчаються операції.

Бригадир Максюта зайшов, як завжди, за своїми робітниками. Побачивши санітара, він спершу здивувався, але тут же згадав, у чому річ. Миколу бригадир знав мало, і все ж до чужої біди не залишився байдужим.

— Я до тебе хлопців посилати буду, щоб не скучав. З ним дружиш?— показав упевнено на Андрія Кулі-

ша.— Ну от і добре. Менше кури, більше спи. Сон для хворого головне.— Він поклав Мисюрі на плече свою важку руку.— Видужуй і повертайся в бригаду.

Колоністи, за прикладом бригадира, прощалися з Мисюрою, напучували його, хто як умів. Всі разом вийшли у двір. Приморозок затягнув тонкою скоринкою вчорашні калюжі, зморшками взялася напосна дощами земля. За огорожею тихо шуміли сосни.

— Одійдемо трохи,— звернувся раптом Мисюра до Андрія Куліша.

Санітар в білому халаті не дуже поспішав. Загадковий лісовий шум, збуджуючі міцні, як спирт, пахощі хвої, перегуки поїздів — все це сприймалося як щось нереальне, породжене лише людською фантазією. І тому, очевидно, так вабили його і зелено-синя глибина бору, і сигнальні вогники вдалині на колії. І навіть звуки, що народжувалися не тут, а там — на волі. Санітар замріявся. Він трохи відстав, зупинився. «Нехай погомонять. Шкода, коли справді діла його безнадійні».

А Мисюра тим часом говорив Андрієві:

— Я не вірю в одужання. Не вірю. І тому прошу тебе, вислухай. Але поклянися, що за мого життя ти не скажеш нікому того, що почуєш, хіба вже після мене... І то лиш одній людині.

— Знову своєї торочиш.. Ну, добре, клянуся,— згодився нарешті Куліш.

— Клянешся своєю совістю?

— Життям.

— Тепер я спокійний. Вночі хотів тобі розповісти, тоді б воно вийшло складніше. Та не зміг. Багато людей і всі такі різні. А це ж таємниця. Звати мене справді Микола Григорович, але прізвище трохи не те... Я сам підробив документи, та й відтоді значуся скрізь Мисюрою. А чому підробив? Послухай. Начальникові я тоді правду сказав, пам'ятаєш, що батько залишив сім'ю ще до мого народження. Його відрядили вчитися у Москву, а він узяв та й одружився вдруге. Мати моя жила собі в Фастові, у залізничному селищі. Словом, я народився і виріс безбатченком. Мати влаштувалася провідницею, все їдила, залишаючи нас з сестричкою вдома. У хаті холодно, голодно. А мимо ідуть та й ідуть поїзди, і люди в них завжди веселі. Купують собі усе на станції, їдять цукерки, морозиво. Захотілося й мені,

малому Колі Машурі, пожити, як інші. І ось я гайнув з дому та й нині у дорозі. З семи років мандрую. Україна, Кавказ, Ростов і Одеса. Дитяча колонія. Ще раз колонія. Тепер тюрма. А що мені воля? Мати і сестра Наташка померли з голоду під час окупації. Навіть могил не знайшов. А батько... Натрапив я після війни на його слід і приїхав у Москву. Знайшов квартиру полковника інженерної служби Григорія Оникійовича Машури і в сусідніх хлопців усе про нього розпитав. Живе полковник, як бог, своя машина і дача. Сім'я у нього невелика — дружина і двоє дорослих дітей... Повіриш, отак мене затрясло. А потім вирішив сам на нього подивитись. Прийшов із самого ранку, як тільки розвиднілось. І таки дочекався. Дивлюся, виходить військовий з під'їзду. В плащі коверкотовім, стрункий, красивий. А поруч дівчина років сімнадцяти — з портфельчиком. І так собі любо ідуть, розмовляють батько з дочкою. Ніякого діла нема їм до хлопця, що плентається позаду. Коли ось звернули в провулок, дивлюся, дівчина побігла і вже на ходу вскочила в тролейбус. А полковник зостався один і з хвилину дивився услід тролейбусу... Я побачив, що він щасливий... Звичайно, в мені все волато: «А нас ти забув!» Та ось полковник зупинив таксі і поїхав. Він не бачив мене ні очима, ні серцем. І я це тоді зрозумів... І вирішив забути його, назавжди забути. Нема в мене батька. Потім ми зустрілися з Рогозинським, з Графом. Він власноручно виправив мені прізвище в паспорті, це він здорово робить. Машури не стало, з'явився на світ божий Мисюра. Не важко й брехати на допитах — усе говориш, як є, тільки прізвище вигадане.— Колька змовк, подивився на санітара, який стояв під сухою сосною.

— Навіщо ти все це мені розповідаєш?

— Навіщо? Як умру, напишеш йому. Все напишеш. Нехай знає,— спазми душили Кольку, і він замовк. Дістав згорнутий папірець, який зберігав в картузі під козирком.

— Адреса?

— Угу. Тут все є. І номер квартири. І ще пошлеш йому оцю фотографію. Маленька, правда, а все ж... Ніде ні в кого моєї карточки нема, хіба що в карному розшуці.— Миколині тонкі губи нервово смикнулися.

— Ти мені, Федю, не докоряй. Я, матері його за ногу, свою голову маю,— притоптуючи новими валянками сніг, Семен Коц брів навмання між соснами. Щовечора отак виходив він на прогулянку, ходив і рахував кроки. А треба було «нагуляти» кілометрів три-чотири. Тоді і спалося краще. Та сьогодні з ним Федір Худяк. І ось уже з півгодини вони негласно сваряться.

— Є голови розумніші за твою, Сьомо. А бачив, як працюють? Бережуть себе. Ходити — ходи, стукай собі потихеньку, полегеньку молотком, аби чути було. Чи ти на харчі заробляєш?

— А як і на харчі? Та не в заробітках справа, скажу по правді. От із першого разу мені в столярні сподобалося. Здорово свіжа дошка пахне, ідять його мухи! Особливо, коли стругаєш...

— Чим вона тобі пахне — не знаю. Бабою? Чи... спиртом? — глузливо допитувався Федір.— З соснових сучків, кажуть, сорокаградусну казьонку хіба ж таку жешуть. То, може, їх в натурі почнеш споживати? Тут навчать!

— Ти про сучки згадав. А майстер наш, той, що з фабрики, Березницький, зразки всякої деревини для фанерування меблів учора показував. Бачив? Є таке дерево — карельська береза. Сучок на сучку, і чим їх більше, тим, каже, матеріал дорожче ціниться. Даси поліровочку, ну просто шик-мадера! Шкатулочка ось така приблизно,— Семен Коц розвів руки,— сто карбованців коштує. А ліжко або шафу зробиш — підрахуй скільки. Навчуся я, Федю, побачиш, навчуся, ідять його мухи!

— Працюй, дурачок, за роботу — п'ятачок. А вчити тебе ніхто не збирається. Їм твоя сила дармова потрібна.

Семен Коц не дуже прислухався до слів Федора. Своє мав на думці. Ось він доторкнувся до холодної сосни, відірвав шматочок кори...

— Ні, не дуже пахне. А дошка соснова ніби наскрізь проспиртувалася. Аж тече з неї. Отак-то, Федю. Може, ми й дармова сила. Що з того! У них свої інтереси, у нас — свої. Які в мене, приміром, інтереси? Ну які ж. Я, Федю, на волю хочу, додому. Галька моя. Ех, не дали мені з нею побачитися, тільки передачу прийняли! Галька мене чекає, як бога, ідять його мухи! Усе зано-

во, маже, почнемо, усе надбасмо чесно. Вертайся тільки скоріше. От, приміром, вернутись живим і здоровим — мій перший інтерес. Попрацюю добре, обов'язково дватри роки скинуть. А другий інтерес — меблі. В нашому селі, сам знаєш, крім кривого Пастерука, — жодного столяра. А що Пастерук може? Рами віконні, ну, двері. А диван, скажімо, або шафу. Е, ні, не беруся! А фанеровочну шафу — такого й не чув Пастерук. Ага, скажуть люди, десь тут Семен Коц живе, той, що в колонії на фанеровщика вивчився. Здрастуй, Сьомо, приймай від зажиточного колгоспника замовлення або від якої прочої інтелігенції. Зрозумів? Отак-то, Федю!

Федір Худяк тупав збоку і вже не сперечався. Коли Семен виговорився нарешті, Федір зітхнув.

— Хвантазія... Твоя Галька і замовлення на фанеровочні меблі — ой як далеко! А люди у нас, Сьомо, всякі. Учора приходив один... З Рогозинським шепотівся довго. І я так зрозумів — ні перед чим вони не зупиняться. Хто буде, як оце ти, піддаватися начальству, ішачити — тому дадуть підніжку.

— Вовків боятись — в ліс не ходити.

— Ми з Петром вирішили не лізти їм в очі. Та й яка робота! Зима. Холодно. Всі, Сьомо, тепер кантуються.

— Як ти сказав? Що то означає?

— З місця на місце, з боку на бік... Інакше кажучи, аби день до вечора. Як, приміром, Рогозинський.

Семен Коц покрутив головою.

— Ні, не зможу. Ріж мене, не зможу... кантуватись. А Рогозинського я не боюся, Нехай краще не стас мені на дорозі. — Коц стиснув величезний свій кулак.

— Хіба він один? Кажу ж тобі, з іншого барака якийсь тип вчора заявився... Андрюшка Куліш за ними руку тягне, Мисюра...

— На цьому хрест можеш поставити. Лабець Мисюрі. Жаживо чоловік гние. Догулявся, їдять його мухи!

— Невже помре?

— Ні, новий шлунок йому з Америки випишуть.

— Шкода, як помре. Молодий ще зовсім. І не вредний. — Федір роздумливо дивився на припорошені снігом сосни. Потім запитав: — А хто помре, тут і ховають?

— А де ж! Є, мабуть, поблизу тюремне кладовище...

— Ху, чорт! Облиш, не хочу нічого такого більше слухати проти ночі, — Федора аж пересмикнуло.

Культорг Кутуз Астахов, коли вони повернулися в барак, саме читав голосно міську газету. Семен Коц присів ближче. Мова йшла про Гольфстрім, теплу течію в Атлантичному океані. Під її впливом створюється потік теплого морського повітря в напрямі Європи. І ось один американський вчений пропонує відхилити течію від берегів Європи і спрямувати її до берегів Північної Америки.

— Це як же? Нехай у нас все вимерзає, а в них щоб сади цвіли? — зазірав у газету Петро Худяк. — Чусш, Федю! Це тобі не свинюк вночі красти, — підморгнув він братові. — Замахнулися, матері їх ковівька. Сьогодні давай їм законну нашу течію, завтра — весь океан. Ану, читай далі. Яка наша їм відповідь?

Кутуз Астахов шурхотів газетою, шукав.

— Усе... Про це більше ніде не пишеться.

— Мовчимо? І правильно робимо, — обізався Рогозинський. — З Америкою, брат, жарти погані. Во — риба! Вирішили вкрасти у Європи клімат — вкрадуть. А статті такої, щоб судити за це, і в кодексах нема. Клімат — не каса і не машина.

Петро Худяк в суперечку встрявати не захотів.

— Читай, Кутуз, які там на світі затменія і всякі пригоди. Он же написано «Пригоди», — попросив він.

— Так. Дійсно є й пригоди. Ось, «Інкасатори». «Скучив за нашим чудовим містом відомий злодій-рецидивіст Володимир Горбачов, на прізвисько Вадим Лунатик...»

— Що? Що?! Лунатик? — схопився з місця Станіслав Рогозинський.

— «Але розповімо все по порядку, — читав далі Кутуз. — Після кількох років ув'язнення він дав слово покінчити назавжди з минулим і вийшов на волю. Та працювати чесно, як всі люди, Горбачов не захотів...»

— Агітація для неповнолітніх дівиць, — буркнув Рогозинський.

— «...Горбачов не захотів. Де ж брати гроші на веселе життя?»

— От іменно! Де? — підтакнув хтось.

— «Буваючи в різних містах, Горбачов відновлював старі зв'язки і вчинив ряд злочинів. Окрилений успіхом, він прибув і в наше місто. Тут він злигався з колишнім злодієм Присяжнюком-Сікачем...»

Тепер захвилювався Андрій Куліш, він перестав стругати олівець, насторожився.

— «Лунатик і Сікач підготували напад на касира місцевого підприємства, який одержав для виплати зарплати робітникам сто тисяч карбованців».

— Солідно! — почувся хрипкий голос на нарах.

— «Про наміри злодіїв стало відомо громадянинуві Н., і він своєчасно попередив міліцію. Обидва «інкасатори» були спіймані на місці злочину. Скоро вони стануть перед судом».

Рогозинський взяв у Кутуза газету, ніби не вірив йому. Згодом люто зібгав газету в руці.

— Хана твоєму шефу, пся крив! Свій, видно, сипонув,— поділився з Андрієм Кулішем.— Лунатик... Це тобі не шістка якась...

Колоністи притихли. Мабуть, всі зрозуміли, що для Рогозинського Лунатик — своя людина.

Андрій Куліш тривожно запитував себе: «Хто цей загадковий громадянин Н.? А що, як Н. написано навмисне, а справді не Н., а ВК, Валерія Куліш».

«Ні-ні. Вона б не посміла! Звичайно, і після суду міліція продовжувала висліджувати невідомого співника Андрія Куліша. Лору знову, мабуть, допитували слідчі, лейтенант Юрій Шевлюк. Та Андрій знав свою Лору. Вона б не посміла виказати Сікача. Лорка нікому нічого не сказала, навіть Юрці».

«Юрка... Андрій добре пам'ятає, як він упадав коло Лорки Бурбак. А вона вибрала, бач, іншого. І кого? Куліша вибрала, злодія... Ой і наробила ж переполоху! Юрка Шевлюк був активістом, відмінником. На всіх шкільних зборах його хвалили, з нього радили брати приклад. А Лорка наплювала на всі його чесноти і стала дружиною злодія»,— Андрій навіть всміхається сам до себе, знущаючись в думках з Шевлюка... Але надовго цього збудження не вистачило. Ось уже знову його лице зробилося похмурим, зосередженим.

«За що вона мене полюбила? Проти волі батьків пішла, тільки щоб зі мною залишитися. А може, все склалося б інакше, якби я не заманив тоді дурненьку Лорку до моєї хазяйки Архипівни?»

О, цього не забудеш! Вони гостювали на околиці до пізньої ночі. Це ж там, у садку, струнке, гарненьке дівчатко, сп'яніле од вина, повірило йому... Ну, а потім... Потім Лорка вчепилася як реп'ях. Не одвірвеш.

Хоч, признатися, не хотів і одривати. Ні, Лорка не заважала йому жити, як хотів. Звик до неї, немов до речей у кімнаті... Тепер мав одвикати.

«Цікаво, як там Лорка без мене?» — знову запитував себе і, заплющивши очі, намагався уявити собі кімнату на Саксаганській. Він сидить біля столу, на якому горить зелена лампа, і раптом Лора підкралася до нього, обняла зненацька. Вся вона тепла, ніжна. І, як завжди, жадібна до його пестоців.

До його! А що, як до пестоців взагалі, незалежно від того, хто біля неї? Сікач, падло, любив драгувати Андрія, твердячи, що всі жінки самиці і нічого більше... Сікач інколи в його присутності називав Лору кицунєю. А вона дурна, мовчала, ніби і не догадувалася, що її хотіли образити. Ех, Лорка!

Він не вірив їй.

«Ось прийде Сікач в колонію, — думав Андрій, — а можливо, ще раніше, на суді, зустрінемося. Мене ж викличуть як свідка. І кине Сікач мені в обличчя: «Прощайся з Лоркою! Вона не жде тебе».

«Піде. Піде-таки Лорка од мене», — сумувало серце.

Мимоволі подивився він на свої руки і здригнувся чомусь. Може, йому спало на думку, що, крім того єдиного випадку на Дніпрі, коли Лора потопала, він нічого путнього в житті так більше і не зробив для неї цими сильними молодими руками.

...Серед ночі його збудили. Андрій Куліш не розумів, в чому річ, чого бригадирові треба. Сидів і чухався зі сну. А Максюта вже пішов далі, торсав Федора Худяка.

— Вранці хіба не можна? Дайте мені спокій, — відмахнувся той.

— Машини до ранку в лісгосп повинні повернутися.

— Та ми що, підрядилися дошки вивантажувати! Иди ти...

— А для кого дошки? Для нашої ж майстерні, — умовляв Максюта.

Федір Худяк неохоче нагнувся за черевиками.

— А ви? Гей, ледачі! Як усі виждемо, роботи на півгодини, ну, на годину, — підганяв Максюта.

З-під ковдри, мов із лігва, визирнув Станіслав Рогозинський.

— Чому такий гармидер?

Семен Коц, уже одягнений, пояснив йому:

— Машини ліс привезли. Треба розвантажити.

— А-а-а...— І Рогозинський солодко позіхнув.— Іди, іди, патріот. Дурних робота любить.

Але не тільки за Рогозинським була затримка. Одягалися лише Кутуз Астахов, Данько, брати Худяки та ще двоє-троє колоністів. Решта людей спала або прикидалася, що спить.

— А чому наш загін, а не інший? — бурмотів Федір Худяк незадоволено.

— Комусь же треба... Всю колонію не піднімеш,— Максютя спинився біля двох сплячих.

Кутуз Астахов постукав по столу.

— Годі придурюватись. Ви що, маленькі? Треба так треба. Бригадир ось каже, що в нашому загоні підйом зробимо пізніше. Ясно? Скільки попрацюємо, стільки й відіспимо.

— Увага! Підйом! Підйом! Всіх стосується,— голосно подав команду Данько.— Щоб я за когось робив — дзуськи! Раз усім — значить, усім. Дозволяється залишатися вагітним... і хитрозадим.

— Водичкою свяченою побризкай! Ану, братва, мерщій по воду!

— Правильно. Туди їх за ногу,— лаявся Семен Коц.

Скоро увесь барак по-справжньому прокинувся, загудів.

Хвилин через десять Максюті, нарешті, вдалося вивести загін з барака. Біля машин вже метушилися якісь люди. Колоністів зустрів офіцер з пов'язкою чергового.

— Скільки вас? Розподіліть людей, бригадире. Попереджаю, дощок не кидати, складати акуратно. Матеріал меблевий, перший сорт. Ось Данило Іванович сам відбирав кожну дошку.

Андрій Куліш тільки тепер упізнав у людині, яка стояла біля офіцера, Третяка — начальника цеху. Інженер Третяк був у короткому кожушку, валянках і шапці-вушанці.

«Ну, ми ув'язнені, казньонний народ... А чого він не спить?» — здивовано подумав Куліш про Третяка.

Куліш працював в парі з Семеном Коцом. Дощки довгі, важкі. Спробували брати по дві, але відразу ж захекалися. Стали носити по одній. Семен Коц ретельно стежив за тим, щоб між рядками були прокладки. Опустивши дошку на місце, він погладжував її рукою

і примовляв: «Одна в одну! Мов конфети! А пахне як, туди його за ногу».

Андрій тупав мовчки, працював без рукавиць, але руки не мерзли. Пальці зробилися липкими від живиці... Семен Коц рахував, скільки вони вже перенесли, а йому, Андрієві, це байдуже. Одна думка не виходила з голови, свердлила мозок, думка про Лору.

Світало. Засніжені дахи бараків були схожі на величезні простирадла, які хазяйка повісила вимерзати. На сторожові вишки піднялися нові вартові, а ті, що відстояли свою зміну, пішли в караулку. Люди, яких колоністи загону капітана Небери застали біля машини, виявилися бійцями конвойної охорони. Вони працювали в самих гімнастерках.

Черговий офіцер окремо вишикував колоністів, окремо військовослужбовців. Перших було значно більше, і тому, мабуть, він раніше звернувся до них.

— Громадяни колоністи, оголошую вам подяку за сумлінну роботу і виявлену свідомість!

— Служ... — почав був хтось у заднім ряду і замовк, згадавши, очевидно, де він і хто він.

— Товариші бійці охорони! Оголошую вам подяку за сумлінну роботу і виявлену свідомість!

— Служу Радянському Союзу! — дружно відповіли йому.

Слова подяки однакові. Лише одна різниця: колоністів офіцер назвав «громадянами», а не «товаришами».

21

І друга ніч в лікарні, нарешті, минула. Що б не казав той полковник, Лора сама розуміє — для інших трьох жінок, які знаходяться разом з нею, — це справді палата. А для неї — тюрма. Нехай і без ґрат на вікнах, без охоронців.

Чи повірили тепер Лорі? Навряд. Хто хоч раз сказав неправду, втрачає довіря. А вона ж на слідстві і на суді не назвала Сікача... І ось настала розплата.

Ну ясно, Лорі не вірять. Дружина злодія, і з ким в ресторані була — з такими ж, як він, злочинцями. Чим доведеш їм, що вона тепер щира? Що, мов на сповіді, все, все до крихти розповіла полковникові — і про минуле, і про страшну ніч, коли Сікач стояв під її вікном... По пам'яті переказала зміст залишеного Сікачем ганеб-

ного листа, задихаючись від сорому і образи. А полковник? Він мовчав. Він, мабуть, думав у ці хвилини, що дружина Куліша, потрапивши у пастку, лише одчайдушно викручується.

Лейтенант міліції Шевлюк знає кожен крок Сікача. Без її допомоги вони вистежили його і граються, ніби кіт з мишею. А що їм треба від неї? Навіщо спровадили Лору до лікарні і тримають, немов хвору? Лікарі заспокоюють — вагітність протікає цілком нормально... Ніби вона скаржилась їм, ніби просила якоїсь допомоги...

Чому Лорі не кажуть, коли вона піде додому?

Додому?

Для Лори найкраще зараз — втекти, залишити місто. Тут стільки очей завжди дивитимуться на неї з підозрою й докором. Вона ж нікому, нікому до кінця не відкривала своєї душі, лукавила навіть з близькими людьми.

...Надворі мороз. Побіліли навіть дроти і дахи, білі кришталіки горять, іскряться в гіллі, поодинокі листочки зробилися білими, мертвими, як ті, що у вінках металевих на кладовищі. А Лорі згадався інший листок, бачений нею одного сльотавого дня.

«І я нещаслива, як він...— говорить сама до себе Лора,— ні, гірше. Пожене мене доля далеко-далеко...»

Раптом Лору пронизує холод. «А як же Андрій?» Йй робиться страшно за нього. Шість років — це тисячі днів і ночей! Шість років він буде за ґратами... Знову за ґратами...

Йй згадується: котрась з подружок шкільних принесла новину: «Куліш повернувся з тюрми... Він був, кажуть, злодієм». Здається, уперше Лора почула тоді про Куліша, побачила його на шкільному вечорі вже дорослого. Та й Лора не дівчинка, йй скоро повних сімнадцять. І Лорі бувало приємно, коли дорослі мужчини задивлялися часом на неї. Інколи хотілося в такі хвилини закинути подалі школярський портфельчик і їхати, їхати просто так... І щоб он той чорнявий юнак, який не зводить з неї очей, забув заради Лори свою зупинку. А іншим разом героєм подібної пригоди Лора вже вибирає білявого — він теж молодий, дарма що погони курсантські на плечах. Ех, школярський портфельчик, куди б тебе ткнути, куди б заховати, щоб стати дорослою!

І ось вона чує у школі: «Куліш повернувся з тюрми».

Він стоїть з Юрієм Шевлюком та іншими дорослими хлопцями, які завітали в рідну школу на традиційну зустріч. Високий, стрункий. Ні з ким не танцює, тільки стежить смутними очима за парами. «У злодія — і такі смутні очі?» І Лорі цікаво — чому?

Ось Лора вальсує з Юрієм. Він водить чудово, з ним просто пливеш, мов на крилах. А голубоокий Куліш вже бачить її, і, здається, не зовсім байдужий.

— Цей хлопець... Він сидів у тюрмі?

— Та ні, не в тюрмі, а в колонії неповнолітніх.

— І ти з ним знайомий?

— Ми вчилися разом.

— Невже він злочинець? — продовжує допитуватись Лора.

— Не знаю, — ухилився од відповіді Юрій Шевлюк.

З Юрієм в парі проходить повз цікавого гостя Лора. Тепер Куліш зовсім один. Ще більш засмучений. Йї чомусь шкода Куліша, совісно за подруг, які тільки й здатні на те, щоб цокотіти в кутку, мов сороки. Хіба вони розуміють, як важко людині відчувати на собі чужі недоброзичливі погляди. А він же прийшов, як до друзів...

Звичайно, в той вечір, ділячись з Юрієм цими своїми думками, Лора не знала, яку роль зіграє в її житті хлопець з колонії. Вона просто співчувала йому як нещасливій людині.

Та ось у Лорі останні канікули. І, мабуть, під Лориним впливом студент Юрій Шевлюк все частіше зустрічається з Андрієм, запрошує хлопця до себе. Ходить з ним в кіно і на річку, а потім вони вже часто бувають утрьох...

І кожного разу Лора казала собі: які вони різні. Спокійний, розважливий Юрій, і повна протилежність його — Андрій. Поривчастий в рухах і в мові. Сміливий... Юрій не соромився приносити на пляж гумовий круг. А Куліш... Він одвозив Лору човном на глибоке і, штовхаючи у воду, наказував: «Пливи!»

Снуються згадки, снуються, мов пасма з вовни. Не вона, а він її повів за собою, заплутав... Хіба Лора мала свій голос? Ах, чому вона не озирнулася раніше, не сказала Андрієві «ні». Шкода... Шкода, що Лора не наспілилась вчасно цього зробити...

Занурившись у подушку, Лора лежить, сувора, три-

вожна. В серці, немовби в однім казані, змішались і закипають сором і гнів, печаль і рішучість. Нехай закипають! Інакше нагору проб'ється саме шумовиння, а гідність людини залишиться знову насподі...

— Спите? — Лора чує знайомий голос, це черговий лікар стоїть біля ліжка.— Ну от... Аналізи й знімки готові. Я, власне, не знаю, що вас і ваших рідних так стурбувало. Нормальна вагітність... І до нас ще ранувато. Так що збирайтесь додому...

— Додому? Мені... можна додому? — Лорі не вірилося, що лікар має право відпустити її без дозволу полковника Леонкіна. Хіба вона не під наглядом міліції?

— Одержите в реєстратора свої документи і додому,— спокійно пояснює лікар.— А це я вам дещо виписав. Замовите в аптеці. Пийте на ніч, щоб нічого не снилося. Здається, все...— Лікар ще трохи стоїть, пригадує.— Гуляйте, дихайте свіжим повітрям за двох,— він привітно посміхається до Лори і йде собі.

Няня в білому халаті принесла одержу. З цікавістю розглядає Лору.

— Трохи передчасно прийшли до нас?

— Я погано себе почувала... Боялася.

— Розумію. Бо таки страшно. Я сама, пригадую, як першенького мала народити, ночами не спала. А тепер трьох синів маю. І всі мов орли. Так що не бійтеся, все буде гаразд.

«Все буде гаразд...»

— Спасибі вам, нянечко,— Лора гаряче потиснула руку матері трьох синів.— Ми ще побачимось, правда?

— Я тут завжди. Поодинці приймаю, по двоє випроводжую,— всміхнулася няня.— А буває, що й по трое. Дім у нас врожайний.

...Ось уже й реєстратура залишилася позаду. Ще одні двері, і перед нею вулиця.

Падають тихо сніжинки. На асфальт, на обличчя. Їх мало ще, зовсім мало, і якісь вони не такі. Біля лікарні нікого. А їй все не віриться. Шукає очима. Справді, нікого. «А хто б мав бути?» — питає вона себе.

І ще раз озирається. Востаннє дивиться на лікарню. Ні, ніхто за нею не стежить, ніхто не йде по її слідах. Отже, міліція більше не цікавиться Лорою Куліш. Але куди їй тепер податися, хто скаже, як жити далі...

...Хвилини за п'ятнадцять Лора опинилася в центрі.

Перед нею двоповерховий будинок, найстаріший на цій омолодженій архітекторами площі. Знайомий будинок. куди у свій час не один раз викликали.

— Мені до полковника Леонкіна,— показує Лора свій паспорт.

Григорій Остапович, здається, трохи здивувався, побачивши на порозі Лору.

— Ви? Ну, що ж, заходьте, коли прийшли. А я був певний, що ви вже дома або в Ганни Йосипівни. Сідайте, Лоро. Ви, мабуть, хочете запитати, чи не рано вертатись у свою квартиру? Вертайтесь. Ніхто більше не посміє вас турбувати! Ніхто!

Лора зрозуміла, полковник говорить про Сікача.

Він підійшов до відкритого сейфа і щось там взяв. Це був прим'ятий аркушик паперу. Поклав його перед Лорою, і вона враз пізнала почерк. Схопила аркушик, дивилася на нього так, немов не вірила своїм очам.

— Це... лист Сікача. Але вони ж спалили його... в машині!

— Виходить, не спалили. Бачите, Лоро. Люди, з якими нам доводиться мати справу, часто хитріші, ніж нам здається.

— Але ж я сама бачила. Той, другий, спалив.

— Є така приказка: спритність рук і ніякого шахрайства. Згорів інший папірець, а цей залишився і спокійно лежав у кишені Горбачова-Лунатика. Спитасте, навіть що він його зберігав? Щоб шантажувати при потребі свого ж напарника, не інакше.

Лора з огидою відсунула осоружний аркушик. І хоч вже раніше їй самій довелося переказувати полковникові зміст цього листа, зараз Лора знову почервоніла. Вона тепер знала: всі ті брудні слова, з якими Сікач звертався до неї, прочитані полковником та його співробітниками, прочитані Юрієм Шевлюком. І Лора з острахом подумала, що, може, під час суду над Сікачем комусь захочеться процитувати такий красномовний, такий неповторний зразок інтимного листування між злодієм і Лорою. Який жаж!

Немовби відгадавши її думки, полковник Леонкін сказав:

— Нам лист цей не потрібний. Візьміть. І спаліть його, щоб і згадки не лишилося. Вас чекає нове життя. Ваше майбутнє, Валеріє Куліш, залежить від вас, і тільки від вас.

...Він сам провів її до дверей, біля яких стояв охоронник, і тут тепло попрощався.

Лора з вдячністю дивилася на полковника.

«Нікому й на думку не спаде,— подумала схвилювано,— що я дружина злодія».

22

В ідальні на видному місці висить оголошення: «Сьогодні о шостій годині в клубі відбудеться засідання ради колективу. Запрошуються всі колоністи. Після засідання — кінофільм».

Кутуз Астахов, прочитавши оголошення, сказав Кулішеві, з яким сидів за одним столом:

— Хана Rogозинському.

— А що з ним?

— Та ось же читай: «Важливі питання». Rogозинський досі кантується, не хоче працювати. І ще таких, як він, кілька. Оце й вирішуватимуть, що з ними робити.

— А я чув, ніби нашим «хімікам» чортів даватимуть. І де вони, гади, тільки сухий чай добувають,— із заздрістю до «гадів» мовив худий, з обвислими щоками колоніст.

— Це що! Раніше тут і справжню московську пили. Прибирали якось наші шлак, а в ньому порожні пляшки заховані. Я сам бачив,— втрутився у їхню розмову третій колоніст, вузьколобий, з малорухливими очима.

— То пили за царя Опенька, як була земля тоненька,— авторитетно заявив худий,— і, може, навіть не наш брат, а начальнички. Вони теж люди, як ви собі думаете? Ох і апетитна штука горілка. Ну справжній тобі женьшень. Недарма ще Ісус Христос говорив: «Не мине і мене чаша сія!»

— То ж він про вино...

— Хіба не все одно. Що вино, що горілка, тільки вина багато треба.

— Кому як. Тобі, мабуть, не дуже. У тебе он від однієї згадки очі, як у kota поблискують,— сміявся в лице вузьколобому худий поклонник женьшеня.

Обід кінчився. Ложки шкребли вже по денцях. Видно було, що й без «апетитного» в мисках нічого не залишається.

— Ти підеш? — запитав Кутуз Астахов у Андрія, показуючи на оголошення.

— Не знаю. Я до Кольки в санчастину збирався сьогодні.

— Встигнеш і до нього. Приходь, про твого ж друга Рогозинського буде розмова.

«А що справді зроблять Рогозинському? Кантується він, вірно. Але ж всі ми не дуже... Заради чого старатися? І хто вони такі, ці судді з ради колективу?»

У свій цех Андрій повертався неохоче, думаючи про те, що цілих три години доведеться бути на ногах, крутитися знову біля пилорами, дзижчання якої йому осточортіло.

Гострі сталеві леза пилорами врзалися в дошку, ділили її на рівні бруски. Робітникам залишалося тільки своєчасно підкладати нові дошки. Біля важелів вже стояв Семен Коц, призначений тут за старшого. Він щось показував, пояснював своєму напарникові Федору Худяку, та голос його губився в неугавному шурхотінні механізму. Залежно від того, яка дошка — м'яка чи тверда, з сучками чи без них, — сталеві полотна озивалися то басом, то тенором, то переходили на альтові ноти, неначе гострі зубці пилок натрапляли на метал.

Андрію Кулішу доводилося працювати в різних місцях — копати котлован під сушильню, підносити цеглу, прорубувати в старій стіні прохід у прибудоване приміщення. Поки що територія майбутнього цеху виглядала як після бомбардування з повітря. Гори землі, купи каміння, піску, труби і арматура, опалювальні батареї, нові верстаки і старі, штабелі лісоматеріалу, тирса і сгружки, перемішані з землею і снігом. І через ці гори і котловани по сто разів на день перелазив, перестрибував невгамовний інженер меблевої фабрики Данило Іванович Третьак. Він один, мабуть, тільки й уявляв собі, яким буде майбутній цех.

Начальник колонії майор Губа і той темнів на виду, як тільки заходив сюди. А повернувшись до свого кабінету, розгортав на столі намальований рукою Третьака проект і довго вивчав його. Одверто кажучи, кадровому офіцеру Губі ніколи не доводилося мати справу з такими експериментами. Бараки в Братанах він будував за тим же принципом, що й на півночі, де служив раніше: дерево і глина, гвіздки і толь. Без архітектурних проектів, без науки. А тут? Чого тільки не накрутив у

своєму проєкті інженер! І все це затверджувалося не самим тільки майором Губою, а й керівництвом меблевої фабрики, представниками громадськості. Будувати вирішили так, ніби й справді незабаром мали закрити колонію, відпустити на всі чотири охоронців і зробити мебельників повними тут хазяїнами.

На ватмані все виглядало привабливо, а в житті... Майор Губа тільки потилицю чухав.

Гори землі, купи каміння, ями, траншеї. Rogozинський, який не вірить ні в бога, ні в чорта, ні в те, що він вироблятиме «колоніальні» меблі, дратує Коца.

— Ну, як там Галька? Скоро скриню фанеровочну для неї почнеш робити?

— А почну, не бійся.

— Звичайно, почнеш... Ось тільки вагонів триста глини з котлованів викидаєш.

Коли ж Семена Коца та ще кількох колоністів Максюта поставив до пилорами, Rogozинський і тут не розгубився.

— Старайся, Съомо, старайся. Повернешся додому, відкриєш власну фірму. «Семен Коц і К°». Спершу з жіночкою удвох для розкрутки попрацюєте, а там, дивися, розбагатієш. Мордочка у тебе, як єсть, куркульська.

— Та відчепися, душогуб,— даявся Семен Коц.

— Ну-ну, детка! Я страх як не люблю нервових типів — і особливо, між іншим, коли вони на тебе схожі.— Rogozинський надув щоки, демонструючи, яке кругле лице у Семена Коца.

Очі у Коца наливалися люттю, кулаки самі собою стискалися. А Rogozинський насмішкувато поглядав на нього, тримаючи загрозливо праву руку в кишені. Було там у нього що чи не було, а Коц розсудив — не варто ризикувати.

Семен Коц в бараці і в цеху — все об одним мріє. А з пилорами повзуть та й повзуть соснові рейки. Машина гуде, співає на всі голоси.

— Ай-я-яй... Ай... Ой-ой-йой! — раптом розлягається крик позад нього, і Семен Коц хапається за рубильник. Когось придушило чи вдарило.

На крик метнувся від пилорами Андрій Куліш, за ним побіг Семен Коц та інші робітники.

Так і є. На стружках біля верстака звивається в корчах... Станіслав Rogozинський. Тільки по одежі й впі-

знаєш його, а обличчя страшне, заюшене кров'ю, і на стружках, і на верстаку — всюди кров.

З рота в Рогозинського — піна... Сам блідий як мертв'як. Над ним зігнувся бригадир Максюта, майстер Березницький.

— Що йому? — хвилюються колоністи, які підбігли пізніше.

— Руку відрубав...

— Та ні, палець...

— Сам?!

— А хто ж? Прوماхнувся — і по руці.

Розштовхуючи людей, підійшов інженер Третяк.

— Спокійно, спокійно. Зараз буде лікар. Спокійно.

Де там! Його виносять санітари, які прибули з носилками: вже й двері цеху зачинені, а й досі чути, як Рогозинський вис.

Ніхто не бачив, як це сталося, на верстаку лежить затесаний Рогозинським кілок, поруч сокира. Для чого кілок — невідомо.

Гамір потроху стихає, колоністи розходяться по своїх місцях. Вертається і Семен Коц до пилорами. Чомусь почуває себе винним: от стояв він і думав зле про Рогозинського. І накликав на нього біду...

Андрій Куліш теж згадує: вчора Станіслав Рогозинський сказав йому: «Нема дурних. Я завтра надовго пошабашу... І ти не зівай...» Кулішеві робиться страшно: «Як-таки так самого себе покалічити!»

— Ей ти, спиш? — обриває Андрієві думки напарник.— Затягне тебе разом з дошкою під оті ножаки.

Капітан Небера зупиняється біля них і деякий час мовчки спостерігає, як вони працюють. Семен Коц підкручує щось, регулює, змітає тирсу.

— Іде діло?

— Помаленьку.

— Поки що холоднуватو тут у вас.

— Звикаємо, громадянине начальник. Діри он у стінах попрорубували. Мені ще нічого,— показує Коц свої валянки.— А що там з нашим Графом, громадянине начальник?

— З яким Графом? — вдає той, що не знає, про кого мова.

— З Рогозинським.

— Ага. Розрубав собі руку, ось тут,— показує Небера.— Кісточка і сухожилля ціле, а м'ясо зчистив.

Небера записує прізвища тих, що працюють з Семеном Коцом. Працюють хлопці, як він бачить, злагоджено.

— Куліш... А про вас, Куліш, Микола Мисюра питався. Скучив, видно.

— Не знаю, чи можна провідати його.

— Чом ні? Я напишу в санчастину.

Капітан дістав блокнот, але відразу ж сховав його.

— Ну, зайдете краще після роботи.

О п'ятій Куліш у капітана. На столі купа листів, газети. А в руках у замполіта якась дерев'яна штучка. Ніби іграшка... Так і є. Ведмеді-ковалі, вирізані з дерева. Куліш бачив точнісінько таку іграшку у шафі начальника тюрми.

— Сідайте, Куліш. Здорово зроблено, правда? З поліна. А дивіться, які веселі морди у звірів! Ось які таланти є в нашій колонії, Куліш. Руки і кишеньковий ніжик. Та ще — очі. А очі в Матвія Пироженка вміють бачити.

Ведмедики справді як живі. Менший і більший. Більший дивиться так лукаво, немов говорить меншому: «Ну що, важко зі мною тягатися?»

— Я б так не зміг,— признається Андрій Куліш.

— Талант треба мати, хлопче. Іскру божу.

— Ви обіцяли дати дозвіл... до Кольки Зонта,— нагадав Куліш.

— Знаю. Тільки не до Зонта. Ніяких Зонтів, Графів, чуєте? Поважайте себе. Ось записка. Майте на увазі, Куліш. Нічим не хвилюйте Мисюру. Йому потрібен спокій і... віра у власні сили, в те, що він одужає.

— Громадянине начальник, справи Миколині дуже кепські?

Капітан уважно подивився на Куліша, мовби запитував цим поглядом: «А можна бути з тобою одвертим?»

— Стан його погіршується. Операцію, очевидно, доведеться робити раніше, ніж намічалось. Не сьогодні-завтра Мисюру покладуть на операційний стіл.

Капітан віддав Кулішу кульок з яблуками.

— Почастуйте друга. Крім овочів та фруктів, йому зараз нічого не можна... До речі, може, у Мисюри все ж є на світі хтось близький... Спробуйте поговорити з ним. Недобре виходить — людина в такому стані, а в колонії жодних відомостей про рідню.

«Вмирає Микола Мисюра,— подумав з острахом Куліш.— Вчора ще, здається, грав у двадцять одно, демонстрував своє вміння підстрибувати і повисати в повітрі. Дратував Семена Коца. А нині в безнадійному стані... Не жив ще, а вже вмирає».

І, підкоряючись якомусь новому почуттю, Андрій Куліш раптом згадав про Миколиного батька-полковника, який у Москві і нічого не знає про сина. Він завагався. Чи не буде справедливіше не потім, а зараз написати його батькові? «Так, так, я повинен це зробити, поки він ще живий»,— захвилювався Андрій Куліш.

— Громадянине начальник... В мене є адреса його рідних.— Андрій обережно поклав кульок з яблуками на стіл, добув з кишені складений папірець.— Микола сам мені дав, як ішов з барака. Візьміть, але знайте, це його найбільша таємниця, громадянине начальник.

— Москва... Фрунзенська набережна. Так... так... Інженер-полковник Машура? Машура, а не Мисюра?

— Машура... Батько і син навіть не знайомі.

— Тоді сідайте, Куліш. Підете трохи пізніше. Розкажіть, що ви знаєте про Миколу.

...За півгодини Андрій Куліш увійшов до невеликої палати. З чотирьох ліжок були зайняті тільки два. На крайньому під вікном лежав Мисюра.

Він ще більше схуд, очі запали. Вилиці загострилися і шкіра на них здавалася прозорою і глянсуватою. Очі хворобливо блищали.

— Віддаю кінці! — Мисюра корчився від болю, говорити йому було важко.— Ось тут пече.— Поворушив він жовтими пальцями, продовжуючи тримати руку на животі.— Хотів дещо написати, пам'ятаєш... Та навряд. Відразу мене звалило. Ходив, ходив, і бач,— він подивився на Андрія і раптом сказав задрісно:— А ти міцний, жилавий...

— Я тобі, Колю, яблучок приніс... Бери ось,— Андрій вибрав найбільше яблуко.

— Ні...— похитав головою Мисюра.— Не можу.

Андрій Куліш розгубився. Він не уявляв собі, що хвороба може так швидко зламати людину. Втішати Мисюру, брехати йому, що той виглядає добре, Куліш вважав лицемірством. Про віщо ж з ним говорити?

— Завтра... операція. Професора обіцяють...— видихав слова хворий.— Якщо... зразу і листа напишеш. Змарнував Колька Зонт, напишеш, своє життя. Якби

мене врятували, я б... ноги лікарям цілував. Ні, інакше жив би... розумієш. Інакше... Ех, Андрюша!

Після роботи колоністи потяглися один за одним до клубу. Коли туди зайшов Андрій Куліш, члени ради колективу вже зайняли свої місця за столом, накритим червоною скатеркою. Разом з ними сидів і майор Губа, а капітан Небера, інженер Третяк і ще кілька цивільних, по одежі яких видно, що вони з волі, розмістилися на передній лаві в залі. У центрі цієї лави Куліш угледів і двох жінок, вірніше, він побачив тільки їхні голови за живою стіною колоністів. В однієї жінки голова підстрижена, з білим гребінцем у густому волоссі, в другій світлі коси...

«Шефи»,— догадався Куліш. Останнім часом про шефів з меблевої фабрики розмови точилися і на роботі, і в бараці. Казали навіть, що скоро шефи прийдуть з концертом. Але нинішні гості не схожі на артистів.

Шукаючи, де б сісти, Куліш оглядав зал. Ось його хтось поманив до себе. «Стасик!» Під вікном справді сидів Стасик. Ліва рука забинтована, схожа на булаву.

Сусіди Рогозинського посунулися, звільняючи місце для Андрія.

— А я від Кольки Зонта,— сказав Куліш.— Привіт тобі.— Він дивувався, що і Стасик з ушкодженою рукою прийшов сюди.— Боюсь, віддасть кінці наш Колька.

Стасик колупався сірником у зубах.

— Догавкався, кретин. Я ж казав — ніякої операції. Вони на нашому братові практикуються, гади, як на кроликах.

— Та ні, його ще не різали...

Підвівся майор Губа.

— Громадяни колоністи. Прошу уваги... Сьогодні чергове засідання ради колективу. Як бачите, воно трохи незвичайне. Майже всі колоністи прийшли на засідання — і це добре. Дуже важливо, щоб увесь колектив згуртувався навколо своєї ради, допомагав їй. І, крім того, до нас завітали дорогі гості — шефи з меблевої фабрики і з Спілки художників. Досі ви знали тільки інженера Третяка, майстра Березницького. Тепер ось ще прибули товариші. Вони ознайомляться з колонією, поговорять з вами. Хочеться, щоб наші гості відчули, що всі колоністи стали на шлях трудового перевиховання, що з минулим покінчено назавжди.

Майору Губі аплодували, хоч і не дуже дружно. По-

тім майор спустився зі сцени, і його місце зайняв Осьмачко, голова ради колективу, людина середнього віку з вольовим, чисто поголеним лицем, з різкуватим високим голосом. Осьмачко оголосив засідання ради колективу відкритим і надав слово для інформації про трудову дисципліну в третьому загоні... Кутузу Астахову.

Кутуз, ніяковіючи, вийшов наперед і хотів уже почати свій виступ, але головуючий таки запросив його піднятися на сцену, і той підкорився. Приміщення клубу було невисоке, і тепер, стоячи на підвищенні, Кутуз діставав головою до стелі.

— Громадяни колоністи... У мене до вас кілька слів. Я не звик виступати. У мене...— Кутуз чомусь страшенно хвилювався і ніяк не міг зібратися з думками.— Громадяни колоністи...

В залі загомоніли, почувися підбадьорливі репліки:

— Давай, не бійся!

— Не тушкуйся, Кутуз!

«От тобі й Кутуз! — дивується Андрій Куліш.— Завжди ж охоче усякі басчки розповідає, а на сцені людині язика відібрало».

— Громадяни...

— Та знаємо, що громадяни, не забули,— верескливо обірвав хтось Кутуза.— Я четвертий рік громадянин...

Осьмачко постукав олівцем.

— Тихіше, тут вам не психолікарня, Ханін!

— Хіба це я? — голос у Ханіна вже інший, примирливий. Видно, що з головою ради колективу він не хоче сваритися.

— Продовжуйте, Астахов.

— А що мені продовжувати? Я краще списки зачитаю. Хто працює, а хто кантується... Ось, наприклад, Семен Коц. Ну цей із села. Цей старається. Якби всі так. Потім ще Федір Худяк, Олекса Костевський, Секундов...— Кутуз Астахов довго називав прізвиська і, між іншим, назвав і себе самого серед тих, що «стараються». Це викликало пожвавлення, хтось нарочито голосно зареготав.

— А у вас, Чуйко, талант. Може, ви сюди вийдете? А ми всі послухаємо не Астахова, а вас? — строго дивився кудись в глиб зали Осьмачко.

Він знав «свої кадри», голова ради колективу. І його, певно, знали. Бо й Чуйко, як і Ханін, закликаний до порядку Осьмачком, зразу ж примовк.

Ось так упевнено й головував Осьмачко, колишній комірник заводу автотранспорту, один з «старожилів» колонії. Він теж спокусився свого часу і продав, як то кажуть, «наліво» деяке заводське майно. Спійманий на гарячому, Осьмачко дістав по заслугі і вже третій рік відбуває покарання у Братанах. Майор Губа терпляче придивлявся до Осьмачка, обраного колоністами на голову ради колективу, шукаючи розгадку його душі. Ніяк не міг зрозуміти, що ж штовхнуло на злочин цього чоловіка? Та це й не просто — знайти відповідь, чому енергійна, працьовита людина здає раптом свої життєві позиції... Одне радувало: Осьмачко зрозумів свою помилку і старався завоювати довір'я, повернутися до чесного життя.

Ось майор Губа помітив, що Астахов ніби розгубився. Ага, його знову збили якоюсь реплікою. Майор прислухався, намагаючись збагнути, в чому річ. Озирнувся. І одразу побачив Станіслава Рогозинського з його булавою — той уже сидів не на лаві, а на підвіконні, притримуючи свою замотану бинтами руку, ніби дитину, й з цієї досить вигідної позиції, що панувала над залом, атакував Кутуза Астахова.

— Р-ре-комендую, детка...— уїдливо звучав його хрипкуватий голос.— Якщо ти єсть трудовий герой, давай розкажуй автобіографію. Ми тебе, детка, ще більше полюбимо! Громадянин начальник,— кривлявся Рогозинський, помітивши, що майор Губа дивиться в його бік,— ви ж чули, як сама себе гречана каша хвалила, а нас гудила. Нехай тепер усе підряд розкаже, який він є герой.

— Давай, детка! Давай біографію! — підтримали Рогозинського ще два-три колоністи. Це, звичайно, старалися ті, про кого Кутуз Астахов тільки-но, читаючи список, говорив, як про страшених ледарів.

Кутуз Астахов, з блідим, перекошеним лицем, зробив крок уперед, ніби пішов у наступ на крикунів. Потім на самому краєчку хисткого помосту зупинився і захриплим голосом перепитав:

— Вам моя біографія потрібна? Ех ви, нещасні! — він поривчасто дихав широкими грудьми, і раптом його прорвало.— Ех ви! Я, може, друге життя тепер починаю! А вам — біографію! Яку? Про Астахова — спекулянта краденим, баригу? Про його темні заробітки на волі? Ну що ж, не криюся. Ми всі не ангели. Але чим

же тут хвалитися? Так, у мене нечесна біографія. Ти її і сам добре знаєш, Стась Rogozинський. Тільки у колонії нам обом повернули справжні імена і ти перестав бути Графом, а я Механіком. Я ще тоді, коли, припертий суддями, давав свідчення, ще тоді сказав собі: «Інакше жити треба, Кутуз Астахов, інакше. А то біда». І я буду жити інакше. Цими днями прислав мені листа дружок, з яким я у технікумі вчився. Хвалиться, інститут кінчає, скоро одержить диплом інженера. А я... Чим я гірший за нього, чим?! — ніби краплі розпаленого свинцю, падали схвильовані слова Астахова в припишканий зал, обпікаючи душі, роз'ятрюючи незагоєні рани. Ось коли він заговорив, нарешті, на повний голос, культорг третього загону! Власне, виступав він тепер не просто як активіст, за дорученням ради колективу, а сам від себе, виступав, як людина, якій дуже наболіло. Станіслав Rogozинський кинув йому виклик, і Кутуз прийняв його.

Багатьох колоністів, певно, зачепили за живе слова Астахова про друге життя, яке він почав, про те, що до злочинного минулого нема вороття. У всякому разі, ніхто не перебивав Кутуза. Навіть Стась Rogozинський і той мимоволі притих, хоч і дивився на Кутуза з нахабною посмішкою.

Коли Астахов зійшов униз, Осьмачко хотів витягти на трибуну Rogozинського. Але той з місця крикнув: «Та ну вас!» — і зліз з підвіконня, сховався за Кулішем.

Ще двоє виходили до столу і якимось завчено давали обіцянку показувати приклад у роботі і в дисципліні. Одного з них Андрій Куліш добре знав, це був Тихін Луцук, моторист з наддеснянського рибколгоспу, засуджений на три роки за те, що систематично збував спекулянтам частину виловленої бригадою риби. Луцук стояв перед зборами, виструнчившись, немовби перед суворим слідчим. Цей ніякого враження на Куліша не справив: звичайний хапуга...

Зате ще довго з-перед очей Андрія Куліша не щезало збуджене обличчя Кутуза. Йому вчувався схвильований голос: «Інакше жити треба».

І ще пригадувався Андрієві смертельно хворий Колька Мисюра. Його попечені лихоманкою губи теж шепотіли щось про марно страчені літа.

Наприкінці Осьмачко запропонував: всіх, кого вне-

сено поіменно до списку ледарів, на перший раз попередити. Просити начальника цеху і майстра ставити їх на такі ділянки, де б можна було точно підрахувати, що зроблено кожним. Годі жити за чужий рахунок! Голосували спершу тільки члени ради колективу, а потім всі присутні. Більшість колоністів підняли руки одразу, але дехто робив це спроквола, озираючись. Андрій Куліш був серед цих останніх. Та ось він побачив ліс рук навколо себе, побачив Кутуза, його велику кістляву руку над головою і проголосував разом з усіма.

Куліш спостеріг, як Стась різко одвернувся, ховаючи залиті шаленством очі.

Осьмачко раптом покликав його, Куліша, Луцука та Семена Коца. Їх запрошували в кімнату ради колективу для важливої розмови. А потім, сказавосьмачко, вони ще встигнуть і кіно подивитися. Скориставшись з цієї нагоди, Куліш першим вийшов з клубу.

Під ногами хрумкотіло. Ліхтар постелив велике світляне коло, і тут, на білому снігу, увесь час стрибали, метушилися якись темні створіння, схожі на павучків. Андрій придивився — що за мара? Звідки набралися павуки серед зими? Він нагнувся, хотів схопити одного. Ага, це лише тіні сніжинок, а не павуки!

Ще трохи потоптався, дожидаючи, поки вийде з клубуосьмачко. У кімнаті ради колективу і досі темно.

Та ось вікно освітілося, і Андрій, навмисне набравши безтурботного, байдужого вигляду, повернув у барак.

Тут були, крімосьмачка, капітан Небера, інженер Третяк і... (звідки вона взялася?) стрижена під хлопчика засідателька з синіми колючими очима. Куліш одразу впізнав її, причепу, згадав, як тоді на суді відшив її своїми «енеками-бенеками».

— Ви не знайомі? — запитав у нього капітан Небера. — Онися Сікора — представник шефів. Вона, виявляється, працює в одному цеху з вашою дружиною.

— У яким цеху? Я вас не розумію, громадянине начальник, — розгубився Куліш, поглядаючи то на нього, то на гостю.

— Здрастуйте, — дівчина підійшла до нього і простягнула руку ніби старому знайомому. — Привіт вам од Лори, Андрію Куліш. Ми не тільки працюємо вкупі, а й дружимо. І я охоче пообіцяла Лорі побачитися з вами і поговорити, якщо, звичайно, — вона подивилася на Неберу, — дозволить ваше начальство.

— Будь ласка, — капітан Небера підійшов до дверей у сусідню кімнату, ключем відчинив їх. — Може, вам тут буде зручніше, щоб ніхто не заважав? Проходьте сюди. Тільки майте на увазі, скоро почнеться кіносеанс. Раджу подивитися кольоровий фільм «Знедолені» за відомим романом Гюґо... А втім, — додав Небера, — як знаєте. У вас, мабуть, багато є про що поговорити.

«Ну й зустріч! — все ще дивувався Андрій. — Хто б міг таке подумати? Але навіщо вона сказала неправду, що працює разом з Лорою?»

23

Січень видався пустотливим, замість морозів він то дарував людям по-весняному погожу днину, то раптом починав витрущувати з бездонних мішків стільки снігу, що колонія ховалася під ним разом з усім своїм господарством. А там знову серед ночі тишком-нишком, як злодій, прокрався крізь заметіль теплий південний вітер, і вже не сніг падав з неба, а справжній щедрий дощ кропив землю, дерева, птахів. Вмиті дощем червонокорі сосни стояли, як намальовані. Кожна гілка була одягнена в живий кришталь, на тоненьких голочках хвої поблискував діамантовий пилок. Рожевогруді снігурі, чубаті шишкарі, горобці прокидалися разом з сонцем, і в густих соснових шатрах не вгавав веселий гамір. Навіть такі розумні птахи, як голуби, розтривожилися: самці починали воркувати й крутитися біля голубок, а ті, ніби спросоння, кокетливо стріпували крильцями і все перебігали з місця на місце.

В один з таких днів Андрій Куліш знайшов під сосною легеньке голубе перо невідомої птиці. Довго розглядав його, дивуючись, що ніколи досі не доводилося такого бачити. Неподалік стояв Федір Худяк і старанно вивертав свої кишені, шукаючи, певно, тютюну. Висипавши на долоню якісь крихти, Федір покрутив незадоволено головою.

— Вуха, бачу, попухли, — зачепив його Куліш.

— Якби-то вуха. Язик. Він у мене делікатний, звук до «Біломорканалу». А тут, тряся його матері, і махри нема.

— А ти ж ніби купував сигарети. Чи це браток твій був? Дуже ви схожі, я й досі плутаю.

— І я купував, і він. Та ба, в обох одразу наче коро-
ва язиком злизала. Витяг хтось уночі. І скажи, які
басурмани в нас водяться! У своїх крадуть.

Куліш засміявся.

— А тут всі свої.

— Свої, свої! Тьху... Це ж, виходить, бий свій свого,
щоб чужі духу боялися. Павуки, справжні тарантули,
а не люди. А твій Граф теревені править про всяку там
злодійську честь! Вигадки, нема нічого. Та й сам він
безсовісний. Ну де-таки видано — самому собі пальця
відтяти! Бр... І заради чого — роботи, бач, боїться. Ми
по вісім годин працюємо, а він, паскуда, одлежується.

— Чого ж. Барак щодня прибирає, начебто постійний
днювальний.

— Ну це Осьмачко його примусив. А то все канту-
вався. Ти ось худий, і я... на ремені третю дірку проко-
лов. А в нього морда — во! Хоч цуценят бий. Ще й на-
сміхається. Я, каже, львівський шляхтич першого сор-
ту, в мене тече голуба кров. Тьху! Недарма про нього
і пісеньку хтось склав. Ти, мабуть, чув. Хороша пісень-
ка. Як там говориться: «Падло гудзик, і петелька, і чер-
вона камізелька». Здорово.

— За таку пісеньку він тобі в'язи скрутить.

— Нехай скручує, як зможе,— Федір Худяк спокійно
дивився на Куліша.— Пам'ятаєш, Данько золотозубий
його провчив. Відтоді твій Граф Данька не зачіпає. А я
не слабший за Данька, хіба ж таких кабанів, бувало,
тримав... І не один я, не сирота, сам знаєш! У вас своя
кумпанія, у нас своя. Нас не руш.

— Ого! І ти посміливішав.

— А чого ж! Оговтався потроху,— хвалькувато ви-
ставив широкі груди Федір Худяк і признався: — Дав-
но руки у мене сверблять, не знаю тільки, хто це по
кишнях шастає. Ой як упіймаю! Хто б не був, по-на-
шому дам, по-сільському. Візьму отак.— Худяк несподі-
вано схопив Андрія Куліша за пояс і підняв його вище
себе.— А потім як гепну об землю! — Бачачи, що Анд-
рій незадоволено поморщився, Худяк відпустив його
і якось загадково всміхнувся.

«Чи не підозріває цей телепень мене?» — подумав
Куліш.

Вони раніше за інших пообідали і тепер теревенили
отак, стоячи під мокрими соснами. Сонце з'їдало сніг
просто на очах, у багатьох місцях вже чорніли прота-

лини, випиналося покручене, наче жили у старої людини, коріння. Зверху, де кружляли птахи, сипалася чорна луска шишок, шматочки кори, хвоя. Ось, покруживши трохи, спустилася на землю пір'їнка, така ж голуба, як і та, знайдена Андрієм раніше. Її підняв Федір Худяк.

— Зимородок пролетів. Або ще його називають рибалочка. Гарна птаха. Звідки вона взялася? — Худяк, задерши голову, вдивлявся з-під руки в гущавину.— І морозів не злякалася, у нас зимує. Ех, їдять його мухи! За нашим селом у вибалку стави, очерет — мов ліс. Усякого птаства там сила-силенна. Мабуть, теплі джерела ваблять...

Згадка про рідне село, про теплі джерела довго потім не залишала Федора Худяка, він тільки глибоко зітхав і знову в якомусь забутті починав обмацувати свої порожні кишени

Тим часом перерва на обід скінчилася. Пора ставати до роботи. Андрій Куліш відшукує серед колоністів Семена Коца і разом з ним іде до пилорами.

Під ногами м'яко, всюди тирса. Пахне терпкою живицею. Аж у носі свербить. До цього запаху Куліш уже звик, тут і дихається легше, ніж в бараці. Нове приміщення, де встановлено пилораму, невелике, але й працює їх лише четверо. За старшого, як і раніше, Семен Коц. Майстер Максютя заглядає до них не часто. За все відповідає Коц. Він і до роботи беручий, і на диво кмітливий. А головне — не корчить із себе начальника. Семен Коц знає, скільки вони повинні напильяти усяких рейок та брусків до обіду, скільки після обіду, скільки за день. Андрія це не дуже цікавить. Ні про які там норми він і думати не хоче. Йому смішно, коли брати Худяки, буває, допомагають робити Коцу підрахунки, Куліш їх не розуміє. Ну що зрештою в тих цифрах! Повзуть бруски з-під ножів, усі вісім годин повзуть. Яке йому діло скільки метрів. Аби повзли. Аби він віддав оті вісім годин, які з нього вимагають, і щоб Осьмачко не плював йому в душу. Аби втомився, і щоб потім впасти на ліжку і швидко заснути. Він уже знає — втома потрібна. Немає втоми, немає сну. Ліжка Астахова недалеко від Андрієвого, Кутуз завжди спить як убитий. Напрацюється — і спить. І в Кутуза немає мішків під очима таких, як у Станіслава Рогозинського або як у нього, Куліша. Кутуз працює, як віл, і береже

свої нерви. Для кого, для чого? Для життя, яке вдруге почав? І Куліш хоче жити, хоче... Ось для чого він буде стояти вісім годин біля пилорами і підкидати під її сталеві зуби нові і нові колоди. Щоб втомитися, і потім спати, і не бачити ніяких снів.

Інколи, правда, Андрій задивляється на свіжі брусочки, які переносить від пилорами і складає у штабелі,— скільки їх — і всі однакові, всі рівненькі і чисті, мовби ніхто до них і не приторкався. Чи не тому дивується він, що брусочки зроблені руками злодіїв, руками братів Худяків, руками Семена Коца, його, Андрія Куліша, руками? Здатні, виходить, і на щось путнє ці руки!

Та він одразу жене геть такі думки, ніби соромиться їх, соромиться чогось нового, що невідворотно народжується в ньому, що хвилює його і тривожить, особливо тепер, після розмови з Лориним посланцем — Сікорою.

Семен Коц та й Худяки думають ще про якісь заробітки. У них своя арифметика. Стільки-то вирахують за харчі, стільки за одяжу. А решту — в кишеню. Диваки! Навіщо тепер гроші? За брамою, на волі, інша річ. На волі... Десь він чув, що в Африці діти арабів, жебраючи, просять не гроші, а воду. Простягають людям порожні бляшанки: «Дайте, не минайте». А йому не гроші, а волю треба заробляти.

За брамою воля. Її стільки, як води у Дніпрі, ніколи, здається, не вип'єш усієї. А він, бач, свою порцію випив. На довгі роки позбавлений неповторної насолоди. За брамою гуркочуть електричні поїзди, когось везуть, кудись везуть. На високому насипі залізниці він бачить робітників. Вони ідуть собі, куди хочуть, ніхто не зупиняє їх, не заступає їм шлях. А його зупинили... Ні, він сам зав'яз, як у піску, як у смолі. Одну ногу піднімеш, друга прилипає, грузне. Андрію, Андрію... Не з тої ступив ти, певно, у життя, от і чалапаєш тепер не по дорозі, а все узбіччям, узбіччям... Бредеш, полишений на самого себе. Куди ж ти зрештою прийдеш?

«Гей, машино, бери колоди, давай рейки, бери мою силу, давай мені втому, шалену втому, щоб, як прийду в барак, упасти й забути сном. І щоб нічого дурневі не снилося... Швидше, швидше крутись, машино!»

Тільки з машиною і сам із собою може отак розмовляти Андрій Куліш, більше ні з ким, та й то на обличчі

у нього маска. На обличчі штучна байдужість до всього на світі, таке собі «плісе і гофре». Хіба що з хворим Миколою він одвертіший, лагідніший...

...Вечоріє рано. Коли Андрій повертається в барак, весною вже й не пахне. Притихли птахи, поховалися. Мабуть, полетіли на ніч в затишніші місця. А сосни які розкішні! Поширшали в плечах, розкидали віти. На хвої немов срібляста намітка. І сосни, здається, потомилися, клоняться низько в своєму ледь-ледь припо-рошеному снігом кришталевому вбранні.

У санчастині світяться знайомі вікна. «Хіба зайти до Миколи?» Останнім часом його все більше тягне до хворого друга.

Андрія тут уже знають і завжди безборонно дають халат. Але сьогодні санітар-колоніст чомусь невпевнено розводить руки.

— До Мисюри не можна...

— Я тільки на хвилину.

— Не можна. У нього — гість. — По очах санітара видно, що він хоче поділитися якоюсь важливою таємницею з Кулішем. — Там у нього, — показує санітар на двері, — начальник колонії, а з ним ще офіцер. Полковник. З Москви, кажуть, приїхав. І, кажуть, нібито... — санітар зовсім притишив голос, — нібито полковник доводиться батьком нашому Мисюрі. От тобі й Колька Зонт!

Почувши таку новину, Андрій захвилювався. Він не знав — радіти треба чи печалитися.

24

«Андрію! Я одержала твого листа, найбільшого за весь час. Ти знову нічого не пишеш про себе, крім загальних слів... Це твій принцип? Але останній лист все ж трохи інакший, він щиріший за попередні. В ньому є принаймні часточка того життя, яким ви живете. Спасибі тобі, Андрію, за те, що заочно познайомив мене з Миколою, з його трагічною історією. Я дуже, дуже зраділа, дізнавшись про приїзд Миколиного батька. Нехай швидше одужує. Я читала, і плакала, і думала увесь час, коли читала, про тебе і про себе, адже і в нас не краще склалося.

Цього листа я пишу тобі, лежачи в ліжку. Можливо,

тому він буде довгий, я не закінчу його, поки не відчую, що сказала все.

Запам'ятай, Андрію, четверте лютого, запам'ятай цей день... Вчора, тобто четвертого лютого, у нас з тобою... Та ні, я дуже поспішаю, і лист не виходить таким послідовним, як він визрів в мені за останні дні, особливо за дні, відколи я в ліжку. Повернуся трохи назад, в минуле...

Як ми розсталися? Ти розмовляв зі мною востаннє в кабінеті начальника карного розшуку, пам'ятаєш? Ти казав одне, а очима вимагав зовсім іншого. О, я добре зрозуміла тебе, Андрію! Я тоді сказала тобі — теж очима — що дитини не буде. Це було, здається, головне, для чого ми зустрілися. Ні переді мною, ні потім на суді ти не каюся, почуття сорому не пекло тобі душу, ти не розумів, що від людей, які заповнили зал, тебе відгородив не лише дерев'яний бар'єр, а й все твоє минуле життя. Я буду безжальна, Андрію, і до себе. На суді Лора, яка пише тобі зараз листа, не було. Там сиділа Лора — твоя тінь, твоя слухняна коханка, людина без власних поглядів і переконань. Слова, проголошені суддями про мораль і свідомість, про людські права і обов'язки не зачіпали мого сумління. Я тільки боялася за тебе і за себе, Андрію, боялась за наше майбутнє.

Як я повинна була жити без тебе? З чого починати? Позбутися вагітності (на п'ятому місяці). А далі? Чекати С. і його допомоги. А далі? Мабуть, далі і ти не дивився... Далі — туман.

...Пишу олівцем іншого кольору, той зламався. Я дочекалась С. і одержала від нього гроші. І вже тоді, вже тоді мені здалося, що С. по-своєму розуміє свої права і обов'язки друга. Лора наївна не помилилась. В цьому конверті разом з моїм листом лежить його записка. Всю ніч він стояв під вікном, а потім залишив записку. Прочитай. Яке «ніжне» й «одверте» освідчення! І цей негідник колись називав тебе своїм другом! Пробач, що я роблю тобі боляче, але з ким же мені поділити страшну образу, як не з тобою? Повір, таку важку ношу мені самій важко нести, Андрію.

Пробач ще раз, я відкладаю листа. До мене прийшли. У мене тепер з'явилися нові обов'язки...

Ну от, і знову пишу. Сюди до мене щодня приходять Ганна Йосипівна. І ще одна нова подруга є у мене. Ти її знаєш, ти розмовляв з нею...

З твого листа видно, що тобі відома доля С. Так, його засудили на десять років, а другого, що був з ним,— на дванадцять. Про це писали в газетах. Є така приказка, Андрію: «Що повинно бути, того не минути». Я ніколи, ніколи не говорила так одверто з тобою, як зараз. Можливо, мій лист прочитають твої начальники, адже ти колоніст, ув'язнений, та я не боюся бути одвертою. Про що я хотіла сказати? Ага. Про те, що якби тебе не впіймали тоді, то, напевне, впіймали б тепер. У вас була одна спільна дорога, і рано чи пізно вона привела б тебе на лаву підсудних.

Я перечитала твого листа про Миколу Мисюру, і мені здалося, Андрію, що і в тобі, як і в мені, прокинулось щось нове. Якщо ти намагаєшся розібратися в чужій долі, в чужій біді, у тебе повинно вистачити сміливості зазирнути у власне життя, у наше життя.

Жінка, в якої я, зійшовши з електрички у Братанах, спитала дорогу в колонію, вирішила, мабуть, що туди мені треба по службі. І вона попередила: «Дивися, голубко. Там люди погані, з нечистою совістю».

Андрію, це ж правда, страшна і сувора правда.

Але нечиста совість — все ж совість. І вона може, повинна очиститись.

Запам'ятай, Андрію, число і місяць, коли в нас народилась дочка. Четвертий день лютого. У нас — дочка! Тепер ми відповідаємо не тільки за самих себе.

Через кожні три години я не сама в ліжку. До мене тулиться маленька дитина — Зоя Куліш. Золушка. Чому я так назвала її? Пам'ятаєш, ми колись разом в театрі дивилися «Золушку». Там життя Золушки спершу склалося погано, а потім чарівна золота туфелька зробила чудо...

...Кінчаю. Прийшла нянечка. Я зараз віддам їй цього листа. Нехай кине у скриньку...»

Низенький будиночок має два виходи — один з вулиці, другий — з території, відгородженої густим парканом і колючим дротом. Будиночок стоїть на самій межі: по той бік селище Братани, по цей — колонія. Могутні сосни, що ростуть на волі, роняють на територію колонії насіння з шишок, які підсохли на вітрі і роз-

крилися. І голуби з Братанів перелітають не раз і не два на день за межу і кружляють, кружляють над бараками, а то й сідають на них, сідають на сторожові вишки, схожі на голубники. Пара сизаків навіть добровільно оселилася в колонії на горіщі нового столярного цеху і, здається, почала моститися. Часом голуби спускаються на землю і підбирають все, що може згодитися для гнізда. Спершу ця пара літала харчуватися на волю, та останнім часом на землі під вікном звідкись беруться то крихти, то каша, і в забутій бляшанці з-під консервів кожного дня є свіжа вода...

Будиночок на межі... Дві кімнати — велика і менша, з окремим виходом в коридор. Це — кімната побачень.

— Андрій Куліш, Семен Коц, Петро Худяк...

Конвоїр залишається біля дверей, троє заходять у кімнату загальних побачень.

— Лоро!

Очі Андрія Куліша обмацують Лору, потім кімнату. «А де з Золушка?» — питаються очі Андрієві.

— Здрастуй, Андрію...

Треба сідати — такий порядок. Колоністи поряд, гості — навпроти. Між ними бар'єр — стіл. Руки лежать на столі і тут зустрічаються...

— Я не наважилась, чуєш, Андрію. Не захотіла брати з собою.

— Чому?

— Як це тобі пояснити... Серце сказало — не треба. Може, колись згодом... — Лора озирнулася довкола. Але ті, що прийшли, як і вона, на побачення, посхилялись над столом і тихо, схвильовано гомонять.

Лора дістала з сумочки фото.

— Ось наша Золушка.

Дитячі оченята великі і ясні. Щось вони бачать, нове, незнайоме і трохи ніби дивуються.

— Бачиш на ній сорочечку? Це твій подарунок — сорочка і капор. Як тільки одержала від тебе гроші, відразу ж купила.

— Гроші! — Андрій трохи ніяковіє. Він знає, які то гроші — сотня карбованців. Чи варто про них говорити. Капітан Небера порадив переказати з тих, що зароблені в столярному цеху, він і послав.

— Живете у Ганни Йосипівни? — питається, хоч знає і сам. Сікора ж сказала.

— У неї нам добре. Ганна Йосипівна називає Золушку онукою і так її любить, так любить...

Здається, багато про що треба поговорити, а слів нема. Якби хоч самі вони в цій кімнаті.

— Наступного разу,— обіцяє Андрій Куліш,— як скочеш, будеш тут цілий день. Є окрема кімната. Бачила, кремезний такий пройшов туди з дружиною. Це наш, з нашого цеху. Семен Коц, помічник бригадира.

— Твоє начальство!

— Яке там начальство!

— Семен Коц — мій землячок, молодичко,— втрутився в розмову Петро Худяк.— Сьома раніше за інших взявся за розум. От і... розкошує тепер із своєю Галиною.

Лорині руки лежать на столі нерухомо. Зрідка лиш пальці здригаються, і очі тоді починають дивитися на Андрія так, ніби не впізнають його. Він без боксерського чубчика, низько острижений, збляклий. Тіні залягли під очима. Що там не кажи, а неволя швидко позбавляє людину молодості, накладає свою незгладиму печать.

А він дивиться і теж думає: змінилася Лора. Крізь тонкий шар пудри проглядають ледве помітні плями — свідоцтво її материнства. Вона трохи зблідла, та блідість тільки підкреслила тонку красу її лиця. Лора нагадувала зелену бруньку, пригнічену трохи холодним вітром, але живу, наліту пружною молодією силою.

«Так, вона стала іншою, дорослішою,— подумав Андрій Куліш.— Вона вже не зупиниться на півдорозі і піде, піде незалежно від мене...»

Та саме тепер, коли Лора брела не наосліп, а бачила перед собою мету, саме тепер вона більше, ніж раніше, була потрібна Андрієві. Він це розумів.

А з Лорою ще й Золушка, крихітка життя.

Андрій крадькома погладив Лорину руку...

— Тобі, мабуть, пора. До маленької...— губи його затремтіли. Андрій одвернувся. Та ось він підвівся, дістав з кишені якусь дерев'яну іграшку.

— Ти сам це зробив? — якимось радісно здивувалася Лора.

— Ні, товариш,— відповів неохоче Андрій, видно було, що подібне признание не входило в його плани.

Лора потягла за планки, і дерев'яні ведмедики вдарили молоточками по ковадлу...

ЗМІСТ

ДІВЧИНА З ПЕРЕДМІСТЯ

Роман

5

АНТОНІВ ВОГОНЬ

Повість

350

Віталій Іванович
ПЕТЛЬОВАННИЙ

ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ
В ДВУХ ТОМАХ
ТОМ ВТОРОЙ

ДЕВУШКА ИЗ ПРЕДЕСЬЯ
АНТОНОВ ОГОНЬ

Роман. Повесть

Киев, издательство
художественной литературы
«Дніпро», 1984

(На украинском языке)

Редактор *Н. М. Кравченко*
Художне оформлення *Г. М. Фінька*
Художній редактор *С. П. Савицький*
Технічний редактор *Л. І. Ільченко*
Коректор *А. В. Кудрявцев*

Информ. бланк № 2401

Здано до складання 11.11.83. Підписано до друку 31.05.84. БФ 33239. Формат 84×108^{1/2}. Папір друкарський № 2. Гарнітура журнальна. Друк високий. Ум. друк. арк. 25,2. Ум. фарб. відб. 25,2. Обл.-вид. арк. 27,102. Тираж 65 000. Зам. 3-442. Ціна 2 крб.

Видавництво художньої літератури «Дніпро». 252601, Київ-МСП, Володимирська, 42.

Харківська книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе. 310057, Харків-57, вул. Донець-Захаржевського, 6/8.

Петльований В. І.

П29 Вибрані твори: В 2-х т. Том 2. Дівчина з передмістя: Роман; Антонів вогонь: Повесть. — К.: Дніпро, 1984. — 479 с.

У романі «Дівчина з передмістя» та повісті «Антонів вогонь», що увійшли до другого тому вибраних творів українського радянського письменника, порушено проблему виховання молоді. Автор акцентує увагу на морально-етичних аспектах людських взаємин.

П $\frac{4702590200-079}{M205(04)-84}$ 79.84

У2

BRUNNEN
KORB
HIN
HIN

